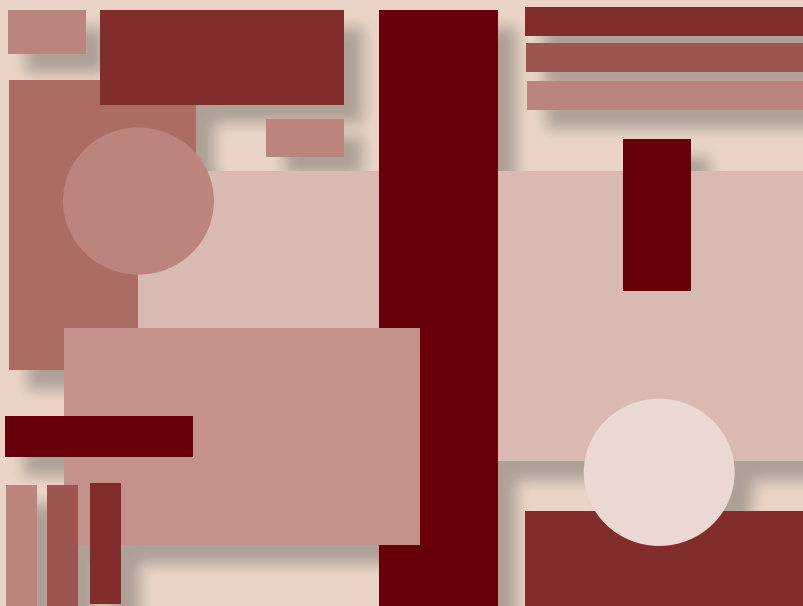

SPECIMINA OPERA IUVENUM

Szemelvények

3

Válogatás a PTE BTK XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2015) I-III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből

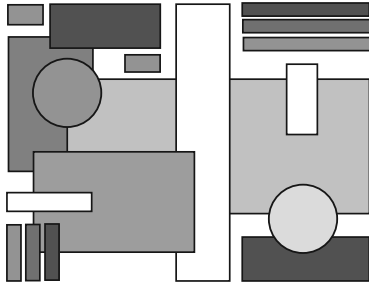

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI TANÁCS

Szemelvények 3.

Specimina Operum Iuvenum 3.

Szemelvények 3.

Válogatás a PTE BTK XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián
(2015) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből

Szerkesztette:
BÖHM GÁBOR és FEDELES TAMÁS

Pécs, 2015

Specimina Operum Iuvenum
a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Kar Tudományos Diákköri Tanácsának sorozata

A sorozat szerkesztői:
Böhm Gábor és Fedeles Tamás

A kötet megjelenésére a Nemzeti Tehetség Program „Az Országos Tudományos Diákköri Tanács által elismert TDK-műhelyek támogatása” című pályázat (NTP-TDK-14-0024) keretében kerül sor.

A kötet megjelenését támogatta:

© Szerzők
© Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanács

Tartalom

Előszó	7
Madarász Fanni	
Az Amerikai Hadiipari Bizottság – Egyének, döntések, szerepek	9
Máté Zsolt	
Amerikai és szocialista előkészületek az ENSZ Közgyűlésének XV. ülészakára 1960-ban	34
Papp Katinka	
Az Új <i>Héloïse</i> , avagy a modern lélek tájábrázolása	58
Albert Noémi	
„The Greater Frisson”. Simulated Memory and Identity in Julian Barnes’ England, England	82
Zsupos Norbert	
A hatalom bomlása. Bodor Ádám hatalom-allegóriái	104
Tóth Bálint	
A Survive-Minimalizmus korlátai. A szabad szórend kezelésének problémái egy szigorúan derivációs mondattani modellben	122
Kiss Dóra	
„Most már én jövök?” Az állami gondozásban élő fiatalok médiahasználata	156
Horváth Veronika	
Az iskoláskorúak kábítószer-használata szombathelyi iskolákban	182
Foster Hannah Daisy	
Látogató és ki-állított objektum: pillantás és érintés a jelentéstulajdonításban	209
W. Nagy Zsófia	
Szóvá formált kép / képpé festett szó. A kalligramszerűség vizsgálata René Magritte festészetében	234
Sándor-Schmidt Barbara	
Egy plurális intelligencia koncepció és a Montessori pedagógia komparatív megközelítése	250

Arató Nikolett	
Cyberbullying és machiavellizmus. Mi a különbség az áldozat és a zaklató között?	275
Lukács Dávid	
Machiavellista személyek konfliktuskezelési stratégiái	313
Zsidó András Norbert	
A vészhelyzeti viselkedés személyiséglélektani korrelátumai – első lépések egy új mérőeszköz kidolgozása felé	339
Kozma Emese–Szánthó Tünde Orsolya	
Érzelmi helyzetekre való közös emlékezés narratív stílusának sajátosságai óvodáskorban	362
A kötet szerzői	391

Előszó

Sorozatunk harmadik kötetében a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) díjazott hallgatóinak tanulmányait adjuk közre. A 2015-ös évi megmérettetésen a pécsi bölcsészek öt szekcióban összesen 55 pályamunkával vettek részt. Közülük 16 fő ért el kiemelkedő eredményt: hét I., nyolc II. és egy III. helyezést szereztek, négyen pedig különdíjat kaptak.

Az OTDK szekcióiban – és a jelen kötetben – bemutatott pályaművek különösen erős mezőnyben kiválóan teljesítő, leendő fiatal tudósok kitartó munkáját dicsérik. A hosszú hónapokig, nemegyszer évekig tartó kutatások tanulmányá érlelt eredményeit veheti kezébe az újdonságok iránt fogékony olvasó. A gyűjteményes kötetben számos tudományterület képviselteti magát, így egyaránt található értekezés a 20. század történelme, a magyar, angol és francia irodalom, a generatív grammatika, a szociológia, a muzeológia, a művészettudomány, a pedagógia, a lélektan és az alkalmazott pszichológia köréből.

Noha e nívós írásművek a tudomány széles spektrumán mozognak tematikusan, összekapcsolja azokat a választott hivatás szeretete, a megismerés izgalma és a megosztás öröme. Abban a reményben ajánljuk kötetünket az érdeklődő olvasó számára, hogy nem csupán a megszóltított szakterületek művelői, de mindazok számára is élvezetes és tartalmas időtöltést nyújtunk, akik szívesen gondolkodnak együtt fiatal, tehetséges és lelkes szerzőkkel a körülöttünk lévő világ izgalmas kérdéseiről.

Pécs, 2015. június 1.

A kötet szerkesztői

Madarász Fanni

Az Amerikai Hadiipari Bizottság

Egyének, döntések, szerepek

War Industries Board – People, Decisions, Roles

The topic of the paper is the activity of the War Industries Board during World War I. The War Industries Board was established in 1917 and it had operated until 1919. The main function of the board was to coordinate the industrial mobilization of the USA. The most significant figure in the board's life was Bernard M. Baruch. The purpose of the research is to clarify the concepts of American historiography about the board, and also to unfold the dominating business-government relations around the mobilization.

Bevezetés

Kutatási témám az amerikai Hadiipari Bizottság tevékenysége az első világháború alatt. A Hadiipari Bizottság egy civilekből álló szervezet, melynek feladata az Amerikai Egyesült Államok ipari gazdaságának mozgósítása és a háborús tömegtermelés megszervezése volt. A bizottságot az 1917. április 6-án történt amerikai hadba lépést követően, 1917. július 28-án hozzák létre. A szervezet tevékenységét 1918. november 11-én függesztették fel, majd 1919. január elsején hivatalosan is feloszlatták.¹

A bizottság gazdasági és ipari tevékenységét elsősorban a gazdasági szereplők kapcsolatainak szemszögéből vizsgálom. Tanulmányom alcímének három kulcsszava egyének, döntések, szerepek – is erre utal. A terjedelmi korlátokra való tekintettel az ipar, a gazdaság és az állam kapcsolata csak érintőlegesen kerül bemutatásra. A kutatás további bővítésével azonban a későbbiekben lehetőség nyílhat a két szempont együttes vizsgálatára. A Hadiipari Bizottságot a dolgozatban főként az amerikai nemzetgazdaság szintjén vizsgálom. Az első világháború alatt ugyanis Japánban, Nagy Britanniában és Franciaországban

¹ CHAMBERS 1973. 518-520.

is alakultak olyan intézményesített szervezetek, melyek az ipari mobilizációért feleltek.² Az Egyesült Államokban azonban precedens nélküli egy olyan civil bizottság létrejötte, mely beavatkozik (közvetetten) a gazdaságba és koordinálja a hadiipar mozgósítást.³ Feltevéseim szerint tehát nem önmagában a szervezet jelent újdonságot a háború teremtette helyzetben, hanem az, ahogyan erre a gazdasági helyzetre a bizottság és annak vezetője válaszol.

A dolgozatom tehát főként a Hadiipari Bizottság működésének 18 hónapját vizsgálja annak 1917-es megszületésétől az 1918 novemberében bekövetkezett felfüggesztéséig. Bemutatásra kerül továbbá a Hadiipari Bizottság megszületéséhez vezető út, a hadiipari mobilizáció általános politikai és gazdasági viszonyai, valamint az első világháború gazdasági következményei 1914 és 1918 között. Dolgozatom legfontosabb egyéni karaktere Bernard Baruch, akinek egyéni tevékenységét kutattam korábbi tanulmányaim során. Bernard Baruch new yorki érdekeltségű befektető, tőzsdei szakember volt. Az 1912-es amerikai elnökválasztási kampány során került Woodrow Wilson, demokrata politikus, személyes tanácsadói körébe.⁴ Baruch támogatta a Demokrata Párt jelöltjét, aki megnyerte a választásokat.⁵ Wilson elnök mellett Baruch mint gazdasági tanácsadó szolgált. 1916-ban kapta első jelentős politikai megbízását, az év tavaszán megalakuló Honvédelmi Tanács Tanácsadó Bizottságában.⁶ 1916-tól egészen 1965-ben bekövetkező haláláig meghatározó alakja marad az amerikai politikai életnek. A Hadiipari Bizottságnak először tagja, majd elnöke lesz a szervezet 1918-as át-szervezésétől.⁷

Mind a bizottság, mind pedig Bernard Baruch életműve kevésbé kutatott, a legfontosabb idegen nyelvű szakirodalom és összefoglaló monográfiák sem érhetőek el hazánkban. Témaválasztásomat azonban nem csak az indokolja, hogy a Hadiipari Bizottság, annak szerepe és jelentősége fehér folt a magyar történeti kánonban. A bizottság tevékenysége nem igen kutatott az Egyesült Államokban sem, a megjelent munkák főként az 1970-es években íródtak a post-New Deal historiográfia szellemében, ezáltal az állami beavatkozás, az ármeghatározás kérdése kapta a fő hangsúlyt a szervezet megítélésében. Az általam vizsgált korszak, a hadiipari mobilizáció és a teljes amerikai háborús politika átláthatatlan és szövevényes, illetén számos tisztázásra váró kérdést rejt magában.⁸ A Hadiipari Bizottság kis részét képezte a teljes mobilizációs gépezetnek. Az első világhábo-

² ROCKOFF 2008. 2-10.

³ NASH 1973. 1543.

⁴ Baruch és az elnök között személyes barátság alakult 1912-től. Baruch mindvégig az elnök lojális támogatója maradt. Az elnök kitüntetett bizalma Baruch felé ebből a lojalitásból fakad. Vö. SCHWARZ 1981.

⁵ BARUCH 1960. 8-12.

⁶ BARUCH 1960. 22-27.

⁷ SCHWARZ 1981. Preface, Xi-Xvii.

⁸ MITCHELL 1973. 208-209.

rú kitörésétől nagyjából 150 civil és militáns bizottság, testület, ügyosztály és divízió jött létre a hadiipar kézben tartására, összesen mintegy 500 különböző bizottság, ezáltal 5000 ember volt érintett a hadiiparban és a hozzá kapcsolódó civil és militáns ágazatokban.⁹ Megfigyeléseim szerint azonban nehéz pontosan meghatározni ezen szervezetek sikerességét, tevékenységük hatékonyságát, mivel általánosságban a döntéshozói és végrehajtói jogköreiket tisztázatlanul hagyták.¹⁰ Több esetben nehéz eldönteni, hogy egy bizottság, mely szervezetnek volt alá-, fölé-, illetve mellérendelve. Ebből kifolyólag a határfokot nehéz mérhetővé és értelmezhetővé tenni. A témát komplexitása, újdonsága és a benne rejlő kutatási lehetőségek sokszínűsége miatt választottam.

Kutatásmódszertan

A kutatás célja – kutatói kérdés

A kutatás komplexitásából adódóan szükséges volt a témát szűkíteni. Ezért elsődleges célom az, hogy a Hadiipari Bizottságról kialakult koncepciókat pontosítsam. Az uralkodó nézet szerint a Hadiipari Bizottság egy intézményes szuperkomplexum, amely első példája az amerikai gazdaságba való állami beavatkozásnak.¹¹ A szuperkomplexum kifejezés ez esetben azt jelenti, hogy a bizottság széles jogköreinek és elnöki támogatottságának köszönhetően a gazdaság és a mobilizáció „diktátora”¹² lett, Bernard Baruch vezetésével.¹³ A másik kialakult nézet szerint a bizottság nem volt hatékony, s a mobilizációra irányuló tevékenysége nem volt szignifikáns.¹⁴ Dolgozatomban ennek a két fő nézetnek a pontosítását tűztem ki célul, mivel kutatói álláspontom szerint a Hadiipari Bizottság hatékonyan reagált a mobilizációs nehézségekre, az állami-üzleti világ kapcsolatainak szövevényességében. Ennek ellenére a bizottságnak voltak hiányosságai, amelyeket szintén fel kívánok tární a dolgozatban. Azért tartom fontosnak egy korszerűbb kép kialakítását a Hadiipari Bizottságról, mert az Egyesült Államok első intézményes mobilizációs szervezetéről van szó, amelynek működése egy új korszak kezdetét jelentette az amerikai gazdasági és állami kapcsolatokban.¹⁵ Továbbá az első világháború az amerikai nagyhatalmi szerep kialakulásának le-

⁹ BEAVER 1966. 25-72.

¹⁰ KENNEDY 1973. 102-107.

¹¹ CHAMBERS 1973. 518.

¹² CHAMBERS 1973. 518..

¹³ CHAMBERS 1973. 518-519.

¹⁴ HERMAN 2012. 12-13, 77.

¹⁵ CHAMBERS 1973. 518-519.

hetőségét is megalapozta.¹⁶ A korszak pontos értelmezése ezért a nemzeti, és a további kutatásokban nemzetközi, szinten is elengedhetetlen. Kutatásaim nyomán az első világháborús amerikai szerepvállalás és a gazdasági viszonyok újratelmezésére is lehetőség nyílik.

Kutatói kérdésem tehát a Hadiipari Bizottság első világháborús tevékenységét járja körül. Ezen belül arra szerettem volna választ kapni, hogy milyen volt a Hadiipari Bizottság szerepe a fentebb említett amerikai historiográfia különböző elméleteihez képest. A bizottság tevékenységének pontosítása mellett a szervezet sikereit, eredményeit is vizsgálom. Dolgozatomnak nem célja azonban általános érvényű kijelentések megfogalmazása, mivel egy viszonylag rövid periódust ölel fel. Emellett megfigyeléseim szerint a téma további bővítésével és a teljes amerikai világháborús szerepvállalás pénzügyi, diplomáciai, politikai, gazdasági, valamint társadalmi aspektusainak vizsgálatával válik lehetségessé generalizált állítások megfogalmazása.

A kutatásban felhasznált források és szakirodalom

A kutatás során a források legszélesebb skáláját próbáltam integrálni a dolgozatba. Felhasználtam primer, levéltári forrásokat: magánleveleket (18db), naplókat (5db), valamint publikált forrásokat. A publikált primer források főként a Hadiipari- és más bizottságok jegyzőkönyveiből és jelentéseiből állnak.¹⁷ Felhasználtam továbbá korabeli újságcikket a New York Times hírlap archívumából. Ezeket külön elemzést nem végeztem, mivel a cikkeket elsősorban hírértékük miatt használtam fel.¹⁸ Ezek mellett felhasználtam korabeli feldolgozásokat Bernard Baruch-tól, Herbert Hoobertól és Grosvenor Clarksontól¹⁹. Feldolgozások és tanulmányok tekintetében kevés forrás áll rendelkezésre. Baruch munkája volt az egyetlen, ami kizárólag a Hadiipari Bizottság szerepével foglalkozik. Clarkson művének középpontjában az első világháborús ipari Egyesült Államok áll, és egyetlen részként tárgyalja a bizottság működését. Ezt a két művet azonban a személyes érintettség miatt erőteljes forráskritikával kell kezelni. Továbbá mindkét mű 1921 és 1923 között jelent meg, az első világháború és az azt lezáró párizsi békekonferencia után közvetlenül. Azóta mindösszesen egy összefoglaló monográfia készült a Hadiipari Bizottságról, melyet Robert D. Cuff írt 1973-

¹⁶ SCHWARZ 1981. 88.

¹⁷ NA USA - WIB.

¹⁸ Például az egyes bizottságok tagjainak hivatalos közzététele is az újságok, elsőként a New York Times hasábjain történtek meg.

¹⁹ Grosvenor Clarkson az 1916-ban létrejövő Honvédelmi Tanács, valamint a mellé rendelt, civilekből álló Tanácsadó Bizottság végrehajtásáért felelős titkára volt. Munkáikat vö. BARUCH 1921.; CLARKSON 1923.

ban²⁰. A téma kevésbé kutatott az Egyesült Államokban is, azonban a jelenkori gazdasági viszonyok között zajlik a bizottság, valamint az állam és gazdaság kapcsolatának újraértelmezése a post-New Deal²¹ historiográfiához képest.

A téma feltáratlansága miatt, kutatásom során a korabeli forrásokon és az összefoglaló monográfiákon kívül számos tanulmányt, illetve recenziót használtam fel. Ezek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a témáról a lehető legösszettebb képet alkothassam, megtartva a kritikai szempontokat. Forrásaim többségében angol nyelvűek, ez idáig nem fordították le Bernard Baruch és a Hadiipari Bizottság anyagát. A forrásokhoz több külföldön végzett kutatás keretében jutottam hozzá, az Egyesült Államokban és Németországban.

Úton az első világháború felé

A Honvédelmi Tanács és a Tanácsadó Bizottság létrejötte

Ebben a fejezetben kívánom bemutatni az Amerikai Honvédelmi Tanács és az a mellé rendelt Tanácsadói Bizottság létrejöttének körülményeit, tagjait és tevékenységét. E két szerv előzménye a Hadiipari Bizottságnak, így létrejöttének áttekintése nélkül aligha érthető meg, hogy hogyan született meg a későbbi Hadiipari Bizottság. A szakirodalom alapján ellentmondásokba ütközünk a mobilizációs tervekkel és azok beindításával kapcsolatban. Az ellentmondásosság több, a későbbiekben vizsgált kérdésre is jellemző.

1914-től az ipar lassú átállása a hadiállapotra már részlegesen megkezdődött. Ekkor ugyan még nem állami szinten, hanem főként magánvállalatok kereskedtek az Antant országokkal különböző hadiipari cikket exportálva.²² 1915-ben már megjelentek az első olyan tervek, melyek a teljes gazdaság mobilizációját célozták meg. Az egyik első ilyen terv az elnök személyes köréhez tartozó Howard E. Coffintól származott, aki a *Society of Automotive Engineer*, vagyis az Autóipari Mérnökök Szövetségének elnöke volt. Coffin egy öt éves *Mobilizációs-Tervet* dolgozott ki, mely szerint 1916-tól számítva 1921-re lesz képes az amerikai ipar átállni és megfelelően felkészülni a hadiipari termelésre.²³ Coffin javaslatára elindult a mobilizációt támogató kampány, mely 1915 és 1916 között zajlott. A felkészülés kidolgozásába Bernard Baruch is bekapcsolódott. 1916 nyarán először Wilson elnök legközelebbi tanácsadójának, House ezredesnek²⁴ írt levelet, melyben további

²⁰ CUFF 1973.

²¹ A post-New Deal historiográfia elítéli a Hadiipari Bizottság gazdaságba való beavatkozását.

²² BEEDE 2014. 2-3.

²³ KENNEDY 1973. 104.

²⁴ House ezredes az elnök mellett szolgált tanácsadóként a külügyek területén. House-nak nem volt katonai gyakorlata, az ezredesi titulust előzékenységből, megbecsülésének jeleként kapta környeze-

lépések megtételét sürgette, egyúttal felvázolta saját tervezetét a mobilizációt koordináló szervezetről.²⁵ House továbbította a tervezetet az elnöknek, aki válaszában²⁶ megerősítette Baruch-ot.²⁷ A szakirodalom vitatkozik arról, hogy Wilson elnök az 1917-es hadba lépés előtt támogatta-e a mobilizáció ügyét. Munkám során arra a következtetésre jutottam, hogy a mozgósítás ügye már az elnök palettáján volt 1915 óta, komolyabban azonban majd csak 1916-tól foglalkozik a kérdéssel ellentétben a hivatalosan a közvélemény felé képviselt semlegesség elvével.

A kongresszus 1916. augusztus 29-én hagyta jóvá a *Council of National Defense* (a továbbiakban CND), vagyis a Honvédelmi Tanács létrehozását, melynek feladata a mobilizáció intézményesített koordinálása volt.²⁸ A szervezet hat különböző minisztériumot fogott össze: a haditengerészetet, a hadügyet, a belügyet, mely nem keverendő össze a magyar fogalmak szerinti belügyminisztériummal²⁹, mezőgazdaságot, a kereskedelmet, valamint a munkaügyet.³⁰ A Honvédelmi Tanács kabinet tagokból állt, a tanács mellé viszont Wilson elnök személyes rendelkezése alapján felállították az úgynevezett *Advisory Comission*, vagyis a Tanácsadó Bizottságot.³¹ A Honvédelmi Tanács létrehozása és vele az intézményesített koordináció igénye első sorban nem a nagyvállalatoktól származott, akik amúgy is „jól profitáltak”³² a háborúból. Az általam feldolgozott források szerint a nagyvállalatoknak és főként republikánus vezetőiknek tehát nem állt érdekében az állami beavatkozás. A nyomás nem is a katonai, vagy a politikai elitől érkezett, hanem azoktól az egyénektől, akik az elnök személyes köréhez és az ipar valamely ágához kapcsolódtak, de nem tartoztak az amerikai gazdasági és szociális élet domináns hatalmi centrumához. A Tanácsadó Bizottság tagjai ezáltal főként ebből a körből kerültek ki.³³ A korabeli forrásokban, amelyeket részben 1921 és 1923 között publikáltak,³⁴ az látható, hogy az elnök egyet értett és teljes mértékben támogatta a mobilizáció ügyét, ezáltal azt is,

tétől. Mind a világháború, mind a Párizs környéki béketárgyalások alatt Wilson legfontosabb tanácsadója volt, segítette a wilsoni pontok kidolgozását, valamint megbízta őt az elnök a Népszövetség alapszabályainak előkészítésével. Edward M. House-ról bővebben l. HODGSON 2008.

²⁵ BARUCH 1960. 21.

²⁶ Az eredeti levél ide vonatkozó mondata: „*We are now trying to give a shape to the matter and I heartily value your generous interest and cooperation.*” Wilson to BMB 5 May, 1916 GC. Box 241

²⁷ Wilson to BMB 5 May, 1916 GC. Box 241.

²⁸ SCHWARZ 1981. 46.

²⁹ Eredeti nyelven: *Secretary of Interior*

³⁰ <http://codes.lp.findlaw.com/uscode/50/1/1>. (Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)

³¹ COIT 1957. 154.

³² KENNEDY 1973. 104.

³³ CUFF 1973. 41-42.

³⁴ A WIB történetéről egy összefoglaló munka született. A 20. század első felében. Ezt maga Bernard Baruch írta közvetlenül az első világháború és a párizsi békekonferencia lezárását követően 1921-ben. A témában készült másik munkát Grosvenor B. Clarkson írta, melyben tárgyalja a WIB tevékenységét, de nem az a központi elem. Vö. BARUCH 1921.; CLARKSON 1923.

hogy a koordináló szervezetnek bizonyos szintű hatalom legyen a kezében. Kutatásaim fényében fontosnak tartom hangsúlyozni azt, hogy a CND létrehozása során annak mandátuma és hatásköre tisztázatlan maradt. Nem volt hivatalos szabályozása annak, hogy milyen ügyeket bonyolíthat le a szervezet és annak képviselői.³⁵ Mivel 1916 az elnökválasztás éve volt, így az egyéb politikai döntéseket a kampány szempontjából fontos neutralitás elvének³⁶ kellett alárendelni. Ennek értelmében tehát a mobilizáció kormányzati szintű szabályozása ellentétes lett volna az elnök érdekeivel. A CND létrejött a Tanácsadó Bizottsággal kiegészülve, azonban nem volt egységes hadiipari politika, konkrét mobilizációs terv, sem olyan állami hivatal, amelyik azt egységesen tudta volna működtetni, vagy olyan ipari kulcsfigurák, akiknek ez érdekében állt volna.³⁷

Wilson elnök 1916. októberében jelentette be a sajtónak, hogy a Honvédelmi Tanács mellé kinevezet Tanácsadó Bizottságot kik alkotják. A New York Times 1916. október 12-én közölt cikket a kinevezettekről részletesen. A bizottság hét tagból állt, melynek élére Daniel Willard került, aki a *Baltimore and Ohio Railroad Company* igazgatója volt; Samuel Gompers az *Amerikai Munkaügyi Szakszervezet* elnöke; Franklin H. Martin az *American College of Surgeons* alapítója; Howard E. Coffin a *Committee of Industrial Preparedness*³⁸ elnöke; Bernard Baruch, akit némileg ferdítve a valóságot bankárként említ a közlemény; Dr. Hollis Godfrey, a *Drexel Institute* elnöke és végül Julius Rosenwald, a *Sears, Roebuck and Company* elnöke.³⁹

Wilson elnök minden tagot különböző területekről választott ki, lehetőleg úgy, hogy lefedje az esetleges háború szempontjából legfontosabb ipari szektorokat.⁴⁰ Daniel Willard az autópálya építésben és a nehéziparban volt jártas, Baruch a befektetései révén az ipar számos területét és annak vezetőit ismerte kiválóan. Gompers a dohányiparban szerezte vagyionát, a szakszervezetek elnökeként pedig a munkás réteggel tudott összeköttetést biztosítani. Julius Rosenwald a Sears and Roebuck élén a ruházati, tartós fogyasztási cikkek, bútorok, egyéb háztartási gé-

³⁵ KENNEDY 1973. 104.

³⁶ Woodrow Wilson elnök a világháború kitörésétől az Egyesült Államok semlegességét szorgalmazta. A neutralitás elve sarokköve volt a wilsoni politikának egészen 1916-ig. Ekkor már valószínűsíthető volt, hogy az Egyesült Államok nem tudja megtartani a semlegességét és háborúba kell lépnie. Wilson azonban az 1916-os elnökválasztási kampány miatt hivatalosan még az év végén is a neutralitás mellett állt ki. A közvélemény felé végig a semlegesség elkötelezett híveként mutatta magát egészen 1917. április 2-án a kongresszusban elmondott beszédéig. A gyakorlatban azonban az elnök már 1916-tól számított a hadba lépés szükségessé válására. Vö. WALWORTH 1978.

³⁷ CUFF 1973. 42.

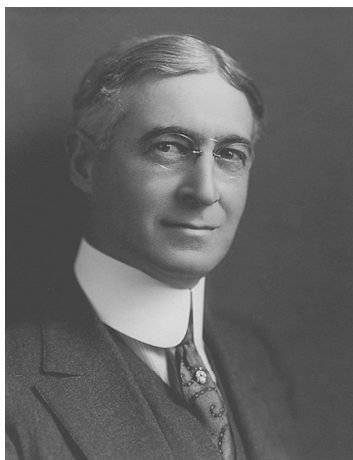
³⁸ A *Committee of Industrial Preparedness*, vagyis az Ipari Felkészülés Bizottsága 1915-ben jött létre, miután Howard E. Coffin benyújtotta mobilizációs tervét és elindult az azt támogató kampány. A szervezet feladata főként az ipari felkészülés megtervezése lett volna, de facto jelentőséggel, döntési joggal azonban nem bírt. L. bővebben: CUFF 1973. 14-150.

³⁹ NY TIMES 1916.

⁴⁰ COIT 1957. 154-155.

pek fogalmazásával szintén kulcsfigura volt a tanácsadói bizottságban. Franklin H. Martin neves sebész orvos az egészségügyi kérdésekben tudott tanácsot nyújtani, Hollis Godfrey pedig mérnökként az ipari és műszaki tervezésért felelt.⁴¹

A CND elő ülésére 1916. december 7-én került sor Washingtonban. Mivel a CND és a Tanácsadó Bizottság jog- és hatásköre tisztázatlan volt, a tagok nem tudták, hogy pontosan mit várnak tőlük, milyen szintű döntéseket hozhatnak. A téli hónapok tehát bizonytalanságban és tétlenségben teltek.⁴² Az „érdemi munka”⁴³ csak 1917. februárjában kezdődött meg, amikor a Tanácsadó Bizottság további albizottságokra oszlott. Mind a hét bizottsági tag a szakterületéhez legközelebb álló bizottság irányításáért lett felelős.⁴⁴ Willard a szállítmányozásért, Coffin a hadianyagok, gyártás és az ipari kapcsolatokért volt felelős. Rosenwald a száraz áruk (kávé, tea, dohány, stb.), ruhanemű és egyéb készletek bizottságát, Gompers pedig az egészségügyi munkaerő megszervezését irányította. Godfrey vezette a nyersanyagok és mérnöki, műszaki munkálatok felmérését, míg Martin természetesen a gyógyszerek, orvosi beavatkozások, általános egészségügy és higiénia kérdésében való mozgósítással volt megbízva. Baruch-ra maradt a nyersanyagok előteremtéséért felelős bizottság vezetése.⁴⁵ Baruch szerint „ha

*képes valaki megérteni a nyersanyag-politikát, akkor az megérti a világ politikáját*⁴⁶”. Gazdaságban jártas emberként hitt benne, hogy a modern háborúk győzelme nem csak a gazdasági erőforrások és nyersanyagok bőségén múlik, hanem azon is, hogy azt milyen hatékonyan tudja a háttérben működő irányítás mozgósítani.⁴⁷ Baruch a helyzetben egy új kor kihívásait látta és úgy vélte az intézményesített kerek és a központi koordináció nélkül a modern, totális háború nem nyerhető meg.⁴⁸

Bernard M. Baruch 1917-ben⁴⁹

⁴¹ SCHWARZ 1981. 46-47.

⁴² BARUCH 1981. 26.

⁴³ BARUCH 1981. 27.

⁴⁴ BARUCH 1981. 38.

⁴⁵ COIT 1957. 157.

⁴⁶ BARUCH 1960. 37.

⁴⁷ BARUCH 1960. 38.

⁴⁸ KENNEDY 1973. 103.

⁴⁹ Forrás: <http://www.baruch.cuny.edu/library/alumni/archives.html>. Letöltve: 2014.12.01.

1917 – a krízis éve

Az egyszemélyes vezetéssel rendelkező bizottságok tehát egymással együttműködésben megkezdték munkájukat. Coffin, Baruch és Gompers működtek együtt legszorosabban.⁵⁰ A tevékenységeik közötti metszéspontok teremtettek egy új, közös kommunikációs színteret. Baruch azokat a módszereket használta, amelyeket a Wall Streetről hozott magával: „létrehozott személyes kapcsolataiból egy hálózatot olyan gazdasági és ipari kulcsfigurákból”,⁵¹ akik ellátták őt és a bizottságot a kellő információkkal. Baruch informális úton szerezte meg a legfontosabb adatokat árakról, termékekről, egy-egy nyersanyag lehetséges beszerzési helyéről.⁵²

A kialakult bizottságok is bekapcsolódtak a hálózatba. Gyors ütemben, előzetes ismeretek és precedens nélkül, gyakran a politikai támogattság teljes hiányában kezdték el megszervezni a hadianyagok és utánpótlás megvásárlását, az élelmiszer ellenőrzést és az ipari felkészülést.⁵³ Baruch kötötte össze a bizottságokat, munkáját azonban sokszor keresztezték nehézségek. Az egyik kritikus személy, Elbert Gary, a *Unites States of Steel* acélgár elnöke volt, aki ellenállt mindenfajta együttműködésnek egy állami szervvel.⁵⁴ Kormányzati oldalról a katonai utánpótlás archaikus rendszere okozott nehézségeket Baruch-nak. A harcászati különböző területeinek megvoltak a saját, önálló mobilizációs bizottságai, melyek egymással versenyeztek a hadianyagok felvásárlásában, megakadályozva ezzel a nyersanyagok rendszeres és akadálymentes áramlását, valamint az árak stabilizálását.⁵⁵ A kaotikus helyzet kezelésére 1917. február 28-án megalakult a *Munitions Standards Board*⁵⁶ (továbbiakban MSB), amely rendeltetése szerint egységesen felelt volna a hadianyag gyártásáért és azok árának standardizálásáért. A MSB élére Frank A. Scottot nevezték ki, aki a *Warner-Swaesy and Co.* cleavelandi szerszámgépeket gyártó vállalat elnöke volt. Ez a szervezet tekinthető a WIB közvetlen elődjének. A probléma itt is ugyanaz maradt, mint a többi bizottság esetében: az egység nem jöhetett létre, mert a különböző szer-

⁵⁰ COIT 1957. 158.; BARUCH 1960. 37.

⁵¹ KENNEDY 1973.104.

⁵² CUFF 1973. 141-158.

⁵³ COIT 1957. 158.

⁵⁴ Elbert Gary és Bernard Baruch gyakorlatilag semmiben nem értettek egyet, ami az ipari és gazdasági kérdéseket illetve, azonban kölcsönös tisztelettel voltak egymás munkája iránt és mindig sikerült megállapodásra jutniuk. Baruch visszaemlékezéseiben pozitívan nyilatkozik Gary-ről. L. bővebben: BARUCH, 1960. 40-60.

⁵⁵ CUFF 1973. 225-226.

⁵⁶ A *Munitions Standards Board* 1917. májusától *General Munitions Board* néven működik. Vö. NA USA – WIB.

vezetek mind maguknak akarták a döntési jogot, viszont teljes döntési joggal egyik sem rendelkezett.⁵⁷

1917 tavaszán két fő megoldandó probléma foglalkoztatta Baruch-ot és a Tanácsadó Bizottságot: először is elejét kellett venni az egyes kormányzati egységek között kialakuló felvásárlási versenynek.⁵⁸ Másodszor pedig fair árakat kellett biztosítani a kormány részére, mivel a szövetségesek már licitversenyben voltak egymással olyan hadianyagokra, amelyeket alig lehetett kapni a piacon.⁵⁹ Az első megnyilvánulása a Tanácsadó Bizottság hatékonyságának a réz drámai árnövekedésének kezelése volt. 1914. októberében a réz 1 fontjának ára 11 cent volt, amely 1917 márciusára elérte a 35 centet. Félő volt, hogy az esetleges hadba lépéskor (amely az év márciusában már nagyon is közeli volt), a réz ára az egekbe fog szökni.⁶⁰ Lépésekre volt szükség a bizottság vezetőitől. Baruch, aki a nyersanyagokért volt felelős, azonnal mozgósította wall streeti kapcsolatait. Tárgyalásokba kezdett Daniel Guggenheim és John D. Ryannel, akiket akkoriban csak rézkirályokként emlegettek. Guggenheim vállalatának birtokában volt a Réz-folyó nevezetű rézben gazdag terület, Ryan pedig az *Anaconda Copper Mining Company* réz vállalat igazgatója volt. Sikerült megállapodni abban, hogy Guggenheim és Ryan vállalatai 45 millió font rezet biztosítanak 16 és fél centes áron, amely az akkori piaci árnál jóval alacsonyabb volt.⁶¹ A megegyezés nagyban hozzájárult a mobilizáció sikeres előrehaladásához.

Az 1917-es év tavaszára már nem volt kétséges, hogy az Egyesült Államok háborúba lép. 1917. április 2-án Wilson elnök bejelentette hadba lépési szándékát.⁶² A képviselőházban elmondott fél órás beszédében a legfontosabb eszme a demokrácia, a béke és a szabadság megőrzése volt, akár háború árán is.⁶³ Négy nappal később, 1917. április 6-án a kongresszus elfogadta a határozatot: az Egyesült Államok háborúban volt.⁶⁴

A hadiipar mozgósítása a hadba lépést követően az egyik legfontosabb politikai és gazdasági kérdéssé vált. A CND létrehozásakor 1916-ban még nem volt sürgős az egységes mobilizációs tervzet meghatározása, sikereket főként az in-

⁵⁷ KENNEDY 1973. 106.

⁵⁸ FIELD 1944. 149.

⁵⁹ FIELD 1944. 148.

⁶⁰ BARUCH 1960. 39.

⁶¹ BARUCH 1960. 39.

⁶² COIT 1957. 163

⁶³ Wilson elnöke beszédének ide vonatkozó része, eredeti nyelven. „[...] *But the right is more precious than peace, and we shall fight for the things which we have always carried nearest our hearts – for democracy, for the right of those who submit to authority to have a voice in their own governments, for the rights and liberties of small nations, for a universal dominion of right by such a concert of free peoples as shall bring peace and safety to all nations and make the world itself at last free.*”

⁶⁴ WALWORTH 1978. 150-160.

formális, önkéntes alapú megállapodások hoztak.⁶⁵ A háború deklarálását követően azonban az események felgyorsultak, s a bizottságok nehezen tudtak lépést tartani a fentebb bemutatott problémák miatt.⁶⁶ A tényleges hadba lépéssel pedig számos újabb logisztikai feladattal kellett megbirkózni pl.: a hadtestek azonnali felszerelése, a hadianyagok elszállítása stb.. Nézetkülönbségek alakultak ki továbbá a Honvédelmi Tanács civil és militáns tagjai között a hadviselés mikéntjéről, az alkalmazandó harcászati eszközökről.⁶⁷ 1917-re egyre nőtt az elégedetlenség az üzleti érdekek kormányzatba való beszivárgása miatt, ami az év nyarára országos botrányra nötte ki magát és elérte Bernard Baruchot is. Meggyanúsították, hogy felhasználja bennfentes politikai információit tőzsdei befektetése során, ezzel téve szert jelentős profitra.⁶⁸ Felmerült továbbá, hogy befektetése révén érdekeltségei vannak a mobilizációt érintő különböző állami beruházásokban.⁶⁹ Etikátlanság vétsége miatt nyomozás indult ellene, a képviselőházban kellett kihallgatáson részt vennie az általa, 1916 decemberében, tőzsdekrach idején szerzett, 476 168 USD haszon miatt.⁷⁰ Baruch ragaszkodott az új politikai pozíciójához, így a kongresszusi meghallgatásra minden olyan üzleti érdekeltiségét beszüntette és eladta, amelyek egybe estek volna bármilyen kormányzati befektetéssel.⁷¹ A helyzet a *Food and Fuel Control Act*, vagyis az Élelmiszer és Üzemanyag Korlátozó Törvény megalkotásában kulminálódott. A törvény értelmében kormánytisztviselőnek nem lehetett üzleti érdekeltsége állami beruházásban, továbbá nem szerződhetett olyan árucikk, vagy nyersanyag állami megvásárlására, melynek eladásában érdekelt lehetett.⁷² A törvény azonban azzal fenyegetett, hogy lerombolja az addig felépített együttműködést a kormányzat és az üzleti világ között. Wilson elnök ezért Newton D. Baker hadügyminiszterhez fordult, azzal, hogy hozzon létre egy olyan szervezetet, amely képes megvalósítani a mobilizáció központi irányítását, illetve elhatárolja a magán- és közérdeket az ipari mobilizáció kapcsán megtartva az önkéntes együttműködést.⁷³ Baker nem támogatta az elnök ötletét, mivel feleslegesnek tartotta, hogy még egy civil bizottság létrejöjjön, amikor a kabinet szintű jogkörrel rendelkező bizottságok már léteztek. Wilson azonban a verseny kiküszöbölése továbbá a hatékony üzleti megállapodások érdekében ragaszkodott egy újabb szerv létrehozásához.⁷⁴ Az elnök a Tanácsadó Bizottság munkáját látva döntött arról, hogy az ipari mobili-

⁶⁵ KENNEDY 1973. 104.

⁶⁶ Problémák alatt értem az autoritás tisztázatlanságát, a döntési és szerződéskötési jog megtagadását.

⁶⁷ SCHWARCZ 1981. 50.

⁶⁸ SCHWARCZ 1981. 51-52.

⁶⁹ BARUCH 1960. 26.

⁷⁰ BARUCH 1960. 28.

⁷¹ BARUCH 1960. 30-31.

⁷² CUFF 1973. 140.

⁷³ KENNEDY 1973. 104.

⁷⁴ BEEDE 2014. 2-3.

zációt olyanoknak kell irányítani, akik az ipar és az üzleti élet világában hatékonyan működnek és rendelkeznek a kellő ismeretekkel, továbbá teljes mértékben lojálisak a személyéhez.⁷⁵

1917 májusában tehát létrehozták a War Industries Board (későbbiekben WIB), vagyis a Hadiipari Bizottságot.⁷⁶ A Hadiipari Bizottság mellé felállították továbbá a *Food Administration*, a *Federal Fuel Administration*, illetve a *United States Railroad Administration* szervezeteit is az élelmiszer, az üzemanyag és olaj, valamint az országos főutak és autópályák használatának ellenőrzésére.⁷⁷ Az általános helyzet a mobilizáció körül kaotikus volt. Az 1917-es év krízispontként jelenik meg a szakirodalomban. A WIB-t a krízishelyzet kezelésére hozták létre, azonban a bizottságok munkáját nehezítő általános problémák ugyan azok maradtak.⁷⁸ A következő fejezetben a Hadiipari Bizottság felállítása, működése, átszervezése, végül pedig feloszlásának körülményei kerülnek bemutatásra.

A Hadiipari Bizottság működése

A Hadiipari Bizottság felállítása, a bizottság eredményei

A Hadiipari Bizottság 1917 májusában jött létre, gyakorlati működését azonban csak 1917. július 28-án kezdte meg. A szervezet ekkor még a Honvédelmi Tanács fennhatósága alatt állt. Létrehozásakor ismét felmerült az autoritás kérdése. Newton D. Baker hadügyminiszter nem támogatta a kabinet szintű hatalmi joggal bíró szervezet felállítását. Ezt Wilson elnök sem szorgalmazta, ő a szervezettől kutatásaim alapján azt várta, hogy nagyobb hatalom nélkül oldja meg az 1917-re kialakult helyzetet.⁷⁹ Voltak azonban a politikai vezetésből és Wilson tanácsadói közül olyanok, akik egy olyan intézményt szerettek volna életre hívni, mint a brit hadellátásért és hadfelszerelésért felelős minisztérium. Ez azonban egy erőteljes központi hatalmat és irányítást, továbbá állami befolyást feltételezett volna, ami pedig sem a nagyiparos kongresszusi képviselőknek, sem Wilsonnak nem volt érdeke.⁸⁰ Az elnök megpróbálta a lehető legkevesebb állami befolyással megoldani a mozgósítást, mivel a gazdaságba való konkrét beavatkozás teljesen idegen volt az Egyesült Államok gazdaságpolitikai

⁷⁵ CUFF 1973. 102-153.

⁷⁶ KENNEDY 1973. 105.

⁷⁷ A három hatósággal szoros együttműködésben dolgozott Baruch és WIB, tevékenységük azonban nem kapcsolódik szorosan a dolgozat témájához. L. bővebben SCHWARZ 1981. 70-80, 92.

⁷⁸ KENNEDY 1973. 105.

⁷⁹ BEEDE 2014. 2-3.

⁸⁰ KENNEDY 1973. 105-106.

gyakorlatától.⁸¹ Emellett az elnök tartott a hadiipar radikális átalakításától és a gazdasági egyensúly felbomlásától, feltételezhetően ezért (sem) adott a WIB kezébe döntési jogot.⁸² A WIB tehát CND alárendeltjeként, nem pedig független bizottságként jött létre.⁸³

A szervezet élére Frank A. Scottot nevezték ki, aki a MSB elnöke volt. A korábbi bizottságok mintájára a WIB ügyosztályokból épült fel, a Tanácsadó Bizottság albizottságaihoz hasonlóan. Bernard Baruch továbbra is a nyersanyagokért felelős osztályt vezette.⁸⁴ A WIB osztályai: *Business Management Division*, vagyis ügyviteli osztály, *Price-Fixing Committee*, vagyis Ármeghatározó Bizottság (a WIB-on belül ez volt az egyetlen bizottság, a későbbiekben részletesen lesz szó róla.) *Planning and Statistics Division*, tervezési és statisztikai osztály, *Conservation Division*, természetvédelmi osztály. *A Priorities Division*, ügyosztály a legfontosabb irányelvek és legsürgetőbb problémákkal foglalkozott, amire azonnali megoldást kellett találni.⁸⁵ *Labor Division*, munkaügyi osztály, *Raw Materials Division*, nyersanyag osztály, a *Requirements Division* fordítása szintén nehéz. Az osztály feladata leginkább azoknak a nyersanyagoknak és termékeknek a felkutatása volt, amelyek a hadsereg számára nélkülözhetetlenek, illetve a mobilizáció során mindenképpen szükség lehetett rájuk, pl.: szállítóeszközök, élelmiszerfélék, különböző vasércetek, stb.. *Finished Products Division*, késztermékek osztálya, *Resources and Conversion Division*, erőforrások és anyag feldolgozási osztálya. *Facilities Division*, felszerelések osztálya, *Hide, Leather, and Leather Goods Division*, irha, bőr és bőrárak osztálya. *Textile and Rubber Division*, textil és gumi osztály, *Steel Division*, acél áruk osztálya, *Chemical Division*, vegyi áruk osztálya.^{86, 87}

A WIB egyik központi feladata volt a nyersanyagok és különböző hadianyagok beszerzése, a tömegtermelés koordinálása, valamint a hadseregnek való szállítás megszervezése. Ebből kifolyólag a legtöbb harc a nyersanyagok megvásárlása körül zajlott. Az árak a világháború kezdete óta folyamatosan emelkedtek, de az 1917-es árnövekedés és a vele együtt járó infláció volt a legdrámaibb.⁸⁸ A WIB továbbra sem jelentette a hadiipari mozgósítás centralizálását; a szárazföldi hadseregnek és a haditengerészetnek továbbra is megvoltak a saját beszerző

⁸¹ CUFF 1973. 145-147.

⁸² CUFF 1973. 147.

⁸³ BEEDE 2014. 1-3.

⁸⁴ BARUCH 1960. 43.

⁸⁵ Ezt az ügyosztályt Bernard Baruch teljes egészében átalakította miután 1918 márciusában átszervezi a WIB-t. Az ügyosztály fogja képviselni a WIB fő tevékenységi irányvonalát, révén a legfontosabb megoldandó kérdéseket ez az osztály határozza majd meg, ennek mentén halad majd a WIB tevékenysége is. L. bővebben: CUFF 1973. 200-270.

⁸⁶ NA USA - WIB.

⁸⁷ A bizottságok nevei saját fordításúak.

⁸⁸ SCHWARZ 1981. 70-71.

bizottságaik, melyek a szükséges hadianyagok megvásárlásáért voltak felelősek. Az árak ebből kifolyólag még tovább emelkedtek az Egyesült Államok 1917-es hadba lépésével.⁸⁹

Bernard Baruch 1917 tavaszán szükségesnek látta, hogy ne csak az árakat szabják meg, „*hanem egy olyan hatalmat is, ami teljesíti ezeket az árakat.*”⁹⁰ Ha a kormány nem tudja megfelelő áron megvásárolni az acélt, akkor a hadsereg nem jut hozzá a szükséges mennyiséghez.⁹¹ Az ipar államosítása⁹² túlságosan szélsőséges lépés lett volna, ezért létrehozták az Ármeghatározó Bizottságot. Élére Robert S. Brookings került, aki korábban a *Washington University* elnöke volt.⁹³ Az Ármeghatározó Bizottság a WIB tevékenységének egyik legvitatottabb pontja lett. A WIB mellett gyakorlatilag önállóan működött, tevékenységének hosszú távú hatása, hatékonysága és eredményei azonban nehezen összegezhetőek. Eredeti feladata szerint főként az acél, vasérc és egyéb nyersanyagok árát kellett volna meghatározniuk úgy, hogy az ne sértse az amerikai iparosok érdekeit.⁹⁴ Gyakorlatban azonban az ármeghatározás az érdekek megsértése nélkül eleve kizárják egymást, ha a cél az ipari vállalatok részéről a profit maximalizálása. Az ármeghatározás gyakorlati megvalósulását akadályozta továbbá az, hogy a bizottság hiába működött önállóan, olyan ár meghatározási és szerződés-kötési joggal nem rendelkezett, amelyet érvényesíteni

tudott volna az iparban. Ezen jogok megadását sem az elnök, sem az ipar képviselői nem támogatták, tehát ismét hasonló problémával szembesülünk, mint a többi létrehozott bizottság esetében.⁹⁵

Az általam feldolgozott szakirodalom véleménye is megoszlik a kérdésben. A *post-New Deal* historiográfia⁹⁶ elmarasztalja a WIB és az Ármeghatározó Bizottság tevékenységét, mely szerint semmilyen jelentős eredményt nem értek el, hiszen az inflációt nem tudták megállítani.⁹⁷ További kritika éri a bizottságot a gazdaságba való beavatkozás miatt, amely a New Deal előtt szintén idegen volt az Egyesült Államokban.⁹⁸ Ha azonban megvizsgáljuk közelebbről a bizottság tevékenységét, akkor azt látjuk, hogy árakat nem szabhattak meg állami rendeleti szinten, viszont

⁸⁹ BEEDE 2014. 3.

⁹⁰ SCHWARZ 1981. 71.

⁹¹ UROFSKY 1969. 117-151.

⁹² Az ipar államosítása egy lehetséges megoldásként merült fel. Ha nem születik megegyezés az árak kérdésében, akkor az államosítás elkerülhetetlené válik. Részleges államosítás így is történt: A *Railroad Administration* vezetése alatt államosították az autópályákat és főútvonalakat. Vö. NA USA - FRA.

⁹³ SCHWARZ 1981. 73-74.

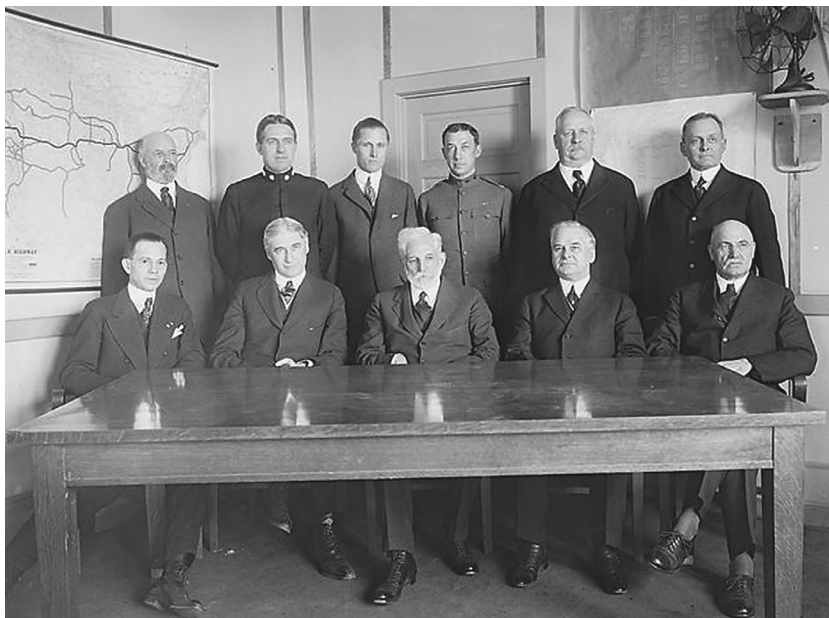
⁹⁴ SCHWARZ 1981. 71.

⁹⁵ BEEDE 2014.1-3.; UROFSKY 1969. 117-151.

⁹⁶ A *post-New Deal* historiográfia összefoglaló első világháborús történeti munkái többségében elmarasztalóan szólnak a WIB tevékenységéről az annak tulajdonított kiterjedt gazdasági befolyás és az állam gazdaságba való beavatkozása miatt.

⁹⁷ UROFSKY 1969. 117-120.

⁹⁸ UROFSKY 1969. 120-151.

A Hadiipari Bizottság ármeghatározó bizottságának tagjai⁹⁹

informális úton elérték azt, hogy megállapodás szülessen. Bernard Baruch felhasználta minden kapcsolatát és a Wall Streeten szerzett tapasztalatait a tárgyalóasztalnál. Jordan Schwarz, Baruch egyik életrajzírója szerint Baruch „blöffölt”,¹⁰⁰ nyomást gyakorolt a tárgyaló felekre főként a hazafias érzésekkel, vagy éppen azal, hogy „figyelmeztetett egy acélmágnást, hogy Wilson elnök államosítani fogja az üzemét”¹⁰¹, ha nem jön létre megállapodás. Ármeghatározás tehát a szó szoros értelmében véve nem, azonban az állam első, közvetett beavatkozása megtörtént.¹⁰²

1917 szeptemberére sikerült az acél árát redukálni, de több nyersanyag tekintetében is jelentős megállapodások majd az 1918-as átszervezés után tapasztalhatóak. 1917. novemberében Frank A. Scott súlyosan megbetegedett, ezért távozni kényszerült a WIB éléről.¹⁰³ Scottot Daniel Willard váltotta fel, aki szintén a Tanácsadó Bizottság korábbi tagja és a *Baltimore and Ohio Railroad Company*

⁹⁹ Az Ármeghatározó Bizottság és tagjai 1918-ban, Washingtonban. Bernard Baruch a második balról, balján helyezkedik el Robert S. Brookings, a bizottság elnöke. SCHWARZ 1981. 75.

¹⁰⁰ SCHWARZ 1981. 72.

¹⁰¹ BARUCH 1960. 66-68.

¹⁰² SCHWARZ 1981. 73.

¹⁰³ BARUCH 1960. 44.

igazgatója volt.¹⁰⁴ 1918 januárjában azonban Daniel Willard is távozni készült posztjáról. A WIB első sikerei a megállapodások, a gyors ütemű mozgósítás és a tömegtermelés megszervezésének ellenére a mobilizáció egésze továbbra is kaotikus volt.¹⁰⁵ Az autoritás kérdése és a különböző bizottságok versengése tovább mélyítette a problémát, ezért Wilson elnök az átszervezés mellett döntött. Az általam feldolgozott források ebben a kérdésben egy álláspontot képviselnek. Baruch, Wilson elnök, Daniel Willard, a WIB tagok feljegyzései és visszaemlékezései, valamint a szakirodalom is azt támasztja alá, hogy a WIB átszervezése szükséges igényként merült fel.¹⁰⁶

A független Hadiipari Bizottság létrehozása és működése A korszak kihívásai

1918 januárjában Wilson tanácsadóihoz fordult, hogy kikérje véleményüket Daniel Willard utódjának személyéről. William G. McAdoo-val konzultált első sorban. McAdoo, Wilson pénzügyminisztere volt, aki az 1912-es elnökválasztási kampány óta tartozott Wilson legszűkebb köréhez. Pénzügyminiszteri posztját 1913-1918 között töltötte be.¹⁰⁷ Az elsődleges források vizsgálata alapján tudható, hogy McAdoo már akkor javasolta az elnöknek Baruch-ot, amikor Willard még csak fontolgatta a lemondását. Baruch-ot tartotta legalkalmasabbnak a feladatra. 1918 első hónapjaiban felmerült több név a WIB elnöki posztjára. Az általam olvasott visszaemlékezésekből egybehangzóan az látszik, hogy a védelmi miniszter, Newton D. Baker, ellenezte Baruch kinevezését. A miniszter John D. Ryan rézmágnást szeretne volna a WIB élén látni, aki mint már fentebb említettem, az *Anaconda Copper Mining Company* elnöke volt. Wilson és McAdoo azonban nem támogatták John D. Ryan kinevezését, mivel republikánusként nem kötődött az elnök köréhez és a „kritikus időkből a lojalitás Wilson számára előbbre való volt.”¹⁰⁸ Daniel Willard 1918. január közepén véglegesítette lemondását, mivel a WIB újrászervezése, ami az év januárjában már egyértelműen szükséges volt, úgy gondolta nem lehetséges. Daniel Willard tapasztalatai alapján úgy látta, hogy a szükséges centralizált hatalmat nem fogja megkapni az átszervezés után sem a WIB, ezért távozott annak éléről.¹⁰⁹ Az elnök 1918. február 7-én konzul-

¹⁰⁴ NASH 1973. 1543.

¹⁰⁵ CUFF 1973. 160-220.

¹⁰⁶ BARUCH 1960. 44.; CUFF 1973. 158.; SCHWARZ 1981. 62-63.

¹⁰⁷ William McAdoo irányította a szövetségeseknek folyósítandó hitelek ügyét is az első világháború alatt. Bernard Baruch és a pénzügyminiszter között szoros barátság volt. Baruch két elnökjelölt választási ciklusban is támogatta McAdoo jelölését, de a szükséges többséget nem sikerült megszerezni a Demokrata Párton belül. William G. McAdoo tevékenységéről l. bővebben: SHOOK 1987.

¹⁰⁸ SCHWARZ 1981. 62.

¹⁰⁹ BARUCH. 1960. 44.

tál Baruch-al a WIB átszervezéséről, ekkor azonban még nem nevezte ki annak élére. Február 24-én tudatta Newton D. Baker védelmi miniszterrel a döntését, miszerint Bernard Baruch lesz a WIB új elnöke, egyúttal utasította Bakert, hogy kössön Baruchal megállapodást a WIB jogkörének kiszélesítéséről, valamint a CND-től való függetlenítéséről.¹¹⁰

A független WIB szerepét leginkább átszervezésétől kezdik el átértelmezni. Főként az első világháborús amerikai szerepvállalásról szóló összefoglaló monográfiák, melyek a post-New Deal historiográfiát képviselik. Baruch „gazdasági diktátorként”¹¹¹, a WIB szervezete pedig egy teljhatalommal rendelkező szuperkomplexumként jelenik meg a szakirodalomban.¹¹² Ha megvizsgáljuk a független WIB tevékenységét, akkor azt látjuk, hogy Bernard Baruch az 1917-es módszerekhez hasonlóan megállapodások útján ért el eredményeket. A források összehasonlítása alapján következtetésem szerint a WIB kezében sem ekkor, sem ez után nem volt formális hatalom.¹¹³ A meghatározóak az egyéni szerepek és döntések lesznek, ugyanúgy, mint a Tanácsadó Bizottság és az első WIB esetében.

1918 márciusában tehát Bernard Baruch irányítása alatt¹¹⁴ a WIB-t átszervezik. Függetlenedik a CND-től, valamint további tagokkal egészül ki. Baruch átalakítja a fentebb említett *Priorities Division* ügyosztályát, a legfontosabb ügyek meghatározására.¹¹⁵ Az 1917-es év krízise azonban nem múlt el teljesen. Az árak még mindig magasan voltak, az autoritás kérdése pedig végig tisztázatlan maradt annak ellenére, hogy Baruch márciustól kizárólag az elnökek tartozott elszámolással. A hadsereggel való viszony is végig feszült maradt.¹¹⁶ Az Ármeghatározó Bizottságot is átszervezték a hatékonyabb együttműködés érdekében. A független WIB-nak azonban nem csak a hadsereg és a szövetségesek igényeit kellett szem előtt tartani, hanem a lakosság szükségleteit is. A hazai szükségleteken belül is össze kellett hangolni a civil- és közérdeket, ami az 1917-es krízis év óta szintén nehéz feladatnak bizonyult.¹¹⁷ A WIB-nak először is külön kellett választania egymástól ezeket az érdekeket.¹¹⁸

Az érdekek szétválasztása azért volt kulcskérdés, mert Baruch-ot is elérő 1917-es botrányok óta a közvélemény „árgus szemmel figyelte”,¹¹⁹ hogy mi zajlik a mobilizáció körül. Részben ez annak tudható be, hogy a mobilizáció élén főként

¹¹⁰ SCHWRZ 1981. 63.

¹¹¹ KENNEDY 1973. 106.

¹¹² CUFF 1973. 5-7.

¹¹³ KENNEDY 1973. 105.

¹¹⁴ NY TIMES 1918.

¹¹⁵ BARUCH 1960. 55.

¹¹⁶ BARUCH 1960. 106.

¹¹⁷ BEEDE 2014. 2-3.

¹¹⁸ WALWORTH 1978. 261.

¹¹⁹ SCHWARZ 1981. 60-65.

olyan személyek álltak, akik Wilson elnök saját köréből kerültek ki.¹²⁰ Másrészt pedig a Wilson kormányzat nehéz helyzetbe került 1918-ban. A kongresszusi választáson¹²¹ a képviselőházban és a szenátusban is többségbe kerültek a republikánusok.¹²² A Wilson-féle politika azonban gyengülni látszott több okból is: részben az 1917-es év gazdasági káosza, másrészt pedig a republikánus többségű nagyiparosok ellenállása okozta a belpolitikai nehézségeket.¹²³ A nagyiparosok számára az állam beavatkozása a gazdaságba nem volt elfogadható és nem nézték jó szemmel Baruch és kollégái egyre növekvő befolyását.¹²⁴ Az 1918. január 8-án meghirdetett wilsoni elvek is törést okoztak a belpolitikai szintéren a Demokrata Párton belül is. A párt kezdett különböző csoportokra bomlani: voltak, akik feltétel nélkül támogatták az elnököt (pl. Baruch is), voltak olyanok, akik elleneztek, vagy nem értettek egyet a wilsoni elvekkel és szembe helyezkedtek a kongresszusban is az elnökkel, illetve a harmadik csoport a kettő között a centrumban foglalt helyet.¹²⁵ Ők részben támogatták az elnököt, de az izoláció és az európai ügyekből való kimaradást szorgalmazták. Bár az általam olvasott feldolgozások és tanulmányok vitatják, kutatásaim mégis arra engednek következtetni, hogy a wilsoni politika gyengülése teret engedett a WIB megerősödésének. A korabeli források, valamint a tagok visszaemlékezéseiben is az olvasható, hogy az 1918-as év közepétől az elnök nagyobb teret hagyott a szervezet tevékenységének. Ha a központi hatalom gyengül, akkor a többi szervezet és egység erősödhet. A bel- és külpolitika gazdasági szempontú kiegyensúlyozására létrehozták az *Allied Purchasing Board*, vagyis a Szövetséges Beszerzési Bizottságot annak érdekében, hogy a szövetségesek támogatása ne az amerikai nép rovására történjen.¹²⁶

1918 tavaszán ismét szükség volt az árak stabilizálására. A független WIB ismét szembe került Elbert Gary-vel, akivel 1917-ben Baruch már sikeresen kötött üzletet az acél hajólemezekre. Ez évben a koksza, a vas és az acél ára volt még mindig magasan. Az átszervezés után Baruch tárgyalásokat kezdeményezett az egyes iparágak vezetőivel, melynek eredményeként drasztikusan sikerült csökkenteni az árakat. A megegyezés nem az ármegszabás útján jött létre, hanem önkéntes

¹²⁰ BEEDE 2014. 1-3.

¹²¹ A kongresszusi választások eredményeit tekintve a képviselőházban 240 helyet szereztek a republikánusok és 192-t a demokraták. A szenátori választások eredményei 43 republikánus, 53 demokrata hely módosul 1919 és 1921 között 49 republikánus és 47 demokrata szenátori posztra. A kongresszusi választások az év novemberében vannak, de a mandátum csak következő év januárjától lép életbe. Mind a szenátori, mind pedig a képviselőházban a mandátumok lejárta előtt, betegség, haláleset, pártváltoztatás (ez ekkor még gyakori jelenség) miatt történhetett változás a helyek elosztásában. Vö. REMINI 2006.

¹²² HECKSCHER 1991. 400-450.

¹²³ HECKSCHER 1991. 470.

¹²⁴ SCHWARZ 1981. 50-78.

¹²⁵ HECKSCHER 1991. 510-553.

¹²⁶ BEEDE 2014. 3.

alapon vállalták az üzemek tulajdonosai, hogy a kormány számára megfizethető áron árusítják a szükséges nyersanyagot. Ez a fajta önkéntesség teszi sajátossá a WIB és az Egyesült Államok első világháborús tevékenységét.¹²⁷

A nyersanyagok árának alakulása 1915–1918 között¹²⁸

Év	Koksz USD/tonna	Vas USD/tonna	Acél USD/tonna
1915	1,67 USD/t	12,59 USD/t	19,50 USD/t
1917	12,25 USD/t	52,50 USD/t	95 USD/t
1918	6 USD/t	33 USD/t	58 USD/t

Összehasonlításként: Olaszország 1917-ben 140 USD/tonna áron szerződött az amerikai acél megvásárlására. Baruch ellenezte az üzletet, mert etikátlannak tartotta azt. Megkereste barátját, Price Mckinney-t a *Mckinney Steel* acélvállalat elnöként, aki hajlandó volt 45 USD/tonna áron acélt biztosítani Olaszországnak.¹²⁹ A szakirodalom több helyen vitatja a WIB tevékenységeihez köthetően az önkéntesség és az árak alakulása közti összefüggést. Természetesen voltak, akik nagyon is elégedetlenek voltak a megállapodásokkal, mint például Elbert Gary, aki az egyik tárgyalás során „barátból lett főellenségnek”¹³⁰ nevezte Baruch-ot. Az elégedetlenség ellenére azonban mégis sikerült államosítás, törvényi rendelkezések és szankciók nélkül a feleket kooperációra bírni. Kutatásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az önkéntesség együtt járt az ellenállással, amit a nyomásgyakorlás és érzelmi ráhatás segítségével tudtak háttérbe szorítani. Az iparosokat Baruch és kollégái visszaemlékezései szerint legtöbb esetben a háború megnyerésének fontossága vitte a megállapodásokra.¹³¹

A WIB tevékenysége 1918 őszére teljesedett ki. 1917 és 1918 között az Egyesült Államok egy gazdasági robbanáson ment keresztül. Annak ellenére, hogy az irányítás sokszor kaotikus volt, a gazdasági termelés azonban dübörgött.¹³² A WIB alatt nagyjából 20%-al nőtt az ipari termelés.¹³³ A dolgozat első felében említett Howard E. Coffin-féle öt éves *Mozgósítás-Terv* is újabb bizonyítéka a WIB eredményeinek. Coffin számításai szerint a hadiipar mozgósítását 1921-re tudná kiteljesíteni az Egyesült Államok. Látható azonban, hogy a 4 791 172 katona¹³⁴,

¹²⁷ Az Egyesült Államok világháborús szerepének egy korai értelmezése ez Herbert Hoovertól. Vö. HOOVER 1922.

¹²⁸ BARUCH 1960. 68.

¹²⁹ BARUCH 1960. 72.

¹³⁰ SCHWARZ 1981. 71.

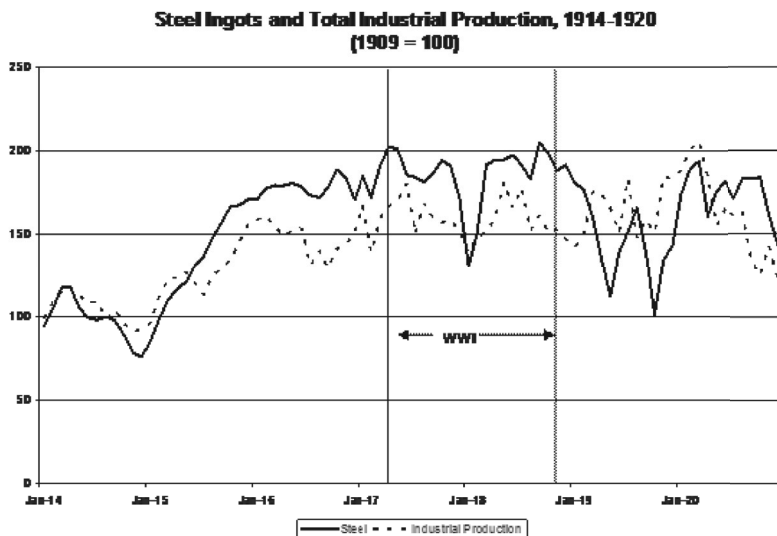
¹³¹ BARUCH 1960. 60-70.

¹³² BEEDE 2014. 3.

¹³³ HERMAN 2012. 12-13., 77.

¹³⁴ A több mint 4 millió katonából csak kb. 2 millió jutott el Európába, ebből 175 000 még 1917-ben.

továbbá a teljes hadiipar mobilizálása a hadba lépéstől számított 17 hónapon belül megtörtént.¹³⁵

Az acél termékek és a teljes ipari termelés, 1914–1920¹³⁶

Az ábráról leolvasható, hogy 1917 januárjában, majd 1918 őszén volt a legerősebb az acél (folytonos vonal jelzi) termelés, valamint az össz ipari termelés (szaggatott vonal). 1918 tavaszán visszaesés történt, amikor a szövetségesek győzelmének lehetősége felmerült.¹³⁷ 1918 végére azonban a termelés magasabb volt, mint az 1917-es csúcs esetében. A gazdaságot érintő általános érvényű megfogalmazásokkal azonban vigyázni kell. Az amerikai szerepvállalás mindössze 18 hónapig tartott. A gazdasági folyamatok teljes átlátása egy külön kutatás témája. A táblázatok mindössze adalékként szolgálnak a WIB teljesítményéhez.¹³⁸

A WIB tevékenysége igazán a háború lezárására érte el csúcspontját. Ekkora az Egyesült Államok több célt exportált, mint amennyit egész Nagy Britannia és gyarmatai előállítottak. 1918 utolsó megállapodási harca a chilei nitrát körül zajlott. A brit fél féltette dél-amerikai érdekeltségeit, valamint gazdasági dominan-

Az elhúzódkó kiképzés, illetve a hosszú szállítási idő miatt érték el a katonák ilyen lassan a kontinenst. Vö. COFFIN 2006. 218-219.

¹³⁵ ROCKOFF 2008. 2-5.

¹³⁶ ROCKOFF 2008. 5-6.

¹³⁷ ROCKOFF 2008. 2-8.

¹³⁸ ROCKOFF 2008. 2-8.

ciáját a térségben.¹³⁹ Az árak ekkor kétféleképpen alakultak: volt egy árstandard meghatározva üzleti célból történő vásárlásra és egy a kormányoknak. A szövetséges kormányok a piaci árnál alacsonyabban juthattak a nyersanyagokhoz, a britek viszont a piaci áron akarták eladni a birtokukban lévő nitrátot. A chilei nitrátra továbbá a német gazdaság is igényt tartottak volna.¹⁴⁰ Wilson elnök nitrát körüli megegyezések teljes felelősségét Baruch-ra ruházta. A WIB figyelmeztette Nagy Britanniát, hogy megvonják az amerikai ezüstöt, ami az indiai rupiát stabilan tartotta, ha nem a fair, kormánynak szánt áron biztosítják a nitrátot. A kormányok ekkor már főként a háború utáni külkereskedemi és gazdasági pozícióik megerősítésén dolgoztak. A háború végére a szövetségeket elhomályosította a kibontakozó „*gazdasági nacionalizmus*”.¹⁴¹

A Hadiipari Bizottság feloszlata – továbbélési lehetőségek

Az első világháború fegyverszüneti egyezményét 1918. november 11-én aláírták, mellyel egy időben a WIB tevékenységét is felfüggesztették. A WIB hivatalos megszüntetésére 1919. január 1-én került sor. Baruch, McAdoo miniszter, a WIB tagok és a Wilson köréhez tartozó többi gazdaságban jártas szakember úgy látták, hogy a békeállapotra való gazdasági átálláshoz ugyanúgy szükség lett volna szervezett keretekre az árak helyreállítása, a nyersanyagok megfelelő felhasználása, a munkaerő átirányítása miatt.¹⁴² Baruch már ekkor tartott attól, hogy a gazdasági nacionalizmus meggátolja a háború utáni problémák megoldását, valamint további konfliktusok gyökere lehet.¹⁴³ A globális problémákat véleménye szerint nem lehetett nemzetállami szinten megoldani. A WIB után egy olyan szervezt megalakítását szorgalmazta 1919-ben, amely képes koordinálni a háborús pusztítás okozta gazdasági problémákat, különös tekintettel a majdani jóvátételek kérdésre.¹⁴⁴

Az eredmények összegzése

Megállapításaim szerint az első világháborús ipari mobilizáció sikertelensége a hatalmi kérdés tisztázatlanságában és az ebből fakadó zűrzavarban rejlett. A különböző források összevetésével az mutatható ki, hogy az esetek többségében a bizottságok rendeltetésükkel ellentétben korlátozott jogkörrel bírtak, így nehéz

¹³⁹ SCHWARZ 1981. 93-95.

¹⁴⁰ SCHWARZ 1981. 96.

¹⁴¹ SCHWARZ 1981. 98.

¹⁴² BARUCH 1960. 72-73.; SCHWARZ 1981. 99-107.

¹⁴³ BMB to Woodrow Wilson. 7 May, 1919. GC. Box 241.

¹⁴⁴ SC. Box 138, Box 185.

megállapítani, hogy pontosan mennyire voltak hatékonyak, miben voltak sikeresek és sikertelenek. A WIB-ről kialakult nézet, miszerint a szervezet egyedül uralta és irányította a hadiipari gazdaságot, eredményeim szerint nem állja meg a helyét. Sem a bizottság, sem Bernard Baruch nem rendelkezett „diktatórikus”¹⁴⁵ hatalommal, amint azt a dolgozatban bemutattam. A kutatás alapján WIB és a többi bizottság esetében paradoxonba ütközünk.¹⁴⁶ Wilson elnök az egész általam vizsgált korszak alatt ellentmondásos lépéseket tett: centralizálás céljával létrehozta a WIB-t, azonban decentralizálta azt és csak a háború végéhez közeledve biztosított szélesebb jogkört a bizottságnak a hatékonyabb működés érdekében. Kapott eredményeim szerint a diplomáciai ellentmondások és a hatalmi decentralizáltság miatt a WIB csak részben tudta betölteni azt a szerepet, amire hivatott volt. A teljes hadiipar mobilizációjának központosított irányításával szemben a CND valamint a hadügy különböző szervezetei képeztek ellenpontot.¹⁴⁷ A széleskörű hatalom hiánya azonban nem jelentette a szervezet teljes sikertelenségét. A szakirodalmak különböző vélemények köré csoportosulnak ebben a kérdésben. Aki kritizálja (pl. Jordan A. Schwarz, Baruch életrajzírója) a WIB teljhatalmáról szóló nézetet, az egyben elkönnyeli a bizottság tehetetlenségét is,¹⁴⁸ ami már nem feltétlenül igaz. Általánosan megállapítható hogy vagy túlértékelték a szervezet hatalmát, elítélik a gazdaságba való beavatkozását, vagy nem tulajdonítanak jelentős hatást neki.¹⁴⁹ A primer források alapján azt a következtetést vontam le, hogy a WIB sikerei a megállapodások, az árcsökkentés, a nyersanyagbeszerzés és a folyamatok koordinálása szempontjából vitathatatlanok. A szervezet azonban ezeket az eredményeket szoros korlátok között vitte véghez, főként az önkéntes vállalatoknak köszönhetően. Ezek az eredmények és jellemzők adják meg a korszak sajátosságait és teszik egyedülállóvá az Egyesült Államok üzleti és kormányzati kapcsolatait.¹⁵⁰ Az 1915-ös elképzésekhez képest a teljes mobilizációt kevesebb, mint két év alatt véghezvitték precedens és gyakorlat nélkül. A WIB lett az első olyan szervezet, amely intézményesített keretet biztosított a hadiipari mobilizáció egészének, alapot biztosítva ezzel a későbbi hadiipari mobilizációhoz a második világháború alatt.¹⁵¹ Az eredmények beigazolták az előzetes kutatói álláspontot, mely szerint a bizottság nem egy szuperkomplexum. Szerepe és helyzete az első világháborús Egyesült Államokban ennél sokkal összetettebb. Célom a kutatás tovább folytatása és bővítés.

¹⁴⁵ CHAMBERS 1973. 518.

¹⁴⁶ CHAMBERS 1973. 518.

¹⁴⁷ MITCHELL 1973. 209.

¹⁴⁸ Erre példa: „[...] *War material was produced too late to do any good.*” Vö. HERMAN 2012. 12-13., 70-80.

¹⁴⁹ CUFF 1973. 5-10., HERMAN 2012. 12-13.

¹⁵⁰ CLARKSON 1923. 4-20.

¹⁵¹ NASH 1973. 1543.

További kutatási lehetőségek, irányok

A területi korlátok miatt a kutatás számos perspektívájának bemutatására nincs lehetőség. A jelenlegi kutatási téma közvetlen kibővítése a WIB nemzetközi és külpolitikai kontextusba való elhelyezése. Emellett tervezem az ipari-kormányzati kapcsolatok részletesebb tanulmányozását. További kutatási irány az eddig felhasznált források közül a téma szempontjából legfontosabb összefoglaló monográfiák magyar nyelvre fordítása. Így a WIB bekerülhetne a magyar történeti köztudatba is. A téma teljességének szempontjából az Egyesült Államok gazdasági, ipari tevékenységének feldolgozása is célom az első világháború kitörésétől a párizsi békekonferencia lezárásáig. Ehhez szükséges a korszak teljes amerikai historiográfiájának vizsgálta: az általános összefoglaló munkák, a diplomáciai és politikatörténet, valamint az ipari mobilizáció és gazdasági változásokról szóló alkotások.¹⁵² A hasznosíthatóság szempontjából ez azért lenne fontos, mert az Egyesült Államok gazdasági befolyása az első világháborús szerepvállalástól kezdett erősödni, nagyhatalmi szerepének alapjait ekkor rakta le.¹⁵³

Felhasznált irodalom

Források

BMB	Bernard Mannes Baruch. Princeton University Mudd Manuscript Library, Bernard Baruch Papers
GC	General Correspondence 1912-1965 Subseries 1D Box 241. Princeton University Mudd Manuscript Library, Bernard Baruch Papers
SC	Selected Correspondence 1912-1965 Subseries 1B Volume 44-45, Box 138, Box 185. Princeton University Mudd Manuscript Library, Bernard Baruch Papers

¹⁵² Az általános összefoglaló munkák pl.: John Whiteclay CHAMBERS: *The Tyranny of Change: America in the Progressive Era, 1890-1920*. London, 1992.; David M. KENNEDY: *Over Here*. 1980. Politikai és diplomáciai munkák a korszakról pl.: Ernest MAY: *The World War and American Isolation, 1914-1917*. Boston, 1954.; John COOGAN: *The End of Neutrality. The United States, Britain and Maritime Rights, 1899-1915*. Ithaca and London, 1981. Az Egyesült Államok általános, nemzeti mobilizációjáról készült összefoglaló munkák pl.: Paul A. C. KOISTINEN: *Mobilizing for Modern War. The Political Economy of American Warfare, 1865-1919*. Lawrence, 1980.; Kathleen BURK: *Britain, America, and the Sineews of War, 1914-1918*. New York, 1985.; Robert D. CUFF: *The War Industries Board. Business-Government Relations during World War I*. Baltimore, 1973.

¹⁵³ SCHWARZ 1981. 160.

- NA USA - WIB National Archive of the United States. *Records of the War Industries Board*. Record Group 61. 872 cu. ft. 1916–1923. (<http://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/061.html>. Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)
- NA USA - FRA National Archive of the United States. Records of the Federal Railroad Administration. Record Group 399. 1910–1964. (<http://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/399.html>. Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)
- NY TIMES 1916 *The New York Times*. New York, published in 12 October, 1916. New York Times Archive. (<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9C06EFD6153AE633A25751C1A9669D946796D6CF>. Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)
- NY TIMES 1918 The New York Times. New York, published in 11 July, 1918. (<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9D02E2DB133BE03ABC4952DFB166838C609EDE>. Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)
- BARUCH 1921. BARUCH, Bernard M.: *American Industry in the War. A Report of the War Industries Board*. Government Printing Office, Washington, 1921.
- CLARKSON 1923. CLARKSON, Grosvenor: *Industrial America in the World War*. Houghton Mifflin, 1923.
- COIT 1957. COIT, Margaret L.: *Mr. Baruch*. Houghton Mifflin, Boston, 1957.
- HOOVER 1922. HOOVER, Herbert: *American Individualism*. Doubleday Page and Company, New York, 1922.

Feldolgozások

- ABOU-BAKR 2012 ABOU-BAKR, Ami J.: *Managing Disasters through Public Private Partnership*. Washington, 2012.
- FIELD 1944 FIELD, Carter: *Bernard Baruch: Park Bench Statesman*. New York, 1944.
- BARUCH 1960 BARUCH, Bernard M.: *Baruch, The Public Years*. First Edition. New York, 1960.
- BEAVER 1966 BEAVER, Daniel R.: *Newton D. Baker and the American War Effort, 1917–1919*. Lincoln, 1966.
- BEEDE 2014 BEEDE, Benjamin R.: *War Industries Board*. In: *International Encyclopedia of the First World War*. Ed. UTE Daniel. Berlin, 2014.
- BURK 1985 BURK, Kathleen: *Britain, America, and the Sinews of War, 1914–1918*. New York, 1985.
- CHAMBERS 1992 CHAMBERS, John W.: *The Tyranny of Change: America in the Progressive Era, 1890–1920*. London, 1992.
- CHAMBERS 1973 CHAMBERS, John W.: *The War Industries Board: Business-Government Relations during World War I* by Robert D. Cuff. Review. In: *The Business History Review*. Vol. 47, No. 4. Winter. The President and Fellows of Harvard College, Massachusetts Hall, Cambridge, 1973.

- COOGAN 1981. COOGAN, John: *The End of Neutrality. The United States, Britain and Maritime Rights, 1899–1915.* Ithaca and London, 1981.
- CUFF 1973. CUFF, Robert D.: *The War Industries Board. Business-Government Relations during World War I.* Baltimore, 1973.
- HÄHNER 2006. HÄHNER Péter: *Az Egyesült Államok elnökei. Átdolgozott, bővített, második kiadás.* Bp., 2006.
- HECKSCHER 1991. HECKSCHER, August: *Woodrow Wilson.* Boston, 1991.
- HERMAN 2012. HERMAN, Arthur: *Freedom's Forge: How American Business Produced Victory in World War II.* New York, 2012.
- HODGSON 2008. HODGSON, Godfrey: *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House.* New Haven, 2008.
- KENNEDY 1980. KENNEDY, David M.: *Over Here.* 1980. Oxford, 1980.
- KENNEDY 1973. KENNEDY, David M.: *The Political Economy of World War I. The War Industries Board: Business-Government Relations during World War I* by Robert D. Cuff. In: *Reviews in American History.* Vol. 2. No. 1. Baltimore, 1973.
- KOISTINEN 1980. KOISTINEN, A.C.: *Mobilizing for Modern War. The Political Economy of American Warfare, 1865–1919.* Lawrence, 1980.
- MAY 1954. MAY, Ernest: *The World War and American Isolation, 1914–1917.* Boston, 1954.
- MITCHELL 1973. MITCHELL, Broadus: *The War Industries Board: Business-Government Relations during World War I* by Robert D. Cuff. *Annals of the American Academy of Political and Social Science.* Vol. 410. *The Energy Crisis: Reality or Myth.* New York, 1973.
- NASH 1973. NASH, Gerald D.: *The War Industries Board: Business-Government Relations during World War.* by Robert. D. Cuff. In.: *The American Historical Review.* Vol. 78, No. 5. Oxford, 1973.
- REMINI 2006. REMINI, Robert V.: *The House.* New York: Harper Collins Publishers, Inc., 2006.
- ROCKOFF 2008. ROCKOFF, Hugh: *US Economy in World War I.* *EH.Net Encyclopedia*, Ed. Robert Whaples 2008. (<http://eh.net/encyclopedia/us-economy-in-world-war-i/>. Utolsó hozzáférés: 2014.12.01.)
- SCHWARZ 1981. SCHWARZ, Jordan A.: *The Speculator. Bernard M. Baruch in Washington 1917–1965.* Chapel Hill, 1981.
- SHOOK 1987. SHOOK, Dale N.: *William G. McAdoo and the Development of National Economic Policy, 1913–1918.* New York, 1987.
- UROFSKY 1969. UROFSKY, Melvin: *Big Steel and the Wilson Administration. A Study in Business-Government Relations.* Ohio State University Press, 1969.
- WALWORTH 1978. WALWORTH, Arthur: *Woodrow Wilson. Volume I.* New York, 1978.

Máté Zsolt

Amerikai és szocialista előkészületek az ENSZ Közgyűlésének XV. ülészakára 1960-ban

American and socialist preparations for the XVth General Assembly of United Nations

In my study I introduce the American, Soviet and Hungarian efforts, goals towards the United Nations General Assembly in 1960. This meeting was important for the superpowers, because in that year, which was Africa's year they could achieve the support of new members of the U.N. and make new allies. For Hungary prepared for this meeting with efforts to prove the American and Hungarian relations. The American and Soviet goals and preparations were against each other in the agenda requests, but for example in the case of decolonization they cooperated.

Bevezetés

Dolgozatomban az Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) 1960-as, XV. Közgyűlésére utazott magyar és a szovjet delegáció részvételének előkészületeit és az ezekre adott amerikai reakciókat vizsgálom. A vizsgálat folyamán különös figyelmet szentelek Nikita Sz. Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkárának és Kádár Jánosnak, a Magyar Szocialista Munkás Párt főtitkárának részvételének kérdésére. A téma relevanciáját bizonyítja a Hruscsov-korszak újraértékelésének időszerűsége, a harmadik világ napjainkban is sajátos helyzetének történeti aspektusának vizsgálata, ezeken túl pedig a két szuperhatalom közötti és a keleti blokkon belüli kooperáció kutatása napjainkban népszerű a történészek körében.

A dolgozatom megírásához felhasznált forrásokat többek között a Kansas állambeli Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtárban és marylandi College Park városában található Nemzeti Levéltárban gyűjtöttem. Washington D.C.-ben, a Kongresszusi Könyvtárban igénybevettem a Declassified Documents Reference System nevű adatbázist, amely hazánkban nem érhető el és titkosítás alól feloldott, nyomtatásban nem publikált iratokat tartalmaz. Megosztotta velem forrásait Peter Carlson a *Washington Post* egykori munkatársa, aki 2009-ben

könyvet jelentetett meg Hruscsov amerikai útjairól.¹ Interjút készítettem Szergej Hruscsovval, az egykori szovjet pártfőtitkár fiával, továbbá Hollai Imrével, aki 1960-ban a MSZMP Központi Bizottságának Külügyi Osztályát vezette és a Közgyűlésre utazó magyar delegáció tagja volt. Továbbá az ENSZ digitalizált levéltári forrásainak köszönhetően az eseményen elhangzott beszédek, szavazások eredményei is elérhetőek a világhálón, amiket forrásként szintén felhasználtam.² A hazai közgyűjtemények közül felkerestem a Magyar Nemzeti Levéltár amerikai és kínai kapcsolatokra vonatkozó iratokért, az Országgyűlési Könyvtárban feldolgoztam az ENSZ letéti gyűjteményben a témára vonatkozó irodalmat.

Elsőként a folyamatot befolyásoló nemzetközi légkört mutatom be, többek között kitérve a kelet-nyugati kapcsolatokra, a dekolonizációra (különös tekintettel a kongói krízisre) és az 1956 utáni keleti blokkon belüli folyamatokra. Ezt követően ismertetem a magyar, majd a szovjet, végül az amerikai előkészületeket, érintve Kádár és Hruscsov utazását New Yorkba. Végül kitérek az ENSZ Közgyűlésének napirendjére és a létrejöttének folyamatára.

A kutatás megkezdése előtt két fő hipotézist állítottam fel a kurrens szakirodalom alapján. Az első, hogy a látogatás nem azért jött létre, hogy Hruscsov az amerikai-szovjet kapcsolatokat helyreállítsa, hanem annak érdekében, hogy a harmadik világ országainak támogatását elnyerje. Ehhez kapcsolódóan a levéltári iratokban kerestem az amerikai-szovjet együttműködések jeleit, mert feltételeztem, hogy ez nem szakadt meg, mert a legújabb hidegháborús korszakolás szerint ekkor már enyhülésről beszélhetünk.³ A második előfeltevésem pedig a keleti blokkon belüli kooperációra vonatkozott, vagyis hogy Sztálin halála után a tömbön belüli változások ellenére szoros maradt az együttműködés külpolitikai kérdésekben a Szovjetunió és a szocialista országok között. Ezekhez megvizsgáltam, hogy miként fogadta az Amerikai Egyesült Államok a szocialista országok vezetőinek érkezését, milyen intézkedéseket foganatosított velük szemben.

Hruscsov 1960-as útjáról már többen is írtak. Az utazás után 1960-ban már olyan kiadványok jelentek meg, amelyek Hruscsov egy vagy több nyilatkozatát, beszédét tartalmazták.⁴ A témáról önálló könyv eddig nem született, de megtalálható az esemény a legnagyobb Hruscsov biográfiákban,⁵ a Szovjetunió történetét bemutató művekben⁶ és az ENSZ történetével kapcsolatos kiadványokban is.⁷ A *Foreign Relations of the United States* című forráskiadványban egy fejezet a szocia-

¹ CARLSON 2009.

² Az online elérhető anyagok listája: <http://research.un.org/en/docs/ga> (Letöltés ideje: 2014. 03. 14.)

³ BÉKÉS 2004. 137.; Bővebben l. BÉKÉS 2012. 5-15.

⁴ KHRUSHCHEV 1960.; FODOR 1960.; BÉKÉÉRT 1960.

⁵ TAUBMAN 2004. 472-479.; FURSENKO-NAFTALI 2006. 292-323.; MEDVEGYEV 1989. 197-201.; KHRUSHCHEV 2000. 407-416.; ÜRBÁN 1994. 28.

⁶ SZOVJET 1980. 516-517., 524.; KRAUSZ-SZILÁGYI 1992. 204.

⁷ KISS 2006. 158-159.; CHAMBERLIN-HOVET-HOVET 1970. 45-47.; ENSZ 2013. 325.

lista vezetők jelenléte alatt történetekkel foglalkozik.⁸ A részvételről néhány Dwight D. Eisenhower életrajzban is találhatunk információkat.⁹ Az esemény a jelentősége miatt több egyetemi tankönyvbe is bekerült.¹⁰ Kádár János részvételével azonban eddig bekezdésnyi hosszúságban foglalkoztak csak, elsősorban tanulmányokban.¹¹

1. Az eseményt befolyásoló nemzetközi folyamatok

1.1. Az amerikai-szovjet viszony főbb tendenciái (1945–1960)

Az amerikai és szovjet célok és reakciók megértéséhez vissza kell mennünk a hidegháború kezdetéhez és a két szuperhatalom geopolitikai helyzetéhez. A második világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájának alaptézisévé vált a feltartóztatás.¹² A fogalom George F. Kennan úgynevezett „hosszú táviratából” származik, amelyben a moszkvai diplomata a Szovjetunió terjeszkedésének megakadályozását javasolta az amerikai kormányzatnak.¹³ A szerző egy évvel később egy újabb tanulmányában a feltartóztatás alapjának a legiparosodottabb területeket tekintette.¹⁴ Ezt a külpolitikai gondolatot valósították meg később a Truman-doktrínában.¹⁵ Ez az alapelv az ENSZ XV. Közgyűlésén is érvényesült, mivel mindent megtettek annak érdekében az amerikai hatóságok, hogy ne kerüljön a keleti blokkhoz egyik harmadik világbeli ország sem.

A feltartóztatás fogalma magában hordozza a status quo megőrzésére való törekvést is. Békés Csaba kutatásai nyomán tudjuk, hogy az 1956-os magyar forradalom szuperhatalmi rendezésének legfőbb mozgatórugója a status quo megőrzése volt. Emiatt a szovjet vezetésnek a kelet-közép-európai országok miatti katonai fellépéstől már nem kellett tartania.¹⁶

A Szovjetunió azonban a Sir Halford J. Mackinder által meghatározott „magterületen” kívül, mind az ún. belső- és külső peremíven is igyekezett szövetségeket találni.¹⁷ Ezt Hruscsov békés, gazdasági úton próbálta megvalósítani, többek között ezért is tett látogatást több ázsiai és európai országban vagy fogadta vezetőiket Moszkvában. A harmadik világ országai felé pedig a kulturális dip-

⁸ FRUS 1958-1960. Vol. II. 5. fejezet.

⁹ NEWTON 2011. 330.; DIVINE 1981. 153.

¹⁰ FISCHER 2005. 198-201.; HORVÁTH-PARAGI-CSICSIMANN 2013. 162.

¹¹ GOUGH 2012. 170-171.; SCHMIDT 2013. 464-465.; MAGYARICS 1996. 582.

¹² KISSINGER 2008. 458.

¹³ FISCHER 2005. 91.; FEHÉR 2007. 207-208.

¹⁴ FEHÉR 2007. 208-209.

¹⁵ FISCHER 2005. 100.; SZILÁGYI 2013. 81-83.

¹⁶ BÉKÉS 2006. 116.

¹⁷ MacKINDER geopolitikai nézetéről l. FISCHER 2005. 92-98.; SZILÁGYI 2013. 39-43.; SZILÁGYI 2011. 1362-1373.

lomácia eszközével is közeledett, hiszen 1960-ban indult Moszkvában a Népek Barátsága Egyetem. A Szovjetunió továbbá több államfői és külügyminiszteri találkozón is képviseltette magát.

A haditechnológiai szembenállás a Szputnyik 1957-es fellövésétől kezdve új szintre lépett. Ezt követően a szovjet propaganda folyamatosan tájékoztatta a világot az űrkutatás terén elért sikereiről. Az Egyesült Államok erre válaszul fejlesztette fel atom-tengeralattjáró flottáját és kezdte meg az U2 kémrepülőgépek használatát a keleti blokk feltérképezésére.¹⁸ Az 1958-tól létrejövő kooperáció a kelet-nyugati viszonyban azonban 1960. május 1-jén megszakadt, és ezt Hruscsov az Eisenhower kormányzattal nem tudta és nem is akarta látványosan újra megteremteni.¹⁹ Az 1960. május közepén Párizsban összeült csúcstalálkozón sem sikerült együttműködnie a szuperhatalmaknak. Az amerikai-szovjet cserkiállítások által megalapozott,²⁰ majd Hruscsov 1959-es Camp Davidben tett látogatásakor létrejött pozitív légkör eltűnt.

Mindezek miatt az esemény különleges helyet foglal el a hazai hidegháború korszakolásokban. A Békés Csaba-féle felosztás szerint az enyhülés időszakán belül is a kényszerű együttélés időszakában található az esemény.²¹ A Fischer Ferenc-féle felosztásban viszont a klasszikus hidegháború korszakán belül egy konfrontatív időszakban történtek az előkészületek.²² Mindezek miatt a korszak kettőssége az ENSZ Közgyűlésére való felkészülés értelmezésében is felosztást jelent kooperatív és konfrontatív célok és tettek tekintetében.

Mint ahogy látni fogjuk, a szovjet és amerikai külpolitika itt felvázolt tendenciái az ENSZ XV. Közgyűlésén is tetten érhetőek voltak. Miközben a Szovjetunió új szövetségeseket keresett, az Egyesült Államok próbálta ebben megakadályozni. A kelet-nyugati kapcsolatokat pedig egyik fél sem próbálta helyreállítani az 1960. május 1. előtti állapotokra. Mindkét szuperhatalom békés eszközöket alkalmazott céljai elérésének érdekében és gyakori személyes konzultációkra is sor került a potenciális szövetséges országok képviselőivel.

1. 2. A keleti blokkon belüli kooperáció és az ENSZ

Az ENSZ létrejöttékor elfogadott alapokmány előszavában szerepel, hogy az Egyesült Nemzetek népei *„egyesítik erőiket a nemzetközi béke és biztonság fenn-*

¹⁸ A technológiai szembenállásról l. FISCHER 2005. 171- 180., 183-185., 191-192.

¹⁹ A U2 kémrepülőgép lelövésének hatásairól a hazai szakirodalomban l. FISCHER 2005. 192-195.; HORVÁTH-PARAGI-CSICSMMANN 2013. 160-161. Hazai sajtóviszhangjáról l. EZER 2006. A leggazdagabb feldolgozása angol nyelven olvasható: BESCHLOSS 1986.

²⁰ A cserkiállításokról és sajtóviszhangjukról l. MÁTÉ 2013.

²¹ BÉKÉS 2012. 15.

²² FISCHER 2005. I. ábra.

tartására”.²³ Az Egyesült Államok a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács tagjaként a kezdetektől fogva meghatározó tagja a szervezetnek. Utóbbi intézményben a Szovjetunió szerepe a koreai háborútól kezdve felértékelődött, mivel azt követően aktívabban vett részt a Közgyűlés szavazásain. Egy 1960 nyarán lezajlott esemény mérföldkőnek számít ebben a folyamatban, hiszen a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok is megszavazta az ENSZ békefenntartóinak bevetését a kongói krízis rendezése érdekében.²⁴

A világ országai között fennálló kapcsolatok az ENSZ Közgyűlésében is tükröződtek. Különböző erősségű és eltérő alapon szerveződő csoportosulások jöttek létre. 1960 óta a részt vevő országok száma majdnem megduplázódott. A korabeli szakirodalom alapján ismertetem ezeket a csoportokat. Az angolszász szerzők csoportosítása szerint az egyetlen blokk a Közgyűlésen a szovjet blokk volt, amely kezdetekben a Szovjetunióból, Belorussziából és Ukrajnából állt, de a tagok száma 1960-ra a háromszorosára nőtt.²⁵ Ezt azért nevezték blokknak, mert rendszeresen tárgyalt az összes résztvevő a szavazások előtt, ahol mindannyian ugyanarra a lehetőségre voksoltak, illetve az ENSZ-en kívül a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa is összetartotta a tagállamokat.²⁶ A bandungi konferencián érdekelt országok is egy, az ENSZ-en kívül létező szövetségük miatt alkottak egy csoportot az Közgyűlésen.²⁷

Fontos tendencia, hogy a szavazásokon a szovjet blokk országai voksoltak legkevésbé együtt a többséggel, szemben Latin-Amerika országaival és az arab országokkal.²⁸ Továbbá a Közgyűlés XV. ülészakán is jelenlévő tendencia az ENSZ tagállamok számának növekedése. 1946 után csak az 1955-ös év számított kivételnek abban, hogy a tagságot nyert államok zöme nem európai volt.²⁹ A legtöbb új állam a semleges oldalra állt - ezen országok szavazatait a szuperhatalmak megpróbálták elnyerni.³⁰ Az ENSZ Közgyűlésének első tizenöt évében a legnagyobb egységet a latin-amerikai országok alkották. Azonban 1960-tól kezdve a frissen önállósuló afrikai államok felvételével, amelyek az ázsiai országokkal gyakran egységesen léptek fel közös érdekeikért (antikolonializmus, gazdasági fejlesztések stb.), létrehozták a legnagyobb csoportosulást az ENSZ-ben.³¹

²³ Az ENSZ Alapokmánya. 1945. 07. 26. (<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=HBJFWJ> (Letöltés ideje: 2014. 1. 14.))

²⁴ A Biztonsági Tanács 143. számú határozata: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/143%281960%29 (Letöltés ideje: 2014. 1. 14.)

²⁵ HOVET 1960. 47.

²⁶ HOVET 1960. 45.; BAILEY 1960. 39.

²⁷ HOVET 1960. 38-40.

²⁸ HOVET 1960. 103-105.

²⁹ Az ENSZ bővülésének kronológiai áttekintése megtalálható a szervezet honlapján: <http://www.un.org/en/members/growth.shtml> (Letöltés ideje: 2014. 01. 14.)

³⁰ KARAFEJA-SMART 1965. 769.

³¹ KARAFEJA-SMART 1965. 764-765.

A protokollnak megfelelően az új tagállamokról a Közgyűlés lelegején szavaztak, így történt ez 1960-ban is. A korábbi években a magyar kérdés, Kína és a két koreai ország tagságának kérdése mindvégig napirenden volt. Mivel az 1950-es évek végétől egyre több ország lépett ki a gyarmati sorsból, ezzel kapcsolatban az ENSZ-nek is lépnie kellett.

1. 3. A dekolonizáció és a kongói krízis az ENSZ-ben

A volt gyarmati országok függetlenné válása egy hosszú folyamat, amelyben a hidegháború időszakában mind az ENSZ-nek, mind a szuperhatalmaknak egyaránt szerepe volt. A folyamat a világ több kontinensén párhuzamosan zajlott, azonban a legtöbb önálló ország Afrikában jött létre. Az ázsiai régióban elsősorban az Egyesült Királyságtól szakadt el a legtöbb ország, Afrikában azonban az angol területek mellett francia, olasz és belga gyarmati területek is önállóvá váltak.³² Az egyes afrikai gyarmatok eltérő módon nyerték el függetlenségüket, elhúzódó fegyveres konfliktusra Kongó és Algéria esetében került sor a hidegháború első évtizedeiben.³³

A harmadik világ kooperációja már az ötvenes évek közepén elindult, amikor is a semlegességben hívő országok képviselői Bandungban konferencián vettek részt. Ez az együttműködés az ENSZ-ben is jelen volt. Ez a kapcsolat az El nem kötelezetek mozgalmának létrejöttével továbbfejlődött 1961 szeptemberében a belgrádi konferencián.³⁴

1960-as év mérföldkőnek számított az afrikai országok és az ENSZ történetében, mert az ekkor felvételt nyert tagállamok közel mindegyike a fekete kontinensen volt megtalálható. A Közgyűlés XV. ülészakájának legfontosabb döntése is a gyarmati sorsból önállósodó államokhoz kapcsolódott. Ez nem volt más, mint az 1514. számú határozat, más néven dekolonizációs nyilatkozat elfogadása.³⁵ Ennek köszönhetően három teljes önkormányzatisági lehetőség közül választhattak az önállósodó államok: egy másik független országhoz való társulás, integráció vagy függetlenség megvalósítása által.³⁶

Kongó esetében a függetlenség kikiáltását polgárháború követte. A belga gyarmatosítók komolyabb előkészítés nélkül 1958-ban kezdték el a dekolonizációs folyamatot. A. J. van Bilsen közigazdász 30 év alatt képzelte el a függetlenedést,

³² Az afrikai dekolonizációs folyamat vonatkozó szakaszáról áttekintést olvasható BÚR 2011a. 51-62.; BÚR 2011b 84-113.; FISCHER 2005. 86-88.

³³ Az egyes országok dekolonizációjáról l. BÚR 2011b.. 105-114.

³⁴ A témáról bővebben l. FISCHER 2005. 143-146., 210-211.; TARRÓSY 2006. 64-65.

³⁵ A szövege megtalálható angolul az alábbi hivatkozáson: <http://www.un.org/en/decolonization/declaration.shtml> (Letöltés ideje: 2014. 01. 14.)

³⁶ ENSZ 2013. 329-330.

azonban Patrice Émery Lumumba és más kongói politikusok nyomására 1960. június 30-ára ki kellett tűzni a kongói függetlenség napját.³⁷ Egy nyersanyagokban gazdag és kitermelésükben az egyik élenjáró ország vált ekkor önállóvá és első miniszterelnöke Lumumba lett.³⁸ Mivel egy szomszédos ország is a Kongó nevet vette fel, így a két országot a korszakban fővárosaik alapján különböztették meg (Leopoldville-i Kongó és Brazzaville-i Kongó). Alig öt nappal a függetlenség kikiáltását követően Leopoldville mellett egy helyőrségben lázadás tört ki.³⁹ Öt nappal később belga ejtőernyős alakulatok érkeztek a békefenntartására.⁴⁰ A hónap végéig több tartomány nyilvánította ki a függetlenségét.⁴¹ Az országban létrejött belpolitikai krízis miatt az ENSZ BT Lumumba kérésére elrendelte a nemzetközi békefenntartók bevetését.⁴² Mivel Dag Hammarskjöld, az ENSZ főtitkára nem teljesítette a leopoldvillei miniszterelnök kérését vagyis, hogy fegyverezzék le a belga katonákat Katangában, Hruscsov támogatta Lumumbát és egy IL-14-es repülőgépet is biztosítottak neki.⁴³ Szeptember elejéig további tizenöt repülőgép érkezett az afrikai országba a szovjetektől, amelyek közül többük raktere fegyverekkel volt megrakva.⁴⁴ A szovjet támogatás miatt Kaszavubu lemondásra szólította fel a miniszterelnököt és az ENSZ katonái megszállták a fővárost. Ebből kifolyólag az ENSZ BT, a Szovjetunió és Lengyelország ellenszavazata ellenére, határozatot hozott a Közgyűlés sürgős rendkívüli ülészakának összehívására.⁴⁵ Vagyis még a hagyományos Közgyűlés megkezdése előtt döntés született arról, hogy a békemegőrzésére csak az ENSZ-katonák vehetők igénybe és az ENSZ BT kéri a tagállamokat a katonai támogatások leállítására.⁴⁶ Azonban a szovjet ENSZ-delegáció vezetője 1960. szeptember 17-én még kérvényezte, hogy „*Veszély Kongó politikai függetlenségére és területi integritására*” címen szerepeljen a Közgyűlés programjában, de ez nem hagyták jóvá.⁴⁷ 11 nappal később Andrej A. Gromyko, szovjet külügyminiszter még javaslatot tett arra a Közgyűlés elnökének, hogy az ENSZ működjön együtt Lumumbával.⁴⁸ A kongói válságkezelési folyamat már Hruscsov érkezése előtt lezajlott.

³⁷ BÚR 2011b. 112-113.

³⁸ FURSENKO-NAFTALI 2006. 298-299.; SZABÓ 2008. 16.

³⁹ BÚR 2011b. 114.

⁴⁰ BÚR 2011b. 115.

⁴¹ BÚR 2011b. 115-116.

⁴² A határozat szövege itt olvasható: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/146%281960%29 (Letöltés ideje: 2014. 01. 14.)

⁴³ FURSENKO-NAFTALI 2006. 310-311.; BÚR 2011b. 116-117.

⁴⁴ FURSENKO-NAFTALI 2006. 312.

⁴⁵ Erről az ENSZ BT 157-es számú határozata rendelkezik, aminek a szövege itt olvasható: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/157%281960%29 (Letöltés ideje: 2014. 01. 14.)

⁴⁶ Az erről szóló határozat itt található: http://www.un.org/arabic/documents/GADocs/A_4510english.pdf (Letöltés ideje: 2014. 01. 14.)

⁴⁷ ANNEXES II. Agenda item 85. 2-3.

⁴⁸ ANNEXES II. Agenda item 85. 3-4.

A magyar kormányzat időközben 1960. június 21-én elfogadta Szomália függetlenségét⁴⁹ és a kongói függetlenség napjára Szijjártó Lajost küldte, hogy az ünnepeken képviselje az országot.⁵⁰ Néhány nappal később pedig a Ghánai Köztársaságot, Malit és a Madagaszkár Köztársaságot ismerte el független és szuverén államnak.⁵¹ Továbbá a Kubával fennálló kapcsolatok rendezéséről is folytak tárgyalások már 1960 nyarán.⁵²

A szovjet külpolitikában fontos szerepe volt korábban is egyes afrikai országoknak, amire példa, hogy az 1956-os szuezi válság idején a szovjetek Egyiptomot támogatták. Ahogy Gamel Abdel Nasszer egyiptomi elnök 1955-ban, úgy fordult Lumumba is a szovjetekhez segítségért a krízis közepette, a világszervezetek számukra nem megfelelőnek minősített támogatása után. Mindezek miatt az Egyesült Államoknak fontossá vált a harmadik világ országaival a pozitív viszony kialakítása és a szovjet célok megvalósításának ellehetetlenítése.

2. A magyar előkészületek

A magyar külügy már tavasszal javasolta, hogy a szocialista országok képviselői egyeztessenek egy értekezleten a Közgyűlés előtt.⁵³ Ez kapcsolódik Kádár János 1958-tól többször is felvetett javaslatához, amely szerint a Varsói Szerződés tagjainak külügyminiszterei többször vessék össze álláspontjukat nemzetközi kérdésekben.⁵⁴ Külügyi konzultációkra többször került sor közvetlenül az ENSZ Közgyűlések előtti időszakokban.⁵⁵

Az ENSZ Közgyűlésein ugyanis a „magyar kérdés” miatt egymásra utaltság alakult ki a Szovjetunió és Magyarország között. Ugyanis Magyarország számára fontos volt nemzetközi megítélésének és amerikai kapcsolatainak javítása, többek között hosszúlejárátú hitelek megszerzése miatt.⁵⁶ A Szovjetunió számára pedig kulcskérdés volt nyugati és a fejlődő országok közvéleményének meggyőzése külpolitikájának békés jellegéről.⁵⁷ Emiatt a magyar külpolitika mozgásteré az 1956 előtti állapotokhoz képest leszűkült.⁵⁸

⁴⁹ MNL OL M-KS 228. f. 5/188. ö. e. (1960.06.21) 92R/96.

⁵⁰ MNL OL M-KS 228. f. 5/188. ö. e. (1960.06.21) 93R/96.

⁵¹ MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ö. e. (1960.06.28) 34R/37; MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ö. e. (1960.06.28) 35R/37.

⁵² MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ö. e. (1960.06.28) 32R/37; MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ö. e. (1960.06.28) 33R/37.

⁵³ BARÁTH 2012. 89. dokumentum 257.

⁵⁴ BARÁTH 2012. 33.

⁵⁵ BARÁTH 2012. 33-34.

⁵⁶ GOUGH 2012. 170.; BARÁTH 2012. 34.

⁵⁷ BARÁTH 2012. 34-35.; BÉKÉS 2006. 120-121.; BÉKÉS 2004. 211.

⁵⁸ BARÁTH 2012. 36.

Mindezek miatt a magyar előkészületek bemutatásakor különös figyelmet kell szentelni a magyar-amerikai kapcsolatok alakulásának, mert a szovjet-amerikai viszony alakulásával szemben ellentétes tendencia figyelhető meg. A kapcsolatok rendezését a szovjet diplomácia is támogatta, amiért a magyar ENSZ-képviselő hálás volt.⁵⁹ Baráth Magdolna szerint azért támogatták a szovjetek, mert „a magyar-amerikai kapcsolatok normalizálása nemcsak Magyarországon nemzetközi helyzetének megerősítését, valamint a belpolitikai helyzet stabilitását segíti elő, de megfelel a szocialista tábor érdekeinek is, mert csökkenti a nemzetközi feszültséget.”⁶⁰ Ezt Hollai Imre is így látta és már nehezebbnek vélte az ügy felszínén tartását.⁶¹ Egy, az amerikai magyarokról készült jelentés szerint is csak egy-egy esemény kapcsán kerül elő a sajtóban a magyar ügy, mert fokozatosan háttérbe szorult.⁶² Itthon, Kiss Károly az Magyar Szocialista Munkás Párt Központi Bizottságának titkára viszont még az USA által a későbbiekben is kihasználható kérdésként látta a magyar kérdést.⁶³ Mindezek miatt terjesztették elő 1960 elején már a diplomácia számára feladatként, az ENSZ-ben „folyó hivatalos jellegű hidegháborús támadások felszámolását” és a magyar-amerikai kapcsolatok normalizálását.⁶⁴ Borhi László szerint viszont a magyar külügyi vezetés számára a „magyar kérdés” napirendről való levétele lett volna a két ország közötti kapcsolatok rendezésének alapja, cserébe a Mindszenty-ügy megoldásáért.⁶⁵ Erre vonatkozóan egy javaslatot adott át a magyar nagykövet Washingtonban, amelyben Mindszenty szabadon bocsájtását kínálták fel, de ezt az amerikaiak elutasították.⁶⁶ Mindezt úgy kezdeményezték, hogy korábban ehhez feltételül szabták a magyar kérdés levételét a napirendről.⁶⁷ További, a kapcsolatok rendezésére irányuló kísérlet volt egy MSZMP KB PB előterjesztésben szereplő javaslat, amely szerint meghívtak volna amerikai magyarokat, újságírókat és kulturális programokat szerveztek volna az Egyesült Államokban, továbbá mezőgazdasági szakemberek látogatását biztosították volna és a kereskedelmi ügyek felülvizsgálatát kezdeményezték.⁶⁸ Továbbá egy amerikai lapot is akartak indítani amerikai támogatásból, magyar szerkesztésben.⁶⁹ A magyar fél a tárgyalásokat mindenképpen megakartta kezdeni az ENSZ Közgyűlésének XV.

⁵⁹ BARÁTH 2012. 78. dokumentum. 235.

⁶⁰ BARÁTH 2012. 25.

⁶¹ BARÁTH 2012. 78. dokumentum 235.

⁶² XIX-J-1-k. 1945-1964 USA. 26. dob. XII-113.

⁶³ BARÁTH 2012. 84. dokumentum 250.

⁶⁴ BORHI 2009. 32. dokumentum 347.

⁶⁵ BORHI 2009. 88.

⁶⁶ BORHI 2009. 89.

⁶⁷ BORHI 2009. 32. dokumentum 355.

⁶⁸ BORHI 2002. 55. dokumentum 257-260.

⁶⁹ MAGYARICS 1996. 581.

ülésszaka előtt,⁷⁰ hogy azok folyamatban legyenek a Közgyűlés ideje alatt egy esetleges „[...] kompromisszumos megoldás kialakítására irányuló közvetett vagy közvetlen tárgyalás [...]” létrejöhessen.⁷¹ Mivel az amerikai fél nem kezdeményezett, Sík Endre és Hollai Imre javaslatára jegyzéket nyújtottak át a budapesti amerikai nagykövetségnek, amire az érkezett reagálástól függetlenül az USA ENSZ-ben kifejtett tevékenységét fel kellett használni a nyilatkozatokban.⁷² Ennek az előzménye, hogy Péter János, magyar külügyminiszter-helyettes a szovjet nagykövetnek már pozitív, amerikai oldalról érkező kezdeményezésekről tudott beszámolni 1960 májusában.⁷³ Az aktív fellépés és pozitív jelek miatt több, a kapcsolatok normalizálására vonatkozó javaslat mellett a reálpolitika is megmaradt a Külügyminisztériumban, amelyről a III. Osztály 1960. augusztus 11.-i leveléből következtethetünk: *„Fentiek mellett számítanunk kell azonban arra is, hogy az ún. magyarkérdés [sic!] ismét, ha rövid időre is, feltehetően napirendre fog kerülni az ENSZ-ben... Felmerülhetnek nehézségek a magyar delegáció megbízólevelével kapcsolatban is. Valószínű, hogy az amerikai-delegáció-ha [sic!] nem is feltétlenül a korábbi agresszivitással – jelentős szerepet fog játszani az ellenünk irányuló ilyen jellegű akciókban. Mindezt előre mérlegelnünk kell, már csak azért is, hogy elejét vegyük későbbi csalódásoknak.”*⁷⁴

A magyar kérdést egyébként nem csak az USA használta fel a magyar álláspontok ellen, hanem még az 1960-ban Londonban megrendezett Nemzetközi Nukleáris Leszerelési Ifjúsági és Diákkonferencián is előkerült. Ugyanis, egy angol munkaspárti képviselő a magyar delegáció jelenlétében elítélte az 1956-os szovjet intervenciót és szidalmazta a keleti blokkot.⁷⁵

A magyar kérdés napirendről való levételére blokkon belüli szövetségeseket is keresett a magyar diplomácia. Az egyik ilyen támogató állam Lengyelország volt. A két ország közötti kapcsolatokban ráadásul 1960 tavaszán, Kádár János lengyelországi látogatását követően 1956 már nem játszott jelentős szerepet. Kádár János útján például köszönetet mondott az ENSZ-beli támogatásukért,⁷⁶ de a varsói Magyar Nagykövetség jelentése szerint a magyar kérdésről nem esett szó, csak a lengyelek számára ekkor fontos német remilitarizálásról.⁷⁷

Továbbá fontos megvizsgálni a szovjet-kínai szakításban képviselt magyar álláspontot. Egy 12 pontos, a magyar-kínai kapcsolatok javítására szolgáló, 1960 májusában kelt tervezetben még nem szerepelt, hogy az ENSZ Közgyűlésén se-

⁷⁰ BORHI 2009. 32. dokumentum 351.

⁷¹ BORHI 2009. 32. dokumentum 355.

⁷² BORHI 2009. 33. dokumentum 363. A jegyzéktervezet szövegét közli BORHI 2009. 33. dokumentum 365-366.

⁷³ BARÁTH 2009. 89. dokumentum 257.

⁷⁴ BORHI 2002. 58. dokumentum 272-273.

⁷⁵ MNL OL XIX-J-1-k, 1945-64. KüM Vegyes 1945-64 85. dob.

⁷⁶ MITROVITS 2014. 24. dokumentum 148.

⁷⁷ MITROVITS 2014. 24.a dokumentum 156.

gítsünk a Kínai Népköztársaság tagságával kapcsolatban.⁷⁸ Erről adott tájékoztatást Kádár János az MSZMP Központi Bizottságának a 1960 nyarán bukaresti csúcstalálkozóról, amelyben a két ország szakítását Hruscsovhoz köti, mivel „ezzel az egész Sztálinnal úgy vannak [ti, a szovjetek], hogy ha akarják, odaadják úgy, ahogy van ott náluk, a Vörös téren, állítsák fel maguknak Pekingben, csináljanak vele, amit akarnak”.⁷⁹ Ezzel jelezte, hogy Kína a sztálini modellt alkalmazva halad tovább, s eldőlt a Moszkva-Peking szakítás.

Összegezve a magyar külpolitika egyik legfőbb célkitűzése volt ekkoriban a magyar kérdés az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről való levétele volt. A megvalósítás lehetőségét főként a magyar-amerikai kapcsolatok javításával által látták biztosítottnak, de elkívánták nyerni Lengyelország támogatását az ügy érdekében. Kína és a Szovjetunió vitájában Kádár János pedig, mint megfigyelő vett részt, de ismertek voltak a háttérfolyamatok. A többi országgal való együttműködés gondolata a későbbiekben is megmaradt, mert Kádár János ezt a Közgyűlés következő ülészakára is kérte a XV. ülészakon való részvételtől tartott beszámolójában.⁸⁰

2.2. A szovjet előkészületek

Mivel az ENSZ Közgyűlésének ülészakái mindig az adott év szeptemberének harmadik hetének keddjén kezdődnek,⁸¹ a tervezés a szovjet részről már korábban megindulhatott, túl Hruscsov személyes részvételének elhatározásán.

Hruscsov fia az apja utazásának eldöntéséről így írt: „július közepén apám véglegesen eldöntötte, hogy ő maga, a szovjet delegáció vezetőjeként menne New Yorkba a Közgyűlés ülészakára. Ezt hivatalosan augusztus 10-én jelentették be. Azonban az óvatos Gromiko azt ajánlotta, hogy hagyjunk egy kis lehetőséget manőverezni. A bejelentés csak azt tartalmazta volna, hogy apám lehet, hogy részt venne az ülészak munkájában.”⁸² Apja memoárjában azonban nem tett említést erről a megegyezésről, viszont a tervezésről mindvégig többes számban nyilatkozott.⁸³ Ezt a sajtó

⁷⁸ MNL OL XIX-j1-j KÜM 1945-64 Kína 5 dob.

⁷⁹ BÉKÉS 1998. 3. dokumentum 162.

⁸⁰ MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. (1960. 01. 10.) 8R/100; MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. (1960. 01. 10.) 9R/100.

⁸¹ ENSZ 2013. 27.

⁸² „In the middle of July Father finally made a definite decision—he himself, at the head of the Soviet delegation, would go to New York for the General Assembly session. This was announced officially on August 10. However, the cautious Gromyko recommended leaving some room for maneuver. The announcement should say only that Father might participate in the work of the session.” KHRUSHCHEV 2000. 407.

⁸³ KHRUSHCHEV 2007. 258-259.

valóban így, egy lehetőségként értelmezve jelentette meg.⁸⁴ A hivatalos bejelentésre szeptember első napján került sor, amit a nemzetközi sajtó is hírül adott.⁸⁵

A magyar levéltári iratokból viszont az derült ki, hogy az augusztus eleji felvetés nem jelentett tervezési állapot. Ez azt jelenti, hogy 1960. augusztus 10-én az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottságához címzett előterjesztésben az ENSZ Közgyűlésének XV. ülészakára utazó delegáció vezetője nem Kádár János, hanem Dr. Sík Endre külügyminiszter volt.⁸⁶ Később ezen az előterjesztésen változtattak, mivel Kiss Károly egy szovjet levélre reagálva azt írta 1960. augusztus 24-én keltezett levelében, hogy MSZMP PB megtárgyalta a szovjet, ENSZ Közgyűléssel kapcsolatos levelet és „*egyetért a levélben foglalt javaslattal és úgy döntött, hogy a magyar ENSZ küldöttséget Kádár János elvtárs, az MSZMP első titkára, államminiszter vezesse.*”⁸⁷ Eszerint szovjet javaslatra módosítottak az delegáció tagjainak névsorán.

Az utazás módjának kiválasztásáról több teória létezik. A legelterjedtebb az, hogy az egy évvel korábban a Moszkva-Washington D.C. útvonalon használt TU-114-es repülőgépet éppen szerelték, és emiatt nem akart Hruscsov egy rövidebb hatótávolságú gépet használni.⁸⁸ A másik, Hruscsov fiától származó történet szerint apja fiatal korában az első amerikai telepésekről hallott történeteit próbálta átélni.⁸⁹ Nekem is ezt mesélte a választásról: „Ő egy kíváncsi ember volt. Az *-az ötlete támadt, hogy, „most hajóval megyek át az óceánon Amerikába, mint az emigránsok az én időmben. Az első és utolsó lehetőségem, próbáljuk meg.” Vagyis ő mondta, hogy a Baltikát használjuk, vagyis ez csak egy személyes ok volt.*”⁹⁰ Hruscsov végül a *Baltika* nevű hajón utazott el New Yorkba.⁹¹ Mivel a keleti blokk vezetőinek zöme, akik a Közgyűlésen részt vettek, ezen a hajón utaztak, Llewellyn Thompson moszkvai amerikai nagykövete elképzelése szerint reális, hogy az utazás ideje alatt alakították ki a stratégiát.⁹² A szovjet pártfőtitkár memoárjában ezt megerősíti: „*Tartottunk egy konferenciát és megbeszéltük a felmerült kérdéseket; a szövetségeseink helyzetét tisztáztuk és eldöntöttük, hogy a Közgyűlésen a szocialista országok egységeként szerepelnénk.*”⁹³ A beszélgetések

⁸⁴ TNYT 1960. 08. 10.

⁸⁵ TNYT 1960. 09. 02. 1.; PRAVDA 1960. 09. 02. 1.; NSZ 1960. 09. 02. 1.

⁸⁶ MNL OL M-KS 228. f. 5/196. ő. e. (1960.08.16) 59R/66.

⁸⁷ MNL OL M-KS 228. f. 5/196. ő. e. (1960.08.16) 58R/66.

⁸⁸ CARLSON 2009. 266.; FURSENKO-NAFTALI 2006. 315.; BESCHLOSS 1986. 337-338.

⁸⁹ KHRUSHCHEV 2000. 409.; TAUBMAN 2004. 472.; Szergej Hruscsov személyes közlése.

⁹⁰ Szergej Hruscsov személyes közlése

⁹¹ A hajó 1940-ben épült Amszterdamban. Eredetileg Vjacseszlav Mihajlovics Molotovról nevezték el, de a volt szovjet külügyminiszter háttérbeszoritása után megváltoztatták. (TNYT 1960. 09. 08.)

⁹² FRUS 1958-1960. Vol. II. 159. dokumentum

⁹³ „*We held a conference and discussed questions that had come up; the position of each of our allies was clarified, and the decision was made that at the General Assembly we would present a united front of the socialist countries.*” KHRUSHCHEV 2007. 260.; Bővebb leírás a hajón történekről megtalálható szintén KHRUSHCHEV 2007. 260-264.

mellett szórakozásra is módjuk nyílt a szocialista vezetőknek, például a fedélzeten játszás.⁹⁴ A szovjet pártfőtitkár mellett a hajón volt Andrej A. Gromiko, szovjet külügyminiszter, Todor Zsivkov a Bolgár Kommunista Párt főtitkára, valamint Gheorghe Gheorghiu-Dej román kommunista vezető. A TASZSZ egyik jelentése is alátámasztotta, miszerint minden szocialista vezető „megvitatja a közgyűlés [sic!] ülészakának kérdéseit”.⁹⁵ Hollai Imre szerint valóban voltak beszélgetések, de beszédek írására, konferenciák tartására nem került sor a fedélzeten.⁹⁶ A Közgyűlést követő beszámolójában a magyar külügyminiszter is tett arra utalást, hogy összehangolták előzetesen a közös fellépést másfél naponta történő felszólalások formájában.⁹⁷

A sajtó is képviseltette magát a hajón, mivel New Yorkba utazott az *Izvesztzia* főszerkesztője, a szovjet hírügynökség és a *Pravda* szerkesztői.⁹⁸ Kádár nehezen viselte a hajóutat, mivel többekkel együtt tengeri beteg volt.⁹⁹ A hajó szeptember 9-én indult és 19-én reggel fél hétkor érkezett meg a 73-as számú mólóra. A hajó megérkezése előtt a kikötő munkásai munkabeszüntetést ígértek, tiltakozva a kommunista vezetők ellen.¹⁰⁰ Erre a mólóra azért esett a választás, mert ez volt a legközelebbi mélyvízi kikötési lehetőség az ENSZ épületéhez.¹⁰¹

New Yorkhoz közeledve az emigráns tüntetők is megjelentek, mivel hajókon kísérték a *Baltikát* a kikötőig, illetve a partról is molinókon üzentek az utazóknak. Mikor a tengerjáró hajó megérkezett New Yorkba, megjelentek a kikötőben újságírók is és az érkező pártfőtitkárok közül többen beszédet mondtak.¹⁰² Polgár Dénes, az Magyar Távirati Iroda helyszíni tudósítója ezt jelentette a tüntetésekről: „Egyes New York-i lapok azt jósolták, hogy a kikötőben tízezres tömegek fognak tüntetni Hruscov ellen. Ezzel szemben a szocialista országokból disszidált, 60-70 személyből álló maroknyi csoport próbált tüntetni, ami szinte észrevehetetlen volt, a fogadás egyébként barátságos légkörében.”¹⁰³ Ezzel szemben korabeli filmhíradók felvételein is látható, hogy mennyire látványosan és nyíltan tüntettek a keleti blokk vezetői ellen az emigránsok.¹⁰⁴

⁹⁴ HOLLAI 2010. 148.

⁹⁵ NSZ 1960. 09. 11. 5.

⁹⁶ Hollai Imre személyes közlése.

⁹⁷ MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. (1960. 01. 10.) 8R/100.

⁹⁸ TNYT 1960. 09. 11b.

⁹⁹ Erre utal feleségével folytatott személyes levelezésük. HUSZÁR 2002. Magánlev. 29. és 30. dokumentumok; HOLLAI 2010. 147.

¹⁰⁰ TNYT 1960. 09. 16.

¹⁰¹ TNYT 1960. 09. 16.

¹⁰² Hruscov beszédének szövege megtalálható: KHRUSHCHEV 1960. 7-10.

¹⁰³ NSZ 1960. 09. 20. 1.

¹⁰⁴ Például az alábbi riportban: <https://www.youtube.com/watch?v=sXt4cwlOSPU> (Letöltés ideje: 2015. 05. 05.)

2.3. Az amerikai reakciók

Eisenhower részvételéről már Hruscsov lehetséges csatlakozásának bejelentésekor megindult a vita a kormányzatban. Maga az elnök egy 1960 augusztus 8-i telefonos beszélgetésen alkalmával úgy értékelte Christian A. Herternek, hogy a kongói és kubai ügy további aktualitása okán az emberek feltehetően elvárják részvételét. Herter úgy vélte, ha az amerikai elnök korábban bejelentette volna részvételi szándékát, az garantálta volna Hruscsov csatlakozását is. Az elnöknek már akkor felvetették, hogy csak egy beszédet tartson a megnyitó napján, de ehhez hatásos, békéről szóló tartalmat kért.¹⁰⁵ Az amerikai elnök beszédének 1960. szeptember 22-i dátuma már akkor eldőlt.¹⁰⁶ Miután Hruscsov bejelentette, hogy személyesen vezeti a szovjet delegációt az amerikai külügyminiszter, azonnal levelet írt Eisenhowernek, amelyben kérte az USA ENSZ küldöttsége vezetési jogát és az elnök távolmaradását a Közgyűlés munkájától.¹⁰⁷ Eisenhower már Hruscsov bejelentése napján már értesült az érkezéséről, de akkor még szeptember 29-i dátumot ismertek.¹⁰⁸ Az indiai kormányfő is értesítette az amerikai elnököt Hruscsov felhívásáról, amelyben a világ vezetőit meghívta New Yorkba.¹⁰⁹ Végül, mivel arra jutottak, hogy Hruscsov felhasználná a nyilatkozataiban az elnök hiányát, azt javasolták, hogy csak a megnyitó ülésen tartsa meg beszédét, aztán menjen vissza a fővárosba.¹¹⁰ Herter beszédét hetekkel korábban elkezdték megfogalmazni.¹¹¹ Szeptember 7-én a moszkvai amerikai nagykövet is beszélt Hruscsovval, de nem került szóba a leendő látogatás.¹¹²

Ezek után kezdetét vette az amerikai külügyminisztérium stratégiájának kidolgozása annak érdekében, hogy akadályt gördítsenek a szovjet és magyar célok megvalósítása elé. Az első javaslat a delegációk mozgásának korlátozása volt. Ezt azért teheték meg a hatóságok, mert Hruscsov nem az Egyesült Államok meghívottjaként volt jelen, hanem csak az ENSZ Közgyűlésének egyik résztvevőjeként.¹¹³ A korlátozást meg is valósították, és az amerikai külügy az intézke-

¹⁰⁵ EISENHOWER Herter Papers Chronological 1960 (1), 10. dob. [Chronological File] Presidential Telephone: Monday, August 8, 1960.

¹⁰⁶ EISENHOWER Herter Papers Chronological 1960 (1), 10. dob. [Chronological File] Presidential Telephone: Memorandum of telephone conversation with ambassador Cabot Lodge.

¹⁰⁷ FRUS 1958–1960. Vol. II. 151. dokumentum.

¹⁰⁸ DORS 1.

¹⁰⁹ DORS 2.

¹¹⁰ FRUS, 1958–1960. Vol. II. 157. és 160. dokumentum.

¹¹¹ EISENHOWER Herter Papers Chronological 1960 (1), 9. dob. [Chronological File] September 1960 (2).

¹¹² DORS 3.

¹¹³ FRUS 1958–1960. Vol. II. 153. dokumentum. BULLETIN 1960. 521–522.

dést a biztonsági kockázatokkal magyarázta a médiában.¹¹⁴ Ez az amerikai lépés a világszervezeten keresztül eljutott a szocialista országok vezetőihez, akik különböző egyezményekre elleneztek jelzik a szerintük jogtalan bánásmódot.¹¹⁵ A rendelkezésen úgy módosítottak, hogy Manhattan szigetét Hruscsov három hétvégére elhagyhatta, hogy a New York államban található Glen Cove városában is lehessen, ahol a szovjet tulajdonú, az ENSZ delegáció részére fenntartott apartman található.¹¹⁶ A Glen Coveval kapcsolatban tett megkötésre azért is volt szükség, mert New York város rendőrsége bár behívhatott egységeket Queensből, de a város kiesett hatáskörükéből, így oda kevesebb erőt lehetett csoportosítani.¹¹⁷ Mikor a szovjet nagykövetség szemében is világossá vált, hogy majd tüntetésekre lehet számítani. ezek szorgalmazását is az amerikai kormányzathoz kötötte.¹¹⁸ A magyar, román, bolgár, belorusz, albán és ukrán delegációkra is kiterjedt a mozgáskorlátozási határozat, leszámítva, hogy ők nem mehettek Glen Coveba sem, mivel Manhattanben volt ENSZ-képviseljük épülete.¹¹⁹

Max. V. Krebs, a Külügyminisztérium államtitkára felhívta Herter figyelmét 1960. szeptember 2-án kelt levelében, hogy a minisztérium szövíőjét az afrikai ügyekért felelős államtitkárnak is nevezzék ki, mivel az ENSZ Közgyűlésén fontos szerepet tölt majd be a kontinens.¹²⁰ Herter tizenhét afrikai államba juttatott el egy táviratot, amelyben a kirendeltségeknek jeleznie kellett, hogy bármennyig maradhatnak az Egyesült Államokban a delegációk, de az ott tartózkodásukat a szovjetek kihasználhatják.¹²¹ Az angol-amerikai érdekeket összehangolták, és közösen próbáltak fellépni a Közgyűlésen, hiába volt már a szovjet delegáció megérkezésekor tervbe véve egy újabb Hruscsov-Macmillan találkozó.¹²² További intézkedés volt még a két koreai állam ENSZ-tagsága kapcsán tervezett vita elnapolása novemberre.¹²³ Thompson úgy gondolta, hogy az amerikaiaknak az alábbi szovjet célok ellen támogatókat kell szereznie: az U2 ügye, Algéria, Kongó és Kína ENSZ részvétele, de legfőbbsképpen a leszerelés.¹²⁴ Továbbá a külügyminisztérium a legnépszerűbb televíziós társaságoktól kérte, hogy ne biztosítsanak adásidőt Hruscsov „*propagandájának*”.¹²⁵

¹¹⁴ FRUS 1958–1960. Vol. II. 165. dokumentum.

¹¹⁵ BULLETIN 1960. 523.

¹¹⁶ FRUS 1958–1960. Vol. II. 173. dokumentum 6. számú lábjegyzete.

¹¹⁷ EISENHOWER Herter Papers Chronological 1960 (1), 10. dob. [Chronological File] Presidential Telephone: Telephone Calls – Wednesday, september 14, 1960.

¹¹⁸ FRUS 1958–1960. Vol. II. 168. dokumentum.

¹¹⁹ GROSS 1962. 503.

¹²⁰ EISENHOWER Herter Papers Chronological 1960 (1), 9. dob. [Chronological File] September 1960 (2).

¹²¹ FRUS, 1958–1960. Vol. II. 152. dokumentum.

¹²² FRUS, 1958–1960. Vol. II. 171. dokumentum.

¹²³ FRUS, 1958–1960. Vol. II. 158. dokumentum.

¹²⁴ FRUS, 1958–1960. Vol. II. 159. dokumentum.

¹²⁵ TNYT 1960. 09. 18. A.

Miután közölték, hogy ki vezeti a szovjet küldöttséget, több ország állam vagy kormányfője bejelentette, hogy maguk képviselik országukat. Előtte már tudni lehetett, hogy a hagyományoknak megfelelően a frissen felvételt nyert országok miniszterelnökei részt fognak venni a Közgyűlésen, ezért is próbált hatást gyakorolni rájuk az Egyesült Államok.¹²⁶ Harmadikán jelent meg a sajtóban a hír, hogy az USA delegációját Herter vezeti majd.¹²⁷ Ezt követően jelentették be részvételüket a bandungi konferencia legfőbb vezetői, Nasszer, Tito és Nehru is.¹²⁸

Összegezve elmondható, hogy mindkét szuperhatalom képviselői alaposan felkészültek az ENSZ XV. Közgyűlésére. Hruscsov a céljait elfogadtatta a keleti blokkhoz tartozó országok vezetőivel, mert nekik is fel kellett lépniük a szovjet célok érdekében. Az amerikaiak szintén mindent megtettek annak érdekében, hogy a korábban felvételt nyert- és az újonnan csatlakozni kívánó országokkal létesítendő kapcsolataik ne sérüljenek a szovjet részvétel miatt. Az Egyesült Államok kormányának jelentős biztonsági intézkedéseket kellett hoznia a Közgyűlésre érkező nagyszámú állam- és kormányfő magas száma miatt. A tervezett napirend átalakításával (magyar ügy fenntartása, koreai kérdés eltolása, a kongói krízis lezárása) is képes volt megnehezíteni a szovjet célok megvalósulását.

3. A napirend

Dag Hammarskjöld tájékoztatta 1960. szeptember 16-án a Közgyűlést a Biztonsági Tanács (BT), az előző ülészak óta kifejtett tevékenységéről. Ez alapján tudjuk, hogy kilenc kérdést vitatott meg a BT, amelynek harmadát a szovjet külügyminiszter javasolta. Az ENSZ főtitkára további harmincöt kérdésre hívta fel a figyelmet, amely rendezésére a BT nem tudott figyelmet fordítani, ezek között szerepelt a csehszlovák-, egyiptomi, indonéziai és a magyar kérdések egyaránt.¹²⁹ A Közgyűlés 73 pontot tartalmazó előzetes programja 1960. július 22-én készült el. Ebben a keleti blokkot különösen érintő koreai kérdés hamar, 21. napirendi pontként szerepelt, de például a magyar kérdés vagy Kína részvételének ügye nem volt a listában. A felsorolás legtöbb pontja a dekolonizációval kapcsolatos és gyarmati országokkal foglalkozott.¹³⁰ A programhoz 1960. augusztus 24-én érkezett egy 12 pontos kiegészítés, amely két román, egy csehszlovák és egy szovjet javaslatot¹³¹ tartalmazott, de volt maláj („*Tibet kérdése*”)

¹²⁶ FRUS, 1958–1960. Vol. II. 152. dokumentum.

¹²⁷ TNYT 1960. 09. 03.

¹²⁸ TNYT 1960. 09. 11a.

¹²⁹ ANNEXES Agenda item 7. 1-3.

¹³⁰ ANNEXES Agenda item 8. 1-4.

¹³¹ Román: „Programok a regionális szintű kapcsolat javítás a különböző társadalmi és politikai beren-

és amerikai („*Magyar kérdés*”) felvetés is.¹³² Ekkor a szocialista országok a különböző társadalmi és politikai rendszerrel bíró szomszédos európai országok együttműködését, fiataloknak szánt programok népszerűsítését, a függetlenedő országok támogatását, s az agresszív amerikai külpolitikáról kértek egy-egy napirendi pontot. Ha összevetjük a kérés időpontját a levéltári iratokban talált információkkal, kiderülhet a napirendi pontok kérése kapcsán a közös külügyi célok kialakítása és egyre valószínűsíthetőbbé vált a szocialista főtítkárok részvétele. 1960. szeptember 6-án a szovjet külügyminiszter egy memorandumban kérte a „*Kína képviselője az Egyesült Nemzetekben*” című napirendi pont felvételét.¹³³ A felvetéseket az ENSZ főtítkára elfogadta, ezzel 86 pontossá vált listát, amelyből 24-et a plenáris üléseken vitattak meg. A 24 pontból az első 20 bizottságok beszámolóí és személyi ügyek voltak, de a listán szerepelt a tibeti és a magyar kérdés, illetve a szovjet memorandumban szereplő javaslat.¹³⁴ Az Általános Bizottság 1960 szeptember 29-én még annyi javaslatot tett, hogy 22 pontot mindenképpen vitasson meg a Közgyűlés. Ezek között szerepelt az algír-, a magyar-, a tibeti ügy, a kubai javaslat a földreformról, az amerikai agresszióról szóló szovjet felvetés, a leszerelés és a kongói helyzet.¹³⁵ Végül, a plenáris ülésen 25 pontot vitattak meg, nem került oda a szocialista országok kéréseiből, viszont megvitatták a kongói krízist, a tibeti és magyar kérdéseket. A magyar és a szovjet pártlap nem, de a legolvasottabb amerikai lap a *The New York Times* megjelentette a Közgyűlés napirendjét.¹³⁶

A többi pontját a listának bizottsági üléseken tárgyalták. Az első bizottsághoz került a koreai kérdésről készült jelentés megvitatása, a Szovjetuniót ért támadások vitája és az ehhez kapcsolódó kubai felvetés. Kuba ugyanis területi integritásának megtörésére irányuló amerikai agresszió miatt élt panasszal.¹³⁷ Mivel a szovjet delegáció a plenáris üléseken akarta a kérdést megtárgyalni, többször kérvényezte az ügy áthelyezését.¹³⁸ A Speciális Politikai Bizottság, amely rendszeresen csak a szocialista vezetők hazautazása után kezdett el működni, az első román és a csehszlovák javaslatot vitatta meg, de az utolsó három pont között. A harmadik, a szociális, humanitárius és kulturális ügyekkel foglalkozó bizott-

dezedekésű európai államok között”; „Javaslatok a béke, kölcsönös tisztelet és megértés népszerűsítésére fiatalok körében”. Csehszlovák: „Felhívás a frissen alakuló államok önállósodásának teljes támogatására”. Szovjet: „A világbékét fenyegető Szovjetunió elleni agresszív támadások az Amerikai Egyesült Államoktól” ANNEXES Agenda item 8. 4.

¹³² ANNEXES Agenda item 8. 4.

¹³³ ANNEXES Agenda item 8. 4-5.

¹³⁴ ANNEXES Agenda item 8. 5-8.

¹³⁵ ANNEXES Agenda item 8. 12-13.

¹³⁶ TNYT 1960. 09. 19.

¹³⁷ ANNEXES Agenda item 8. 18.

¹³⁸ ANNEXES Agenda item 8. 16-17.

ság utolsó napirendi pontként vitatta meg a második román memorandumot.¹³⁹ Utóbbi kérdésről határozat is született.¹⁴⁰

Összegezve tehát kijelenthető, hogy az amerikai és szovjet előkészületek konfrontatív jellegűek voltak a két szuperhatalom között. Mind a két fél kérte olyan napirendi pontok felvételét, amely a másik ellen irányult, illetve az amerikai fél biztonsági intézkedéseit is támadásként értékelték a szovjetek. A mozgáskorlátozások okát megértették.¹⁴¹ Ennek a konfrontációnak volt egy közös célja, hogy elnyerje az adott szuperhatalom a harmadik világ országainak támogatását. Amíg ehhez az amerikaiak a kapcsolatrendszerüket és gazdasági erejüket használták fel, a szovjetek a szocialista országokat vonták be a kapcsolatépítésbe. A magyar diplomácia törekvéseiben is megfigyelhetők mindezen célok, azonban a legmeghatározóbb eleme a Közgyűlésre való előkészületekben az Egyesült Államokkal ápolt kapcsolat javítása volt. Ez a tevékenység az ország vezetésének érdekein túl a Szovjetunióknak is segített. A Közgyűlésen történtek pedig bizonyították, hogy az amerikai előkészületek hatékonyabbak voltak, de több kérdésben is megfigyelhetők titkos¹⁴² és nyílt kooperáció is a közös érdekekben.¹⁴³

Felhasznált irodalom

Levéltári források

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

Publikálatlan iratok

EISENHOWER Herter Papers
Chronological 1960 (1), 10.
dob. [Chronological File]
Presidential Telephone

EISENHOWER Presidential Library, Museum and
Boyhood Home. Abilene, Kansas, Amerikai Egyesült
Államok. HERTER, Christian A. Under Secretary of
State, 1957-59; Secretary of State, 1959-61. Papers,
1957-61. [Chronological File] July, 1960(1). 10. doboz.:
Presidential Telephone Calls 7/1960 - 1/20/61

¹³⁹ RESOLUTIONS ix-xi.

¹⁴⁰ 1572. számú. Az alábbi linken olvasható angolul: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/153/46/IMG/NR015346.pdf?OpenElement> (Letöltés ideje: 2014. 10. 01.)

¹⁴¹ FODOR 309-311.

¹⁴² A szovjet célok elnöki szinten történő megvitatása, s elvi elfogadása. FRUS, 1958-1960. Vol. II. 202. és 219. dokumentumok.

¹⁴³ Ennek lett az eredménye az 1514-es számú határozat.

- EISENHOWER Herter Papers
Chronological 1960 (1), 9.
dob. [Chronological File]
September 1960 (2)
- EISENHOWER Herter Papers
Chronological 1960 (1), 10.
dob. [Chronological File]
Cabinet
- MNL XIX-J-1-k. 1945-1964
USA. 26. dob. XII-113
- MNL OL XIX-J-1-k, 1945-64.
KüM Vegyes 1945-64 85.
dob.
- MNL XIX-J-1-k 1945-1964.
USA. 2.dob. 1960.
- MNL OL XIX-j1-j KÜM
1945-64 Kína 5 dob
- EISENHOWER Presidential Library, Museum and
Boyhood Home. Abilene, Kansas, Amerikai Egyesült
Államok. HERTER, Christian A. Under Secretary of
State, 1957-59; Secretary of State, 1959-61. Papers,
1957-61. [Chronological File] July, 1960(1). 9 doboz.:
[Chronological File] September 1960 (2)
- EISENHOWER Presidential Library, Museum and
Boyhood Home. Abilene, Kansas, Amerikai Egyesült
Államok. HERTER, Christian A. Under Secretary of
State, 1957-59; Secretary of State, 1959-61. Papers,
1957-61. [Chronological File] July, 1960(1). 19. doboz:
1960 [Cabinet] (Arranged by Month) (3)
- MNL XIX-J-1-k. 1945-1964 USA. 26. dob. XII-113: Je-
lentések az USA-ban élő magyarságról. 1953-57.
- MNL OL XIX-J-1-k, 1945-64. KüM Vegyes 1945-64 85.
Doboz 12/c
- MNL XIX-J-1-k 1945-1964. USA. 2.dob. 1960. 1/6-
8/1960
- MNL OL XIX-j1-j KÜM 1945-64 Kína 5 dob. 26., Tétel:
Magyarország és Kína kapcsolatának általános ügyei.
/1949-60/. 004252 KÜM

MSZMP PB Iratok

- MNL OL M-KS 228. f. 5/188. ő. e. (1960.06.21) 92R/96
MSZMP KB Külügyi Osztálya. 117/SE/1960.
- MNL OL M-KS 228. f. 5/188. ő. e. (1960.06.21) 93R/96
MSZMP KB Külügyi Osztálya. 116/SE/1960.
- MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ő. e. (1960.06.28) 34R/37
140/4
- MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ő. e. (1960.06.28) 35R/37
140/5
- MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ő. e. (1960.06.28) 32R/37
140/2
- MNL OL M-KS 228. f. 5/189. ő. e. (1960.06.28) 33R/37
140/3
- MNL OL M-KS 228. f. 5/196. ő. e. (1960.08.16) 59R/66
166/4
- MNL OL M-KS 228. f. 5/196. ő. e. (1960.08.16) 58R/66
- MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. (1960. 01. 10.) 8R/100 8.

MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. MOL M-KS 288. f. 5/217. o. e. (1960. 01. 10.) 8R/100 9.
(1960. 01. 10.) 9R/100

*Declassified Documents Reference System*¹⁴⁴

- DDRS 1 WHITE HOUSE. TOP SECRET. Issue Date: Sep 2, 1960. Date Declassified: Jan 04, 1991. Unsanitized. Incomplete. 2 page(s). Reproduced in Declassified Documents Reference System. Farmington Hills, Mich.: Gale, 2014.
- DDRS 2 DEPARTMENT OF STATE. SECRET. Issue Date: Sep 3, 1960. Date Declassified: Dec 07, 1983. Unsanitized. Complete. 1 page(s). Reproduced in Declassified Documents Reference System. Farmington Hills, Mich.: Gale, 2014.
- DDRS 3 DEPARTMENT OF STATE. CONFIDENTIAL. Issue Date: Sep 7, 1960. Date Declassified: Mar 15, 1982. Unsanitized. Complete. 3 page(s). Reproduced in Declassified Documents Reference System. Farmington Hills, Mich.: Gale, 2014.

Forráskiadványok, forrásközlések, memoárok

- ANNEXES Agenda item 7 Official records of the general assembly. Fifteenth session. Annexes. 20 september - 20 december, 1960 and 7 march - 21 april, 1961. Agenda item 7: Notification by the Secretary—eneral under Article 12, paragraph 2, of the charter. New York, 1960-61.
- ANNEXES Agenda item 8 Official records of the general assembly. Fifteenth session. Annexes. 20 september - 20 december, 1960 and 7 march - 21 april, 1961. Agenda item 8: Adoption of the agenda. New York, 1960-61.
- ANNEXES II. Agenda item 85. Official records of the general assembly. Fifteenth session. Annexes II. Agenda item 85: The situation in the Republic of the Congo. New York, 1960-1961.
- BARÁTH 2012 BARÁTH Magdolna (Szerk.): Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországáról a Hruscsov-korszakban. Bp., 2012.
- BÉKÉÉRT 1960 A békéért és a népek szabadságáért. N. Sz. Hruscsov és Kádár János beszéde az ENSZ XV. Közgyűlésén. Bp., 1960

¹⁴⁴ Ez egy internetes adatbázis, amelyet a Gale Digital Collections készít. Az adatbázisban kifejezésekre keresve lehet az iratokat megtalálni. Mivel több helyről szerzik be az iratokat, az adatbázis nevére és az onnan gyűjtött iratokra, elkészülésük szerinti időrendi sorrendben hivatkozok. Az iratokat 2014 februárjában a Kongresszusi Könyvtárban használtam.

- BÉKÉS 1998 BÉKÉS Csaba: Magyar-szovjet csúcstalálkozók, 1957-1965. In: LITVÁN György (szerk.): Évkönyv VI. 1998. Bp., 1998.
- BULLETIN 1960. The Department of State BULLETIN. 1960/43. U.S. Washington D.C., 1960.
- BORHI 2002. BORHI László: Iratok a magyar-amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Bp., 2002.
- BORHI 2009. BORHI László: Magyar-amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források. Bp., 2009.
- FODOR 1960 FODOR János (szerk.): A szocialista tábor hangja az ENSZ-ben. Bp., 1960.
- FRUS 1958–1960 Foreign Relations of the United States. Glennon, John P. (szerk.): Foreign Relations of the United States, 1958–1960, United Nations and General International Matters, Volume II. Washington D.C., 1991.
- HOLLAI 2010 HOLLAI Imre: Út az elnökséghez. Bp., 2010.
- HUSZÁR 2002 HUSZÁR Tibor: Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből. 1954–1989. Bp., 2002.
- KHRUSHCHEV 1960 KHRUSHCHEV in New York. New York, 1960
- KHRUSHCHEV 2007 KHRUSHCHEV, Sergei (szerk.): Memoirs of Nikite Khrushchev. Statesman. 1953–1964. University Park, 2007.
- MITROVITS 2014 MITROVITS Miklós (szerk.): Lengyel, magyar „két jó barát”. A magyar-lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987. Bp., 2014.
- RESOLUTIONS Resolutions adopted by the General Assembly during its Fifteenth Session Volume I. 20 September-20 December 1960. General Assembly, Official Records: Fifteenth Session. New York, 1961.

Monográfiák

- BAILEY 1960 BAILEY, Sidney D.: The General Assembly of the United Nations. A study of Procedure and Practice. London, 1960.
- BÉKÉS 2004 BÉKÉS Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945–1990. Bp., 2004.
- BÉKÉS 2006 BÉKÉS Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Bp., 2006.
- BÉKÉS 2012 BÉKÉS Csaba: Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában. 1953–1991. Bp., 2012. (Kézirat)
- BESCHLOSS 1986 BESCHLOSS, Michael E.: Mayday. Eisenhower and the U-2 affair. New York, 1986.
- BESCHLOSS 1991 BESCHLOSS, Michael R.: The crisis years. Kennedy and Khrushchev, 1960–1963. New York, 1991
- BÚR 2011b BÚR Gábor. A Szubszaharai Afrika története. Bp., 2011.
- CARLSON 2009 CARLSON, Peter: K blows top. A cold war comic interlude, starring Nikita Khrushchev, America's most unlikely tourist. New York, 2009.
- DIVINE 1981 DIVINE, Robert A.: Eisenhower and the Cold War. Oxford, 1981.

- ENSZ 2013 Alapvető tények az ENSZ-ről. Bp., 2013.
- FISCHER 2005 FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ. 1945–1989. Bp.-Pécs, 2005.
- FURSENKO–NAFTALI 2006 FURSENKO, Aleksandr – NAFTALI, Timothy: Khrushchev's cold war. The inside story of an American adversary. New York, 2006.
- HORVÁTH–PARAGI–CSICSZMANN 2013 HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta – CSICSZMANN László: Nemzetközi Kapcsolatok Története. 1941–1991. Bp., 2013.
- HOVET 1960 HOVET, Thomas Jr.: Bloc politics in the United Nations. Cambridge, 1960.
- KHRUSHCHEV 2000 KHRUSHCHEV, Sergei: Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower. University Park, The Pennsylvania State University, 2000.
- KISSINGER 2008 KISSINGER, Henry: Diplomácia. Bp., 2008.
- MEDVEGYEV 1989 MEDVEGYEV, Roy: Hruscov. Politikai életrajz. Bp., 1989.
- NEWTON 2011 NEWTON, Jim: Eisenhower. The white house years. New York, 2011.
- SZILÁGYI 2013 SZILÁGYI István: Geopolitika. Pécs, 2013.
- SZOVJET 1980 A Szovjetunió története. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól napjainkig. Második rész. Bp., 1980.
- TAUBMAN 2004 TAUBMAN, William: Khrushchev. The man and his era. London, 2004.

Tanulmányok

- BÚR 2011a BÚR Gábor: Afrika története a 19-20. században. In: Búr Gábor (Szerk.): Afrika-történeti tanulmányok. Bp., 2011.
- FEHÉR 2007 FEHÉR Zoltán: George F. Kennan: Realista diplomata a hidegháborús stratégia alakításában. In: Frank Tibor (Szerk.): Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. Bp., 2007. 205-216.
- GOUGH 2012 GOUGH, Roger: Kádár és a Nyugat. In: Földes György – Mitrovits Miklós (szerk.): Kádár János és a 20. századi magyar történelem. Tanulmányok. Bp., 2012.
- GROSS 1962 GROSS, Leo: Immunities and Privileges of Delegations to the United Nations. *International Organization*. 1962/3. 483-520.
- KARAFEA-SMART 1965 KARAFEA-SMART, John: Africa and the United Nations. *International Organization*. 1965/3. 764-773.
- MAGYARICS 1996 MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok és Magyarország 1957–1967. *Századok*, 1996/3. 571-612.
- MÁTÉ 2013 MÁTÉ Zsolt: Az 1959-es amerikai-szovjet cserekiállítások és amerikai-magyar sajtóvisszhangjuk. In: Böhm Gábor – Fedele Tamás (Szerk.): Szemelvények 2. Válogatás a PTE BTK XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2013) első helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Pécs, 2013. (Specimina Operum Iuvenum 2.) 209-231.
- SCHMIDT 2013 SCHMIDT Mária: A hidegháborús konfliktusok és az 1963-as amnesztia. In: Kahler Frigyes (szerk.): Utak és útkereszteződések.

- Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Bp., 2013. 461-466.
- SZABÓ 2008 SZABÓ Loránd: Tévhitek és tények a Kongói Demokratikus Köztársaság előtti Kongóról egy történeti áttekintés ürügyén. In: Afrika Tanulmányok. 2008/4. 10-19.
- SZILÁGYI 2011 SZILÁGYI István: A földrajz a történelem kulcsa. 150 évvel ezelőtt született Sir Halford J. Mackinder brit földrajztudós, a geopolitika klasszikusa. *Magyar Tudomány*. 2011/11. 1362-1372.
- TARRÓSY 2006 TARRÓSY István: Az El nem kötelezettek mozgalma. 1955-2005. A „harmadik út” a világpolitika rendszerében. In: S. SZABÓ Péter (Szerk.): Pécsi politikai tanulmányok III., Pécsi Tudományegyetem – Politikai Tanulmányok Tanszéke, Pécs, 2006. 63-72.
- URBÁN 1994 URBÁN Károly: A sors kegyeltje. Hruscsov. *Rubicon*. 1994/7. 27-30.

Kronológiák, lexikonok

- CHAMBERLIN-HOVET-HOVET 1970 CHAMBERLIN, Waldo – HOVET, Thomas Jr. – HOVET, Erica: A chronology and fact book of the United Nations. 1941–1969. Hn., 1970.
- KISS 2006 KISS András: Kronológia. In: BÉKÉS Csaba – KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Bp., 2006.
- KRAUSZ-SZILÁGYI 1992 KRAUSZ Tamás – SZILÁGYI Ákos (Szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája (1900-1991). Bp., 1992.

Újságcikkek

Pravda

- PRAVDA 1960. 09. 02. Делегация СССР на XV сессию Генеральной Ассамблеи ООН. *Pravda*. 1960. 09. 2. 1.

Népszabadság

- NSZ 1960. 09. 02. Hruscsov elvtárs vezeti a szovjet küldöttséget az ENSZ közgyűlésén. *Népszabadság*. 1960. 09. 02. 1.
- NSZ 1960. 09. 11. Jelentés a Baltika óceánjáróról. *Népszabadság*. 1960. 9. 11. 5.
- NSZ 1960. 09. 20. Kádár János: Az ENSZ-közgyűlés jó szolgálatot tehet a béke, a békés együttélés ügyének. *Népszabadság*. 1960. 09. 20. 1.

The New York Times

- TNYT 1960. 08. 10. Khrushchev Hints Plan to Head Delegation in U.N. Next Month. *The New York Times*. 1960. 08. 10. 1.
- TNYT 1960. 09. 02. Osgood Caruthers: Khrushchev going to U.N. Assembly with bloc chiefs. *The New York Times*. 1960.09.02. 1-2.
- TNYT 1960. 09. 03. Herter to Head U.N. Mission. *The New York Times*. 1960. 09. 03. 1.

- TNYT 1960. 09. 08. Soviet Premier to Arrive Sept. 19 on Small Ship. *The New York Times*. 1960. 09. 08. 1-6.
- TNYT 1960. 09. 16. Callahan, Jack: City and Russians Dispute Pier Cost. *The New York Times*. 1960. 09. 16. 9.
- TNYT 1960. 09. 11a. Tito and Nasser Will be at U.N. *The New York Times*. 1960. 09. 11. 1-5.
- TNYT 1960. 09. 11b. Caruthers, Osgood: Red Block Leaders in Shipboard Talk. *The New York Times*. 1960. 09. 11. 9.
- TNYT 1960. 09. 19. Items proposed for inclusion in Agenda of 15th U.N. General Assembly Session. *The New York Times*. 1960. 09. 19. 16.

Papp Katinka

Az Új Héloïse, avagy a modern lélek tájázbrázolása

The New Heloise, or the modern soul nature depiction

In my research work, I tried to show the existence of literary modernity in Rousseau's work by focussing on the case of his novel, *Julie, or the new Heloise*. I organized my research process around two main problematics whose combination helped to shed a new light on the topic of Rousseau's modernity. The first main axis of research is to determine how Rousseau represents such tabu topics as sensuality or desire whereas the second axis seeks to retrace the path chosen by the *New Heloise's* author to renew the depiction of soul and nature. I consequently decided to focus on those two fields –soul and nature– in order to prove that this novel contains the source of literary modernity. At first I examined the notions of desire, virtue, pleasure and love to show the transformation of Rousseau's heroes. They indeed throw away their masks of sensuality and sentimentalism to reborn as peromantic figures. In a second time I thoroughly observed the nature's role in the novel since this this feature drives us towards modern romanticism. In my analysis, I especilly endeavoured to underline the relation between emotions and nature's depiction since both elements are clearly inseparable in Rousseau's production, in such a dimension that this phenomenon inspired the title of my research work. Finally, my goal while indertaking this research was also to show that the *New Heloise* is a novel which is build as a continous dialogue with the reader and that this novel would deserve a greater attention in Hungary as well.

Bevezetés: Az Új Héloïse recepciótörténete

Az *Új Héloïse (La Nouvelle Héloïse)* a Rousseau-életmű egy „kívülálló” darabja, mely keletkezésének körülményei, kiadásának sikere miatt méltán vált a kutatók kedvelt tárgyává. Napjainkban nem múlhat el egy Rousseau-ról szóló konferencia anélkül, hogy az *Új Héloïse*-ből ne idéznének. A regény azonban szélsőséges kritikákat váltott ki még a 19-20. században is. Ennek hátterében az aktuális politika áll, mely próbálta a feledés homályával beborítani a művet. Munkám bevezetéseként egy rövid, montázsszerű képet szeretnék adni a mű keletkezéséről és befogadásáról, hogy világosan lássuk, miért válik a modern irodalom alapkövévé és a modern európai regény megteremtőjévé ez az alkotás.

Az alaptörténet a korabeli szentimentális levélregényekből táplálkozott, melyeket Rousseau alaposan ismert.¹ Az *Új Héloïse* mégis egy merőben új irányvonalat képviselt az akkori regény műfajában. A regényt, mint műfaji megnevezést, ebben a korban más értelemben használták, mint ma. Főleg kalandregények voltak ezek, amelyeknek megvoltak a maguk „panelszerű” elemei, és az irodalmi hierarchiát tekintve nem képviselték a „magas” irodalmat. Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy miért különbözik el a többi regénytől, mitől vált az *Új Héloïse* olvasottabbá? Servais Étienne a *Le genre romanesque en France: depuis l'apparition de la 'Nouvelle Héloïse'* terjedelmes tanulmánykötetében rávilágít arra, hogy a regény hangvétele, az érzés megnyilvánulásának újszerűsége, a szokatlan szereplőválasztás és tájázás az, ami meglepte az olvasókat.²

Ha röviden szeretnénk összefoglalni a cselekményt, azt mondhatnánk, hogy Rousseau a nagyvárosi szerelmi témát egy vidéki környezetbe helyezi, ahol a fiatal tanító (Saint-Preux) és diákja (Julie-Júlia) között egy heves szenvedélyes viszony alakul ki. A bonyodalom forrása természetesen a rangkülönbségből adódik, mely befolyásolja a szereplők sorsát. Julie apja nem fogadja el a szegény házitanítót, aki önként vállalja a száműzetést, majd világszerte hajóútra megy felejtani. Julie pedig kényszerházasságot köt a nála jóval idősebb Wolmarral. A cselekmény akkor kezd bonyolódni, amikor Saint-Preux-t Wolmar meghívja magához, hogy tanítsa gyerekeit. Rousseau itt a nevelési-, utazási és fejlődésregény keverékét tárja az olvasó elé. Wolmar célja, hogy Saint-Preux-t kigyógyítsa a Julie iránti szenvedélyéből. A filozófia találkozik ebben a mozzanatban a szentimentalizmussal. Rousseau kérdése, hogy vajon melyik győzedelmeskedik. A kérdésre adott válasz, annyiban válik még bonyolultabbá, hogy a szerző a regény második részében felépít egy utópikus kisközösséget, Clarens-t, melybe belehelyezi a szereplőit. A pozitív utópia ellenére a regény tragédiával végződik, mert Julie gyermeke megmentése közben súlyosan megbetegszik és meghal. Az utópia mint műfaj a filozófiai koncepcióval együtt megbukik, mert a főhős (Julie) nem képes az adott utópikus keretek között élni.

A regény bonyodalmas meseszövege, az érzelmektől és antik filozófiától átítított sorai nem véletlenül nyerték meg korának olvasóit. Pelle János a mű sikerét egy másik aspektusba helyezi: „Rousseau regényében tökéletesen kifejezte a kor érzelmeit és ideáljait, azaz pontosan olyannak mutatta be hőseit, amilyenek a XVIII. századi polgárok szerették volna látni magukat: nemes lelkűnek, önzetlennek, jóságosnak, és nyílt szívűnek.”³ Az idézetet kiegészíthetjük továbbá azzal, hogy a felvilágosodás korszakának végén jelent meg az *Új Héloïse*, amikor az emberek már kiábrándultak a ráció mindenhatóságának ideájából. Szükségük volt

¹ A regény genezisének feltárása az *Új Héloïse* kutatás speciális területe lett. Számos szakirodalom vizsgálja az angol szentimentális levélregény és a Manon Lescaout tükrében Rousseau alkotását.

² ÉTIENNE 1922. 41–68.

³ PELLE 1981. 134.

egy a párizsi szalonok intrikával teli miliójétől távoli helyre, ahol a becsületesség és a nemes érzések dominálnak. A megjelenést követően a könyvkiadók és könyv-árusok nem győzték kielégíteni a vevők igényeit. Korának legnagyobb könyvsikeréről írnak az újságok. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy 1800-ig több mint 60 kiadást ért meg, hőseinek környezetével pedig 80 jelentősebb tanulmány foglalkozott 1789-ig, s több mint 130 kiadásban láttak napvilágot.⁴ A regény francia recepciójának bemutatására Raymond Trousson egyik tanulmányát használom fel, mely napjainkig végigvezeti a regény befogadásának történetét.⁵ 1929-ben az *Új Héloïse* megjelenik a *Les grands événements littéraires*⁶ kötet sorozatban, mely a legnevesebb francia szerzők műveinek elemzését tartalmazza.⁷ A legnagyobb meglepetés viszont az, hogy Rousseau-tól az *Új Héloïse*-t választották bemutatásra. Ez a kötet sorozat nagyon alacsony példányszámban (100 darab) jelent meg annak ellenére, hogy nívós szakirodalmi összefoglalókat tartalmaz.

Természetesen a katolikus kritika nem tekintette erkölcsösnek a regény olvasását, amiként a korabeli filozófusok sem. Hyppolite Taine is Richardson *Clarisse-e* rossz másolatának tartotta, s ugyanebben az évben egy másik kollokvium során a kutatók többsége is érthetetlennek titulálta Rousseau művet. Kritikájuk célpontja, a mű szerelem-, szenvedély- és testiség-felfogása volt. Jelentős áttörést Jean Starobinski: *Jean-Jacques Rousseau: la transparence et l'obstacle* elemzése jelentett 1957-ben, mert az átlátszóság (la transparence) motívumát fejtette fel a Rousseau-műveken keresztül. Az *Új Héloïse*-nak ebben a kötetben csak egy rövid, de annál részletesebb elemzés jutott. Mornet és Starobinski után a kutatók lezárták tekintették a regény elemzését, ezért a mű háromszáz éves évfordulója (1961) sem hozott nagy változást a regény befogadásában⁸. A hatvanas években a kritika teljesen elfelejtette a regényt, s majd csak a hetvenes-nyolcvanas években kezdik átértelmezni a mű jelentőségét. Innentől kezdve viszont elindul egy kutatási „hullám” melynek eredménye, hogy máig nagyon sok aktív kutatócsoport dolgozik a regény értelmezésén a világ különböző pontjain. Majd csak a 20. század végi szakirodalmak próbálnak rámutatni arra, hogy az *Új Héloïse* nélkül nem jött volna létre a francia- majd az európai modernizmus és a romantikai sem. A romantikus modern regény megteremtőjének a kánon mindig Goethe-t tartotta, miközben a filológia figyelmen kívül hagyta, hogy Goethe romantikája is Rousseau-tól ered.⁹ A *Werther* nem születhetett volna meg

⁴ TROUSSON 1993. 11–36.

⁵ TROUSSON 1993. 11–16.

⁶ VAN TIEGHEM 1929.

⁷ Olyan szerzők kerültek be, mint Villon, La Fontaine, Corneille, Diderot, Chateaubriand, Victor Hugo, Dumas, Flaubert, Laclós.

⁸ TROUSSON 1993. 11–36.

⁹ A francia romantikus regény megteremtése pedig Stendhal nevéhez fűződött, annak ellenére, hogy ő is Rousseau, majd Goethe és a jénai romantikus iskola hatása révén kezdi megalkotni műveit.

Julie története nélkül. Valahol Goethe sikere is közrejátszott abban, hogy az *Új Héloïse*-t nem olvasták, mert a *Werther* az akkori olvasók számára jóval befogadhatóbb volt. Tematikája sokkal letisztultabb, és hangneme nincs megterhelve filozófiai betétekkel.

A nagy romantikus és realista írók is mesterüknek tekintették Rousseau-t és az *Új Héloïse*-t, annak ellenére, hogy tiltólistán volt. Legendás történetek alakultak ki arról, hogy kiből milyen hatást váltott ki a mű olvasása. Állítólag a Kant szobájában lévő egyetlen kép is Rousseau-t ábrázolta. Byron a *Childe Harold zárándokútjában* beszámol arról, hogy az *Új Héloïse*-t olvasva járja be Svájcot és a regény helyszíneit; később Hölderlin ódát ír a műről.¹⁰ Természetesen a legendák nem mindig hitelesek, de annyi valóságalapjuk biztosan van, hogy az érintettek olvasták Rousseau regényét. Lamartine annyira el volt bűvölve Julie alakjától, hogy megírt egy második *Új Héloïse* -t. Senacour *Aldomen* művének megírása sem jött volna létre Rousseau szereplői nélkül. Delacroix, Chateaubriand, Balzac mind tesznek utalást életrajzaikban arra, hogy foglalkoztak a fiatal tanító reménytelen szerelmének történetével. Stendhal úgy fogalmazott, hogy: „a regényben lévő kéj és szenvedélyek leírása még sok évszázadig nem fog a feledésbe menni. Megállapíthatjuk, hogy Rousseau hatása nem csak az irodalmi műfaj átalakítására terjedt ki, hanem a kor divatját, erkölceit, a morálról és esztétikáról alkotott fogalmait is átalakította. A romantika – amelyet nemcsak stílusnak, hanem világlátásnak, életérzésnek is tekintünk – olyan átalakulás, mely kiterjed a szociológiára, a filozófiára, a művészetekre, az erkölcsökre és az esztétikára is. Az *Új Héloïse* mindezen vonatkozásokkal rendelkezik. Amikor a clarens-i mikortársadalmat és Párizst mutatja be, akkor szociológiát ír, amikor Saint-Preux egzotikus utazásait beszéli el, akkor a természettudós szól belőle. S ne felejtjük el Julie-nek az érényről és szerelemről megkonstruált téziseit sem, melyek egyszerre hordoznak filozófiai, etikai és esztétikai minőséget. Ha megvizsgáljuk a vágy, szenvedély, öröm, élvezet fogalmakat, akkor nem szabad csodálkoznunk, hogy Paul de Man is a dekonstrukció egyik fő szövegének választja a regényt. Az allegóriát¹¹ az *Új Héloïse*-ről formázta meg, ahogy Derrida is a szerző egyéb szövegeit tekinti kiindulópontul a *Grammatológiában*.

Rousseau a modern preromantikus regény megalkotása során létrehozza a modern individuumot, mely új környezetet kíván magának. Kutatásom további részében a rousseau-i modernitás gyökereit szeretném feltárni. Fő kérdésem, hogy mitől lesz új a táj- és lélekábrázolás, milyen eszközökkel ábrázol olyan tabu témákat, mint a testiség, vágy, érzékiség.

¹⁰ PELLE 1981. 200.

¹¹ DE MAN 2006.

1.1. Az emberi természet földrajza a vágy- erkölcs- szenvedély tükrében

A „nature” szó különleges helyet foglal el a rousseau-i életműben. A szó elsődleges jelentése a földrajzi-biológiai környezet. Rousseau, aki kiváló botanikus volt, a természetet a szemlélődés és vizsgálódás tárgyaként ábrázolja műveiben. A természet számára az ősalapot, az érintetlen világ szimbóluma, melyet még nem rontottak el a társadalom intézményei. A *Vallomások* sorai ugyancsak bizonyítják, hogy legszívesebben az erdők, hegyek magányában szeretett élni. A „nature” szó egyúttal az emberi ösztönök-érzések természetes világát is jelentette. Számos művének célja a természetes ember megalkotása, aki harmóniában él az ősi környezettel. Az *Új Héloïse* egy különleges esszenciája Rousseau filozófiai elveinek, mert az eddigi teóriákat, melyek csak elméleti síkon léteztek, a gyakorlatba szeretné átültetni a regény segítségével.

Feltehetjük a kérdést, milyen is ez a természetes ember, és milyen ez a szerző által megálmódott őstermészet? Mitől újszerű, hiszen a korszak szentimentális regényeiben mind találunk személy- és tájábrázolást. Az *Új Héloïse* megírásának kezdetén az alkotó törekedett a winckelmanni „nemes egyszerűség és csendes nagyság” ideáljának betartására. Szereplő- és környezetválasztására jellemző, hogy nem a nagyvárosok zajos szalonvilágát és sablonos szereplőit mutatja be, hanem a svájci hegyek csendes meghitt polgárainak életét. A klasszicista idillt viszont szétfeszítik a műben megírt szenvedélyek, melyek befolyásolják a regény karaktereinek változását és a regény felépítését is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a regény nem egy kitűzött céllal íródott, hanem a szerző saját szórakoztatására. Tematikája és hangvétele ezért jóval diszharmonikusabb és ziláltabb, s az olvasóban olyan benyomást kelt, mintha két szerzője lenne. Az egyik a filozófus, aki az antik pásztoridill és a klasszicizmus szigorú szabályait követi, a másik pedig a preromantikus alkotó, akinek szenvedélyes sorai szétrobbantják a klasszikus kereteket. A két világgép folyamatos ütköztetéséből kristályosodik ki a modern individuum és a modern regény prototípusa. A továbbiakban a két főhős jellemrajzának alakulásán keresztül szeretném bemutatni, miként győz a koraromantika a klasszicizmus felett. Ehhez segítségül hívom a vágy, szenvedély, élvezet és erkölcs fogalmakat, hogy láthatóvá váljon: a regény etikai világgépe is meghaladja korának gondolkodását, s mely a későbbiekben, a kanti filozófia alapkövéül is szolgál.

1.2. Julie, avagy a szétszóródás

A derridai „disszemináció-szétszóródás” fogalom a huszadik századi ember szét-darabolódott szubjektumának a jelképe. Központi kérdése, hogy a grammatikai és pragmatikai szinten szétszóródó egyéniség hogyan építi föl önmagát az írás folya-

matán keresztül.¹² Az *Új Héloïse* kapcsán a „disszeminációt” Julie alakjának metaforájaként választom, mert a történet elejétől kezdve folyamatos transzformációkon megy át. A személyiség, amint felépíti magát, azonnal szétesik, majd egy új minőségben rakja össze magát, s ez az összerakódás pedig grammatikai folyamat eredménye lesz. A látás-olvasás-írás aktusán keresztül szeretném bemutatni Julie karakterét, mert ez a három tevékenység fogja determinálni a regény alakulását.¹³

A mű elején Julie a természetes ártatlanság állapotában van. Elvei és cselekedetei összhangban állnak érzéseivel, mert szerető szülők, nyugodt környezet veszi körül. Az idillt Saint-Preux érkezése töri meg, akinek később a tanítványa válik. A regény elbeszéléseiből ismerjük meg a múlt eseményeit, így azt is, amikor Julie először meglátta a férfit.¹⁴ A puszta fizikai észlelés hatóereje az, ami heves érzelmeket vált ki. Kantnak, *Az ítélőerő kritikája* című alkotása magán viseli a rousseau-i világkép sajátos jegyeit. Ez a kritika szinte elválaszthatatlan az *Új Héloïse*-től, mivel az észlelésből kiindulva alkotja meg az öröm-célelvűség-vágy-szépség-fenséges fogalmak relációit. Julie első pillantásának mélyebb értelmezéséhez Kant „fenséges” fogalmához kell visszatérnünk. A szépség és esztétikai ítélet kérdése a második idézetben kerül elő. Megdöbbenő Julie kijelentése, miszerint Saint-Preux-ben nem a szépséget látta, hanem valami többet, ami a puszta érzékeket érintette meg. A fenséges érzése emellett a félelemmel, a negatív öröm érzetével párosul, mely az első idézetben világosan jelen van. Julie első pillantása nem a klasszikus értelemben vett szépségideál és szerelem megpillantása, hanem a romantikus szerelem fenségességének megpillantásává válik. A „fenséges” létállapot fogja uralni ettől a mozzanattól kezdve a mű egészét, mert az öröm és fájdalom vegyületéből születik majd meg a szenvedély, mely nem hagyja nyugodni a szereplőket.

A látás volt tehát az első lépcsőfoka Julie „pokolba szállásának”. A második lépcsőfok, maga az olvasás lesz. Az olvasás a bűn forrásaként jelenik meg már a mű *Előszavában* is. „*Celle qui, malgré ce titre, en osera lire une seule page est une fille perdue.*”¹⁵ [*Az a leány, aki e cím dacára, csak egy oldalt is elolvas e könyvből, az elveszett.* – ford. tölem.] Az olvasás aktusa ugyan még nem vezet el a bűnben való éléshez, mert ahhoz a harmadik lépcsőfok szükséges, az írás, ahonnan már nincs visszaút. Az írásnak léteremtő funkciója van a regényben. A levélregény műfaji sajátosságát kihasználva Rousseau egy olyan játékeret teremt meg művével, amely becsapja az olvasókat. Már az alkotás címe is félrevezető: *La Nouvelle Héloïse, Lettres de deux amants, habitants d'une petite ville au pied*

¹² DERRIDA 1998.

¹³ A levélregény műfaja különösen alkalmas az olvasás-írás olvasás-írás megfigyelésére, mert a levél keletkezésének története is megjelenítésre kerül.

¹⁴ A regény jelenideje a két szerelmes levélváltásainál kezdődik, majd lineárisan vezet a regény végkifejlete felé.

¹⁵ ROUSSEAU 2012. 50.

des Alpes. Recueillies par J. J. Rousseau. Gyűjtötte J.J. Rousseau. A korabeli olvasó méltán hihette, hogy valóságosak a levelek, de napjaink olvasója is becsapva érezheti magát, mert a levelek tartalmainak kiszolgáltatottjai vagyunk. Ami a levelekben nincs leírva, az nem létezik, nem tudunk meg róla semmit. Minden létre vonatkozó utalás az íráson keresztül manifesztálódik. Ezért lehet igaz Julie kijelentése: „*Une fille sensible était perdue au premier mot tendre échappé de sa bouche*”.¹⁶ [Egy erkölcsös lány azonnal elveszik, amint az első szerelmes szó elhagyja ajkait. – ford. tőlem.]

A kijelentett szó és az írás lényegét tekintve összemosisodik, mert leveleken keresztül manifesztálódik a beszéd minden eleme. Julie írása különösen fontos terepe az elemzéseknek, mert saját írásának megváltoztatásával próbálja saját szubjektumát is megváltoztatni. A változás viszont mindig egy belső harc következménye. A pokolba szállás lépcsőfokai között is permanens lelki vívódások tanúi vagyunk a levelek által. A lélek kivétel tehát az írásra, egyenlővé válik vele. Fontos kérdés ettől a ponttól, hogy miért küzd önmagával Julie? A mű morálfilozófiai kérdésének megértéséhez elengedhetetlen, hogy egy pillantást vessünk a kor erkölcsi szokásaira és elveire. Ehhez segítségül szolgál a Diderot és társai által összeállított *Enciklopédia*¹⁷ szócikke az erényről, szenvedélyről és élvezetről. Nem elhanyagolhatóak továbbá a kortársak által írt értekezések sem, ezért használok fel *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*¹⁸ című informatív szövegyűjteményt.

1.3. A „fenséges” erény

Rousseau és kortársai úgy vélték, hogy az erény az ember veleszületett tulajdonsága, hajlama. Az ösközösség emberének nincs szüksége erényre; az őállapotban nincs bűn, melyet elkövethet, s ösztönei is természetüktől fogva jók. Az *Enciklopédia* terjedelmes esszé tartalmaz az erényről és annak természetéről.¹⁹ Az erény ebben az aspektusában összefonódik a jóérzéssel és a lelkiismerettel. Az erény a belső lélek hangjából születik, s ez a hang a lelkiismeret. A lelkiismeret és erény kérdése kiváltképp foglalkoztatta Rousseau-t, főleg az *Új Héloïse* megírása körül. Ezekből az évekből (1757–1758) származnak az *Erkölcsei levelek*²⁰ is, melyek egy megalapozott morálfilozófiai háttérrel biztosítottak a műnek, az *Enciklopédia* erény értelmezése mellett. A lelkiismeret hangja az, amely betölti a lelket a boldog erény érzésével, s majd meghatározza további lépéseinket. A lelkiismeretre viszont csak társadalmi keretek között van szükség, mert az őállapotban

¹⁶ ROUSSEAU 2012. 101.

¹⁷ Digitális formában elérhető az interneten.

¹⁸ LUDASSY 1975.

¹⁹ DIDEROT 1998.

²⁰ LUDASSY 1975. 101.

élő ember természetétől fogja jó. Az erény fogalma tehát társadalmi kreáció, s Rousseau szerint akkor van szükség erényre egy társadalomban, amikor az már felhagyott az ősállapoti léttel. Ő maga az erényt az önzés ellenszerének titulálja. Az erény viszont magatartásmódokat is vonz maga után.

Heller Ágnes az *Új Héloïse* kapcsán megírt terjedelmes tanulmányában külön fejezetet szán az erény kérdésének. Szerinte a rousseau-i erényfogalom a „*moralitás kategóriája, tehát a morális kötelességekről alkotott szubjektív ideál, melyet annak az embernek, aki a magáénak vallja, minden körülmények között követnie kell.*”²¹ Az erény követése implikálja majd a cselekményszöveget. Ha a regény első részét vesszük szemügyre, akkor diszsonanciát fedezhetünk fel Julie elveiben. A kezdetekkor a természetes ember belső erényét követi, ami nem más, mint a szenvedély és a tiszta szerelem hangja, mely Saint-Preux tulajdonsága is. Ez a belső, természetes erény ütközik a történet elején a társadalom által felállított erénnyel, mely megköveteli az engedelmességet a szülők felé, s az erkölcsi tisztaságot. A választás vagylagos, mert nincs jó vagy jobb döntés. Bizonyos értelemben mindegyik döntés rossz, mert vagy a saját vagy a külső törvénynek szegül ellen. Ha a társadalmi morál felől vizsgáljuk, Julie már akkor elveszett, amikor az első szerelmes sorokat leírta, s bűnét azzal koronázza meg, hogy odaadja magát kedvesének. A belső erény követését tekintve viszont semmilyen bűnt nem követett el. Hogy lehet, hogy az, ami a szerelem számára tiszta, a társadalomban romlottá válik? Rousseau válasza, hogy nem a szerelem idézi elő a romlást, hanem a szenvedély destruktív ereje. A kettejük között fellobbanó szerelem a szenvedély által jött létre, amelynek a sorsa a beteljesülés és a folyamatos vágyképzés. Ha visszatekintünk egy percre Kant kritikájához, azt látjuk, hogy a „fenséges” érzete nagyon sokban hasonlít a szenvedély érzetéhez. Testet-lelket betöltő nagy erejű emóció mindegyik. Kant mégis határozottan elválasztja a két fogalmat: „*A szenvedély soha és semmilyen viszonylatban nem nevezhető fenségesnek; mert bár az elme az affektusok esetében sem szabad, de míg itt szabadsága csak akadályoztatik, addig a szenvedélynél megszűnik.*”²²

Erre alapozva azt állíthatjuk, hogy amikor Julie meglátta Saint-Preux-t, elmeje még nem volt elborítva csupán a „fenséges” érzetétől. Mihelyt viszont leírta az első szenvedélyes sorokat, onnantól elvesztette a társadalmi erényt, mert a szenvedély kezdett rajta eluralkodni. A szenvedély tehát a társadalmi morál és erény ellensége. A mű problematikájának mélyebb megértése érdekében elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk, mit értettek szenvedély alatt az adott korban. Az *Enciklopédia* „szenvedély” szócikke sokban hozzájárul a rousseau-i világgép feltáráshoz.²³ A szenvedély meghatározása egymásnak ellentmondó

²¹ HELLER 1976. 146.

²² KANT 2003. 185.

²³ DIDEROT 1998.

fogalmakra épül, hogy érezzük annak kettős természetét. Destruktív jellege főleg abból következik, hogy a szenvedély mindig többet és többet akar. Az egyszeri beteljesüléssel sem elégszik meg, hanem folytonosan meg akar újulni. Ettől a lelket elemésztő érzéstől csak az „amour-propre”²⁴ véd meg, mely nem az egoizmus és önzés szinonimája, hanem egy egészséges önvédelemi mechanizmus. Julie ebbe az önvédelembe húzódik vissza, amikor látja tettének következményeit. Először csak lázba esik és irtózik saját érzéseitől, de a vágy hajtja a beteljesülés felé. Kettejük szenvedélyének valódi destrukciója mégsem kettejüket érinti, hanem Julie anyját, aki, amikor felfedezi a két fiatal levelezését, súlyosan megbetegszik és belehal lánya erkölcstelenségébe és a szégyenbe. Halálos ágyán érzelmes monológot tart lányának az erkölcsről, mint ahogy, a *La Princesse de Clèves* főszereplőjének anyja is teszi halála előtt.²⁵ Julie anyjának fő tanácsa, hogy gyakorolja az erényt, kössön nyugodt, csendes házasságot a nála jóval idősebb Wolmar-ral, mert a szenvedély csak tönkreteszi az életét és nem ad boldog házasságot. Julie kezdetben ellenáll ennek a házasságnak, de anyja halála és apja könyörgése után elfogadja Wolmar ajánlatát. Kérdés, hogy mi indukálja Julie döntését. Az érzelmi zsarolás vagy más együttható? Julie végül a külső törvényeknek engedelmeskedve a társadalmi erényt választja annak ellenére, hogy lehetősége lett volna Saint-Preux vel elszökni és boldogan élni vidéken. A szülői szeretetet győz a destruktív szenvedély helyett, s inkább saját belső erényének engedelmeskedik, mely immár megfelelője a társadalmi erénynek. (Ezen a ponton válik ketté a két szerelmes erényideálja.) Az idáig vezető út mégsem ennyire egyszerű. A belső erény külső erénnyé alakítása egy hosszú, fájdalmas folyamat gyümölcse lesz.

Paul de Man *Az olvasás allegóriáiban*, az *Allegória* fejezet alatt bravúrosan ráérezett arra, hogy a szenvedély Rousseau-nál a viszonylatok rendszere, s ez a viszony az én és a másik dichotómiájaként jelenik meg. „Julie és Saint-Preux viszonyát olyan helyettesítéses folyamatként beszéli el a szöveg, melyben az én és a másik minduntalan felcserélik identitásukat, mintha egyetlen androgünszerű lényt alkotnának.”²⁶ A regényben ezt explicite láthatjuk: „*Viens, ô mon âme! dans les bras de ton ami réunir les deux moitiés de notre être.*”²⁷ [Jöjj lelki társam! Hogy karjaidban lelkeink egyesüljenek! – ford. tölem.]

²⁴ PULCINI 1998. 24.

²⁵ A Vallomásokból tudjuk, hogy nagy hatással volt Rousseau-ra ez a regény, mely tematikájában tökéletesen kapcsolódik az *Új Héloïse*-hoz. Azt is mondhatnánk, hogy Rousseau továbbgondolta az etikai kérdéseket és nem elégedett meg az izolációba elvonuló szerelmes nő alakjával, aki lemond a boldogságról. Ő sokkal több interakciót várt hőseitől, nem volt számára elég a szentimentalizmus által felkínált passzív hősök modellje. Az *Új Héloïse* karakterei már utat nyitnak romantikus hősfügráknak, annak ellenére, hogy csirájában még érezhető a szentimentális báyvadt cselekvésképtelenség.

²⁶ DE MAN 2006. 248.

²⁷ ROUSSEAU 2012. 146.

„Je te vois, je te sens partout, je te respire avec l'air que tu as respiré; tu pénètres toute ma substance.”²⁸ [Téged látlak, téged érzek mindenben, itt vagy mindenütt. E levegő még terhes leheletedtől, mely belélegezve áthatja lényemet. – ford. tőlem.]

A regény első részét követően a két szereplő, az én másikkal való helyettesítése/összeolvadása helyébe egy másik helyettesítés kerül. Julie a Wolmarral való házassága során Paul de Man szerint „elveszti uralmát saját diskurzusának retorikája fölött.”²⁹ Szükséges tehát, hogy a Saint-Preux iránt érzett szenvedélyét egy másik szenvedéllyel váltsa fel. Ehhez egy új beszédmód, egy új allegória is kellett, ha a dekonstrukció szempontjából elemezzük ezt a folyamatot. S ekkor tűnik fel az allegória vallásos jellege. Julie ugyanazt a retorikát alkalmazza az Istennel való kapcsolatára is, mint, amit a Saint-Preux-nek írt levelekben megtalálunk. Ez is jól bizonyítja, hogy Julie elvesztette „saját retorikája feletti uralmát.” Ugyanaz a rajongás és pátosz jelenik meg, csupán a sermo- val, a bölcselkedő- teologikus hangnemmél bővül ez a „nyelvi struktúra.”

Itt szeretnék visszautalni a bevezetésben idézett derridai disszemináció-fogalomra. Julie alakjának végleges szétesése a kényszerházasságkor következik be. Addig csak személyének rétegei omlottak le róla, a házassággal viszont a szenvedélyről volt kénytelen lemondani. Mivel a szenvedély a léte alapját képezte, így saját szubjektuma esett darabokra. Az új létállapot elviseléséhez pedig új szubjektumra és új diskurzusra volt szüksége. Itt kapcsolódik be az írás, mint létteremtő mozzanat.³⁰ A XVIII. levél lesz az, mely létjogosultságot ad új lényének, azzal a momentummal, hogy visszautasítja és megveti régi önmagát.

Meglepő továbbá, hogy mennyire szélsőséges viszony jellemzi Julie szexualitását. Saint-Preux-vel való intim viszonyát örök megbánás követi, és meg nem történtté próbálja tenni. A házasságában lévő érzelem nélküli szexualitást pedig természetesnek fogadja el. Mint már említettük, a házasság csak a reprodukció céljából köttetik. Julie a közérdeket szolgálja, amikor egészséges gyermekeket szül, s ennek semmi köze nincs már a szenvedélyhez és vágyhoz, mely Saint-Preux-höz fűzte. Julie minden levelében megtaláljuk a szexualitáshoz fűződő ellentétes érzéseit. „Hol égi jelleget kap a testiség, hol a pokol bugyrainak legmélyével azonosítja.”³¹ Két esztétikai minőség szélsősége között ingázik, mert nem képes és nem is tud saját szexualitásáról reálisan nyilatkozni. A 20. századig a női élvezet tabu témának számított.³² Rousseau maga mondja ki a *Vallomásokban*,

²⁸ ROUSSEAU 2012. 202.

²⁹ DE MAN 2006. 252.

³⁰ DE MAN 1971. 102–142.

³¹ BENREKASSA 2012. 383–408.

³² Az *Új Héloïse* kapcsán különösen bonyolult kérdés a női élvezet, mert egy önmegtagadásba fordul. Julie vágyát is nyugodtan tekinthetjük Saint-Preux vágyának, mert lényé alárendelve lesz a férfi szenvedélyének. Házassága után pedig Wolmar vágyának beteljesítőjévé és tárgyává válik Julie. A regényben a vágy mégis egy reciprok érzés, mert Saint-Preux vágya sem más, csak az, hogy Julie vágyát beteljesítse. Az egyén ekkor feladja saját szubjektumát, hogy feloldódjon a másik vágyában,

hogy érényes nőnek nem jár ki az élvezet, csak a Manon féle rossz életű nőknek. Rousseau megpróbálja ezt a hagyományt átalakítani, s ennek következménye lesz, hogy a művet tiltólistára teszik, mivel szembemegy a katolikus erkölcsökkel azáltal, hogy a szexualitásnak egy filozofikus, vallásosan misztikus jelleget ad. „A vágy-szexualitás-reprodukciónak fogalmak a műben egy hármasszert alkotnak. A három fogalom nem realizálódhat egyszerre, egy szereplő esetében. Folyamatos hiátus keletkezik a viszonyrendszerekben a fogalmak mentén. Példákkal illusztrálva ez azt jelenti, hogy Wolmar és Julie kapcsolatában megjelenik a reprodukció és a szexualitás, de nem lehet jelen a vágy. Saint-Preux esetében a vágy egy élő entitás, de reprodukció nélkül. Ami Julie-t illeti, nála a szexuális vágy a tudattalanba lenyomott létezővé válik.”³³ Julie utópiájának lényege itt rejtőzik, mert szerinte a vágy-szerelme-szenvedély nem szükségesek a boldog házassághoz.

Julie belső látszatvalóságának fátyla mögül az igazság akkor kezd felfeslenni, amikor hat év után Saint-Preux visszatér kalandos útvjáról, s újból találkoznak. A látás ereje az, ami ismét felborítja a statikus boldogságot. A látás a második részben az emlékezéssel párosul, avagy a vágy és szenvedély felélesztésével. Julie békés belső utópiája csak addig a pontig élt, amíg meg nem látta kedvesét. A boldogság pedig akkor kérdőjeleződik meg, amikor Julie maga mondja ki, hogy unatkozik a clarens-i tökéletességben. Calrens egy kiszámítható, statikus világ, melyre jellemző a mozdulatlanság és egyhangúság. Még a szüreti multságok sem vehetik fel a versenyt a szenvedély mindent felforgató dinamizmusával. Julie érzi, hogy csak a szenvedély és a szerelem tudná betölteni a szívében lévő űrt, de ezektől el van tiltva az erény által.³⁴ Egyedül ebben a kijelentésben fedezhető fel először az átlátszóság (la transparence) elve. Julie belső utópiája itt már kezd szétesni, de valódi énye csak halála óráján mutatkozik meg. Ekkor már tét nélkül bevallhatja, hogy önmagának is hazudott, a gyógyulás, melyben hitt, hogy elűzte a vágyakat, csalfa ábránd volt. Julie karakterének szétszóródása jelenik meg a halála pillanatában is. A maszk mögé rejtőzött alak széthullása maga után vonja a szubjektum újraképzését is, melyet a búcsúlevelében tesz meg. Az egész mű tekintetében Julie szubjektumképzése és sorsa spirális jelleget mutat. A kezdeti szenvedélyes, ártatlan Julie szubjektuma anyja halálakor széthullik, s a házasságban épül újra a hű feleség és jó anya képében. Halála pillanataiban lényé ismét visszatranszformálódik Julie d'Étange-á. Az idő, amelynek eliminálnia kellett volna a szenvedélyeket, csak még jobban megerősítette azokat. Mivel szenvedélyt csak még erősebb szenvedély győzhet le, ezért a vallás sem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy az imádott férfi iránti vágyat kitörölje. „Mit tehetett

ahogy Lacan Hamlet elemzése során megállapítja. In: Részletek a Hamlet-szemináriumból, LACAN 1993. 1728.

³³ BENREKASSA 2012. 83–408.

³⁴ Az unalom és lelki űr kérdése főleg a 20. század egzisztencializmusának lesz központi témája. Rousseau ezzel a momentummal is ráértett a modern lélek problémáira.

*a vallás? Megfelelt egy szükségletnek. Ópiumot adott a szerencsétlennek, megtámasztotta a maga választotta erkölcsöt. De tudott gyógyítani? Nem, csak bódítani, mint ahogy a részegség.*³⁵

2.1. Saint-Preux utolsó próbája

Mint minden szereplőt, Saint-Preux-t is az írás és olvasás aktusán keresztül mutat be a szerző. Leveleinek olvasása is elég ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk életéről és érzéseiről. Míg Julie karaktere a környezetének leírásából épül fel, addig Saint-Preux önmagát jellemzi. Az írás számára egy tükör, melyen keresztül látja és láttatja valós énjét. Amikor tehát a regény szereplői olvassák leveleit, valójában a lélek belső zugaiba pillantanak bele, ahogy mi olvasók is tesszük.³⁶ Ezzel szemben Julie levelei csak a lélek belső rétegeinek kis szeletkékét láttatják. Az erény, a megbánás, és a lelkiismeretfurdalás lesz a megakadályozója teljes kitárulkozásának. Lelkének valódi átlátszósága csak halála pillanatában lepleződik le. Jean Starobinski a lelepleződés (le dévoilement) szóból kiindulva alkotja meg a „transparence” allegorikus vonulatát a művön.³⁷ A magyar „lelepleződés” szó, tükör párja a francia „dévoilement” kifejezésnek. Mind két fogalom a lepel, fátyol szóból ered (voile). A lepel a regény egyik központi eleme; textuálisan 51 alkalommal szerepel a lepel és lelepleződés alakjában.³⁸ (Julie híres XVIII. levelében, a végleges szakítás pillanatában is a lepel- fátyol motívumot használja.) Szándékosan az elkendőzést választja, amely nem hoz gyógyulást, csak a tudattalanba számúzi a vágyakat. Saint-Preux Julie-vel szemben a természetes ember modellje, ezért nincs szüksége lepelre, hogy elkendőzze érzésit. Ő a saját belső erényét követi, s ennek következménye, hogy vágyai megakadályozzák, hogy racionálisan lássa helyzetét. Megállapíthatjuk, hogy még a titkos kapcsolatuk lelepleződésének pillanatában sem veszi észre, hogy a remény a boldog házasságra Julie-vel már elveszett.

Saint-Preux, saját korának antihősevé válik. Számára minden létező, mely a társadalom jóvoltából jött létre, csak rossz lehet. Mélyen elítéli a feudális szülői jogokat és a szokásjogot. A Julie által képviselt erényt is csak azért próbálja magára öltetni, hogy megfeleljen a nő elvárásainak. Valójában pedig mélyen megveti

³⁵ HELLER 1976. 203.

³⁶ Az olvasás olvasása történik meg. Modern terminussal élve, Rousseau követi a szentimentális regények *mis en abyme* technikáját, minden szándékosság nélkül. Az olvasás tehát méltán vált Paul de Man számára az allegória jelképévé.

³⁷ STAROBINSKI 1971. 102–149.

³⁸ A lepel regényben betöltött szerepét, Jean Starobinski részletesen kifejti a *Jean-Jacques Rousseau: la transparence et l'obstacle* című munkájában. Dolgozatomnak nem célja a lepel motívum mélyebb analízise, mert a téma nagysága egy újabb dolgozat megírását igényelné. Segítségül szolgál viszont ahhoz, hogy megértsük a „transparence” fogalom mitől válik Saint-Preux metaforájává, s miért okoz problémát Julie analízise során.

azt, mert belátja a kettejük között lévő szakadékot, magának az erény fogalmának pedig sajátos értelmezése adja.³⁹

Rousseau nem elégszik meg azzal, hogy megalkotja a természetes embert, hanem feltesz egy másik, ennél jóval súlyosabb kérdést: hogyan boldogul Saint-Preux saját társadalmában? Úgy is fogalmazhatunk, hogy kigyógyul-e a szentimentalizmusából, érzelgősségéből? A szentimentalizmus terminus egy problematikus pontja az *Új Héloïse*-elemzéseknek, mert Saint-Preux alakja átmenetet képez a szentimentalizmus és preromantika között.⁴⁰ A mű kezdeti szakaszában Saint-Preux a szentimentális hősök minden jellegzetes vonását magán viseli: keresi az őállapotot, az ideális társadalmat. Mivel a körülötte lévő világban ezt nem találja meg, a magánélet szférájába húzódik vissza, és életének középpontjába a maga által választott eszményt állítja. A szentimentális hősök ezért az eszményért élnek, s minden érzelmüket és szenvedélyüket ennek az eszménynek szentelik. A legoptimálisabb esetben az absztrakt eszmény egy konkrét létező személyben manifesztálódik, mint ahogy Saint-Preux is megtalálta saját eszményi alakját Júliában. A szentimentális alkotások konfliktusában épp ennek az eszménynek az elvesztése áll, melynek következménye az életről való lemondás, vagyis az öngyilkosság. A szentimentális hős passzív, szenvedélyes, aki nem képes küzdeni az áhított eszményért.⁴¹ Saint-Preux életében is vannak pillanatok, amikor az öngyilkosságon gondolkodott, mert ekkor még a szentimentalizmus passzív állapotában élt. A regény tükrében viszont azt látjuk, hogy Saint-Preux jelleme túllép a szentimentalizmus keretein azzal, hogy a küzdelmet választja. Lelkesedése és érzése a későbbi romantikus hősöket juttatja eszünkbe. Egyik pillanatban mennyei erővel szárnyal a szellem és a lélek, máskor pedig erőtlennek és pokolnak látjuk mindazt, ami eddig oly csodásnak tűnt. A két véglet között oszcilláló hős Saint-Preux, mert a külső körülmények ösztönzik a dinamikus cselekvésre, és nem hagyják megragadni a szentimentális érzelgősségében.

A mű fejlődésregény tematikájának főbb kérdésfeltevése is abban rejlik, hogy a hős ki tud-e gyógyulni a szentimentalizmusából, s egy magasabb rendű szubjektummá képes-e átalakulni, mely az aktív romantikus hős prototípusa? Saint-Preux fejlődéstörténete a középkori mesék narratívájához hasonlít. Rousseau névválasztása is egy pontos utalás a hős középkori mivoltára: Saint-Preux – Szent Dalia.⁴² A dalia-lovag, akinek szerelme akadályokba ütközik a társadal-

³⁹ ROUSSEAU 2012. 174.

⁴⁰ A regény egészét sem csupán szentimentális részek uralják, mert helyet kap benne a morálfilozófia, Julie levelein keresztül, akárcsak a filozófiai értekezések is a korának világáról. Megjelenik továbbá az utópia Clarens bemutatása során; s Saint-Preux világműködő kalandja pedig az utazási és fejlődési regény sajátosságait őrzi magán. Az *Új Héloïse* egy olyan műfaji vegyületet alkot, mely nehézséget tesz mind az olvasást, mind az értelmezést.

⁴¹ WÉBER 1971. 12–21.

⁴² A név mégis jelzés értékű, abból a szempontból, hogy a férfit csak a regény második részében, a világműködő útjáról való visszatérés után nevezi nevének.

mi rangkülönbség miatt, ezért elindul hírnevet szerezni, hogy méltó lehessen elnyerni választottja kezét. A mesék narratívája mentén Saint-Preux-nek is próbákon kell átesnie.

Az első kihívás a Párizsba való utazás. Kitűzött célja, hogy fényes karriert fusson be és gazdagon visszatérve feleségül vegye Julie-t. Rousseau nem elégedett meg a mesék sablonos történeteivel, ezért egy még nagyobb akadályt gördít a hős elé: hősünk párizsi tartózkodása alatt kapja meg Julie elbocsátó levelét, melyben a nő értesíti arról, hogy megházasodott. Továbbá kéri, hogy törölje ki szívéből a múltat, legyen hű lelki társa és barátja. Immáron megszűnik a cél, mely létének mozgatórugója volt. Az öngyilkosság gondolata ismét felmerül, de mivel egyszer már túllépte a szentimentalizmus állapotát, a fejlődésregény tematikája nem engedi, hogy oda visszatérjen. Egy újabb életcélra kell találnia, hogy a lovagokhoz hasonlóan folytassa a küzdelmet. Küldetése immáron a felejtés, és Julie képének átalakítása lesz.

Ahogy az első alkalommal egy utazás keretein keresztül jelenik meg próbatétel, amikor a hős vidékről Párizsba költözik, ugyanúgy a második próbatétel sem alakulhat máshogy. A férfinak el kell utaznia, de ez az utazás, egy jóval távolabbi horizontra tevődik át. Éveken keresztül tartó világgörülly utra megy. Eszünkbe juthat erről az a mesei szófordulat, hogy „világgá ment”. A regény esetében a világ végének keresése a fájdalmas emlékképektől való mentesülésnek is az aktusa.

Az utazás tehát két szinten jelenik meg, a fizikai lét szintjén és a psziché szintjén. A fizikai utazást a szerző csak egy eszköznek tekinti, hogy a lélekben való utazás ábrázolása még hatásosabb legyen. A tengeri viharokban való hánykolódás nem Saint-Preux lelki viharainak jelképe-e?

Az olvasó méltán teheti fel a kérdést: vajon eléri-e a célját, el tud-e „utazni” a hős saját lelkének mélységéből? A személyiségfejlődés sikeressége is ennek az utazásnak a sikerétől függ. Rousseau nem hagyja kielégítetlenül az olvasó kíváncsiságát, hanem finom utalásokon keresztül fedi fel a küldetés végeredményét. Az utolsó próbát Wolmar (Julie férje) és maga Julie fogja jelenteni Saint-Preux számára. Wolmar a bölcs filozófus, az uralkodó képében jelenik meg, aki Clarens egész világát irányítja. Isteni attribútumokkal ruházza fel a szerző, mert senki sem mer neki ellentmondani. Wolmar elhatározza, hogy átalakítja a fiatal szerelmes férfi szívében élő Julie alakját az erényes anya és feleség képévé. Saint-Preux kiábrándítására egy allegóriát alkalmaz a szerző: az Élysée-ben tett séta allegóriáját.⁴³Jelenleg nincs olyan szakirodalom az *Új Héloïse* tekintetében, mely ne szentelne pár sort az Élysée elemzésének. A kutatások különböző aspektusból ragadják meg a kert allegóriáját. Értelmezése is összetett, mert művészet-történeti, pszichológiai és filozófiai jelenségek szövevényes kapcsolatát tárja az elemzők elé. Saját értelmezésemet is két nagyobb egységre bontom. Első körben

⁴³ Az Élysée, Julie titkos kertje, melyet anyja halála után, apjával kezdenek megépíteni.

a kert modern tájbrazolásán keresztül szeretném bemutatni, hogy a rousseau-i táj mitől válik mérföldkövé az adott korban. Végül pedig az Élysée allegorikus olvasatát értelmezem a szakirodalmak tükrében.⁴⁴

2.3. *Élysée: a hamis éden leleplezése*

Julie, a saját keze által épített kertnek az Élysée nevet adta. Julie névválasztása sem a véletlen műve. Élysée, magyarul Elíziumi mező, ahol a földi életben becsületes és erényes antik hősök lelkei pihennek meg az alvilágban. Az Élysée az örök tavasz, a béke és szépség szférája. A keresztény terminológia értelmében az Élysée a „Paradicsom” megfelelője, melyből az ember kiűzetett, és melyet megpróbál a földi életben megalkotni. Julie, amikor a keretet gondozni kezdi apjával, nem esztétikai megfontolásból teszi, hanem az elveszett éden állapotát szeretné megteremteni. Julie számára a kert a régmúlt boldogságának visszavarázsolása, amikor még ártatlanul élt szerelmet nem ismerve, és boldog volt apja és anyja társaságában. Julie munkássága egyfajta terápiás jelleget ölt magára, mert a kert allegóriáján keresztül építi fel szétesett személyiségét.⁴⁵ A külső rendteremtés valójában a belső rendteremtés kivetülése. Mivel az Elíziumi mezőre csak erkölcsös és erényes lelkek kerülhetnek be, így érthető, miért kezdi Julie kiirtani lelkének kertjéből is az oda nem illő elemeket. A kert túlburjázó parazita növényeinek kiirtása a lélekben túlburjázó szenvedély és vágy eliminálásával kapcsolódik össze. Julie metamorfózisa a kert átalakulásával kerül párhuzamba. Az Élysée ezért egy transzformációs közegegé válik a regényben, mert bárki, aki ide belép, más emberként fog távozni azáltal, hogy átéli a földi „Paradicsomot”. A táj és szellemisége is a makulátlan „átlátszóság” jelképe akar lenni, mert az erény keze alkotta meg.

Saint-Preux feladata és próbatétele, hogy a kertbe való behatoláson keresztül ismerje meg az új Julie-t. Rousseau hősét a vággyal teli álomvilágból hívja vissza, hogy lépjen be az erkölcs uralta Élysée-b. A kerti sétát Wolmar szorgalmazza, hogy hárman látogassák meg azt a helyet, ahova belépni eddig csak Julie-nek volt joga, annak ellenére, hogy a kulcsokat Wolmar őrizte. Peter V. Controy tanulmánya⁴⁶ különös figyelmet szentel Wolmar szerepének a séta során. Az Élysée szerinte a női testtel azonosítódik, s Wolmar pedig ennek a testnek a birtokosa, mert a kulcsokat ő őrzi. A belépés mozzanata, ahogy Wolmar elfordítja a kulcsot, egy erotikus mozzanat, melynek célja, hogy még jobban ráébressze Saint-Preux-t, hogy Julie lelke és teste fölött már más formál jogot. A

⁴⁴ Az általam felhasznált források a következők: BEHBAHANI 1989.; HAQUETTE 2001. 175–194.; CONROY 1982. N°34, 91–105.; DUCHET1976. N°21, 79–90.; BERCHTOLD 2009. 33–46.; BERCHTOLD 2005. 275–294.

⁴⁵ Julie szétesésének motívumára már az előző fejezetben utaltam.

⁴⁶ CONROY 1982. N° 34, 91–105.

szerelem profanizációjának első lépése már belépéskor elkezdődik.⁴⁷ Wolmar jó pszichológusként cselekszik, amikor rákényszeríti Saint-Preux-t és Julie-t, hogy csókolják meg egymást baráti csókkal, ahogy azt hajdanán a „bosquet”-ban tették. Wolmar szándéka, hogy eltörölje a múlt édes emlékét az új keserű csókkal. A legfőbb kérdés azonban, hogy Saint-Preux miként interpretálja a kertet, és a Wolmar által kieszelt profanizációt? Intelligens olvasóként tekint a kert allegóriájára (Julie érényére), vagy megmarad a szentimentális újrólátás örömenél? Saint-Preux, mint a természetes ember tézise, nem érti, és nem látja át Wolmar mesterkedését, mint ahogy azt sem, hogy a férfi az érény és átlátszóság maszkja mögött manipulálja Clarens világát. A kertbe való behatoláskor elsősorban a táj esztétikai tökéletessége köti le hősünk figyelmét. Felszínes olvasóként először az eltűnt éden képét látja csak.

„Julie, le bout du monde est à votre porte!”⁴⁸ [*Julie, a világ vége tárul elem kerted küszöbén!* – ford. tőlem.]

A férfi felkiáltása jól kifejezi, hogy lélekben még mindig a világ végén érzi magát, vagyis nem gyógyult még ki a szenvedélyből. Julie gyengéden inti, hogy térjen vissza a valóságba, és felejtse el a mesebeli szigetek illuzórikus világát. Saint-Preux, ahogy kezd elmerülni a látvány apró elemeiben, észreveszi a kertnek egy elhagyatott részét, melybe nem jut be a fény, s mely kívül maradt Julie rendszabályozó tevékenységén. Julie személyes allegóriájának létjogosultsága kérdőjeleződik meg Saint-Preux kijelentésében. A kertben, bármennyire törekedett a tökéletes „átlátszóság” elvének követésére, maradtak még részek, melyekben a tiltott elemek burjánzanak a homályban. A férfi, bár észreveszi az elmentmondást a kert felépítésében, de nem olvassa allegóriaként, ezért nem jön rá, hogy Julie lelkének elnyomott tudattalanjára lelt rá, a fénytelen, fülledt, trópusi közegben.⁴⁹ Mivel Saint-Preux naiv olvasója a kert allegóriájának, azt sem érti, miért volt szükség az Élysée megépítésére, amikor ott volt a „bosquet”, az igazi érintetlen természet. Wolmar keményen kioktatja a férfit:

„Apprenez à respecter les lieux où vous êtes; ils sont plantés par les mains de la vertu.”⁵⁰ [*Tanulja meg tisztelni a helyet ahol áll, mert az érény keze által jött létre.* – ford. tőlem.]

Wolmar mondata indítja el Saint-Preux metamorfózisát. Másnap megkapja a kert kulcsait, hogy egyedül elmélkedjen. Kezdetben még keresi Julie bájos alakjának nyomait, ahogy ruhája a virágok szirmait érintette, de örökösen visszhangzik a lelkében Wolmar mondata. Órákig tartó sétája közben kezd visszatérni a szentimentális szenvedés és nosztalgia állapotából, és Julie mint anya és feleség

⁴⁷ ROUSSEAU 2012. 535.

⁴⁸ ROUSSEAU 2012. 535.

⁴⁹ Az esőerdők hangulata kivételesen hatásos kép Rousseau-tól, mert a fülledt, párás lég meggyorsítja a növényzet burjánzását, ahogy Julie lelkének érzései is a sötétben egyre nőnek az idővel.

⁵⁰ ROUSSEAU 2012. 547.

jelenik meg fantáziájában. Metamorfózisa nem azonos Julie-ével, mert Saint-Preux nem tagadja meg a szenvedélyt és a vágyat, csak Julie valós, pillanatnyi lényét fogadja el. Saint-Preux vágyai ismét ki lesznek tiltva a földi Paradicsomból az Élysée-ből, ahogy az a mű kezdetén történt. Végképp lemondani viszont képtelen róluk, ezért egy másik tér és idő dimenziójába menekíti el érzéseit. Ha az Élysée volt a kiüzetés metaforája, akkor Saint-Preux érzéseinek egy olyan szimbolikus helyet kellett találni, mely Julie kertjének szöges ellentéte; vagyis ahol a természetes ember szabadon élheti meg belső erényét. Erre egyedül a regény elején megjelölt „bosquet”-liget képes.

2.4. A liget, a valós éden megtalálása

Az *Új Héloïse* első részében, Rousseau a „bosquet”-val megteremt a tökéletes környezetet, ahol Julie és Saint-Preux szabadon lehettek együtt. Az első csók, mely a történet bonyodalmát elindítja is itt jött létre. A liget elemzése mégsem vált olyan népszerű kutatási témává, mint az Élysée. Daniel Mornet 1925-ös tanulmányáig⁵¹ a Meillerie-ben lévő liget csak az olvasók körében volt kedvelt toposz. A kutatások másodlagos szerepet szántak neki, mert tájleírását szokatlannak ítélték, amiatt, hogy eltért a konvencionális szentimentális alkotások táj-ábrázolásától. A 20. század közepe fogja felfedezni, hogy Rousseau modernizmusának második nagy újítása éppen abban rejlik, ahogy a tájat mint lelki tájat kezeli, s új domborzati formákat használ fel a látvány fokozásához.

A liget részletes analiziséhez a legfőbb forrásnak tekintem Behbahani Nouchine: *Paysages rêvés, paysages vécus dans La Nouvelle Héloïse*⁵² című nagy ívű munkáját, melyben az egyes domborzati formák megjelenésének külön fejezetet szán. Könyvének részletes panoptikumából csak három példán keresztül szeretném bizonyítani, miért mondhatjuk a rousseau-i tájat preromantikusknak. E három domborzati tényező, a hegy, a forrás és a tó.

2.5. A hegy és a „fenséges” fogalom találkozása

A középkortól kezdve egészen a romantikáig a hegy egy megvetett földrajzi forma volt. A hegyet az akkori ember egy félelmetes, misztikus, démoni tájnak képzelte, ahol manók, ördögök, tündérek laknak, s amit a halandó embernek érdemes messze elkerülnie. A hegyet esztétikai és gazdagsági szempontból is lebecsülték, mert szabálytalan, kusza, szépség nélküli, és még földművelésre

⁵¹ MORNET 1950.

⁵² BEHBAHANI 1989.

sem alkalmas.⁵³ A 16. századtól kezdődnek meg lassan a hegyvel kapcsolatos kutatások, de az igazi expedíciók kora a 19. század. Rousseau, amikor megírta az *Új Héloïse*-t, saját gyermekkori környezetét alkotta újra.⁵⁴ A szerző keze által, a hegy irodalmi tájjá nemesül; nem a félelmetes, hanem a biztonságos lét szimbólumává válik. Rousseau egy a világ zajától elzárt, idilli kisközösséget álmodott meg, melynek védőormai a hegyek lesznek, hogy távol tartsák a haszonelvű elromlott társadalmat. A meredélyek és ormok emellett esztétikai funkciót is betöltenek a regényben. A hegy a dinamizmus megtestesítője szabálytalan alakzataival, s ez egy olyan vizuális befogadást implikál, mely aktív tevékenység, mert formája aszimmetrikus és kiismerhetetlen.⁵⁵ Befogadása nem a szép, hanem a fenséges fogalom felől történik. A hegy a maga robosztusságával megfélemlíti az embert, mert nem képes sem totálisan befogadni, sem magáévá tenni. Kant *Az ítélőerő kritikájában*, *A természeti dinamikailag-fenségesről* fejezetében is a hegyet választja teóriájának illusztrálására. Kant 1790-ben, körülbelül harminc évvel később fejezi be harmadik kritikájának megírását, az *Új Héloïse* megjelenéséhez képest. Sorai ellenben lehetnének Saint-Preux mondatai is. A fenséges érzése emeli Saint-Preux-t egy újabb létminőségbe, mert felmászik a magaslatokba, ezáltal, nem passzív, hanem aktív szemlélőjévé válik a tájnak. Az erő, mely eddig a táj attribútuma volt, áttevődik a szemlélőre. Az Élysée-hez hasonlóan a Meilleirie táj is személyiségépítő, transzformációs erővel bír. Saint-Preux első remetei elvonulása egyben egy jellegzetes irodalmi toposz követése. A hegyre való felmenetel a kereszténységtől kezdve a megtisztulás, a tisztánlátás és az Istennel való találkozás aktusa. A hegy lényegétől fogva az isteni szférához, a transzcendenshez tartozik, mert a hegyek csúcspontjai a felhőkig érnek, így összekötik a földi és égi világot. Az elvonulás egy jelképes utazás is, mert az ormokra való nehézkes feljutás, a lélek hibáin való túllépés nehézségeit testesíti meg. A magasságból való letekintés pedig egy más percepcióját adja a földi világnak. Felülről, egy külső objektív nézőpontból látjuk a lent zajló eseményeket.⁵⁶ Saint-Preux-nek is erre a nézőpontra van szüksége, amikor első alkalommal elmegy Valais hegyére, mert Julie iránti vágya és szerelme felkavarta nyugodt életét. Az érintetlen természet és a tiszta levegő jótékony hatással lesz a férfira, ezért nyugodt szívvel térhet vissza Julie-hez.⁵⁷ A táj terápiás funkciója Saint-Preux esetében a hegy alakjában manifesztálódik, míg Julie, kertjének megalkotásában éri el a gyógyulást.

⁵³ A kereszténység körében természetesen a hegynek más konnotációja van, bár a hegy a Bibliában is az Isten fenségterülete, ahova az ember csak ritkán jut el.

⁵⁴ Rousseau svájci származása révén mindig is a Vaud-föld vidékét tekintette a tökéletes környezetnek. Regényei tájleírásai azonosak a Vallomásokban leírtakkal.

⁵⁵ BEHBAHANI 1989. 43–57.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ ROUSSEAU 2012. 130.

Saint-Preux második elvonulása viszont már a zaklatott, reményvesztett férfi bolyongása, aki békét és vigasztalást keres a természetben. A kő szilárd volta és keménysége egy jelképpé magasodik a férfi szemében, ezért vési bele Julie monogramját és Petrarca szerelmes versét egy sziklába. Saint-Preux ezzel a mozzanattal szeretné megállítani az időt, mert a kőbe vésett írás sohasem kopik el, ahogy az ő szerelme sem fog soha alábbhagyni. Még a viharok és villámok sem tudják kettéhasítani. A hegy tehát nemcsak a boldog idilli világ, hanem a pusztulás és rombolás közege. Saint-Preux második menekülésének metaforája is a vihar lesz, a regény végéig, mert saját lelkének kivételéseként fog megjelenni.⁵⁸ A vihar, a hegyomlás, a villám olyan természeti jelenségek, melyek gigászi erővel képesek hatalmas pusztítást és átalakítást végbevinni a környezetükben. Munkájuk pillanatok alatt változtat át mindent. Mégis, létezik egy másik természeti őselem, a víz, mely lassan, hangtalanul formálja át a tájat és az emberi lelket.

2.6. Az átlátszó és átláthatatlan víz

Az *Új Héloïse* olvasása során megállapíthatjuk, hogy a táj elsődleges, esztétikai funkcióján túl egy jóval hangsúlyosabb szerepet tölt be, egy allegorikus és szimbolikus funkciót. A hegy a regény egésze folyamán Saint-Preux birtokában van. Ő az egyedüli, akinek joga van felmászni ormaira, s aki azonosulni képes vele. A hegy egy föld őselem, mely mindig is a férfias erő toposza volt. A víz ezzel ellentétben a nőiség és a termékenység jelképeként élt az irodalmi beszédmódban. Nem véletlen választja Rousseau sem a víz csendes, de mindent átalakító erejét. Az *Új Héloïse* tekintetében, ez a kérdés különösen nagy létjogosultságot kap, mert a víz az egyetlen őselem, mely a tökéletes átlátszóság (*transparence*) megtestesítője lehet.

Starobinski munkájának fő irányelve a „transparence” felkutatása a regényben és más Rousseau-műben, mégis azt állapíthatjuk meg, hogy nem szentelt kellő figyelmet a ligetben és azon kívül tárgyalt vizek jelentőségének. 1989-ig nem jelent meg részletes elemzése a ligetről. Az első releváns értelmezést, Behbahani Nouchine könyve⁵⁹ (1989) tárja elénk, melyben elkülöníti a víz különböző megjelenési formáit a rousseau-i életműben. Ami a regényt illeti, érdemesnek tartom én is szétválasztani a ligetben megjelenő víz-motívumokat, a ligeten kívül található vízi formáktól. Oka ennek, hogy Rousseau szándékosan különíti el a víz allegorikus és szimbolikus jelentését, attól függően, hogy hol található az adott

⁵⁸ A szerelmes férfi Julie-nek írt levelében ki is nyilatkoztatja, hogy ő a viharok okozója: *C'est toi qui produis les tempêtes qui tourmentent le genre humain. O Julie!* [Ó Julie, Te vagy az, aki ezeket a viharokat korbácsolod, és kínzod az Embert! – ford. tőlem.] ROUSSEAU 2012. 739.

⁵⁹ BEHBAHANI 1989.

folyó, tó vagy tenger. A víz mint irodalmi toposz önmagában telített jelentésmozót vonz maga után. Rousseau-nak először le kellett hántania a közhelyeket, hogy kezdetben egy új allegorikus, majd szimbolikus teret képezzen a fogalom köré. Munkája során szembesült a feladat nehézségével, ezért a metaforákat szétosztotta a víz megjelenési formái között. A víz ezért a regényben két nagyobb alkategóriára fog szétesni: folyókra, patakokra és állóvizekre.

2.7. Az allegorikus és szimbolikus beszédmód a tájábrázolásban

A patak két teljesen különböző értelmet kap a regény során. A legelső kispatak, a „bosquet”-t veszi körül. Vize a hegyekből érkezik, és a völgyben található tavat táplálja hordalékával. A természet maga vájta útján, gátak nélkül folyik. A természetes ember is a szabadon folyó érhez hasonlít, mert nincs korlátozva a társadalom által. A tiszta vizű patak emellett a tökéletes „átlátszóságot” képviseli, ezért lehet a tökéletes ember szimbóluma. A liget patakjával áll szöges ellentétben Julie kertjének forrása. Az Élysée allegorikus olvasatának értelmezésekor már megállapítottuk, hogy Julie kreációja, az elveszett édent próbálja mesterségesen létrehozni. Mivel törekszik a tökéletes átlátszóságra és hasonlóságra, Julie-nek szüksége volt egy forrásra, hogy hiteles képet adjon a megtisztultság állapotáról. Rousseau itt kénytelen a víz megtisztító, közhelyszerű toposzát alkalmazni. Ettől függetlenül viszont egy második allegóriával ruhazza fel: a folyó szabályozásával. A regény értelmében ez az emberi érzések és szenvedélyek szabályozásának leképzése, abból a célból, hogy az egyén hasznos, erényes és racionális tagjává váljon a társadalomnak.

Az Élysée-ben megteremtett mikrovilág minden eleme a célélvőség áldozata. Önellentmondásnak tűnik ez a kijelentés, mert Julie egy valódi édent szeretett volna megteremtteni, de önnön értelmezésének csapdájába esik azáltal, hogy elfelejti, a valódi természet nem célélvű. Az Élysée allegóriájának teoretikus fogalmi megalkotása is egy bizonyos célt szolgál Julie számára, hogy megerősítse önnön gyógyulásának tudatát. Az Élysée az allegória közege, mert konvencionális toposzokon keresztül viszi végig a szerzőnek a kert egészére vonatkozó filozófiai gondolatsort. Rousseau az allegória használatával követi a felvilágosodás irodalmi konvencióit, de rá kell jönnie, hogy a regény művészi tematikája túllép az allegória keretein, és egy újabb eszközt kíván annak megjelenítésére, mégpedig, a szimbolizmust. Az allegória bukása fog utat nyitni az új irodalmi irányzat, a koraromantika felé.

2.8. A tó tükörijáték-elmélete a regényben

Az *Új Héloïse* romantikus elemeit a „bosquet”-ben található tó szimbolizmusában vélem felfedezni. A regény leghíresebb jelenete is a tavi jelenet. A regény

cselekményének sűrített eszenciája a tavi csónakázás, mert magába hordozza a múlt, a jelen és a jövő képeit. A tó a Meillerie erdő közepén található, s hegyek veszik körbe. Sajátos, a külső környezeti ártalmaktól elzárt mikrovilág szimbóluma. A regény második részében Wolmar távollétében Saint-Preux meghívja Julie-t egy tavi csónakázásra. Rousseau, amikor e jelenetet megírta, a zeneszerző fülével komponálta meg, hogy zeneisége visszaadja a ringatózás élményét és a hullámok fuvolózó dalát. A hosszas leírást a zeneiség és a tájfestés páratlan harmóniája uralja. Verbális megnyilatkozások nincsenek a szereplők részéről. Beszédre nem is volt szükség, mert az evezők ritmikus csattogás fogja beindítani az álmodozást. A tó közepén járva viszont megállnak egy pillanatra. Ekkor a tó tükre is kisimul, majd kezdi visszatükrözni a körülötte lévő környezetet. Rousseau szimbolikus tükörjátéka itt bontakozik ki, mert tükrök sokaságát tárja az olvasó elé. A tó tükrében megjelennek a jeges hegycsúcsok, ahogy a hegycsúcsok is tükrözik a tó és csónakázók képét. A tükröződés nem egy fizikai észlelet és látványelem csupán, hanem Saint-Preux lelkének tükröként funkcionál, melyben a lélek sivársága és jegessége fog kivetülni a tájra. Julie lelkével szemben Saint-Preux lelke a kristálytisza „transparence”, mert nincs szüksége a rejtőzködésre. Saint-Preux nem tudja, és nem is akarja érzelmeit elrejtteni. Nincs is rá szüksége, mert saját dimenziójában van otthon. A liget az egyetlen hely a világban, ahol szégyen nélkül mutathatja meg érzését és szenvedéseit. Julie azzal, hogy elkíséri Saint-Preux-t, a férfi lelkének legmélyére is utazik, egy időtlen dimenzióba.

A tavi utazás állóképszerűsége nem tart sokáig, mert egy hatalmas vihar felkorbácsolja a hullámokat, és majdnem életét veszi a két hősnek. Rousseau viharjelenete ebben az eseménysorban nem azonos Saint-Preux vihar metaforájával. Behbahani Nouchine szerint a vihar az isteni beavatkozás szimbóluma, mert Julie-nek nem szabadott volna betérnie Saint-Preux-vel a múlt világába.⁶⁰ A tanulmány szerzője mégsem fejt ki részletesen ennek a motívumnak a gazdagságát, ami azért is sajnálatos, mert Rousseau modernizmusának egyik alapköve ebben a jelentben rejlik.

Kiindulásként látnunk kell, hogy a tó egyik partja Julie jelenének dimenziója, ahol ő anyaként és feleségként él Wolmarral. A tó túlpertja pedig az elveszett édeni szerelem, a múlt szférája. A két idősík közötti utazást teszi lehetővé a csónakba szállás, de mondhatnánk két létminőség, az élet és a halál közötti utazásnak is. Rousseau jól ismerte az antik mitológiát, ezért sem elhanyagolható az a felvetés, miszerint újraírta a Sztüx folyó mítoszát egy modern környezetben. Ahogy a Sztüx-ön sem haladhat át halandó ember, úgy Julie-nek sincs joga átmenni a túlpartra. A vihar mint isteni közbeavatkozás lép be, hogy figyelmeztesse Julie-t, kerüljék a szabályszegést. A két hősnek lehetősége van visszafordulni, mégis

⁶⁰ BEHBAHANI 1989. 81–99.

inkább vállalják a kockázatot. Az isteni törvény megsértése mégsem maradhat megtorlatlanul, ezért Julie olyan leckét kap, mely saját haláláig fog vezetni.

Julie megtapasztalja Saint-Preux múltbéli szenvedését. Látnia kell a sziklát, melybe nevét véste, és a követ ahol könnyeit ontotta a férfi. Saint-Preux meghatottan, a régi érzelmekkel teli szívvel vezeti végig Julie-t múltjának állomásain. Minden ág, bokor és kő a férfi szerelmének manifesztumaként él, ebben az időben állandó és érintetlen világban. Saint-Preux megnyilatkozásai a hajdani szerelmi vallomások narratíváját követik, mintha nem akarna tudomást venni Julie házasságáról. A diskurzus megbomlása jelzi a clarens-i allegória bukását is, mert a ligetben a külső szabályok nem érvényesek, ugyanúgy, ahogy az allegorikus hamis diskurzus sem. Itt csak szimbolikus beszédmód létezik. A férfi heves érzelmi kiáradásának Julie egyetlen mondattal véget vet, utalva arra, hogy vissza kell térniük a valós világ keretei közé:

„*Allons-nous-en, mon ami; l'air de ce lieu n'est pas bon pour moi.*”⁶¹ [Menjünk innen kedves barátom, nem tesz jót nekem ennek a helynek a levegője. – ford. tőlem.]

Julie kijelentése is szimbolikus értelmű, ahogy az egész „bosquet”-ban tett utazás is. Az ott töltött idő szembesítette önmagával, saját érzéseivel, s ráébredt, hogy Clarens és az Élysée csak egy utópikus kreáció, melyet azért teremtett, hogy megmentse magát nyomasztó tudattalan vágyaitól. A ligetben megtapasztalt élmény után Julie egyénisége ismét a narratív és pszichológiai szétszóródásnak esik áldozatul, mert álarca kezd darabonként lehullani. Rousseau filozófiai tematikájába nem fért bele az öngyilkosság, mint lehetséges megoldás, ezért olyan helyzetet kellett teremteni, mely magában hordozza a világból való erkölcsös kilépés lehetőségét. Julie az általa kiválasztott erény követése miatt nem vehetett véget életének, mert akkor hűtlen lett volna saját erényéhez, ahogy Saint-Preux sem dobhatja el életét, mert küldetését neki is teljesítenie kell. Kettejük közül mégis Julie-nek kell a halál markába kerülni, mert ő volt, aki megsértette az isteni törvényt és átmerészkedett holt érzéseinek világába, ahol azokat feltámasztotta sírjából. Halála mégis nemes cél érdekében történik, mert a tóba zuhanó fia után ugrik, hogy megmentse. A jeges víz hatására, Julie súlyos tüdőgyulladást kap, mely önként vállalt halálához vezet.

Julie vízbe ugrásának is szimbolikus jelentése van, mert a tiszta folyóba merül alá. Lehántja régi önmagát, megtisztul az erény bilincseitől és visszaváltozhat az igazi Julie d'Étange-á. Utolsó, Saint-Preux- nek írt levele a világirodalom egyik legmeghatóbb búcsúlevele, ahol a szerző a haldokló Julie-n keresztül mondja ki a szerelem primátusát minden felett, és a romantikus hős érzéseinek legitimitását egy új, jobb világban.

„*Non, je ne te quitte pas, je vais t'attendre. La vertu qui nous sépara sur la terre nous unira dans le séjour éternel. Je meurs dans cette douce attente: trop heureuse*

⁶¹ ROUSSEAU 2012. 581.

*d'acheter au prix de ma vie le droit de t'aimer toujours sans crime, et de te le dire encore une fois!*⁶² [Nem, nem hagylak el, várni foglak. Az érény mely elválasztott minket egymástól a földön, összekapcsol majd az örökéletben. Ebben az édes tudatban halok meg. Boldog vagyok, hogy életem árán is szerethettelek bűn nélkül, és hogy ezt még egyszer elmondhatom Neked. – ford. tőlem.]

Felhasznált irodalom

- BEHBAHANI 1989 BEHBAHANI, Nouchine: Paysages rêvés, paysages vécus dans La Nouvelle Héloïse de J.J. Rousseau. Oxford, 1989.
- BENREKASSA 2012 BENREKASSA, Georges: Le désir et le besoin, le plaisir et le trouble. In: Question sexuelle. Interrogations de la sexualité dans l'œuvre et la pensée de Rousseau. Szerk. GUICHET, Jean-Luc: La, Paris, 2012.
- BERCHTOLD 2009 BERCHTOLD, Jacques: La Nouvelle Héloïse hôte des Espaces romanesques d'Henri Lafon, In: Espaces, objets du roman au XVIIIe siècle: hommage à Henri Lafon. Paris, 2009.
- BERCHTOLD 2005 BERCHTOLD, Jacques: Le Spectacle de la nature chez Jean-Jacques Rousseau. In: Écrire la nature au XVIIIe siècle. Autour de l'abbé Pluche. Szerk. GEVERY, Françoise – BOCH, Julie – HAQUETTE, Jean-Louis, Paris, 2005.
- CONROY 1982 CONROY, Peter: Le jardin polémique chez J.-J. Rousseau. In: Cahiers de l'Association internationale des études françaises, 1982, N°34.
- DE MAN 2006 DE MAN, Paul: Az olvasás allegóriái. Bp., 2006.
- DE MAN 1998 DE MAN, Paul: The Rhetoric of Blindness: Jacques Derrida's Reading of Rousseau. In: Blindness & Insight, Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism. New York, 1971.
- DERRIDA 1998 DERRIDA, Jacques: A disszemináció. Pécs, 1998.
- DIDEROT 1998 DIDEROT, Denis: La passion. In: Encyclopédie [http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?a.129:44./var/artfla/encyclopedie/textdata/IMAGE/\(letöltés dátuma: 2014-01-19.\)](http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?a.129:44./var/artfla/encyclopedie/textdata/IMAGE/(letöltés dátuma: 2014-01-19.))
- DUCHET 1976 DUCHET, Michèle: Clarens. Le lac-d'amour où l'on se noie, *Littérature*, N°21, 1976.
- ÉTIENNE 1992 ÉTIENNE, Servais: Le genre romanesque en France: depuis l'apparition de la 'Nouvelle Héloïse'. Bruxelles, 1922.
- HAQUETTE 2001 HAQUETTE, Jean- Louis: Le jardin de Julie dans La Nouvelle Héloïse. In: Le paysage: état des lieux. (Actes du colloque de Cerisy) Szerk. Françoise CHENET– Michel COLLOT – Baldine SAINT-GIRONS, Bruxelles, 2001.
- HELLER 1976 HELLER Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből. Bp., 1976.
- KANT 2003 KANT, Immanuel: Az ítélőerő kritikája. Bp., 2003.

⁶² ROUSSEAU 2012. 806.

- LUDASSY 1975 LUDASSY, Mária (Szerk.): A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Bp., 1975.
- MORNET 1950 MORNET, Daniel: La nouvelle Héloïse, Paris, 1950.
- PELLE 1981 PELLE János: Rousseau világa. Bp., 1981.
- PULCINI 1998 PULCINI, Elena: Amour- passion et amour conjugal. Paris, 1998.
- STAROBONSKI 1971 STAROBONSKI, Jean: Jean-Jacques Rousseau: la transparence et l'obstacle. Gallimard, 1971.
- ROUSSEAU 2012 ROUSSEAU, Jean-Jacques: La Nouvelle Héloïse. Paris, 2012.
- TROUSSON 1993 TROUSSON, Raymond: La Nouvelle Héloïse devant la critique et l'histoire littéraires au XIXe siècle. In: Lectures de La Nouvelle Héloïse. Szerk. MOSTEFAI, Ourida, Ottawa, 1993.
- VAN TIEGEHEM 1929 VAN TIEGEHEM, Philippe: La Nouvelle Héloïse de J.J. Rousseau, Paris, 1929.
- WÉBER 1971 WÉBER Antal: A szenitmentalizmus. Bp., 1971.

Albert, Noémi

„The Greater Frisson”

Simulated Memory and Identity in Julian Barnes’ England, England

Abstract

The paper analyzes the simulated world of Julian Barnes’s novel, providing a more comprehensive understanding of the phenomenon by also considering the different theories behind it. The analysis of *England, England* from the viewpoint of the theory of the simulacrum, through the novel’s adoption of philosophical stances, its criticism of the respective theories and its often ironic approach, widens the theoretical field and points out the complexity of the novel.

Introduction

The phrase „the greater *frisson*”, chosen as title, encompasses the pervasive feeling the simulacrum creates in the inhabitants of *England, England*, the excitement of creating the perfect simulacrum, and of being integral part of it. It seems that the simulation is more interesting than „reality”, a concept employed here in contrast to the simulacrum, basically representing a stage in human understanding prior to the emergence of the theory of the simulacrum. Consequently, the present paper will attempt to locate this „frisson” characterizing the characters’ relation to the simulacrum in *England, England*, focusing on the themes of the creation of England, England, the miniature England, and the individual’s relation to this world, presented through simulated memory and identity.

England, England is a novel with a topic clearly delineated in its title, and having three parts: „England”, „England, England”, and „Albion”. The sections outline a process of great changes in England, which becomes „Old England” when Sir Jack Pitman’s project on the Isle of Wight creates a miniature replica of the country, and he names it England, England. As a result, Old England, living up to its name given by the participants in the project, reverts to its roots, choosing to re-employ its oldest known name (Albion), signifying a return

to primordial times, a contestation of the industrialization and commodified culture it fell prey to. The central character who links together the three distinct parts is Martha Cochrane, whose childhood memories comprise the first section and foretell her character traits, her search for her identity throughout the novel, and her relation to her home country. The second part presents the creation of England, England based on a survey named „The Fifty Quintessences of Englishness”, resulting in the inclusion of such figures and sites pertaining to the English heritage as Robin Hood, Manchester United, the Buckingham Palace, Big Ben, King Arthur, and so on. Martha Cochrane becomes an important member of the team working on the project, through whose eyes the reader perceives the entire process, and who also constantly reflects on the changes she witnesses. Ultimately, Martha blackmails Sir Jack, the entrepreneur, into retirement (with a rather saucy detail she finds out about her boss), and she takes over, but proves to be incapable of controlling the simulacrum which started as a mere replica but became something much more, and thus Sir Jack defeats her. This leads her into returning to her homeland (Albion) where Martha will adapt to the new ways of life, however simulated they may be.

„The Real Thing”

Plato was the first philosopher to be preoccupied by the dualism model-copy. In „The Allegory of the Cave”, Book VII of *The Republic*, Plato, through a dialogue between Socrates and Glaucon, gives a metaphorical description of the whole mankind. One of his philosophical assumptions is that the world perceived by our senses is not the real but only a poor copy of it. He further implies that the real world can be apprehended only intellectually. Here he presents people as inhabiting an underground cave, being chained so that their moves are limited, they can only see the shadows of the „real” things and people surrounding them. He (or Socrates) states: „what people in this situation would take for truth would be nothing more than the shadows of the manufactured objects”¹. His view implies that the majority of mankind inhabits a world of shadows which represent the reality they can experience. The possibility of leaving the cave in which shadows are perceived as the real things, and stepping into a world governed by light would result in pain and irritation. For them, illusion proves to be „more real than the real”;² shadows are truer than the objects themselves, and they prefer this state to the painful ascent into knowledge. The symbolic undertone of Plato’s words implies that the society lives in such dark caves

¹ PLATO 2000. 221.

² BAUDRILLARD 1981. 1.

where illusions preside and only a select few reach lightness or intellectual liberation.

Baudrillard, relying on Plato's doctrines, gives an outline of the historical theory of sign structures. Starting from the preindustrial societies characterized by „symbolic” structures in which signs consisted of words with referents, he reaches the Renaissance period, in which the abstract code presided, meaning that language began to lose its reciprocity, and finally arrives at the late 20th century, in which signs are completely separated from their referents. Thus Baudrillard gives the definition of a new world which is dominated by simulacra without referents, without any reality except their own. This world of simulacra he terms „hyperreality”: a world of self-referential signs. He speaks about a society, about the contemporary world, as governed by simulacra „masking the absence of a basic reality” and „bearing no relation to reality”: „We are in a world where the essential function of the sign is to make reality disappear and at the same time to mask that disappearance.”³ So, there can be seen a development which leads from the copy to the simulacrum itself. Simulacra can no longer be interpreted through dichotomies, they eliminate every possibility for understanding the world through the dualistic system we are accustomed to. As images become interchangeable, we find our world governed by utter indetermination.

The great leap from Plato to Baudrillard can be explained by the fact that theories of the simulacrum gained vast territories starting from the second half of the twentieth century, and today they are usually included under the blanket term „postmodernism”.⁴ Postmodernism itself entails quite a few characteristics which we identify in relation to simulations, for instance, as Norman Denzin summarizes, „*a nostalgic, conservative longing for the past, coupled with an erasure of the boundaries between the past and the present; an intense preoccupation with the real and its representations; [...] anxiety, alienation, resentment, and a detachment from others.*”⁵ Consequently, it seems that the simulacrum is a postmodern phenomenon. However, it has been always present, theoreticians have always been preoccupied with its forms under different names, such as Friedrich Nietzsche in his 1888 „Reason in Philosophy”, claiming that the senses deceive, they present lies, and exclaiming: „get rid of the *body*, this miserable *idée fixe* of the senses! full of all the errors of logic, refuted, impossible even, although it is impudent enough to act as if it were real!”⁶ Thus, his views are similar to Plato's, but he lays emphasis on the senses which, according to him, blind the individual and confine the truth, the reality.

³ BAUDRILLARD 2001. 115.

⁴ See DENZIN 1991.; CLARKE 2003. 77.; BAUDRILLARD 1981. 161.; DURHAM 1998. 3.

⁵ DENZIN 1991. VII.

⁶ NIETZSCHE 1888. 167.

While not much can be found under the term „simulacrum” before the second half of the twentieth century, these years present growing interest in this phenomenon. For instance, Umberto Eco, similarly to Baudrillard (who wrote extensively about the United States, Disneyland, etc.), in *Travels in Hyperreality* (the same term as used by Baudrillard for the „reality” of simulacra), brings examples of simulacra (ghost towns in America), differentiating between two types, namely: „reasonably authentic”⁷ ones and those „born from nothing, out of pure imitative determination” which he calls „the real thing”.⁸ The similarities between his and Baudrillard’s theory, furthermore, between his definition of the second group and the Island Project Jack Pitman creates, are uncanny.

The simulacrum is widely accepted as a postmodernist term, referring most importantly to the postmodern self. In the following work, it will be analyzed from the perspective of such a „postmodern self”, defined by Denzin as „[t]he self who embodies the multiple contradictions of postmodernism, while experiencing itself through the everyday performances of gender, class, and racially-linked social identities”,⁹ the fictional postmodern selves (from Barnes’s novels) will primarily present different feelings and reactions to the simulacrum, through their simulated memories and their simulated identities.

Jean Baudrillard set out to present his system of simulacra with a rather apocalyptic vision, filled with a sense of loss, not only of real referentials, but of the individual self as well. He argues: „Like the illusionist in the story, we are suddenly aware of the rapid, unintended disappearance of something very precious (a disappearance for which we must in some way be responsible). But of what? And how are we to bring it back?”¹⁰ His theory discloses the entangled web of simulacra, pertaining to different orders or levels, as he terms them. In his view, simulations, and since representations gradually become incorporated into simulations, they as well, cover more complex and more overarching simulacra that comprise the fabric of our lives. Baudrillard identifies this state as a stage from which there is no return, characterized by a strong sense of loss: „[...] the world will never be real or original again, and [...] everything is doomed [...] to [...] the curse of the simulacrum. We are in a world where the essential function of the sign is to make reality disappear and at the same time to mask that disappearance”.¹¹ Baudrillard depicts the simulacrum as an all-pervasive phenomenon whose main aim is to cover losses, disappearances. He understands the contemporary state of the world as „doomed” and „cursed”. However, while „reality” might disappear

⁷ Eco 1986. 40.

⁸ Ibidem.

⁹ DENZIN 1991. VII.

¹⁰ BAUDRILLARD 2001. 116.

¹¹ Ibidem. 115.

behind the screen, behind the simulacrum, a new reality is born: „hyperreality” which exceeds the boundaries of the real.

Simulacra go beyond simple copies which cling to lost referentials: they become new realities, they form a world in which the simulacrum as a distinct phenomenon is the real itself, thus becoming the hyperreal, as Baudrillard names it. The prefix „hyper” denotes something excessive and exaggerated; in this manner, the hyperreal becomes „more real than the real”. Baudrillard defines it as „*the generation by models of a real without origin or reality*”,¹² which is „*sheltered from the imaginary, and from any distinction between the real and the imaginary, leaving room only for the orbital recurrence of models and for the simulated generation of differences.*”¹³ The hyperreal becomes a condition in which real and imaginary are blended and it is impossible to distinguish them from one another.

Prior to Baudrillard, Guy Debord celebrates the „*society of the spectacle*”, and this conforms to the understanding of life which, in Baudrillard’s view, pertains to the past. Debord analyzes the society from the perspective of representations, speaking about a „*spectacular domination*” that „*eradicate[s] historical knowledge*”¹⁴ by the spectacle which „*organizes ignorance of what is about to happen and, immediately afterwards, the forgetting of whatever has nonetheless been understood. The more important something is, the more it is hidden.*”¹⁵ Debord attributes the media, which surrounds us, the power to turn everything: past, present and future into an eternity, into an amalgam of events that lose their importance: „*When social significance is attributed only to what is immediate, and to what will be immediate immediately afterwards, always replacing another, identical, immediacy, it can be seen that the uses of the media guarantee a kind of eternity of noisy insignificance.*”¹⁶

The spectacle, similarly to the simulacrum, is defined by repetition. Its power lies in continuously going back to the start, and thus altering everything, every „reality” for its own purposes. Guy Debord’s theory concerning the spectacle stands for an understanding of the world prior to Baudrillard’s, who draws attention to the fact that Debord is concerned with representations which still cling to their originals, to something accepted as real. However, the safety provided by this view is dispersed with the emergence of the theory of the simulacrum. As Baudrillard states in *The Vital Illusion*, „*for Debord there was still a chance of disalienation, a chance for the subject to recover his or her*

¹² BAUDRILLARD 1981. 1.

¹³ Ibidem.

¹⁴ DEBORD 1988.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

autonomy and sovereignty.¹⁷ This stands for an approach which can no longer be accepted, since reality becomes only an illusion. He states that in a world defined by excesses, particularly by the excess of reality which „puts an end to reality”,¹⁸ „everything that exists only as idea, dream, fantasy, utopia will be eradicated, because it will immediately be realized, operationalized [...] Events, real events, will not even have time to take place.”¹⁹

The spectacle is eradicated by the hyperreality which has no relation to the older perception of reality. It functions as a distinct entity, never allowing a peek behind or beyond it, building its own truth, its own unique world:

The era of hyperreality now begins. What I mean is this: what was projected psychologically and mentally, what used to be lived out on earth as metaphor, as mental or metaphorical scene, is henceforth projected into reality, without any metaphor at all, into an absolute space which is also that of simulation.²⁰

This drastic shift in the world which Baudrillard identifies comes with heightened losses: the loss both of the public and the private life and space. As he remarks, „the one is no longer a spectacle, the other no longer a secret.”²¹ According to Baudrillard, the present state of civilization is a virtual surface which gradually integrates every reality situated outside itself, and makes them hyperreal.

Julian Barnes’s *England, England* captures the shift through which Debord’s society of the spectacle, a world dominated by representations, gradually turns into Baudrillard’s hyperreality, into the society of the simulacrum. In the fictional work the boundary between the real and the replica becomes blurred, and ultimately the replica becomes the thing itself: „der Ding an Sich”,²² , as Jack Pitman, the great entrepreneur of *England, England* names it. *Ding an sich*, in the novel, represents the point at which the boundary between authentic and original is dispersed. Although the original ceases to exist in the world of simulacra, which in this case is „England, England”, since the characters move in the sphere of representation, they identify the simulacrum as original, and thus the perfect simulacrum gains existence. Consequently, the Island is believed to be England itself.

The novel traces the birth of the Island Project and its becoming a new kind of „thing-in-itself”. One of the most relevant stages in *England, England*, capturing

¹⁷ BAUDRILLARD 2000. 66.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ BAUDRILLARD 1987. 128.

²¹ Ibidem 130.

²² BARNES 1998. 61. See KANT, NIETZSCHE, HEIDEGGER, HEGEL, HUSSERL.

the simulation, is represented by the French philosopher, who provides the reader with an elaborated thesis concerning the (fictional) contemporary world. Coming to give a lecture to the crew working on the simulacrum of the Island project, his assumptions seem to bear quite a few similarities with Baudrillard's, however, while Baudrillard criticizes the world of „hyperreality”, the fictional philosopher praises it. As he states:

Once there was only the world, directly lived. Now there is the representation – let me fracture that word, the re-presentation – of the world. It is not a substitute for that plain and primitive world, but an enhancement and enrichment, an ionization and summation of that world. This is where we live today. A monochrome world has become Technicolor, a single croaking speaker has become wraparound sound. Is this our loss? No, it is our conquest, our victory.²³

The philosopher argues that the contemporary society prefers the replica to the original, the reproduction to the work of art itself. He states that „[w]hen such discoveries were first made, there were certain old-fashioned people who expressed disappointment, even shame”,²⁴ considering that the fabric of the society is undermined. Allusions to Baudrillard and other theoreticians are quite overt, the fictional philosopher even cites some ideas pertaining to him.

The *Island of England, England* functions on the basis of repetition: the actors performing various roles of historical figures enact and re-enact each event day by day, forming an infinite circle, which ultimately leads to the birth of a new reality. The actors identify so completely with their roles that they believe to have become the original. The special issue of *Ding an sich* surfaces once again: the actors believe the illusion, and they become the new models for others. Thus, the old model, the „original” is destroyed, and this new model takes its place. The whole role-playing becomes authentic, since the copy takes over the place of the model allowing for new copies to appear. The initial phase of the novel reveals an approach which conforms to Debord's handling of the duality of original-copy. At the beginning, the fictional characters lure the reader into the illusion that everything presented in the novel has visible connections to an original (certainly, in the boundaries of the fictional world they inhabit). What becomes of great concern is the issue of authenticity, surfacing when we understand the world through the dichotomy of original and representation.

Baudrillard employs and redefines the structuralist and poststructuralist concepts in order to explain the generation of simulacra. Thus, in order to

²³ BARNES 1998. 54.

²⁴ Ibidem.

understand the Baudrillardian definition of the simulacrum, presented and analyzed by Barnes's novel, one has to go back to Ferdinand de Saussure, according to whom the essential principle of language is that it consists of signs with signifiers and signifieds.²⁵ Roland Barthes, a poststructuralist philosopher employs the concept of the „signifying chain”, stating that a „signifier word/ signified concept chain can continue ad infinitum by using the initial concept produced as a signifier for a further concept.”²⁶ With this, signs cease to be comprised by the duality of signifier-signified, since these implode, creating the simulacrum in which signifiers point towards new signifiers: Jacques Lacan suggests that the meaning is attributed to the sign (as a unity) in relation to other signs from the signifying chain, like „rings of a necklace that is a ring in another necklace made of rings.”²⁷ The idea of implosion Baudrillard develops in numerous instances, as being the inevitable consequence of the „explosive” processes (which constantly accelerate and acquire a fatal speed and ultimately lead to the system's implosion).

Walter Benjamin, in his „*Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*”, approaches this issue from the perspective of the „aura”,²⁸ stating that the original possesses an aura which is lost through reproductions. As Benjamin remarks, „[e]ven the most perfect reproduction of a work of art is lacking in one element: its presence in time and space, its unique existence at the place where it happens to be.”²⁹ The element reproductions lack, according to Benjamin, is the aura itself. Since he considers that the „presence of the original is the prerequisite to the concept of authenticity”³⁰ with the loss of the aura that characterizes the original, every possibility for creating something authentic is lost. The numerous reproductions which, through time, became possible and widely used, substitute „a plurality of copies for a unique existence”,³¹ thus creating a crisis in which no original object can be found. With the advent of the age of simulacra, the concept of authenticity itself became altered: while at first originality was the prerequisite of authenticity, today the original has disappeared, but the authentic conformed to the new system. In the case of *England, England*, the central characters invest themselves into the very creation of a reproduction that would faithfully mirror an original, the country itself, at first attempting to preserve (the illusion of) that original. However, Sir Jack's reaction to the French philosopher's lecture signals the point at which he detaches himself and his project from the plane of reproductions, deciding to create the perfect simulacrum.

²⁵ SAUSSURE 1916. 70.

²⁶ BARTHES 1957. 111.

²⁷ LACAN 1977. 116.

²⁸ BENJAMIN 1936. *passim*.

²⁹ *Ibidem* 215.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem* 216.

Repetition generates anxiety which can be identified in the wish to be original, and the realization that nothing can be traced back to an original. The novel problematizes the complex issue of reality. Ultimately, it reveals that this reality is not fixed but comprised of simulacra which provide a new version to the lost original, taking the place of that original. Everything belonging to this fictional world reaches its extremes, so that not even death can be accepted any more. Jack Pitman, though dead, must immediately be replaced by a new face, which makes the grieving of his death impossible: one cannot visit the tombstone of a man and then cheer on his appearance as the leader of the Island: „*The funeral was an affair of rotundity and black-plumed horses; some of the grief was real. But Time, or, more exactly, the dynamics of Sir Jack's own Project, had its revenge. [...] Then the logic of marketing flamed like a message on Belshazzar's wall: Sir Jack must live again.*”³²

Richard Bradford argues that „*England, England (1998) addresses itself almost exclusively to its subject. Everything and every individual in the novel is a falsification, often a caricature, of questionable memories and nostalgic contrivances.*”³³ However, what shows itself as a mere caricature turns into a more serious matter: actors become one with the characters they play, Old England almost entirely ceases to exist, the Island taking away its position. Even Sir Jack, the entrepreneur, who should be a „real” figure in this imaginary world, proves to play a role which must always be fulfilled by someone. So the question Pitman asks becomes central to the whole understanding of this fictional world: „*What is real? This is sometimes how I put the question to myself. Are you real, for instance – you and you?*”³⁴ The events show that the concept of the „real” underwent great changes, and now it has to be re-evaluated from the perspective of the hyperreal.

„We Prefer the Replica to the Original”

The French philosopher, invited by Sir Jack Pitman to present the theoretical basis of his grandiose project, confidently affirms that „*in the modern world we prefer the replica to the original because it gives us the greater frisson.*”³⁵ This frisson, this excitement and thrill is what animates the entire project and what stands at the core of the simulacrum of the island: this frisson brings tourists from all around the world to experience a new kind of England (at first the replica of the old country, but gradually becoming a distinct entity with no relation to its model). The simulacrum becomes more appealing, „*more real than the real*”, providing

³² BARNES 1998. 217.

³³ BRADFORD 2011. 93.

³⁴ BARNES 1998. 31.

³⁵ Ibidem 54.

the longed-for frisson for every visitor, and even for its actors who also choose the simulacrum over the model.

The novel gradually abandons every link to a supposed original: what it presents ceases to be mere representation, it becomes the thing itself, the simulacrum. As Gilles Deleuze remarks, „[t]hings are simulacra themselves, simulacra are the superior forms, and the difficulty facing everything is to become its own simulacrum, to attain the status of a sign in the coherence of eternal return”³⁶ a difficulty which in the novel is turned into a goal: the island with its every inhabitant becomes its own simulacrum in the eternal repetition of roles and performances. When the island achieves this state, it becomes the perfect simulacrum its creator dreamed of, and thus ceases to be a representation of the „Old England”. As Baudrillard claims, „representations stem from the principle of the equivalence of the sign and of the real”,³⁷ whereas simulation „stems from the Utopia of the principle of equivalence, from the radical negation of the sign as value, from the sign as the reversions and death sentence of every reference.”³⁸ Simulation incorporates the representation, thus producing a simulacrum, distancing it from all referents, ultimately comprising an entirely new system.

The system of dichotomies in which signifier and signified are both present as distinct entities, is dispersed when an implosion takes place in which the boundaries are eliminated, and only the unity of the simulacrum remains. However, since every era’s world view is based on dualities (e.g. Cartesian dualism), on the cherished dichotomy of model-copy, original-reproduction, image-likeness, this implosion causes chaos or the „crisis of signification”, a sense of insecurity and anxiety. Baudrillard characterizes the new world as governed by „models”, or „self-referential simulacra”. The emergent hyperreality is a world with self-referential signs, in which simulation stands for the „generation by models of a real without origin or reality.”³⁹

This simulacrum brings all times into the present: the past becomes „instantaneous and instantaneously forgotten”⁴⁰ incorporated in the simulacrum, which gains life through an implosion. As Baudrillard asserts, „simulation is characterized by a precession of the model”⁴¹ meaning that the models always come first, they create the events. As a result, there is a confusion of the fact with the model, the implosion of antagonistic poles:

³⁶ DELEUZE 1990. 67.

³⁷ BAUDRILLARD 1981. 25.

³⁸ Ibidem.

³⁹ BAUDRILLARD 1981. 1.

⁴⁰ Ibidem 87.

⁴¹ Ibidem 16.

In fact, this whole process can only be understood in its negative form: nothing separates one pole from another anymore, the beginning from the end; there is a kind of contraction of one over the other, a fantastic telescoping, a collapse of the two traditional poles into each other: implosion - an absorption of the radiating mode of causality, of the differential mode of determination, with its positive and negative charge - an implosion of meaning. That is where simulation begins.⁴²

This is what Baudrillard calls the hyperreal: an entity which exceeds the real, surpasses it, and results in the degeneration of the real, in its total disappearance. Simulacra precede reality and only hyperreality remains. However, Deleuze considers the simulacrum as a distinct entity from its appearance. He takes the understanding of the simulacrum to a new level, contrary to Baudrillard. He states that „*the copy is an image endowed with resemblance, the simulacrum is an image without resemblance*”⁴³ Thus, in his understanding, the simulacrum undermines the very distinction between copy and model, and bears only an external resemblance to a model: „*a thing, in order to become apparent, is forced to simulate structural states and to slip into states of forces that serve it as masks... underneath the mask and by means of it, it already invests the terminal forms and the specific higher states whose integrity it will subsequently establish.*”⁴⁴ Deleuze does not agree with the view that simulacra replace reality, but he claims that simulation „*appropriates reality in the operation of despotic overcoding, it produces reality on the new full body that replaces the earth. It expresses the appropriation and production of the real by a quasi-cause.*”⁴⁵

The greatest difference between Baudrillard's and Deleuze's approach to the theory of the simulacrum would be that while Baudrillard seems to ground his theory on the Platonic understanding of the simulacrum, Deleuze inverts the Platonic hierarchies. Baudrillard, in „*The Precession of Simulacra*”, returns to the Platonic dichotomy, only to reverse it: „*It is no longer a question of imitation, nor even of parody. It is rather a question of substituting signs of the real for the real itself [...] Illusion is no longer possible because the real is no longer possible.*”⁴⁶ Baudrillard's „*nightmarish vision of art offers no constructive alternatives to our image culture.*”⁴⁷ Contrary to this approach, Deleuze seeks to provide an alternative to Platonism, analyzing the novelty and the possibilities the simulacrum opens up in visual arts, emphasizing the role art plays in every individual's life („*We*

⁴² Ibidem 31.

⁴³ DELEUZE 1990. 257.

⁴⁴ DELEUZE-GUATTARI 1984. 91.

⁴⁵ Ibidem 228.

⁴⁶ BAUDRILLARD 1981. 19.

⁴⁷ CAMILLE 1996. 43.

*have forsaken moral existence in order to enter into aesthetic existence*⁴⁸). Deleuze considers the simulacrum to harbour „a positive power which denies the original and the copy, the model and the reproduction”⁴⁹. This simulacrum is not subversive but receptive, all-encompassing, in which „there is no longer any privileged point of view except that of the object common to all points of view”.⁵⁰ The point of view central to Plato’s construction of simulacra is displaced. The differences among the approaches to the simulacrum surface in the novel as well, in which the central characters occupy firm positions in the debate. However, these positions seem to provide an overview of the philosophers’ theories.

The main point at which theories clash in the novel is realized through the French philosopher who, while bearing visible similarities with Baudrillard, criticizes his views on the simulacrum and, ironically, he is also criticized and rejected by Sir Jack Pitman, the great entrepreneur of England, England. Sir Jack finds the French philosopher disappointing, since he speaks of reproductions, while they

are not talking Disneyland, World’s Fair, Festival of Britain, Legoland, or Pare Asterix. Colonial Williamsburg? [...] We are not seeking two-penny tourists. It is world-boggling time. We shall offer far more than words such as Entertainment can possibly imply; even the phrase Quality Leisure, proud though I am of it, perhaps, in the long run, falls short. We are offering the thing itself. Der Ding an sich.⁵¹

Sir Jack is conscious of the simulacrum as being the new reality, with no connections to any original whatsoever, creating a new world, being itself the new world. His explanation of the simulacrum through the example of the nature we perceive as the „real” nature, untouched by man, represents the moment at which the hyperreal: The Island is born. As he states,

You, as a person passing through, would no doubt have assumed that Dame Nature was going about her eternal business. I knew better, Mark. The hill was an Iron Age burial mound, the undulating field a vestige of Saxon agriculture, the copse was a copse only because a thousand other trees had been cut down, the river was a canal, and the pheasant had been hand-reared by a gamekeeper. [...] It becomes the thing itself.⁵²

⁴⁸ DELEUZE 1990. 257.

⁴⁹ Ibidem 262.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ BARNES 1998. 87.

⁵² Ibidem 89.

The Island, similarly to nature, becomes the new authentic, acquires a reality distinct from everything preceding it, just as nature, accepted as the authentic, is something entirely constructed, deconstructed by man and then reconstructed for new purposes, as a new world. At this state all dichotomies collapse, there is no way of telling original from copy, since there is no such thing any longer: only simulacra, the world which struggles to hide its existence as simulacrum.

„A Memory of a Memory of a Memory”

Jean Baudrillard’s theory of the simulacrum comprehensively analyzes the different aspects of the individual in general which suffer changes due to the emergence of simulacra. At the centre of his interest, just as at the centre of Barnes’s novel, stands the „self”, and every change, every impact of the simulacrum is filtered through this. The emergence of hyperreality entails both challenges (and anxieties) and thrill („frisson”) for the individual. One of the sites at which these great changes become overt, and which both Baudrillard’s theory and Barnes’s novel share, is memory and its unreliability, resulting in nostalgia. Baudrillard draws attention upon the appearance of a heightened sense of nostalgia, which results from losing the real (understood as the opposite of the hyperreal) and our sense of the past:

When the real is no longer what it was, nostalgia assumes its full meaning. [...] Panic-stricken production of the real and of the referential, parallel to and greater than the panic of material production: this is how simulation appears in the phase that concerns us – a strategy of the real, of the neoreal and the hyperreal that everywhere is the double of a strategy of deterrence.⁵³

These issues are of primary importance because simulacra comprise in a perfect manner the relationship between past and nostalgia, our relationship to history. The sense of nostalgia is heightened in the course of a life lived surrounded by simulacra, by an altered history. Nostalgia becomes the predominant feeling through which people struggle to reconnect with their past, with their roots, which is constantly altered and organized according to the logic of simulation. Recent years presented the emergence of memory as a key cultural concern, which implies, contrary to earlier tendencies, a turning towards the past, a clinging to past events, a return to something which almost imperceptibly slides into oblivion. Andreas Huyssen reflects on the change in understanding the

⁵³ BAUDRILLARD 1981. 6.

memory: he notes that memory for the Romantics was a force which „*bound us in some deep sense to times past*”⁵⁴ while today memory becomes something very present, since the act of remembering itself always happens in the present, and focus shifts onto the act. As he states, „*[t]he past has become part of the present in ways simply unimaginable in earlier centuries. As a result, temporal boundaries have weakened just as the experiential dimension of space has shrunk as a result of modern means of transportation and communication*”⁵⁵ He understands memory as „*a mode of re-presentation and as a belonging ever more to the present*”⁵⁶ What is of paramount importance in his understanding of the memory is that, as he states, „*[i]nvariably, every act of memory carries with it a dimension of betrayal, forgetting, and absence.*”⁵⁷ Huysen sheds light on the fact that memory is closely allied with forgetting, which is one of the most characteristic phenomena of today’s world.

Barnes constantly plays with the concept of memory throughout his novel. As he writes in *England, England*, „*Memories of childhood were the dreams that stayed with you after you woke.*”⁵⁸ Memory plays a key role, being the phenomenon which opens the novel and which guides the reader through it. Memory and the jigsaw puzzle run in parallel as two concepts representing the development of personality. The memory is a model which is constantly rewritten, altered by nostalgia, thus gradually losing all connection to the original.

Past events fall into an abyss, impossible to recollect. As Jonathan Culler notes, „one cannot track down and make present the event or cause because it exists nowhere.”⁵⁹ Consequently, memory becomes a trauma, impossible to reconcile. Martha’s memories symbolized by her childhood jigsaw puzzle are the representatives of her constant search for her father and for her identity: „*She did not know whether she was meant to remember or to forget the past. At this rate she would never build her character.*”⁶⁰ She feels that her life is unfulfilled, and the only way to retain some control and balance is through her memories of playing with her „Counties of England” puzzle.

Memory fails to recall the past faithfully and, what is more, it is able to distort past events for its own purposes. Martha notes that what is represented by memory is not „*a solid, seizable thing*”⁶¹ in the past, but rather „*a memory now of a memory a bit earlier of a memory before that of a memory way back when*”⁶².

⁵⁴ HUYSEN 2003. 3.

⁵⁵ Ibidem 1.

⁵⁶ Ibidem 4.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ BARNES 1998. 6.

⁵⁹ CULLER 1985. 163.

⁶⁰ BARNES 1998. 87.

⁶¹ Ibidem 3.

⁶² Ibidem.

This leads to an infinite chain (the signifying chain) in which each memory points to an earlier one, never reaching truth *per se*, but only figments of the consciousness which compose a story about the past of the individual. Memory is no more than „*a sign that only ever points back to another sign*”⁶³. As Sarah Henstra remarks, „Martha compares personal memory with national history to explain how the means supercede the ends when reconstructing the past”⁶⁴:

If a memory wasn't a thing but a memory of a memory of a memory, mirrors set in parallel, then what the brain told you now about what it claimed had happened then would be coloured by what had happened in between. It was like a country remembering its history: the past was never just the past, it was what made the present able to live with itself. The same went for individuals, though the process obviously wasn't straightforward.⁶⁵

Martha understands memory as built and molded by the technique of *mise en abyme*, through which her memory becomes „*a story within the story of what is its own statement*”⁶⁶ through „*mirrors set in parallel*”,⁶⁷ in which memories are embedded into other memories, always pointing towards the next memory, never reaching an end. The result is an infinite reproduction of one's memories, and through them, of oneself: of one's own image. The process of remembering works as the chain of signifiers, constantly referring to new ones, ultimately achieving a state in which each memory is rendered unstable. Memory is always coloured and altered by new mirrors, reflecting on the present, impossible to distance from the present.

According to *The Times of London*, the newspaper published on the Isle of Wight, „Old England had lost its history, and therefore – since memory is identity – had lost all sense of itself”⁶⁸. In an interview, Barnes remarked that *England, England* was „*about the creation of false truths about a country, and these coarse icons that are made to stand in for real things*”.⁶⁹ The (re)creation of England and its consecutive decay stand at the centre of the novel. The process through which this is achieved relies heavily on memory: on tourists' memory of England, on their perceptions, on myths surrounding the country. As it is revealed in the course of the novel, memory is replaced by nostalgia. The text alludes to the

⁶³ HENSTRA 2005. 97.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ BARNES 1998. 6. QTD. IN HENSTRA 2005. 97.

⁶⁶ DE MAN 1986. 86.

⁶⁷ BARNES 1998. 6.

⁶⁸ Ibidem 77.

⁶⁹ GUIGNERY–ROBERTS 2009. 59.

fact that those who retain their memories of history remain outside the effect of simulacra. However, this proves to be almost impossible in a world which is conceived of simulacra and of forgetting through the media. Baudrillard, in his „Ecstasy of Communication”, submits the concept of the „obscene” to surpass the medium of pornography and to pervade the entire society. He claims that *„obscenity begins precisely when there is no more spectacle, no more scene, when all becomes transparence and immediate visibility, when everything is exposed to the harsh and irrevocable light of information and communication”*.⁷⁰ Thus the obscene appears when everything is visible, when there are no secrets left and, consequently everything is overly close to us. All boundaries between private and public spheres disappear, so as the boundaries between past and present. The distance from which we previously contemplated our past, a nation’s history has disappeared: everything is present and obscene, as Huysen’s „detemporalizing processes” show. The „history” lived on the Pitco Island becomes obscene because of its proximity to the present: the insight into the true nature of its past and of England’s history is impossible. It seems that all that remains for the individuals to cling to is nostalgia.

Two distinct kinds of nostalgia are presented in the novel. The general one is represented by the tourists who seek entertainment by visiting a world of simulacra, an island re-presenting something lost, the past of a country, guided by the laws of the consumer society, of the „society of the spectacle”. They, like Martha Cochrane herself, are in search of a world lost, but their attitude is one of passive gazing, of devouring the spectacular shows they are entertained with. Martha’s nostalgia differs from the one represented by the tourists: she clings to her own past (tightly connected to that of a whole country), and does not let her memories slip away from her consciousness. Her nostalgia might be „excused”, as implied by Barnes, since it is *„knowingly constructed and aware of its idealizing take on the past”*⁷¹ as Sarah Henstra remarks. Her version of nostalgia is an active agent which serves to find a valid identity for the heroine, which acknowledges that the object of its affection is not and can never be real, but a simulacrum.

„As for Being C–onstructed [*sic*]...”

Identity and its definition have become of central concern in the contemporary world: in politics, in sociological studies, at every level of enquiry, with fiction occupying an important position in exploring its politics. Numerous definitions of identity are being employed in the different fields of study. This section will

⁷⁰ BAUDRILLARD 1987. 130.

⁷¹ HENSTRA 2005. 103.

analyze identity based on the definition by Erik H. Erikson which claims: „*The conscious feeling of having a personal identity is based on two simultaneous observations: the immediate perception of one's selfsameness and continuity in time; and the simultaneous perception of the fact that others recognize one's sameness and continuity*”.⁷² As is the case with Barnes's *England, England*, personal identity today seems to be interconnected with national identity. The individual and the country remember their pasts through the same process, Martha identifies her first memory to consist of her assembling the counties of England jigsaw puzzle: „*this, she thought, might be a true, unprocessed memory: she had progressed from the floor to the kitchen table, and her fingers were swifter with the counties now, neater and more honest – not trying to force Somerset to be Kent – and she would usually work her way round the coastline [...]*”,⁷³ and thus her very first notion of her identity is directly related to her getting to know her own country. „*English identity [...] attract[s] increasing attention [...], fuelled by nostalgic reconstructions of the myths of Englishness*”⁷⁴ Bentley remarks. The heightened sense of national identity provides a basis for searching the personal and for creating the illusion of community, of a shared system of values which seem to guide each individual's life in the society.

Anxieties surrounding the deconstruction and pluralization of the self have resulted in an interest in models of hybridity and inbetweenness, of identities that reside on the borders between, and in between, traditional categories of identity. This has led the novel to investigate questions of ontology often expressed as an uncertainty about the relationship between the real and the unreal, between simulacra and simulations, about authenticity and fakery, as well as nostalgia for lost or displaced selves and organic communities.⁷⁵

Nick Bentley reveals the relationship between identity formation and the novel which today focuses on the person caught up in a web of simulacra, unable to find „truth”, to rely on any reality. Memory plays a central role in constructing identity by distorting past events, by forming them according to its own purpose. It leads to the illusion of acquiring a clear identity and, through this identity, a sense of certainty, of safety in a world full of signifiers which lead to other signifiers, but never to signifieds: to a graspable reality.

Martha Cochrane, the central character of *England, England*, provides the occasion for the text's enquiry into „*the links between individual and collective*

⁷² ERIKSON 1980. 22.

⁷³ BARNES 1998. 5.

⁷⁴ BENTLEY 2005. 11.

⁷⁵ BENTLEY 2005. 10.

*identity, between personal loss and national decline*⁷⁶ There is a clear-cut process of formation detected in her case, showing how, in the project which builds entirely on simulacra, from „Appointed Cynic”⁷⁷ she becomes CEO and, in contrast to this, her sense that she loses her own identity is more and more heightened. From the very beginning, through the metaphor of her jigsaw puzzle, Martha’s „*individual identity is linked to that of her country*”⁷⁸: she is overwhelmed by „*a sense of desolation, failure, and disappointment in the imperfection of the world*”⁷⁹ when she discovers a piece missing, and she feels complete only when the puzzle is completed: „*Staffordshire had been found, and her jigsaw, her England, and her heart had been made whole again.*”⁸⁰

Henstra notes that „*[e]arly losses compounded by the inevitable failure of recall set the stage for Martha’s struggle to reconcile national and personal selfhood, while the suggestion here of indeterminate betrayal and uneasiness directs the reader’s attention to a narrative substratum of anxiety and grief*”⁸¹ The entire process of her search for an identity is embedded in her country, which becomes even more powerful with her involvement in the Project. What haunts her throughout is the question of natural as against artificial identity, which leads to her anxiety, fearing that her nature „*was no more natural*”⁸² than the constructed reality of the theme park. Mark states: „*As for being c-onstructed [sic]... well, so are you, Miss Cochrane, and so am I, constructed. I, if I may say so, a little more artfully than you.*”⁸³ This proves that every individual, Martha included, is artificially constructed; our identities are formed by the illusion of being part of a community, and possibly „*for all a lifetime’s internal struggling, you were finally no more than what others saw you as. That was your nature, whether you liked it or not.*”⁸⁴

Not only Martha’s perception of herself changes in the course of the development of the project, but the island itself begins to take on a life of its own, starting to look like „the thing itself”. This is nothing else but the victorious permeation of simulacra into the world, turning into a version of the real. The actors gradually identify with the roles they are playing, turning a world of copies into an autonomous miniature „hyperreality”, as Baudrillard would name it, in which there is no more space for the reality of the past. As Henstra states about the exemplary case of Dr. Johnson, his „*is an identity rehearsed and reiterated into a coherent ‘self’ – a self whose foibles prove irreconcilably*

⁷⁶ HENSTRA 2005. 96.

⁷⁷ BARNES 1998. 44.

⁷⁸ HENSTRA 2005. 96.

⁷⁹ BARNES 1998. 5.

⁸⁰ *ibidem.* 6.

⁸¹ HENSTRA 2005. 97.

⁸² BARNES 1998. 259.

⁸³ *Ibidem* 136.

⁸⁴ *Ibidem* 259.

*inconvenient to the profit-minded project. Watching this melancholy genius sway and twitch in her office, Martha suddenly finds herself believing in him.*⁸⁵ The complete identification with a character leads to the birth of a new personality, of a coherent identity which becomes true, ceases to be a poor copy:

The sudden truth she had felt as he leaned over her, wheezing and muttering, was that his pain was authentic. And his pain was authentic because it came from authentic contact with the world. By whatever means this vision had been put in front of her, she saw a creature alone with itself, wincing at naked contact with the world. When had she last seen – or felt – anything like that?⁸⁶

The case of Dr. Johnson proves that identity has nothing to do with real or fake, original or copy – identity gains birth in contact with others, in the „imagined community”⁸⁷ Benedict Anderson speaks about. Martha realizes something important in the course of the actions namely, that *„happiness, truth, and genuine contact with the world lie elsewhere than in the ever-elusive realization of one’s ‘true’ identity.”*⁸⁸ What she witnesses in the actor’s becoming a „Dr Johnson” traces the birth of the simulacrum through an implosion: the two personalities merge and form an entirely new one from which there is no turning back. This individual himself becomes the epitome of the obscene:

[Johnson] was badly dressed and had a rank smell to him; that he ate his dinner like a wild beast, and so quickly that Visitors, feeling obliged to keep pace, gave themselves indigestion; that he was either bullyingly dominant or sunk in silence; that several times, in mid-sentence, he had stooped down and twitched off a woman’s shoe...⁸⁹

Dr Johnson, the historical figure becomes so close both to the actor and to the visitors, that none of them can objectively identify whether it is part of the show or something completely different. This too much proximity results in the visitors’ witnessing details they should normally not see: like his foot fetishism, his drunkenness, rudeness, shouts. He is obscene in his every action, and consequently becomes one of the best personifications of the issue of the simulacrum in the entire novel.

As it was stated earlier, personal and national identity seem to meet in the course of the novel. The actors’ changes presented above transpire in parallel with the great changes both the Island and the „original” England undergo.

⁸⁵ HENSTRA 2005. 101.

⁸⁶ BARNES 1998. 217–18.

⁸⁷ ANDERSON 1991. passim.

⁸⁸ HENSTRA 2005. 101.

⁸⁹ BARNES 1998. 265.

England, now under the name Albion (or Anglia), falls into a primordial state, but this very state is consciously organized and created in a simulacrum. It constructs new identities, every inhabitant takes up a new personality, fooling outsiders, even themselves. Jez Harris, formerly Oshinsky, an attorney working for an American firm, is an outstanding example of this phenomenon:

‘Tell me,’ the earnest hiker with the give-away new boots might begin, ‘does that clump of trees over there have a special name?’

‘Name?’ Harris would shout back from his forge, wrinkling his brow and banging a vermilion horseshoe like a manic xylophonist. ‘Name?’ he would repeat, glaring at the investigator through matted hair. ‘That be Halley’s cosp, half-drowned dog know that.’ He would toss the shoe contemptuously into a pail of water, the fizzle and fume dramatizing his rebuke.

‘Halley’s cosp [...] You mean [...] like Halley’s comet?’ Already the disguised sipper and browser of retarded humanity would be regretting that he couldn’t take out notebook or recorder.

‘Comet? What comet’s that? No comet’s round here betimes. Ain’t never heard of Edna Halley then? No, reckon it’s not what folk hereabouts like to tell of. Rum business, if you ask me, rum business.’⁹⁰

This phenomenon, encountered in the Old England, is similar in many respects to that one experienced by tourists visiting the Island. The difference is, however, that while visitors to the Island have clearly delineated expectations, encounter characters from England’s historical past, the primordial England is entirely constructed by its inhabitants, and the visitors are deprived of the security of knowing beforehand what they might encounter. This simulacrum might be even more complex than Sir Jack’s, since „reality” is more changeable than ever. Jez Harris enters a game with the tourists in which he is the one who sets up the rules: if he invents a new name for some trees, the tourists are compelled to accept it unconditionally. This section enhances the irony of the novel: in the second part, when designing the Island Project, the group provides the reader with a critique of the tourists, building the entire site on the stereotypical information foreigners have about England, and thus conforming to their „touristy” expectations. In Albion, those who have the opportunity of visiting it (since very few are permitted to), come with the same stereotypical expectations, with thirst for sensation, which, in this case, Jez Harris fulfills by inventing a name for a „clump of trees”. This is again a different kind of simulacrum: something nonexistent gaining existence through giving it a name and inventing a catching story for it.

The entire nation has reverted to its roots: roots that are impossible to retrace, and so they invent new ones for themselves. The nation living in Albion closes its

⁹⁰ BARNES 1998. 332.

gates to the outside world, becomes secluded, creates an entirely different world for itself: an agrarian world with no media, no international relations, only village people living from one day to another. For this simulacrum to function every citizen has to conform to its new rules. Consequently, many choose exile with the prospects of a successful life not obliterated by the Island Project or, to the contrary: on the Island, as actors. Those who remain, consciously choose the simulation of living, a simulation even more difficult to achieve and retain than that of the Island, since the roles of the inhabitants are not delineated beforehand by famous personalities of the past, but they have to construct these identities.

When the perfect simulacrum is attained, it alters the identity of the country, of its nation at large, and of every individual connected to it. *England, England* presents in parallel the fate of the Isle of Wight now housing a „new England”, and that of „Old England”, the country affected by the simulation, and thus creating a simulated life for itself. While Baudrillard would identify decline and „doom” in these changes, the meticulous analysis of the characters inhabiting the novel points towards the possibility of accepting these hyperrealities, of conforming to a new world with a new self. The Island Project continues to function and prosper, the actors repeat their characters day by day; meanwhile, Old England constructs a life for itself, sheltered from the outside world, safe for its inhabitants, where even Martha can find herself.

Works Cited

ANDERSON 1991	ANDERSON, Benedict: <i>Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism</i> . 2 nd ed., London, New York, 1983, 1991.
BARNES 1998	BARNES, Julian: <i>England, England</i> . New York, 1998, 2000.
BARTHES 1957	BARTHES, Roland: <i>Mythologies</i> . 1957. Trans. Anette Lavers. London, 1972.
BAUDRILLARD 2001	BAUDRILLARD, Jean: <i>Screened Out</i> . 2001. Trans. Chris Turner. London, New York, 2002.
BAUDRILLARD 1981	BAUDRILLARD, Jean. <i>Simulacra and Simulation</i> . 1981. Trans. Sheila Faria Glaser. Michigan, 1994.
BAUDRILLARD 1987	BAUDRILLARD, Jean: „The Ecstasy of Communication.” 1987. In: <i>The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture</i> . Ed. Hal Foster. Trans. John Johnston. New York: Bay P, 1993. 126–134.
BAUDRILLARD 2000	BAUDRILLARD, Jean: <i>The Vital Illusion</i> . Ed. Julia Witwer. New York, 2000.
BENJAMIN 1936	BENJAMIN, Walter: „The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction.” 1936. Trans. Harry Zohn. In: <i>Illuminations</i> . Ed. Hannah Arendt. London: 1968. 214–218.

- BENTLEY 2005 BENTLEY, Nick: „Introduction: Mapping the Millennium: Themes and Trends in Contemporary British Fiction.” In: *British Fiction of the 1990s*. ed. Nick Bentley. Oxon, 2005. 1–18.
- BRADFORD 2011 BRADFORD, Richard: „Julian Barnes’s *England, England* and Englishness.” In: *Julian Barnes: Contemporary Critical Perspective*. Ed. Groes and Childs. London, 2011. 92–102.
- CAMILLE 1996 CAMILLE, Michael: „Simulacrum.” In: *Critical Terms for Art History*. Ed. Robert S. Nelson and Richard Shiff. Chicago, 1996. 31–44.
- CLARKE 2003 CLARKE, David B: *The Consumer Society and the Postmodern City*. London, 2003.
- CULLER 1985 CULLER, Jonathan D.: *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. Ithaca, 1985.
- DEBORD 1988 DEBORD, Guy: *Comments on the Society of the Spectacle*. 1988. Trans. Malcolm Imrie. London, 1990.
- DELEUZE 1990 DELEUZE, Gilles: *The Logic of Sense*. Trans. Mark Lester and Charles Stivale. Ed. Constantin V. Boundas. London, 1990.
- DELEUZE–GUATTARI 1984 DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Felix: *Anti-Oedipus*. Trans. Robert Hurley. London, 1984/2004.
- DE MAN 1986 DE MAN, Paul: *The Resistance to Theory*. Minnesota, 1986/2002.
- DENZIN 1991 DENZIN, Norman K.: *Images of Postmodern Society: Social Theory and Contemporary Cinema*. London, 1991.
- DURHAM 1998 DURHAM, Scott: *Phantom Communities. The Simulacrum and the Limits of Postmodernism*. Stanford, 1998.
- ECO 1986 ECO, Umberto: *Travels in Hyperreality*. Trans. William Weaver. San Diego, 1986.
- ERICSON 1980 ERIKSON, Eric H.: *Identity and the Life Cycle*. New York, 1980.
- GUIGNERY–ROBERTS 2009 GUIGNERY, Vanessa – ROBERTS, Ryan (ed.): *Conversations with Julian Barnes*. Jackson, 2009.
- HENSTRA 2005 HENSTRA, Sarah: „The McReal Thing: Personal/National Identity in Julian Barnes’s *England, England*.” In: *British Fiction of the 1990s*. ed. Nick Bentley. Oxon, 2005. 95–107.
- HUYSEN 2003 HUYSEN, Andreas: *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, 2003.
- LACAN 1977 LACAN, Jacques: *Écrits: A Selection*. Trans. Alan Sheridan. London, 1977.
- NIETZSCHE 1888 NIETZSCHE, Friedrich: „Reason in Philosophy.” 1888. In: *The Anti-Christ, Ecce Homo, Twilight of the Idols, and Other Writings*. Ed. Aaron Ridley, Judith Norman. Trans. Judith Norman. Cambridge, 2005. 166–70.
- PLATO 2000 PLATO: „The Allegory of the Cave.” *The Republic*. Book VII. Ed. G.R.F. Ferrari. Trans. Tom Griffith. Cambridge, 2000. 314–320.
- SAUSSURE 1916 SAUSSURE, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. 1916. Eds. Charles Bally and Albert Sechehaye. Trans. Roy Harris. La Salle, Illinois, 1983.

Zsupos Norbert

A hatalom bomlása

Bodor Ádám hatalom-allegóriái

The putrefaction of the power. Ádám Bodor's power-allegories

I examine the power of rhetoric by Ádám Bodor's novel *The birds of Verhovina*. I use below the concept of Gilles Deleuze's interpretation of power. The novel is different from the Bodor previous novel, *The Sinistra Zone*. I present in my study by *The birds of Verhovina* of allegorical rhetoric. I rely primarily on rhetoric to the language through which the narrative text comes up.

Nem azért engedelmeskedünk a hatalomnak, vagy féljük azt, mert olyan erős kényszerítő erővel rendelkezik. Ellenkezőleg, a hatalom azért látszik olyan mindenhatónak, mert úgy is kezeljük.

Slavoj Žižek¹

Bevezetés

Bodor Ádám *Verhovina madarai* című regénye az életmű kiteljesedésének tekinthető; mind témáját, és mind a szövegben használt retorikát figyelembe véve első pillantásra zavarba ejtő párhuzamot lehet állítani a korábbi Bodor-regényekkel. Ez a párhuzam kétségtől létrejön: szükségszerű párbeszéd folyik a szövegek között. Szüségyszerű abban az értelemben, hogy az analogikus motívumok, formák, illetve elbeszélések újrafogalmazódnak egyik-másik szövegben. Párbeszéd pedig oly módon, hogy az egyes helyeken újrafogalmazott analógiák, ha nem is egyértelműen, de egymásra reflektálva hoznak létre egy koherens szövegvilágot.

A *Verhovina* valahol mégis eltér ettől az egymásra utaló tendenciától. A regény témája – akár sok más Bodor-szöveg tematikája – a hatalom ábrázolásának és a hatalomhoz fűződő interszjektív viszonyoknak a kifejezésében köze-

¹ ŽIŽEK 2009. 3.

líthető meg. A *Verhovinában* ábrázolt hatalom allegorikus szerkezetét veszem közelebbről szemügyre; úgy gondolom, a regény hatalomképének bemutatása különbözik akár a *Sinistra* körzetben, akár *Az érsek látogatásában* olvasott hatalomképtől. Dolgozatom első részében az allegória és a hatalom fogalmát tisztázom; Paul de Man allegória-értelmezéséből kiindulva világítok rá arra, hogy a Bodor-szövegekkel kapcsolatban szükségeszerű megkülönböztetni egymástól (legalább) kétféle allegorikus retorikát; ezt követően Gilles Deleuze és Félix Guattari *Kafka* című könyvéből vezetem le a hatalom fogalmát. A második részben a korábbi Bodor-szövegekkel, elsősorban a *Sinistrával* hasonlítom össze a *Verhovinát*, mindenekelőtt a hatalomkép szempontjából releváns különbségek bemutatásával. A harmadik részben a *Verhovina* néhány fejezetében olvasható, részletesebben ábrázolt hatalmi szerkezet sajátosságát veszem közelebbről szemügyre. E sajátosságok fényében a hatalom allegorikus retoricitását emelném ki.

1. Exkúrsus

1.1. (Az allegória fikciója)

A *Sinistra* körzetben nemcsak egy történelmi-politikai metszet ábrázolása valósul meg immanens módon, hanem a szövegvilágban kibontakozó összefüggésekből olyan következtetéseket lehet levonni, amelyek még inkább alátámasztják az allegorikus jelentés létjogosultságát. A *Verhovina madarainál* ez az allegorikuság még problematikusabb, hiszen a történelmi-politikai referencia tetten érhető a regényben, kérdése mégis elhalványul, és helyett inkább a szövegek egymásra való reflexiója alakul ki. Tehát kétségkívül létrejön az allegorikus narratíva, a kérdés már csak az, hogy pontosan milyen allegória konstruálódik az egyes Bodor-szövegek retorikájában? Vagy még pontosabban az, hogy az allegória eszközként, csupán történelmi-politikai eseményekre reflektáló kifejezésként, esetleg egy fogalom – vagyis a hatalom – elbeszélhetőségének, értelmezhetőségének a lehetőségeként jelenik-e meg?

Az allegória fogalmát Paul de Man értelmezése szerint használom. Ennek nehézségei akkor merülnek fel igazán, amikor konkrét definíciója nincs a fogalomnak, csupán példákon keresztül feloldott megoldások találhatók. Ugyanakkor a de man-i elmélet alapján közelíthető meg leginkább a Bodor-szövegekkel kapcsolatban felmerülő allegorézis problémája. Bemutatásához egy rövid áttekintést javaslok, aminek köszönhetően érthetőbbé válik a fogalom, és annak korrelációja a *Sinistrával* (és később a *Verhovinával*).

De Man programadónak nevezhető írásában, *A temporalitás retorikájában* vázolja fel a romantika poétikus (vagy irodalmi) nyelvében kialakuló szimbo-

likus és allegorikus kifejezésmódok közötti feszültséget.² A szimbólum totalitásra törekvő struktúrájával szemben az allegorikus nyelv – jóllehet szintén e totalitást óhajtja elérni – beismeri annak illúzióját. Másfelől az allegória, az allegorézis folyamata egy időbeli szerkezettel rendelkezik. Ez az időbeliség határozza meg és különbözteti meg a szimbolikus képtől, illetve nyelvhasználatától.

A szimbólum világában a kép egybeeshet a valósággal, mivel a valóság és annak reprezentációja létében nem, csupán kiterjedésében tér el egymástól: viszonyuk olyan, mint egy kategória-sor és egyik elemének viszonya. Kapcsolódásuk szimultán jellegű, valójában azonban térbeli természetű, s az idő pusztán esetleges szerepet játszik benne, ezzel szemben az allegória világában az idő eredendően konstitutív kategória. [...] Az allegorikus jel által alkotott jelentés tehát csak egy olyan korábbi jel ismétlése lehet (a fogalom Kierkegaard-i értelmében), amellyel időben sohasem eshet egybe, hiszen e megelőző jel lényege épp ez a tiszta elsőbbség.³

A temporális jelleg arra világít rá, hogy az allegorikus jelek elcsúsznak egymás mellett, mivel elsőbbsége révén az egyik feltételezi a rákövetkező másikat. Mivel a jelek által létrehozott allegorikus jelentés sajátos időbeli struktúrával rendelkezik, ennek révén egy köztes térben – vagyis a jelek egymástól elcsúszott idejében – alakul ki egy szupplementáris jelentés, aminek természetéből fakadóan szükségesség az újraolvasás aktusa. Ez a rátét vagy szupplementum azonban a tulajdonképpeni jelentéssel együtt alkotja a szövegben rejlő figuratív olvasatot.⁴

De Man dekonstruktív megközelítésével a fogalom még korántsem annyira tiszta, hogy alapvetően az irodalmi szövegekre alkalmazható elemzési stratégiává váljon. Az allegória szerkezetének pontosabb megvilágításához jóval közelebb kerülünk, ha történetiségét is szemügyre vesszük. Ehhez szintén a de man-i elmélet lencséjén keresztül nézve szükséges megemlíteni Walter Benjamin A német szomorújáték eredete című tanulmányát.⁵ E kimerítő, átfogó munka zárófejezetében, az „Allegória és szomorújáték” című részben Benjamin áttekinti a szimbólum és allegória párhuzamát a klasszicizmustól a romantikáig terjedő korszakokban; ezt követően az allegorézis antinómiáiról tesz említést, valamint az „újabb allegória” különféle aspektusairól.⁶ Benjamin koncepciója messzemenően elősegítette a de man-i szemlélet megalapozását. Azzal az állításával, hogy

² DE MAN 1996. 5–60.

³ DE MAN 1996. 31.

⁴ DE MAN 2006. 159–349.

⁵ BENJAMIN 1980. 191–482.

⁶ Vö. BENJAMIN 1980. 358–482.

az allegória „nem játékos képi technika, hanem kifejezés, ahogy a nyelv, sőt az írás is kifejezés”,⁷ tulajdonképpen egyértelmű kapcsolatot teremt a két elmélet között. Azonban míg Benjamin számára pusztán egyfajta eszköz az allegória, addig de Man célként konstituálja az irodalmi nyelvben.

Az időbeli struktúra miatt létrejött narrativitás alkotja az allegória fiktív dimenzióját; egy olyan fikció, aminek lényege, hogy illuzórikus jellemzője tudatos maradjon az allegorézis során.⁸ Ennek a célelvű kifejezésmódnak, az allegória szerkezetében artikulálódó fiktív dimenzónak köszönhető, hogy egyes irodalmi szövegekben – ez esetben a Bodor-szövegekben – az allegória elsőrangú szerephez jut. A kérdés már csak annyi, ahogy korábban is említettem, hogy pontosan milyen allegória konstruálódik a különféle Bodor-szövegek retorikájában? Vagy még pontosabban az, hogy az allegória eszközként, csupán történelmi-politikai eseményekre reflektáló kifejezésként, esetleg egy fogalom elbeszélhetőségének, értelmezhetőségének a lehetőségként jelenik meg?

1.2. (A géphatalom)

Amíg a *Sinistrában* egyértelműen észrevehető a valóság történelmi-politikai metszete, és annak egyfajta allegorikus kifejezését nyújtja a regény, addig a *Verhovina* az utóbbi kérdésre keresi választ: a hatalom elbeszélhetőségének lehetőségéről (illetve lehetetlenségéről) tesz tanúvallomást. Gilles Deleuze Félix Guattarival közösen írt *Kafka* című könyvének hatalom-értelmezését nyomon követve teszem közelebről érthetővé, hogy a két szövegben strukturális változáson nem esik át, csupán a kifejezés módjában, retorikai szempontból differenciálódik a hatalom fogalma.⁹

Deleuze filozófiájában a hatalom centrális, ugyanakkor mégis rejtett problémának tekinthető. Ez annyit tesz, hogy tényleges definícióval nem találkozunk az egyes művekben, azonban a hatalom fogalmához fűződő megjegyzések, beszélgetések, vagy akár fejezetek körvonalazzák egy értelmezés lehetőségét. Ezt a lehetőséget megragadva mutatom be a deleuze-i hatalomkép jellegzetességeit, valamint kapcsolódását a Bodor-szövegekhez, mindenekelőtt a *Verhovinához*.¹⁰ Gondolatmenetem következetes kifejtése érdekében két, rövidebb idézetet ho-

⁷ BENJAMIN 1980. 362.

⁸ Vö. *Az olvasás allegóriáiban* az „Allegória (Julie)” című fejezettel. L. DE MAN 2006. 220–256.

⁹ DELEUZE–GUATTARI 2009.

¹⁰ Dolgozatom behatóról jellegéből fakadóan ehhez a rövid áttekintéshez két további szöveget ajánlok fel: az egyik a bonyolult szövéssé *Nietzsche és a filozófia* (aminek néhány fragmentuma a később keletkezett művekben is visszaköszön); a másik pedig a Guattarival szintén közösen írt *Rizóma*. L. erről DELEUZE 1999; illetve Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI: *Rhizome*, Paris, Minuit, 1980. (Magyarul: DELEUZE–GUATTARI 2002. 70–86.)

zok a *Kafka*-kötetből. Mindkét részlet kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy a hatalom gépezetként való felfogása érthetővé váljon.

A vágy nem hatalomvágy, a hatalom maga a vágy. A vágy nem hiány, hanem teljesség, gyakorlat és működés [...] A vágy, elrendeződésként szigorúan azonos a gépezet fogaskerekeivel, alkatrészeivel, a gépezet erejével. A hatalom iránt táplált vágy nem más, mint a fogaskereknek látványának a bővölete, az ember kedvet kap arra, hogy mozgásba hozza az egyik vagy másik fogaskereket, hogy maga is ilyen fogaskerék legyen, illetve jobb híján, a fogaskerék által megdolgozott anyag, ami valahogy mégiscsak fogaskerék.¹¹

A gépezet tehát vágy. Nem mintha maga a vágy valami gép utáni vágyakozás lenne, hanem azért, mert a vágy szüntelenül gépet alkot a gépezetben, új fogaskerekeket hoz létre az előző mellé, a végtelenségig, noha meglehet, e fogaskereknek egymással ellentétes, széthangzó módon működnek. Gépezet tulajdonképpen kapcsolódásokból, szétszerelést irányító kapcsolódásokból jön létre.¹²

Ha a meglehetősen bonyolult, poétikus nyelvet átfordítjuk, akkor a deleuze-i hatalom struktúrája alapvetően egy felszíni struktúráként jelentkezik, mélysége, rétegződése pedig folyamatos természetével magyarázható. Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy Deleuze számára a hatalom korántsem egyfajta hierarchizált struktúrát hoz létre, ahogyan például Michel Foucault gondolkodik erről.¹³ Épp ellenkezőleg, a hatalom és a vágy azonossá tételével a hatalom mozgását, dinamikáját hangsúlyozza. Tehát egy szegmentált linearitásról, az egymás mellett szüntelenül működő fogaskerekekről van szó, aminek lényegét a hatalomvágy egysége alkotja.¹⁴ Természetesen megfogalmazódik a kérdés, hogy ez a fajta hatalomkép, a hatalom gépezetként való felfogása miként kerül kapcsolatba a Bodor-szövegekkel?¹⁵

¹¹ DELEUZE–GUATTARI 2009. 112–3. skk.

¹² DELEUZE–GUATTARI 2009. 160.

¹³ Vö. FOUCAULT 2000. 241–249.

¹⁴ „A hatalom nem piramisszerű, ahogyan azt a Törvény próbálná elhíttetni velünk, hanem szegmentált és lineáris, működését nem a magasság vagy a távolság, hanem a szomszédos viszonyok határozzák meg [...]” Vö. DELEUZE–GUATTARI 2009. 113.

¹⁵ Hiszen a Deleuze–Guattari-könyv a karkai életmű fényében beszél „géphatalom” szerkezetéről, működésmódjáról, és jóllehet a szöveg célja a kisebbségi irodalom egyfajta megnyilatkozási módjának a bemutatása, mégis, ha ebből az aspektusból is állítunk fel párhuzamot, a kapcsolat még relevánsabbnak tűnik, mintsem első ránézésre képzelnénk. Nem lehetséges-e, hogy a Bodor-szövegek szintén egy ilyen deterritorializált immanens térben születnek, ahol a kisebbségi fogalom egyértelmű kapcsolatot létesíthet ezzel és ehhez hasonló elméletekkel? Nem lehetséges-e, hogy a *Sinistra* körzet,

A (deleuze-i) hatalom szerkezete bizonyos fogalmakon keresztül bontakozik ki a Bodor-szövegekben. A *körzet*, a körzetben szegmentálódó *társadalmi* vagy *interszubsjektív viszonyok*, és e kettő fogalomhoz kötődő *ellentétek*, *oppozíciók* alapozzák meg elemzésem nyomvonalát. A hatalom gépezete ezek mentén lendül mozgásba, ezek együttes kifejezésével rajzolódik meg a fogaskerekek mintázata. Mindegy, hogy pontosan ki „uralkodik” Sinistrán vagy Verhovinán, a lényeg, hogy mindig uralkodott és mindig is uralkodni fog valaki ezeken a helyeken. A *Sinistrában* és a *Verhovinában* a hatalom kifejezése ugyanazt a struktúrát követi; mindkét szöveg a hatalom gyakorlásának kifejezését pontosan meghatározható történelmi események, valamint korérzület megragadásával érzékelteti. Akkor válik mindez problematikussá, amikor e fogalmak segítségével a szöveg megpróbálja elbeszélni a hatalom de- és reterritoralizáló mozgását. A *Verhovina* retorikája ezt a mozgást narrativizálja; még pontosabban olyan elbeszéléseken keresztül mutatja be, ami a mozgás narrációjának lehetetlenségét beszéli el.

2. Variációk egy körzetre

A rövid elméleti áttekintést követően az alábbiakban a Bodor-szövegekben kibontakozó hatalmi struktúrát analízálom, a korábban említett fogalmak (vagyis a körzet, az interszubsjektivitás, és az e kettőhöz társítható ellentétek) figyelembe vételével. Ebben a részben mindenekelőtt azokat a poétikai elemeket veszem közelebről szemügyre, amelyek különbséggként emelhetők ki a *Sinistra* körzet és a *Verhovina madarai* között. Leginkább arra keresem a választ, hogy a különbségek kiemelésével, a szövegek mennyiben és milyen értelemben tekinthetők allegorizálónak.

Kiindulópontként egy olyan állítás megisméltése szükséges, ami egyrészt hangsúlyozza a történelmi-politikai mozzanatokot, másrésztől mégis baljóslatúnak tekinti azok kiemelését a szövegek kontextusában: Borbély Szilárd *A határövezet viszonyai* című írásában a Bodor-szövegek, elsősorban a *Sinistra* politikai olvasattól való függésének balsejtelméről tesz említést.¹⁶ A *Sinistra*, ambivalens poétikájával valóban kapcsolódik e függőség különböző formáihoz. A szövegben megtalálható a referenciális kapcsolatra utaló jelek halmaza; ugyanakkor szövegszegmentumokat iteráló természete már a későbbi szövegek, különösen a *Verhovina* retorikáját készíti elő.¹⁷ A kérdés, hogy a *Verhovina* képes-e kilépni a függőség árnyékából, hiszen Borbély fejtegetésének zárószóiban egy olyan balsejtelméről van szó, „amely az írói technikán, poétikai megoldásokon

valamint ennek elmozdult sorozata (vagyis más Bodor-regények) valójában egy kisebbségi irodalom kifejezési módjai, amelyekkel megnyilatkozni kíván egy eddig ismeretlen nyelvi territorialitás?

¹⁶ BORBÉLY 2010. 49–55.

¹⁷ L. erről BENGÍ 2005. 114–131.

túltumat, amely a szöveg [a *Sinistra* és a Bodor-szövegek] politikai olvasattól való függőségében rejlik.¹⁸

A következőkben Borbély kijelentését, valamint az elsődleges kontextusra¹⁹ való implicit reflexióját szeretném megelőzni. Pontosabban azt a gondolatot, ami a politikai referencia függőségét helyezné előtérbe, mintsem azoknak a retorikai-poétikai kereteknek a kiemelését, amelyek a szövegek fogalmi készletét hozzák felszínre. Mindezt egy olyan, a *Sinistra* előtt született elbeszélés interpretációjával próbálom feltárni, amiben a referenciális mozzanat még elengedhetetlen a szövegegész megértése érdekében.²⁰ Paradox módon, A részleg narratívája lehet az összekötő kapocs a *Sinistra* és a *Verhovina* összevetése során. Újramejelenésével felhívja a figyelmet a korai novellák és elbeszélések világára, poétikájával pedig a regények retorikája felé vezet el bennünket.²¹

Az elbeszélés kezdősoraiban található olyan kijelentések, amelyek alátámasztják a politikai olvasat lehetőségét.²² A szöveg Weisz Gizella hosszú, pontosan nem meghatározható ideig tartó utazását mutatja be a részleghez. Az sem állapítható meg, mi az oka, hogy oda kell mennie, azokon a homályos megjegyzéseken kívül, hogy az „elgondolásai kitűnőek” és a „tervei nagyszerűek”.²³ Az utazást a kétértelműség, a bizonytalanság szférája hatja át: ahogy közeledünk Weisz Gizella célja felé, ahogy elmosódik a valóság körvonala, a dolgok, az emberek úgy vesznek el nevüket, konkrét jelentéseiket. A racionális külvilággal szemben egy belső, irracionális viszonyokat leíró, zárt területre érkezünk. A részleg zárt, belső világával analóg módon, a *Sinistra* szintén hasonló elemekkel, fogalmakkal konstruálja meg azt a világot, amiben a hatalom sajátos kifejezést ölthet. Mintha a novellák, elbeszélések alakjai – akárcsak Weisz Gizella – megtalálták volna helyüket a lassan bomló, zárt terek egyikében, legyen az *Sinistra*, Bogdanski Dolina vagy pedig *Verhovina* rejtélyes vidéke.²⁴

Természetesen a referencia kérdését alapvető különbségként feltételezni a *Sinistra* és a *Verhovina* között nem éppen célszerű annak érdekében, hogy kitérjünk az elsődleges kontextus ingoványos talajáról. Hiszen a *Verhovináról* ugyan-

¹⁸ BORBÉLY 2010.

¹⁹ Vö. TAKÁTS 2007. 78–91.

²⁰ Ide sorolható még pl. az *Eső*, a *Figyelmes hajóskapitány*, A gázgyár, az Állatkert, az Éjszaka a *Tarnicán*, valamint *A magány rejtett küszöbe* című szövegek.

²¹ A szöveget Bodor Ádám hetvenedik születésnapja alkalmából adta ki újra a Magvető kiadó, 2006-ban. Vö. BODOR 2006.

²² A részleg első bekezdésében az alábbi mondatok olvashatók: „Aznap, amikor útnak indul, Weisz Gizellát mindenki megdicséri. Még a nagy Onaga elvtárs is mélyen a szemébe néz. »Ez igen« – mondja. »Elgondolásai kitűnőek, tervei nagyszerűek. Maga vezetésre termett.« Hernyósan hurkás szájával savanykásan mosolyog, egy kicsit megemeli a pezsgőspoharat. »És most siessen. Mennie kell. A vizionálásra.«” L. BODOR 2006. 5.

²³ Uo.

²⁴ Vö. RADNÓTI 2006.

úgy kijelenthető, hogy egy posztszocialista, hierarchizált környezetre és életvilágra utaló, allegorikus mű,²⁵ akárcsak a *Sinistráról* állapítható meg olyan kijelentés, hogy a rendszerváltást követő eseményekre reflektáló szöveg, némi fantasztikummal vegyítve. Nemcsak a szövegek szerkezeti felépítése vagy a szövegekben fellelhető motívumok, események teszik transzparenssé azokat egymással, hanem a hatalom strukturális azonossága miatt lesz még intenzívebb ez az áttetszőség. Mégis kiemelhető néhány, csakis az egyes szövegekre jellemző motívum, retorikai sajátosság, ami bizonyos értelemben kontrasztba állítja egymással a két regényt, egyszerűen, ha nem is elkerülve, de háttérbe szorítva ezáltal a referencia problematikus (de egyáltalán nem elhanyagolandó) kérdéskörét.

Andrej Bodor, a *Sinistra* elbeszélője – Adamhoz, a *Verhovina* elbeszélőjéhez hasonlóan – idegenként kerül a körzetbe, ezzel együtt egyfajta identitás-vesztésen esik át, amire egyértelmű utalást találunk a regény második, már címében is kifejező fejezetében.²⁶ A *Verhovinában* nem találkozunk ilyen jellegű identitásváltással: az idegenek, akik megjelennek a körzetben, és idővel részét képezik az ott működő hatalmi mozgásnak, tulajdonképpen nem esnek át ilyen jellegű változáson. Daniel Vangyeluk, vagy akár az elbeszélő Adam, úgy maradnak a körzet határain belül, hogy nevüket megőrzik, vagyis nem változik meg identitásuk; meghatározott helyük és szerepük van.

Egy másik lényeges poétikai elem, ami a szövegek differenciálására adhat támpontot, az éppen az elbeszélők viszonya a szövegvilágban lejátszódó eseményekhez. Andrej, ahogy Borbély fogalmaz, „*csalódott értelmiségi: művelt, érzékeny, bátor, független, a diktatúrában elérhető teljes szabadsággal bír*”,²⁷ egyetlen célja, hogy megtalálja nevelt fiát, Béla Bundasiánt. A *Verhovinában* viszont mint ha perspektíva-váltás történne, hiszen a nevelt fiú, Adam szemszögéből láthatóak a Jablonska Poljanán történő események. Adam, a szöveghez való inkonzisztens viszonyával ellentétbe kerül Andrej reflektált, pikareszk-szerű, az „aszketikus szeretet”²⁸ által vezérelt kalandjainak elbeszélésével. A *Sinistra* elbeszélője egy aktív, a szálakat mozgató figurának tűnik, miközben a *Verhovina* következetlen és megbízhatatlan elbeszélőjét a passzivitás jellemzi.²⁹

²⁵ Tamás Gáspár Miklós szerint a „közepe – ő, Istenem, hát annyira nyilvánvaló, mit kell ezen anynyit nyavalyogni – az, hogy már réges-régen vége van, vége volt világnak.” Azonban úgy gondolom, Verhovinán nem egy kultúra-, illetve társadalom utáni világ állapota bontakozik ki, hanem éppen egy pusztulásban lévő, bomló társadalmi hierarchia képe jön létre. Ez a „fenyegetően képlékeny, ragadós-nyúlós” hierarchia nem az apokaliptikus *utáni* napok hangulatát, összképét, hanem annak *azelőtti* maradványait hivatott ábrázolni. L. erről TAMÁS 2012.

²⁶ L. a „2. (Andrej dögcédulája)” című fejezetet. BODOR 1992. 17–25.

²⁷ BORBÉLY 2010.

²⁸ Uo.

²⁹ Angyalosi Gergely *A körzet metamorfózisa* című esszéjében úgy fogalmaz, hogy „ezen a ponton ragadhatjuk meg az egyik fontos különbséget Bodor korábbi regényei és a *Verhovina* madarai között. Az előző két regényben megjelenített körzet ugyanilyen halálos és nyomasztó volt, de lényegében rendíthe-

Ezen a ponton térek vissza a korábban kiemelt fogalmak, a körzet, az interszjektív viszonyok és (a kint és a bent) ellentétek hármasságához, amelyek szintén a szövegek közötti differenciát támogatják. Különösképp a körzet fogalmával inherens ellentétpár, a kint és a bent motívuma teszi hangsúlyossá a regények átlátszatlanságának, szövegszintű átjárhatatlanságának markáns vonását. Pontosabban, a *Sinistrával* ellentétben, ahol az elbeszélő képes egy tulajdonképpeni határátlépésre körzeten kívül és belül, addig a *Verhovinát* elbeszélő Adam nem hagyja el a határaitól hamarosan megfosztott körzetet. Ezek a fogalmak már a *Sinistrában* is megjelennek, tulajdonképpen ezek köré épül a szöveg egésze. A *Verhovinában* viszont elmozdulnak ezek a motívumok; a fenti példákon keresztül látható, hogy vagy egy narratív elcsúszás következik mindéből (elbeszélő és elbeszélő között), vagy pedig olyan retorikai felépítés alakul ki, ami alapvetően a szöveg önműködésére kérdez rá. A következőkben ezeknek a motívumoknak a segítségével a hatalmi szerkezetet ábrázoló eseményeket nézem: egyrészt kiemelve a fogaskerékként forgó hatalom jelenlétét; másrészt bizonyítva e hatalom elrendeződésének allegorikus retorikáját.

3. A hatalom bomlása

3.1. (Fogaskerekek között)

A hatalom dinamikus mozgását bemutató kulcsfontosságú rész a 4. (*Edmund Pochoriles*) címet viselő fejezet. Fény derül arra – annak ellenére, hogy látszatra a fogadásra, Edmund Pochorilesre utal a fejezetcím –, hogy Anatol Korkodus brigadéros, aki a szöveg centrális alakjának tekinthető, miként került a körzetbe, továbbá arra is, hogyan változik hatalmi pozíciója a közösségen belül.

Érdemes közelebbről szemügyre venni azt a situációt, ami a brigadéros, továbbá a vendégül látott, Kodrin intendáns komisszár kivételével, egytől-egyig ismeretlen feljebbvalók metakommunikációja között alakul ki. Úgy tűnik, mintha Anatol Korkodus nem ismerné ezeket az embereket: a brigadéros a konyhában meglapulva és a tálalóablakon át kipillantva figyeli a vendégek vacsoráját, mialatt az tapasztalható, hogy a fogadás, Edmund Pochoriles „egyszer csak maga is leült az asztal mellett szabadon maradt székre, és mialatt a két idegen kinyitotta a Ses-

tetlen és bizonyos értelemben »halhatatlan«. A folytonosan képződő anomáliákba a szereplők többsége belepustult, de maga a körzet mindig újratermelődött. [...] A *Verhovinában* viszont nem csak a szereplőkkel, hanem magával a körzettel történik (vagy fog történni) valami. A legközelebb eső városokban (némiyiknek valós neve van, Lemberg, Csernovitz), ahol az ismeretlen hatóságok székhelye található, olyan erők készülődnek, amelyek előbb-utóbb lebontják a körzet határait, s várhatóan megszüntetik ezt a kegyetlenül primitív, de valahol mégis emberi és élhető világot.” VÖ. ANGYALOSI 2011.

Bes játék dobozát, és kezdte rendezgetni a korongokat, elbeszélgetett velük.³⁰ Anatol Korkodus később, kissé meghunyászkodva próbál beszédbe elegyedni a fogadóssal, aki, most már a hatalom mozgásának újabb (alkat)részeként, több alkalommal utasítja a brigadérosot, hogy beszéljen a vendégekkel. Azonban Anatol Korkodus nem hajlandó elmozdulni saját helyéről; ebben a helyzetben a brigadéros háttérbe szorul, kívül reked annak a körnek a határain, amihez tartozónak vélte magát. A fogadós végül átadja a vendégek baljóslatú üzenetét:

Mit mondott, kijön?

Nem, nem jön ki. Pochoriles közben kinézett a tálalóablakon a terembe. Azt mondanám, most már te se menj be. Kodrin úr azt mondja, hogy el nem bírja képzelni, miről is akarnál vele beszélni. És egyáltalán hogy is jut ilyesmi eszedbe? Elmúltak azok az idők.

Miféle idők?

Hogy még most gondold végig az életedet, ezt tanácsolja neked. Igen, pontosan ezt mondta: elmúltak azok az idők. Ezt üzeni neked. (93)

A brigadéros eliminálásának pontos időpontja nem állapítható meg; azonban mindez mellékes szálnak tűnik abban a narratívában, ami a fejezetben bemutatott hatalmi mozgások folyamatát beszélné el. A hatalom mozgása az ábrázolt szituáció keretén belül érhető tetten, amikor a kint és a bent ellentétét felhasználva a fejezet retorikai szerkezetének elemzésére kerül sor. Ez alkotja azt a komplementaritást, aminek révén a figurák egymáshoz való viszonya megváltozik „eredeti” pozíciójukhoz képest. A jelentések e mozgások során szintén változáson esnek át; nem átértékelésről lehet beszélni egy ilyen jellegű változás következtében, hanem az egymás mellett megjelenített elemek elmozdulásáról – ahogy például a brigadéros helyet cserél a fogadóssal. Hiszen jelentőségük nem, pusztán a belső logika által megszabott fogalmi elrendeződés értelmében változik meg pozíciójuk.

A kint és a bent ellentétével a szövegre ráarakódik egy újabb jelentésréteg: ahogyan korábban a bent jelentette Anatol Korkodus számára a hatalom nyilvánvaló képét, a kint a kitaszítotttságot, vagyis a hatalomtól való megfosztottságot jelképezheti. Anatol Korkodus nem tudja értelmezni a mondatot, amit a fogadóssal üzennek számára; a „dolog egyáltalán nem világos” (93), jelenti ki halkán a brigadéros, és ezzel egyértelművé teszi, hogy a hatalom megrészegítő jelenléte egy illúzió része csupán, ami minden egyén számára – akár a hatalom gyakorlója, akár annak elszenvetője legyen – a vágy aspektusaként mutatkozik meg.

³⁰ BODOR 2011. 92. (A továbbiakban bármely, a főszövegben felhasznált idézetek mellé írom a hivatkozott oldalak számát.)

A *Verhovina madaraiban* ábrázolt szituációk jelentései, és az arra rétegződő újabb jelentések, a szöveg referenciális, illetve figurális szupplementumai olyan narratívát alkotnak, amelyek egymás tagadását hozzák létre. A szövegben található fogalomkészlet az allegorikus retorika szerkezetét teszi hangsúlyossá. A körzetben szerveződő hatalmi státuszok folyamatos változása, átrendeződése „szigorúan azonos a gépezet fogaskerekeivel, alkatrészeivel, a gépezet erejével”.³¹ Minden egyén része ennek a természettel különös összhangban álló szerveződésnek, aminek elsőrendű kifejezési módja a körzet; pontosabban a tér, a terület projekciójaként realizálódik.

A mozgásba lendítés alapvető mozzanataként lesz értelmezhető a brigadéros, Anatol Korkodus megjelenése a körzetben, amikor beköltözik a korábban majdnem ezer évig Verhovinán élő, majd egy éjszaka alatt hirtelen eltűnő Czervenskyek házába. Erre vonatkozólag világít rá mindaz, hogy Verhovina védőszentje, Szent Militzenta, „akinek három lába volt, hogy csak úgy suhant a rétek fölött, jött és a piaci népek szeme láttára megáldotta a halmokat, amelyek között a hévizek buzogtak, ezzel az egész terület, a Medwayától a Brusztyninai-mocsarakig, pont amennyit a Paltin lejtőiről a tekintet befogni képes, ezer évre a Czervenskyek gondjára bízta” (65). A hatalom folyamatossága nyilvánul meg abban a mozgásban, ahogy brigadéros megjelenik azon a helyen, ahol korábban a Czervenskyek uralkodtak a területen. Talán az sem elhanyagolható, hogy a körzetben „október első szerdája” a vizek ünnepe, hiszen, amikor Anatol Korkodus megérkezik, az olvasható a szövegben, hogy az „új lakó egy darab gyalulatlan deszkára ízó késsel beleégette: Vízfelügyeleti brigád, és kiszögezte a kapura” (67). Ebben az aspektusban a hatalom nem tekinthető egy újabb konstrukciónak, hanem a már meglévő hatalmi szerkezet egyféle variációjának. Lényegében ilyen, és ehhez hasonló variánsok fűzik össze a szöveg narratív szálait, ezeknek a mozgásoknak az ábrázolásával, leírásával kerülünk közelebb a géphatalom különös természetéhez.

A „Változatok végnapokra” alcím azt sugallja, hogy az elmúlás (és az emlékezet) ugyanúgy összefüggésbe hozható a különféle hatalmi mozgások narratív szerkezetével. Minden egyes variáció, ami bemutatni szándékozik saját olvashatatlanságát, mind a hatalom mozgásával, és mind annak retorikai kifejezésével kapcsolatban, egyúttal rámutat arra a kardinális pontra, ami egy-egy figurának a sorsával konvergál. Verhovinán az elmúlt dolgok a közösség emlékezetében olyan jelenvaló emlékezősszférákat építenek ki, amelyek a térbe ágyazva öltenek formát.³²

³¹ DELEUZE–GUATTARI 2009. 112.

³² „Verhovinán sokkal inkább jellemző a múlthoz a térben, az anyagiságon keresztül történő viszonyulás, mint azok a gesztusok, melyek az emlékezésben a múlt szakralitása felől meggyőződtek. [...] A halál kapcsán a szakadásról alkotott metaforáinkat, eufemizmusainkat, fogalmainkat forgatja ki, éppen a materiális, térbeli megvalósulása által demetaforizálja, közeledve a kifejezés denotatív szintjéhez: a halott Anatol Korkodus nem a továbbélők emlékezetében, hanem éppen jelenében, azok mindenkori terében él tovább.” L. Kiss 2012.

Duhovnik gátőr „cafatokban lógó” holtteste és a kutyája teteme, Stelian szét darabolt teste a réten, a minden valószínűség szerint Nika Karanika testébe törött penge, vagy akár Anatol Korkodus érintetlen teste azon a szénásszekéren, amelyen visszahozták Verhovinára: mindegyik kép tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy a körzeten belül az elmúlt dolgokról való beszéd pusztán formális, nonverbális szinten jelenik meg. A korábban létező kapcsolatok destruálódnak, felbomlanak, lehetetlenné válik a hozzájuk fűződő tartalmi viszony felélesztése. Az elmúlt dolgok a környezet, pontosabban a természet részeivé válnak, ezáltal alakítanak ki egyfajta áttételes relációt a róluk megemlékező közösségben. Ehhez hasonló relációra példa a Balwinder és Adam közötti beszélgetés az Anatol Korkodus gyilkossága utáni reggelen, amikor arról társalognak, hogy, mivel a brigadéros elment, ezután majd egy személyre kell rendelni az ebédet a fogadóból.³³ Azonban, ennek ellenpontozásaként, átértékelődik Adamnak az a rituális szokása, ahogy Anatol Korkodus nyughelyén megemlékezik a nevelőapjáról.

Anatol Korkodus már rég nem él, de én évről évre egy szelet kaláccsal és egy kupa szederborral kísétálok a Paltin mezejére, és nyughelyénél, a kettes számú hőforrásnál töltöm a neve napjára virradó éjszakát. Az évforduló a nyár derekára esik, ilyenkor, Szentiván táján az égbolt a napnyugtától hajnalig üvegesen dereng, kocsonyásan áttetszőek az éjszakák, látom is az öregemet másfél méter mélyen a víz alatt lebegni, a túlvilág kék káprázatában. (209)

A közösségben kialakuló rituális megemlékezések képesek a hatalom és természet korrelációját a narratíva szintjén egyfajta folyamatosságba helyezni, ahol a „*hatalom visszatekintve legitimálja, előretékelve pedig megörökíti magát, hiszen ugyanúgy szüksége van származása megkreálására, mint annak biztosítására, hogy milyenként emlékezzenek rá.*”³⁴ Erre utalhat például az a gesztus, ahogyan Anatol Korkodus, mint a hatalom gépezetének egyik része, örök nyughelyét végül a természetben látja megvalósulni, ahol a „*halál után ily tündökletes a folytatás.*” (209)

3. 2. (Lehetetlen kötődések)

A fentebb vázoltak alapján konzekvensnek tűnik rávilágítani arra a hatalmi szerveződésre, ami a körzet társadalmának intim kapcsolataiban, elsősorban a szerelem különböző formáiban, valamint az erre való lehetetlen állapotokban nyilvánul meg. Ebben az esetben is működik egyfajta szembenállás olyan nem

³³ Uo.

³⁴ Uo.

evidensnek tekinthető fogalmak között, akár a kint és a bent, vagy egyszerűen a feszültség a szerelem hatalmi mozgása és a természet között.

Nagyszerű példának tűnik a 2. (*Delfina*) című fejezetben ábrázolt szexuális aktus, ami mindenekelőtt egy kapcsolat bomlását, valamint erre a korábbi kapcsolatra épülő újabb viszony lehetetlenségét beszéli el. A *Verhovina madaraira* jellemző, meglehetősen túlzónak látszó, ugyanakkor mégis autentikus viszonyok ábrázolása azt a képzetet erősítik, hogy a körzetben fellépő perverzitás, állati megjelenés a szövegvilágon belüli önreflexió sajátos vonását tükrözik. Olyan metaforikus szerkezettel operál a szöveg, ami még inkább kontúrossá teszi az animális paradigma természetét. Szilágyi Márton ugyancsak Bodor metaforikus képhasználatára hívja fel a figyelmet az alábbi részletben:

Ez azért lényeges az értelmezés szempontjából, mert a *Sinistra* körzet egyik legfőbb kompozíciós elve az átgondolt metaforastruktúra. A szöveg ennek köszönheti gazdag konnotatív jelentéshálózatát. Az emberi létezés lefokozása, az animális szinthez közelítése a legkövetkezetesebben ennek a poétikai eszköznek a segítségével valósul meg: a mezítlábra húzott szandálból griffmadárkarmok konyulnak le, Gábrriel Dunka távolról kutyának látszik, a hegyivadászok hiú szarvasok vagy szarvaslelkűek, a civilekből szervezett titkosrendőrség tagjai a sűrke gúnárok, Coca Mavrodin úgy fagy meg, mint egy alvó lepke stb. A szűzsé szintjén az emberinek és állatnak ugyanerre az egymásba mosódására példa a medvetelep, amely a körzet legfontosabb intézménye, rejtett centruma. Szinte fókuszszerűen egyesülnek ezek a poétikai-stiláris eszközök Connie Illafeld történetében: az egykori buja szépség a kényszergyógykezelés hatására szőrös állattá változik. Sorsa magába sűríti az emlékezetvesztést, a nyelv nélkülivé válást, az animálódást és az eredeti nőiség elvesztését, vagyis a nemtelenséget.³⁵

Úgy gondolom, ennek a metaforikus kifejezésmódnak köszönhetően érthetővé válik az interszubjektív viszonyokban létrejövő hatalmi mozgás természete. *Delfina* állati ösztönöket képviselő alakja arra szolgál, hogy határvonalat képezzen az emberi és nem emberi vonások között:

A gyalogösvényen, a hófoltokon itt-ott talán még éppen *Delfina* Duhovnik máladozó, széles lábnyomai sötétlettek, azóta, hogy vállán a kukoricadarás tarisznyájával legutóbb a gát felé igyekezett. Most, hogy olvadt, a lábnyomok megnőttek, elterpeszkedtek a fenyőtűtől szürkés hóban. Mintha korábban egy medve járt volna arra. Olykor még a

³⁵ Vö. SZILÁGYI 2005. 102.

szaga is érződött. Ahol két lábnyom között sárga folt jelezte, hogy az asszony leguggolt dolgát végezni, nehéz, fojtó állatszág kóválygott. A fenyőgallyakon fennakadt, csillámló ősz hajszálak lebegtek. (44)

A metaforastruktúra mögött meglapuló narratíva magában rejtje az allegória szerkezetének lehetőségét; hiszen „*az allegóriák mindig metaforák allegóriái*”,³⁶ és a szövegben konstruált metaforastruktúra szükségszerűen egy narratíva köré szerveződő interferencia része. Mind az elbeszélte figurák mintegy állandó jelzőként kezelt metaforikus megnevezései, mind az elbeszélte eseményekbe ágyazott szerepük ahhoz vezet, hogy helyük a természet gépként látható alkatrészeként formálódjon. Az alábbi részletben található metaforikus leírás a későbbi események magyarázataként szolgál, tulajdonképpen legitimálja a Duhovnik gátór halálához fűződő irreális körülményeket.

És persze Duhovnik gátór meg az asszony, a medve Delfina. Nem sok dolguk volt, időről időre összeszedték a víz színéről a behullott gallyat, a szélhordta száraz levelet és egy hosszú nyelvű kotrólapáttal a tócsapok rácsáról tisztították az üledéket. Az őszi esőzések és a tavaszi nagy olvadás idején valahányszor csordultig telt a meder, megnyitották a zsilipeket, és fenéig leeresztették a tóból a vizet. A tél közeledtével lefeküdtek, betakaróztak kóccal, gallyal, hullott őszi levéllel, s mint a burkus medvék, tavaszgi összebújva aludtak a behavazott kunyhóban. (46)

Hanku megjelenésével, aki Anatol Korkodus parancsára látogatta meg a Czervensky-réven a zsilipekre felügyelő gátórt, akinek „*széltépte, varjúcsipte alakja ősz óta a gát közelében, egy hegyijuhar legalsó ágán, vékony drótkötél végén himbálózott*” (39), és annak feleségét, a medve Delfinát, ismét a kint és a bent ellentétéhez sodródunk. A kint distanciájával és a bent immanenciájával, e két oldal különbözőségével építkezik a *Verhovina* azon része, ami a kívülről érkező Hankut mutatja be a belülről ábrázolt figurának, Delfinának. Nem sokkal azután, miután Hanku megpillantja Delfinát, a „*kunyhó egyetlen ablaka mögül, orrát az üvegre nyomva*” (46), beszédbe elegyednek, lassanként kialakul közöttük a kapcsolat. Az alábbi párbeszéd nemhogy a két alak viszonyának kialakulását, de kapcsolatuk törékeny, kielégíthetetlen voltát kívánja szemléltetni.

Szóval Duhovnik ma már nem jön haza.
Ahogy mondja. Ma már biztosan nem. És lehet, holnap se.
Hol a fenében jár?
Mondtam. Sétálni ment.

³⁶ DE MAN 2006. 240.

Jó, akkor most menj vissza és sötétedésig lapátolj sót a redőnyök köré. Reggel feljövök, akkor újra próbálkozunk. Jól jegyezd meg, amíg az olvasás tart, és dagadnak a patakok, tartások nyitva a zsilipeket.

Az asszony ránézett. Homlokán, mint a havasi rózsa bimbói, pattanások viritottak.

Maga az erdőn marad? Mert aludni itt is lehet. Tüzet rakok és megmosdom

Az utászoknál alszom. Korkodus úr ma este odaküld egy embert, szálamit hoz, italt meg kenyeret. (49)

Hanku másnap, ahogy ígérte, visszatér az asszonyhoz; amikor a Néma erdőn keresztül vág át, akkor találja szembe magát a cafatokban himbálózó Duhovnik gátőr és kutyája felakasztott tetemével, a hegyijuharok között. Miután sikerül együttesen elérniük, hogy a zsilip újra működésbe lépjen, egy rövid, jelentéktelennek tűnő, azonban mégis fontos beszélgetés után a gátőr holttestével kapcsolatban, az asszony beinvitálja magához Hankut, mondván, hogy van számára valami mutatni való. A hatalom mozgása azonos módon, azonos struktúrával, pusztán más formában vagy más leíráson keresztül mutatkozik meg: Hanku a kintről beáramló, a közösségből érkező figuraként betör Delfina metaforikus, animális, tehát a természettel megegyező alakjával képviselt zárt térbe. Azonban a bent jelképe nem fér össze mindezzel, lehetőségeihez mérten, a hatalom képviselője vagy feloldódik benne – ahogy Anatol Korkodus esetében volt látható –, vagy a mulékony pillanatnyiságot választja. A szexualitás homogén ábrázolása csakis erre a pillanatnyiságra utal; arra, hogy a körzetnek a kint és a bent ellentéte köré épülő narratívájában a hatalmi szerkezet természetbe fordulása nem tekinthető befejezettnek. A körzet társadalma képtelen teljes mértékben asszimilálódni, megközelítheti, azonban elérni semmiképpen sem tudja azt az állapotot, ami biztosítaná pozícióját a folyamatosan mozgó hatalommal szemben. Egyik módja ennek a megközelítésnek a szexualitás lehetősége marad, aminek egészen harmonikus leírása olvasható az alábbiakban:

Megnyalta a száját, mély lélegzetet vett, megragadta térde fölött a szoknya szegélyét és lassan, mint egy függönyt, mögötte a titkos meglepetéssel, arazonként emelni kezdte. Előbb csak úgy a combja közepéig, várt egy keveset, közben egyenesen Hanku szemébe nézett, végül kitakarta magát, a köldökéig. Semmi alsóneműt nem viselt a ruha alatt. Telt fehér combját lila erek hálózta, köldöke alatt, mint menekülő apró bogarak, anyajegyek futkostak szerteszét. A kis mohafészek mélyén, mint egy kis rózsaszín ciga, eleven húsa csillogott.

A kelő kovász illata betöltötte a kunyhót a mennyezetig. Hanku letérdelt Delfina elé, átölelte feneke fehér párnáit, mintha egész eddigi élete során mindig is csak erre a pillanatra vágyott volna.

Virradatig közöttük szó el nem hangzott, hallható néha csak egy-egy eger motozása volt a lom közt, meg az a selyem nesz, ahogy a combok egymáshoz simulnak, szaftos cuppanások. Fölöttük lidérces tompa derengéssel, mint a szeretők holdja, egész éjszaka a tölcsérgombás szeszes flakon világított. Delfina homlokáról pedig a ragály csillagai. (53)

A szöveg belső logikájából származó következetlenségek, elbizonytalanító effektusok³⁷ is közrejátszanak abban, hogy az a retorika, ami rámutat a kapcsolatok totalizáló tulajdonságára, egyszersmind arra kényszeríti e viszonyokat, hogy elveszenek a hatalmi játékok önkényességében. A vágy által strukturált viszonyok alá vagy fölé rendelése e kétféle irányba tartó mozgásban fogalmazódik meg. A körzetbeliek aszerint rendeződnek ebben a lineáris rendszerben, hogy mozgásuk miként határozta meg őket. A második fejezetben olvasható kapcsolat lehetetlensége épp abban a pillanatban válik nyilvánvalóvá, amint az animális szintre ereszkedett szereplők levedlik figurális jelentésüket, és „visszanyernek” egy tulajdonképpeni jelentést, amely a természetben lassan berozsdásodó, forgó gépezetként működő hatalom szerkezetét akasztaná meg. A fejezet utolsó soraiban olvasható párbeszéd rávilágít Hanku és Delfina pillanatnyi együttlétének illúziójára.

Vette a láncot, és átfűzte a drótból sodort öv alatt. Végét a karabinerrel nadrágszíja csatjához kapcsolta. Közben az asszony homlokán a féktelen szerelem havasi rózsáit bámulta.

Látod, azt a kenegetős szeszedet ottfelejtetted.

Tényleg. Kicsit megzavarodtam.

Pedig Korkodus úr direkt neked küldte.

Valahogy kiment a fejemből.

Látod, látod. Máskor figyelj ám jobban.

³⁷ Az alábbi részlet jobban rávilágít, pontosan mire utal következetlenség, valamint elbizonytalanító effektus alatt Angyalosi: „Az ilyesfajta „következetlenségek”, elbizonytalanító effektusok szervesen hozzátartoznak a szöveg működésmódjához. Az író gondosan ügyel arra, hogy sem a jellemek, sem a situációk „ne álljanak össze” valamilyen lélektani és narratológiai kód megnyugtató szabályai szerint. Korkodus tehát, miután elégette az iratait, megint csak írni kezd; nem tudja abbahagyni az írást - pedig maga is tudja, hogy nincs rá szükség, senkit sem érdekel. Ezzel a logikátlansággal igazolja a legvilágosabban, hogy nincs helye az új világban, amely pontosan az írás formájában tovább élő múlttal akar leszámolni. Azok, akik jelen vannak a letartóztatásánál (maga Adam is, aki apjaként tiszteli), nagyon jól értik ezt: úgy beszélnek erről az eseményről, mintha csak hallomásból értesültek volna róla. Pontosán tudni valamit, s főleg szemtanúnak lenni nem hoz szerencsét ezen a településen, ahol nemrég még a menetrendet is eltörölték.” L. pl. ANGYALOSI 2011.

Hát majd máskor. De maga, ha egyszer ráér, még érte mehetne.
Ha el nem felejttem.
Biztos ott találja még a polcon. Aztán tartsa is meg. Mostantól majd
magának is kelleni fog. (55–6)

4. Befejezés

A *Verhovina madarai* a hatalom allegorikus retorikájával különbözik más Bodor-szövegektől. A fenti fejezetek elsősorban arra keresték a választ, hogy milyen háttérfogalmakkal fejezhető ki a legélesebben a retoricitása a hatalomnak. Természetesen, a háttérfogalmak (mint a körzet, az interszjektív viszonyok vagy az ellentétek) pontosabb kifejtést igényelnek ugyan, mégis összeegyeztethetők azzal a koncepcióval, amit deleuze-i hatalomkép implikál. Úgy is megfogalmazhatnám, hogy ez az allegorikus természet, ami a *Verhovinában* konstruálódik, valójában a hatalom velejáró (poétikai) természetének nevezhető.

A szöveg egyik központi figurája, Anatol Korkodus brigadéros számára a természet a „mozgásban megmutatkozó állandóság” képzetét, „olyan időbeli állandóságot” jelent, amely „hiányzik önmagából.”³⁸ A hatalmi pozíciók mozgása, valamint a körzet, ahol e mozgások létrejönnek, olyan variációkat generálnak az elbeszélésben, amelyek a természetbe fordulás aktusát írják le. A brigadéros halálához kötődő elemek a szövegben ezt a térben való dinamikát teszik hangsúlyossá, egyúttal előrevetítenek másfajta kérdéseket. További értelmezést kíván például az elbeszélő Adam és az olykor feltűnő narrátor közötti analógia, és ennek az párhuzamnak a hatalomhoz való kapcsolata. Olyan kiaknázatlan terepek mutatkoznak meg ezen a szinten, amelyek nemhogy az elbeszélő hitelét cáfolnák meg, hanem az is felmerül, hogy az elbeszélések „változatai” a regényben tulajdonképpen mennyiben függnek össze, mennyiben alkotnak egységes szöveget egyáltalán. Az elbeszélő megkérdőjelezése megerősíti azokat az elvárásokat, amelyek a művel szemben, a korábbi Bodor-szövegekre alapozva születnek meg. Ezek a lehetséges vizsgálódások olyan tematikát posztulálnak, amelyek az elbeszélő Adam ironikus viszonyulását jelentené a szövegen belül fölepülő konstrukciókkal szemben; olyan újabb viszonyok feltárásához járulna hozzá az elbeszélő relatív, ironikus megvilágítása, amelyek másfajta, nem mellesleg egészen érdekes perspektívába helyezné a szöveg értelmezését.

További elemzéseket hívhat elő e hatalomkép tisztább és részletesebb vizsgálatának a lehetősége. Lehetséges, hogy az effajta nyelvi megformáltsága a hatalomnak további, hasonló tematikájú szövegekben szintén kialakul, illetve nyomot hagy. De még szélesebb perspektívából nézve az is felmerülhet, hogy ez

³⁸ DE MAN 1996. 18.

a deleuze-i hatalomstruktúra valójában az egyes esetekben létrejött, specifikált hatalmi struktúrák univerzális gondolatát alapozná meg.

Irodalom

- ANGYALOSI 2011 ANGYALOSI Gergely: A körzet metamorfózisa. *ÉS*, 2011/50.
 BENGI 2005 BENGI László: A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. In: Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról. Szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor. Bp., 2005. 114–131.
- BENJAMIN 1980 BENJAMIN, Walter: A német szomorújáték eredete. In: *Uő: Angelus Novus*. Bp., 1980. 191–482.
- BODOR 2011 BODOR Ádám: Verhovina madarai. Bp., 2011.
 BODOR 2006 BODOR Ádám: A részleg. Bp., 2006.
 BODOR 1992 BODOR Ádám: Sinistra körzet. Bp., 1992.
 BORBÉLY 2010 BORBÉLY Szilárd: A határövezet viszonyai. Bodor Ádám világa. *Beszélő*, 2010/2. 49–55. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-hatarovezetviszonyai> (Letöltve: 2015. 04. 26.)
- DE MAN 2006 DE MAN, Paul: Az olvasás allegóriái. Bp., 2006.
 DE MAN 1996 DE MAN, Paul: A temporalitás retorikája. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1996. 5–60.
- DELEUZE 1999 DELEUZE, Gilles: Nietzsche és a filozófia. Bp.–Debrecen, 1999.
 DELEUZE–GUATTARI 2009 DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix: Kafka. A kisebbségi irodalomért. Bp., 2009.
 DELEUZE–GUATTARI 2002 DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix: Rizóma. In: *A posztmodernirodalomtudomány kialakulása*. Szerk. BÓKAY Antal–SÁRI László–SZAMOSI Gertrúd–VILCSEK Béla. Bp., 2002. 70–86.
- FOUCAULT 2000 FOUCAULT, Michel: Az értelmiségi és a hatalom. Michel Foucault és Gilles Deleuze beszélgetése. In: *Uő: Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, 2000. 241–249.
- KISS 2012 Kiss Ernő Csongor: Megtalált helyek. 2012. (kézirat)
 RADNÓTI 2006 RADNÓTI Sándor: A megtalált hely. *ÉS*, 2006/7.
 SZILÁGYI 2005 SZILÁGYI Márton: A tárnicsgyökér fanyar illata. In: Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról. Szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor, Bp., 2005. 98–105.
- TAKÁTS 2007 TAKÁTS József: Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett. In: *Uő: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. Bp., 2007. 78–91.
- TAMÁS 2012 TAMÁS Gáspár Miklós: Bodor Ádámról. *ÉS*, 2012/1.
 ŽIŽEK 2009 ŽIŽEK, Slavoj: Egyszer mint tragédia másszor mint bohózat. Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig. Bp., 2009.

Tóth Bálint

A Survive-Minimalizmus korlátai

A szabad szórend kezelésének problémái egy szigorúan derivációs mondattani modellben

The limitations of Survive-minimalism: Issues of free word order in a strictly derivational syntactic framework

The question of what factor or factors are at play in determining the order of postverbal constituents, and more importantly, how this phenomenon can be integrated into our chosen syntactic framework are among the oldest and most persistent questions in the history of the generative description of Hungarian. Studying the relevant segments of the literature, it appears that to this day, there has been no solution proposed to this problem which does not necessitate the extension of some segment of the analytical framework, or resorts to operations which cannot, or can hardly be motivated empirically (adjunction of arguments to phase boundaries, free linearization, etc). Survive-minimalism (Stroik 1999) is a current syntactic framework, aiming to eliminate every conceptually unsound element of mainstream syntactic models (movement, blindness of the numeration, unconstrained merge, EPP-features, etc.) and developing a psychologically plausible, motivated theory of the human language faculty. In the present study, it is demonstrated that phenomena which have been studied with success in the framework of Survive-minimalism in many languages (binding symmetries and asymmetries in coordinate structures) are also present in Hungarian, and can be readily described using the same apparatus, thus proving the model's legitimacy for the study of Hungarian. The main aim of this study (after a thorough description of the framework itself) is to examine whether it is possible to derive structures with free word order (showing behavior similar to that of coordination) in a strictly derivational framework, employing only External Merge, and a hidden cartography, encoded as hierarchical feature matrices on lexical items, in a way that does justice to the empirical findings of the past decades. Insofar as the answer to the above question is negative, we have to answer the question whether the analytical framework can be extended in a way that both allows us to derive these structures, and preserve the intended simplicity and naturalness of the analytical toolbox.

Bevezetés

Dolgozatom elsődleges célja, hogy bemutasson egy új, a magyar nyelv leírására mindezidáig nem alkalmazott generatív elemzési keretet,¹ mely a szabvány minimalista modellekhez képest pszichológiailag plauzibilis nyelvontológiát nyújt, és radikálisan egyszerűsíti a leíráshoz használt elemzési apparátust. Feltéve, amennyiben a modell valóban jobb a fősodorbeli minimalista modelleknél, képes lehet olyan nyelvi jelenségeket magyarázni a magyar nyelvben, amelyek leírása eddig problémába ütközött.

E hipotézis tesztelésére két olyan jelenséget fogok vizsgálni, amely a magyar nyelv generatív leírásának története során gyakorlatilag minden megközelítésben problémákba ütközött: a mellérendelő szerkezetek felépítését és az ige utáni szabad szórend okait, annak lehetséges formalizálásával. Dolgozatomban kimutatom, hogy noha a magyar mellérendelő szerkezetek leírására a modell tökéletesen alkalmas, és beváltja a Putnam és Stroik által tett empirikus jóslatokat, a posztverbális szabad szórend leírására – a derivációs szintaktikai modellek jellegéből, metaelméleti korlátaiból fakadóan – nem alkalmazható. A dolgozat első harmadában röviden áttekintem a generatív nyelvelmélet mint diszciplína céljait és alapvetéseit, majd részletesen ismertetem a Survive-Minimalizmus modelljét, kitérve a standard minimalista modellekkel való eltérésekre, előnyökre. Ezután áttérek a mellérendelés jelenségére, elsőként a szakirodalomban eddig megjelent elemzési módok, valamint azok problémáinak tárgyalásával, majd a Survive-Minimalizmus által nyújtott alternatíva bemutatásával. Végül rátérek a szabad szórend jelenségkörére, először a mellérendeléshez hasonlóan a korábbi megközelítések problémáinak, elégtelenségeinek átfogó bemutatásával, majd annak vizsgálatával, vajon alkalmas-e a Survive-Minimalizmus e jelenségkör kezelésére, és ha nem, miért? Értekezésemet rövid konklúzió zárja, melyben összefoglalom, kontextusba helyezem a dolgozat eredményeit és azok jelentőségét, valamint felvetek néhány olyan kérdést, melyek megválaszolása jövőbeli kutatások tárgyát képezi.

Elméleti háttér

Annak megértéséhez, miért kívánatos a Survive-Minimalizmus felé elmozdítani a generatív paradigmát, először szükséges rövid történeti áttekintést nyújtani arról, melyek a generatív nyelvelmélet főbb elméleti alapvetései és céljai, és miként térnek le jelenlegi, fősodorbeli variánsai arról az útról, amely egy pszichológiai-

¹ Survive-Minimalizmus, PUTNAM és STROIK 2013.

lag plauzibilis és tudományosan explicit nyelvelmélet felé vezetne. Helykorlátok okán nem adhatunk itt átfogó képet a terület eredményeiről és fejlődéséről, vagy az ez idáig az Univerzális Grammatikának tulajdonított elvekről és paramétereiről, így jelen fejezetben azokra a metaelméleti alapokra koncentrálok, amelyekkel minden önmagát generatívként aposztrofáló elmélet egyetért. Az érdeklődő olvasó átfogó ismertetést találhat Webelhuth összefoglaló művében.²

A generatív nyelvelmélet céljai

Régóta elfogadott, és igen ritkán (ha egyáltalán) vitatott tény az emberi nyelvekkel kapcsolatban, hogy bármely (véges fonémarendszerből, és igen extenzív, de feltehetően szintén véges lexikonból álló) nyelv egy idealizált (A Chomsky-i értelemben³) anyanyelvi beszélője képes végtelen számú jólformált mondatot alkotni és értelmezni.

A fenti állítás gyakorta félreértés tárgyát képezi, így jegyezzük meg, hogy az nem implikálja, hogy bármely beszélő végtelen számú jólformált megnyilatkozást produkálna, avagy tapasztalna élete során. Ebben az értelemben az egyéni beszélők által használt kifejezések halmaza véges, ugyanakkor nincs egyértelműen megszabható határa a potenciálisan lehetséges, létrehozható, de korábban soha nem használt megnyilatkozásoknak.

Chomsky híres művének⁴ megjelenése óta szokványossá vált a generatív paradigmán belül elkülöníteni egymástól a kompetencia és a performancia fogalmát. A gyakorlatban ez a distinkció a következőt jelenti: kompetenciának (vagy I-nyelvnek⁵) nevezzük a beszélő fejében található absztrakt szabályrendszert, amely lehetővé teszi számára, hogy jólformált mondatokat produkáljon és megállapítsa, hogy egy mondat jólformált-e. Performancia alatt pedig a kompetencia gyakorlati, beszéd vagy jelek által történő megvalósulását értjük, melyet azonban korlátoz a beszélő feldolgozóképesége, tüdőkapacitása, mentális állapota stb. Így a kompetencia és a performancia sosem fedheti egymást száz százalékosan.

Egy ehhez hasonló, restriktív elmélet előnyei közé tartozik az is, hogy potenciálisan képes lehet megmagyarázni, miként képesek a gyerekek elsajátítani az anyanyelvüket. Elfogadott tény, hogy a csecsemők nem igényelnek formális oktatást anyanyelvük elsajátításához, az elsődleges nyelvi bemenet (az általuk hallott beszéd) gyakran tartalmaz hibákat, hamis kezdéseket és agrammatikus szerkezeteket. Érvként szokás még felhozni a „negatív bizonyíték hiányát”. Ezt azt jelenti, hogy abból, hogy a gyermek nem találkozik egy bizonyos szerkezettel,

² WEBELHUTH 2005.

³ CHOMSKY 1965.

⁴ Uo.

⁵ Internális, tehát belső.

nem tudhatja, hogy azért nem találkozott még vele, mert agrammatikus, vagy egyszerűen nem hallotta még.

Gyakorlatilag a fenti paradoxon képezi a generatív nyelvelmélet alapját, és ez vezette a kutatókat arra a következtetésre, hogy az emberi nyelv komputációs rendszere nagyrészt nyelvfüggetlen és genetikailag adott, valamint a hatékony komputáció fizikailag adott törvényszerűségei⁶ és univerzális grammatikai elvek által meghatározott. Feltesznek emellett bizonyos kétértékű paramétereket is (pl. hogy egy fej a vonzatai előtt vagy után áll az adott nyelvben), melyeket a gyermek a nyelvelsajátítás folyamata során a nyelvi input alapján állít be. Egy ilyen elmélet tehát komolyan leszűkíti a lehetséges nyelvtanok körét is.

A generatív szintakták azt vallják, hogy a nyelvi kifejezések felfoghatók forma és jelentés (motiválatlan) párosításaként.⁷ Nyilvánvaló az is, hogy az emberek birtokolnak egy „mentális lexikonnak” nevezett rendszert, amely hatalmas számú lexikai egységet tárol. Ezért aztán egy ideális grammatikai modell legalább két interfész-szintet kell, hogy tartalmazzon⁸. A konceptuális-intencionális interfész, amely a szemantikai/pragmatikai értelmezésért felelős, valamint a szenzoros-motoros interfész, amely a nyelvi megnyilatkozások artikulációját és párhuzamosan a feldolgozását végzi. Ez a két fogalmilag szükséges interfész szint szükségyszerűen kapcsolatban van a lexikonnal is, hogy lehetővé tegye a lexikailag tárolt információ leképzését az interfészek által feldolgozható formába.

Fontos még említést tennünk két olyan alpműveletről, melyeket gyakorlatilag minden minimalista modellben alapvetőnek és konceptuálisan szükségesnek tartanak, és amelyek felelősek a szintaktikai szerkezetek felépítéséért. Ez a két művelet az Összeolvasztás és a Mozgatás (Merge and Move – az angol terminológiai konvenció alapján nagybetűvel).

Az Összeolvasztás egy két elemen definiált, rekurzív szerkezetépítő művelet, amely két elemből α és β létrehozza azok halmazát, $[\alpha, \beta]$. A szimmetria megtörése érdekében az így létrejött halmaz egyik eleme (a leggyakoribb értelmezés szerint az, amelyiknek a szelekciós kívánalmai az Összeolvasztás során kielégítésre kerülnek) *projektál*, tehát ez fogja az így létrejött komplex elem címkéjét meghatározni. Alább látható erre egy egyszerűsített példa:

- (1) Összeolvaszt (eszik (V), kenyeret (DP))^à [eszik kenyeret (VP)]

Egy ige és egy vonzata összeolvad, majd az ige projektál, így a létrejövő komplex elem (jelölési konvenció szerint VP) igei természetű lesz. A második alpművelet, a Mozgatás egy már korábban a szerkezetbe olvasztott elemet helyez át a

⁶ URIAGEREKA 2000.

⁷ SAUSSURE 1916.

⁸ CHOMSKY 1995.

szerkezet egy másik pontjára. Tipikus példája egy tárgyként funkcionáló elem kiemelése kérdőszói pozícióba:

(2) Miti evett Péter ____i?

1. ábra A nyelv Y-modellje

öböl ezek közül a metaelméleti problémák közül. Mivel ott részletesen is tárgyalni fogom ezeket a problémákat, és megoldásukat is, itt csak tételesen sorolok fel néhányat közülük: Ilyen probléma többek között az Összeolvasztás „vaksága”, és az ennek folytán bekövetkező „derivációs fagyások”, a lexikon és szintaxis különállósága, valamint az, hogy egy ilyen nyelvtan feltehetően nem sajátítható el.¹⁰

A Survive-Minimalizmus elméleti modellje

Stroik¹¹ a minimalista architektúrával és Brody¹² a derivációs szintaktikai modellek¹³ “gyengén reprezentációs” természetével kapcsolatos felvetéseire adott

⁹ HORNSTEIN 2006.

¹⁰ PUTNAM és STROIK 2013.

¹¹ STROIK 2009.

¹² BRODY 2002.

¹³ EPSTEIN–SEELY 2002.

A fentiek értelmében a standard minimalista grammatikai modell a következőképpen fest: Egy kiválasztó algoritmus a mentális lexikonból kiválasztja a deriváció során használandó elemeket, majd egy rövidtávú memóriához hasonlatos tárolóba, a numerációba (N) helyezi őket. A numerációból egyenként kiválasztott elemeket az Összeolvasztás és Mozzgatás szekvenciális alkalmazása komplex szintaktikai szerkezetekké egyesíti, majd egy adott ponton (Spell-Out) a fonetikai és szemantikai információ szétválik, hogy mindkettőt a megfelelő interfész értelmezhesse. Ez az Y-modell néven vált ismertté.⁹

Ezzel a modellel kapcsolatban azonban rengeteg metaelméleti probléma felmerül, kiváltképp a pszichológiai plauzibilitás kapcsán. A következő fejezetben bemutatom a Survive-Minimalizmust, ami sokat kiküszö-

válaszként Putnam és Stroik¹⁴ olyan elméleti modellt dolgoznak ki, amely szándékuk szerint sikeresen leszámol az ortodox minimalizmusban vissza-visszatérő metaelméleti problémákkal, és egy egyszerűbb, pszichológiailag plauzibilisebb alternatívát nyújt, a generatív paradigma keretein belül maradván.

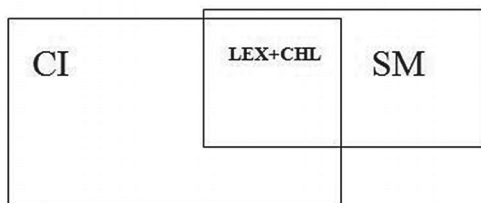
Ez az elméleti keret azonban számos fontos tekintetben eltér a hagyományosan minimalistaként aposztrofált modellektől. A következő néhány oldalon megkísérlek rövid összehasonlítást nyújtani a Survive-Minimalizmus, és a „standard minimalizmus”³ által alkalmazott analitikai eszköztárról, és arról, hogyan lehet előbbi mind empirikus lefedettségében, mind konceptuálisan eredményesebb, kívánatosabb.

Az emberi nyelv komputációs rendszerének elhelyezkedése

Ahogy a fenti érvelésből is kítűnhet, az ortodox minimalista elméletek jelentős többsége az emberi nyelv komputációs rendszerét (CHL – gyakorlatilag azonos a régebbi elméletekben „narrow syntax”-nek nevezett modullal) a lexikonhoz hasonlóan az interfészeken kívülállónak, azokhoz képest externálisnak tekinti. Következésképp a lexikai elemek inherensen tartalmaznak olyan jegyeket, melyek értelmezhetetlenek az interfészek valamelyike számára, és amelyeket eliminálni kell a deriváció folyamán, mielőtt ezek elérik az interfészeket, ezáltal biztosítva a deriváció sikerét. Putnam és Stroik szerint azonban ez tarthatatlan álláspont, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem egyértelmű miért tartalmaznának a lexikai elemek interfész-inkompatibilis jegyeket, amikor az interfészekhez történő továbbítás az egyetlen lehetséges módja a lexikai elemek és az azokból összeállított szerkezetek értelmezésének. Tovább árnyalja a fenti képet az is, hogy mivel a komputáció feltevésünk szerint megelőzi az interfészekhez történő továbbítást (transfer), nem nyilvánvaló, honnan „tudhatja” a komputációs rendszer egy globális előretekintési művelet (look-ahead) nélkül, mely elemek lesznek az interfészek által befogadhatatlanok, amennyiben nem kerülnek törlésre. Mindezek mellett nyelvészajátítási szempontból sem célravezető a szintaxisban „ellenőrzés” után törlődő, interfész-inkompatibilis jegyeket feltennünk, a következő okból: amennyiben ezek a jegyek már a szintaxisban törlődnek, nem nyerhetnek a fonetikai forma (PF) szintjén realizációt sem, így nem egyértelmű, hogyan tudná ezeket a jegyeket elsajátítani az anyanyelvével éppen csak ismerkedő gyermek.

A fenti okokból a Survive-Minimalizmus elhatárolódik a fent bemutatott fordított-Y modelltől, és radikálisan eltérő képet fest az emberi nyelvi képességről:

¹⁴ PUTNAM és STROIK 2013.

2. ábra A Survive-Minimalizmus modellje

Amint a 2. ábrán látható, a Survive-Minimalizmus mögött álló nyelvi ontológia szerint mind a lexikon, mind pedig a komputációs rendszer az interfészeken belül, azok „keresztmetszetében” helyezkednek el. Ami jelenlegi szempontunkból lényeges, hogy a lexikai elemeken nincsenek többé értelmezhetetlen jegyek. A lexikon az interfészeken belül helyezkedik el, így amit azok tartalmaznak, inherensen kompatibilis kell, hogy legyen velük. Ez azt jelenti, hogy a szintaktikai mozgató bizonyos eseteinek motiválására nem használhatunk gyanús, értelmezhetetlen jegyeket, sem olyan jegyeket, amelyeknek semmiféle szemantikai relevanciája nincs, úgymint a finit tagmondatokban a TP projekció fején feltételezett EPP-jegy, vagy az EDGE típusú jegyek a beágyazott fázisfejekben.

Jegytypusok

A fentikből jól látszik, hogy a Survive-Minimalizmus elvet minden olyan jegytypust, amely:

1. vagy nem járul hozzá közvetlenül a szóban forgó lexikai elem szemantikai interpretációjához, csupán „operatív” célokat szolgál (csak azért létezik, hogy a deriváció adott pontján kiválthasson egy mással nem motiválható mozgatót),
2. vagy sérti a szigorú inkluzivitás elvét.

Érdekes ezen a ponton röviden áttekintenünk a fentiek tükrében, mely jegyek használatát tartja a Putnam és Stroik¹⁵ által kidolgozott elméleti keret pszichológiailag motiválhatónak, szemantikailag relevánsnak.

A szerzők tulajdonképpen minden lexikai egységet egy hierarchikusan strukturált jegymátrixként képzelnek el, a következő felépítéssel:

3. <SUBCAT-F<sePSF<CAT-F<sdPSF>>>>

Lássuk egyesével, mi célt szolgálnak a fenti mátrixban látható jegyek, és mi motiválja éppen ezt a hierarchikus elrendezést:

¹⁵ PUTNAM ÉS STROIK 2013.

SUBCAT-F: Tulajdonképpen a majdnem minden generatív megközelítésben valamilyen formában megtalálható „szubkategorizáció” illetve „valencia” fogalmának Survive-keretbeli inkarnációja. Jelen esetben az „F” változóként szerepel, értéke attól függően, hogy hány grammatikai kategóriát ismerünk el primitívumként, lehet: D, N, A, V, v*, vT, C, stb. Lényegében ez a jegy határozza meg azt, milyen típusú és hány vonzatra van szüksége egy adott lexikai elemnek. Példának okáért a *szerep* ige <SUBCAT-D> értéket kapna, mert határozott főnévi argumentumot igényel.

CAT-F: Az előzőek értelmében intuitíve is könnyedén felismerhető, hogy a CAT-jegy egy lexikai elem saját, inherens kategóriabeli specifikációját hivatott kódolni. Felvehető értékei feltevésünk szerint azonosak a SUBCAT jegy lehetséges értékeivel. Ezen a ponton érdemes mellékesen kitérnünk a Survive-Minimalizmus egy potenciális gyengeségére, amely pontosan a jegyek ilyenén kategorizációjából fakad. Az eddig megjelent, Survive-Minimalizmussal foglalkozó munkákból nem nyilvánvaló ugyanis, miképpen volna a fenti jegymátrixokban kódolható egy „C-T-v*-V” felosztásnál valamelyest fejlettebb tagmondati kartográfia.¹⁶

Amennyiben például a mondat fő projekciós gerincén (projection line) különálló projekciókban helyezkednek el az eltérő viselkedést mutató kvantorok (DistP, RefP, stb.). Nem triviális kérdés, és nem is teljesen nyilvánvaló, vajon milyen kategóriájúnak kellene tekintenünk ezen projekciók fejét. (Mely ráadásul az esetek döntő többségében fonetikailag üres, amit a Survive-Minimalizmusnak metaelméletileg el kell vetnie, elsajátíthatósági okokból). A legkézenfekvőbb, valamint mind empirikusan, mind konceptuálisan legvonzóbb alternatívának tűnik mégis önálló kategóriaként kezelnünk ezeket, hiszen így mind a fenti, kartografikus elméletek elemzéseit jó eséllyel átültethetjük elméleti keretünkbe, másrészt viszont Cinque¹⁷, Starke¹⁸ és más szerzők kartografikus megközelítéseivel ellentétben nem kell a funkcionális szekvenciát „F-Seq” valamiféle szintaxison kívül, „az éterben” létező, önálló primitívumként feltennünk, hiszen a kartográfia a lexikai elemek jegyspecifikációjának mellékjelenségeként áll elő.

Dinamikus numeráció

A Survive-Minimalizmus keretén belül Putnam és Stroik az emberi nyelv komputációs rendszerének (CHL) „fagyálló” jellegét úgy kísérlik meg motiválni,

¹⁶ DÉKÁNY 2011, CINQUE 1999.

¹⁷ CINQUE 1999.

¹⁸ STARKE 2001.

hogy elvetik az N numerációba helyezett lexikai egységek pre-derivációs, vak szelekcióját.

Amint azt fentebb láthattuk, minden olyan szintaktikai rendszer, amely nem tételez fel globális előretekintést a deriváció előtt (amit gyakorlatilag minden kurrens elmélet igyekszik elkerülni), ugyanakkor vakon, egy lépésben választja ki a numerációba helyezendő lexikai elemeket, szükségszerűen „interfész-fagyásokat” (crash) fog produkálni. Egy „fagyálló” szintaktikai modell kidolgozásának legfőbb célja az, hogy választ adjon arra a kérdésre, miként akadályozhatjuk meg, hogy CHL bármi olyan szerkezetet előállítson, amit az interfészek nem tudnak hasznosítani

Hogy a szabvány minimalizmussal szembeni eltérések még egyértelműbbek legyenek, tételezzük fel, hogy a numeráció nem lexikai egységek egy lépésben létrehozott, statikus tárhelye, amely a deriváció folyamán apránként kiürül¹⁹ Ehelyett lépésről lépésre, a deriváció aktuális állapotának (peremének) megfelelően, „kívánság szerint” konstruált „gyorsítótár”. Ez tulajdonképpen annyit jelent, hogy amikor egy LI (lexikai elem) a szerkezetbe olvad, a numeráció szondázza a lexikont, olyan elemeket keresve, amelyeknek <SUBCAT> jegyei illeszkednek az előző lépésben olvasott elem <CAT> jegyéhez. Amennyiben létezik ilyen elem, azt a szondázó algoritmus (probing algorithm) a numerációba helyezi, ahonnan egy következő derivációs lépésben a szerkezetbe olvadhat. Ez tulajdonképpen meggátolja, hogy valaha is létrejöhessen olyan szerkezet, amit az interfészek nem képesek feldolgozni, hiszen eleve kizárólag egymáshoz illeszkedő elemeket választunk ki a lexikonból. Tételezzük fel a példa kedvéért a következő helyzetet:

1; $N = \{\emptyset\}$ NUM üres

2; $N = \{ \langle \text{CAT}: D \rangle \}$ A *Péter* lexikai egységet kiválasztjuk a lexikonból, és a numerációba helyezzük. A deriváció olyan lexikai egységgel indul, melynek nincsenek

SUBCAT jegyei. A következő lépésben ez az elem a derivációba olvad.

3; $N = \{ \langle \text{CAT}: D \rangle, \langle \text{SUBCAT}: D \langle \text{CAT}: V \rangle \rangle \}$ A *szere*t igét kiválasztjuk a lexikonból, mivel <SUBCAT> jegyének értéke (D) megegyezik a már derivációba került lexikai elem (*Péter*) <CAT> jegyének értékével.

¹⁹ A „standard” minimalizmusban, minden numerációba kerülő lexikai elem rendelkezik egy indexszel, mely megmondja, az elem hány alkalommal léphet be a szerkezetbe. Minden alkalommal, amikor egy elem a szerkezetbe olvad, az indexe 1-el csökken. A fentiekben tárgyalt vak szelekciós problémán felül e megközelítés sérti Chomsky inkluzivitási feltételét is, mely azt mondja ki, hogy a numerációban (és a derivációban) nem lehet jelen semmi olyan, amit a lexikai elemek inherensen, lexikai specifikációjuknál fogva nem tartalmaznak. Ebbe beletartoznak a nyomok, indexek és a Lasnik és Saito (1984) értelmében vett gamma-jelek is.

Miután az ige <SUBCAT> jegye ellenőrzi Péter <CAT> jegyét, utóbbi, mivel nincs több ellenőrzésre váró jegye, deaktiválódik a numerációban, további szintaktikai műveletekben nem vehet részt. Ezután a hierarchikusan legmagasabban álló jegy projektálódik mint új derivációs perem, mely jelen esetben az ige <CAT-V> jegye. Ez fog a következő lexikai szelekció irányadójaként szolgálni (mondjuk v^* számára). A deriváció fentiek szerint való elképzelése Stroik²⁰ szerint tökéletesen megfelel Boeckx²¹ a komplex komputációs rendszerek működésével kapcsolatban tett kívánalmának, mely szerint bármely komputációs rendszer által létrehozott objektum „peremeinek” könnyen felismerhetőnek kell lennie.

Ezt Boeckx gyors peremdetekció elve foglalja össze: „*A hatékony, optimális leképzés biztosítása érdekében a feldolgozási döntéseket olyan gyorsan kell meghozni, amennyire lehetséges. A gyors peremdetekció jelentős mértékben hozzájárul a leképzés hatékonyságához.*”²²

Nincs áthelyezési művelet

Putnam és Stroik rámutatnak, hogy a mozgatas által létrehozott „lánc” fogalma reprezentációs fogalom, melynek nincs helye egy szigorúan derivációs modellben. Rámutatnak arra is, hogy *magát a mozgatas műveletét* nem tudják értelmezni az interfészek. A mozgatas *eredménye* értelmezhető, hiszen a lexikai elemek értelmezhetőek több szerkezeti pozícióban is, de a mozgatas szükségessé tenné a teljes derivációs történet rekonstrukcióját, hogy a lánc megfelelően értelmezhetővé váljon.

Ezen felül amellet érvelnek, hogy a mozgatasi művelet mint elméleti primitívum ontológiailag költséges, hiszen a numerációban és derivációban lévő lexikai elemekről (melyek eleve másodrendű másolatai a lexikonban található elemeknek) további másolatokat készít. Ha elfogadjuk a hipotézist, miszerint az interfészek egy lexikai elemet értelmezhetnek diszjunktan (pl. fonetikailag a mondatélen, kérdőszói operátorként, szemantikailag pedig az ige egy argumentumaként, a kiinduló pozíciójában), a mozgatasi művelet viszont önmagában nem értelmezhető, tarthatatlanná válnak az érvek a mozgatas konceptuális szükségessége mellett. Úgy tűnik, a szintaxis nem törődik azzal, hogyan kerül egy lexikai elem egyik szerkezeti pozícióból a másikba.

Szükségessé válik tehát egy új műveletet feltételeznünk, amely nem támaszkodik „derivációból derivációba” leképzésekre (amely eleve reprezentációs természetű), hogy a korábban a szerkezetbe olvasztott elemeket áthelyezze. A

²⁰ STROIK 2013.

²¹ BOECKX 2007.

²² STROIK 2013. 27.

következő bekezdésekben Putnam és Stroik művére támaszkodva bemutatom, hogy a külső Összeolvasztás magában foglalja az áthelyezési műveleteket, így ezek teljesen elvethetőek. Ez azonban rendkívül sarkalatosan egy, az azonos lexikai elemek többszöri megjelenését szabályozó elv feltételezésén múlik, amelyet Stroik²³ Survive-elnék nevez.

A Survive-elv

Annak érdekében, hogy a természetes nyelvekben megfigyelt mozgató jelenségről egy külön mozgató művelet feltételezése nélkül adjon számot, Stroik azzal a munkahipotézissel áll elő, hogy egy lexikai elem nem minden jegye kerülhet a szűken értelmezett szintaxisban ellenőrzésre, amikor először belép egy szerkezetbe. Elméletének lényege, hogy az olyan lexikai elemek, melyek még ellenőrizetlen jegyekkel rendelkeznek, nem kerülnek elmozgatásra, hanem aktívak maradnak a numerációban („túlélnek”), és később újra a szerkezetbe olvadhatnak, amikor egy, az ő jegyeiket ellenőrizni képes fej megjelenik. Egy lexikai elem addig „él túl” a numerációban, amíg minden egyes jegye ellenőrzésre nem kerül. Ezt Stroik a *Survive-ely*ben foglalja össze, mely egyben az elmélet névadója is:

Survive-elv: ha Y szintaktikai objektum egy X-fejű XP-ben, és rendelkezik [+F] ellenőrizetlen jeggyel, amely nem kompatibilis X jegyeivel, Y aktív marad a numerációban.

Elemzések Survive-Minimalizmusban

A fentiekben láthattuk hogy a Survive-Minimalizmus radikálisan elrugaszkozik a fősodorbéli minimalista elméletektől mind a mögötte álló nyelvontológia, mind pedig az elemzéshez használt analitikai apparátus tekintetében. Jelen fejezetben arra teszek kísérletet, hogy a modell hatékonyságát és empirikus jóslatainak helyességét magyar mondattani jelenségeken teszteljem.

Érdemesnek tartom azonban előbb megindokolni, miért a mellérendelésre, és a posztverbális szabad szórendre esett választásom a dolgozat alapjául szolgáló empirikus jelenségek kiválasztásakor. Először is, mind a mellérendelés,²⁴ mind pedig a szabad posztverbális szórend²⁵ olyan jelenség, melynek leírása a kortárs szintaxiselméletben szabványnak mondható minimalista program keretein belül komoly problémákba ütközik, főként a modell belső korlátainak következtében.

²³ STROIK 2009.

²⁴ BÁNRÉTI 2007.; SCHACHTER 1977.; SKRABALOVA 2003.; MUNN 1986.

²⁵ É. KISS 2002, 2008.; SURÁNYI 2011.

Ezért aztán mi is kínálhatna jobb alkalmat egy új, az adott nyelvre még nem alkalmazott grammatikai modell „tesztelésére”, mint olyan jelenségköröket (próbálni) leírni vele, amelyeket más modellek nem képesek adekvátnan kezelni.

A másik oka, hogy a két jelenségkört párhuzamosan vizsgálom, a jelenségek jellegéből fakad. Mind a mellérendelés, mind a posztverbális szabad szórend szerkezete (egymáshoz nagyon hasonló) kötési szimetriákat és aszimmetriákat mutat, melyek paradox módon egyszerre tennék szükségessé a generatív paradigma hajnalán²⁶ még szokványosnak mondható „lapos” (kettőnél többfelé ágazó), valamint a modern szintaxiselméletek által kizárólagosan elfogadott bináris elágazású, hierarchikus szerkezetek feltevését. Ehhez kapcsolódik harmadik érvem is: a mellérendelő szerkezetek szimetriáiról és aszimmetriáiról a Survive-modellnek rendkívül erős predikciói vannak. Amennyiben bebizonyosodik, hogy a Magyar nyelvre is igazak e predikciók, egyrészt legitimitációt sikerül nyernünk a modellnek a Magyar nyelv leírására, másrészt pedig megnyílhat az út más, hasonlóan paradox jelenségek (pl. posztverbális szabad szórend) leírása felé is.

Mellérendelő szerkezetek

A mellérendelő szerkezetek – a posztverbális elhelyezkedő argumentumokhoz hasonlóan – mind a hierarchikus elrendeződésre, mind annak hiányára szolgáltatnak egymásnak ellentmondó bizonyítékot. Igen fontos metaelméleti kérdések is felmerülnek a mellérendelés elemzése során, hiszen (ugyancsak a posztverbális szórenddel párhuzamban) az ilyen szerkezetek leírására gyakran használt „lapos” szerkezetek²⁷ ellentétesek az elmúlt évtized generatív nyelvészeti kutatásaival, melyek kizárólag bináris elágazású szerkezeteket engedélyeznek. A fenti probléma feloldására tett kísérletek több, egymástól gyökeresen eltérő szerkezetet eredményeztek, melyeket alább röviden ismertetek, és bemutatom előnyeiket, valamint hátrányaikat is. Ezután demonstrálom, miként birkózik meg a mellérendelő szerkezetek leírásával a Survive-Minimalizmus, és igyekszem választ adni arra a kérdésre, vajon átültethető-e ez a fajta megközelítés a posztverbális szórend problémakörére.

A mellérendelés szerkezetének megközelítései

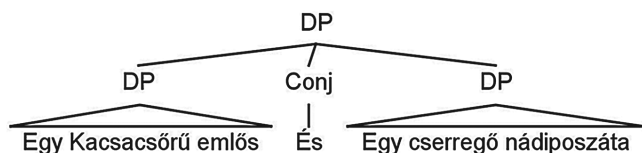
A legkorábbi, egészen a '90-es évekig széles körben elfogadott nézet a mellérendelő szerkezetekkel kapcsolatban azt az intuíciót ragadja meg, hogy a szerkezet

²⁶ CHOMSKY 1965.; JACKENDOFF 1977.

²⁷ BÁNRÉTI 2007.

mellérendelt tagjai (konjunktumai) grammatikai (kategorialis, tematikus, egyeztetési) jegyeiket tekintve azonosak egymással, ebből adódóan nem szükséges hierarchiát feltételeznünk az ilyen szerkezetekben.

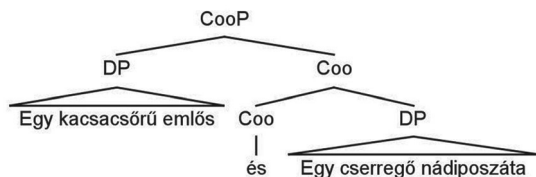
Ezen elmélet szerint a mellérendelő szerkezetek gyakorlatilag [x [x1] és [x2]] formátumúak. A könnyebb átláthatóság kedvéért alább ennek egy ágrajzos ábrázolása látható.

3. ábra: Lapos mellérendelés

A fenti szerkezet intuitive helyesnek tűnik, azonban súlyos metaelméleti problémák merülnek fel vele kapcsolatban, mind abban a keretben, melyben eredetileg bevezetésre került, mind (és legfőképpen) pedig a modern minimalista megközelítésű elméletekben. Először is az X^0 -elmélet alapján a szerkezetnek két feje van (*emlős*, és *nádiposzáta*) amelyek mindketten mélyen be vannak ágyazva saját maximális projekciójukba. Ha elfogadjuk azt a tézist, miszerint a projekció mindig egy választó (selector), illetve kitöltetlen (unsaturated) elem (fej) és egy választott XP összeolvasztásaként jön létre, nem egyértelmű, hogy két maximális projekció uniója miként projektálhat új címkét. Mindemellett a mellérendelő kötőszó státusa is kérdéses. Ellenáll mind a mozgatásnak, mind a modifikációnak, tehát fejszerű tulajdonságokat mutat. Ebben az esetben viszont definíció szerint neki magának kellene címkét projektálnia egy már maximális projekcióval való egyesülésekor.

A másik megközelítés, mellyel szeretném az olvasót megismertetni, mielőtt rátérek a mellérendelő szerkezetek Survive-alapú elemzésére, a szigorúan bináris koordináció²⁸ Az elemzés lényege a következő:

4. ábra: Bináris mellérendelés

²⁸ SCHACHTER 1977. 46.; MUNN 1986.

A binárisan elágazó mellérendelés előnyei főként metaelméleti természetűek. Először is nem mond ellent Kayne²⁹ általánosításának, miszerint minden szintaktikai szerkezet legfeljebb bináris elágazású, ebből kifolyólag a mellérendelés megszűnik az „idejétmúlt elméletek” maradványának lenni. Ennek ellenére problémába ütközik a mozgatósi jelenségek magyarázata kapcsán: általánosan elfogadott a szakirodalomban, hogy a komplementumok kiemelhetőek, viszont a második mellérendelt tag kiemelése markánsan agrammatikus szerkezetet eredményez. A transzformációs-generatív nyelvészet korai éveiben ezt a Mellérendelő Szerkezet Megszorítás (Coordinate Structure Constraint – CSC³⁰ magyarázták, amely lényegében nem adekvát magyarázat, hanem egy empirikus általánosítás, mely kimondja, hogy egy mellérendelő szerkezetből a tagok nem mozgathatóak ki különállóan, kizárólag ún. ATB (across the board) kiemeléssel.

(4) Mit vásárolt meg Péter ___ és evett meg Gabi ___?

A fenti általánosítások esetlegesen magyarázhatóak volnának egy ECP (Empty category Principle – Üres kategória elve) alapú elmélettel, azt állítva, hogy mivel a mozgatósi nyomainak megfelelően kormányozva kell lenniük, és a mellérendelő kötőszó mint funkcionális fej nem minősül megfelelő kormányzóknak (proper governor), így nem engedélyezheti az elmozgatott mellérendelt tag nyomát. A probléma csupán az, hogy a fősodrú minimalizmus rég megszabadult az ECP-hez hasonló reprezentációs kimeneten operáló szűrőktől, és (szintén reprezentációs kimeneten definiált) szerkezeti konfigurációktól mint a kormányzás. Ezért tehát nem egyértelmű, hogy átültethető lenne-e egy ilyen megközelítés a jelen modellbe.

A Survive-Minimalizmus az egyetlen általam ismert elméleti keret, amely kiemelten számot képes adni a mellérendelő szerkezetek szimmetrikus és aszimmetrikus vonásairól, valamint (bizonyos fokig) a belőlük történő kiemelés problémájáról. Mivel a posztverbális szabad szórend által mutatott kötési szimmetriák/aszimmetriák igen hasonlóak ahhoz, mint amit a mellérendelő szerkezetek vizsgálata során láthatunk, érdemes megvizsgálnunk, vajon előbbi is képes-e a modell adekvát módon kezelni, ezzel érvelve a modell legitimitása mellett, avagy – ha az eredmények azt indokolják – ellen.

Ezelőtt azonban bemutatom a Survive-Minimalizmus mellérendelés koncepcióját, és annak empirikus előnyeit.

²⁹ KAYNE 1994.

³⁰ ROSS 1976.

Kötési aszimmetriák a mellérendelő szerkezetekben

Elsőként lássunk egy kötött változóként funkcionáló névmásokkal kapcsolatos kötési aszimmetriát:

(5) [[[Minden ember] és a [kutyája]] hazament.]

(6) *[[[A kutyája] és [minden ember]] hazament.]

Míg az első példát kivétel nélkül grammatikusnak ítélik meg az anyanyelvi beszélők, a második példa erősen degradált a fonetikailag hangtalan névmási birtokos és a kvantált DP koreferens olvasata mellett. A pro felszíni hangtani realizálása (ő) sem mentené meg a szerkezetet, a koreferencialitási lehetőségek azonosak.

Az ehhez hasonló kötési aszimmetriák szolgáltattak bizonyítékot a kutatóknak a mellérendelő szerkezetek hierarchikus elemzése mellett. Ami azonban váratlan, még egy hierarchikus modellben is, hogy míg a fenti aszimmetria magyarázata szükségszerűen szerkezeti hierarchia feltevését igényli, nem nyilvánvaló, miként magyarázható abból kiindulva, hogy a kötési elvek megsértése (és a kötés általánosságban) K-vezérlést igényel. A probléma az, hogy míg a C-kötéselvet³¹ sértő névmást tartalmazó frázis vezérli ugyan a kvantált DP-t, maga az inkriminált pro nem.

Putnam és Stroik szerint amennyiben fenn akarjuk tartani, hogy a kötési elvek megsértése K-vezérlést és szerkezeti felsőbbrendűséget igényel, el kell ismerünk, hogy úgy tűnik, mintha a mellérendelő szerkezetek bal tagjának minden konstituense vezérelné a teljes jobb oldali tagot. Ez esetben nem számít, milyen mélyre van a pro ágyazva, mindenképpen kötéselvet sértene.

Felismerve, hogy a fent vázolt probléma sokkal észrevehetőbb különböző mélységű beágyazásnál, Putnam és Stroik hét nyelvből vizsgált mellérendelési adatokat, melyeknek mindegyike alátámasztja elméletüket. Az elemzésük azonban nem tartalmaz magyar adatokat, melyek vizsgálata döntő érv lehet az elmélet mellett. Most pedig lássuk a fent idézett BCC-t sértő mondatokat

³¹ Bánréti (2007) állítása szerint a példa agrammatikussága abból fakad, hogy a pro nincs megfelelően kötve. Ez a feltevés azonban problematikus. Az ő példájában valóban kötve kell lennie ugyanis, mivel kötött változóként funkcionál egy kvantált kifejezésben. A grammatikalitási ítéletek azonban azonosak az operátor-változó láncokat nem tartalmazó kifejezésekben is. (*Az *anya* és *Péter hazamentek*) Egy nem K-vezérlő pro, és egy RDP koreferenciája azonban teljességgel elfogadható, amely azt mutatja, hogy kanonikus esetekben a pro csak a BCB-nek kell engedelmességedjen, és nincs szükségére semmire, ami köti. (Az *anya* (pro) szereti Jánost) Itt a névmás nyilvánvalóan nem köti az RDP-t, máskülönben sértené a C-kötéselvet. A fenti kötési adatok tehát nem a pro kötési követelményeiből, hanem a mellérendelő szerkezetek strukturális sajátosságaiból adódnak.

- (7) *Mari felolvasott egy verset [[neki_i] és [egy mesét *Palinak*_i]]
- (8) *Mari pénzt adott [neki_i és [Péter apjának]_i]]

A (7)-es és (8)-as példák eredményei önmagukban nem túl meglepőek, tekintve hogy a datív névmás bármely elméletben kötéselvet sértene ebben az esetben. A következő példa azonban igazán meglepő.

- (9) *Mari azt hiszi [[_{CP} hogy (ő_i) szereti Zsuzsit] és [_{CP} hogy Ili gyűlöli *Robit*]_i]

Mivel a (9)-es példában teljes CP-k koordinációja történik, és a realizált vagy null névmás feltehetően kanonikus alanyi pozícióban van, nem szabadna a jobb oldali mellérendelt tagjában a koindexált RDP-t vezérelnie. Csak azért sem, mert, – teljes CP-ről lévén szó – Chomsky³² fázis-modellje alapján amennyiben a jobb oldali (feltehetően hierarchikusan alsó) tag derivációja történik először, a tárgy projekcióját tartalmazó v*P már a CP megépülése után elérhetetlenné kellene hogy váljon minden további művelet számára. Ennek ellenére egy kötőszó és egy teljes további CP ráépülését is „túléli”, majd képes kötéselvet sérteni. Ez csak úgy lehetséges, ha ezek a szerkezetek nem úgy épülnek, ahogy eredeti koncepcióink alapján nekik kellene. Hogy ezt még nyilvánvalóbbá tegyem, alább bemutatok egy még mélyebb beágyazást.

- (10) Mari_i felolvasott [egy verset [amit ő_{i/j/*k} írt] és egy mesét [amit [Péter_j anyja]_k írt.]]

Az a tény, hogy az ő névmás koreferálhat a mátrixalannyal (*Mari*) de C-kötéselvet sért mind a teljes birtokos DP-vel, mind a birtokossal történő koreferens olvasatkor, azt mutatja, hogy mindenképpen vezérelnie kell a második tag elemeit, annak ellenére, hogy mélyen be van ágyazva a bal tag egy vonatkozó mellékmondatába.

A jelenség nem a névmások „különleges vezérlési tulajdonsága”, hanem a mellérendelő szerkezetek szerkezeti sajátossága, ezt a következő mondattal illusztrálom.

- (11) [Az anyja (pro)_i]_j felolvasta a verset amit pro/ő_{i/j} írt.

Az angol megfelelőjéhez hasonlóan a vonatkozó mellékmondatban lévő névmás koreferálhat a mátrixalannyal (birtokos DP) vagy a benne található birtokos-

³² CHOMSKY 2001.

sal. Nyilvánvaló, hogy a névmásoknak nem szükséges vezérelve lenniük ahhoz, hogy egy mondaton belül található RDP-vel koreferálhassanak. Ezért Bánréti magyarázata a *minden ember és a kutyája* típusú mellérendelő aszimmetriákról nem teljesen pontos. Putnam és Stroik³³ ugyanerre a következtetésre jutnak, és azt állítják, hogy a bal oldali tag minden egyes konstituense vezérli a teljes jobb tagot, a következő szerkezetet eredményezve:

(12) [X1[X2[X3[JOB TAG]]]]

Ahol az X1+X2+X3 komplexum a teljes bal tagnak felel meg, míg a különálló X-ek annak konstituensei. Van azonban két probléma, amellyel egy ilyen elemzésnek meg kell birkóznia. Ezeket röviden összefoglalom a következő szekcióban:

1. Nem tiszta miként épülhetne meg a „szabvány” minimalizmusban egy ilyen szerkezet.
2. Az A-kötéselvvel kapcsolatos ítéletek a fentiek pontos ellentétét mutatják: míg a mátrixalany köthet a mellérendelő szerkezetben lévő névmást, a bal tag semelyik eleme nem köthet a job tagban lévő elemet.

(13) *Mari szereti [ezeket az embereket_i] és [egymás_i feleségét].

A szerkezet ugyanilyen rosszulformált lenne, ha a jobb és a bal tagokat felcserélnénk. Az *ezek az emberek* azonban mátrixalanyként kötheti az *egymás feleségét* reciprokálist, akármelyik tagban is legyen. Lebeaux³⁴ azt állítja, hogy a hasonló adatok magyarázatot nyernek, ha feltesszük, hogy a kötéselvek nem mind azonos időben kerülnek alkalmazásra a szintaktikai szerkezeten, hanem diszjunktan egymástól. Eszerint a C-kötéselv a deriváció minden egyes pontján alkalmazásra kerül, és amennyiben egy szerkezet megsérti, azonnal agrammatikusságot eredményez, míg az A-kötéselv csupán a Logikai komponensbe küldött végső reprezentációra vonatkozik. A Putnam és Stroik³⁵ által a mellérendelő szerkezetekre javasolt levezetés a Lebeaux-féle diszjunkt kötésmodullal tehát képes megmagyarázni az összes fenti adatot. Alább röviden bemutatom érvelésük lényegét.

Az érvelés a következő: a lapos mellérendelés mögötti logika azt sugallná, hogy Survive-modellbe átültetve a mellérendelő kötőszónak (Coo vagy CrD fej) <<SUBCAT-X><SUBCAT-X><CAT-X>> jégymátrixszal kellene rendel-

³³ PUTNAM és STROIK 2013.

³⁴ LEBEAUX 2009. (idézi PUTNAM és STROIK 2013).

³⁵ PUTNAM és STROIK 2013.

kezniük. Azt állítják azonban, hogy egy ilyen jegymátrix értelmezhetetlen egy szigorúan derivációs modellben, hiszen levezetési szempontból nem keletkezik új struktúra, csupán egyik „X” címkéjű projekcióból egy másik „X” címkéjű projekcióba lép át, anélkül, hogy köztük bármi keletkezne. Konklúziójuk, hogy a mellérendelő kötőszók nem rendelkeznek a szokványos értelemben vett jegymátrixszal, ezért képtelenek szerkezetépítő műveletekben részt venni. Szerepük a deriváció megszakítása, és „újraindulásra” kényszerítése. Ezt a megközelítést alább illusztrálom.

Először az első mellérendelt tag épül meg

1. [feleségét],
2. [[egymás [feleségét]]];

ezután az „és” mellérendelő kötőszó belép a szerkezetbe

3. és [[egymás [feleségét]].

Mivel az és nem rendelkezik <SUBCAT-D> jeggyel, amely képes lenne ellenőrizni és deaktiválni a jelenleg projektált <CAT-D> jegyet, a deriváció „újraindul” a második (bal) taggal, gyakorlatilag az első két lépésben létrehozott „megbukott” struktúra tetejére építkezve.

4. [embereket és [[egymás [feleségét]]]
5. [az [embereket és [[egymás [feleségét]]]]
6. [ezeket [az [embereket és [[egymás [feleségét]]]]]

Ez megfelelő szerkezeti konfigurációt nyújt a fenti példákban lévő kötési aszimmetriák magyarázatához. Ha a második mellérendelt tag derivációjának bármely pontján a C-kötéselv megsérül, a szerkezet agrammatikus. De mi a helyzet a (13)-as példában található A-kötéselvi aszimmetriával? Putnam és Stroik azt állítják, hogy mivel az első (jelenlegi jobb) tag még mindig rendelkezik ellenőrizetlen kategoriális (<CAT-D>) jeggyel, újraolvasztással újraegyesül a bal taggal, egy „listamásolási” művelet segítségével, ami a következőkhöz hasonló szerkezetek létrehozásáért felel:³⁶

³⁶ A standard minimalizmus semmilyen megoldást nem kínál az ezekhez hasonló jelenségek kezelésére, és nem is tekinti őket legitím grammatikai strukturáknak. Azzal, hogy a survive generative keretbe illeszti a “listákat” is, egy lépéssel közelebb kerül ahhoz, hogy olyan generatív elméletet hozzon létre, amely a performanciában megmutatkozó peremjelenségeket is képes adekvátnan magyarázni.

(14) Cicák, kutyák, pipik...Én mindet szeretem.

Ez deaktiválja az első tag túlélő kategoriális jegyét, ugyanakkor biztosítja a végső szerkezetet is, amelyet a szemantikai komponens értelmezni fog. Mivel az A-kötéselv erre a végső reprezentációra kerül alkalmazásra, a jobb tagban található reciprokális kötéséhez szükséges szerkezeti konfiguráció már nem áll rendelkezésre, így koreferenciális olvasat sem érhető el.

(15) [[egymás [feleségét] [ezeket [az [embereket és [[egymás [feleségét]]]]

Mivel a mellérendelt tag újramásolása nem „szerkezeti másolás”, ami új derivációs struktúrát hoz létre, hanem „listamásolás”, az újramásolt tag nem vehet részt több szerkezeti relációban, helyesen megjósolva az A-kötéselv megsértését a (13)-os példában.

Részösszefoglalás

Ebben a fejezetben bemutattam, miként képes a Survive-Minimalizmus radikális, minden eddigi szintaktikai elmélettől eltérő, de empirikusan adekvát magyarázatot kínálni a mellérendelő szerkezetek furcsa kötési sajátosságaira. Az, hogy Putnam és Stroik megközelítése és annak empirikus jóslatai gyakorlatilag módosítás nélkül alkalmazhatóak a magyar nyelvre, véleményem szerint meggyőzően érvel a modell legitimitása mellett.

A posztverbális szabad szórend jelensége

Ebben a fejezetben a posztverbális szabad szórend jelenségével foglalkozom. Először vázolom a szakirodalomban a probléma megoldására eddig felvetett javaslatokat, elsőként a lapos-VP, majd a hierarchikus VP melletti érveket számba véve. Ezután megvizsgálom, alkalmazható-e a mellérendelő szerkezetek kezelésére használt survive-minimalista elemzés a szabad szórend problémájára, és amennyiben a válasz nemleges, igyekszem felvázolni néhány olyan analitikai opciót, amelyekkel bővítve a Survive-modell képessé válhat a szabad szórend kezelésére. Mivel azonban dolgozatom fő célja a Survive-modell legitimitásának és korlátainak vizsgálata magyar részjelenségek elemzésén keresztül, nem vállalkozom a szabad szórend problémáinak megoldására. A felvázolt opciók kidolgozása, és az azok közti választás jövőbeli kutatások részét kell, majd képezze.

A szabad szórend elméleti megközelítései

A generatív nyelvészet történetében valószínűleg példa nélküli az a nehézség, amibe a radikálisan szabad szórend leírása ütközött. Az ilyen szórendet mutató nyelvek (magyar, warlpiri) leírásában általánosságban két történeti szakaszt különíthetünk el. Az első szakaszban valamiféle szimmetria tételeződik fel az ige argumentumai között, ami szintaktikai kerettől (LFG, GB) függően számos módon kerülhet implementálásra. Mégis közös ezekben az elemzésekben, hogy a szintaktikai deriváció egy pontján vagy szintjén (C-struktúra, mélyszerkezet, stb.) az argumentumok egy „lapos” konfigurációban, egymás szerkezeti testvéreként jelennek meg, így adva számot azokról az empirikus adatokról, amelyek az argumentumok közötti aszimmetria, és ebből fakadóan hierarchikus elrendezés hiányára utalnak. Erre az érvelésre nyújt példát a warlpiri – a prototipikus nem-konfigurációs nyelv – leírásában Bresnan.³⁷ A magyar nyelv leírásának kapcsán É. Kiss³⁸ képviseli ezt az álláspontot. Mivel az ige argumentumai közti aszimmetriák hiánya és a szórend (feltehetően) ebből fakadó szabadsága kiterjedt irodalommal bír, az alábbiakban csak igen röviden tekintjük át azokat az adatokat, amelyek érvként szolgálhatnak egy ilyen megközelítés mellett.

Az úgynevezett „Weak Crossover” (kb. Gyenge keresztezés) effektusok vizsgálata a korai Kormányzás-Kötés korszak egyik legfontosabb diagnosztikai eszköze volt és maradt mind a mai napig. Bár a WCO effektus magyarázására számos javaslat született, és azoknak a fogalmaknak, amiket definíciója használnál (A vs A' mozgatás) némelyike a Minimalista program keretein belül már másként kerül implementálásra, továbbra is hatékony eszközt nyújt az argumentumok közötti hierarchikus viszonyok tesztelésére. A részletek ismertetése nélkül: amennyiben egy argumentumot átmozgatunk egy őt nem K-vezérlő, de koreferens elem fölött (pl. tárgyat az alany birtokosa fölött), a szerkezet erősen rosszulformálttá válik. Lasnik and Stowell³⁹ szerint ennek oka az, hogy ha egy elmozgatott elem egy nyomot és egy névmást is köt, a nyomnak (az argumentum bázisgenerált pozíciójának) vezérelnie kell a névmást (16). Ellenben az alany kiemelése a bal perifériára nem eredményez agrammatikusságot (17).

(16) *?Who_i does his_i wife adore t_i?

'Kit szeret a felesége?'

³⁷ BRESNAN 2001.

³⁸ É. KISS 2002, 2003.

³⁹ LASNIK-STOWELL 1991.

(17) Who_i t_i adores his_i wife?

'Ki szereti a feleségét?'

A különbség abból ered, hogy az alany VP-internális pozíciója magasabban van, mint a tárgyé, így kiemelés esetén csak utóbbi mozog át az alany birtokosa felett, és eredményezi a „szabvány” WCO-konfigurációt.

A magyar nyelvben a fentiekkel ellentétben nem létezik ez az aszimmetria. Mind az alany, mind a tárgy kimozgatása egy birtokost is tartalmazó koargumentum mellől egyaránt grammatikus:

(18) Kit_i szeret az anyja (pro_i) t_i?

(19) Ki_i szereti t_i az anyját (pro_i)?

Ha a magyar VP-ben minden argumentum szerkezeti testvére egymásnak, más szóval kölcsönös k-vezérlési viszony mutatható ki közöttük, a fenti tények automatikusan magyarázatot nyerne.

Amennyiben azonban elfogadjuk a feltevést, miszerint az alany a kiinduló szerkezetben magasabban kerül generálásra, mint a tárgy, valamint hogy a mozgatás mindig a mozgatás céljához strukturálisan legközelebbi elemet célozza, a következő, helyes predikcióhoz jutunk: a több kérdőszót tartalmazó szerkezetekben a kérdőszavak sorrendjének tükröznie kell az argumentumok kiinduló pozícióját, ahogyan a bolgárban is.

(20a) Koj kogo vižda?⁴⁰

'Ki kit látott?'

(20b) *Kogo koj vižda?

'Kit ki látott?'

A magyar nyelv nem mutat érzékenységet a kérdőszavak sorrendjére. Ha mind az alanyi, mind a tárgyi kérdőszó kiemelésre kerül, a sorrendjük szabad:

(21) Ki mit szeret?

(22) ⁽³⁾Mit ki szeret?

⁴⁰ SURÁNYI 2011.

A C-kötéselv eredeti változata (későbbi, interpretív elvként való újrafogalmazása is⁴¹) azt mondja ki, hogy egy referenciális kifejezés (R-expression) nem lehet koreferens egy őt k-vezérlő anaforával, névmással, vagy referenciális kifejezéssel: (sem lokálisan, sem tagmondaton kívül)

- (23) John_i's mother likes him_i
'János_i anyja szereti őt_i'
(24) *He_i likes John_i's mother
'Ő_i szereti János_i anyját'

A fentiekkel ellentétben a magyarban nincs aszimmetria az alany és a tárgy között: az alany, tárggyal koreferens birtokosa ugyanúgy sérti a C-kötéselvet, mint a tárgy, alannal koreferens birtokosa:

- (24) *Lajos_i lánya szereti őt_i.
(25) *Ő_i szereti Lajos_i lányát.

Akárcsak az eddig bemutatott empirikus adatok, a fentiek is azonnal magyarázatot nyerne, ha feltételezzük, hogy a magyar VP szerkezete nem hierarchikus, és az argumentumok kölcsönösen vezérlési viszonyban állnak egymás birtokosi specifikálójával. Bár a fenti empirikus jelenségekre kétségtelenül magyarázatot szolgáltat, a lapos-VP hipotézis számos eleme tarthatatlannak bizonyul a generatív nyelvészet legutóbbi fejleményeinek tükrében. Ez nem izolált probléma, könnyedén párhuzamba állítható vele a fejezet elején már említett Warlpiri nyelv. Ennek leírása már szintén elérkezett a második történelmi szakaszba, amikor is a nyelvelméletek fejlődése és a nyelvi adatok gyűjtése során felszínre került újabb empirikus tények bizonyítékot szolgáltatnak a hierarchikus kiinduló szerkezetre.⁴²

A következőkben megemlítek néhányat a generatív nyelvészet azon, újabb elvei és feltevései közül, melyek szükségessé teszik a lapos szerkezetek elvetését, és bemutatom a magyar szakirodalomban eddig született javaslatokat a fenti ellentmondás kiküszöbölésére.

Kayne nagy befolyású műve⁴³ óta gyakorlatilag univerzálisan elfogadott hipotézis, hogy a szintaktikai szerkezetek konstrukciótól és nyelvtől függetlenül univerzálisan binárisak. Kayne érvelésének sarokköve az általa lefektetett Lineáris Megfeleltetési Axióma (LCA) mely azt mondja ki, hogy szintaktikai hierarchia,

⁴¹ HORNSTEIN 2006.

⁴² LEGATE 2002.

⁴³ KAYNE 1944.

és a lineáris sorrend (pontosabban megelőzés) között egyértelmű megfelelés mutatható ki, melyet az aszimmetrikus K-vezérlés szerkezeti viszonya közvetít:

LCA (egyszerűsített): Ha A aszimmetrikusan k-vezérli B-t, akkor A lineárisan megelőzi B-t.

É. Kiss⁴⁴ Állítása szerint az általa feltételezett lapos VP-elmélet nem mond okvetlenül ellent az LCA-nak, hiszen mivel az ige argumentumai között nincs aszimmetrikus vezérlési viszony, azok között lineáris sorrend sem definiálható: szabadon linearizálódhatnak. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy Kayne binaritási követelménye nem önkényes, a lineáris rendezések matematikai definíciójából adódik, miszerint azoknak tranzitívnak, aszimmetrikusnak és teljesnek kell lenniük. A teljesség feltétele csak akkor teljesülhet, ha nincs két olyan A és B elem a szerkezetben, melyek között nem definiálható lineáris sorrend. A fentiekből kifolyólag noha az LCA egy gyengébb, parciális rendezéssel definiált változatával valóban kompatibilis lehet, Kayne rendszerében nem levezethetőek.

Levezetési nehézségek

Ahogy már említettük, a binaritás univerzálisságát nem csupán az LCA erősza-
kolja rá a szintaktikai szerkezetekre, hanem a modern minimalista elméletekben
gyakorlatilag kivétel nélkül elfogadott összeolvasztási művelet első fejezetben
említett definíciója is.

Ha elfogadjuk a minimalista program alapfeltevését, mely szerint minden
szintaktikai szerkezetet az „összeolvasztás” nevű műveleti primitívum épít fel ink-
rementálisan, lépésről lépésre, nem nyilvánvaló, miként lennének létrehozhatóak
n-áris szerkezetek egy derivációs modellben. Vagy az összeolvasztás definícióját
kellene megváltoztatnunk, hogy egyszerre maximum n elemen legyen végrehaj-
tható, vagy fel kellene adnunk Chomsky bővítési elvét⁴⁵ (extension condition). Ha
ugyanis az ígét egy argumentumával összeolvasztva a következő derivációs lépés-
ben az összeolvasztás művelete az ígének egy további testvércsomópontot kreál,
ahelyett hogy a szintaktikai fát a gyökércsomópontnál bővítené tovább, akkor az
EC súlyosan sérülne. Ez elfogadhatatlan, amennyiben tartani kívánjuk magun-
kat egy derivációs modellhez, ahol a szerkezetépítés szigorúan inkrementálisan
halad, a korábban felépített egységek pedig ciklikusan átadásra kerülnek az inter-
fészeknek, majd elérhetetlenné válnak (ahogyan Chomsky fázis-modelljében⁴⁶).

Az egyik legfontosabb olyan megközelítés, amely a fenti problémák figye-
lembevételével és a lapos VP mellett felhozott érvek kiterjedt kritikájával a VP-

⁴⁴ É. Kiss 2003.

⁴⁵ CHOMSKY 1995.

⁴⁶ CHOMSKY 2001.

internális szimmetriák empirikusan adekvát, a nyelvtanok uniformitásának hipotézisével tökéletes összhangban lévő álláspontot kínál, Surányi Balázs doktori értekezése⁴⁷. Bemutatja, hogy a korábban a lapos-VP mellett felhozott érvek mindegyike vagy hibás érvelést használ, vagy azonos sikerrel magyarázható egy hierarchikus VP-t feltételező modern, minimalista modellben is. Ennek egyetlen feltétele, hogy a szabad szórendet nem bázisban generálnak tekintjük, hanem egy szemantikailag üres helyi mozgatósi művelet (Scrambling) által kiváltott mellékjelenségnek, amely az ige testvércsomópontjaként generált belső argumentumot a levezetés egy pontján átmozgatja a külső argumentum felett. Jelen dolgozatban nem kívánom részletesen megismételni érvelését, csak igen röviden, tételesen felsorolni, miben látja a korábbi megközelítések hibáit.⁴⁸

WCO effektusok hiánya: A Scrambling a legtöbb nyelvben semlegesíti a WCO effektusokat (német, japán), így amennyiben az adatok magyarázhatóak hierarchikus vP-t használó modellben is, azok hiánya nem egyértelmű érv egy lapos szerkezet mellett.

Bár Surányi megközelítése kétségkívül sikeresen kezeli mind az igei tartományban jelenlévő szimmetriákat, mind az aszimmetriákat, valamint a frázisszerkezet parametrizálása és a magyar nyelv különleges státusba helyezése helyett beolvasztja azt a modern grammatikaelméletek által feltételezett ontológiába, metaelméletileg beleütközik egy, megítélésem szerint, igen súlyos problémába: A Scrambling kiváltó okának hiányába.

Surányi doktori értekezésének első fejezetében részletesen tárgyalja a modern fősodorbeli minimalista modellek általános architektúráját, és az azok által feltett metodológiai, ontológiai elveket, különös tekintettel az „utolsó mentsvár elvéré” (Last resort). Ez a gazdaságossági alapelv lényegében azt mondja ki, hogy minden szintaktikai művelet akkor, és csak akkor kerül végrehajtásra, ha valami kiváltja⁴⁹ Ez az esetek döntő többségében egy értelmezhetetlen (uninterpretable) jegyeket tartalmazó fej jegyellenőrzési kívánalma, ami egy, a fej jegyeihez illeszkedő, de értelmezhető jegyeket tartalmazó lexikai elem mozgatója révén valósul meg.⁵⁰ megemlíti még a Fox⁵¹ és Reinhart⁵² által kidolgozott „generalizált utolsó mentsvár” elvét (GRL), mely egyszerre gyengíti és általánosítja az elvet. Kimondja, hogy egy szintaktikai művelet kiváltó oka nem feltétlenül jegyellenőrzés kell

⁴⁷ SURÁNYI 2011.

⁴⁸ A következő szekció erősen támaszkodik Surányi Balázs (2010) doktori disszertációjára, az empirikus adatok és az érvelés fonala tekintetében.

⁴⁹ Ez éles kontrasztban van a Kormányzás-Kötés korszak „mozgásd alfát” (move alpha) névre keresztelt alpműveletével, amely lényegében korlátlan elem, bármely pozícióba történő mozgását lehetővé tette, egészen addig, amíg az output nem sértette valamelyik független kiértékelő modul (théta elmélet, esetmodul, üres kategória elve, kötésmodul, stb) kívánalmait.

⁵⁰ SURÁNYI 2011. 20.

⁵¹ FOX 2000.

⁵² REINHART 1995, 2006.

hogy legyen, legitim lehet akkor is, ha annak eredményeként olyan szemantikai interpretáció áll elő, ami nélküle nem volna elérhető. Surányi megemlíti még, hogy sok nyelvet, melyeket korábban (legalább részben) nem-konfigurációsak tekintettek, sikerült kompatibilissé tenni a GRL elvével, többnyire – mint írja – finom diskurzuszemantikai eltérések kimutatásával a szórendi variánsok között. Példának a japán nyelvet említi.

Putnam⁵³ könyvében (véleményem szerint meggyőzően) érvel amellest, hogy a nyugatnémet tárgyemelés (object shift) is visszavezethető szemantikai okokra, pontosabban a tárgy referencialitására. A Surányi által feltett keverési műveletnek azonban látszólag sem szintaktikai, sem szemantikai oka nincs. A posztverbális szórendi variánsok között nem mutatható ki egyértelmű szemantikai eltérés, jeggellenőrzés pedig nyilvánvalóan nem történik.

A szabad szórend kezelési kísérlete a Survive-Minimalizmusban

A fentiekben láhattuk, hogy a mellérendelő szerkezetek és a posztverbálishoz elhelyezkedő argumentumok viselkedése a magyar nyelvben sok hasonlóságot mutat. Reményeim szerint arra is sikerült rámutatnom, hogy előbbieke kezelésére mind a magyar, mind más nyelvekben a Survive-modell szokatlan, unortodox, de empirikusan teljességgel adekvát megoldást nyújt, amely teljes összhangban van a modell metaelméleti elveivel, és nem igényel indokolatlan módosításokat, tehát gyakorlatilag „ingeny” van, amennyiben a modell alapvetéseit elfogadjuk. Amennyiben a Survive valóban legitim analitikai keret a magyar nyelv leírására is, érdemes megvizsgálnunk, vajon a fenti megközelítés kiterjeszhető-e a posztverbális szórendi variánsok magyarázatára. Az alábbiakban erre teszek kísérletet, feltárva a Survive modellben rejlő lehetőségeket, és annak korlátait.

Az első szembeötlő dolog, mely egy ilyen elemzés során feltűnik, a következő: amennyiben a posztverbális argumentumok közt fennálló kötési szimmetriákat/aszimmetriákat a mellérendelő szerkezetekkel párhuzamos levezetéssel kívánjuk magyarázni, fel kell adnunk azt a (gyakorlatilag univerzálisan elfogadott) tételt, hogy a deriváció mindig az igeek és argumentumainak inkrementális, lépésenkénti összeolvasztásával veszi kezdetét. Egy ilyen megközelítés azt igényelné, hogy az igei argumentumokat még az ige szerkezetbe lépése előtt, a mellérendelő szerkezetekkel párhuzamos módon olvassuk össze.. A legnagyobb probléma az, hogy amíg az ige nem olvad a szerkezetbe, honnan tudja a komputációs rendszer, hogy pontosan hány darab, és milyen kategoriális címkéjű argumentumot olvasszon össze?

⁵³ PUTNAM 2008.

1. [kutyát]
2. [kecskét[kutyát]]
3. [az asztalon [kecskét [kutyát]]]

Nyilvánvalóan nincs olyan ige, amely ezt az argumentumszerkezetet igényelné, így a deriváció feltehetően már azelőtt bukásra ítéltetik, hogy az ige egyáltalán megjelenhetne. Az egyetlen kiút az lenne, ha a deriváció már az argumentumok összeolvasztásakor „tudná”, melyik igét fogjuk majd a szerkezetbe léptetni, azonban ez a fajta globális derivációs előretekintés – derivációs modelltől lévén szó – nem megengedett.

Ellenév a megközelítéssel szemben az is, hogy noha a posztverbálisan elhelyezkedő alany köthet tárgyi reflexív névmást, míg a tárgyi RDP nem köthet alanyi reflexívét, az első esetben az argumentumok sorrendje kötetlen marad. Ha a szerkezet valóban a fenti módon jön létre, és az először olvasott argumentum később átmozog a többi felett (ez egyébként gyakorlatilag egy scrambling típusú megközelítéssel tenné egyenértékűvé), akkor a kötési lehetőségeknek változniuk kellene, hiszen a mellérendelő szerkezetek tárgyalásánál láthattuk, hogy egyik tagban sem szerepelhet reflexív névmás (a grammatikusság megtartása mellett). Azt várnánk tehát, hogy az ige egyik posztverbális argumentuma sem tartalmazhat visszaható névmást, ami nyilvánvalóan nem helyes:

(26) Szeretik a szüleim_i egymást_i.

(27) Szeretik egymást_i a szüleim_i.

Véleményem szerint a legerősebb ellenév mégis a mozgatási jelenségek vizsgálatából származik. A mellérendelő szerkezetek Survive-stílusú kezelése a reflexív és RDP közötti koreferencia lehetetlenségét azzal magyarázza, hogy a „listamásolt” konjunktum derivációsan inaktív, így nem vehet részt további szerkezetépítő műveletekben. A mellérendelés empirikus tartományában ez valóban helyes következtetésekhez vezet, azonban a posztverbális argumentumok kiemelhetőek a mondat bal periferiájára, ahol különböző diskurzusszemantikai projekciókban (topik, fókus) landolva annak megfelelő jelentéssel gazdagodhatnak. Ha minden argumentum posztverbálisan, egy mellérendeléshez hasonlatos „blokként” generálódik, semmit nem lennének képesek onnan már kiemelni, hiszen Putnam és Stroik érvelése szerint az már derivációsan inaktív.

A fentiekből tisztán látható, hogy a Survive-modell által nyújtott megoldás, mellyel a szimmetriákat és aszimmetriákat egyaránt mutató jelenségek kezelhetőnek látszanak, noha a mellérendelés tartományában tökéletesen működ-

dik, és érvelni látszik a modell legitimitása mellett a magyar nyelv leírására, a posztverbális szórend szabadságának magyarázására nem alkalmazható.

Mint emlékezhetünk rá, Surányi szabad keveredéssel operáló megközelítése képes volt minden olyan empirikus jelenségről, mely a szabad szórend kapcsán felmerül, adekvátan számot adni, viszont a keveredéses mozgatók kiváltó okának látszólagos hiánya metaelméleti ellenérvnek ítéltett. Putnam Survive-keretben elemez szórendi keveredéseket (scrambling) ahol, noha sajnálatos módon csupán néhány mondatot szentel a magyar nyelvnek, a következő megállapításokat teszi: a magyar scrambling nem szabad linearizálás, nem bázisban generált szabad sorrend, és nem lehet szemantikailag üres mozgató sem (hiszen az a keretben eleve nem formalizálható) A fentiek értelmében úgy tűnik tehát, hogy ha Surányi megközelítését szeretnénk Survive-keretben formalizálni, illetve annak empirikus jóslatait átültetni, az egyetlen megoldás az, ha a scramblingnek pontosan definiálható szemantikai korrelátumot találunk. Mivel azonban a különféle szórendi variánsok között gyakorlatilag semmilyen szemantikai eltérés nem mutatható ki, a szórendi változatok opcionálisak, valamint az általam ismert szakirodalomban is ez a konszenzus, kérdéses, mennyiben volna gyümölcsöző egy ilyen irányú kutatás.

A fentiekben láhattuk, hogy noha a Survive-Minimalizmus tökéletes megoldást kínál a mellérendelő szerkezetekkel kapcsolatos empirikus adatok megragadására, és a magyar adatokat is könnyedén kezeli, a szabad szórend leírására nincs egyértelmű eszköze, hiszen a magyar posztverbális szabad szórend nem tűnik szemantikailag meghatározottnak, a mellérendelésnél alkalmazott analitikai módszer pedig metaelméleti okok, a keret saját korlátai okán nem átültethető.

Mint azonban talán dolgozatomból is kitűnt, a Survive-Minimalizmus a minimalizmus fősodorbéli változatához hasonlóan nem jól definiált, egyértelmű kritériumokkal rendelkező modell, hanem elsősorban kutatási program. Mint ilyennek, számos olyan extenzióját találjuk a releváns szakirodalomban, amely tökéletesen kompatibilis a keret ontológiájával, és addig nem elemezhető jelenségek leírása felé nyitja meg az utat. Az alábbiakban ezek közül a lehetséges extenziók közül szeretnék néhányat bemutatni. Bizonyos elméleti feltevésekkel kiegészítve a Survive-modell alább bemutatott kiegészítéseiben megvan a potenciál a szabad szórend kezelésére, de természetesen mindegyiküknek vannak hátrányai is. Mint azonban korábban említettem, nem tekintem feladatommak választani az alternatívák közül, ellenben bízom benne, hogy bármelyikük jövőbeni kutatása eredményező lehet.

Basilico⁵⁴ hívja fel a figyelmet a következő grammatikai kontrasztra:

⁵⁴ BASILICO 1988. (É. Kiss 2002-ben hivatkozva).

(28) Tegnap felhívott Péter egy ügyvédet.

(29) [?]Tegnap felhívott egy ügyvédet Péter.

Állítása szerint a kontraszt oka az, hogy a határozott argumentumoknak el kell hagyniuk a VP-t, hiszen az egzisztenciális lekötés (existential closure) nevű szemantikai művelet a VP-re hat, így abban csak indefinitek maradhatnak.

Mint korábban említettem, Putnam szerint a scrambling-nek mindig szemantikai korrelátuma van, sosem lehet „üres” mozgatás. Amennyiben bebizonyítható, hogy a magyar Scramblingnek valóban létezik ilyen oka, Surányi megközelítése azonnal formalizálhatóvá válik Survive-keretben. Egybevág továbbá azzal a megfigyeléssel is, hogy a magyar szórend (mondatszerkezet) a felszíni formában is tükrözi a szemantikát (finoman artikulált bal periféria). A lehetséges ellenérvek egy ilyen megközelítés mellett a következők: a szórend szabad akkor is ha csak indefinit argumentumai vannak az ígének (30, 31).

(30) Megevett egy sajtot egy egér.

(31) Megevett egy egér egy sajtot.

Valamint nem nyilvánvaló, miért csak a magyar nyelvnek kell a VP-t evakuálnia, amennyiben az egzisztenciális zárás univerzális szemantikai művelet.

Érdekes megoldást nyújthat az optimalitáselméletnek⁵⁵ Survive-Minimalizmussal való házasítása is. Putnam és Parafita-Couto⁵⁶ olyan keretben elemznek német-spanyol kódváltási jelenségeket, ahol egy sérthető megszorításokkal operáló optimalitáselméleti modul közvetíti a lexikai elemek kiválasztását a lexikon és a szintaxis között. De mit felügyelhetne egy ilyen modul a magyar nyelvben?

Behaghel⁵⁷ híres szabálya rámutat, hogy a fonetikailag súlyos (több melléknévvel módosított, a fej mögött vonzatot vagy vonatkozó mellékmondatot tartalmazó) elemek kanonikus pozíciója általában a mondat végén van, a mondat megítélése markánsan romlik amennyiben egy ilyen elemet egy név, vagy más fonetikailag „könnyű” DP követ.

(32) Elment a boltba egy olyan férfi, akinek a kalapja sajnos otthon maradt.

(33) [?]Elment egy olyan férfi, akinek a kalapja sajnos otthon maradt a boltba.

⁵⁵ PRINCE-SMOLENSKY 1993.

⁵⁶ PUTNAM és PARAFITA-COUTO 2007.

⁵⁷ BEHAGHEL 1932.

Amennyiben a Behaghel-féle fonetikai súlyt sikerülne olyan módon formalizálni,⁵⁸ hogy optimalitáselméleti táblázatokban arra utalni lehessen, formalizálható lenne az OT-survive olyan módon, hogy egy (az ige első argumentumaként tetszőleges fonetikai súllyal szerkezetbe olvasztott) argumentum után második/harmadik argumentumnak kizárólag annál fonetikailag könnyebb argumentum választódhasson ki.

Előnye lenne egy ilyen megközelítésnek, hogy az interfészeket már nem tekintjük egymástól izolált entitásoknak, hiszen fonetikai tulajdonságok (súly, hossz) „beleszólhatnak” a szintaxis működésébe. Hátránya viszont, hogy mint korábban említettem, a Survive-Minimalizmus „fagyálló”, derivációs modell, így nem „szabadna” tudnia levezetni a fenti, kérdőjeles példához hasonló szerkezeteket. Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy a szintaxis kizárólag a Behaghel-szabálynak tökéletesen megfelelő szerkezeteket állít elő, minden olyan mondat, ami annak ellentmond, performanciahiba. Az a kérdés is megválaszolatlan marad, vajon miként adjunk számot az egymással megegyező fonetikai súlyú posztverbális argumentumok szabad alternációjáról, hiszen az argumentumszerkezetéről, annak szabadságáról ez a megközelítés semmit sem mond.

(34) Szereti Péter Marit.

(35) Szereti Marit Péter.

Az utolsó lehetséges kutatási program, amelyről szót szeretnék ejteni, a Lexikai redundanciával operáló megoldás. A Survive-Minimalizmus rendkívül szigorúan lexikalista keret, ami azt jelenti, hogy a különböző esetmorfémákat és inflexiók affixumokat hordozó elemek „összerakása” nem a szintaxisban történik, hanem minden ilyen elem külön, redundánsan vétetik fel a lexikonba. Ezért aztán csábító (bár bevallottan kissé mechanikus) megoldásnak tűnik a szabad szórend levezetésére minden ígét többször, eltérő argumentumszerkezettel felvenni a lexikonba.⁵⁹

<Subcat-D/th<psf-case<Subcat-D/cél<Cat-V<Psf[...]>>>>> vs.
<Subcat-D/cél<psf-case<Subcat-D/th<Cat-V<Psf[...]>>>>>

Ez a megoldás számos metaelméleti előnnyel kecsegtet. Megfelel például a Survive-Minimalizmus azon elvének, mely szerint minden szintaktikai eltérés oka lexikai, hiszen a szintaxis „mint olyan” gyakorlatilag a fajsztintű lexikai fej-

⁵⁸ ALBERTI ÉS MTSAI 2015.

⁵⁹ Alternatív megoldás lehet az elmélet formalizálására az igék argumentumszerkezetét a Survive-Minimalizmusban megszokott rendezett halmazjelölés helyett egy hétköznapi halmaz jelölésével annotálni, ezzel jelezve hogy a szubkategorizációs jegyeik között nincs hierarchia, a szubkategorizált vonatokat bármilyen sorrendben felvehetik: <(SUBCAT-D/th, SUBCAT-D/cél) <CAT-V>>.

lődés „potyautasa”. Ha a magyar nyelv posztverbális szórendje szabad, az tehát ebben a szellemben, magyarázható azzal, hogy minden ige redundánsan van jelen a lexikonban. Ez azonban azonnal támadható azon az alapon, hogy sokkal nagyobb memóriát igényel, mint egy olyan rendszer, amely a szabad szórendet egy invariáns argumentumszerkezetből vezeti le. Véleményem szerint viszont amíg nem rendelkezünk az emberi agy kapacitásáról és feldolgozási képességeiről a mostaninál pontosabb információkkal, ezt az alternatívát sem zárhatjuk ki metaelméletileg.

Ennél nagyobb probléma az ágensi argumentum helyzete: a szakirodalomban univerzálisan elfogadott álláspont, hogy az ágensi argumentumot invariánsan a VP felett álló, azt komplementumába fogadó v*P (tranzitív könnyűígei fej) vezeti be, annak módosítói (specifikálói) pozíciójában. Ha ez így van, nem tudjuk, miként tud ez az argumentum bekeveredni a többi, tematikus ige által bevezetett argumentum közé (36).

(36) Adott Julinak Péter egy virágot

Nem magyarázza továbbá ez a megközelítés sem a WCO effektusok hiányát, sem a kötési aszimmetriákat. Utóbbiak magyarázatot nyerhetnek, ha kibővítjük az elméletet É. Kiss tematikus és esethierarchiájával⁶⁰. Surányi ezeket elveti, mivel a definícióban használt fogalmak (lineáris megelőzés és tematikus prominencia) nem értelmezhetőek a fősdru minimalista modellekben, de a Survive-ban annál inkább. Putnam és Stroik nem használnak különálló linearizálási algoritmust, ehelyett azt az Összeolvasztás definíciójából eredeztetik: minden Összeolvasztási/Másolási művelet balra másolás.

Azért sem gondolom eretnekségnek É. Kiss hierarchiájának újrabevetését a szintaxisba, mivel a Survive, mint említettem, a lexikont a két interfész keresztmetszetében képzeli el. Arról azonban, hogy az interfészek szimmetrikus különbségében mi található, nem beszél. Elképzelhető tehát, hogy léteznek olyan, interpretív elvek, amelyek a szintaxistól különállóan, annak kimenetén operálnak. Ez egyébként nagyszerűen beleillik az elmúlt évek azon generatív trendjébe, miszerint az interpretív komponensek egyre nagyobb szerephez jutnak.

További hatalmas előnye volna egy ilyen megközelítésnek az, hogy a szabad szórendi variánsok közötti „választást” gyakorlatilag ugyanabból lenne képes eredeztetni, mint azt, hogy egy deriváció kezdetén a szerkezetbe olvasztott DP-hez milyen ígét választ a beszélő a következő lépésben. Hogyan működne mindez a gyakorlatban? Alberti⁶¹ amellet érvel, hogy a mondat jobb perifériáján (gyakorlatilag a posztverbális zónában) található a mondat preszuppozíció

⁶⁰ É. KISS 2002.

⁶¹ ALBERTI 1997.

magja, ezért az ott ragadt argumentumoknak – előfeltételezett jellegükből adódóan – referenciálisnak kell lenniük. Tulajdonképpen ez a zóna látja el a mondatban a referensek lehorgonyzásának szerepét. Amennyiben tehát létezik technikai megoldás annak levezetésére, hogyan veheti fel egy ige különböző sorrendben argumentumait – márpedig a lexikai redundanciával operáló megoldás (bár kissé mechanikusan) de képes erre – akkor az interfészek egyre nagyobb szerephez jutásáról tett fenti állítással összhangban nincs okunk azt feltételezni hogy a beszélőnek ne lenne lehetősége/módja megválasztani, milyen sorrendben kívánja a mondat referenseit lehorgonyozni, vagyis azokról állítást tenni. Hasonlóképpen, az elsőként kiválasztott argumentumhoz a tematikus ige kiválasztása (a több száz vagy ezer azonos argumentumszerkezetű ige közül) sem determinisztikus, a beszélői intenció igenis közrejátszik benne. Ebben az esetben a VP hierarchikuságát már nem a különböző tematikus szerepű argumentumok „előre kijelölt” szerkezeti helye kényszeríti ki, csupán a modell szerkezetépítő művelete, mely egyszerre egy elemet képes a struktúrába helyezni. Ez a megközelítés lényegében feladja azt az évtizedek óta sikertelen próbálkozást, hogy a posztverbális szórendi variánsok között a – statikus – formális szemantika eszköztárával megragadható különbségeket keressen, és áthelyezi azt a beszélői szándékok és tudatállapotok kérdéskörébe. Ez egyébként a modern szintaxiselméletek fejlődési irányától egyáltalán nem áll messze.⁶²

Konklúzió

Dolgozatomban arra tettem kísérletet, hogy egy új, a magyar nyelv leírására még nem használt generatív keret, a Survive-Minimalizmus legitimitását teszteljem azáltal, hogy eddig még meg nem magyarázott mondatnyi jelenségeket próbálok elemezni a segítségével. Dolgozatom a mellérendelés, és a posztverbális szabad szórend jelenségkörének elemzésére fókuszált, és a következő eredményt hozta:

A Survive-Minimalizmus tökéletesen alkalmas a magyar mellérendelés kötési aszimmetriáinak/szimmetriáinak leírására, és annak empirikus jóslatai a magyar nyelvben is megállják a helyüket, érvelve ezzel a modell további alkalmazása. Mindemellert a modell a posztverbális szabad szórend variációinak kezelésére nem rendelkezik egyértelmű eszközzel. Ennek egyik oka a derivációs, fagyálló szintaktikai modellek (túlzott) megszorítottságából ered. Opcionális nem, vagy csak nagyon nehezen modellezhető bennük. Ennek ellenére dolgozatom utolsó fejezetében felvázoltam a Survive-modell néhány olyan lehetséges elméleti extenzióját, amelyek véleményem szerint képessé tehetik azt a szabad szórend jelenségének kezelésére úgy, hogy a modell mögött álló pszichológiai

⁶² ZEEVAT 2014.

plauzibilis ontológiai, amely a modell egyik alapköve, nem sérül. Az ezek közötti választás és az alternatívák részletes kidolgozása azonban már jövőbeli kutatások alapját kell képezze.

Felhasznált irodalom

- ALBERTI 1997 ALBERTI, Gábor: Restrictions on the Degree of Referentiality of Arguments in Hungarian Sentences. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44. (1997) 341-362.
- ALBERTI ÉS MTSAI 2015 ALBERTI Gábor – GERVAIN Judit – SCHNELL Zsuzsanna – SZABÓ Veronika – TÓTH Bálint: A vonzatsorrend és az esetmorfológia külső meghatározottsága. In: A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei IV.: Motiváltság és nyelvi ikonicitás műhelykonferencia előadásai. Kolozsvár, 2015.
- BASILICO 1988 BASILICO, David: Object position and predication forms. *Natural Language and Linguistic Theory*, 16. (1987) 541-595.
- BEHAGHEL 1932 BEHAGHEL, Otto: Deutsche Syntax IV. Heidelberg, 1932.
- BRODY 2002 BRODY, Michael: On the status of derivations and representations. In: S. EPSTEIN (szerk.). *Derivation and Explanation in the Minimalist Program* Oxford, 2002. 19-42.
- BÁNRETI 2007 BÁNRETI, Zoltán: A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban. Bp., 2007.
- BOECKX 2007 BOECKX, Cedric: *Linguistic Minimalism: Origins, concepts, methods, and aims*. Oxford, 2007.
- BRESNAN 2001 BRESNAN, Joan: *Lexical-Functional Syntax*. Basil, 2000.
- CHOMSKY 1965 CHOMSKY, Noam: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, 1965.
- CHOMSKY 1995 CHOMSKY, Noam: *The Minimalist Program*. Massachusetts, 1995.
- CHOMSKY 2001 CHOMSKY, Noam: Derivation by Phase. In: Michael Kenstowicz (szerk.) Ken HALE: *A Life in Language*. Cambridge, 2001. 1-52.
- CINQUE 1999 CINQUE, Guglielmo: *Adverbs and Functional Heads*. Oxford, 1999.
- DÉKÁNY 2011 DÉKÁNY Éva: A profile of the Hungarian DP: the interaction of lexicalization, agreement and linearization with the functional sequence. doktori disszertáció, elérhető a Lingbuzz-on. 2011
- EPSTEIN – SEELY 2002 EPSTEIN, Samuel D - SEELY, T. Daniel: Rule applications as cycles in a level-free syntax. In: Samuel EPSTEIN, Daniel T. SEELY (szerk.). *Derivation and explanation in the Minimalist Program*. Wiley-Blackwell, 2002.
- É. KISS 2002 É. KISS Katalin: *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, 2002.
- É. KISS 2003 É. KISS Katalin: Argument scrambling, Operator Movement and Topic Movement in Hungarian. In: Simin Karimi (szerk.): *Word Order and Scrambling*. Wiley-Blackwell. 2003. 22-44.

- É. Kiss 2008 É. Kiss Katalin: Free word order, (non-)configurationality and phases. <http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/ekiss/publ/Free%20word%20order,%20%28n-on-%29configurationality,%20and%20phases.pdf> (letöltve 2015. január 5-én) 2008.
- FRAMPTON – GUTMANN 2002 FRAMPTON, John – Samuel GUTMANN: Crash-proof syntax. In: Samuel. EPSTEIN, Daniél T. SEELY (szerk.) *Derivation and explanation in the Minimalist Program*, Oxford, 2002. 90-105.
- FOX 2000 FOX, Daniel: *Economy and Semantic Interpretation*. Cambridge, 2000.
- HORNSTEIN 2006 HORNSTEIN, Norbert – NUNES, Jairo – GROHMANN, Kleantes: *Understanding Minimalism*. Cambridge, 2006.
- JACKENDOFF 1977 JACKENDOFF, Ray: *X-Bar Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge, 1977.
- KAYNE 1994 KAYNE, Richard. S.: *Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, 1994.
- LASNIK – STOWELL 1991 LASNIK, Howard – Tim. STOWELL: Weakest crossover. *Linguistic Inquiry* 22. (1991) 687-720.
- LEBEAUX 2009 LEBEAUX, David: *Where does Binding Theory apply?* Cambridge, 2002.
- LEGATE 2002 LEGATE, Julie Anne: *Warlpiri: Theoretical Implications* (doktori értekezés) 2002. <http://www.ling.upenn.edu/~jlegate> (letöltve 2015 január 5-én)
- MUNN 1987 MUNN, Alan: Coordinate structure and X-bar theory. *McGill Working Papers in Linguistics* 4. (1987) 121–140.
- PRINCE – SMOLENSKY 1993 PRINCE, Alan – Paul SMOLENSKY: *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Blackwell Publishers, 1993.
- PUTNAM 2008 PUTNAM, Michael: *Scrambling and the Survive Principle*. Amsterdam, 2008.
- PUTNAM – STROIK 2009 PUTNAM, Michael-STROIK, Thomas: *Traveling without moving: the conceptual necessity of survive-minimalism*. In Michael PUTNAM. (szerk): *Towards a derivational syntax-survive-minimalism*. Amsterdam, 2009.
- PUTNAM – PARAFITA COUTO 2009 PUTNAM, Michael. T – PARAFITA COUTO, Maria: *When Grammars Collide: Code-switching in survive-minimalism*. In: M. PUTNAM (szerk). *Towards a Derivational Syntax: Survive Minimalism*. Amsterdam, 2009.
- PUTNAM – STROIK 2013 PUTNAM, Michael – STROIK, Thomas: *The Structural Design of language*. Cambridge, 2013.
- REINHART 1995 REINHART, Tanya: *Interface strategies*. OTS Working Papers in Linguistics TL-95-002, University of Utrecht, 1995.
- REINHART 2006 REINHART, Tanya: *Interface Strategies. Reference set computation*. Cambridge, 2006.
- ROSS 1967 ROSS, John Robert: *Constraints on variables in syntax* <http://hdl.handle.net/1721.1/15166> (letöltve 2015. január 5-én) 1967.
- SAUSSURE 1916 SAUSSURE, Ferdinand de: *Cours de linguistique générale*. Glasgow. 1916.
- SCHACHTER 1977 SCHACHTER, Paul: *Constraints on Coordination*. *Language* 53. (1977) 86-103.

- SKRABALOVA 2003 SKRABALOVA, Hana: La syntexe de la coordination [conjP DP conjP DP]: comparaison entre le francais, le tchéque et L'anglais. *Paper presented at the Workshop on Coordination*, University Paris 7, 1 march, 2003.
- STARKE 2001 STARKE, Michal: Move reduces to Merge: A Theory of Locality. (doktori értekezés) 2001. Elérhető a Lingbuzz-on.
- STROIK 2009A STROIK, Thomas: Locality in Minimalist Syntax. Massachusetts, 2009.
- STROIK 2009B STROIK, Thomas: The Numeration in Survive-minimalism. In: Michael PUTNAM (szerk.): *Towards a Derivational Syntax: Survive Minimalism*. Amsterdam, 2009.
- SURÁNYI 2011 SURÁNYI Balázs: Freedom of Word Order and Domains for Movement: A flexible syntax of Hungarian. 2011. (doktori disszertáció) [http:// real-d.mtak.hu/288](http://real-d.mtak.hu/288).
- URIAGEREKA 2000 URIAGEREKA, Juan: *Rhyme and Reason*. Cambridge, 2000.
- WEBELHUTH 1992 WEBELHUTH, Gert (szerk.): *Government and Binding and the Minimalist Program*. Oxford, 1992.
- ZEEVAT 2014 ZEEVAT, Hendrik: *Language Production and Interpretation. Linguistics meets Cognition (CRISPI)*. Leiden, 2014.

Kiss Dóra

„Most már én jövök?”

Az állami gondozásban élő fiatalok médiahasználata

„Is it my turn yet?” – The media use of children in state custody

My study is about the media use of children living in foster-home. I consider this question relevant, because as a result of the developing technique, media integrated into the daily routine in an unnoticed way. Besides, more and more specialized literature deal with the communicational habit of people living in bad conditions. I study the specialized literature dealing with the children in children's home, their psychological background, the young people's media use, and compare the conclusion with the interviews I made with the inhabitants of the Kikötő Gyermekotthon in Balatonboglár and with the results, I experienced in the course of participant observation.

1. Bevezetés

Dolgozatom témája az állami gondozásban élő fiatalok médiahasználata. A kérdést azért tartom relevánsnak, mert a fejlődő technika hatására a médiafogyasztás folyamatos változásban van, és ma már szinte észrevétlenül épül be a fiatalok napi rutinjába. Kitta Gergely, Nagy Ádám és Ságvári Bence a magyar ifjúság médiahasználata mellett írásukban a hátrányos helyzetű fiatalok időtöltésére, és médiafogyasztásuk érdekességeire is kitérnek. Szó esik a rosszabb körülmények között élők szabadidejének céltalan eltöltéséről, a kommunikációs eszközök korlátozott használatáról, a szülői hatás fontosságáról – ami az intézetben élő gyerekeknek hiányzik. A tanulmányaikban említett eredmények elég figyelemre méltó adatok ahhoz, hogy a kérdést érdemes legyen közelebbről is megvizsgálni.

Témaválasztásomhoz a TÁMOP-4. 2. 3-12/1/KONV-2012-0016, „Tudománykommunikáció a Z generációnak” című projekt is hozzájárult. A kutatás a fiatalok kommunikációs szokásainak mélyebb megismerésére irányult.¹

A vizsgálat során három módszer állt rendelkezésre ahhoz, hogy feltérképezzük a 15-24 éves fiatalok magatartását, mindennapi életvitelét, az általuk hasz-

¹ <http://www.zgeneracio.hu/> (2014. január 2.).

nált kommunikációs csatornákat, médiumokat és az azokhoz kapcsolódó szokásokat. Az alapkoncepció szerint árnyék-kutatást végeztünk, vagyis végigkísértük a kiválasztott fiatalok egy-egy átlagos napját, a kommunikációs eszközök, médiumok használatára fókuszálva. Az interjúalanyok első feladata egy médianapló kitöltése volt, melyben rögzíteniük kellett a kiválasztott nap folyamán használt médiumokat és alkalmazásuk körülményeit. A médianapló alapján épültek fel a körülbelül egy órás interjúk, melyek segítségével mélyebben el tudtunk merülni egy-egy témában. Az interjú végén szintén az alanyok önálló munkájára számítottunk, egy kommunikációs hálózati térkép kitöltése volt az utolsó feladat.

A felmérés három, egymástól elkülönülő csoport megismerésére irányult: az átlagos, normál körülmények között élő fiatalokra, a hátrányos helyzetű fiatalokra, valamint a romákra. Hátrányos helyzetűként azokat a diákokat definiáltuk, akik a szokásostól eltérő körülmények között nevelkednek, vagyis a nevelőszülőknél és az állami gondozásban, intézetben élő fiatalok kerültek a vizsgálat középpontjába. A kutatás során végzett interjúk és kapott eredmények alapján a kérdés mélyebb feldolgozásra érdemesnek bizonyult. A részletesebb elemzés érdekében leszűkítettem a dolgozat témáját az állami gondozásban nevelkedő fiatalok médiahasználatának megismerésére. További motiváló erőként hatott, hogy ez a téma magyarországi viszonylatban még nincs feldolgozva, pedig a nem mindennapi, izgalmas eredmények egyértelműen lejegyzésért kiáltottak.

Írásomban tanulmányozom az intézetben élő gyermekekkel, pszichológiai háttérükkel, történetükkel és a fiatalok médiafogyasztásával foglalkozó szakirodalmat, és összevetem a boglári Kikötő Gyermekotthon lakóival készített interjúk, valamint a résztvevő megfigyelés során tapasztalt eredményekkel.

2. A balatonboglári Kikötő Gyermekotthon

Az intézet kiválasztásánál csupán az a szempont játszott közre, hogy lakóhelyemhez közel helyezkedik el, és van ismeretségem, ami alapján be tudok épülni közéjük. Az előbbiekben említett kutatás során már közelebről megismertem az itt nevelkedő fiatalokat, ez is segítette a további munkámban.

A nevelőotthon 1972-ben jött létre Balatonbogláron, az intézetben 90 férőhelyet alakítottak ki. Nagy változást hozott az 1997-ben a Parlament által elfogadott új gyermekvédelmi törvény, ami létszámcsökkenéshez vezetett, így 40 férőhelyes lett az intézet.²

Első látogatásom a gyermekotthonban nagy meglepetéseket tartogatott mind számomra, mind a gyerekek számára. Az általam elgondoltakkal szöges ellentét-

² <http://www.boglari gyermekotthon.hu/> (2014. január 2.).

ben, egy ízlésesen kialakított, tiszta, igényes épület az, ahol az állami gondozásban nevelkedő gyermekek élnek. Vidám, narancssárga fal, éppen aktuális dekorációkkal. Az őszi hónapokban halloween-tökök, szellemalakok, boszorkányok díszítették a falakat, míg november végétől karácsonyi gömbök, papírból kivágott, gyönyörűen feldíszített karácsonyfa, hóemberek mosolyogtak a gyerekekre.

Csoportonként 5 felnőtt – nevelők és éjszakai felügyelők, gondozók –, gyermek szakorvos, pszichiáter és pszichológus segíti a rászoruló gyermekek mindennapi életét. A csoportok heterogének és koedukáltak, óvodástól középiskolásig, fiúk, lányok vannak egy apartmanban, gondosan ügyelve a testvérek együttes elhelyezésére. Az intézet az apartmanokkal olyan környezetet igyekszik kialakítani a gyerekek számára, ami hasonlít egy átlagos családi közösghez.³

Minden csoportban van egy tágas nappali, itt van elhelyezve az LCD képernyős televízió, DVD lejátszó és a hifi berendezés. A nappalival egy légtérben van a konyha, ami szintén jól felszerelt. A csoportokat is mindig aktuális dekoráció díszíti, ezeket általában a nevelők, vagy a nevelőkkel együtt a gyerekek készítik el. Van 1, 2, 3, 4 fős szoba is, amit lakóik berendezhetnek, dekorálhatnak kedvük szerint. Látogatásaim alkalmával is előfordult, hogy változott az ágyak elhelyezése, különböző posztterek, képek kerültek a falra. Jellemző, hogy társaikkal megörökített közös emlékeket, fényképeket tesznek ki, valamint az egymástól kapott ajándékok, képek, dísz tárgyak ékesítik a szobákat.

A gyerekek rendelkezésére csoportonként egy számítógép áll, ami a nevelői szobában található, kulccsal elzárva előlük.

Az iskolából hazaérkezőket mindennap ebédrel várják, majd 15-17 óráig tanulószoba van, akkor készülhet mindenki egyénileg, ha segítséget igényelnek, akkor nevelői támogatással az iskolai feladatokra. Délután szakkörökre, fejlesztő és felzárkóztató foglalkozásokra is van lehetőség.

3. A gyermekotthonok világa

3.1. Gyermekvédelmi törvény

A nevelőintézetek, gyermekotthonok nevelőinek, felügyelőinek, gondozóinak a Parlament által 1997. április 22-én elfogadott gyermekvédelmi törvényhez kell igazodniuk, az alapján kell a munkájukat elvégezni. A törvény leírja a gyermekek alapvető jogait, azoknak érvényesítését, valamint kitér a védelmüket szolgáló eljárások formáira is. A törvény alapelve szerint a gyermek nevelésére minde-

³http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Tajekoztatok/Fovarosi_gyermekotthonok_bemutatok/Balatonbogl%C3%A1r_bemutakoz%C3%B3_2012.pdf (2014. január 2.).

nekelőtt a családja jogosult és köteles, de ebben az állam és az önkormányzat segítséget nyújt.⁴

Amennyiben egy gyermek rászorul, gondozásához, illetve társadalmi beilleszkedéséhez célzott, komplex ellátást kell nyújtani. Az új gyermekvédelmi törvény nagy hangsúlyt fordít a családjukból kiemelt, vagy családjukat elvesztett gyermekek helyzetére, ilyenkor az államnak több feladata lesz, mint egy átlagos család esetében, hiszen a megfelelő életkörülmények megteremtése mellett az önálló élet megkezdésében is segítenie kell a felnevelt gyermekeket.⁵

A törvény elrendeli a nagy létszámú nevelőintézetek megszüntetését, helyette kisebb létszámú (maximum 40 férőhelyes) gyermekotthonok, lakásotthonok létrehozását támogatja. Ebben az időben csökkent le a balatonboglári intézet létszáma is az először 90, később 80 férőhelyről 40-re.⁶

3.2. Állami gondozásban élő gyermekek pszichológiai háttere

A gyermekotthonokba bekerülő gyerekek személyiségüket tekintve nagyon eltérőek, hiszen mindannyian magukban hordozzák örökletes tulajdonságaikat és az intézetbe való bekerülés előtti különféle szocializációjuk okozta eltérések is növelik a differenciát. Egy dologban hasonlítanak egymásra, mégpedig múltjukban, abban, hogy családjukban valamilyen működési zavar lépett fel, ami miatt mindannyian állami gondozásba kerültek. A biológiai szükségletek mellett rengeteg másféle szükséglet is felmerül, amelyek kielégítése az otthonba kerüléstől a nevelők, gondozók feladatává válik. A legnagyobb motivációt az intézetben élő gyerekek számára a szeretet jelenti, hogy lássák valakin: szereti őket, hogy az illető végig akarja kísérni életüket egészen a felnőtt korukig. Egy további fontos tényező, hogy éreztesék velük: tartoznak valahova, van egy hely, egy menedék, ahol melegséget kapnak. Amennyiben a nevelőintézetbe került gyermekek ezen igényeit ki tudják elégíteni, megvan a lehetőség arra, hogy egészséges felnőtt váljon belőlük.⁷

A személyiség kialakulása a primer szocializáció során olyan környezetet igényel, ami érzelmekkel teli, stabil személyes kapcsolatokat tartalmaz. Ha ez a fejlődési szakasz kimarad, akkor kerülhet a gyermek állami gondozásba.⁸

Rendelleneséget nem csak a problémás múlt eredményezhet, hanem az intézetben való nevelkedés is sokszor ártalmas egy-egy gyerek fejlődésére nézve. A monoton tevékenységek, a gyermekek ragaszkodása a pedagógushoz, nevelők-

⁴ ELTER és mások 2004.

⁵ Uo. Gyermekvédelmi törvény: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV (2014. január 2.).

⁶ ELTER és mások 2004.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 37-45.; CAMPBELL 1994.

höz, illetve ahhoz a csoporthoz, amelyben nevelkedik, a külvilágtól való elszakadást, az intézeten kívüli kapcsolatoktól való elzártságot váltja ki. Tapasztalataim alátámasztják a leírtakat, az intézetben élő gyermekek kötődése egymáshoz és nevelőikhez valóban szoros. Az otthonon kívüli életet sokszor „kinti világként” azonosítják, mintha az egy tőlük elszigetelt, különálló élettér lenne, amiről ők csak hallanak, de nem tapasztalják. Kapcsolatuk egymással a legerősebb, csoportjukkal szinte családtként, testvérekként élnek együtt.⁹

3.3. A család hiánya

A család olyan lelki és érzelmi atmoszférát tud biztosítani a gyermek körül az elsődleges szocializáció során, amely a társadalomba való beilleszkedés folyamatait a többi szociokulturális milióhöz képest sokkal hatékonyabban teremti meg.¹⁰

Azonban az alapvető problémát az jelenti, hogy a gyermekotthonok nem tudják teljes mértékben megteremteni azokat a feltételeket, amik a normális személyiség kialakulásához elengedhetetlenek. Az otthonban töltött idő alatt a gyermeket folytonos és szervezett nevelő hatások alakítják, de ezek megközelítőleg sem olyan hatásosak, mintha a gyermeket ugyanezek az impulzusok családja körében érnék.¹¹

A Kikötő Gyermekotthonban a családdal való kapcsolattartás a gyámhivatali határozat szerint megy végbe. Az intézet felkínálja a lehetőséget, biztosítja a feltételeket és az eszközöket ahhoz, hogy a gyermekek igény szerint folyamatosan, vagy alkalmanként tarthassák a kapcsolatot családtagjaikkal. Vezetékes- és mobiltelefon-használat, levél- és csomagküldés, internethasználat (több gyermek internetes közösségi oldalon keresztül tartja a kapcsolatot a családjával) áll a rendelkezésükre, valamint a vendéglakásban szállást és étkezési lehetőséget biztosítanak a gyermeküket meglátogató szülőknek. Az utazási költségeket, legyen az hazautazás, vagy szülői látogatás, az intézet állja.¹²

3.4. Iskola

A pszichológia álláspontja szerint a gyerekek fejlődéséhez nagyon fontos, hogy tartsák a kapcsolatot a velük egykorú társaikkal, ennek érdekében pedig célszerű a helyi általános iskolába járatni őket. Itt megismerhetik a „kint élő”, „kintről

⁹ MURÁNYI-KOVÁCS 1979

¹⁰ ELTER és mások 2004.

¹¹ KISS –NYIRI 1979.

¹²http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Tajekoztatok/Fovarosi_gyermekotthonok_bemutatok/Balatonbog1%C3%A1r_bemutatkoz%C3%B3_2012.pdf (2014. január 2.).

bejáró” osztálytársakat, később szüleiket, családjukat is, így elérhetővé válik számukra az az ideális család-modell, amivel eddig még nem találkoztak.¹³

Azonban az intézetben nevelkedő gyermekek számára az iskola sok nehézséget is jelenthet. Múltjuk miatt hiányosan szocializáltak, ezért sokszor előfordul, hogy nem tudják, egyes helyzetekben mit kell tenni, hogyan kell viselkedni. Az érzelmi zavarok, lelki problémák a tanulásukra is kihatnak, és figyelmetlenséghez vezetnek, hiszen sokszor ezek miatt képtelenek koncentrálni a feladatukra. A felületes munka okozta rendszeres kudarcok pedig szorongást váltanak ki a gyerekekből.¹⁴

A boglári nevelőotthonos gyerekek a külső iskolába járást tapasztalataim szerint nem élik meg kudarcként. Annak ellenére, hogy gyakran szereznek rossz jegyeket – nem minden esetben a tanulási nehézségek, hanem gyakran a hozzáállásuk, lustaságuk okozza a problémát –, többségük szeret iskolába járni. Rendszerint jó a kapcsolatuk az osztálytársaikkal, a tanáraikkal, vannak külsős barátai, akikkel ritkán, de szerveznek közös programokat szabadidejükben. Nagyrészüik rossz tanuló, majdnem mindegyikük több tantárgyból áll bukásra, de ez gyakran a szorgalom hiányával, semmint tanulási zavarokkal magyarázható.

A külső iskolába járás okozhat rossz élményeket abból adódóan is, hogy az iskolába járó gyerekek először idegenkednek a nevelőotthonból érkezett új társaktól. Azonban a problémák ellenére fontos az, hogy legalább az iskolába járás, tanulás idejére szakadjanak ki a gyermekek a nevelőotthoni környezetből.¹⁵

A Kikötő Gyermekotthonban nevelkedő gyerekek a Boglári Általános Iskola tanulói, hiszen az intézmény belső iskolája – az 1997-es Gyermekvédelmi Törvény hatására bekövetkező létszámcsökkenés, és a későbbiekben módosult Köznevelési Törvény miatt – megszűnt. Az általános iskolából elbballagók a nevelőkkel együtt választanak maguknak érdeklődésüknek megfelelő középiskolát. Általában a közelben, Somogy megyében működő szakközépiskolák, ritkábban gimnáziumok mellett döntenek, ám akadnak kivételek.

4. A magyar fiatalok médiahasználata

4.1. Nyomtatott sajtó

A digitalizáció hatására ez a médiatípus az, ami szinte a legnagyobb mértékben veszített teret, hiszen a mai világban az internet már majdnem minden médium szerepét egy személyben helyettesíteni tudja. Hírek, cikkek elérhetőek online,

¹³ MARKOVICS 1979.

¹⁴ ELTER és mások 2004.

¹⁵ TAKÁCS 1979.

ráadásul ingyen, sőt vannak kifejezetten online megjelenő folyóiratok. A nyomtatott sajtó sem az interaktivitást, sem a naprakészséget tekintve nem tud versenybe szállni a digitális technológia nyújtotta lehetőségekkel.¹⁶

Talán ez lehet az oka annak, hogy a Z-generációs fiatalok már nem tartanak igényt a nyomtatott sajtó termékeire, ebből adódóan még a saját korosztályuknak szóló magazinokat, újságokat sem olvassák, hiszen a tartalma fenn van az interneten, a grafikája is jobb és még fizetni sem kell érte.¹⁷

A 2012-es Magyar Ifjúság tanulmánykötet adatai szerint a magyar fiatalok a médiafogyasztással töltött idejükből a legkevesebbet az újságolvasásra szánják. Átlagosan mindössze 16 percet szentelnek egy hétköznapi az ilyesfajta sajtótermékek olvasására, és ez a 16 perc már tartalmazza az online lapok böngészését is.¹⁸

4.2. Rádió- és zenehallgatás

Az újság mellett a rádió az a médium, aminek használatát tekintve szintén nagy csökkenésről beszélhetünk, azonban a nyomtatott sajtó óriási tévesztését bizonyítja, hogy információszerzés szempontjából még a rádió is megelőzte.¹⁹

A Z-generáció tehát jellemzően nem rádióhallgató korcsoport, azonban ez nem zárja ki azt, hogy ismerik, vagy ritkán behallgatnak egy-egy adó műsorába. A rádióhallgatás célja manapság a kikapcsolódás, szórakozás a tájékozódással szemben, mert az jellemzően már más médiumok segítségével megy végbe. Ezért főként a kereskedelmi csatornák dominálnak a fiatalok körében, ahol túlnyomórészt zenét játszanak, például a Class FM és a Rádió 1. A közszolgálati rádiók irányában vagy semleges álláspontjuk van, vagy kifejezetten elutasító a hozzáállásuk.²⁰

4.3. Televíziózás

Az egykori találgatások ellenére, miszerint az internet magába szippantja a többi médiumot és utóbbiak szerepe majd lecsökken, a televízió az elmúlt néhány évben ismét nagyobb teret hódított magának.²¹

A televízió-használat láthatóan megosztja a magyar fiatalokat. Van, aki rendszeresen és nagymértékben használja, azonban egy másik, nem elhanyagolható

¹⁶ KÍTTA 2013.

¹⁷ GULD–MAKSA 2013.

¹⁸ KÍTTA 2013.

¹⁹ <http://www.ipsos.hu/site/legink-bb-a-t-v-b-l-t-j-koz-dnak-a-fiatalok/> (2014. január 5.).

²⁰ GULD – MAKSA 2013.

²¹ KÍTTA 2013.

réteg alig, vagy egyáltalán nem néz tévét. Érdekesség továbbá, hogy a televíziózás vagy háttértevékenység során, vagy párhuzamos médiahasználat alkalmával fordul elő a legtöbbször. A televízió azokban az esetekben köti le a fiatalok teljes figyelmét, amikor olyan népszerű műsorokat követnek, amit más médium segítségével nem, vagy csak rosszabb minőségben tudnak megjeleníteni.²²

A televíziózáshoz általában hozzájárul a közösségi élmény, vagyis sok esetben többen, együtt néznek különböző sorozatokat, filmeket, sportműsorokat, vagy akár csak a híradót. Azonban vannak olyan esetek is, amikor a televízió nem médiumként, hanem médiaeszközként jelenik meg. Gyakori az internetről letöltött filmek, sorozatok kiírása DVD lemezre, vagy pendrive-ra, hiszen így reklámok nélkül, bármikor megtekinthető akár a televízión keresztül is.²³

4.4. Mobiltelefon

A mobiltelefonok jelentősége napjainkban folyamatosan növekszik, hiszen eredeti funkciójukon kívül már rengeteg további lehetőséget kínálnak. Számos olyan szerepet töltenek be, amire ezt megelőzően csak a számítógépek voltak képesek. Nem csoda, hogy a fiatalok körében elterjedt ez az eszköz, hiszen a mindennapos médiahasználat alkalmával egyetlen berendezés biztosítja azokat a szolgáltatásokat, melyeket korábban számos más készülék birtoklásával tudtak csak használni.²⁴

A 2013-mas Tudománykommunikáció a Z-generációnak című kutatás kimutatta, hogy a fiatalok már kevésbé használják a telefonbeszélgetés funkcióját. Mindemelllett a telefonhasználat egész nap általánosnak mondható, de főként internetezésre, néha sms-ezésre, játéokra, zenehallgatásra használják. Általában az üzenetküldés, telefonálás, különböző kapcsolattartási módok aktív használatot igényelnek, ám a telefonon keresztül történő zenehallgatás, Facebookozás, játékok gyakran más cselekvésekkel egy időben mennek végbe.²⁵

A telefon népszerűségéhez – a kibővült szerepkör mellett – az is hozzájárul, hogy a telefonálás az internetkapcsolat miatt költséghatékonyabbá vált, hiszen a világhálóhoz való hozzáférés lehetővé teszi különféle kommunikációs programok (Viber, Skype) telefonos letöltését, valamint a Facebook, és a különböző közösségi oldalak is ingyen használhatóak üzenetküldésre.²⁶

²² GULD–MAKSA 2013.

²³ Uo.

²⁴ KITTA 2013.

²⁵ GULD–MAKSA 2013.

²⁶ Uo.

4.5. Számítógép- és internet-használat

Az asztali számítógépek használata folyamatos visszaesést mutat, mivel a mobiltelefonok – egyre bővülő funkcióik miatt – kezdik átvenni a hatalmat a PC-k felett. Az internet-használat ezáltal már a fiatalok napi rutinjának elmaradhatatlan részét képezi. A legnagyobb népszerűségnek a közösségi oldalak örvendhetnek, azokon belül is a Facebook az a közösségi portál, amin a fiatalok legtöbbször megtalálható. Majdnem mindenki, akinek a számítógépe, mobiltelefonja rendelkezik internetkapcsolattal, megtalálható valamilyen közösségi oldalon.²⁷

A korábban említett 2013-mas, Z-generációs kutatás során megmutatkozott, hogy a magyar fiatalok körében a hétköznapiakon használt médiumok közül a telefon és a számítógép a legnépszerűbb, vagyis az internetkapcsolatra képes eszközök kapják a legnagyobb szerepet. Az online felületen töltött idő nagy részét a fiatalok többsége közösségi oldalakon tölti és majdnem 50%-uk hallgat közben zenét vagy online rádió, vagy zene- és videómegosztó portál segítségével.²⁸

5. Tapasztalatok a Kikötő Gyermekotthonban

5.1. A kutatás

A Z-generációs projekt kapcsán már 2013 tavaszán elkészítettem az interjúkat a nevelőotthonban élő fiatalokkal és megkértem őket a médianaplók kitöltésére. A kutatás e szakaszában két 15 éves, egy 14 éves nevelőotthonban élő lány és egy 18 éves lakásotthonos fiú segített. Az interjú során kibontott kommunikációs szokásaik – az általuk elmondott, mindennapokat korlátozó szabályok, az együttélés miatt elengedhetetlen állandó alkalmazkodás végett – jelentősen eltértek a családban nevelkedő fiatalok médiahasználatától. Ez buzdított arra, hogy folytassam a vizsgálódást, egyre több információhoz jussak, és segítségükkel később átfogó képet tudjak alkotni az életükről és a médiahasználatukról.

A résztvevő megfigyelést 2013 októberében kezdtem. Az intézet négy csoportja közül egyet kiválasztottam, majd 2 hónapon keresztül a lehető legtöbb időt ott töltöttem. A csoport létszáma a hétköznapiakon 8 főről 6-ra csökken, ugyanis két lány a középiskolai tanulmányait máshol folytatta, ezért kollégiumba kerültek, és csak hétvégenként jöttek haza. Az otthonban maradt 6 gyerek közül mindenki általános iskolába jár.

²⁷ KITTA 2013.

²⁸ GULD–MAKSA 2013.

5.2. Az első látogatások

Azon a napon, amikor először látogattam el hozzájuk, nagyon izgatott voltam. Részben vártam a találkozást, részben pedig aggódtam: mi van, ha nem fogadnak el? Bár néhányukat már ismertem korábbról a TÁMOP-os kutatásnak köszönhetően, a csoportban, ahova látogattam, gyerekek közül csak egy ismerős volt.

Mint utólag kiderült, első alkalommal rosszkor érkeztem, ugyanis éppen tanulószoba volt, amit akaratlanul is megzavartam, akadályozva a gyerekek tanulását. Emiatt a nevelők kicsit nehezteltek rám, de valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a gyerekek nagyon hamar elfogadtak. Kulcsadatközlőm A.²⁹ volt, egy nagyon barátságos 14 éves lány, az ő segítségével ismertem meg a többieket is. Először ketten beszélgettünk, majd szép fokozatosan a többiek is csatlakoztak.

Eleinte érezhetően bizalmatlanok voltak velem szemben, nehezen nyíltak meg, de ezek a korlátok egyik pillanatról a másikra dőltek le.

Az első alkalommal csak arra törekedtem, hogy megismerjem őket, és hogy elfogadjanak. Barátságos voltam és egyenes, őszintén meséltem nekik magamról, a szóba kerülő témák mindegyikéről megosztottam velük a véleményemet. Így sikerült beilleszkednem, és a nyíltságomért cserébe ők is megnyíltak velem szemben.

A következő alkalommal már örömmel vártak, rögtön mesélni kezdtek, beszámoltak arról, hogy mi történt velük. Már érezhetően nem volt kellemetlen számukra a jelenlétem. Törekedtem arra, hogy ne zavarjam meg a napirendjüket, hogy úgy viselkedjenek, mintha ott sem lennék. Ebben a nevelők nagyon sokat segítettek, kiadták a feladatokat, kinek kell még tanulni, ki szedje le a megszáradt ruhákat, ki terítsen meg és kinek kell mennie zuhanyozni. Innentől kezdve pedig átvettem a megfigyelő szerepét.

5.3. Kapcsolat egymással és a nevelőkkel

A vizsgált csoportban jellemzően 3 nevelő van (nők), néha egyedül, néha ketten vannak ott egy időben. A csoport egyöntetűen rajong az egyik nevelőért, őt nagyon szeretik. Valószínűleg ezt azzal érte el, hogy a szigorú nevelés mellett képes humorosan kezelni a helyzeteket, ha kell „beszól” a gyerekeknek, fiatalos, fenn van Facebookon is (ami náluk egy nagyon fontos szempont). Sajátjaként kezel minden csoportban lévő gyereket, ha kell, dédelgeti őket, ha kell, erélyesen rájuk szól. Sokat elmond a gyerekekhez fűződő viszonyáról, hogy az általános iskola által januárban megrendezett szülők és nevelők bálján táncoló nyolcadikos lányt ő kísérte el, mint szülő.

²⁹ Az anonimitás megőrzése végett a személyeket különböző betűkkel jelölöm.

A másik két nevelő is nagyon kedves, de náluk kevesebb a személyes, közeli kapcsolat. Látszik rajtuk, hogy ők is szeretik a gyerekeket, és a legjobbat akarják nekik, ezért az időnkénti szigor. Ám valami miatt a gyerekek hozzájuk nem tudtak olyan közel kerülni, mint B. nénihez, és a szigort nem tudják pozitívan értékelni. Sokszor azt érzik, hogy a büntetés nem a rossz cselekedeteik eredménye, hanem ellenük irányulnak, a rend és a szabályok nem a mindennapok megkönnyítésére, hanem a megnehezítésére jöttek létre.³⁰ Ám a szorosabb érzelmi kötődés hiányában gyakran tiszteletlenek a nevelőkkel, semmibe veszik a kéréseiket, nem tudják, vagy nem akarják érezni a törődést.

Egymással viszont nagyon jó a kapcsolatuk a fiataloknak, szinte testvéreként élnek együtt, amikor csak tudják, segítik egymást. A lányok rendszeresen cserélgetnek ruhákat, kölcsön adnak egymásnak, közös programokat szerveznek, együtt fényképezkednek, beszélgetnek, tanácsokat adnak egymásnak. Persze vannak veszekedések is, de egyáltalán nem durvulnak el, és csak ritkán fordulnak elő. A nevelőkkel szemben rendszeresen kiállnak egymás mellett és megvédik a másikat. Az éjszakai felügyelő például egyik alkalommal elkezdett kiabálni az egyik 9 éves kislánnyal, és bezavarta a szobájába. A gondolkodás nélkül odakiabált, hogy ne bántsa H-t, nem ő volt a hibás, és magára vállalt mindent. Pedig tulajdonképpen azt sem tudta miről volt szó és mi volt a probléma. A körülményekhez képest a gyerekek láthatóan összetartó közösségben, megfelelő érzelmi környezetben nevelkednek.

A kisebbeket rendszeresen ölelgetik, az ölükbe ültetik, puszilgatják és szívesen segítenek a nevelőknek a kicsik körüli teendőkben. Ám a nagyobb lányok sokszor visszaélnék azzal, hogy idősebbek, no meg lányok (a csoporton belül 14-15-16 évesek) és a fiatalabb fiúkat (11-12 éves) „ugráltatják”. „*M. hozz vizet, hozd ki a köntösöm, kapcsold be a rádiót, tedd fel töltdre a telefonom.*” M. ekkor függetlenül attól, hogy éppen mit csinál, hagyva csapat-papot ugrik. A lányok ezt természetesen élvezik és kihasználják a következő alkalommal is. A fiatalabbak pedig nem „mernek” ellenkezni, szembeszállni, mert így tudnak beilleszkedni a nagyok közé, így akarják elfogadtatni magukat a nagyobbakkal, vagyis láthatólag megvannak ennek a kis közösségnek az íratlan belső játékszabályai, sajátos erőviszonyai.

Az ilyen kis – mondhatni – semmiségek ellenére látszik, hogy nagyon szeretik egymást, előfordul az is, hogy különböző apróságokkal lepik meg a másikat minden alkalom nélkül. Segítenek, ölelnek, vigasztalnak, ha kell.

³⁰ Ez a kamaszokra valószínűleg általában véve jellemző.

5.4. Szabályok

Rengeteg szabály korlátozza a hétköznapokat és a hétvégéket, ez érthető is, hiszen ennyi gyerek mellett minden apró részletet pontosan meg kell szervezni a fennakadások elkerülése végett.³¹

A mindennapok egyik erősen szabályozott területe a médiahasználat. A szakirodalomból kiderült, hogy a fiatalok a szabadidejük nagy részét mediatizált környezetben töltik el, ezért a különböző médiumok használata már-már a mindennapi rutin részét képezi. Ezzel a gyermekotthon lakói sincsenek másképp. Napjuk nagy részét legszívesebben a Facebookon töltенék, ám a nevelők egyértelmű álláspontja szerint a Facebook és a rengeteg internetezés az oka annak, hogy rossz jegyeket hoznak haza, mert mással sem tudnak foglalkozni, hogy ki, mit írt ki és milyen új képeket töltött fel. Ezért igyekeznek megfékezni az internet-használatot. A nevelői szobában – ami mindig kulcsra van zárva, hogy a gyerekek engedély nélkül ne tudjanak bejutni – lévő asztali számítógép előtt egy nap egy gyerek fél órát tölthet el.

„Hát, igazándiból benn van a nevelői szobában, mert ugye, hát azért elég drága volt a dolog, hogy ott a picik belenyúlkáljanak, vagy esetleg a nagyok valamit elcsenjenek belőle, vagy róla, vagy mit tudom én, szóval így igazándiból féltik... hát, miért is ne féltенék...”

Azonban az is előfordul, hogy önzetlenül átadják egymásnak a napi fél órát, vagy 10-15-20 perceket – ehhez engedélyt kell kérni –, hogyha valaki interneten keresztül (Skype, Facebook) beszélget a rokonaival, ne kelljen hamar otthagyni a számítógépet.

A nagyobbak többsége már rendelkezik okostelefonnal, általában azon szoktak internetezni, nem ülnek le a számítógép elé egyrészt azért, mert akkor látják a többiek, hogy mit csinálnak, másrészt nem szívesen használják a közös gépet, ha van saját eszközük, amivel csatlakozhatnak az internetre, harmadrészt pedig a saját eszközök használatát nem korlátozzák a nevelők. Ezeket a készülékeket a családi pótlékból vették meg a gyermekeknek a családdal való egyszerűbb kapcsolattartás céljából, ám ez az a funkció, amire a telefont a legritkább esetben használják.

Annak ellenére, hogy a családi pótlékból vett okostelefont nem vonják/vonhatják meg a nevelők, mivel az a gyerekek saját tulajdona, némiképpen ezek használata is szabályokba ütközik. Este nyolcig lehet használni, majd le kell adni a nevelőnek, vagy az éjszakai felügyelőnek, aki elzárja a nevelői szobába és csak másnap, az iskolából hazaérkezve kapják vissza.

³¹ Ebben a részben nem a konkrét szabályok leírását terveztem, arra majd később térek ki.

„... este be kell adnom, ez tény és való, de nem vonhatják meg. Oda kell adnom a nevelőnek, hogy ne Facebookozzak este, vagy ne hallgassak zenét, ne zavarjam a szobatársaimat.”

Az iskolából hazaérkezve az okostelefon-tulajdonosok első útja a nevelői szobába vezet, és gyakran tiszteletlenül követelik a telefonjukat. Ebéd közben folyamatosan nyomkodják, van, aki fülhallgatóval szigeteli el magát az éppen zajló beszélgetéstől, és zenét hallgat, de a tanulószoba idejére megint le kell adniuk. 5 órakor kapják vissza, és akkor kezdődik minden előlről.

A televízió használata is erősen szabályozott. Délután szinte nem is kapcsolják be, hiszen az iskola után ebédelnek, eközben és ezután pedig a kisebbek mesélnek a napjukról a nevelőknek, míg a nagyobbak Facebookoznak és néha hozzászólnak a beszélgetéshez.

„... nem mindig engedik, hogy bekapcsoljuk a tévét, de anélkül is bekapcsolom. És ugye hazamegyek, eszek, utána persze megnézem a Facebookomat.”

Aztán jön a tanulószoba, utána terítés és vacsora. Vacsora után kettesével mennek zuhanyozni – egy-egy lány és fiú fürdőszoba van egy csoporton belül, így lehetőség van arra, hogy egyszerre ketten tisztálkodjanak –, majd következik a várva várt sorozat.

A Jóban Rosszban kivételével más műsorok követését nem szokták engedélyezni a nevelők. A 11 éves L-t az Éjjel-nappal Budapest érdekelné nagyon, de a nevelők szerint ez a sorozat nem nekik való. Az éppen aktuális tehetségkutatókat is szeretnék követni, de ezeknek is legfeljebb az elejét nézhetik meg, mert késő estig tartanak, amikor a gyerekeknek már aludni kell.

Az interjúk során arról számoltak be, hogy a híradó nyomon követése mindennapos a Kikötő Gyermekotthonban. Elmondásuk szerint a nevelők is kötelezővé teszik, hogy mindannyian értesüljenek az éppen aktuális történésekről, de a beszélgetések alapján úgy tűnt, a gyerekeket is érdekli, hogy „mi zajlik a kinti világban”. Azonban az ott töltött estéim alkalmával tapasztaltam, hogy ebben az esetben nem feltétlenül a valóságot osztották meg velem, hanem azt mondták, amit a nevelők, az egész intézmény és szerintük én is helyesnek tartok. Tudják, hogy mi lenne az ideális a médiahasználati szokásokat illetően, és meg akartak felelni a feltételezett elvárásoknak. Az esték folyamán sosem nézték meg a híradót, eszükbe sem jutott bekapcsolni a tévét abban az időpontban.

5.5. Jutalmazás és büntetés

A jutalmazás és a büntetés esetében a nevelők sokszor gondban vannak. Érzelmekkel ritkán tudnak hatni, mert a gyerekek azokat könnyen hátrítják arra hivatkozva, hogy nem az anyjuk/apjuk, ne mondják meg nekik, hogy mit csináljanak.

Egy-egy jó cselekedet esetében természetesen a dicsérő szavak mellett valami „kézzel foghatóra” is szükség van. A pluszmunkát végző személyek extra, számítógép előtt eltölthető idővel gazdagodnak, esetleg 8 után még náluk maradhat a telefonjuk egy rövid időre. Mivel most szeptembertől indult Balatonbogláron a Nemzeti Kézilabda Akadémia, ezért péntekenként rendszeresen kézilabdameccsek vannak, amire az egyik nevelő a héten legjobban viselkedő 5 gyereket elviszi. Egy jó jegy – ami náluk azt jelenti, hogy nem elégtelen –, egy kötelező takarításon felül felmosott folyosó, vagy csak minden nehézség nélkül lezajlott hét is hozzájárul ahhoz, hogy részt vehessenek a heti kézilabdameccsen. Ez komoly kiváltság.

Mivel a büntetés esetében sem hatnak a szavak, itt is kell valami plusz, amit bevethetnek a nevelők, ez általában a médiahasználat korlátozása. Aki rossz jegyet kap, nem tanul, nem ér haza időben, vagy tiszteletlenül viselkedik, előfordul, hogy aznap vagy egész héten nem nézhet tévét és nem ülhet le a számítógép elé. Ezek általában jól irányzott büntetések, hiszen a Jóban Rosszban megvonása súlyos veszteségnek számít.

„Hát, sokszor meg szokták vonni, mikor nem tartjuk be a házirendet... Mondjuk, hogy tanórán nem tanulunk, hanem mást csinálunk, vagy nem érünk időben vissza, haza. Vagy ilyesmi. Vagy nem fogadunk szót, akkor meg szoktál vonni az ilyen dolgokat... Hát, akkor nem tévézhetek egy hétig, nem az, hogy Jóban Rosszban nincs, hanem semmi.”

Az esti órákban, amikor már az éjszakai felügyelő figyel a gyerekekre, sokkal több a büntetés. Talán azért is, mert férfi, nehezebben érteti meg magát a gyerekekkel, mint a napközben velük foglalkozó nevelők. Este általában minden apró csínytevésért büntetés jár, hiszen úgy valóban könnyebb rendet tartani, ha tudja a gyerek, hogy érdemes jól viselkedni, hiszen ha valamit rosszul csinál, akkor annak bizony következménye lesz. Éreztem rajtuk, hogy sokszor nem tudták, hogy mi a rossz, amit kerülni kell. Egyik este az egész csoport büntetésben volt, ami abban teljesedett ki, hogy nem nézhették meg a Jóban Rosszban. Ülniük kellett a szobájukban, ki sem jöhettek a nappaliba. Aki elhagyta a szobáját, rögtön visszaküldte a felügyelő. Kérdeztem őket, hogy miért kapták a büntetést, mi rosszat csináltak, ám egyikük sem tudta megmondani. *„Nem tudjuk, rosszak voltunk”.* Ez volt az egyetlen válasz, amit kaptam.

Az intézetben élő gyerekek életében a szabályok nagyon nagy szerepet játszanak. A családban nevelkedő gyermekekhez viszonyítva sokkal több és sokkal kötöttebb előírásnak kell megfelelniük a mindennapokban. Ezek a szabályok kevésbé rugalmasak, és megszegésük minden esetben büntetést von maga után.

5.6. Alkalmazkodás

Abból adódóan, hogy 3-tól 18 évesig, lányok és fiúk is egyesben vannak egy csoportban, rengeteg kompromisszumra van szükség. Mivel egy televízió van egy csoportban, közösen kell eldönteni, mit szeretnének nézni – természetesen abban az esetben, ha a nevelő engedélyezi. A reggeli készülődés rendszeresen tévénézéssel párosul, van, hogy csupán háttérzajként funkcionál, azonban arra is jó, hogy lekösse a kicsiket, és könnyebbek legyenek az óvodába/iskolába indulást megelőző percek.

„Hát, felkeltem, aztán kimentem, ugye felöltöztem, aztán kimentem tévézni, mesét néztünk, közben segitettem a kicsiknek felöltözni. (...) mesét akkor szoktam nézni, Spongyabobot, vagy akár a... megy még a Garfield, azt is szeretem, Tom és Jerry-t, elég sok mese megy, amit szeretek.”

Így azokban a csoportokban, ahol többségben vannak a kisebbek, rendszeresen néznek olyan műsorokat a nagyobbak is, amikkel a kicsiknek – elmondásuk szerint csak nekik, de közben persze titokban maguknak is – kedveznek. Vagy egy konkrét mesecsatornára kapcsolnak (általában a Nickelodeon a kedvenc), vagy a reggeli gyerekműsorokat nézik a közszolgálati vagy kereskedelmi csatornákon. Végignézik a kínálatot, és közösen döntenek.

A televíziót rend szerint este kapcsolják be újra. A Jóban Rosszban című magyar teleregény szinte szertartásként épült be a mindennapjaikba. A médiahasználat ekkor is – mint náluk általában mindig – közösségi cselekvés. Előtte mindenki lezuhanyozik, különben nincs tévénézés. Így (a 3-mas csoportban) 6 köntösbe csavart gyerek ül a kanapékon és várja az elmaradhatatlan sorozat legújabb részeit. A főcímdal végétől kezdve az utolsó mondatig – a reklámokat leszámítva, mert azokat egytől-egyig utálják – a nagyobbak néma csendet követelnek mindenkitől. Aki közben megszólal, vagy kommentálja, az számíthat arra, hogy pár másodpercen belül egy párna fog landolni a fején, ami nagy valószínűséggel A-tól érkezik. A napi adag befogadását követően azonban megindul az eszmecsere, folyik a találgatás: vajon hogy lesz tovább, miért csinálta ezt x szereplő, és de jó lenne, ha...

Sokuk sorozatfüggőnek vallja magát.

„... most például úgy nem is bírnék egy napot, hogy mondjuk ne nézzem.”

Ha véletlenül lemaradnak egy részről, akkor másnap megkérdezik a többiekét, néhányan pedig visszanézik az interneten az előző napi epizódot. Amikor arról beszélgettünk, hogy ki hogyan cselekszik ilyen esetben, a leghatározottabban D. fogalmazta meg a véleményét:

„Akkor kivagyok idegileg... Visszanézem. Az az első... ha meglátok egy telefont, vagy számítógépet, akkor egyből.”

A filmnézésnél is ügyelni kell mindenki igényeire. Filmeket ritkán néznek a tévé kínálatából, általában ellátogatnak a Városi Könyvtárba és kikölcsönöznek néhányat. Hetente négy filmet hozhatnak el, de azt úgy kell megválogatni, hogy mindenkinek legyen benne kedvére való. Közös kedvencük a Zene és szöveg és a Mamma mia! Ezeket elmondásuk szerint legalább százszor látták már, és kívülről fűjják az egészet. Előfordul az is, hogy együtt lemennek a nagyterembe, ahova minden csoport befér, és közösen néznek meg egy filmet, vagy videót.

5.7. A család szerepe a médiahasználatban

Habár ezek a gyerekek már egész kiskoruktól kezdve intézetben nevelkednek – van, aki csecsemőkora óta, de van olyan is, aki csak kisgyerekként, 2-3-4 évesen került intézetbe – a mindennapjukat és a médiahasználatukat is meghatározza az az időszak, amit még otthon töltöttek a szüleikkel. D. rendszeresen a Jóban Rosszban közben fésüli meg a haját, hiszen ez mindig így történt akkor is, amikor még az édesanyjával élt.

„... ha leülök Jóban Rosszban nézni, akkor mindig fésülgetem a hajamat. Amikor kisebbek voltunk és még Anyunál voltunk otthon, mi már akkor is néztük. És Anyu nekünk mindig, abban az időben úgy volt, hogy mindig előtte lefűrdtünk és volt, amikor Anyu megmosta a hajunkat. És Anyut mindig megkértük, hogy csak egy kicsit, egy icipicit szárítsa meg, hogy csak a fejbőrünk legyen száraz és mindig megkértük, hogy fonja be, mert olyan hullámos volt a hajunk utána és azt tökre szerettük oviba. És hát mindig befonta, és pont mindig abba az időbe esett bele, hogy jött a Jóban Rosszban.”

K. pedig azért szokott rá a különböző szappanoperákra, mert amikor hazalátogat, édesapja élettársa mellett folyamatosan szem- és fültanúja a cselekményeknek, és már az intézetben is követi a részeket, mert megszerette.

„... Apunak a barátnője odaköltözött hozzánk meg minden és ő meg nézte. Tehát folyamatosan. És egyszer én is csak néztem vele, és akkor úgy megdetszett és akkor úgy elkezdtem utána nézni, és akkor apa mondta, hogy ne nézzem ezt a sok izét, buta filmeket, és akkor én meg ugye már nem tudtam róla úgy leszokni...”

A megmaradt szokások mellett a családdal való kapcsolattartás is meghatározza a médiahasználatot. Sokuknak – a kisebbeket is beleértve – azért van Skype felhasználói fiókja, hogy ingyen tudjanak beszélni a rokonokkal. A kicsik általában a nevelői szobában lévő számítógép segítségével, míg a nagyobbak az okostelefonra letöltött Skype alkalmazás segítségével veszik fel a kapcsolatot a szülőkkel. Ma már a Facebook természetesen elterjedtebb, és fiatal koruk ellenére hamis születési dátummal inkább a Facebookot használják üzenetváltásra és beszélgetésre.

A. cinikusan vélekedik a családjáról, nem szívesen tartja velük a kapcsolatot, szerinte édesanyja csak a látszat fenntartása érdekében ír neki.

„Hát, mert amúgy nem is foglalkoznak nagyon velem, néha rám írnak Facebookon, hogy ne tűnjön az, hogy milyen rossz anya, vagy valami.”

Édesanyja inkább az üzenőfalra ír neki, nem privát levelet, sokszor a képei alá kommentálja, hogy milyen szép lánya van. A. szerint ez képmutatás, ezért a családtagjai közül inkább a nővéreivel tartja a kapcsolatot. Régebben ők is a balatonboglári intézetben laktak, de a sok szökési kísérlet után egy félig zárt intézetbe kerültek Budapestre.

„Hát, a szüleim... meg ezek... nem nagyon érdekelnek. Mondjuk a nővérem igen, de nem szoktak ők se rám írni és én sem. Hát, vissza szoktam néha, de csak így röviden, hogy oké, vagy valami... nem nagyon szeretek velük beszélgetni, meg őket se nagyon kedvelem.”

Internetkapcsolat hiányában van olyan szülő, aki telefonon keresi a gyermekét. Mivel a kisebbeknek nincs mobiltelefonjuk, így a csoportban lévő vezetőkes telefon is néha megcsörren. Jellemzően nem gyakran beszélgetnek a rokonokkal, a telefonálás általában heti-kétheti rendszerességgel, míg az interneten való kapcsolattartás 2-3 naponként történik.

Személyes találkozásra kéthetente van lehetőség. Egy édesapa például majdnem mindig kihasználja ezt a lehetőséget, és látogatja a lányait az intézet vendéglakását igénybe véve. Vannak olyan esetek is, amikor a gyerekek utaznak haza a családjukhoz, szülőhöz, nagyszülőhöz, vagy már idősebb testvérhez. Előfordult azonban olyan alkalom, amikor a gyermek kérte, hogy ne kelljen hazautaznia, megesik, hogy a szülőktől megvonják a kapcsolattartást. Mindemellett van olyan eset is, hogy a szülő nem kívánja látni a gyermekét, ilyen esetekben nem is keresi, nem látogatja és a gyerek sem utazik haza.

5.8. Tájékozódás

Az otthonban a nyomtatott sajtótermékek használata minimálisnak mondható. Csupán akkor olvasnak újságot, ha azt egy nevelő megveszi és beviszi az intézetbe. Legutóbbi látogatásomkor egy jó pár évvel ezelőtti, megviselt Story Magazin volt a nappali asztalán, amibe a gyerekek néha-néha belelapoztak. A Story-n kívül néha még a Nők Lapja és a Blikk is előkerült, jellemzően inkább a könnyű műfajok, a tudásbeli korlátok nélkül fogyasztható tartalmak érdeklik őket. Nem jellemző, hogy egy újságot végigolvasnak, inkább belepillantanak és a cikk címe alapján döntenek: számukra érdekes-e vagy sem. Meghatározóan a pletykarovatokat, celebekkel kapcsolatos írásokat, valamint a horoszkópot említették, főként azok iránt érdeklődnek.

„Hát, van úgy, hogy mondjuk megveszem, akkor elolvasok ilyen kiugró dolgokat, ami nem érdekel, azt átlapozom. Egy hét múlva unatkozok, és akkor elolvasom. És akkor minden kis apró mozdulat, mindent átnézek, mindent kibogarászok, és akkor ilyenek vannak.”

Az internetet sem használják számottevően az online hírportálok böngészésére, ha valamilyen információ érdekli őket, akkor a személyes kapcsolatokat hívják segítségül, és jellemzően egy nevelőt kérdeznek meg róla. Akár az iskolai feladatok elvégzéséről, akár csak valami új információról van szó, ha valami érdekli őket, első körben mindig a nevelőkhöz fordulnak. Második lépésként jön csak szóba egyeseknél a könyv, míg másoknál az internet. Ez részben talán a személyes kapcsolatok fontosságára is visszavezethető, mert keresik a felnőttek társaságát, és javarészt bíznak is bennük, azonban közrejátszhat az is, hogy egyszerűbb megkérdezni a nevelőt valamiről, mint lemenni a könyvtárba egy könyvért, vagy beülni a nevelői szobába a számítógép elé.

„Hát, nevelőkkel, barátnőkkel, de inkább így a felnőttek, mert mondjuk ők szerintem jobban értenek, mint mondjuk barátnőm. Mert ő most egyidős velem és szerintem jobban ért azért felnőtt hozzá, mint barátnő, és inkább a felnőttel beszélem meg ezeket a dolgokat.”

Ha a tanulás során az internetet hívják segítségül, a nevelőknek abban is nagy szerepük van, sokszor segítenek, hogy milyen címszavakkal érdemes rákeresni egy-egy témára.

„Segítenek a nevelők is, hogy hogy keressek rá... általában mindig a Wikipédiát szoktuk elsőnek megnézni, és hát nem tudom. Meg mindig segít a nevelő...”

Ha éppen nem új információról, vagy tanulásról van szó, a felnőttek véleménye akkor is sokat számít. Amikor valamelyik nevelő ajánl egy filmet, vagy könyvet, vagy csak véleményt alkot valamiről, általában azt is elfogadják, és ők is ahhoz alkalmazkodva fognak tovább foglalkozni a témával.

„Nevelők szoktak sok filmet hozni, nem tudom... hát, így jön. Meg mondják, hogy tők jó, nézd meg, és akkor meg szoktuk általában nézni.”

Nem nagyon vannak tisztában az aktuális hírekkel, még a celebekkel kapcsolatos új információkat sem kísérik figyelemmel. Ez adódhat abból is, hogy túlnyomórészt 14-15-16 évesek, és még nem érték el azt a kort, hogy érdekeljék őket a hírek, és emiatt figyelemmel kísérik a mindennapi történéseket, de lehet annak is a következménye, hogy ha újságot kapnak kézhez, az nem éppen nevezhető frissnek.

Ami a mai fiatalokról sajnos nem mondható el általánosságban, náluk pozitívumként jelenik meg: többen olvasnak regényeket. Az intézetben élő fiatalok közül van olyan lány, aki naponta 4-5 órát tölt könyvolvasással. Többnyire a tiniregények, az agyonreklámozott bestseller könyvek – mint az Alkonyat – a legnépszerűbbek, de néha előkerül régi, szépirodalmi alkotás is.

„Hát, mert ugye, hát, szeretem mondjuk azokat a könyveket olvasni – általában nem szeretek olvasni – de ami olyan jó könyv, azt szeretem. És izgalmas, és akkor mindig, hogy jaj, még egy kicsit olvassak, és akkor úgy igazából soha nem, mondjuk egy fél órát tervezek, akkor abból mindig lesz egy óra.”

Az intézeten belül működik könyvtár, azonban gyakran látogatnak el a Városi Könyvtárba is. Mivel sokszor járnak oda, már ismerik őket, és a könyvtárosok is szoktak nekik könyveket ajánlani. A könyvválasztásról D. részletesebben beszámolt:

„... aki, mondjuk, hogyha első számban írja, akkor igazándiból az ő gondolatai is mások, mint az enyéme, ő máshogy oldja meg a problémákat, mint ahogy én, és ez tők sokat segít.”

Legutóbb a könyvtárban egy idős bácsi ajánlotta neki a *Hol lehet Noel?* című könyvet. Mikor elmesélte a könyv tartalmát, világossá vált, hogy azért olyan fontos neki ez a történet, mert párhuzamokat vél felfedezni a főszereplő lány sorsa és a saját élete között.

„... ennek a lánynak, hát ilyen nevelőszülei vannak, tehát nem otthon nevelkedett, és ez ezért is szerintem, ezért olyan rokonszenves nekem, és hogy nem otthon nevelkedett...”

5.9. Facebook

Az internet-használat a gyermekotthonban szinte egyenlő a Facebook használattal. A világháló nyújtotta lehetőségek közül szinte csak ezzel élnek, egyedül a Youtube halad mellette, de igen nagy lemaradással, így fel sem tudja venni a versenyt a manapság egyre nagyobb népszerűségnek örvendő közösségi portállal.

Már többüknek jóval 14 éves kora előtt lett Facebook profilja. Érdekesség, hogy jellemzően az osztálytársaikkal beszélgetnek, vagy a másik csoportban lévőekkel, ehhez képest csak ritkán veszik fel a kapcsolatot azokkal, akik messze élnek tőlük. Ha tehetik – elsősorban akiknek okostelefonjuk van – egész délután (a tanulószoba kivételével), hétvégén pedig egész nap a Facebookon töltik az idejüket.

Az okostelefonnal rendelkező lányok általános időtöltése, hogy a nappaliban a kanapén, a szobában pedig az ágyon fekszenek és Facebookoznak. Ilyenkor a kisebbek kicsit kirekesztve érzik magukat, ezért a Facebookozó csapat sokszor olvas fel nekik az éppen folyamatban lévő beszélgetéseiből, vagy képeket, videókat mutat, amikre az üzenőfal böngészése közben bukkant. Ám mint minden kamasznak, nekik is vannak titkolnivalóik, ennek ellenére gyakori a felolvasgatás. Tehát mondhatni, hogy néha a Facebookozás is tekinthető náluk csoportos médiahasználatnak.

Előfordul, hogy többen egymás mellett ülnek a nappaliban, és csak a hecc kedvéért Facebookon beszélgetnek. Erre néha B. néni is kapható.

A Facebook természetesen az egész napjukat végigkíséri. Nincs ebéd Facebook nélkül, egy-egy falat megrágása közben végigpörgetik az üzenőfalat és válaszolnak a közben érkezett levelekre.

„Hát, mondjuk, amikor mondjuk felértem az iskolából, megnézem a Facebookot, hogy írt-e valaki, vagy nem. Mondjuk ma is voltam lenn, az volt az első, hogy bekapcsoltam a Facebookot...”

„Ebéd után mit csináltál? – Hát, Facebookoztam, egyértelműen. – Miért egyértelműen? – Hát, nem tudom, megszoktam, hogy mindig Facebookozok...”

Számomra nagyon megdöbbenő volt, hogy folyamatosan leveleznek valakivel, szóvá is tettem, hogy hogyan tudnak mindig levelezni, mindig fenn van valami közeli ismerős, akivel így tartják a kapcsolatot? Felvilágosítottak, hogy egy

nap átlagosan körülbelül 10-15 embertől érkezik üzenet. Ebben természetesen benne vannak az osztálytársak, a nevelőotthonos gyerekek a másik csoportokból – előfordul, hogy ugyanabból –, a nevelők, egy-egy tanár, akivel közelebbi kapcsolatban állnak, és a régi nevelőintézetekben, táborokban megismert fiúk és lányok. Ritkán családtagok.

„Hát, barátnőikkel, meg szobatársakkal is beszélgetek... szokott olyan lenni, hogy mondjuk a nevelő ott ül mellettem és Facebookozunk. Tévészünk... tévészünk, és közben ott ül mellettem és rám ír, vagy én írok rá. Tök nagy, és megbeszéljük, hogy hova megy most.”

Így nem csoda, ha napi szinten ennyi levél érkezik.

Az osztálytársakkal sem csak egyéni beszélgetések során kommunikálnak, ugyanis többükönél van egy-egy Facebookos csoport, amit az osztály tagjainak hoztak létre. Ezek az online felületen létrehozott csoportok és az ott történő kommunikáció a személyes kapcsolatok kiegészítéseként jöttek létre, hiszen az osztálytársak napjuk nagy részét együtt töltik, itt csupán azokat a dolgokat beszéljük meg, amik napközben elmaradtak, vagy olyan képeket töltenek fel, amik a nap folyamán róluk készültek.

„Hát, például az osztály, az csinált egy ilyet. Igazándiból annyi sok hülyeséget szoktam ott megnézni, hogy könnyezek. Igazándiból képeket szoktak feltenni, de olyan képeket, hogy összeröhögöd magad...”

A vacsora helyét is a Facebook teszi kétségesé. Lustábbik felük természetesen arra hajlik, hogy a közös étkezőben legyen a vacsora, hiszen akkor sem teríteni, sem mosogatni nem kell, míg ha a csoportban esznek, akkor ezek mindig az aktuális napos feladatai. Ám a nehézségeket az okozza, hogy a nagy étkezőben nincs wifi, így közben nem lehet Facebookozni.

A beszélgetésen kívül rendszeresen megnézik, hogy ki mit ír ki az üzenőfalra, sokszor kommentálnak is egy adott kiíráshoz, vagy képhez, de ők is gyakran osztanak meg idézeteket, képeket és zenéket az ismerőseikkel.

„... fél órákat szoktam csak beszélgetni, mert attól függ, hogy hányan beszélgetünk, vagyis, hogy hány emberrel beszélgetek. (...) Megnézem, hogy miket osztogatnak, meg miket írnak ki, meg hogy milyen képeket raknak fel.”

A Facebook használat tehát majdnem mindig háttér-médiahasználat vagy multitasking formájában történik, hiszen szinte minden előforduló cselekvést végigkísér. Az étkezések, a beszélgetések, néha a tanulás – amikor a nevelő elfe-

lejti elvenni a telefont a tanulószoba idejére –, a tévénézés, zenehallgatás idején is megy a Facebookozás.³²

Nagyon gyakran osztanak meg fényképeket magukról, a közös fotózások általában a Facebookos profilkép csere és a „lájkvadászat” céljából történnek. A nyilvánosság előtt sokuk igyekszik szerénynek tűnni, ezért a képre érkező bókokat, kedves kommentárokat megköszönik, majd gyakran háritják. Többször osztják meg különböző oldalak fényképeit, általában valamilyen mély érzéssel – szerelem, magány, csalódás, szeretet – kapcsolatos idézettel.

„Amikor mondjuk összeveszek barátnőmmel és akkor kirakok egy idézetet, vagy mondjuk rossz napom van, akkor is ki szoktam.”

A sok online töltött idő miatt általában tisztában vannak minden ismerősük aktuális helyzetével, ki szomorú, ki szakított a barátjával és ki milyen filmet néz. A személyes kapcsolatok iránti „függésük” lehet az oka annak, hogy sokszor kommentálnak valami kedveset, írnak mások üzenőfalára egy szép idézetet, vagy csak egy szívet küldenek.

Annak ellenére, hogy ők is gyakran osztanak meg képet saját magukról és írnak ki különböző idézeteket, gondolatokat az üzenőfalukra, elítélően gondolkodnak azokról a felhasználókról, akiknél gyakori az önmagukról való tudósítás. Ennél az esetnél is egy kicsit olyan érzésem volt, hogy azért vélekednek negatívan, mert „ez az elvárás”.

5.10. „Mert unatkoztam...”

Az otthonban a médiahasználat gyakran cél nélkül történik, csak azért kapcsolják be a tévét, ülnek le a számítógép elé, vagy hallgatják a rádiót, hogy gyorsabban teljen az idő. A konkrét időponthoz kötött programok (ebéd, tanulószoba, terítés, vacsora) közötti időt önállóan nehezen tudják értelmesen megszervezni. A nevelők által kitalált és levezényelt programokon – mint közös filmnézés, séta, kézműveskedés – szívesen részt vesznek, de ha önmaguknak kell megszervezni egy adott óra-félóra programját, akkor inkább a semmittevést választják. Gyakran előfordul egy csoporton belül, hogy bekapcsolják a rádiót, tévét és különösebb odafigyelés nélkül elszórakoznak mellette. Néha beszélgetnek, néha rátekintenek a Facebook profiljukra az okostelefonon, néha eszükbe jut valami, de egyébként csak úgy „elvánnak”.

³² Háttér médiahasználat: A cselekvő figyelme nem csupán az adott médiumra irányul. Multitasking: Több médium egyidejű, párhuzamosan történő használata.

„Hát, felkeltem, elkezdtem készülődni, közben unatkoztam, úgyhogy zenét hallgattam a telefonomon...”, „De hát a tévé úgy délután az csak ilyen unalom, csak teregetek és nézem. Vagy leszedem a ruhákat és szoktam nézni, hogy valamivel elfoglaltam magam, hogy hamarabb menjen az idő.” „Tévéztem. – Mit néztél a tévében? – Nem tudom. – Csak bekapcsoltad? – Igen, hát unatkoztam, beszéltem mindenkivel, meg ilyenek.”(A.)

A tévét – a Jóban Rosszban kivételével – szinte csak akkor kapcsolják be, ha éppen nincs más teendő és nincs mivel elütni az időt. A tudományos tartalmú műsorok és a tematikus csatornák általában ilyenkor kapnak szerepet. Alapvetően nem nézik a különböző szakterületekkel foglalkozó műsorokat, csatornákat, de ha unatkoznak, és éppen az tűnik a legérdekesebbnek, akkor elidőznek.

Azonban az idő „gyorsabb” eltöltésére legtöbbször a zenehallgatást választják. Az otthonba belépve az első és legfontosabb teendők közé tartozik, hogy valaki bekapcsolja a rádiót.

„A rádiót csak be szoktam kapcsolni, amikor sokan vagyunk, táncolunk meg minden, meg énekelünk.”

Nem tudják, hogy milyen adón vannak éppen, csak az a lényeg, hogy zene szóljon, tehát inkább a kereskedelmi csatornák felé orientálódnak. Általában ismerik a mai slágereket, többen hallás alapján megmondják, ki az előadó, sokszor együtt énekelik, előfordul, hogy közben táncolnak is. A közszolgálati csatornákat nem szeretik, mert *„ott túl sokat beszélnek”*.

Zenehallgatás céljából az okostelefon-tulajdonosok gyakran kattintanak a Youtube-ra. Vagy konkrét 'előadó – szám címe' tervvel indulnak, vagy csak a Youtube által személyre szabott ajánlást böngésszik. Általában így bukkannak rá a legújabb slágerekre, amiket gyakran ajánlanak egymásnak.

6. Összegzés

Az intézetben élő fiatalok átlagostól eltérő médiahasználatában nagy szerepet játszik az a speciális élethelyzet, amiben nevelkednek. Szemben az átlagos, családban élő fiatalokkal, az intézeti gyerekek mindennapjai, ezen belül a médiahasználatuk is erősen szabályozott. Bár a kommunikációs eszközökkel való ellátottságuk lehetővé tenné, hogy kortársaikhoz hasonlóan használják a médiumokat, az egymáshoz való alkalmazkodás miatt felállított szabályok hatására ez nem valósul meg.

Az otthonban élő gyerekek közül, akinek nincsen okostelefonja, nagyon ritkán internetezik, hiszen a nevelői gépet egy átlagos napon csak fél órán át használhatják. Így a Facebook iránti rajongás is csak azoknál mutatkozik meg,

akiknek saját eszközüik lehetővé teszi, hogy kevésbé legyenek korlátozva. Míg a családban élő fiatalok naponta körülbelül 2 órát töltenek tévézésessel, az intézeti gyerekeknél ez az idő azért jóval kevesebb, mert azokhoz a műsorokhoz, amik iránt érdeklődnek – és az iskolában a társaiktól hallanak róluk, tehát valószínűleg a családban nevelkedő gyermekek többségének megengedett –, a nevelők túl fiatalnak tartják őket.

Az interjúk során a gyerekek által elmondottakat sokszor éreztem túlzásnak, egyes esetekben túl ideális képet alkottak saját médiahasználatukról. Nagy szerepet játszott a megfelelési vágy, előfordult, hogy nem a valóságot mondták el, hanem azt, ami szerintük helyes. Ezért is volt fontos a résztvevő megfigyelés, hiszen ennek a módszernek a segítségével beleláltam a mindennapjaikba. Kiderült számomra, hogyan is zajlanak náluk az interjúkban említett esetek, és átlátam, mit vázoltak fel a valóságnak megfelelően, illetve ha eltérést tapasztaltam, már tudtam, hogy az elmondottakat tartanák helyesnek.

A médiahasználaton túl tanulságos volt megismerni, hogy milyen körülmények között élnek, hogy zajlanak a hétköznapok, az ünnepek, mivel töltik a délutánokat, milyen a kapcsolatuk egymással, hogy milyen az élet egy ilyen különös „nagy családban”? Az életkörülményeik miatt jelentősen különböznek az átlagos kortársaiktól, és éppen ez az, ami miatt a médiahasználatuk is különbözik. Annak ellenére, hogy a lehetőségeik talán még jobbak is, hiszen ott az LCD kijelzős televízió, amire a kortársaik közül sokan csak vágnak, mobiltelefon, tablet a családi pótlékból. Számítógép, internet-használat áll lehetőségükre, akár csak az intézeten kívül élő gyerekek többségének.

Ám ott van a csoportban élő többi gyerek is, akikhez folyamatosan alkalmazkodni kell, hiszen a családi pótlékból vásárolt eszközöket leszámítva minden kommunikációs eszköz közös. Tudni kell kompromisszumokat kötni, megegyezni, és mindig másokhoz igazodva szervezni a hétköznapokat. Elfogadni, hogy nincsen olyan anya és apa – édes-, vagy nevelőszülő –, akit követni lehet, akit „lemásolva”, vagy éppen akitől tudatosan elhatárolódva, különbözve könnyen ki tudják alakítani az érdeklődésüket és ezáltal a személyiségüket is. Nincsen olyan felnőtt, akit a nap 24 órájában látnak, hiszen a nevelők délelőtt, délután és éjszaka váltják egymást, mindig csak egy kicsit kapnak belőlük. A sok szeretet, odafigyelés, törődés és anyagi jólét mellett pont a legfontosabb hiányzik, hogy olyan kötődést tudjanak kialakítani, és olyan emberre tudjanak az egész életük folyamán felnézni, aki hatással van az életükre, és akinek a befolyását, irányítását el is fogadják.

Utólag elmondhatom, nagyon örülök, hogy ezt a témát választottam és dolgoztam fel. Minden információ érdekes volt számomra is, így nem csak azért érdeklődtem utánuk, mert „a dolgozatomhoz kell”, hanem azért is, mert egyre jobban furdalta az oldalamat a kíváncsiság. Az idő múlásával folyamatosan közelebb kerültünk egymáshoz, így az anyag összegyűjtésével, és végül a dolgozat

megírásával sem szakadt meg a kapcsolat, azóta is beszélgetünk és találkozunk. Már előre látom, hogy lesznek olyan pillanatok, amikor azt gondolom, kár, hogy nem előbb derült ki, ezt még bele kellett volna írni a dolgozatba...

Felhasznált irodalom

- ARATÓNÉ 2003 ARATÓNÉ Győri Eleonóra: Állami gondoskodású, gyermekotthonban élő cigány fiatalok etnikai identitása. Pécs, 2003.
- BAUER – DÉRI 2011 BAUER Béla – DÉRI András: Hálózathoz kötődve – a fiatalok online hálói. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): Arctalan nemzedék. Szeged, 2011.
- CAMPBELL 1994 CAMPBELL, Ross: A szülői hivatás. Bp., 1994.
- ELTER ÉS MÁSONK 2004 ELTER Katalin és mások: Gyermekotthoni nevelési és gondozási alapismeretek. Pécs, 2004.
- GEERTZ 1994 GEERTZ, Clifford: Az értelmezés hatalma. Bp., 1994.
- GULD – MAKSA 2013 GULD Ádám–MAKSA Gyula: Fiatalok kommunikációjának és médiahasználatának vizsgálata. Tanulmány 2013.
- JÁRÓ 1978 JÁRÓ Miklósné (szerk.): Az állami gondozott fiatalok társadalmi beilleszkedése és helytállása az életben/Családpolitikai szempontok a gyermek- és ifjúságvédelemben. Bp., 1978.
- KISS – NYIRI 1979 KISS Józsefné–NYIRI Ferenc: A családgondozás helye, szerepe, lehetőségei nevelőotthonban. In: Benedek László: Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései. Bp., 1979.
- KITTA 2013 KITTA Gergely: Médiahasználat a magyar ifjúság körében in Székely Levente szerk. Magyar ifjúság 2012 Tanulmánykötet. Bp., 2013.
- MARKOVICS 1979 MARKOVICS Tibor: Nevelőotthoni gyermekek külső iskolába való kijárásának tapasztalatai. In: Benedek László: Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései. Bp., 1979.
- MURÁNYI-KOVÁCS 1979 MURÁNYI-KOVÁCS Endréné: Az intézetben nevelkedő 3-18 éves korú gyermekek személyiségének sajátosságai. In: Benedek László: Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései. Bp., 1979.
- NAGY 2013 NAGY Ádám: Szabadidős tervek és tevékenységek. In: Székely Levente (szerk.): Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Bp., 2013.
- SÁGVÁRI 2011 SÁGVÁRI Bence: A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életstílus-csoportok a magyar fiatalok körében. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): Arctalan nemzedék. Szeged, 2011.
- SZEGAL 1979 SZEGAL Borisz: A családon kívüli nevelés modelljei: pszichológiai elemzés. In: Benedek László: Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései. Bp., 1979.
- TAKÁCS 1979 TAKÁCS Jánosné: A nevelőotthoni gyermekek külső iskolába való kijárásának tapasztalatai. In: Benedek László: Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései. Bp., 1979.
- WHITE 1999 WHITE, William Foote: Utcasarki társadalom. Bp., 1999.

Internetes források

<http://www.zgeneracio.hu> (2014. január 2.)

<http://www.boglarigyermekotthon.hu> (2014. január 2.)

http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Tajekoztatok/Fovarosi_gyermekotthonok_bemutatok/Balatonbogl%C3%A1r_bemutatkoz%C3%B3_2012.pdf
(2014. január 2.)

http://www.net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV (2014. január 2.)

<http://www.ipsos.hu/site/legink-bb-a-t-v-b-l-t-j-koz-dnak-a-fiatalok/> (2014. január 2.)

<http://www.hdmarketing.hu/youtube-hirdetesek/youtube-statisztika/> (2014. január 2.)

<http://www.ithaka.hu/eu-kids-online/> (2014. január 2.)

Horváth Veronika

Az iskoláskorúak kábítószer-használata szombathelyi iskolákban

The drug use of teenagers in the schools of Szombathely

The primary objective of my investigation was to examine the frequency of drug consumption of secondary school students according to school types. Additionally, I set out to explore the quality of the students' relationships with their parents and friends; their views regarding the consequences of drug consumption; the proportion of consuming different types of drugs with reference to the income of their parents; and the students' qualms about the legal repercussions of drug consumption. In my research, I used a questionnaire to interview 155 tenth and eleventh graders. In my first hypothesis, I presumed that students consuming drugs count on peer support in problematic situations, while those who do not take drugs turn to their families for help. This assumption, however, was disproven, as both drug-consuming and non-drug-consuming students rely on the support of friends and family in a similar proportion. My second hypothesis claimed that the illegality of drugs does not influence students; it is rather the "forbidden fruit tastes the sweetest" principle that prevails. According to the results, however, it became apparent that students are aware of the illegality of drugs, and although it does not influence their drug consumption, they are not intent on violating the law. In my first question, I made an attempt at finding out what drug-consuming students think about the consequences of their consumption. I pointed out that there is no connection between drug consumption and the accompanying negative feelings, as the majority of students show great concern about the harmful effects of drug consumption and addiction. My last two points were aimed at investigating whether the income of the parents and the nature of education have an effect on the type of drugs students use. I found out that both designer and conventional drugs are used by students with different educational backgrounds. Moreover, the parents' income does not influence the drug consumption of their children. On the basis of my results, it can be seen that when designing drug prevention programmes, the interventions for technical school students should be of special importance. Besides, it is highly recommended to concentrate on the avoidance of problems stemming from lack of knowledge – especially with regard to designer drugs.

„Különös táj a lelked: nagy csapat
álarcos vendég jár táncolva benne;
lantot vernek, de köntösük alatt
a bolond szív mintha szomorú lenne.”
(Paul Verlaine: Holdfény)

1. Bevezetés

1.1. Problémafelvetés indoklása

Jelenleg a fiatalok körében megjelenő deviáns viselkedésformák közül a kábítószerfogyasztás az, amely a legnagyobb mértékben növekszik. A serdülőkör a káros szenvedélyek kipróbálásának időszaka, különösen igaz ez a középiskolás korosztályra, ahol a kockázati magatartásformák gyakoriságának drámai növekedését tapasztalhatjuk (PIKÓ 2001, idézi BRASSAI – PIKÓ 2005: 5). Egy európai iskolavizsgálat legfrissebb adataiból kiderült, hogy a magyar középiskolás fiatalok körében a tiltott szerek fogyasztásának számos mutatója az európai átlagot meghaladó mértékű (MAKKI 2012).

Ha akár a környezetünkben is körbetekintünk, láthatjuk hány fiatal esik áldozatául ennek a káros szenvedélynek, mely hosszú távon is kifejti hatását, későbbi életük alakulásáért felelős. Elekes a legkárosítóbb hatásúnak a fiatalok elbizonytalanodását, perspektívtalanságát tartja, miközben legnagyobb visszatartó ereje a családi és iskolai kötődéseknek lenne, ám ezek szerepe egyre inkább gyengül (MAKKI 2012: 12). Emiatt rendkívül fontos a korai prevenció, a fiatalok szemléletformálása, hiszen a problémák orvoslásának legkönnyebb módjaként e tevékenység tekinthető. Dolgozatomban tehát kifejezetten nagy hangsúlyt helyezek arra, hogy eredményeim hozzájárulhassanak a drogprevenció tevékenység fejlesztéséhez, hiszen a ténylegesen megjelenő problémák, illetve a fiatalok egyéni igényei alapján kidolgozott prevenció tevékenység az, amely a legnagyobb hatékonysággal tud működni.

„Fiataloké a jövő!”, gyakran hallhatjuk, ezért is a legfontosabb az ő környezetükben feltérképezni a kábítószerfogyasztás megjelenésének gyakoriságát, és az erről való véleményeket, gondolatokat. Az ő szemükkel kell látnunk ahhoz, hogy pontos képet kapjunk erről a negatív jelenségről, amely még ha csak a kipróbálás, és alkalmi fogyasztás szintjén is, de elterjedt az egész ország területén, s egyre több társadalmi problémát okoz (CSUKONYI – MÜNNICH 2004).

A drogfogyasztás jelensége elég tágan értelmezhető, ezért célszerűbbnek tartom, ha a középiskolások körében csak egy szűkebb kategóriában gondolkodom, és az illegális drogfogyasztásra, tehát a kábítószerek, a pszichotróp anyagok, valamint az új pszichoaktív anyagok fogyasztására térek ki. Emellett nagyon fontos az újabb, fiatalok körében egyre inkább megjelenő „legális szerekre”, a dizájner

drogokra külön kitérni. Tistyán és mtsai. (2011) is nagy jelentőséget tulajdonítanak a dizájner drogok 2009-ben történő nagyon gyors elterjedésének, mely oksági tényezői között a könnyű beszerezhetőség és a relatíve kedvező ár, a kortárs-, illetve referencia-csoportok erős hatása, a divat követése és a „trendivé” válás igénye szerepel. A médiában gyakran nyilatkozó orvos-toxikológus, Zacher Gábor szerint tömegessé váló jelenségről van szó, amelyet leginkább olyan engedélyzetlen, illetve tiltott emberkísérletnek, vagy orosz rulettnek tekinthetünk, amelyben a sokszor még fiatalok, kíváncsi fiatalok „önszántukból” vesznek részt (SZENDREI – DOMONKOS – HUNYADI 2012: 357).

1.2. Vizsgálati célok, kutatói kérdések és hipotézisek

Vizsgálatom célja, hogy adatok gyűjtsék a vizsgálati populáció demográfiai jellemzőiről, szerhasználati szokásairól, családi és baráti kapcsolatairól, szerhasználatra vonatkozó kockázatészleléséről és értékítéletéről, és ezzel elősegítsem a lehetséges drogprenziós programok tervezését.

Egy középiskolás fiatal rengeteg problémával találkozhat szembe magát, s többségük életében valószínűleg van legalább egy olyan személy, akivel megbeszélheti a fellépő nehézségeket. Nagyon sok kutatás a kábítószerfogyasztást befolyásoló tényezőként elsősorban a kortársak hatását emeli ki, rámutatva a mintakövető magatartás veszélyeire (KOVÁCS 2007:72). Demetrovics és Balázs (2004: 132) azonban kifejtik, hogy míg a kipróbálás tekintetében a kíváncsiság vagy élménykeresés, illetve a társak hatása játssza a legjelentősebb szerepet, addig ezek a tényezők önmagukban nem elegendők az intenzív használat vagy a függőség kialakulásához. Ezek hátterében ugyanis mindig találunk személyiségbeli és ezekkel összefüggésben olyan családi problémákat, amelyek hozzájárulnak a drogfüggőség kialakulásához. E tények alapján első hipotézisemben azt feltételezem, hogy a kábítószer fogyasztó diákok inkább a baráti társasághoz fordulnak segítségért problémás helyzetekben, míg a kábítószer nem fogyasztó diákok inkább a család támogatására számítanak.

Fontosnak tartom annak vizsgálatát is, hogy a szerhasználó diákok miként vélekednek a szerhasználatuk következményeiről, mennyire tartják veszélyesnek a fogyasztást. FÁBIÁN (2008) kutatási eredményeivel rámutat arra, hogy a fiatalok jelentős része úgy gondolja, hogy csak az igazán kemény drogokat nem szabad kipróbálni, a marihuána azonban nem tartozik ezek közé, így veszélytelennek ítélik meg a szer használatát. A fiatalok szerekhez kapcsolódó veszélyérzete 16 éves korra jelentősen átalakul, s megjelennek a toleránsabb, a szerhasználat veszélyeit lekicsinylő, a drogjelenséget természetesnek tartó vélemények is. A kábítószer kipróbálását tervezők aránya pedig a középiskolás diákok körében az életkor növekedésével látványosan emelkedik (FÁBIÁN 2008: 54).

Mivel manapság egyre nagyobb teret hódítanak a dizájner drogok, amelyek megjelenése nem csak új fogyasztókat hozott, hanem korábbi, „tisza”, azaz absztinenssé vált fogyasztók visszaesését is eredményezte (TISZTÁN – MTSAI 2011), ezért a következő vizsgálati cél annak feltárása, hogy mennyire jellemző az említett dizájner drogok használata a középiskolás diákok körében, illetve milyen dizájner drogokat fogyasztanak. Ehhez kapcsolódóan következő kutatói kérdésem arra vonatkozik, hogy befolyásolja-e a használt szerek típusát az, hogy a fiatal szerhasználó milyen jellegű iskolába jár. Utolsó kutatói kérdésem kapcsán pedig arra keresem a választ, hogy befolyásolja-e a használt szerek típusát (drágább illegális, vagy olcsóbb legális szerek) a fiatal szerhasználók szüleinek jövedelme.

Jelenleg Magyarországon a Büntető Törvénykönyv (BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV 176-184. §) egyre szigorúbban tárgyalja a szerfogyasztást, s ehhez a fiataloknak folyamatosan igazodniuk kell. Ennek ellenére vannak olyan fiatalok, akikre „nem hat” a törvényi tiltás, vagyis kipróbálnak szereket, illetve rendszeresen használják azokat. A drogprevenációs programok keretében a törvények, büntetések témakörei nem találkoznak a fiatalok érdeklődésével, alig-alig mutatható ki irántuk érdeklődés (FÁBIÁN 2008). Egy dizájner drogokkal kapcsolatos kutatás interjúalanyainak válaszaiból is arra lehet következtetni, hogy a szerek funkciójából, a fogyasztás jellegéből adódóan, vagy a gyorsan kialakuló pszichés függés eredményeképpen a legalitás nem számít (TISZTÁN – MTSAI 2011: 2). A rendszeresen drogokat fogyasztók személyiségét vizsgálva pedig több kutatás is rámutat arra, hogy az új élmények, izgalmak keresése, a kockázatkedvelés, illetve a hagyományostól eltérő értékek, normák követése, a szabályokkal és konvenciókkal való törődés hiánya jelentős kockázati tényezőnek számít a droghasználat kialakulásában (DEMETROVICS – BALÁZS 2004: 134). Ehhez kapcsolódóan második hipotézisemben azt feltételezem, hogy sem a dizájner drogokat fogyasztóknál, sem pedig a hagyományos drogokat fogyasztóknál nem befolyásoló, visszatartó tényező a szerek illegálitása, sokkal inkább a „tiltott gyümölcs a legédesebb”-elv érvényesül.

2. Főbb alapfogalmak

2.1. Drogfogalom meghatározása

A drog kifejezést a magyar nyelvhasználatban sokszor helytelenül csak a kábítószere, vagyis az illegálisan előállított, és forgalmazott anyagokra használják.

Elekes Zsuzsanna meghatározása szerint drognak nevezünk minden olyan terméket, amely befolyásolja a mentális működést, és ítélőképességet, amelyek fogyasztása tiltott, vagy a nem tiltott anyagok közül, amelyeknek fogyasztása veszélyes, és visszaélésre alkalmas, vagy deviáns (ELEKES 1993).

Az előbb említett definíció alapján a drogoknak két fajtája létezik. A legális drogok azok, amelyeknek gyártását, raktározását, behozatalát, kivitelét, forgalmazását, illetve a fogyasztói oldalról megszerzését, tartását, fogyasztását stb. az állam nem tiltja, illetve nem köti szigorú ellenőrzéshez. Ezek a tea, a kávé, az alkoholtartalmú italok, a dohányáru, valamint a gyógyszerek. Az illegális drogok olyan anyagok, amelyeknek gyártása, raktározása, behozatala, kivitele, forgalmazása, megszerzése, tartása, fogyasztása államilag tiltott, illetve csak külön engedély alapján az erre feljogosított számára, kizárólag egészségügyi, vagy tudományos célra és szigorú ellenőrzés mellett lehetséges. Ezek azok az anyagok, amelyeket köznapi értelemben kábítószer néven ismerünk.

2.2. Kábítószer fogalom meghatározása

Kábítószerek közé jogi értelemben azokat az anyagokat soroljuk, amelyek az 1961-ben New Yorkban aláírt Egységes Kábítószer Egyezmény mellékletének I. és IV. jegyzékében szerepelnek (1965. ÉVI 4. TÖRVÉNYEREJŰ RENDELET, 1965). A 66/2012. (IV.2.) Korm. rendelet A jegyzékén (K1-K3) szereplő anyagok tartoznak ide, amelyek közös jellemzője, hogy pszichoaktív természetük mellett elismert gyógyászati hatással nem rendelkeznek.

Orvosi felfogás szerint a kábítószer az a gyógyszer, vagy vegyszer, amelyik az élő szervezetben, elsősorban a központi idegrendszer működésében olyan változást idéz elő mely – akár csak rövid időre is – átalakítja az ember személyiségét (NAGY – LOVASS 1985).

Az előzőek alapján láthatjuk tehát, hogy míg a drog általánosan használt kifejezés, addig a kábítószer inkább jogi definíció. Azok a drogok tartoznak a kábítószerek közé, amelyeknek fogyasztását, tartását, megszerzését, továbbadását, szállítását a törvény szankcionálja (FERENCZI 2001).

2.3. Pszichotróp anyag fogalom meghatározása

A WHO szerint legáltalánosabban ugyanazt jelenti, mint a pszichoaktív anyag, vagyis az elmére és agyi folyamatokra hatással levőt. Kémiailag azonosítható vagy nem azonosítható vegyület, mely a központi idegrendszerre van hatással (DROG FÓKUSZPONT é.n.).

A pszichotróp anyag a 66/2012. (IV. 2.) Korm. rendelet B jegyzékben (P1-P4) szereplő anyag, tekintet nélkül természetes vagy szintetikus eredetére. Olyan anyagok, amelyek pszichoaktív természetük mellett elismert gyógyászati hatással rendelkeznek.

2.4. Új pszichoaktív anyag fogalom meghatározása

Ezt a kifejezést napjaink szakirodalmában egyre gyakrabban olvashatjuk, ugyanakkor a köznyelvben még kevésbé ismert. Olyan anyag, melynek az Európa Tanács 2005/387/IB számú Határozatának definíciója szerint megvan az esélye, hogy felkerüljön az ENSZ 1971-es pszichotrop anyagokról szóló egyezményében felsoroltak, vagy az 1961-es Egységes Kábítószer Egyezmény bármely jegyzéke által szabályozott kábítószer közé (KING – SEDEFOV 2007). Magyarországon a 66/2012 (IV. 2.) Korm. rendelet C jegyzéke tartalmazza ezen anyagok részben tételes, részben generikus felsorolását. A C-listára veszik fel azokat a dizájner drogokat, amelyeket azért fejlesztettek ki élelmes üzletemberek, hogy az illegális drogok legális helyettesítőiként lehessen őket árusítani (DROG RIPORTER 2012). Bár a legtöbb új pszichoaktív anyag dizájner drog, ugyanakkor nem mindegyik – így például megjelenhetnek a piacon olyan növények vagy növénysszarmazékok is (szintetikus kannabinoidot tartalmazó „bio-füvek” pl.: SXF-218 kannabionid por), amelyek eddig nem voltak szabályozva (DROG RIPORTER 2012).

A legnagyobb különbség a dizájner drogok, az illegális kábítószer, a pszichotrop anyagok, illetve az új pszichoaktív szerek között az, hogy amíg a kábítószer és pszichotrop anyagok fogyasztását a megszerzésen, és tartáson keresztül a törvény bünteti, addig az új pszichoaktív szerek megszerzése, és fogyasztása önmagában nem bűncselekmény, azonban 2013 nyara óta szabálysértésnek minősül (SZABÁLYSÉRTÉSI TÖRVÉNY 199. §). Az újonnan megjelenő, szabályozás alá még nem volt dizájner drogokra azonban az előbbieken ismertetett szankciók nem érvényesek, mivel azok a 66/2012 (IV. 2.) Korm. rendelet mellékletében szereplő jegyzékek egyikén sem szerepelnek.

3. Vizsgálati módszer

Kutatásom során kvantitatív keresztmetszeti vizsgálatot végeztem, azaz egy adott időpontban mértem meg a vizsgált személyek körében a családi és társas kapcsolatokra, az életszínvonalra, valamint a droghasználatra vonatkozó kérdés-csoportokhoz tartozó változókat.

Az adatvételhez egy általam készített kérdőívet használtam, amelyhez a tiszaiújvárosi Kábítószer Egyeztető Fórum által összeállított, „A láthatatlan és látható drog helyzetet feltáró felmérés” néhány kérdését is felhasználtam (PÁLNOKNÉ 2006).

A kérdőív teljesen önkéntes és anonim volt, kitöltése pedig 10-15 percet vett igénybe.

4. Vizsgálati minta

Vizsgálatomat Szombathely területén lévő négy középiskolában végeztem, s az iskola típusa (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) alapján három csoportot alakítottam ki. Miután az iskolák vezetői nem adtak írásbeli engedélyt az eredmények közlésére, az iskolákat kutatásetikai okokból nem nevezem meg.

Az alapsokaságot a D.A.D.A. programban résztvevő szombathelyi iskolák képezték, melyek közül nem-valószínűségi mintavételi módszer alkalmazásával választottam ki a vizsgálatomba bekerült négy középiskolát. Az iskolák kiválasztásakor az esetleges és a dimenziók szerinti mintavétel kombinációja került alkalmazásra. Ezen mintavételi eljárások azonban nem reprezentatívak, a kutatási eredmények csak a négy vizsgált iskola 10-11. osztályos tanulóira korlátozódnak, az adatok szélesebb érvényű következtetéseket levonását nem teszik lehetővé.

A négy iskola 10-11. osztályos tanulói köréből azonban szisztematikus mintavétel történt, így e minta reprezentatív, a vizsgált négy iskola 10-11. évfolyamos tanulóinak összességére nézve következtetéseket tesz lehetővé.

Az előzőekben említett eljárással a négy iskola 22 osztályából összesen 155 fő került be a mintába. A gimnáziumi képzésben résztvevő 10. és 11. évfolyamos diákok közül 49 fő, a szakközépiskolai képzésben résztvevő diákok közül 58 fő, a szakiskolai képzésben résztvevő diákok közül pedig 48 fő.

A vizsgálat 2013. október 28-tól 2013. november 22-ig tartott.

5. Statisztikai elemzés módja

Vizsgálatomban az eredmények értékeléséhez abszolút és relatív gyakoriságot, illetve középértéket (átlagot) számoltam, tehát leíró statisztikai módszereket alkalmaztam.

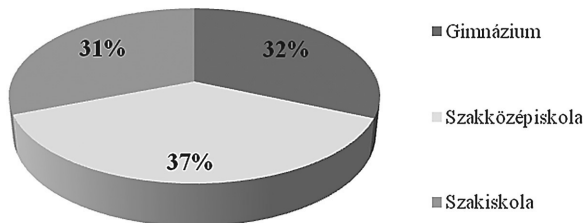
Egyes esetekben a változók kapcsolatát is jellemeztem, tehát matematikai statisztikai vizsgálatot is végeztem. Az összefüggés-vizsgálatok, illetve különbözőség-vizsgálatok keretében kereszttábla-elemzést és khi-négyszet próbát alkalmaztam.

6. Kutatási eredmények

6.1. Általános adatok

A 155 kérdőívből 131 lett hiánytalanul kitöltve, a szisztematikus mintavételi eljárás hitelessége, valamint a reprezentativitás végett azonban a hiányosan kitöltött kérdőívek figyelembevételét is szükségesnek tartottam.

A 10. és 11. évfolyamos diákok közül gimnáziumi képzésben a megkérdezettek 31%-a, szakközépiskolai képzésben a megkérdezettek 32%-a, míg szakiskolai képzésben a megkérdezettek 37%-a részesül (1. ábra).

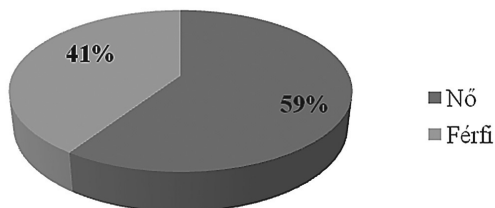
1. ábra: A vizsgálatba bevont diákok képzéstípusok szerinti megoszlása (N=155)

A megkérdezettek (N=155) közül 80 fő (51,61%) 10. évfolyamos, és 75 fő (48,39%) 11. évfolyamos diák (1. táblázat).

1. táblázat A megkérdezett diákok évfolyamonkénti megoszlása (N=155)

Képzés típusa	10. évfolyam		11. évfolyam		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Gimnázium	24	15,48	25	16,13	49	31,61
Szakközépiskola	33	21,29	25	16,13	58	37,42
Szakiskola	23	14,84	25	16,13	48	30,97
Összesen	80	51,61	75	48,39	155	100,0

A megkérdezettek 59%-a (92 fő) lány, 41%-a (63 fő) pedig fiú, átlagéletkoruk 17 év (2. ábra).

2. ábra A vizsgált személyek nemek szerinti eloszlása (N=155)

A megkérdezettek közül 1 fő (0,65%) nyilatkozott úgy, hogy Budapesten él, 46 fő (29,68%) megyeszékhelyen, 36 fő (23,23%) egyéb városban, 72 fő (46,45%) pedig községben/faluban. Jelentős részben szülőikkel, valamint testvérrel/ testvé-

rekkel való együttélés a jellemző, azonban a megkérdezettek 1,94%-a (3 fő) úgy nyilatkozott, hogy jelenleg nagyszülőkkel él. A megkérdezettek mintegy kétharmada (68,39%, 106 fő) kétszülős családban él, azonban egyharmaduk esetében, 29,68%-ban (46 fő) az egyszülős családmodell a jellemző.

6.2. A megkérdezett diákok életszínvonalára vonatkozó adatok

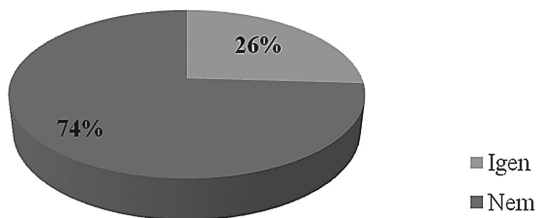
A válaszadók (N=149) 6,04%-a (9 fő) családja jövedelmi helyzetét kiválónak értékeli, 49,66%-a (74 fő) jónak, 37,58%-a (56 fő) közepesnek, és csupán a diákok 6,71%-a (10 fő) rossznak. A kiválónak értékelt jövedelmi helyzet a gimnáziumban, valamint szakközépiskolában tanuló diákokra, míg a rossz minősítés inkább a szakiskolában tanuló diákokra jellemző.

A szülők legmagasabb iskolai végzettségének oldaláról megközelítve pedig, azok a diákok, akiknek szülei egyetemi/főiskolai végzettséggel rendelkeznek, nagyrészt a család jövedelmi helyzetét kiválóra értékelték. E kategóriában két diák nyilatkozott úgy, hogy fogyaszt valamilyen kábítószer. Összességében pedig a kiváló, illetve jó jövedelmi helyzetben élő diákok (N=83) 22,89%-a (19 fő) fogyaszt kábítószer. Itt megemlítendő azonban, hogy a kiváló, illetve jó jövedelmi helyzetű diákok közül 7 fő nem válaszolt a kábítószer fogyasztással kapcsolatos kérdésekre. A család jövedelmi helyzetét rosszra értékelő 10 diák szüleinél a 8 általános, vagy kevesebb, valamint szakmunkás iskolai végzettség figyelhető meg. Közülük három diák nyilatkozott úgy, hogy fogyaszt kábítószer, 4 fő diák pedig nem válaszolt a kábítószer fogyasztással kapcsolatos kérdésre. A jövedelmi helyzetre vonatkozó közepes, illetve rossz kategóriába tartozó diákoknak (N=66) pedig 24,24%-a (16 fő) használ kábítószer. A kábítószer-fogyasztás és a család jövedelmi helyzete között azonban nincs szignifikáns összefüggés ($\text{Chi}^2=1,8985$, $\text{df}=3$, $p=0,5937$).

6.3. A megkérdezett diákok kábítószer-fogyasztására vonatkozó adatok

A kábítószer-fogyasztásra vonatkozó eredmények alapján megállapítható, hogy a válaszadó diákok (N=135) 25,92%-a (35 fő) már kipróbált valamilyen kábítószer élete során (3. ábra).

A kábítószer kipróbálása tekintetében a nemek között nem mutatkozott szignifikáns különbség ($\text{Chi}^2=2,3418$ $\text{df}=1$, $p=0,1259$). A válaszadó fiúk (N=51) 33,33%-a (17 fő), a lányoknak (N=84) pedig 21,42%-a (18 fő) próbált már ki élete során valamilyen kábítószer, tehát közel azonos arányban.

3. ábra Az életed során kipróbáltál már valamilyen kábítószer? (N=135) (%)

6.4. A kábítószer fogyasztó diákokra vonatkozó adatok

A kábítószerrel valaha kipróbálók (N=35) átlagosan 15 éves korukban használtak először valamilyen kábítószerrel, 13 évesen 1 fő (2,8%), 14 évesen 13 fő (37,1%) 15 évesen 12 fő (34,2%), és 16 évesen pedig 9 fő (25,7%). A fiúk és lányok között azonban e tekintetben nincs szignifikáns különbség ($\chi^2=4,2312$, $df=3$, $p=0,2375$).

A kábítószerrel kipróbáló diákok (N=35) iskolatípusonkénti megoszlásában már eltérések mutatkoznak, ugyanis amíg gimnáziumban, és szakközépiskolában a kábítószerrel kipróbáló diákok száma 9-9 fő (a kábítószerrel kipróbáló diákok 25,7%-25,7%-a), addig a szakiskolákban tanuló diákoké pedig 17 fő (a kábítószerrel kipróbáló diákok 48,5%-a). Az iskolatípusonkénti megoszlás és a kábítószer fogyasztás között azonban nincs szignifikáns összefüggés ($\chi^2=2,9310$, $df=2$, $p=0,2309$).

Emellett még az eredményekből megállapítható, hogy a kábítószerrel valaha kipróbáló diákok 14,2%-a (5fő) érzi úgy, hogy nincs olyan személy az életében, akihez lelki támaszért fordulhat. A fennmaradó jelentősebb részben azonban a megkérdezett diákoknak van kihez fordulniuk segítségért. 28,5%-uk (10 fő) problémás helyzetekben szülőkhöz, valamint barátokhoz egyaránt fordul, de 25,7%-uk (9 fő) csak barátaitól kér segítséget.

Jelentős részben, 60,00%-ban (21 fő) a kábítószerrel fogyasztó diákok kétszülős családban élnek, de 28,57%-uk (10 fő) csak egyik szülőjével él. Az egyszülős, illetve kétszülős családtípus és a kábítószerrel fogyasztás között azonban nincs szignifikáns összefüggés ($\chi^2=0,1009$, $df=1$, $p=0,7507$).

A megkérdezettek által leginkább használt szerek a kannabisz származékok (marihuána, hasis) voltak. 25 fő (kábitószerrel kipróbálók 71,4 %-a) próbálta már ki élete során legalább egyszer ezeket a kábítószereket, míg a többi szer fogyasztása meglehetősen alacsony kipróbálási arányt mutat. Az alkohol, és különböző gyógyszerek együtt fogyasztása is előfordul, ami igaz ugyan, hogy nem illegális, de szerhasználati céllal történik a megkérdezett diákok körében. Ehhez a csoporthoz tartoznak a különböző inhalánsok (szípu, oldószer), valamint az am-

fetamin, és egyéb stimulánsok fogyasztása is, azonban meglepő eredmény, hogy egy fiú esetében a kokain, valamint egy lány esetében a heroin is jelen van a használt kábítószeresek között (2. táblázat).

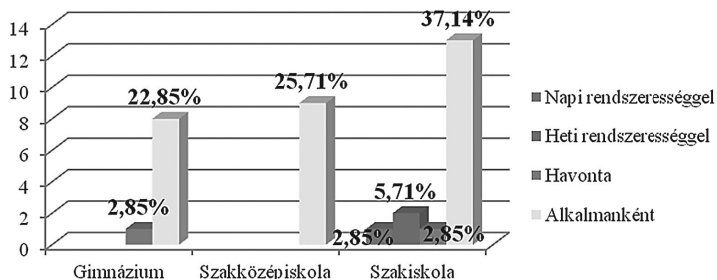
2. táblázat Az egyes kábítószer típusok kipróbálásának nemek közötti megoszlása (N=35)

Kábítószer típusai	Fiúk		Lányok		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Szipu, oldószeresek	3	8,5			3	8,5
Altatók, nyugtatók, szorongásoldók	1	2,8	1	2,8	2	5,7
Gyógyszer és alkohol együtt	4	11,4	2	5,7	6	17,1
Marihuána, hasis	15	42,8	10	28,5	25	71,4
Ecstasy, MDMA	1	2,8			1	2,8
Amfetamin, egyéb stimulánsok	4	11,4	1	2,8	5	14,2
Kokain	1	2,8			1	2,8
Heroin, egyéb ópiátok			1	2,8	1	2,8
LSD			1	2,8	1	2,8
Mefedron/Kati			1	2,86	1	2,86
Egyéb	2	5,71	2	5,71	4	11,43
Kábítószer kipróbáló diákok összesen	17	48,57	18	51,43	35	100,00

A kábítószer fogyasztó diákok 14,2%-a (5 fő) kettő, vagy több szert is kipróbált már élete során, és alkalmanként fogyasztja is ezeket.

A kannabisz származékokat (marihuána/hasis) fogyasztó diákok (N=25) legnagyobb részt (48,00%, 12 fő) a jó kategóriába sorolták családjuk jövedelmi helyzetét. A közepes kategóriába 36,00%-uk képviselteti magát, míg a jó, illetve rossz jövedelmi kategóriába tartozónak csak 2-2 fő (8,00-8,00%) érezte családjá helyzetét. Az amfetamint és egyéb stimulánsokat fogyasztó diákok (N=4) 75,00%-ban (3 fő) jó kategóriába sorolta családjá jövedelmi helyzetét, 25,00%-uk (1 fő) pedig a közepes kategóriába. A többi szertípus esetén is a jó, illetve közepes kategória dominál. Tehát nincs szignifikáns kapcsolat a család jövedelmi helyzete, valamint a használt szerek típusa között ($\chi^2=17,0741$, $df=30$, $p=0,9986$). Mivel nem mutatkozott szignifikáns kapcsolat a kábítószer fogyasztás és a család jövedelmi helyzete között és a szülők jövedelme sem befolyásolja azt, hogy gyermekük milyen típusú szert használ, ennél fogja megállapítható, hogy a szülők jövedelme nem befolyásolja gyermekük szerhasználatát.

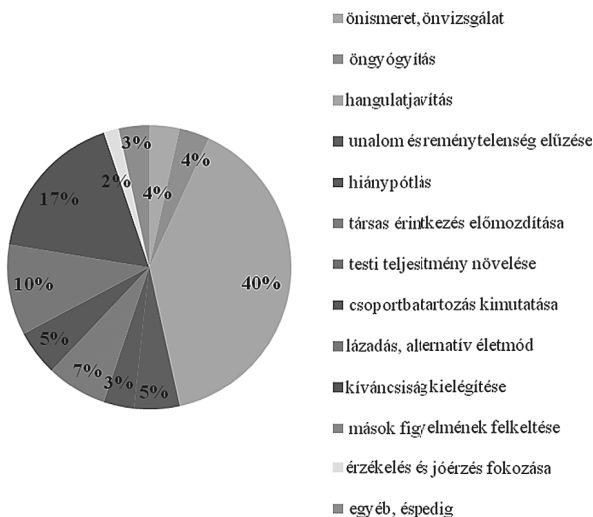
A kábítószer kipróbáló diákok 2,85%-a (1 fő) napi rendszerességgel fogyaszt kábítószer, 5,71%-a (2 fő) heti rendszerességgel, illetve havi rendszerességgel, azonban legnagyobb részt, 85,70%-ban (30 fő) csak az alkalmankénti kábítószer fogyasztás jelenik meg (4. ábra).

4. ábra A kábítószerfogyasztás gyakorisága iskolatípusok szerint (N=35) (%)

A napi, és heti rendszerességgel fogyasztó három fő a szakiskolai képzésben résztvevő diákok közül került ki, akik főként LSD-t, valamint kannabisz származékokat fogyasztanak. A szakiskolában tanuló, kábítószer fogyasztó diákok fennmaradó 82,3 %-a (14 fő), valamint a szakközépiskolában, és gimnáziumban tanuló kábítószer fogyasztó diákok teljes egésze (9-9 fő) csak alkalmanként fogyaszt. Összességében elmondható tehát, hogy a kábítószer fogyasztás gyakorisága szempontjából az iskolatípusok között nincsenek szignifikáns különbségek ($\chi^2=4,5446$, $df=6$, $p=0,8698$).

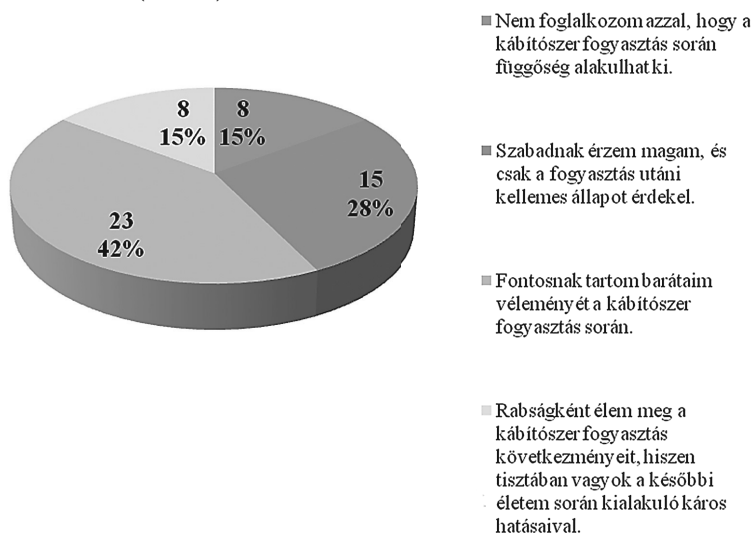
A kábítószer fogyasztók 77,1%-a (27 fő) baráti társaságból szerzi be a kábítószer, 14,2%-ban utcán, valamint az interneten (5-5 fő) tudnak hozzájutni, de 8,5%-ban a szórakozóhelyek is szóba jönnek. Célként pedig főként a hangulatjavítást, a kíváncsi kielégítését, valamint a lázadást/alternatív életmód kifejezését nevezték meg. Ugyanakkor a társas érintkezés előmozdításában is fontos tényezőként tekintenek rá (5. ábra).

5. ábra A kábítószerhasználat célja a kábítószer fogyasztó diákok körében

A kábítószer fogyasztó diákok arra a kérdésre, hogy „A kábítószer káros hatásai és következményei ellenére miért fogyasztasz kábítószer?”, legnagyobb részt, 28,5%-ban (10 fő) úgy nyilatkoztak, hogy mivel csak ritkán fogyasztanak kábítószer, ezért nem foglalkoznak a káros hatásaival. Közel azonos arányban pedig úgy nyilatkoztak, hogy barátaik is fogyasztják e szereket, és ez megnyugtatja őket, valamint olyan kábítószereket fogyasztanak, melyeknek pontosan ismerik a hatásait, így nem kell félniük a káros következmények miatt.

65,7%-ban (23 fő) leginkább a barátok véleményét tartják fontosnak a kábítószer fogyasztás során. 22,8 %-ban (8 fő) nem foglalkoznak azzal, hogy a kábítószer fogyasztás során függőség alakulhat ki. 42,8% (15 fő) teljesen szabadnak érzi magát, és csak a fogyasztás utáni kellemes állapottal foglalkozik. Csupán a kábítószer fogyasztók 22,8%-a (8 fő) éli meg rabsággént a kábítószer fogyasztás következményeit, mivel ők tisztában vannak a későbbi életük során kialakuló káros hatásaival is (6. ábra).

6. ábra A kábítószer fogyasztó diákok kábítószer fogyasztással kapcsolatos véleményeinek a megoszlása (N=35) (%)

A kábítószer fogyasztó diákok legnagyobb részt, 22,8%-ban (8 fő) egyetértettek azzal az állítással, hogy: „Szabadnak érzem magam, és csak a fogyasztás utáni kellemes állapot érdekel”, valamint: „Fontosnak tartom barátaim véleményét a kábítószer fogyasztás során”. Azonban a „Nem foglalkozom azzal, hogy a kábítószer fogyasztás során függőség alakulhat ki”, és „Rabsággént élem meg a

kábítószer fogyasztás következményeit, hiszen tisztában vagyok a későbbi életem során kialakuló káros hatásaival” állítással nem értettek egyet. 20%-ban (7 fő) csak a barátok véleményét tartják fontosnak a fogyasztás során, de nem érzik magukat szabadnak, ugyanakkor rabsággként sem élik meg e helyzetet, mivel a fogyasztás káros következményeire nem gondolnak, a függőség kialakulásával viszont foglalkoznak. 17,1% (6 fő) egyik állítással sem értett egyet, tehát őket még a barátok véleménye sem érdekli. 11,4%-uk (4 fő) nyilatkozott úgy, hogy nem foglalkoznak a függőség kialakulásával, , rabságot egyáltalán nem érznek, hiszen a káros hatások sem érdeklik őket, s emellett a barátok véleményére támaszkodnak. Csupán 5,7%-uk (2 fő) nyilatkozta azt, hogy a szabadság érzését teljesen felváltja a rabság érzése, hiszen ők tisztában vannak a későbbi életüket megpecsételő káros következményekkel.

Igaz ugyan, hogy a megkérdezett kábítószer fogyasztó diákok inkább szabadsággként élik meg a kábítószer fogyasztás következményeit, és majdnem fele ennyi arányban vannak tisztában a káros hatásokkal, de a kábítószer fogyasztás során kialakuló függőség 77,1%-ban (27 fő) foglalkoztatja a megkérdezett diákokat. Ezen eredmények alapján megállapíthatjuk nincs összefüggés a kábítószer fogyasztás, valamint az ezzel kapcsolatos negatív érzések között ($\chi^2=3,1729$, $df=1$, $p=0,0748$).

6.5. A megkérdezett diákok dizájner drog fogyasztására vonatkozó adatok

A megkérdezett diákok 9,1%-a (12 fő) nyilatkozott úgy, hogy élete során már kipróbált valamilyen dizájner drogot. Ők teljes egészében olyan személyek, akik hagyományos kábítószereket is fogyasztanak. Meglepő azonban az az észrevétel, hogy a megkérdezett diákok nagy részben nincsenek tisztában a dizájner drog fogalmával, annak ellenére, hogy a feltett kérdések, és a lehetséges válaszok alapján nagyjából körvonalaztam nekik az ebbe a kategóriába sorolható anyagok jellemzőbb tulajdonságait. A dizájner drogot fogyasztók 25%-a (3 fő) ugyanis annál a kérdésnél, hogy „Milyen típusú kábítószer próbáltál már ki életed során?”, az egyéb lehetőségeknél megjegyezte a „herbálnak” nevezett (a herbál/spice/biofű hatóanyagát képező JWH vegyületek közül öt már B-jegyzéken van, de az adatfelvétel időpontjában fogyasztása legális volt) (66/2012. (IV. 2.) Korm. rendelet 1. melléklet) dizájner drogot. A válaszadó diákok (N=135) 41,48%-a (56 fő) pedig úgy nyilatkozott, hogy nem hallott még ezekről a szerekről. A gimnáziumban tanuló diákok 24,3 %-a (10 fő), a szakközépiskolában tanuló diákok 52,3%-a (22 fő), és a szakiskolában tanuló diákok 50%-a (24 fő) nyilatkozott így. Nagyobb arányban, 75,00%-ban (9 fő) lányok használják ezeket a szereket, csupán 25,00%-uk (3 fő) fiú.

A dizájner drogokat fogyasztó diákok 58,3%-a (7 fő) baráti társaságból szerzik be ezeket a szereket, és csupán 25,00 %-uk (3 fő) interneten, valamint olyan diákokról van szó, akik a családjuk jövedelmi helyzetét a közepes, illetve jó, egy fő esetében kiváló kategóriába sorolták.

A megkérdezettek (N=135) 37,77 %-a (51 fő) károsabbnak ítéli meg a dizájner drogokat, mint a hagyományos kábítószereket, mivel hatásai még ismeretlenek, így nagyobb mértékű problémát okozhatnak. A gimnáziumban tanuló diákoknál figyelhető meg legnagyobb arányban ez az álláspont, 53,6%-uk (22 fő) gondolja így. Ennek ellentettjeként viszont a megkérdezettek 4,44%-a (6 fő) jobbnak ítéli ezeket a szereket, mivel olcsóbbak, és könnyebb a beszerezhetőségük is. Ez esetben azt gondolnánk, hogy olyan diákokról van szó, akik valószínűleg rosszabb jövedelmi helyzetben élnek. Az eredmények alapján azonban arra a megállapításra jutottam, hogy az olcsó beszerezhetőség, mint egyfajta motiváció, nem függ össze a család rossz jövedelmi helyzetével. Az ezen a véleményen osztozó diákok ugyanis teljes egészében a jó kategóriába sorolták családjuk jövedelmi helyzetét. 3,70%-ban (5 fő) úgy vélekedtek, hogy nincs különbség a hagyományos kábítószeresek, valamint a dizájner drogok között, a maradék 3,70 % (5 fő) pedig egyszer kipróbálhatónak tartja ezeket a szereket is, de huzamosabb ideig nem fogyasztaná.

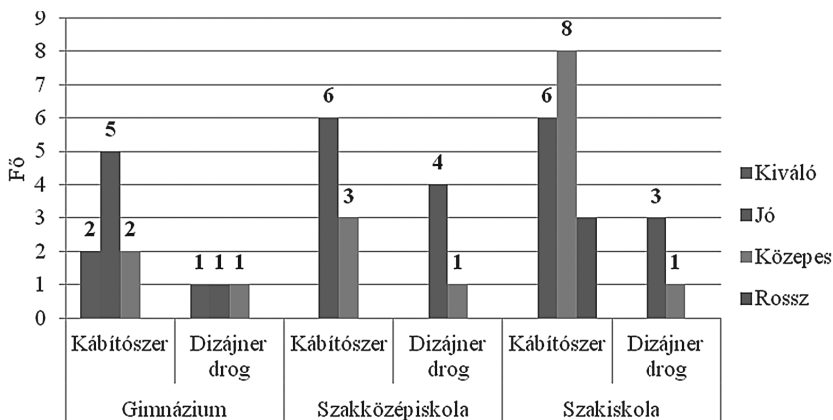
A kábítószer fogyasztó diákok 34,2%-a (12 fő) vallotta azt, hogy fogyaszt dizájner drogokat is. A dizájner drogfogyasztók 41,6%-a (5 fő) szakközépiskolában tanul, 33,3%-a (4 fő) szakiskolában, 25%-a (3 fő) pedig gimnáziumban. Tehát megállapítható, hogy a dizájner drogok kipróbálása tekintetében nincs szignifikáns különbség az egyes iskolatípusokban tanuló diákok között ($\text{Chi}^2=0,5870$, $\text{df}=2$, $p=0,7456$).

A családok jövedelmi helyzetét is figyelembe véve a dizájner drogot fogyasztó diákok 66,6%-a (8 fő) jó anyagi helyzetben él, 25,0%-uk (3 fő) közepesnek ítéli családjá jövedelmi helyzetét, 8,3%-uk (1 fő) pedig kiválónak. Tehát a dizájner drogfogyasztás, valamint a családok jövedelmi helyzete között szintén nincs szignifikáns összefüggés ($\text{Chi}^2=1,9346$, $\text{df}=3$, $p=0,5860$).

A hagyományos kábítószereseket fogyasztó diákoknál pedig nagyrészt, 48,5%-ban (17 fő esetében) az figyelhető meg, hogy szakiskolában tanulnak, és csak 25,7%-ban (9-9 fő esetében) gimnáziumban és szakközépiskolában. Tehát szignifikáns kapcsolat az iskolatípusok, valamint a hagyományos kábítószeresek fogyasztása között itt sem áll fenn ($\text{Chi}^2=2,9310$, $\text{df}=2$, $p=0,2309$).

Igaz ugyan, hogy a hagyományos kábítószereseket fogyasztó diákok 85,7%-ban jónak, illetve közepesnek értékeli családjuk jövedelmi helyzetét, de emellett kiválónak csak 5,7%-ban értékelték, rossznak pedig csak 8,5%-ban (7. ábra). Tehát a hagyományos kábítószeresek fogyasztása, valamint a család jövedelmi helyzete között szintén nincs összefüggés ($\text{Chi}^2=1,7482$, $\text{df}=3$, $p=0,6262$). Emellett még megemlíteném, hogy a szakiskolába járók diákok 50,0%-a (24 fő) úgy nyilatkozott, hogy még nem hallott a dizájner drogokról.

Végezetül tehát egyértelműen megállapítható, hogy nincs összefüggés a család jövedelmi helyzete, az iskolatípusok, valamint aközött, hogy a megkérdezett diákok hagyományos vagy dizájner drogokat fogyasztanak.

7. ábra A megkérdezett diákok dizájner drog, valamint hagyományos kábítószert fogyasztása jövedelmi helyzet és iskolatípusok szerint

A kábítószert fogyasztó diákok 57,1%-a (20 fő) nyilatkozott úgy, hogy befolyásolja őket a kábítószert fogyasztásban a szerek illegálisága, de ettől még kellő óvatossággal fogyasztanak bizonyos illegális szereket. 17,1%-uk (6 fő) szintén zavaró tényezőnek tartja az illegálisítást, ezért legális szereket fogyasztanak. Azok a diákok pedig, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem befolyásolja őket a fogyasztásban a kábítószerek illegálisága, mivel annál izgalmasabb a fogyasztás, minél jobban tiltja a törvény, meglehetősen alacsony arányban, 11,4%-ban (4 fő) vannak jelen.

Mivel a kábítószert fogyasztó diákok 34,2%-a (12 fő) dizájner drogokat is használ, ezért az ő bevonásukkal is fontosnak tartom e téma részletesebb tárgyalását. A 12 főből 3 fő az, aki csak dizájner drogokat fogyaszt, s közülük 2 fő befolyásoló tényezőnek tartja a kábítószerek illegálisát, ezért is használnak inkább legális szereket.

A kábítószert fogyasztó diákok (leszámítva az előzőekben említett 3 fő dizájner drogfogyasztó diákot) 71,8%-a (23 fő) egyáltalán nem érez félelmet, amikor egy illegális kábítószert fogyaszt, míg 37,5%-uknál (12 fő) megjelenik ez az érzés. 57,1%-uk (20 fő) ha választhatna egy legális, és egy illegális kábítószert között, akkor a legális kábítószert választaná, hiszen így legalább nyugodt lehet abban, hogy nem fenyegeti veszély a fogyasztás miatt. Az előzőekben említetknél valamivel alacsonyabb arányban, 37,1%-ban (13 fő) inkább az illegális

kábítószerrel választanak a megkérdezettek, mivel hatásaival legalább tisztában vannak. 5,7%-ban (2 fő) pedig szintén az illegális kábítószerre esne a választás, abból a célból, hogy minél izgalmasabb legyen a fogyasztása. A kábítószer fogyasztó diákokon belül a dizájner drogot is fogyasztó diákoknál pedig azonos arányban jelentek meg az illegális, valamint a legális kábítószer választó diákok.

Ezen eredményekből láthatjuk, hogy nincs kapcsolat a kábítószer fogyasztás, valamint a „tiltott gyümölcs a legédesebb” elv érvényesülése között ($\text{Chi}^2=0,0078$, $\text{df}=1$, $p=0,9291$), hiszen az illegális/legális kategóriák közötti választás nem függ össze a kábítószer-fogyasztással. A kábítószer fogyasztó, valamint dizájner drogot használó fiatalok (akik dolgozatomban akár egy kategóriába is sorolhatóak) tisztában vannak bizonyos szerek illegálításával, befolyásoló tényezőnek tartják ezt a szerfogyasztásuk során, és valószínűleg nem a „tiltott gyümölcs a legédesebb” elv vezérli őket, nem a törvényszegés a fő céljuk.

6.6. A kábítószer fogyasztó, valamint kábítószer nem fogyasztó diákokra vonatkozó adatok összehasonlítása

Mint már az előzőekben is említettem, a válaszadó diákok ($N=135$) 25,92%-a (35 fő) kipróbált már élete során valamilyen kábítószerrel, és alkalmanként, vagy rendszeresen fogyasztják is azt. Nem vitatott tény, hogy a városban lakó diákoknak nagyobb lehetőségük van hozzájutni bizonyos szerekhez, hiszen számukra meglehetősen sok szórakozási lehetőség adott, esetleg nagyobb baráti társasággal is rendelkeznek. Az általam vizsgált diákok körében is megfigyelhető ez a tendencia. A kábítószer fogyasztó diákok ($N=35$) ugyanis 60,00%-ban (21 fő) fővárosban, megyeszékhelyen, egyéb városban élnek, s 40,00%-uk (14 fő) az, aki községben, vagy faluban. Ennek ellenére a megkérdezett diákok ($N=135$) körében nincsenek szignifikáns különbségek kábítószer fogyasztó diákok lakóhelyei, valamint a kábítószer nem fogyasztó diákok lakóhelyei között ($\text{Chi}^2=3,3872$ $\text{df}=3$, $p=0,4480$)

Az is megfigyelhető a kábítószer fogyasztó diákok között, hogy 32,42%-ban (11 fő) megyeszékhelyen/ egyéb városban élő, szakiskolában tanuló diákokról van szó. Az igaz, hogy ugyanekkora arányban szerepelnek közöttük a városi szakközépiskolában, vagy gimnáziumban tanuló diákok is, de amíg ők a szakközépiskolában/ gimnáziumban tanuló diákok 13,2%-át alkotják, addig az előző csoport a szakiskolában tanuló diákok 22,9%-át. Tehát, ha az iskolatípus oldaláról közelítjük meg a kérdést, akkor azt mondhatjuk, hogy a legérzékenyebbek a kábítószer fogyasztás kapcsán a városban élő, szakiskolában tanuló diákok. Azonban a szakiskolában tanuló diákok ($N=48$) kábítószer fogyasztása, valamint lakóhelye között sincs szignifikáns kapcsolat ($\text{Chi}^2=0,4397$, $\text{df}=1$, $p=0,5072$).

A szülők legmagasabb iskolai végzettségét elemezve megállapítható, hogy a kábítószer fogyasztó diákoknál legalább az egyik szülő szakmunkás, valamint

szakközépiskolai, technikumi végzettsége a legjelentősebb (54,2%, 19 fő). Legáltalább az egyik szülő főiskolai/egyetemi végzettsége pedig nem túlságosan mondható gyakorinak (25,7%, 9 fő), azonban 2 fő esetében mindkét szülő főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezik. Szignifikáns kapcsolat az apa iskolai végzettsége és a gyermek szerfogyasztása ($\text{Chi}^2=0,6023$, $\text{df}=4$, $p=0,2445$), valamint az anya iskolai végzettsége és a szerfogyasztás ($\text{Chi}^2=2,8251$, $\text{df}=4$, $p=0,5875$) között azonban nem áll fenn.

A kábítószer nem fogyasztó diákoknál is leginkább a szülők szakmunkás, szakközepes/technikumi végzettsége a jellemző (77,00%, 77 fő), a főiskola/egyetemi végzettség pedig elenyésző (9,00%, 9 fő).

Amíg a kábítószer fogyasztók jelentős része, 42,8%-a 10-15 embert tart barátjának, addig a kábítószer nem fogyasztók 59,00%-a inkább kevesebb, 3-10 embert. A két csoport közel azonos gyakorisággal találkozik barátaival, a kábítószer fogyasztók 71,4%-a (25 fő) naponta, 22,8%-a (8 fő) hetente, és 5,7%-a (2 fő) pedig ritkábban. Legnagyobb részt (68,5%, 24 fő) meglepő módon az iskolában, könyvtárban, barátok otthonában (65,7%, 23 fő), környékbeli utcákon, parkokban (62,8%, 22 fő), és kocsmában, szórakozóhelyen (54,2%, 19 fő) történnek ezek a találkozások. A kábítószer nem fogyasztó diákok 72,00%-a (72 fő) naponta találkoznak barátaikkal, 22,00 %-uk (22 fő) hetente, és 6,00%-uk (6 fő) pedig ritkábban. A találkozások helyei közel azonosak a kábítószer fogyasztó diákok által látogatott helyekhez, azonban itt kisebb szerepet kapnak a kocsmák, szórakozóhelyek (28,00%, 28 fő), valamint megjelenik a templom is (2,00 %, 2 fő). Tehát megállapítható, hogy szignifikáns kapcsolat nem áll fenn a kábítószer fogyasztás, valamint a barátokkal való találkozás gyakorisága között ($\text{Chi}^2=0,0133$, $\text{df}=2$, $p=0,9933$).

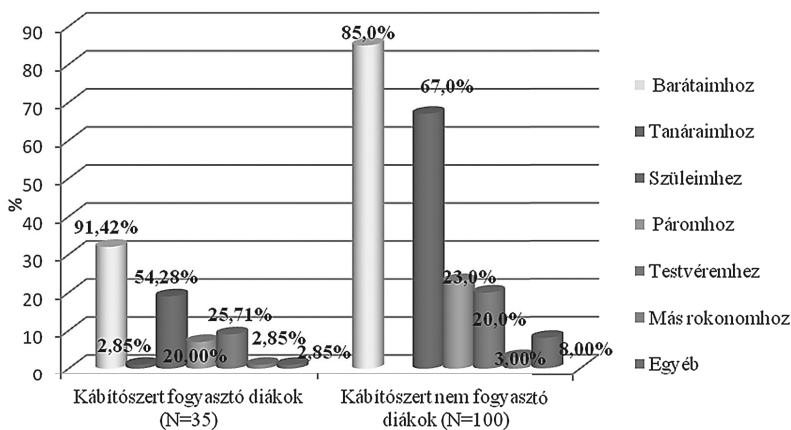
Dolgozatom elején felállított első hipotézisemet három kérdés bevonásával vizsgáltam. Fontosnak tartottam utánajárni annak, hogy a diákok életében van-e olyan személy, akihez lelki támaszért fordulhatnak, illetve kihez fordulnak problémáikkal. Ehhez kapcsolódóan pedig azt is figyelembe vettem, hogy a megkérdezett diákok a kábítószer fogyasztás kapcsán mennyire nyitottak a családjuk felé. Tehát beszélnének-e erről a családnak, esetleg eltitkolnák-e ezt a káros szenvedélyt. A kábítószer fogyasztó diákok ($N=35$) 85,7%-a (30 fő) érzi úgy, hogy van az életében olyan személy, akihez lelki támaszért fordulhat, 14,2%-uk (5 fő) pedig nem rendelkezik ilyen kapcsolattal. Nagyon hasonló a helyzet a kábítószer nem fogyasztó diákoknál is, bár náluk minimálisan nagyobb arányban (92,00%, 92 fő) érzik úgy a diákok, hogy jelen van életükben egy lelki támasz, 7,00%-ban (7 fő) pedig hiányosnak ítélik kapcsolataikat ezen a területen. Az előzőek alapján tehát láthatjuk, hogy nincs összefüggés a kábítószer fogyasztás, valamint aközött, hogy rendelkezik-e lelki támasszal az illető ($\text{Chi}^2=1,6509$, $\text{df}=1$, $p=0,1988$).

A kábítószer fogyasztó diákok 94,2%-a (32 fő) barátaikhoz fordul, ha problémája adódik, s tőlük kér segítséget. Az ebbe a csoportba tartozók 54,2%-ára

(19 fő) jellemző, hogy ilyen esetben a szüleikhez fordulnak, majd 25,7%-ban (9 fő) testvéreikhez, 20,0%-ban (7 fő) pedig a párjukhoz. A többi lehetőség (tanár, egyéb rokon) csak kismértékben jön szóba a megkérdezett diákoknál, tanáraihoz például csupán egyetlen diák fordul. A megkérdezett diákok jelentős részére viszont az a jellemző, hogy egyszerre több segítő forrás felé is elmozdulnak probléma esetén. Kivételt képez itt az a csoport, akik kizárólag a barátok segítségére számítanak. A kábítószer fogyasztó diákok 25,7%-a (9 fő) tartozik ehhez a csoporthoz. A kábítószer fogyasztó diákok körében leggyakoribb (28,5%, 10 fő) az, amikor a barátokkal, valamint a szülőikkel egyaránt megbeszélik a problémáikat. 8,5%-ban (3 fő) azonban szüleikhez, testvérükhöz, barátjukhoz, és párjukhoz is fordulnak attól függően, hogy éppen ki az a személy, aki segítségükre lehet a probléma sikeres megoldásában. Emellett megemlítendő, hogy a kábítószer fogyasztó diákok 65,7%-a (23 fő) fontosnak tartja a barátaí véleményét a kábítószer fogyasztás során.

A kábítószer nem fogyasztó diákok 85,00%-a (85 fő) barátaíhoz fordul problémáíval, 67,00%-uk (67 fő) szüleíhez, 23,00%-uk (23 fő) párjáíhoz, és 20,00%-uk (20 fő) testvéréhez/testvéreíhez. Azonban megfigyelhető, hogy vannak olyan diákok (6,00%, 6 fő), akik kizárólag szüleí segítségére számítanak. A leggyakoribb itt is az a kategória (32,00%, 31 fő), amikor a diákok a szülőikkel, és a barátaikkal egyaránt megbeszélik a problémájukat. A többi kategóriában pedig viszonylag kis számban, és azonos arányban szerepelnek a megkérdezett diákok (8. ábra).

Az előzőekben bemutatott eredmények alapján tehát láthatjuk, hogy a diákok problémás helyzetében szóba jöhető segítségforrás, valamint a kábítószer fogyasztás között nincs összefüggés ($\chi^2=0,7625$, $df=1$, $p=0,3825$).

8. ábra Kihez szoktál fordulni problémáíddal? (N=135) (%)

„Ha kábítószerrel fogyasztanál, beszélnél róla családnak?” kérdés válasza alapján a kábítószerrel fogyasztó, és nem fogyasztó diákok csoportjaiban meglehetősen hasonló eredmények születtek. A kábítószerrel fogyasztó diákok több mint fele, 57,1%-a (20 fő) eltitkolná a családjá elöl, 22,8%-a (8 fő) csak testvéreinek, testvéreinek mondaná el, és 20,0%-a (7 fő) elmondaná a szüleinek. A kábítószerrel nem fogyasztó diákok (N=133) 35,33%-a (47 fő) eltitkolná a családjá elöl, 23,31%-a (31 fő) elmondaná a szüleinek, 12,78%-a (17 fő) csak testvéreinek/testvéreinek mondaná el, és a maradék 2,25% (3 fő) pedig párjával beszélné meg. Tehát az előzőek vonatkozásában nincs összefüggés a kábítószerrel fogyasztó, valamint nem fogyasztó diákok között ($\text{Chi}^2=0,6023$, $\text{df}=1$, $p=0,4377$).

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szakdolgozatom elején felállított első hipotézisem nem igazolódott, mely feltételezés szerint a kábítószerrel fogyasztó diákok inkább a baráti társasághoz fordulnak segítségért a problémás helyzetekben, míg a kábítószerrel nem fogyasztó diákok inkább a család támogatására számítanak.

7. Összegzés

A Nemzeti Drog Fókuszpont (2014) éves jelentése eredményeiből kiderült, hogy 2013-ban a visszaélés kábítószerrel bűncselekmények mintegy harmadát a fővárosban (26%), vagy Pest megyében (9%) követték el. Ezt követően Győr-Moson-Sopron, Baranya és Csongrád megyékben regisztrálták a legtöbb esetet. Tehát láthatjuk, hogy Vas megye e szempontból a védettebb területek közé tartozik. Azonban eredményeim arra világítanak rá, hogy bármennyire is érezzük az ország nyugati részét a kábítószer-fogyasztás szempontjából védett területnek, mégis jelen van itt is, és úgy gondolom, hogy a jövőben nagy esély van arra, hogy még több középiskolás életében megjelenjen.

Kutatásomban a válaszadók (N=135) 25,92%-a (35 fő) nyilatkozott úgy, hogy életében már kipróbált valamilyen illegális szerrel, 9,1%-uk (12 fő) valamilyen dizájner drogot, és alkalmanként, vagy rendszeresen fogyasztja is azt. A legnépszerűbb illegális szer a középiskolások körében a marihuána (kábitószerrel kipróbálók 71,4%-a), ami mellett még kisebb mértékben megjelennek az amfetamin és egyéb stimulánsok, a különböző inhalánsok, gyógyszer és alkohol együtt fogyasztása, nyugtatók, szorongásoldók, valamint 1-1 fő esetében a kokain, és a heroin is. Ezen adatok illeszkednek a nemzetközi tapasztalatokhoz (PAPE – ROSSOW – STROLVOLL 2009; SMITH – ET AL 2007; KENNETH – STEINMAN 2006), és a hazai vizsgálatok eredményeihez (KOVÁCS 2007; LADÁNYI 2006; FORRAI 2006; ELEKES 2007; PAKSI 2007; BRASSAI – PIKÓ 2005; DEMETROVICS – BALÁZS 2004; ELEKES 2011; BARABÁSNÉ 2012). Az összes említett tanulmány a középiskolások körében legelterjedtebb szerként a mari-

huánát nevesíti, melyet a különböző inhalásnok, gyógyszer és alkohol együtt fogyasztása követ.

Eredményeimből kiderült, hogy droghasználati céllal szereket fogyasztó diákok (N=35) 14,2%-a életében nincs olyan személy, akihez lelki támaszért fordulhat. A támasszal rendelkező diákok pedig legnagyobb részt a szülőktől, illetve barátoktól kérnek segítséget problémás helyzetekben. Több kutatás is kitért a társas kapcsolatok elemzésére, s eredményeimhez hasonlóan a közeli családtagokat és a barátokat említették a legfontosabb segítő, támogató személyként (LADÁNYI 2006; FORRAI 2006; BOZSEK 2010; SMITH – ET AL 2007, DEMETROVICS – BALÁZS 2004). Ladányi (2005) vizsgálatában a válaszadók több mint egynegyede tett említést segítő szakemberrel való támogató kapcsolatáról. Ez azért is érdekes, mert vizsgálatomban egyetlen olyan diák sem szerepelt, aki probléma esetén a szakembertől történő segítségkérést említette.

Kutatásomban a szerfogyasztó diákok 74,28%-a (26 fő) nyilatkozott úgy, hogy befolyásolja őket a szerek illegálitása, de ettől még kellő óvatossággal fogyasztják azokat (57,1%, 20 fő), illetve emiatt legális szereket használnak (17,1%, 6 fő). 11,4%-ukat (4 fő) azonban nem befolyásolja a fogyasztásban a szerek illegálitása. Tehát látható, hogy a kábítószer-fogyasztó, valamint dizájner drogokat használó fiatalok (akik dolgozatomban akár egy kategóriába sorolhatóak) jelentős része befolyásoló tényezőnek tartja a szankcionálást, nem a „tiltott gyümölcs a legédesebb” elv vezérli őket, nem a törvényszegés a fő céljuk. Ezenfelül Tistyán és mtsai. (2011) kutatásában szereplő interjúalanyok külön említést tesznek a legalitásból származó előnyökre, így egyértelműen látszik, hogy a kábítószer-fogyasztás kapcsán a „tiltott gyümölcs a legédesebb” elv nem csak a saját, hanem az ő kutatásuk eredményei alapján is egy nem igazolt hipotézisnek bizonyult.

A szerhasználó diákok 42,8%-a (23 fő) szabadnak éli meg a kábítószer-fogyasztás következményeit, s csak a fogyasztás utáni kellemes állapottal foglalkozik. Igaz ugyan, hogy csupán 22,8%-uk (8 fő) van tisztában a káros hatásokkal, ami miatt egyfajta rabságot éreznek, de a kábítószer-fogyasztás során kialakuló függőség 77,1%-ban (27 fő) foglalkoztatja a megkérdezett diákokat.

Eredményeim alapján megállapítottam, hogy a szülők jövedelme nem befolyásolja azt, hogy gyermekük milyen típusú szereket használ, hiszen az egyes jövedelmi kategóriákon belül a szertípus vonatkozásában nem adódtak lényegi különbségek. A Nemzeti Drog Fókuszpont (2014) jelentése alapján a drogfogyasztás tekintetében a háztartás jövedelme szerint az alacsonyabb gazdasági státus jelent nagyobb kockázatot, azonban ezt az állítást eredményeim nem támasztják alá. Az iskolatípusok (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) szerint vizsgálva az egyes szerek fogyasztását, szintén nem tapasztaltam összefüggéseket.

8. A kutatási eredmények hasznosíthatósága

A jövőben fontosnak tartanám egy olyan prevenció-s tevékenység megvalósítását, amely nem csak felszínesen, hanem mélyrehatóan képes változásokat elérni. Ehhez viszont a Dean Pierce által kidolgozott humán ökörendszer 7 szintje közül az ökológiai, a társadalmi, a kulturális, valamint a család szintjén kellene tevékenykednie a szociális szakembereknek, akiket különböző értékek (igazságosság, tolerancia, szolidaritás) vezérelnek a munkájuk során.

A Nemzeti Drogellenes Stratégia 2013-2020 (2013:6) különösen kitér arra, hogy a kábítószer-problémák hatékonyan nem kezelhetők más kapcsolódó nemzeti szakpolitikai stratégiák és programok nélkül, így például az alkohol-, gyógyszer és egyes viselkedési függőségeket érintő, illetve a mentálhigiénés, valamint a bűnmegelőzési stratégia és program nélkül. Csak mindezek együttes, összehangolt megvalósításától várható a kábítószer-probléma visszaszorítása.

Az egyén számára a család akkor jelenthet biztonságot, ha jól működik. Valószínűleg egy olyan családban, ahol a szülők nyitottak gyermekük felé, folyamatosan megbeszélik a problémákat és közösen próbálják megoldani azt, nem kell félni attól, hogy gyermekük eltitkol valamit, jelen esetben a szerfogyasztást. Forrai (2006) is rámutat ennek jelentőségére, ugyanis vizsgálatában a megkérdezettek legnagyobb részt a szeretetet és biztos családi kapcsolatokat említették, mint egyfajta segítséget a kábítószer-fogyasztás elkerüléséhez. Kriston – Pikó – Kovács (2011: 213) a mikroszintű prevencióra helyeznek nagy hangsúlyt. Úgy gondolják, hogy már a gyermekkori szocializáció során döntő fontosságú lehet az adaptív megküzdési stratégiák mintaadása, valamint az empátiás képességek fejlesztése.

Egy jól kidolgozott prevenció-s tevékenység megvalósítása azonban nem kis feladat. Rengeteg előzetes munkával, adatgyűjtéssel jár, hiszen fontos, hogy pontos képet kapjunk arról a problémáról, amelynek elébe akarunk menni. Vizsgálatom eredményeit ehhez akár egy kiindulópontnak is tekinthetem, és felhasználását leginkább a jelenlegi drogprevenció-s tevékenység fejlesztésében látom hasznosíthatónak.

Eredményeimből kifolyólag fontos lenne a hagyományos prevenció-s módszerek alkalmazása, a diákok folyamatos tájékoztatása a piacon megjelenő új dizájner drogokról és azok hatásairól, veszélyeiről is. Ugyanakkor nem arra kell tanítani a diákokat, hogy mit ne tegyenek, hanem arra, hogy hogyan éljenek. Meg kell mutatni számukra, hogy miként lehet megküzdni a problémákkal, illetve hogyan lehet reális, értelmes célokat kitűzni. Így a fiatal hatékonyan tud megküzdni az őt ért konfliktusokkal, s ezáltal nem fog drogokhoz nyúlni.

Nagyon sok olyan honlap van, ahol rengeteg dokumentumfilm, kép, valamint ábra teszi szemléletessé a különböző kábítószeres hatásokait. Itt megemlítem a Rekreációs Drogok Európai Hálózata (Recreational Drugs European Network)

ICT (információs és kommunikációs technológiák) alapú prevenciók megközelítését, amely az új pszichoaktív szerekkel kapcsolatos információ átadására, a szerhasználat megelőzésére illetve a problémás szerhasználat csökkentésére irányul, a mindezt az ICT eszközök (YouTube, PDF szóróanyagok, közösségi weboldalak) bevonásával juttatja el a célcsoportokhoz (DEMETROVICS – MTSAI 2010). Véleményem szerint a különféle bemutatók helyett érdemesebb lenne egy-egy ilyen oldal tartalmát ismertetni, kábítószer fogyasztással kapcsolatos filmet vetíteni, valamint a témával kapcsolatban történt „baleseteket” is ismertetni kellene. Igaz ugyan, hogy a klasszikus egészségnevelési elképzelés a nagyobb hatékonyság érdekében gyakran fordul érzelmeltő, elrettentő információ átadásának eszközához, amely sok esetben paradox hatást válthat ki (PAKSI 2009), ennek ellenére úgy gondolom, hogy körültekintő alkalmazással e módszerek eredményesek lehetnek, így teljes mértékű kiiktatásuk a prevenciók tevékenységéből nem szükségszerű.

Fontosnak tartanám, hogy minden iskolában tevékenykedjen szociális munkás, aki időben észleli a problémákat, felkeresi a szülőket, vagy a rendőrség bűnmegelőzési osztályát. Már egy 2009-es kutatásban is megjelent a gondolat, hogy az iskolai szociális munkás legyen az iskolai prevenció kulcsfigurája (VITRAI 2009). Az ilyen irányú szakmai igények azonban egyelőre teljesületlennek látszanak, hiszen szociális munkással ma csak nagyon ritkán találkozhatunk az iskola világában (PAKSI – DEMETROVICS 2010).

Fontos lenne egy olyan stabil hálózat kiépítése, amely lehetővé tenné az érintett diáknak más szakemberekkel, intézményekkel való kapcsolatfelvételt. A Szociális Munka Etikai Kódexe is hangsúlyozza ennek jelentőségét, hiszen előírja, hogy a szociális szakemberek hálózatként kötelesek együttműködni a társadalmi problémák megoldása érdekében (SZOCIÁLIS SZAKMAI SZÖVETSÉG KÜLDÖTTGYŰLÉSE 2011). Emellett azért is lenne szükséges a hálózat kiépítése, mivel a megkérdezett diákok egy esetében sem említették, hogy probléma esetén szakemberekhez fordulnak, s a tanárokat is csak a megkérdezett diákok közül 1 fő említette. Ez utóbbi oka lehet talán Paksi (2010: 210) pedagógusi szerepvállalásra vonatkozó eredménye, mely szerint a nevelési jellegű feladatok jelen vannak ugyan a pedagógusi szerepelvárások között a szakma gondolkodásában, de a tudásátadáshoz közvetlenül kapcsolódó feladatokhoz képest azonban ezek kevésbé hangsúlyosak.

Végezetül pedig fontos lenne a diákok hasznos szabadidő-eltöltésének biztosítása is.

Felhasznált Irodalom

Források

1965. évi 4. törvényerejű
rendelet 1965. évi 4. törvényerejű rendelet a New-Yorkban, 1961. március 30-án kelt Egységes Kábítószer Egyezmény kihirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=96500004.TVR Letöltve: 2014. október 8.
2010. évi C. törvény 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200100.TV Letöltve: 2014. október 8.
2012. évi II. törvény 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200002.TV Letöltve: 2014. október 8.
- H/11798.Számú országgyűlési határozat MAGYARORSZÁG KORMÁNYA: H/11798. számú országgyűlési határozati javaslat a Nemzeti Drogellenes Stratégiáról 2013–2020. Tiszta tudat, józanság, küzdelem a kábítószer-bűnözés ellen. (2013) <http://www.parlament.hu/irom39/11798/11798.pdf> Letöltve: 2014. október 11.

Feldolgozások

- BARABÁSNÉ 2012 BARABÁSNÉ KÁRPÁTI Dóra: A kábítószer-fogyasztás családi és társas rizikótényezői. *Gazdasági és társadalomtudományi közlemények* 2. (2012) 225–233.
- BNO-10 1995 BNO-10: A betegségek és az egészséggel kapcsolatos problémák nemzetközi statisztikai osztályozása (10. revízió). Bp., 1995.
- BOZSEK 2010 BOZSEK Nikolett: Merre tartasz ifjúság? Marcali város és vonzáskörzetében tanuló gyermekek és fiatalok életmódvizsgálata. *Család, Gyermekek, Ifjúság* 1. (2010) 36–45.
- BRASSAI –PIKÓ 2005 BRASSAI László–PIKÓ Bettina: Szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál. *Addiktológia: addictologia hungarica* 1. (2005) 5–26.
- CSUKONYI – MÜNNICH 2004 CSUKONYI Csilla–MÜNNICH Ákos: A kábítószer-fogyasztás lélektani háttere a középiskolások körében. (2004) <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-03-ta-tobbek-kabitoszer> (Letöltve: 2014. október 14.)
- DEMETROVICS–BALÁZS 2004 DEMETROVICS Zsolt–BALÁZS Hedvig: Drogosok (pp.121-141). In: A láthatatlanság vége – társadalomismereti olvasókönyv. Szerk. GELSEI Gergő, GERGELY Vera, HORVÁTH Vera, RÁCZ Márton. Bp., 2004
- DEMETROVICS Mtsai 2010 DEMETROVICS Zsolt – MERVÓ Barbara – CORAZZA Ornella – DAVEY Zoe – DELUCA Paolo: Az elektronikus prevenció lehető

- ségei az új (szintetikus) drogok használatának megelőzésében: a Rekreációs Drogok Európai Hálózatának (Recreational Drugs European Network) bemutatása. *Addiktológia* 4. (2010) 289–297.
- DROG FÓKUSZPONT É.N. DROG FÓKUSZPONT: Fogalomtár. (é.n.) http://drogfokuszpont.hu/fogalomtar/fogalomtarii/#K_b_t_szer (Letöltve: 2014. október 5.)
- DROG RIPORTER 2012 DROG RIPORTER: C-lista – szájbarágó. (2012) <http://drogriporter.hu/clista> Letöltve: 2014. október 7.
- ELEKES 1993 ELEKES Zsuzsanna: Magyarországi droghelyzet a kutatások tükrében. Bp., 1993
- ELEKES 2007 ELEKES Zsuzsanna: Változó trendek, változó fogyasztási szokások: a budapesti középiskolások alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásai, 1992–2007. *Addiktológia* 3. (2007) 189–212.
- ELEKES 2011 ELEKES Zsuzsanna: Európai iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól Az ESPAD magyarországi adatfelvételének előzetes eredményei. 2011. http://real.mtak.hu/12613/1/81353_ZJ1.pdf (Letöltve: 2014. október 8.)
- FÁBIÁN 2008 FÁBIÁN Róbert: A dél-dunántúli régióban tanuló 14–16 éves fiatalok drogfogyasztással kapcsolatos becsült veszélyeztetettsége és prevenciói szükségletei. *Kapocs* 6. (2008) 52–56.
- FERENCZI 2001 FERENCZI Zoltán: Drog és vallás. Előéletek és előítéletek. Bp., 2001.
- FORRAI 2006 FORRAI Erzsébet: A szenvedélybetegek bentlakásos intézményeiben élő kábítószer-fogyasztó lakókról. *Kapocs* 26. (2006) 34–88.
- FULLAJTÁR – FERENCZ 2012 FULLAJTÁR Máté–FERENCZ Csaba: Dizájner drog indukálta pszichózis. *Neuropsychopharmacologia* 2. (2012) 137–140.
- KENNETH 2006 KENNETH Jacob STEINMAN: High school students' misuse of over-the-counter drugs: a population-based study in an urban county. *Journal of Adolescent Health* 38. (2006) 445–447.
- KOVÁCS 2007 KOVÁCS László: A vallásosság hatása a serdülők kábítószer-fogyasztására. *Szociológiai Szemle* 1-2. (2007) 71–98.
- KRISTON – PIKÓ – KOVÁCS 2011 KRISTON Pálma–PIKÓ Bettina–KOVÁCS Eszter: Serdülőkori szerhasználat rizikóhatásai: fókuszban az agresszió. *Addiktológia Addictologia Hungarica* 3. (2011) 197–218.
- LADÁNYI 2006 LADÁNYI Erika: A szenvedélybetegek nappali ellátását nyújtó, szociális intézményeket igénybe vevő kábítószer-fogyasztókról. *Kapocs* 4. (2006) 42–61.
- KING – SEDEFOV 2007 KING, Leslie A.–SEDEFOV, Roumen: Új pszichoaktív szerek korai jelzőrendszere. Luxemburg: Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala (2007)
- MAKKI 2012 MAKKI Marie-Rose: Mindegy, csak üssön: Drog, alkohol, cigi: Európa élmezőnyében tinédzsereink. *Hetek* 25. (2012) 12–13.
- NAGY–LOVASS 1985 NAGY Gábor–LOVASS Pál: A kábítószer világja. Bp., 1985.
- NEMZETI DROG FÓKUSZPONT 2013 NEMZETI DROG FÓKUSZPONT: “MAGYARORSZÁG” Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról. (2013) http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2013_HU1.pdf Letöltve: (2014. október 8.)

- NEMZETI DROG FÓKUSZPONT 2014 NEMZETI DROG FÓKUSZPONT: 2014-es éves jelentés (2013-as adatok) az EMCDDA számára. "MAGYARORSZÁG" Új fejlemények, trendek. (2014) http://drogfokuszpont.hu/wpcontent/uploads/EMCDDA_jelentes_2014.pdf Letöltve: (2014. október 13.)
- PAKSI 2007 PAKSI Borbála: Drogepidemiológiai adalékok egy délnyugatonántúli városból: a droghasználat elterjedtsége és tendenciái a középiskolások körében Zalaegerszegen 1993-tól napjainkig. *Addiktológia: addictologia hungarica* 3. (2007) 213-231.
- PAKSI 2009 PAKSI Borbála: Magyarországi prevenciós programok és hatásvizsgálatok. In: Rendészeti kábítószer-megelőzési tankönyv. Szerk. RÁCZ József. Bp., 2009. 478-507.
- PAKSI 2010 PAKSI Borbála: A közoktatási intézmények prevenciós kompetenciáinak és tevékenységének változásai az utóbbi 5 évben. *Addiktológia* 3. (2010) 185-215.
- PAKSI – DEMETROVICS 2010 PAKSI Borbála–DEMETROVICS Zsolt: Droghprevenció és egészségfejlesztés az iskolában. Bp., 2010.
- PÁLNOKNÉ 2006 PÁLNOKNÉ POZSONYI Márta: Összehasonlító elemzés készítése a Tiszaújvárosban 2001-ben és 2004-ben végzett a helyi droghelyzetet feltáró felmérések alapján. (2006). <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:clZYaQwcnUJ:www.kef.hu/Controls/DownloadOrgAttach.aspx%3Fattid%3Ddd141ba6-a31c-488f-80ef-d19d543d6ee5+&cd=2&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (Letöltve: 2014. október 8.)
- PAPE – ROSSOW – STORVOLL 2009 PAPE, Hilde–ROSSOW, Ingeborg – STORVOLL, Elisabet E.: Under double influence: Assessment of simultaneous alcohol and cannabis use in general youth populations. *Drug and Alcohol Dependence* 1-2. (2009) 69-73.
- SMITH et al. SMITH, Ben J.–PHONGSAVAN, Philayrath–BAUMAN, Adrian E. – HAVEA, Drew–CHEY, Tien: Comparison of tobacco, alcohol and illegal drug usage among school students in three Pacific Island societies. *Drug and Alcohol Dependence* 88. (2007) 9-18.
- SZENDREI – DOMONKOS – HUNYADI 2012 SZENDREI Kálmán–DOMONKOS Vera–HUNYADI Attila: Új pszichoaktív szerek Európában – a dizájner drogok. 1. rész. *Gyógyszerészet* 56. (2012) 357-364.
- SZOCIÁLIS SZAKMAI KÖZGYŰLÉS KÜLDÖTTGYŰLÉSE 2011 SZOCIÁLIS SZAKMAI KÖZGYŰLÉS KÜLDÖTTGYŰLÉSE: Szociális Munka Etikai Kódexe. (2011). http://3sz.hu/sites/default/files/uploaded/etikai_kodex_2011.pdf (Letöltve: 2014. október 13.)
- TISZTYÁN mtsai 2011 TISZTYÁN László – SZEMELYÁCS János – FÜZESI Zsuzsanna – KESZTYÜS Márk – BUSA Csilla: A dizájner drogok Magyarországon 2010-2011-ben. (2011). http://fact.hu/sites/default/files/dizajner_drogok_Magyarorszagon_zaro.pdf (Letöltve: 2012.11.19.)
- VITRAI 2009 VITRAI József: Tanulmány a „Nemzeti drogstratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására” megvalósulásának dokumentum és mélyinterjú-elemzésen alapuló értékeléséről. Bp., 2009.

WHO É.N.

WORLD HEALTH ORGANIZATION: Lexicon of alcohol and drug terms published by the World Health Organization. (É.n.) http://www.who.int/substance_abuse/terminology/who_lexicon/en/
(Letöltve: 2013.11.27.)

Foster Hannah Daisy

Látogató és ki-állított objektum: pillantás és érintés a jelentéstulajdonításban

Múzeumelméleti vázlat

Visitors and objects on display: glance and touch in the meaning giving process.
Museum-theoretical sketch

My paper is about object handling in museums, focusing on the relation between visitors and objects on display. I try to highlight the importance of museum touch by clarifying the following topics: relation between collectors and they collections; institutionalization of collecting – the first museum efforts; importance of showing real, original and authentic objects; relation between museum and exhibitions, museums and visitors, visitors and exhibitions; the importance of different senses by understanding objects; and finally possibilities to touch museum objects without doing any harm to authentic artefacts.

1. Bevezetés

Ez a szöveg az azonos című, 2015 évi OTDK-ra nevezett dolgozatom rövidített verziója. Témája a múzeumi tapintás gyakorlati lehetőségei és annak elméleti háttere, mely témában összekapcsolódik az egyetem alatt végzett összes, gyűjtő-szervedéssel és gyűjtőkkel, tárgy és ember kapcsolatával általánosságban, illetve múzeumokkal foglalkozó kutatásom eredménye.

Elméleti bázisát a 2013-ban, angliai terepmunkám során megismert *object handling*¹ diskurzus adja, amely 1995-ben indult meg a fogyatékkal élők egyenlő múzeumi hozzáféréseivel kapcsolatban az angolszász területeken érvénybe lépő Disability Discrimination Act hatására. A diskurzus ma már nem csak a fogyá-

¹ Az *object handling* szó szerinti fordításban tárgykezelést jelent, azonban a *handling* szó árnyalt jelentése remekül tükrözi a diskurzus különböző résztémáit. Ilyenek: a tárgyak használata, a tárgyak kézbevétele, hogy a laikusok illetve a különböző szakemberek hogyan kezelik a tárgyakat, hogy mennyire befolyásolja a tapintás általi érzékelés a tárgyak megértését, hogy hogyan kell a tárgyakat kezelni (értsd: a romlástól megóvni), hogy a tapintás mennyiben válik előnyére illetve kárára úgy az embernek, mint a tárgynak stb.

tékkal élőkre koncentrálnak, hanem minden látogatóra és a tapintás általi megismerés lehetőségeire² – alakulása nagyban determinálja, hogy a múzeumok használják-e a tapintást, mint megismerési módot, és ha igen, mire. Erre a diskurzusra a kutatásaimat összekapcsoló kulcsként tekintek, mert amellet, hogy a tapintás általi érzékelés mint kulcsfontosságú kérdés megjelenik mind a gyűjtőknél, mind a múzeumoknál, össze is kapcsolja a múzeumok, gyűjtők, illetve tárgy és ember kapcsolata témákat mind történeti, mind kulturális, mind biológiai-pszichológiai szálakon. A rendelkezésemre álló empirikus adatok³ alapján kutatásaimat (egyelőre) és ennek fényében OTDK dolgozatom témáját is leszűkítettem a múzeumi jelentésadási folyamatokra, mégpedig a látogató és a kiállítási tárgyak közti jelentéstudajdonításra.

² A Disability Discrimination Act kapcsán fórumok indultak, amelyeknek az volt a célja, hogy olyan látogatókörnyezetet alakítsanak ki a múzeumokban és galériákban, amely mindenki számára egyenlő mértékben hozzáférhetővé teszi a látnivalókat. Így teremtették meg a korábbi biológiai, kognitív pszichológiai, kognitív idegtudományi és történeti kutatásokat alapul véve a muzeológusok, pedagógusok és művészek konferenciái, egyeztetései és fórumai az object handling múzeumi diskurzusát, amelynek elméleti alapját az 1920-as évektől zajló felület- és textúra érzékelési kutatások képezték. Ezek a felületek, anyagok, és textúrák durvaságának megkülönböztetésének biológiai, kognitív pszichológiai, és kognitív idegtudományi alapjait vizsgálták. Szintén fontos az object handling témájában a különböző érzékszervekkel való észlelés, azok különbözőségeinek, „hierarchiájának”, egységének vagy univerzalitásának vizsgálata. Azzal, hogy ezek a tudományos eredmények átkerültek a múzeumi szcézába, és ott a Disability Discrimination Act végett relevánssá váltak, továbbrendítették az e téren történő vizsgálatokat mind kultúratudományi, mind kognitív tudományi területeken. Meg kell azonban említenünk, hogy a tapintás iránti érdeklődés interdiszciplinaritása nem egészen újkeletű dolog, hiszen már az 1900-as évek elején voltak kísérletek, vagy inkább ideológiák, amelyek a kifinomult tapintás oktatását és ezen keresztül a társadalom működésének megváltoztatását tűzték ki célul. Ilyen volt például a pedagógiában Maria Montessori alternatív pedagógiai módszere vagy Marinetti, a *Taktilizmus futurista kiáltvány* (MARINETTI 1962). Mindenesetre a tapintás angolszász múzeumi diskurzusának fellendülése – az előzményeket is figyelembe véve – az 1990-es évek végére, és a 2000-es évek elejére tehető, amikor a más diszciplínákból átvett elméleti tudás mintegy önmagát indukálva elindította a tapintás múzeumi szemszögből való tárgyalását. Így merültek fel olyan témák, mint hogy kielégítőek-e a tárgymásolatok, hordozza-e a replika is az eredeti tárgyban lévő mögöttes tartalmat, milyen jegyeket kell megragadnia egy kópiának – mi teszi ki egy tárgy valódi lényegét, van-e az érzékelésnek univerzális hierarchiája stb. (A Disability Discrimination Act-re adott múzeumi reakciók és előzményeik összefoglalását lásd: SPENCE and GALLACE 2008).

³ A dolgozat alapjául szolgáló empirikus adataimat a következő kutatásaimból merítettem: ST gyűjtő és gyűjteményének kutatása (2009–2012), BGY gyűjtő és gyűjteményének megismerése (2013–2014), egyéb gyűjtőkkel való beszélgetések (2011-től folyamatosan), kiállításlátogatások és -elemzések (2012-től folyamatosan), két hetes szakmai gyakorlat a JPM Várostörténeti Osztályán (2011), két hetes szakmai gyakorlat a budapesti Néprajzi Múzeumban (2012), három hónapos szakmai gyakorlat a terepmunka Dél-Angliában – Priest’s House Museum and Garden (2013); közreműködés a *Konyha a tükkörben – Mindennapok kiállítása* és a *Konyhában MásKéppen* kiállítás és programsorozat létrehozásában és működtetésében, illetve a hozzá kapcsolódó Pécsi Irgalmasrendi Kórház Hospice Osztályán tartott foglalkozásokon (JPM, Néprajzi Osztály, 2014); egy hónapos szakmai gyakorlat és terepmunka Bécsben – Österreichisches Museum für Volkskunde (2014). Megfigyeléseimről jegyzeteket készítettem, néhány alkalommal terepnaplót vezettem, kép- és hangfelvételeket készítettem, beszélgetéseket rögzítettem, ábrákat rajzoltam stb.

A dolgozat első két fejezetében felvázolom a múzeumi tapintás értelmezéséhez szükséges témákat és fogalmakat. Írok a gyűjtőről, gyűjtésről, múzeumról, kiállításról, látogatóról, kommunikációról, jelentésadásról és érzékelésről. Azért tartom szükségesnek, hogy mindezekről szóljak, mert azt, hogy ma, 2015-ben egy múzeum mennyire tartja fontosnak vagy mennyire tiltja a kiállítási tárgyakkal való közvetlen érintkezést, befolyásolja a múzeumok történeti mélységekben gyökerező társadalmi szerepe, az ebből adódó ki-állítási tematikák, technikák és módszerek, és a szintén ebből eredő látogatóhoz való viszony. Tehát a múzeumi érintés csak kontextusba ágyazva érthető meg igazán, amely kontextust a dolgozat első felében vázolom fel. A második felében pedig magáról a tapintásról szólok, hogy miért tartom fontosnak, hogy milyen megítélése, illetve lehetőségei vannak a magyar múzeumi szcénában, és végül mindezek fényében bemutatok néhány lehetőséget az érintés általi múzeumi jelentéstulajdonítás alkalmazására hazánkban. Remélem, hogy a gondolatmenet végigkövetésével az olvasó számára is világossá válik a múzeumi tapintás hangsúlyozásának fontossága.

Ahogy azt a címben is jeleztem, írásom valójában múzeumelméleti kérdésekről szól, amely kérdések számomra az empirikus adatok (amelyek részletes bemutatását itt most terjedelmi okok miatt egy az egyben kihagyom) összevetéséből kerekedtek ki. Tehát dolgozatom, bár javarészt saját kutatásomon alapszik, mégis egy elméleti okfejtés.

1.1. Tárgy és ember

Ember és tárgy szimbiózisban élnek egymással. Ez a tény a dolgozatomban közölt gondolatmenet legegységesebb alapja. Bizonyítását vagy hosszabb tárgyalását nem érzem szükségesnek, hiszen mindannyian tudjuk, hogy az ember több millió éve – az emberi evolúciót vizsgálók szerint már az előember „fázisban” – eszközhasználó faj. Tárgyakat készít, azoknak jelentést és funkciót ad, a tárgyak pedig szolgálják őt, befolyásolják mindennapjait. Ez a tárgy és ember közti szimbiózis. Szubjektum és objektum nem létezik egymás nélkül.

A tárgy segíthet az embernek kifejezni önmagát, érzéseit, identitását, gondolatait, üzenethordozóként funkcionálhat ember és ember között. Befolyásolhatja az ember cselekvőképességét, segítheti vagy gátolhatja azt. Az ember felruházhatja a tárgyat jelentésekkel, értékekkel, cserébe a tárgy szimbolizálja, képviseli ezt a jelentést – ezáltal befolyásolhatja az emberek egymáshoz való viszonyát. A tárgy jelölhet hatalmat, presztízst, kötődést, identitást, célt, üzenetet stb. Minden esetben egyik a másik valóságát, létezését feltételezi. Minden embernek szüksége van tárgyakra és minden tárgynak emberekre. Persze vannak, akik tudatosan próbálják kerülni a tárgyakkal való kontaktust, a tárgyakhoz való kötődést. Ilyenek például a fogyasztói társadalom radikális ellenzői vagy

egyes szerzetesek, akik a materiális világhoz való kötődésüket, attól való függésüket szeretnék leredukálni. Ezen esetekben nem a tárgy és ember egymás iránti ragaszkodásáról beszélhetünk, hanem a lemondásról vagy a tárgy hiányához való ragaszkodásról.

1.2. Gyűjtők

Jól látható, mennyire sok, egészen apró és egymástól meglehetősen távolra eső részlete van tárgy és ember kapcsolatának, teljes feltérképezése lehetetlen feladat. Ezért aztán meg kell elégednünk „csupán” néhány szegmens részletes vizsgálatával. Én így jutottam el a magángyűjtőkhöz. Őket – pontosabban néhányat közülük – figyelve állapítottam meg, hogy esetükben mennyire markánsak és jól láthatóak a tárgy és ember közti kapcsolatok jellemző vonásai.

Dolgozatom gondolatmenetének első alappillére a gyűjtő, mely fogalom tisztázásra szorul. Le kell szögezmem, hogy a gyűjtő mint kategória, életstílus, habitus vagy szenvedély csak egy jobb híján használható általánosító megnevezés. Pontosan nem definiálható, önmegnevezésnek sem mondható. Ráadásul a gyűjtés vagy gyűjtőség nem elválasztható az élet többi részétől, a habitustól, a szokásoktól, az egyéni életvilágoktól. Ebből kifolyólag egyénenként változó, általánosságban nem leírható. Kutatásaim során sok gyűjtővel találkoztam, sok gyűjteményt átnéztem és sok történetet végighallgattam. Sokféle gyűjtő embert és gyűjtőszendélyt, életmódot, stratégiát, gyakorlatot ismertem meg, amelyekből a teljesség igénye nélkül felsorolok néhányat. A férfi, aki a gyűjtés és tárgyszeretet illetve a műkereskedelem és haszonhúzás közt vergődik, egy hölgy, aki gyógyulása elősegítőjének és céljának tekinti gyűjteményét, egy másik, aki pedig bár folyamatosan gyűjti tárgyait, nem tudja eldönteni magáról, hogy gyűjtő-e, mert tárgyai mindennapos használatban vannak. Egy férfi, aki azért gyűjt, hogy szobrokat készítsen a tárgyakból, egy másik, aki mindent gyűjt, ami baglyos, egy harmadik, aki mindent gyűjt, ami angyalos. Valaki, aki mindent gyűjt, ami veterán, valaki, aki mindent összeszed, ami életének egy bizonyos szakaszára emlékezteti. És akkor még nem esett szó az útleírásokból megismert történeti alakokról, az első gyűjtőkről. Ezek úgy hangzanak, mintha kategóriák lennének, de nem azok. Ha több hasonló vagy akár egyforma gyűjtőterületű embert is ismerek, történeteik és indokaik annyira különböznek, hogy kategorizálni semmiképpen nem lehetne őket. És nem is kell.

A gyűjtőknél megjelenő sokféleség, a rendszerezhetetlenség, a tárgyakkal való kifinomult viszony, a gyűjtő és gyűjtemény kapcsolatának megértése elvezethet minket a múzeumok és látogatók közti kapcsolat, illetve a tárgyakkal való közvetlen érintkezés élményének megértéséhez.

1.3. Gyűjtő és múzeum

A gyűjtőket figyelve, és rajtuk keresztül tárgy és ember kapcsolatát fürkészsze elgondolkodtam, hogy van-e olyan hely, jelenség vagy bármi egyéb, amelynek kapcsán egy ezzel összevethető szubjektum-objektum kapcsolat figyelhető meg, csak több ember, szélesebb társadalmi csoportok tekintetében. Így jutottam a múzeumokhoz, amelyek a gyűjtőszenvedély intézményesülésével jöttek létre, ahová azért mennek az emberek, hogy tárgyakkal lépjenek kontaktusba és információt nyerjenek belőlük.

A gyűjtők és gyűjtőtevékenységük eléggé hasonlítanak a múzeumokra. Tárgyakat és hozzá kapcsolódó történeteket gyűjtenek, őriznek meg és olyan cél vezérli őket, ami gyakran kapcsolódik a tudás, érték továbbadásához. Mindketten egyéni értelmezést adnak gyűjteményeiknek, és ezáltal kifejezik ideológiájukat. Ahogy azt többek között Boris Groys is megfogalmazta: „*We are what we collect.*”⁴

Míg a gyűjtő ezt nem hivatalosan, meglehetősen intim céloktól (is) vezérelve és többnyire kisebb léptékben teszi, addig a legtöbb múzeum hivatalos keretek között, nagyobb nyilvánosság előtt, nagyobb célközönség számára és társadalmi vagy még inkább társadalmasított intézményként – nem saját örömeire látja el feladatait. Ezek szinte mind az intézményesítésből fakadó különbségek, bár itt is nehéz összehasonlítást végezni, mivel a gyűjtő fogalma túl tág és differenciálatlan, illetve a múzeumok is nagyon különböznek egymástól, hiába vonatkoznak rájuk (jórészt) azonos intézményi szabályozások. Elválasztani őket legalább annyira kudarcra ítélt próbálkozás, mint pontosan, az egyértelműség látszatával definiálni őket – ez a két probléma pedig valószínűleg egymásból fakad és egészen a múzeumok létrejöttétől, társadalmi intézményesülésétől eredeztethető. A 18–19. században, a múzeumok létrejöttének nagy századában, amikor „tombolt” a világ megismerhetőségének eszméje, az utazók (és egyben gyűjtők) tudásra és új ismeret begyűjtésére és birtoklására vonatkozó vágya hozta létre a pálmaházakat, az állatkerteket, a Wunderkammereket és a múzeumokat. Ebből az időszakból ered gyűjtő és múzeum szétválaszthatatlansága, mivel rengeteg magángyűjteményt intézményesítettek, de a tudás és érték összegyűjtésére, birtoklására és bemutatására vonatkozó vágy nem tudott kizárólagosan társadalmi célúvá válni. Részben azzá lett – ezt képviselik a múzeumok, részben pedig megmaradt öncélúnak, de nem teljesen annak – ez pedig a magángyűjtők sajátja. A különválasztás ambivalenciája, hogy gyakran múzeumok és magángyűjtők összekapcsolódnak, gyűjtemények magánszemélyektől múzeumokhoz vándo-

⁴ Mindenki az, amit gyűjt. (saját fordítás), GROYS 1997. 100. A teljes írás a témánk szempontjából fontos kérdéseket tárgyal, úgy mint: gyűjtő és múzeum kapcsolata, gyűjteni és begyűjtve lenni kérdése, múzeumok szerepe, társadalom és múzeum egymásra való hatása stb.

rolnak, és múzeumi tárgyak kerülnek magántulajdonba vagy a műkincs-kereskedelembé. A gyűjtők egyszerre munkatársai, célközönségei, használói, kutatási témái, néha ellenségei, máskor támogatói a múzeumoknak.

Gyűjtő és múzeum több szálon, szorosan és elválaszthatatlanul összekapcsolódnak. Tehát amennyiben tárgy és ember kifinomult kapcsolata markánsan megjelent a gyűjtőknél, a múzeumoknál is rá kell találnunk. Így jutunk dolgozatom kulcskérdéséhez: mennyire érvényesülhet tárgy és ember kapcsolata a múzeumokban. A kérdést rögtön finomítom is, tekintettel arra, hogy dolgozatomban kizárólag a látogató és a múzeumban kiállított objektumok kapcsolatával foglalkozom, kizárva ezzel a múzeumi szakemberek és a tárgyak kapcsolatát, a látogatók és az éppen nem látható tárgyak kapcsolatát, illetve a látogatók és a múzeumban fellelhető nem kiállítási tárgyak kapcsolatát (bár ez utóbbiról érintőlegesen szólni fogok).

2. Múzeum – kiállítás – látogató

A gondolatmenet felépítésében még van néhány fontos elem, melyek a gyűjtő-gyűjtemény–múzeum fogalmak és kapcsolatok mellett, vagy inkább azokkal együtt fontos szerepet játszanak a látogató és kiállítási tárgy közti kapcsolatteremtésben.

A múzeumokban a látogató a kiállítások megtekintése során találkozik a tárgyakkal. Jómagam is a kiállításokat és a hozzá kapcsolódó programokat, foglalkozásokat, illetve azok megfigyelését használtam fő empirikus forrásként. Figyeltem a kiállításra, annak koncepciójára, a tárgyak szerepére az üzenetben, a kurátor és a látogatók értelmezéseire, és az ezek mögött húzódó jelentésrétegekre. Ahhoz, hogy ezt megtehessem, tisztában kellett lennem a következőkkel: mit jelent a dolog/tárgy, mi adhatja jelentését, milyen lehet múzeum, kiállítás és tárgy kapcsolata, és hogyan viszonyulhatnak a múzeumok a látogatókhoz.

2.1. Dolog/ tárgy

Ezt a rövid alfejezetet Hermann Bausinger: *A tárgy és jelentése* c. tanulmánya⁵ alapján írtam meg, ezért is kapta a dolog/tárgy címet (a szerző a tanulmány elején hosszasan foglalkozik a *Ding*, *Sache*, *Gegenstand* szavak jelentésváltozásával, a dolog és tárgy használatának differenciálódásával⁶). Ahogy arra a tanulmány címéből is következtetni lehet, az írás fő kérdése az, hogyan kap egy tárgy/dolog jelentést.

⁵ BAUSINGER 2005. – a fejezetben többször nem hivatkozom rá, kivéve ahol szükséges a pontos oldalszámok jelölése.

⁶ Vö. BAUSINGER 2005. 9–11.

Bár a szerző amellett érvel, hogy a tárgyaknak/dolgoknak való jelentésadás alapvetően szubjektív, az elemzés során kiderül, hogy erről azért az ember mégsem dönthet teljesen szabadon. Bausinger szerint a következők befolyásolják a jelentésadást.

Minden materiális dolognak van egy alakja, struktúrája és anyaga – tehát *anyagisága*. Ez meghatározza, hogy valójában hogyan is néz ki az adott tárgy/dolog. Ehhez az anyagisághoz adódik hozzá az *aktualitás* – azaz, hogy az éppen aktuális használat ad jelentést a tárgynak/dolognak. Természetesen ez nem elválasztható az anyagiságtól, hiszen a használatnak korlátot szab a készítésekor kigondolt majdani funkció, és az anyag ebből adódó lehetőségei. Azonban minden esetben szükség van egy emberre, aki jelentéssel ruházza fel a tárgyat/dolgot, funkciót és/vagy értelmet ad neki. Az, hogy aktuálisan, az adott szituációban egy adott személy milyen értelmet ad a dolognak, függ annak anyagiságától és kulturális-történeti életrajzától, illetve attól, hogy a személy milyen kulturális-történeti kódokat hív elő. A tárgyak/dolgok jelentése tehát nem állandó és nem univerzális. Bausinger a dolgok jelentéséről alkotott elméletében van egy harmadik szál is, ez pedig a *potencialitás*. Ezt már részben említettem; gyakorlatilag azt fedi, hogy milyen lehetőségeink vannak a tárgy/dolog értelmezésére. Nyilván a készítéskor valamilyen cézzel jön létre a dolog, ettől pedig nem lehet túl széles skálán eltérni az értelmezéskor. Korlátoznak vagy inkább befolyásolnak minket kulturális és történeti tapasztalataink, az éppen aktuálisan látott funkció, illetve érték- és normarendszerünk.

Bausinger a jelentésváltozáson túl nem különösebben reflektál a dolog és tárgy fogalmak egymás melletti jelentésére és arra, hogy vajon az általa felvázolt értelemadási séma vonatkozik-e ugyan úgy dolgokra, mint tárgyakra – már ha a kettő közt van különbség. Ezért én önkényesen kiragadtam szövegéből ezt a két szót és saját igényeimnek megfelelően használtam fel őket. Így a továbbiakban, amikor majd múzeumi jelentésadásról, pillantás és tapintás általi jelentéstulajdonításról gondolkodom, okfejtéseim vonatkozni fognak *tárgyakra* (jelen esetben kiállítási tárgyakra) ugyan úgy, mint *dolgokra* (a kiállítás egészére). A két fogalom ilyenfajta értelmezése tehát nem Bausinger sajátja, csak én próbálom így jelölni azt, hogy megállapításait ugyan úgy érvényesnek tartom egy konkrét tárgyra, mint az egy annál tágabb materiális világot jelölő dolog fogalmára (mely fogalmat a szerző leginkább a tárgyak differenciálódásával együtt járó fogalomhasználati változások miatt használ).

2.2. Múzeum – kiállítás – ki-állítás – tárgy

A múzeumok sokfélék, más célközönséggel, más gyűjtőterülettel, más hangsúlyozott eszmével.⁷ Alapfeladataik azonban azonosak: gyűjtés, feldolgozás, publi-

⁷ Dolgozatomban általánosságban beszélek a múzeumokról. Kizárólag ott jelzem típusukat, ahol a

klás. Ez utóbbinak, a publikálásnak igen fontos és látványos eleme a kiállítás.⁸ Korábban ezt közművelődési feladatkörnek nevezték, ma kulturális alapellátás. Lényege, hogy publikációk, időszaki- vagy állandó kiállítások, különféle programok és egyéb marketingtevékenységek által a múzeumban végzett tudományos munka eredménye eljuthat a „köz”-höz, a látogatókhoz.

Lássuk, hogy milyen szerepet töltenek be a kiállítások egy múzeum életében. A kiállítást – legyen az időszaki vagy állandó – mindig egy-két (néha több) kurátor tervezi meg, hozza létre. Akárcsak egy tanulmány, ez az ő szellemi termékük, az ő gondolataikat, üzenetüket közvetíti a befogadók felé – legtöbbször illeszkedve a múzeum arculatába vagy annak feladatkörébe. A kiállításokhoz szervesen kapcsolódnak azok kísérőprogramjai, múzeumpedagógiájuk illetve katalógusuk és az egyéb, nyilvánosságot célzó produktumok (pl. reklám, tanulmányok, kritikák, kampányok stb.). Ezek lehetőséget kínálnak, hogy a kurátori üzenet még teljesebben és sokoldalúbban juthasson el a látogatóhoz, illetve, hogy minél többféle látogató minél többféle olvasatot alakíthasson ki.⁹

A múzeumok, ebből kifolyólag pedig a kiállítások is, alapvetően tárgyakkal apellálnak. A 18. századtól, a távoli kultúrák hétköznapi tárgyainak kuriozitásként és eredetiként való begyűjtésétől kezdve, és a fényképezés széles körű elterjedése előtt a múzeumok számára egy-egy tárgy főleg dokumentum-jelleggel bírt. Tanúsította azokat az ismeretlen, de megismerhető, időben, térben és/vagy kultúrában távoli jelenségeket, amelyeket a gyűjtők, kutatók megfigyeltek, és begyűjtésre érdemesnek ítélték. (Más a helyzet a képzőművészeti alkotások esetében, amelyeket már a reneszánsz óta az alkotói génusz és a műalkotás esztétikuma, értéke és eredetisége alapján válogatnak meg.) Az idő múlásával, a különböző tudományos látásmódok térnyerésével vagy háttérbe szorulásával folyamatosan változott és változik a múzeumok feladatáról, a tárgyak szerepéről és kezeléséről alkotott szemléletmód is, egyáltalán az, hogy mit tekintenek múzeumi tárgynak. A múzeumokról kialakult nézetek változása, ennek következtében a múzeummal kapcsolatos elvárások és a múzeumban dolgo-

gondolatmenet megkívánja, illetve a bemutatott konkrét példák esetében magától értetődően közlöm az intézmények teljes nevét.

⁸ A pontosság kedvéért szükségesnek éreztem differenciálni a kiállítás fogalmát a tekintetben, hogy megkülönböztetem a kiállítást mint fizikai teret, amely magába foglalja a tárgyak, szövegek és installációs elemek sokaságát; illetve a ki-állítást mint jelenséget, ami a tárgyak kurátori vagy látogatói pillantásnak köszönhető kiállítási objektummá válását (Vö. KRÖGER 2008) jelenti. Bár fogalmi szinten kettéválasztom kiállítást és ki-állítást, a múzeumi gyakorlatban a kettő nem válik el egymástól. Ezért, amikor a továbbiakban felmerül valamelyik fogalom, mindig hozzá kell gondolnunk, hogy az feltételezi a másikat.

A ki-állítást fogalmát témavezetőmtől, Kuti Klárától kölcsönöztem – köszönet érte!

⁹ Bár a kiállítások szerves és fontos részének tartom a kísérőprogramokat, a marketingtevékenységet és minden mást, ami a kurátori üzenet része, a dolgozatban használt kiállítás fogalmam kizárólag annak fizikai valójára korlátozódik. Amennyiben megállapításaimat a kiállításához tartozó egyéb, nem fizikai jelenségekre is vonatkoztatom, azt külön jelölöm is.

zó szakemberek tudományos szemléletmódja befolyásolja a mindenkori már gyűjteményben lévő tárgyak feldolgozásmódját, az újonnan begyűjtött tárgyak jellegét, a gyűjtések célját és a ki-állítás szemléletmódját is. Más tudományos áramlat hatására más lesz a tudományos munkához való hozzáállás, annak célja és módja. Más korokban és társadalmi közegben más lesz a látogatók habitusa, elvárásai a múzeumokkal szemben és viszont. De akármilyen nézet uralkodik is éppen aktuálisan, a múzeumi tárgyak minden időben reprezentálnak valamit, jelentésük sűrített, szerepük szimbolikus. Kiváltképp pedig egy kiállítás létrehozásakor.

Mert miből áll egy kiállítás? Tárgyakból, szövegekből, installációs elemekből, a kiállítás teréből, illetve a hozzá tartozó kísérőprogramokból és marketingtevékenységből. Mindezek együttesen felélelik a látogató pillantását, ami a kiállítást ki-állítássá teszi. Ezekben az esetekben mind a konkrét tárgyak, mind pedig a kiállítás többi eleme kommunikációs jelként, szimbólumként működik. Ez a kiállítás műfaji sajátossága. Ahogy azt már korábban is említettem, egy kiállítás létrehozása a publikáció egy módja. Annyiban más pl. egy tanulmány vagy könyv kiadásától, hogy sokkal több szabad teret enged az olvasónak, a látogatónak a szubjektív értelmezéshez. A kurátor nem tud minden gondolatot aprólékosan, hosszú körmondatok segítségével, minden részletre kitérően megmagyarázni. Helyette kommunikációs jeleket, szimbólumokat használ. Kiválaszt egy tárgyat, egy szöveget, amely reprezentálja a közölni kívánt gondolatot. Hozzá installációs elemeket és leírásokat, esetleg hanganyagokat vagy más médiumokat használ, amelyek úgy funkcionálnak, mint a szövegben a magyarázatok. Segítenek megérteni a szerző, a kurátor üzenetét. De még ezen magyarázatok segítségével sem tud olyan pontos instrukciókat adni, hogy a befogadó fél pontosan ugyan azt szűrje le a látottakból, amit a kurátor szeretne. (Megjegyzem, ez egy könyv, egy szöveg esetében sem lehetséges, csak ott több eszköz áll a szerző rendelkezésére, hogy irányítsa az olvasó gondolatait.) A kiállítás és a benne lévő tárgy jelentése tehát esetenként és szemlélőnként változik. Mind a tárgy, mind annak jelentése, szerepe a kiállításban, mind a kiállítás, illetve ki-állítás megítélése – bár számos tényező befolyásolja, de – szubjektív.¹⁰

Tehát elvileg a tárgyaknak/dolgoknak – a kiállításoknak és abban szereplő tárgyaknak nincs kanonizált jelentése. Azt, hogy mi a múzeumi tárgy és mi a ki-állítási tárgy, arra kijelölt személyek (muzeológusok, kurátorok, politikusok stb.) döntenek el, és bár objektívként feltüntetett adatokkal támasztják alá döntésüket, ezt nagyban befolyásolja jellemük, céljuk, motivációjuk stb. Vagyis az, hogy egy tárgy élete során múzeumba, esetleg kiállításra kerül, az egy szubjektív jelentésadási folyamat eredménye (lásd: ki-állítás fogalma).

¹⁰ Itt szeretnék visszautalni Bausinger megállapításaira a tárgy/dolog értelmezéséről (2.1-es fejezet).

2.3. Múzeumok és látogatók közti viszony

Már volt szó arról, hogy mi a dolog/tárgy, a múzeum és a kiállítás. Most röviden összefoglalom a múzeumok látogatókról kialakult képének változását, azt, hogy pontosan mire is gondol a múzeum, amikor a látogatóra gondol, és hogyan áll hozzá a „közhöz”.

A múzeum és látogató viszonya jelentős mértékben, mondhatni száznyolcvan fokban megváltozott az intézmények létrejöttétől a 21. századig. Kezdetben a múzeum abszolút hatalmi pozícióban volt a látogatóval szemben, és feladata a látogató számára történő egyirányú ismeretátadás volt. Összegyűjtötte azt az ismeretet, azt a tudást, ami egyébként a köznép számára hozzáférhetetlen lett volna, és annak letéteményesévé vált. Idézem Stephen Weil egyik a múzeumok és a nyilvánosság kapcsolatáról szóló tanulmányát, amelyben elsődleges történeti források (naplók, látogatói jegyzékek, jegyzőkönyvek, levelezések stb.) alapján, igen nyersen és érzékletesen mutatja be a brit gyarmati és elit kultúra, a brit populáris kultúra, illetve a nemzeti múzeumok kapcsolatát. *„Commonly used spatial metaphors made this relationship clear: The museum was established to 'raise' the level of public understanding, to 'elevate' the spirits of its visitors, and to refine and 'uplift' the common taste. There was no ambiguity in this. Museums were created and maintained by the high for the low, by the couth for the uncouth, by the washed for the unwashed, by those who knew for those who didn't but needed to know and who would come to learn. The museum was established to 'do'; what was to be 'done' was the public. The museum was a place of inculcation.”*¹¹

Ez a hatalmi pozíció idővel kezdett átalakulni. Egyre több ember, egyre szélesebb társadalmi rétegek számára váltak hozzáférhetővé a múzeumok. Sikerült felkelteni az érdeklődést és megteremteni az igényt a múzeumlátogatásra, az ilyen fajta tudásfejlesztésre. A köznépben megvolt az igény a látogatásra, így a múzeumoknak is igénye lett a látogatók kiszolgálása. A belépti díjak és a nyitvatartási idők racionalizálódni kezdtek, alkalmazkodtak a látogatók lehetőségeihez, életmódjához, anyagi körülményeihez. A múzeumoknak és fenntartóiknak is fontossá vált a minél nagyobb látogatószám elérése. Mindeközben a tudományos

¹¹ Az idézet nyers fordítása és kiemelések tőlem: Az általánosságban használt *metaforák* tették világossá ezt a kapcsolatot: A múzeumokat azért hozták létre, hogy *emeljék* a társadalmi megértés színvonalát, hogy *gyarapítsák* látogatóik szellemét, és hogy *finomítsák*, és magasabb színvonalúra emeljék az általános ízlést. És ebben nem volt semmiféle kétértelműség. A múzeumokat az *elit* hozta létre és tartotta fenn a „köz” számára, a *műveltek* a *faragatlanoknak*, a *tiszták* a *tisztátlanoknak*, azok, akik *birtokolták a tudást* azok számára, akik nem, viszont kellett volna, hogy birtokolják, és el is mentek volna megszerezni azt. A múzeum azért jött létre, hogy »műveljen«; amit pedig »meg kellett művelni«, az a „köz” volt. A múzeum az oktatás, nevelés helye volt (az eredeti szövegben használt angol *inculcation* az oktatás/nevelésnél sokkal érzékletesebb, szó szerinti fordításban *elmébe vésést* jelent). WEIL, Stephen: *The Museum and the Public*. In: WATSON 2007. 32.

szemléletmódok, a társadalmi és politikai viszonyok változásának következtében a múzeumba járás, a múzeumi „etikett”, a különböző szabályozások is változtak. Természetesen, ahogy egyre jelentősebb szerepet kapott a látogatók kiszolgálása a múzeumok feladatkörében, úgy egyre több szabályozás jött létre ennek kordában tartására. Ilyen volt többek között a műtárgyak megérintésének tiltása is, amelyről a legtöbb kutató úgy gondolja, hogy a 19. század közepén alakult ki, főként a modernitás, az objektív tudomány térnyerése végett. Majd ahogy az objektivitás tudományos eszméje lehanyaglott, és helyébe lassan a mindenre kiterjedő szubjektivitás lépett, a múzeumok szemléletmódja is megváltozott, ismét másképp fordulnak a „köz” felé, és lassan a „köz” is kezd másképp fordulni a múzeumok felé. Kuhntól tudjuk, hogy a tudományos forradalmak szerkezete mennyire sokféle¹² – azt hiszem, hogy a múzeumok esetében egy nagyon lassú, soktényezős, nehéz mozgású változásról van szó, amely az utóbbi, talán tíz évben felgyorsult, és most egy nagyléptékű paradigmaváltást eredményez.

Ha összehasonlítjuk a korai múzeumokat a 21. századi múzeumokkal, érzékelhetjük ezt a múzeum–látogató viszonyban lassan bekövetkezett 180 fokos fordulatot. A 21. századi múzeumok biztosítják a látogatók számára a két- vagy többirányú kommunikáció lehetőségét, az interakció és véleménynyilvánítás terét és a társadalmi szerepvállalás és közösségi lét esélyét. A korai múzeumokhoz képest mára elvárás lett az ideológiamentesség és a morális semlegesség a múzeumok részéről, a múzeumok elhagyták hatalmi pozíciójukat és inkább szolgáltatókká váltak, lemondtak az objektivitásról, és próbálják figyelembe venni mind a tudományos kutatók, mind a látogatók szubjektív olvasatainak lehetőségeit. Bár a múzeumok továbbra is tudáshordozók maradtak, már nem tekintendők a kizárólagos tudás letéteményeseinek. Felértékelődött a látogatók magukkal hozott tudása, egyéni történeteik értéke „egyenrangúvá” vált a múzeumban őrzött történetekkel. Továbbá a múzeumok (ez főleg külföldön – pl. számos általam megfigyelt brit múzeumban is – jellemző, de már hazánkban is kezd elterjedni) felvállalnak egyfajta közösségépítő szerepet, vagy valamilyen profiljukhoz illeszkedő egyéb társadalmi szerepvállalást tesznek magukévá.

Múzeum és látogató viszonyához még egy fontos hozzáfűzni való gondolatom van. Többször használtam a „köz” fogalmát és szükségesnek érzem megmagyarázni, hogy miért az idézőjel. Olyan, hogy köz, nem létezik. Pontosabban így, idézőjel nélkül nem létezik. A politika és ebből kifolyólag a múzeumok is minden korban feltételeztek valamilyen társadalomképet, akikhez szólni kívántak, vagy akiktől éppen elzárkózni szerettek volna. Ahhoz, hogy működhessenek, meg kell nevezniük az embereket, a társadalmat, a népet, a „közt”. Ezek nélkül a fogalmak nélkül nem tudnának beszélni önmagukról, témájukról, célközönségükről stb. De tisztában kell lennünk vele, hogy ezek soha nem fedhetik le az

¹² L. KUHN 1984.

össztársadalmat. Amikor a múzeum rátekint a látogatókra mint csoportra, tudja, hogy vannak, tudja, hogy sokfélék. De mivel ez egy hatalmas és nagyon differenciálatlan csoport, amikor a múzeum a látogatókhoz vagy a „közhöz” szól, reménye sem lehet, hogy valóban mindenkit meg fog tudni szólítani. Ez csak a lefedettség illúziójának kergetése. Hiába ágálunk tehát amellet, hogy egy közintézmény legyen a „közé”, hogy a múzeumoknak a 21. században mindenki számára hozzáférhetőnek és teljesen értéksemlegesnek kell lenniük – tudnunk kell, hogy ez egy megvalósíthatatlan illúzió. Ezért jelölöm a „közt” mindig idézőjellel, hogy utaljak annak valótlan jellegére.

2.4. Kommunikáció a ki-állításokon és tárgyakon keresztül

Eilean Hooper–Greenhill a *The Educational Role of the Museums* c. tanulmánykötet első fejezeteiben rávilágít,¹³ hogy a kommunikációelmélet segíthet megérteni a múzeumi jelentésadási, jelentéstulajdonítási folyamatokat. Felvázol egy interakciós kommunikációs modellt, miszerint a múzeum médiumán keresztül a muzeológus és a látogató egyaránt aktívan hozzájárul a jelentésadási folyamathoz (ki-állítás), amely folyamat nem lineáris és egyirányú, hanem összetett, többirányú és rendezetlen.¹⁴

Ebben a fejezetben a „kommunikációelmélet a múzeumokban szemléletmódot” alkalmazva fogok vázaltszerűen bemutatni néhány teóriát.¹⁵ Azt remélem tőlük, hogy rávilágítanak arra, hogy mennyi minden befolyásolja a ki-állítási jelentéstulajdonítást, amikor a kurátor vagy a látogató pillantása jelentésteli kiállítási tárggyá alakítja a látottakat, amikor a szubjektum értelmez.

Lássuk először a múzeumi szakemberek részéről a látogatók felé irányuló kommunikációt. Ez kommunikációelméleti megközelítésben kétféle lehet: szándékolt és nem szándékolt. Szándékolt a kurátor üzenete, amikor létrehozza a kiállítást, és mindent úgy rendez, hogy az közvetítse üzenetét. Megalkot egy jelentést, egy üzenetet, aminek továbbításához minden lehetséges elemet, azaz kommunikációs jelet (pl. kiállítási tárgyak, installációs elemek, szövegek, múzeumpedagógia stb.) felhasznál, előre elképzelve a majdani befogadót, a látogatót. A kurátor nem szándékolt üzenete kétféle lehet. Az egyik, amikor a különböző környezeti tényezők befolyásolják a befogadó által értelmezett jeleket, és ezen a kurátor, az üzenő, akarva-akaratlan sem tud változtatni. Ilyenek például az

¹³ HOOPER–GREENHILL 2003. – *Part One. Communication Theories*, 3–65.

¹⁴ HOOPER–GREENHILL: *Education, communication and interpretation towards a critical pedagogy in museums*. In: HOOPER–GREENHILL 2003. 3–27, a modellről szóló konkrét leírást lásd ugyan itt a 25. oldalon.

¹⁵ Ehhez l. MASON, Rhiannon tanulmányát (*Múzeumok, galériák, kulturális örökség. A jelentésalkotás és a kommunikáció színterei*) használok alapul – In: PALKÓ 2012. 127–154.

épület, a terem kialakítása, a természeti környezet stb. A másik azon társadalmi diskurzusok összessége, amelyek befolyásolják a látogató gondolkodását és aszociációit a kurátor által szándékosan választott, de nem szándékolt üzeneteket is tartalmazó jelei által.¹⁶ Például egy bécsi kiállításon egy török bevándorlótól származó tárgy, amit a kurátor teljesen más céllal jelölt ki-állításra, a látogatót a bevándorlókról és migránsokról szóló köznapi diskurzusra fogja emlékeztetni, ami máris befolyásolja a jelentéstulajdonítást mind a tárggyal, mind a teljes kiállítás kapcsolatban. Elviekben tehát a látogatónak lehetősége van szubjektíven befogadni a kuratori üzenetet, de a gyakorlatban ez ennél sokkal árnyaltabb.

Számos tényező befolyásolja, hogy a látogató milyen szerepet vállal a ki-állított tárgyak/dolgok jelentéstulajdonításában. John Folk és Lynn Dierking leírt egy elméletet a *látogatói kontextusról* (azon tényezők, melyeket a látogató hozzátesz a jelentéstulajdonítási aktushoz). Ez három részből áll össze:

a) személyes kontextus: amit a látogató saját tudása és habitusa alapján hozzátesz az élményhez;

b) szociokulturális kontextus: látogatás társadalmi, kulturális és történeti feltételei;

c) fizikai kontextus: a látogató hogyan lép interakcióba a térrel és a múzeum fizikai aspektusaival.

A három, látogatót befolyásoló kontextus átfedésben van, és jelentős mértékben összefüggnek egymással. Hovatovább az emberi élet során folyamatosan módosulhatnak és átértékelődhetnek.¹⁷ Ez jól mutatja, mennyire bizonytalan és felmérhetetlen, hogy amikor egy ember értelemtulajdonítási szituációba kerül (akár egy tárgy, akár egy kiállítás kapcsán), milyen befolyásoló tényezők fognak dominálni és ennek függvényében milyen eredmény fog születni. Be kell látnunk, hogy akkor sem lenne egyszerű a helyzet, ha minden kiállítást „az egyetlen látogatónak” készítenének, hiszen ő is időtől, tértől és ezer más dologtól függően mindig másként látná az őt körülvevő világot.

A múzeumok a teljes „köz” lefedhetetlenségéhez kapcsolódó igen gyakori problémája, hogy úgy érzik, a kuratori üzenet és a látogatói olvasat nem érnek össze. Ehhez Stuart Hall *fogalmi térképek elméletét* kapcsolnám, amelynek lényege, hogy a hasonló kultúrából, csoportból érkező, hasonló tapasztalatú embereknek közös fogalmi térképe van, amin keresztül jobban megértik egymást. Természetesen ezek között is van átfedés, illetve az összetartozás érzése az idő múltával megváltozhat, átalakulhat. Ugyanezt a témát sokkal statikusabban kezelve, Stanley Fish értelmezői közösségeket¹⁸ állapított meg, amelyeknek különféle értelmezői stratégiáik vannak. Attól függően, hogy mi a kohéziós erő, változik a dolgokra

¹⁶ MASON: *Múzeumok, galériák...* In: PALKÓ 2012. 134–139.

¹⁷ MASON: *Múzeumok, galériák...* In: PALKÓ 2012. 140.

¹⁸ Bár a közösség szó használata társadalomtudományi szempontból itt egyáltalán nem helyénvaló, a szerző eredeti szóhasználata végett nem változtattam meg.

adott reakciójuk, értelmezésük módja. Az elmélet szerint egy egyén több ilyen csoport tagja is lehet, és mindenkori reakciója attól függ, hogy aktuálisan melyik csoporthoz való tartozása erősödik fel.¹⁹ Feltéve, hogy elfogadjuk ezeket és az ezekhez hasonló elméleteket, el kell fogadnunk azt is, hogy amennyiben a kurátor és az adott látogató nem rendelkeznek azonos értelmezői közösséggel, a látogató sosem fogja ugyanazt a ki-állítási olvasatot kapni, amit a kurátor üzen.

Ezt egy társadalomtudósok körében sokkalta klasszikusabbnak számító elmélettel tudnám még alátámasztani, mégpedig Pierre Bourdieu *kulturálistöke-elméletével*. Ha elfogadjuk, hogy minden embernek különböző kulturális kompetenciái vannak, tehát mások az ismeretei, a normái, a tudáskészlete, a kommunikációs készsége, a szimbólumok felismeréséhez és értelmezéséhez használt tudása stb., tehát más a kulturális tőkéje, akkor egyértelművé válik, hogy egy kiállítás értelmezéséhez is mindenki másként fog hozzálátni, más olvasatot fog kialakítani. Természetesen az azonos kultúrából és társadalmi csoportokból származó emberek megértési és jelentésadási folyamatai hasonlóak lesznek, de nem egyformák.

Mindez kizárólag azért jelent „problémát”, mert a teljes lefedhetőség ideáját kergetjük. Egy múzeum azonban ezt nem engedheti meg magának.²⁰ Annyit tehet, hogy az általa kiválasztott célközönséget, látogatói csoportot a lehető legjobb megismeri, feltérképezi motivációit, ismereteit, a viselkedését és gondolkodását befolyásoló tényezőket – tehát a kulturális tőkéjét, és ennek megfelelően, ezt „kiszolgálva” alakítja ki kiállításait.

3. Látogató és kiállítási tárgy kapcsolatteremtése – pillantás és érintés a jelentéstulajdonításban

Ha már ismeretes, hogy milyen a *látogatói kontextus*, amely befolyásolja a megismerést és a jelentéstulajdonítást a múzeumban, még egy dolgot figyelembe kell vennünk. Mégpedig, hogy milyen lehetőségeket tud biztosítani a múzeum a konkrét kiállítási tárgyak megismerésére, az azokkal való kapcsolatteremtésre. Ezt már részben említettem, amikor a kurátor nem szándékolt kommunikációjáról írtam, hiszen a kurátor csak részben befolyásolhatja a kiállítási tárgyak megismerhetőségét bizonyos installációs technikák preferálásával vagy éppen

¹⁹ Az elméletet összefoglalta MASON: *Múzeumok, galériák...* In: PALKÓ 2012. 142–145.

²⁰ Vö. ÁRPÁDHÁZY–GODÓ 2014. és SZATHMÁRY–KIRÁLY 2014. Ez két cikk, a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma kiállításainak kritikája és egy arra adott válasz, ami remekül rávilágít a különböző látogatói csoportok érdekkülönbségeire és a múzeum döntési kényszerére (elvetni a teljes lefedhetőség eszméjét és egy kiemelt látogatói csoportra koncentrálni). A konfliktus fő oka, hogy a kritikát író látogató látássérült és hiányolja azokat a segédeszközöket, amelyek számára is élvezhetővé tennék a kiállításokat. Erre a kurátor válasza az, hogy az interaktív eszközökkel ők a gyerekeket kívánták megszólítani, és számukra a kiállítás nagyon is információ gazdag és élménytel.

háttérbe szorításával. Tekintve azonban, hogy átlagember nem létezik, nem tud olyan módot biztosítani, amely (a már leszűkített látogatói csoporton belül) mindenkinek a teljes megértést biztosítaná.

Mire is gondolok itt? Azon túl, hogy az emberek agyában kialakuló képeket és azokból összefonódó gondolatokat rengeteg külső tényező befolyásolja, a tetet érő ingerek felfogását és feldolgozását is minden ember másképp végzi. Az emberek fizikai észlelése is egyénenként változó módon működik. Minden ember másra, másképp és más mértékben érzékeny, más érzékszerveket preferál, és más ingerek adnak számára több vagy kevesebb információt, természetesen annak függvényében, hogy mi az, amit épp meg akar ismerni. Illetve, különböző fizikai dolgok észlelésénél különböző érzékszerveket használunk koncentráltabban vagy kevésbé preferáltan. Például egy ételt nem kell feltétlenül hallani, egy festményt nem kell ízlelni, a zenét viszont hallani kell, egy siket számára tapintani, és változtat az élményen, ha például láthatjuk az előadót játék közben. Ugyan így, egyik ember számára elégséges információt nyer pl. egy narancsról, ha megnézi és megízleli, míg egy másiknak fontos, hogy emellett érezze az illatát is, és kezével kitapogathassa a méretét, felületét, héjának vastagságát stb.

3.1. Érzékszervek használata a múzeumi jelentéstulajdonításban

Lássuk tehát, hogy mely érzékszerveinket mennyire és hogyan használjuk egy kiállítás megtekintésekor.²¹ Amikor valamit érzékelünk, nagyon leegyszerűsítve a következő folyamat játszódik le. Környezetünkben megjelenik egy fizikai létező, amit érzékelni szeretnénk, ezt nevezzük ingernek. A körülményektől függően érzékszerveinkkel befogadjuk ezt az ingert, amit az idegrendszerünk szenzoros átalakítás során észleléssé alakít. Ezekből az észlelésekből mintázatok alakulnak ki, amelyek befolyásolják élményeinket és viselkedésünket. A különböző emberek érzékelő rendszere nem egyforma, tehát az észlelés a környezeti tényezőktől és az észlelőtől magától is függ. *„...ha tudjuk, hogyan működik az észlelés, ez kielégíti intellektuális kíváncsiságunkat saját magunkról és arról a világról, amelyben élünk. Az észlelést úgy is fel lehet fogni, mint minden egyes ember személyes elméletét a valóságról, fel lehet fogni egy olyanfajta ismeretgyűjtési folyamatnak, amely meghatározza a világról alkotott nézetünket. ...ez az észlelési szemléletmód*

²¹ Le kell szögezmem, hogy jelen dolgozatban kizárólag a részletesebb megértés érdekében vizsgálom különválasztva az érzékszerveket. Bár tény, hogy a felfogott ingerek biológiailag külön úton jutnak el az agyba, ott aztán egy egységes képpé formálódnak. Tehát, ha egy ember arról beszél, hogy milyenek észlel egy tárgyat, lehet, hogy le tudja írni külön a színét, az ízét, a hangját, a látványát és a textúráját – mégis a fejében egyetlen tárgy képe fog leképeződni, amely hordozza az összes, különböző érzékszervekkel felfogott információt. A különböző érzékszervek által érzékelt ingerek tehát összeadódnak.

*irányítja mind mentális, mind viselkedéses tevékenységünket.*²² Tehát egy kiállítás esetében érdemes volna minél több lehetőséget biztosítani a különböző érzékelésmódok „kielégítésére”, hogy minden (a célközönségbe tartozó) látogató alkalmazni tudja saját észlelési szemléletmódját. Ezzel szemben a mai kultúrára még mindig jellemző a vizuális érzékelés preferálása, amely kihangsúlyozottság szorosan összefügg a modernitás eszméinek térnyerésével. „A láthatóság új mezeje jött létre.”²³ Az ipari forradalom, a megismerést szolgáló újfajta műszerek, az objektív megfigyelés és leírás ideája stb. mind együttesen vezettek a vizuális érzékelés térnyeréséhez.²⁴ Ebből (is) kifolyólag a ki-állítási folyamatban, a múzeumi megértésben a többi érzékszerv használata háttérbe szorul.

Ugyan a múzeumokban nincs szabályozva a *szaglás* mint érzékelés lehetősége, de a kurátori üzenet szempontjából a kiállított tárgyak szaga talán nem is releváns. Hiszen nagy részüknek azonos szaga lenne a restaurátori kezelése és a raktárban való elhelyezés miatt. Esetleg ha egy múzeumi munkát bemutató kiállítást szeretnénk rendezni, érdekes lehet szaglás útján is megtapasztalni, hogy az állagmegóvás milyen mértékben módosítja a tárgyakat. Hozzájárulhat azonban egy teljesebb élményhez az installációs elemekből áradó illat, melyről tudjuk, hogy a látogató pillantása akár ki-állítási tárggyá is teheti.

Az ízelet abból a szempontból szintén nem releváns egy kiállítás esetében, hogy ezt az érzékszervünket arra használjuk, hogy valamiről megítéljük: fogyasztható-e vagy sem. A múzeumok a tárolhatóság szempontjai és a többi tárgy védelme érdekében nem nagyon vesznek be a gyűjteményeikbe fogyasztásra alkalmas dolgokat. Amennyiben pedig bevennének és ki is állítanának, egyértelműen tiltott lenne a megízlelésük, hiszen a tárgyak előbb-utóbb elfogyának. De egy nem fogyasztásra alkalmas tárgy, például egy festmény vagy egy mezőgazdasági eszköz megértéséhez nem sokban járulhat hozzá az ízelet. Itt ismét hozzá kell tenni, hogy egy-egy kísérőprogram esetében egy megízlelhető „installációs elem”, vagy inkább kellék, jelentős mértékben elősegítheti a látogatói élmény kialakítását.

A *hallás, hallgatás* mint megértési mód a korszerű múzeumokban már biztosított. Gyakran találkozunk zenékkal, videókkal, interjúkkal, archív felvételekkel, amelyek segítenek megérteni, hogy a tárgy itt milyen jelentésben szerepel. Sok múzeum használ audio guide-ot, ami nem csak a vakok és gyengénlátók számára segítség a kurátori üzenet megértésében, hanem minden látogatónak felér egy tárlatvezetéssel. Úgy gondolom tehát, hogy ezt az érzékszervünket kellőképpen kiszolgálja a múzeum, és aktívan használhatjuk a ki-állítási jelentéstulajdonításban.²⁵

²² SEKULER –BLAKE 2004. 27.

²³ FOUCAULT 2000. 156.

²⁴ Vizualitás és modernitás összekapcsolódásához lásd: FOUCAULT 2000.; CANDLIN, Fiona: *Museums, Modernity and the Class Politics of Touching Objects* In: CHATTERJEE 2008. 9–20.

²⁵ A különböző érzékszervek általi érzékelés és jelentésadás kiemelt szerepére fókuszál-

A látás használata szintén teljes mértékben biztosított, a látogatónak sokszor az az érzése támadhat, hogy szinte csak erre korlátozzák a lehetőségeit. Gondoljunk csak azokra az esetekre, amikor a teremőrök, vagy a gyerekekkel érkező pedagógusok rászólnak a látogatókra, hogy ez egy múzeum, itt „mindent a szemnek, de semmit a kéznek”. Ez legtöbbször a tárgyak állagmegóvása végett van így, és az észlelés szempontjából abszolút logikus is. Hiszen az ízlelés, a tapintás és legtöbbször a szaglás is a közeli érzékelés „eszközei”. Míg a látás és a hallás a távoli érzékelésé, tehát ezek az érzékek helyettesítik a többi, amennyiben a helyváltoztatás korlátozott és a megismerni kívánt jelenséget csak távolról lehet érzékelni. Ehhez az „ésszerű” szemponthoz adódik a korábban már említett elméleti vonatkozás is (modernitás), amitől végképp a látás – nézés – pillantás válik a legjobban preferált múzeumi érzékelésmóddá.

A tapintás egy olyan érzékelési mód, amikor a tárgy közvetlen érintkezésbe kerülhet a testtel. Érezhetjük annak felületét, hőmérsékletét, kitapinthatjuk alakját, mintázatát, mechanikai konzisztenciáját (puha, rugalmas, kemény stb.), érzékelhetjük súlyát és önmagunkhoz viszonyíthatjuk méreteit. Mindezeket az információkat elképzelhetjük pusztán vizuális érzékelés útján is, de az csak helyettesíti a tapintást addig, amíg nem kerülhetünk közelebb a megismerni kívánt objektumhoz. Hozzáteszem, a vizuális érzékeléssel nyert információk nem feltétlenül lesznek azonosak a taktilisan megszerzettekkel. Ebből következtethetnénk arra, hogy egy tárgy valóságát, az igazi tárgyat akkor ismerhetjük meg, amennyiben van lehetőségünk tapintás által is ismereteket szerezni róla. Általában a tapintást fogadjuk el a „legmegbízhatóbb érzéletesi modalitásnak”.²⁶ De ez kiegészítés nélkül nem állja meg a helyét. Valóban teljesebb lesz a tárgyról alkotott képünk, ha megfoghatjuk azt, de minden ember más jelentést fog tulajdonítani neki. A tapintással megszerzett többletinformáció különböző emberek számára más és más lesz. A fejezet elején is idéztem már: „Az észlelést úgy is fel lehet fogni, mint minden egyes ember személyes elméletét a valóságról, fel lehet fogni egy olyanfajta ismeretgyűjtési folyamatnak, amely meghatározza a világról alkotott nézetünket.”²⁷

3.2. A tapintás

Az összes érzékszerv közül most a tapintást emelem ki, amely a leginkább tiltott a múzeumokban, de ugyanakkor elengedhetetlen fontosságú egy tárgy vagy dolog teljes megismeréséhez.

va számos projekt indult már, pl. Museum of Endangered Sounds (<http://savethesounds.info/>), 90 decibel (<http://90decibel.org/>), Museum Sound (https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=zERKfvBYHELc.k8KVHAcP_JeQ&usp=sharing) stb.

²⁶ SEKULER – BLAKE 2004. 414.

²⁷ SEKULER – BLAKE 2004. 27. [kiemelés tőlem – F. H. D.].

Röviden leírom, hogy hogyan működik a tapintás általi érzékelés biológiai folyamata.²⁸ Gyakorlatilag az emberi testet fedő bőr az, ami az érintés receptora. Leggyakrabban azonban a kezeinket használjuk erre a mechanizmusra. Az emberi kézen lévő bőr tele van ún. mechanoreceptorokkal, amelyek a mechanikai nyomást vagy a bőr alakváltozását érzékelik. Ezen kívül összetett izomcsoportok vezetik ujjainkat a felületek letapogatásánál. A receptorokat főleg a felületek és textúrák érzékelésénél használjuk, az izmokat pedig az átfogóbb információk megszerzéséhez. De akármit kell is megtudnunk érintés által, ebben a leghasznosabb segítségünk mindig a kezünk és az ujjbegyeink lesznek. Azzal, hogy megtapintjuk a tárgyat és ezt receptoraink észlelik, megindul az értelmezési folyamat. A kézen lévő idegi rostok receptív mezője (az a része, ami érzékeli a tárgyat) elindítja az információt az idegekben és eljuttatja az agy asszociatív szenzoros területeire. Itt az információ kombinálódik máshonnan származó kinetikus és egyéb információkkal, és az agy visszajelzést küld a receptorokhoz a következő mozdulatokat illetően. Ezt az információt nevezzük haptikus érzékszervi információnak. Ez koordinálja, hogy mit hogyan fogunk meg, milyen mozdulatokat teszünk vele, hogyan tapogatjuk le.²⁹ Az agyunk az életünk során észlelt jelenségekből mintázatokat alakít ki, amelyeket szükség esetén képes újra előhívni. Ezek a mintázatok minden embernél teljesen mások. Biológiai megközelítésből végiggondolva ezért van különbség a különböző emberek jelentéstulajdonítási folyamataiban.

3.3. A múzeumi pillantás és az igazság illúziója

Miért tartom fontosnak, hogy a múzeumokban szorgalmazzuk az érintés általi megértést és jelentéstulajdonítást? Megfigyeléseim és tapasztalataim arra engedtek következtetni, hogy a látogatók többsége a múzeumokban valami igazit, valami valódit keres. Itt vissza kell utalnom ennek a jelenségnek a dolgozatom elején említett történeti gyökereire, miszerint a látogató azért várja a múzeumtól igazi, valódi tárgyak és történetek bemutatását, mert annak ez volt a szerepe a gyűjtés intézményesülésekor, és a tárgyak ilyenfajta jelentéstöbbletétől a múzeum a mai napig nem szakadt el. A legtöbb múzeum „kihasználva” ezt a gondolatiságot megpróbálja úgy kialakítani kiállításait, hogy a ki-állított tárgyak és történetek igazságának illúzióját keltse.

Egy tárgy a múzeum pillantásától lesz igazi. Attól, hogy adott időben és helyen a muzeológus vagy kutató objektívnek vélt adatok alapján kimondta róla, hogy ezt muzealizálni kell, ez eredeti, valódi, igazi, érinthetetlen – majd ezt a

²⁸ Mivel magam nem vagyok szakértője a témának és csak könyvekből tájékozódtam, itt csak a legalapvetőbb információkat közlöm, mellőzve az általam is csak felszínesen ismert szakszavakat. További részletekhez l. SEKULER –BLAKE 2004.; KATZ 1989.; PYE 2007.

²⁹ SEKULER –BLAKE 2004. *Tapintás* c fejezet alapján, 413–445.

döntést kanonizálta. Ezek piaci érték vagy kor alapján nem meghatározhatók. Eredeti a magángyűjtő gyűjteményében a 2013-ban kidobott porszívó és az 1900-as évek elején készült menyasszonyi ruha, a *TÁRGYAS_RAGOZÁS* → *szubjektív etnográfia* c. kiállításban³⁰ a műanyag kismotor és a 19. századi bőrnyerég is. Eredeti, mert az „üzető fél”, a kurátor pillantása azzá tette. Azonban amikor jön a látogató és megnézi a kiállítást, lehet, hogy ő más összképet kap, és pillantásával mást tesz igazivá és nem igazivá.³¹ Ezért a múzeumok és kurátorok igyekeznek olyan kiállítási környezetet kialakítani a tárgyak köré, hogy abból érzékelhető legyen azok valódisága. Pl. vitrinbe zárják, megvilágítják, feliratozzák stb. – elkülönítik a többi, nem igazi tárgytól.³² Ugyan az eredetiségnek és a valódiságnak vannak kanonizált jelentései egy múzeum esetében, de gyakorlatilag a tárgy a múzeum terében, a látogató pillantásától válik eredetivé, valódivá, igazivá. Ez a ki-állítás lényege.³³ Ahhoz, hogy a látogatók ugyanazokat a dolgokat tartsák eredetinek és nem eredetinek, mint amit a kurátorok remélnek, illúzióra és hangsúlyos érzékeltető elemekre van szükség. A cél az, hogy a látogató az eredeti, az igazi megtapasztalásának és megértésének élményével távozzon. Itt összeér az igazság és a közelség iránti vágy, és a lehetőség, hogy a múzeum képes ezek illúziójának megalkotására. Ehhez pedig nagyban hozzájárulhat a tapintás.

A tapintás egy olyan érzékelési forma, amikor a tárgyat közvetlen közelünkbe engedjük, kezünkbe vesszük, érzékeljük valódiságát, és ezért az észlelésünket megbízhatónak tartjuk. Amennyiben tudatosítjuk magunkban a megfogott tárgy értékét, eredetiségét, igazságát stb., érzékelésének és jelentésselítettségének élménye sokkal valódibb lesz, mintha csak a távolból szemlélhettük volna. A tapintás tehát segíti a ki-állított tárgyak kurátor által hangsúlyozni kívánt jelentésének megértését. Természetesen a múzeum nem mindig, vagy egyáltalán nem engedheti meg magának, hogy a kézbe vehető tárgyak eredetiek legyenek. Azt pedig szintúgy nem, hogy az illúziókeltés tekintetében átesse a ló túloldalára, és egy tárgyat igazinak hazudjon. Persze elvi szempontból mondhatjuk, hogy az igazság kérdése relatív, de nem minden esetben az.

Műtárgyvédelmi okokból el kell fogadnunk az igazság, és ezáltal érinthetlenség múzeum által kanonizált jelentéseit, és hogy ezeket mely tárgyakra vonatkoztatják. De a múzeum az igazság illúziójának fenntartása végett operálhat olyan eszközökkel, amelyekről bár tudjuk, hogy nem tartoznak a muzealizált tárgyak körébe, mégis azt az illúziót keltik, mintha oda tartoznának; vagy hason-

³⁰ *TÁRGYAS_RAGOZÁS* → *szubjektív etnográfia* c. kiállítás a budapesti Néprajzi Múzeumban, kurátor: Frazon Zsófia, múzeumpedagógus: Joó Emese, 2013. február 22. – július 10.

³¹ A szövegben külön nem jelölöm, de figyelemre méltó, hogy az *eredeti*, *valódi*, *igazi* szavak meghatározása nem kellőképpen differenciált és kanonizált, jelentésük (amire vonatkoztatjuk) szubjektív.

³² Ennek a törekvésnek a hiányáról l. FRAZON 2011. különös tekintettel a *Kulissza – a színház mint paradigma (Terror Háza)* c. fejezetre, 67–92.

³³ Vö. KRÖGER 2008.; VÁLYI 2007.; ECO 2013.

ló reakciókat váltanak ki a látogatóból, mintha az igazival léphetnének kapcsolatba. Pl. bár a fentebb bemutatott példában nem volt lehetőségem megérinteni az igazi majom-netsuket, anyagának és formájának egyszerre történő tapintásával az volt az illúzióm, mintha az igazit érinthettem volna meg. Így már tudom, hogy milyen a tapintása, a súlya, milyen mozdulatokat végez az ember, ha kézbe veszi, mekkora a tenyerem méretéhez viszonyítva stb. Leszűrhettem belőle ugyan azokat az információkat, mintha az igazit fogtam volna meg, leszámítva egy dolgot: az értékkel telítettséget.

4. Tapintással való érzékelés a múzeumban a mai Magyarországon

A ma Magyarországon hatályban lévő múzeumokra, műtárgyakra, állagmegóvásra, kultúrjavakra és örökségre vonatkozó törvények szó szerint egyetlen helyen sem említik a műtárgyak érintését, mégis egyértelműen leszűrhető, hogy a múzeumi tárgy és a látogató ilyen jellegű kapcsolata hazánkban egyáltalán nem javallott. Ráadásul a gyakorlati példák is mind erre mutatnak – mindannyian ismerjük a kordonokat, és a „tárgyakat megérinteni tilos” feliratokat.

4.1. Törvénykezési háttér

Megvizsgáltam a magyarországi, múzeumokkal kapcsolatos hatályos jogszabályokat,³⁴ figyelembe véve a tapintás általi jelentéstudajdonítás szempontjait. Összegezve a következőket mondhatom el róluk. A múzeumok motivációja tudományos, örökségvédelmi, oktatási és ismeretátadási; gyűjtik, megőrzik, feldolgozzák, kutatják és kiállítják, illetve egyéb módokon közzé teszik a kulturális javakat. Ezek a javak pótolhatatlanok és a közös nemzeti értékeink hordozói, amelyeket mindenkinek joga van szellemileg birtokba venni, tehát megismerni. Mivel a kulturális örökség a nemzet közös szellemi értéke, ezért minden állampolgárnak kötelessége azt óvni. Így veszélyeztetése, rongálása, megsemmisítése vagy hamisítása szigorúan tilos. Ezzel szemben javallott fenntartható használa-

³⁴ A téma szempontjából a következő rendeleteket találtam relevánsnak és használtam fel: 191/2001. (X. 18.) Kormányrendelet az örökségvédelmi bírságról, 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, 2006. évi XXXVIII. törvény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. év október hó 17. napján elfogadott UNESCO Egyezmény kihirdetéséről, 2007. (I. 9.) Kormányrendelet az oktatásügyi közvetítői szolgálat, a könyvtári intézet, a közművelődési szakmai tanácsadó és szolgáltató szerv és a műbíráló szerv kijelöléséről, illetve a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ különböző szabályozásai. Az általam közölt összefoglaló szöveg gyakran idézi a törvénykezések szóhasználatát, amelyet a fejezetben többször nem jelöltem.

tuk. Mivel e kulturális javak őrzői a múzeumok, nekik kiemelten fontos feladatuk azok épségben való fenntartása, szakszerű kezelése és megóvása.

A törvény álláspontja az, hogy a nem szakavatott kezek érintése veszélyeztetné kulturális örökségünket, amely az egész nemzet számára veszteség volna. Ezért egyértelműen azt jelölik ki a múzeumok feladatául, hogy bár mindenki számára egyenlő mértékben hozzáférhetővé, megérthetővé és befogadhatóvá kell tenniük a nemzeti és egyetemes kulturális örökséget, ugyanakkor óvniuk is kell azt és a lehető legteljesebb mértékben megőrizni. Tehát bár tanulnunk kell a tárgyak által hordozott üzenetből és jelentésből, közvetlen kapcsolatba semmi esetre sem kerülhetünk velük, mert az megrongálná őket. A tapintás műtárgyvédelmi okokból egyértelműen tiltott, szakemberek számára is csak nagyon indokolt esetben javallott. Mégis elvárt a történelmi múlt, a nemzeti és egyetemes értékek és a jelenkori változások bemutatása, a folytonos művelődés és közművelődési, pedagógiai tevékenység is. Az előző fejezetekben felvázolt igazság illúziójához hasonlóan itt is felfedezhetjük a motivációkat, amelyeket segíthetne a tapintás, de ugyanúgy a valódi, eredeti tárgyak megőrzésének kényszere miatt, (amely a kanonizált jelentésekből fakad), ez tiltott. Lássuk, feloldható-e ez az újra és újra megjelenő ambivalencia.

4.2. Tárgy- és látogatóbarát lehetőségek – javaslatok és gyakorlat

Amennyiben elfogadjuk a tárgyak érintésének szükségességét, megoldást kell találnunk egy olyan tapintás általi múzeumi jelentéstulajdonításra, ami mind a tárgy, mind a látogató szempontjából kedvező. Négy lehetőséget fogok bemutatni, amelyekkel „helyettesíteni” lehet az eredeti, műtárgyvédelmi okokból nem megérinthető tárgyat. A helyettesíteni szót használjuk azzal az intencióval, hogy ezek a megoldások nem pótolják teljes mértékben az eredeti tárgy érintésének élményét. A példák külföldön már bevett gyakorlatként működnek, legtöbbjükét 2013-as angliai terepmunkám során figyeltem meg és próbáltam ki először, több helyütt is olvastam alkalmazásukról.

A négy lehetséges módszer a következő: tárgymásolatok, eredetivel kortárs tárgyak, gyűjteményben lévő sérült vagy „elveszett” tárgyak, illetve „felesleges” adományként érkező tárgyak használata. A *tárgymásolatok* olyan tárgyak, amelyek az eredeti tárgy méretét, súlyát, anyagát, formáját, textúráját és mintázatát a lehető leghűebben tükrözik, de olyan anyagokból készültek, amelyek esetleges károsodás esetén pótolhatók. Ilyen pl. Avebury Manor (Anglia, Wiltshire, Avebury) majdnem teljes tapintható és kipróbálható berendezése,³⁵

³⁵ A látogatóközpont honlapja: <http://www.nationaltrust.org.uk/avebury/things-to-see-and-do/avebury-manor-and-garden/>.

az Österreichisches Museum für Volskunde (Ausztria, Bécs) címertárgya, a saját orrába harapó szánkófej,³⁶ vagy a Parlament Múzeum (Magyarország, Budapest) állandó kiállításának összes pecsétje, bullája és történelmi ösvényként használt nemzeti zászlója. Az *eredetivel kortárs tárgyak* tapintható használatát egyetlen helyen és alkalommal volt lehetőségem megfigyelni és számos kérdést ébresztett bennem hitelességét illetően. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy azokat a többletjelentéssel felruházott tárgyakat, amelyeket az állagmegóvás végett nem lehet megérinteni, avval kortárs, de a kurátor által kevésbé értékesnek ítélt tárgyakkal helyettesítenek. Pl. Avebury Manor viktoriánus konyhájában áll egy minden megkülönböztető jelzés nélküli Wellstood tűzhely, ami ugyan úgy megérinthető és kipróbálható, mint az összes többi tárgymásolat, annak ellenére, hogy az egy Viktória korabeli tűzhely, amit valahol kidobtak és az itteni eredeti helyére került, mint installációs elem. A *gyűjteményben lévő sérült vagy „elveszett” tárgyak* olyan műtárgyak, amelyeket kijavíthatatlanul megrongálódottnak nyilvánítottak vagy minden olyan tulajdonságukat elveszítették, ami alapján a múzeumi tárgy címet viselhetnék, ezért kiselejtezésre kerülnek. Ekkor azonban kidobás helyett a múzeum demonstrációs-eszköz gyűjteményébe kerül, ahol a tárgyak bár múzeumi tárgy jelleggel kerülnek nyilvántartásra, más tárgyvédelmi szempontok vonatkoznak rájuk. Így mozgathatóak és tapinthatóak is lesznek. Ez abban az elméleti kontextusban lehetséges, hogy egy múzeumi tárgynak megvannak a maga (korspecifikus) intenciói: szolgáljon adatként, minősüljön leletmentésnek, legyen információhordozó, szimbolizáljon egy kulturális jelenséget stb. Amennyiben ez a tárgy javíthatatlanul megrongálódik, vagy a múzeum szempontjából minden értékes információját elveszíti, és így a rá kiszabott feladatokat már nem teljesíti, „feleslegessé” válik. Ekkor lép életbe a másodlagos felhasználás lehetősége, mint pl. az *Indoor Dig* című múzeumpedagógiai program³⁷, ahol a gyerekek egy imitált ásatáson megtanulhatnak bánni a tárgytöredékekkel, következtetéseket levonni belőlük és értékelni egy-egy „lelet” jelentőségét. A negyedik tárgycsoport, a „*felesleges*” *adományként érkező tárgyak* csoportja. Ezek olyan tárgyak, amelyeket valaki felajánl a múzeumnak, de az nem integrálja be gyűjteményébe, tekintve, hogy már kellő mennyiségű, teljes palettát lefedő tárgycsoportja van belőle. Ezek a tárgyak az adományozó beleegyezésével múzeumpedagógiai célokra használhatók. Az „elveszett” tárgyakhoz hasonlóan ezekről is le kell jegyezni a szükséges információkat, a hozzájuk kapcsolódó történeteket, figyelni kell az állagmegóvásra is, csak nem lesznek a gyűjtemény részei (nincs leltári számuk). Az angliai Priest's House Museumban ezeket külön raktári részben, témánként dobozolva tárolják, és többféle múzeumpedagógiai céllal alkalmazzák.

³⁶ A tárgy fotóját lásd: http://volkskundemuseum.at/uber_uns.

³⁷ A foglalkozást 2013-ban a dél-angliai Priest's House Museum-ban (Anglia, Dorset, Wimborne Minster) figyeltem meg, kitalálója és vezetője Julian Richards, régész volt. Az indoor dig jelentése beltéri ásatás.

Pl. kiváló eszközei a memóriakávézóknak és reminiscenciáknak,³⁸ a *Take an object*³⁹ projektnek, amikor pedagógusok egy-két tárgyon keresztül mutatják be diákjaiknak a tananyagot; vagy a *loan box*-ok⁴⁰ használata, amik lehetővé teszik, hogy középiskolások a tantervbe illeszkedő tematikus egységeket múzeumi tárgyakon keresztül sajátítsanak el.

5. Összefoglalás

Az általam kiemelt négy módszer egy-egy lehetőség arra, hogy a látogatók a lehető legszorosabb kapcsolatba kerüljenek a tárgyakkal, a lehető legteljesebben megismerjék azokat, segítenek közvetíteni a kurátor és a múzeum üzenetét, de mindeközben a műtárgyak „érdekeit” is figyelembe véve, nem teszik ki azokat különösebb károsodásnak. Természetesen számos más módszer is létezik, amelyeket felidézhetnék és hazánkban is használható lenne, pl. amikor szemünkkel az eredeti tárgyat nézzük és közben egyik kezünkkel annak formáját, másik kezünkkel pedig anyagát tapintjuk ki. Ezeket az észleléseket az agy összekapcsolja és fejünkben az igazi tárgy teljes képe alakul ki, nem három külön információ. Mondhatjuk, hogy ezek kompromisszumok az igazi tárgy tapintása helyett, de mint ahogy arra már korábban rávilágítottam, az igazság tulajdonképpen egy szubjektív döntés eredménye, amelyet teljesen felülírhat a látogatói ki-állítás folyamata. Mindezek mellett abban a 21. századi környezetben, amiben ma a múzeumok működnek, lépést kell tartaniuk a társadalmi igényekkel és valódi társadalmi múzeumná válni. Úgy vélem, hogy a tapintás szorgalmazása segíthet az élményszerű ismeretátadás igényének megfelelni olyan (koránt sem újszerű) formában, amely biológiailag, pszichológiailag, történetileg és kulturálisan alátámasztottan tökéletesebb megismerést biztosít, mint amihez a több évszázados vizuális kultúránkban szoktunk.

Mindezzel kapcsolatban még egy megjegyezni való van. A múzeumi megértés és jelentéstulajdonítás kifinomultsága és tökéletesítése nem csak a múzeumon és az ott dolgozó szakembereken múlik. Bár ők megpróbálhatnak igényt és lehetőséget teremteni rá, annak sikeressége és magától értetődővé válása nagyban függ a látogatóktól is. Láthattuk, hogy milyen sebességgel és intenzitással mennek végbe a múzeumi paradigmaváltások – ugyanezek a változások jelen vannak a látogatói paradigmákban is. Amennyiben szeretnénk, hogy az álta-

³⁸ A két program abban különbözik egymástól, hogy míg a reminiscenciák idős emberek számára biztosítanak nosztalgizási lehetőséget, addig a memória kávézók kifejezetten Alzheimer kóros és egyéb demenciával küzdő betegeknek szólnak. Módszerünk szinte teljesen ugyanaz, és fogalmi szétválasztását is eddig csak egy helyen halottam.

³⁹ Jelentése: végy egy tárgyat.

⁴⁰ Jelentése: kölcsönözhető dobozok.

lam preferált jelentéstulajdonítási módok pár éven belül elfogadottak és magától értetődően alkalmazottak legyenek Magyarországon is, nem csak a múzeumok változására kell várnunk, hanem mint látogatók, nekünk is nyitottá, érdeklődővé és a kommunikált üzenetekre érzékennyé kell válnunk. Mert a kommunikáció kétoldalú, és ha az egyik fél kezdeményez, a másiknak válaszolnia kell.

Felhasznált irodalom

- ÁRPÁDHÁZY-GODÓ 2014 ÁRPÁDHÁZY-GODÓ Csaba: Látogatói szemmel a Magyar Nyelv Múzeumában, Széphalmon. Szentelenül. http://www.magyarmuzeumok.hu/latogato/1997_latogatoi_szemmel_a_magyar_nyelv_muzeumaban_szephalmon (Letöltés ideje: 2014.09.03.)
- BAUSINGER 2005 BAUSINGER, Hermann: A tárgy és jelentése In: Jelentésteli tárgyak. Szerk. Fejős Zoltán – Frazon Zsófia, Bp., 2005. 9–17.
- BERTA 2008 BERTA Péter: Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagkultúra-kutatásról. *Replika*, 2008/63, 29–60.
- CHATTERJEE 2008 CHATTERJEE, Helen (ed.): Touch in Museums. Policy and Practice in Object Handling. Oxford – New York, 2008
- ÉBLI 2009 ÉBLI Gábor: Az antropológizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Bp., 2009.
- ECO 2013 ECO, Umberto: Az értelmezés határai. Bp., 2013.
- FOUCAULT 2000 FOUCAULT, Michel: A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája. Bp., 2000.
- FRAZON 2011 FRAZON Zsófia: Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei. Bp. – Pécs, 2011.
- GROYS 1997 GROYS, Boris: The Role Of The Museum When The National State Brakes Up. Proceedings of the ICOMON meetings held. In: Stavanger, Norway, 1995, Vienna, Austria, 1996, Madrid, Museo Casa de la Moneda, 1997, 99–106. <http://www.icomon.org/en/meetings/608/stavanger-1995-and-vienna-1996> (Letöltés ideje: 2014.10.05.)
- HOOPER-GREENHILL 2003 HOOPER-GREENHILL, Eilean (ed.): The Educational Role of the Museums. London and New York, 2003.
- KATZ 1989 KATZ, David (edited and translated by Krueger, Lester E.): The World of Touch. Hillsdale, New Jersey, 1989.
- KRÖGER 2008 KRÖGER Michael: Nicht-wirklich. Wo sind wir, wenn wir im Museum sind? In: Kunstgeschichte. Texte zur Diskussion, 2008–9. <http://www.kunstgeschichte-ejournal.net/discussion/2008/Kroeger/> (Letöltés ideje: 2014. 09. 09.)
- KUHN 1984 KUHN, Thomas: A tudományos forradalmak szerkezete. Bp., 1984.

- MARINETTI 1962 MARINETTI, Tommaso Filippo: A taktilizmus futurista kiáltványa. In: A futurizmus. Szerk. Szabó György. Bp., 1962. 174–178.
- PYE 2007 PYE, Elizabeth (ed.): The Power of Touch. Handling objects in museums and heritage contexts. Walnut Creek, 2007.
- PALKÓ 2012 PALKÓ Gábor (szerk.): Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig. Bp., 2012.
- SEKULER – BLAKE 2004 SEKULER, Robert–BLAKE, Randolph: Észlelés. Bp., 2004.
- SZATHMÁRY–KIRÁLY 2014 SZATHMÁRY–KIRÁLY Ágnes: Sine ira et studio – harag és részrehajlás nélkül. Válasz a kritikára. http://www.magyarmuzeumok.hu/latogato/1998_sine_ira_et_studio_%E2%80%93_harag_es_reszrehajlas_nelkul (Letöltés ideje: 2014.09.03.)
- VÁLYI 2007 VÁLYI Gábor: Hagyomány és eredetiség konstrukciók az Edison-galaxisban. Lemezgyűjtés kritikai perspektívában. In: Hagyomány és eredetiség. Szerk. Wilhelm Gábor, Tabula könyvek 8. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007. <http://www.mendeley.com/profiles/gabor-valyi/> (Letöltés ideje: 2014.08.28.)
- WATSON 2007 WATSON, Sheila (ed.): Museums and their Communities. London and New York, 2007.
- WILHELM 2009 WILHELM Gábor: Kontaktzóna. Egy kísérleti múzeumi projekt helyszínei. *Tabula* 12 (1), 2009. 191–206.

W. Nagy Zsófia

Szóvá formált kép / képpé festett szó

A kalligramszerűség vizsgálata René Magritte festészetében

Words from pictures / pictures from words

One of the most important subjects of René Magritte's artistic and theoretical oeuvre is special relationship between words and images. In the course of analyzing his paintings entitled *The art of conversation* and *The hidden work*, first I attempt to reveal treats of calligram-likeness. This is followed by introducing the concept of the „unravel calligram” by following Michel Foucault's study „This is not a pipe”. The second half of the paper offers a phenomenological interpretation of the selected paintings with the theoretical backing of Maurice Merleau-Ponty's philosophy. The key concepts of this interpretation are adapted from Merleau-Ponty's work *The visible and the invisible*. In the last chapter of this work Merleau-Ponty introduces the concepts of „chiasmus” „interlocking” and „flush”. After exploring these concepts my essay attempts to demonstrate ways in which „unravel calligram” can be described with the help of Merleau-Ponty's chiasmus-concept.

Bevezetés

Magritte festészetének, ahogy *A szavak alkalmazása* című elméleti művének is, rendkívül fontos tárgya a szavak és képek sajátos viszonya. „Perreux-sur-Marne-ban bontakoztak ki a maguk teljességében” a festő „gondolatai a szavak és a képek kapcsolatáról, [...] s itt születtek meg ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódó művei is.”¹ A fent említett szöveg, vagy miként José Pierre *Magritte* monográfiájában nevezi: „képregény”² egy része, *A szavak és a képek*³ címmel, a *La Révolution Surréaliste* folyóirat tizenkettedik számának hasábjain jelent meg 1929-ben. E „képregényben” kifejtett téziseket is szem előtt tartva igyekszem dolgozatomban a kalligramszerűség sajátosságait feltárni *A társalgás művészete* [L

¹ PIERRE 1993. 35–36.

² Uo. 38.

³ Uo. 34.

art de la conversation],⁴ és *Az eltitkolt munka [Le travail caché]*⁵ címet viselő festmények vizsgálata során.

Michel Foucault „Ez nem pipa” című tanulmányában Magritte azonos című festménye kapcsán vezeti be a „kibontott kalligram”⁶ fogalmát. A Foucault-tanulmány által feltárt és értelmezett, kibontott kalligram fogalmát árnyalva a fent említett festmények vizsgálatára a „kibomló kalligram” kifejezést fogom alkalmazni. Ezek a festmények nem mellőzik a kalligrafikus működés néhány alapvető sajátosságát – ezáltal beszélhetünk a korábban említett Magritte-festmények kapcsán kalligramszerűségről. Foucault tanulmányában röviden értelmezi *A társalgás művészete* című festménysorozat néhány darabját, elsősorban a tér fogalma és problematizálása felől, azonban úgy vélem, adós marad annak tisztázásával, hogy a képek milyen viszonyban állhatnak a kalligrammal. Foucault tanulmánya elején foglalkozik a kalligrafikus működés alapvető jellemzőivel. Ezeket a fejtegetéseket is alapul véve a kibomló kalligram működését Maurice Merleau-Ponty filozófiája felől igyekszem majd megközelíteni. *A látható és láthatatlan* című művének utolsó fejezetében tárgyalt „kiazmus [chiasme]”⁷ vagy „egymásba fonódás [enchevêtrement]”⁸ és a „hús [chair]”⁹ kategóriái lesznek az értelmezés kulcsfogalmai. A fogalmak magyarázatát követően azt próbálom bizonyítani, hogy a kibomló kalligram működése leírható Merleau-Ponty kiazmus-fogalmával. Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy a kiválasztott Magritte-festmények kalligramszerűségének fenomenológiai értelmezését nyújtsam, Merleau-Ponty kiazmus-fogalma felől.

A „kibomló kalligram”

Foucault tanulmánya nagyrészt Magritte „Ez nem pipa” [*Ceci n'est pas une pipe*]¹⁰ című festményével foglalkozik. Magritte 1929-ben készült képét a következőképpen írja le: „gondosan megrajzolt pipa, alatta a mondandó – szabályos, nagy műgonddal kivitelezett, iskolás kézírással, mint amilyet az alsósok írásfüzetének első lapjain olvashatunk, vagy táblán, melyre a környezetismeret-óra tanulságait véste föl a tanár: »Ez nem pipa.«”¹¹ Foucault állítása szerint

⁴ MAGRITTE, René: *A társalgás művészete I.*, 1950, 50x60 cm, Isy Brachot Galéria, Brüsszel–Párizs; *A társalgás művészete IV.*, 1950, olaj, vászon, 65x81 cm, Mme. H. Robillard gyűjteménye

⁵ MAGRITTE, René: *Az eltitkolt munka*, 1936, olaj, vászon, 54x73 cm, Isy Brachot Galéria, Brüsszel–Párizs

⁶ FOUCAULT 1993. 143.

⁷ MERLEAU-PONTY 2007. 148.

⁸ Uo. 148.

⁹ Uo. 21.

¹⁰ MAGRITTE, René: *A képek árulása. „Ez nem pipa”*, 1929, olaj, vászon, 62,5x81 cm, Los Angeles Country Museum of Art

¹¹ FOUCAULT 1993. 141.

Magritte képe egy kibontott kalligram. Azért mondhatja Foucault, hogy kibontott kalligrammal állunk szemben, mert nem jön létre az azonosság szó és kép között – ami a kalligram definíciójához hozzá tartozik. „A kalligram [...] tautológia [...] a szöveggel elmondja azt, amit a rajz megjelenítőn ábrázol.”¹² – olvasható Foucault tanulmányában. A kalligram, definíciója szerint tehát szó és kép azonosságával, ismétlésen alapuló viszonyával operál. Azonban az „*Ez nem pipa*” című festmény értelmezése során Foucault megjegyzi: „Figura és szöveg [...] kölcsönösen támadják egymást.”¹³ A vizsgált alkotás esetében szöveg és kép elválasztottak egymástól, mindez indokolhatja Foucault fogalomhasználatát.

A *társalgás művészete* és *Az eltítkolt munka* című festmények esetében azért gondolom a kibomló kalligram fogalmát megfelelőnek, mert, mint azt majd látni fogjuk, sem a kalligramot jellemző azonosságról nem beszélhetünk szó és kép viszonylatában, azonban egyértelműen szó és kép egymás ellen indított támadását sem állíthatjuk. Sőt elhatárolódásukat sem, amivel pedig a kibontott kalligram írható le. A kibomló kalligram valahol e két kategória között helyezhető el, aminek kapcsán nem beszélhetünk a jelentés egyértelmű formai megismétléséről, vagy tautologikus jellegéről annak megkettőző, negatív értelmében. Ugyanis a vizsgált képeken szereplő szavak mind olyan elvont fogalmakat jelölnek, melyeket nem lehet egykönnyen formai ismétlés keretei közé szorítani. Az elnevezést az indokolja tehát, hogy Magritte festményein a kalligramszerű jelenségben szó és kép azonossága valamiképpen kibomlik. Szó és kép kapcsolata bizonytalaná válik, ha a kalligramra jellemző azonosság fogalmával közelítjük meg. A kibomló kalligram fogalmával továbbá megelőlegezhetem a benne rejlő kalligrafikus mozgás lezáratlanságát. Mindazonáltal kalligramaszerűnek tartom a kiválasztott festményeket, ugyanis azok megőriznek néhány sajátos mozgást, melyek a kalligramot is alapvetően meghatározzák. A későbbiekben éppen ezért a kalligram működésével is részletesen foglalkozom.

„A kalligram mindenekelőtt a szöveget és a rajzot a lehető legközelebb hozza egymáshoz [...] a kijelentést figurális térbe ágyazza”¹⁴ – írja Foucault. A befogadói tekintet előtt a kalligram – kép és szöveg közelítése ellenére – egy sajátos töréssel jelenik meg, amit Foucault szó és kép viszonyában „kitérő mozdulatként”¹⁵ határoz meg. „A képeket látni, és egyúttal olvasni, azaz látni és olvasni kell. A két műveletet együtt kell elvégezni, vagyis szinte észrevétlenül kell áttérni a képszerű látásról a jelolvasásra.”¹⁶ A befogadó a kalligramot és a kibomló kalligramot tekintve is állandóan egy sajátos mozgási, „áttéresi” állapotban van. A kibomló kalligram működésében is ezzel határozható meg a törés, a folytonosság meg-

¹² Uo. 141.

¹³ Uo. 147.

¹⁴ Uo. 144.

¹⁵ Uo. 146.

¹⁶ ZRINYIFALVI 2002. 44.

szakadása. Ezen törés-jelleget érdemes vizsgálat tárgyává tenni, melyet Foucault tanulmányában „Írás és alak [...] összeférhetetlenségként”¹⁷ fogalmazott meg.

A *társalgás művészete* címet viselő festményeket Magritte 1950-ben alkotta. A sorozat első darabján¹⁸ egymáson nyugvó, hatalmas, barnásszürke kötömbök tövében két feketével festett alak áll egymással szemben. A festmény tere kihalt, kopár. A kép előterében szanaszét hever több hasonló kötömb, azok azonban törmeléknek tűnnek csupán az óriási sziklarakáshoz képest. A tömbök alig vetnek némi árnyékot. Az ég világos, – a Magritte-képeket oly gyakran jellemző – bárányfelhőkkel tarkított. A mélybarna homokon álló sziklakolosszus betűket formáz, melyek szavakká illeszthetőek össze. Foucault tanulmányában olvashatjuk: „Az összevissza egymásra hányt tömbök alul betűsört alkotnak, amely könnyedén kiolvasható: REVE [álom] (alaposabban szemügyre véve ez kiegészíthető a TREVE [nyugalom] vagy CREVE [halál] szóvá).”¹⁹ Később Foucault egy jellemzést fűz a szó szerepéhez a festményen, ami elvezethet a kalligramszerű kép működésének feltáráshoz: „kiiktathatatlan, s amely mégis a képek legillékonyabbját jelöli.”²⁰ Az állítás utalhat kalligram és a kibomló kalligram kettős jellegére, mely egyszerre próbál szöveggént és képként is megjelenni, azonban egyidejűségük lehetetlen. Erre az állandósuló belső ellentmondásra, egymást folyton kizáró viszonyra, vagyis arra, hogy „lehetetlenné teszi, hogy valaki egyszerre néző és olvasó legyen”²¹ mutat rá a kalligram jellemzése során az „Ez nem pipa” című tanulmány. „A kalligram [...] egyszerre próbál meg megmutatni és megnevezni, ábrázolni és közölni, [...] nézni és olvasni.”²²

A kibomló kalligramról is elmondható, hogy befogadására finom ide-oda mozgás lesz jellemző nézés és olvasás, megnevezés és ábrázolás között. Ebben a mozgékony-ságban érhető tetten, úgy vélem a szó „illékony-sága”, még ha sziklatömbökként is jelenik meg a festményen. Abban, hogy a kőrakást nem tudjuk egyszerre a beszélgető alakok háttéréként, képi elemként, és hatalmas, kiolvasott, plasztikus szavakként tekinteni ugyanabban a pillanatban. Ezért írhatja Zrinyifalvi Gábor *Ez pipa* című kötetében, hogy a kalligram esetében egy „gondolati ingadozással”²³ van dolgunk. Magritte azáltal, hogy képi elemként is szolgáló sziklatömböket alakított szavakká, mintha növelné a kibomló kalligram működésében is benne rejlő dinamizmus feszültségét, mely a sziklarakás mozgathatatlansága, és ugyanakkor a szó „illékony-sága” között állhat fent.

¹⁷ FOUCAULT 1993. 152.

¹⁸ L. 1. kép.

¹⁹ FOUCAULT 1993. 153.

²⁰ Uo. 153.

²¹ Uo. 152.

²² Uo. 144.

²³ ZRINYIFALVI 2002. 46.

*A társalgás művészete IV.*²⁴ című festmény egy kerti tavon úszó hattúpárt ábrázol. A kép középterében magasba törő tuják egészen feketére festett alakjai rajzolódnak ki az esti félhomályban, melyek talán a házhoz tartozó park fái lehetnek. A fákat mintha egyszínű kartonból vágták volna ki, lombjaik széle szinte egyetlen vonallal húzott. A kép bal oldalán vajszerű ház áll egészen valószerűtlen megvilágításban, minden egyes része pontosan kivehető. A tetőterasz korlátját tartó apró oszlopok váltakozása, az ablakkeretek fehér gerendái – mindez tovább fokozza a képben rejlő kontrasztot, melyet a kerti fák tartanak fent, mind a szürkés-kék víztükörrel, mind pedig a házfalak fehérjével. A kép háttérében szürkés homályba burkolózó erdő látható, felette fogyó Hold világít. A kerti tó hullámai az Amour [szeretet, szerelem] szóvá fodrozódnak a hattútestek mögött. A középtér fáinak szinte teljesen homogén feketesége kompozicionális megfontolásokkal magyarázható, vagyis a szóvá alakuló hullámok háttereként tekinthetjük őket – az Amour szó háttereként szolgálva odatereli a néző figyelmét a kalligramra.

A társalgás művészete I. című festményhez hasonlóan itt is egy kalligramszerű jelenséggel találjuk szembe magunkat, azonban az előző képhez képest ez a festmény erőteljesebben fejezi ki a kibomló kalligramban rejlő, formálódó, közties jelleget. Zrinyifalvi hívja fel a figyelmet Foucault tanulmánya kapcsán a következőre: a kalligram „még-nem-kész formáció, maga az alakulás, formálódás, a jelenlét közvetlensége és a távollét közvettsége közti átmenetben.”²⁵ A figurális ábrázolás, vagy a szöveg ideiglenes távollétére utalhat a fenti idézet, mely tehát egyfajta törésként értelmezhető. Az átmenetiség pedig kép és alak egyidejűtlenségében rejlik. Ez az átmeneti jelleg a kibomló kalligram szerkezetében is egy állandósuló állapotként tekinthető, vagyis olyan mozgásként, mely nem jut sosem nyugvópontra – mindig ábrázolás és megnevezés hullámzásában jelenik meg. Zrinyifalvi mindezek fényében állíthatja, hogy a kalligram „se nem írás, se nem kép.”²⁶ A víz közegéből előmeríteni a szót a festményen, éppen a kibomló kalligramban rejlő illékonyosság kiemeléséül szolgálhat. Az előző képből rejlő feszültség megteremtésével ellentétben a hullámokból álló Amour szó éppen, hogy kiemeli a kibomló kalligram változékony, állandóan mozgásban lévő karakterét.

Erdemes kiemelni két állítást Magritte *A szavak és a képek* című elméleti munkájából, és hozzáilleszteni a képek értelmezéséhez, melyek segítségével a kibomló kalligram működése pontosabban magyarázható. Az egyik állítás a következő: „A festményen a szavak ugyanabból az anyagból vannak, mint a képek.”²⁷ A kibomló kalligram esetében éppen ezért lehetséges, hogy a szöveget nem csupán olvassuk, hanem bizonyos pillanatban nézzük is – miképp Zrinyifalvi tanulmányában megfogalmazza: „Előfordulhat az is, hogy a szöveg

²⁴ L. 2. kép

²⁵ ZRINYIFALVI 2002. 51.

²⁶ Uo. 47.

²⁷ PIERRE 1993. 34.

képi megjelenítőként elveszti szövetszerűségét, s puszta látvánnyá alakul. [...] vizuális észlelésére tereli a figyelmet. Ezekben az esetekben valóban nem (kizárólag) olvassuk, hanem nézzük is a szöveget.”²⁸ A szöveg képi karakterre is szert tesz, képi elemmé lesz, mely által veszít szövetszerűségéből, ami valamiképp időlegesen felfüggesztődik. Ez a folyamat fordítva is működik, a képnek a „szövegszerű” létmódba való átmenetéként. Ezáltal beszélhetünk a kibomló kalligram befogadása kapcsán instabilitásról, egyfajta ingázó tapasztalatról. A másik állítás a Magritte-„képregényből” a következő: „A festményen másként látjuk a szavakat és másként a képeket.”²⁹ Ez a második tézis talán még erősebben világít rá azon sajátásra, mely a kibomló kalligram befogadását kíséri. Folytonos újra és újra másként látás az, ami a kalligramban és a kibomló kalligramban rejlő dinamizmust elősegíti, és ugyanakkor állandósítja a.

*Az eltitkolt munka*³⁰ című festményen ugyanazon kalligramszerűség érhető tetten, mint amit már *A társalgás* művészete címet viselő alkotások kapcsán is vizsgáltunk. A festmény első látásra egyszerű, estebe hajló, késődéutáni tájkép. Az ég kékesszürke, csillagos, tiszta, felhő sehol sem látszik. Az égbolt egy távolban húzódó erdőség, és egy halványan körvonalazódó város fölé borul, melyek együttese hasonlóképpen homogénnek tűnik, mint amit már *A társalgás művészete IV.* című alkotáson a parki fáknál felfedeztünk. Azonban ezen a festményen a város és az erdő szürkés, pasztellkék árnyalattal festettek. Ezáltal a festményen nincs különösebb kontrasztképző szerepük, mindössze a képi egyensúlyt szolgálhatja az erdő és a város szinte egyöntetű kékes színezete. Egyetlen szélesebb lombkoronájú fa látható a kép bal szélén, mely részletesebben kidolgozott. A kibomló kalligram jelen festmény esetében a csillagok finoman szórt állásában rejlik, melyekből a DÉSIR [vág, vágakozás] szó olvasható ki. A csillagok halvány, sárgásfehér – néhol azonban kissé pirosas árnyalatú – különböző méretű pontok csupán. Mivel még nincs éjszaka, nem is éles a belső képi ellentét a kékesszürke égbolt és a fakó csillagok között. Mindez azért figyelemreméltó, mert a korábban vizsgált festmények esetében az alkotó minden lehetséges eszközt, kontrasztot, még akár irreális fényviszonyt is felhasznált, hogy a kalligramszerű jelenségre terelje a néző figyelmét. Jelen esetben azonban meglehetősen visszafogott festménnyel állunk szemben, ahol a kibomló kalligram sokkal inkább belesimul a kép terébe. Nem csupán a csillagok és az ég színeinek erős kontrasztja marad el, hanem azok sűrűn szedett elrendezése is.

Mindez a címben is megjelenő eltitkoltságra, rejtettségre, és ezáltal a kibomló kalligram valamiképp „természetes” jelenlétére utal. A rejtettség talán abból is fakad, hogy a többi vizsgált festményhez képest a DÉSIR szó egyes betűi sem

²⁸ ZRINYIFALVI 2002. 47–48.

²⁹ PIERRE 1993. 34.

³⁰ L. 3. kép.

annyira koherensek, mint a korábbi kibomló kalligramok esetében, melyeket sziklatömbök vagy hullámok formáztak. A csillagok enyhe szóródása, vagyis, hogy egymáshoz képest meglehetősen lazán helyezkednek el, talán a három vizsgált kép közül legerőteljesebben hívja fel a figyelmet a kibomló kalligram működésében rejlő törésre, széttartásra. Mindez, úgy vélem tovább fokozza a kibomló kalligramra is jellemző mozgást, labilitást. A kalligramban jelentkező törés vagy kitérő mozdulat, melyről Foucault is beszél, és az ehhez kapcsolódó mozgás az a jelenség, amely lehetővé teszi, hogy Merleau-Ponty kiazmus-fogalma felől közelítsem meg a kibomló kalligramban is benne rejlő sajátos dinamizmust – ami ezáltal talán leírhatóvá válik egy kiazmatikus működésmód példájaként.

A „kiazmus”

A kiazmus fogalmának legalább kétféle jelentését különböztethetjük meg, ha a szó hagyományos etimológiáját tekintjük. Azonban mindkét jelentés a kiazma szótó értelmére vezethető vissza, mely a görög khiaszma, „keresztvezetés” fogalom megfelelője. Ha ezt még tovább bontjuk, tulajdonképpen a görög chí (χ) betű alakjában való elrendeződésre utal. Az első jelentés az emberi szemre vonatkozó anatómiai értelem, és a látóidegek keresztvezetését jelöli. A második retorikai és stilisztikai jelentés a keresztvezetésre, görögül khiaszmoszra, mint mondatalakzatra utal. Merleau-Ponty gondolkodásában az észlelés és ezáltal a testtapasztalat magyarázata kapcsán filozófiai rangra emelkedik a kiazmus fogalma.

Merleau-Ponty filozófiájának egyik központi fogalma a kiazmus, melyet A látható és a láthatatlan című művének utolsó fejezetében vezet be. A fejezet címe: *Az egymásba fonódás – a kiazmus*. A magyar fordítás, „egymásba fonódás” fogalma a kiazmus szinonimájaként legalább két szempontból lehet beszédes. Az első szempont szerint megelőlegezheti, hogy a kiazmus kapcsán valamiféle keresztvezető mozgásról beszélhessünk. Merleau-Ponty a következőképpen ír e mozgásról: „Olyan ez, mintha a dolgok belénk hatolnának, és mi a dolgokba élkelődnénk.”³¹ A kiazmus olyan dinamikus karakterrel rendelkezik tehát Merleau-Ponty filozófiájában, mely keresztvezető mozgásként tulajdonképpen – a test intencionalitásában³² megragadott – „észlelés szubjektuma”,³³ és a dolgok sajátos viszonyát tárja elénk.

Merleau-Ponty „a test világ felé forduló gesztusát”,³⁴ intencionalitását, mint az észlelő szubjektumra jellemző „nyitottságot [ouverture]”³⁵ határozza meg, ami

³¹ MERLEAU-PONTY 2007. 141.

³² MERLEAU-PONTY 2005. 90.

³³ MERLEAU-PONTY 2007. 225.

³⁴ MERLEAU-PONTY 1997. 165.

³⁵ MERLEAU-PONTY 2007. 24.

által a kiazmus egyáltalán megvalósulhat. A szubjektum és a dolgok kiazmatikus viszonyának kulcsaként érthető a test intencionalitása. Merleau-Ponty nyitottság fogalma arra világít rá, hogy a test intencionálisánál fogva, sosem tisztán önmaga. Ezt a jelenséget Merleau-Ponty a következőképpen fogalmazza meg: „a test mi vagyunk, [...] és nem mi vagyunk.”³⁶ Az észlelő szubjektum a „dolgok közegébe ágyazott alany”,³⁷ aki éppen nyitottságánál fogva „rávetül a testet körülölelő érzékelhető egész tartományára”,³⁸ ezért nem lehetséges a testről tisztán, önmagában beszélni. A test mindig valami külsőt, idegent, tehát nem szubjektumszerűt is magába foglal.

Bernhard Waldenfels *Test és corpus* című tanulmányában éppen az idegenségtapasztalat miatt írhatja: „A test nem menedékhely [...], senkihez sem tartozó, elmosódott határokkal övezett »senkiföldjét« képez, [...] ahol a saját összemosisodik az idegennel.”³⁹ Ha a test nem tekinthető menedékhelynek, akkor nem is zárulhat maradéktalanul saját magára, mindig nyitott. A test meghatározása éppen intencionalitása miatt ütközik nehézségekbe. Határai azért nevezhetők elmosódottak, mert a testet nyitottságánál fogva egy sajátos „köztesség”⁴⁰ jellemzi, mely Waldenfels fogalmát kölcsönvéve senkiföldjének nevezhető. Mindéből belátható, hogy a testtapasztalat mindig egyfajta idegenségtapasztalatként is meghatározott. „A saját összemosisodik az idegennel” – írja Waldenfels. Az idézet, szubjektumnak és objektumnak olyan viszonyát vázolja fel, mely tulajdonképpen megközelíthető Merleau-Ponty kiazmus fogalma felől.

Szubjektum és objektum viszonya Merleau-Ponty filozófiájában szakadatlan „egymásba csúszásként”⁴¹ meghatározott. Vagyis, a szubjektum az észlelés során objektumszerűvé alakul, miközben az objektum is szubjektumszerűvé válik. Ebben az alakulásban érhető tetten a kiazmus kereszteződő jellege. Mindez megmutatja, hogy a kiazmusban szubjektum és objektum „átlépés, áthajlás viszonyban állnak egymással.”⁴² A kiazmus kereszteződő mozgásként, egymásba fonódásként leírt, amely mozgást leginkább egyfajta „ingázó”⁴³ tapasztalatként lehetne meghatározni – szüntelen labilitásként.

Ezen mozgás akkor jöhet létre, ha a szubjektum és a dolgok között „[n]incs [...] alárendeltségi viszony.”⁴⁴ Kiazmatikus mozgás kizárólag hierarchia mentes viszonyban állhat elő, vagyis egy olyan helyzetben, melyben egyik sem előzi meg a másikat. Ha a kiazmatikus mozgásban nem áll fent hierarchikus viszony szub-

³⁶ MERLEAU-PONTY 1997. 177.

³⁷ MERLEAU-PONTY 2002. 56.

³⁸ MERLEAU-PONTY 2007. 156.

³⁹ WALDENFELS 1999.

⁴⁰ ULLMANN 2010. 390.

⁴¹ MERLEAU-PONTY 2007. 141.

⁴² MERLEAU-PONTY 1993. 33.

⁴³ MERLEAU-PONTY 2007. 297.

⁴⁴ MERLEAU-PONTY 1997. 177.

jektum és objektum között, az észlelés során valamiképp együtt alakulnak, vagy miként Merleau-Ponty fogalmaz: „történő félben vannak.”⁴⁵

Az egymásba fonódás fogalmi vizsgálatának második szempontjához juthatunk ezen megfogalmazás által, mely magában hordozza e mozgás lezáratlan jellegét is – „[m]űködő”⁴⁶, alakulásban levő mivoltát. Merleau-Ponty filozófiájában a kiazmatikus mozgás nem tekinthető lezárt folyamatnak, hanem folytonos formálódás-karakterrel rendelkezik. „[V]alamennyi [...] létező, bármilyen természetű legyen is, mindig és elvileg *befejezetlen*”⁴⁷ – írja Marc Richir „A fenomenológia értelme *A látható és láthatatlanban*” című tanulmányában. A befejezetlenség, a lezáratlanság, vagyis talán az észlelő test nyitottsága által, szubjektum és objektum viszonyba léphet egymással. Azonban ez a viszony sosem valamiféle beteljesülés, kiegészülés irányába mutat, ezt emeli ki Richir, amikor Merleau-Ponty filozófiáját a következőképpen méltatja: „valamennyi dolgot és gondolatot érintő elvi beteljesületlenség adja Merleau-Ponty fenomenológiájának sajátosságát és megkerülhetetlen jellegét.”⁴⁸

A nyitottság következtében létrejövő kiazmatikus mozgás sajátosságaként írhatja Merleau-Ponty, hogy „[k]ölcsönös egymásba illesztettség, és egymásba fonódás van tehát látó és látott között.”⁴⁹ A kölcsönösség valamiféle visszafordíthatóságot feltételez, mely arra utalhat, hogy e mozgás nem egyirányú, hanem szinte „reverzibilis”.⁵⁰ Merleau-Ponty felhívja azonban a figyelmet arra, hogy nem beszélhetünk a kiazmus kapcsán teljes, megvalósuló reverzibilitásról, vagyis ez esetben is egy törés, vagy nyitottság tehető vizsgálat tárgyává, ami a reverzibilitást ellehetetleníti. Ám mielőtt a reverzibilitás e sajátosságát magyaráznám, az eddigi fogalmakat Magritte kalligramszerű képeivel fogom összekapcsolni.

A kiazmatikus mozgás fent kiemelt jellegzetességei, vagyis az állandó formálódó karakter, az észlelés aktusa során egymásba fonódó észlelő szubjektum és a dolgok, valamint a reverzibilitás „meghiúsulása”⁵¹ mind párhuzamba állíthatóak Magritte korábban vizsgált képeinek sajátágaival. Magritte kalligramszerű festményei kapcsán úgy vélem, szó és kép kiazmusának lehetünk tanúi. Ezen alkotások esetében szó és kép viszonyában egyiknek sem tételezhetjük fel az elsődlegességét. Nem fedezhető fel közöttük semmiféle hierarchikus viszony, ezért is lehetnek a kalligramszerű festmények folytonosan formálódó, „működő” jelenségek. Szó és kép ezen alkotások esetében egymást kölcsönösen, újra és újra meghatározza – ezért lehetnek képesek egymást kölcsönösen „lebontani és felépí-

⁴⁵ Uo. 156.

⁴⁶ MERLEAU-PONTY 2007. 113.

⁴⁷ RICHIR 2004. 62.

⁴⁸ Uo. 62.

⁴⁹ MERLEAU-PONTY 2007. 157.

⁵⁰ Uo. 167.

⁵¹ Uo. 168.

teni”.⁵² A befogadás emiatt írható körül a labilitás, az ingázás kifejezéseivel – látás és olvasás között –, mert nem lelhettünk biztos viszonyítási pontra sem a szóban, sem a képben, vagyis szó és kép „egymást körbeveszik, egymásból válnak ki”.⁵³

A „hús” fogalma

A szavak és a képek című művében állítja Magritte, hogy: „A festményen a szavak ugyanabból az anyagból vannak, mint a képek.” A festő a kalligramszerű alkotásokon megjelenő szavak és képek viszonyáról ezáltal valami nagyon hasonlót állít, mint, amit Merleau-Ponty a kiazmatikus működés sajátos feltételeként *A látható és a láthatatlan* című művében a hús fogalmával határoz meg. Nehezen megragadható fogalom a hús, mely közel sem tekinthető egységesnek. A hús kettős jelleggel bír Merleau-Ponty filozófiájában.

A hús egyik lehetséges jelentése szubjektum és objektum sajátos egyenmőségére világít rá. A következőket olvashatjuk Merleau-Ponty „A szem és a szellem” című tanulmányában: „a világ [...] magából a test szövetéből van szöve.”⁵⁴ Merleau-Ponty az idézett szöveghelyen a húsnak olyan jellegzetességéről beszél, mely valamiféle egyenmőséget tételez az észlelő szubjektum és a dolgok között. Ullmann Tamás *A láthatatlan forma* című kötetében a következőket írja Merleau-Ponty filozófiájáról: „szakít szubjektum és objektum [...] szembeállításával.”⁵⁵ Vagyis nem gondolhatjuk el őket tisztán elkülönülteknek, hanem az észlelés aktusában szubjektum és a dolgok együtt alakulnak, működnek. A szubjektum és az objektum immár „egyazon folyamat aspektusaiként”⁵⁶ érthetőek. Waldenfels „A lét szétrobbanása” című tanulmányában világít rá, hogy ez a folyamat, melyről Merleau-Ponty beszél tulajdonképpen „[a] lét sokoldalúságába való [...] elmélyülést”⁵⁷ jelenti, mely azért jöhet létre, mert a dolog „immár nem előttem van, hanem körülöttem.”⁵⁸ Vagy még inkább, miként Ullmann Tamás fogalmaz: „átjár, megformál, tagol.”⁵⁹ A közös alakulás folyamatát pedig a hús teszi lehetővé. Merleau-Ponty egy sajátos közös minőségről beszél tehát, mely elősegítheti az észlelő szubjektum és a dolgok érintkezését – kölcsönös „egymásba ékelődését”⁶⁰ viszonyba lépését ezen egyenmőség által.

⁵² MERLEAU-PONTY 1997. 146.

⁵³ MERLEAU-PONTY 2007. 161.

⁵⁴ MERLEAU-PONTY 2002. 56.

⁵⁵ ULLMANN 2010. 361.

⁵⁶ Uo.364.

⁵⁷ WALDENFELS 1997. 185.

⁵⁸ Uo.185.

⁵⁹ ULLMANN 2010. 389.

⁶⁰ MERLEAU-PONTY 2007. 141.

„A testemet átadom és kiszolgáltatom a dolgoknak, hogy beleíródhassanak a húsomba.”⁶¹ – írja Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlanban*. Ha a dolgok az észlelő test húzába ékelődhetnek egy sajátos egyneműség következtében, akkor az észlelésben benne rejlik passzivitás, a kiszolgáltatottság tapasztalata leginkább talán a hús fogalmának első jellegéhez köthető. Az észlelő test és a dolgok sajátos közös minősége által, azok „kibogozhatatlan egymásba épültségükben”⁶² mutatkoznak meg, vagyis Merleau-Ponty fogalmát használva, szövetet alkotnak. Azonban az észlelés nem pusztán a kiszolgáltatottság, vagy a „passzivitás”⁶³ tapasztalatát jelenti, hanem legalább részben az észlelő szubjektum aktivitásának mozzanatát is tartalmazza, mert a kiazmatikus mozgásban nem áll fent hierarchikus viszony szubjektum és objektum között. *A látható és láthatatlanban* épp ezért olvasható: „A látványt legalább annyira elszenvedjük a látható dolgoktól, mint amennyire létrehozuk, és rájuk kényszerítjük.”⁶⁴ Ebben az újra és újra megfordítható viszonyban állhat elő a kiazmus, „felcserélődések furcsa rendszereként”.⁶⁵

„A hús a tárgyat és az alanyt egyszerre kiformaló közeg”⁶⁶ – írja Merleau-Ponty. Magritte kalligramszerű festményeit megfigyelve, a hús analógiájaként, első jellegzetességét tekintve szót és képet egyszerre „kiformaló”, és ugyanakkor mozgását fenntartó közegeként magát a festmény terét lehetne megnevezni. A festmény tere lenne tehát azon sajátos minőség, mely lehetővé teszi a kibomló kalligram működését, szó és kép „egymásba való átlépését”.⁶⁷ Pierre Magritte monográfiájában a következőképpen magyarázza szó és kép sajátos festményen belüli ekvivalenciáját, melyet Magritte *A szavak és a képek* című munkájában nyomatékosít: „az előbbi nem »irodalom«, az utóbbi nem »festészet«, festékből van mindkettő.”⁶⁸ Szó és kép egynemű valamiképp a festői térrel is, melyből, mint húsból mégis kibomló kalligramként felmerülhet, és aminek ugyanakkor maga is részét képezi. Belőle nyerheti el nyughatatlan kiazmatikus mozgását.

A hús fogalmának első megközelítése az észlelő szubjektum és a dolgok érintkezésének kulcsaként érthető, vagyis a kiazmatikus mozgást lehetővé tevő közös minőségként, mely talán – Merleau-Ponty megfogalmazásában – maga az „általános láthatóság [...] elve”.⁶⁹ Ullmann Tamás *A láthatatlan forma* című kötetében ezért írhatja, hogy „a dolog láthatósága nemcsak rokonságban áll, hanem össze is fonódik az én láthatóságommal.”⁷⁰ Azonban Ullmann kiemeli, hogy a

⁶¹ Uo. 165.

⁶² Uo. 148.

⁶³ Uo. 295.

⁶⁴ Uo. 157.

⁶⁵ MERLEAU-PONTY 2002. 56.

⁶⁶ MERLEAU-PONTY 2007. 167.

⁶⁷ Uo. 278.

⁶⁸ PIERRE 1993. 39.

⁶⁹ MERLEAU-PONTY 2007. 158.

⁷⁰ ULLMANN 2010. 388.

kiazmus mozgása úgy jön létre, hogy szubjektum és objektum nem „olvadnak össze”⁷¹ teljesen, „de nem is különülnek el egymástól tökéletesen: egymásba fonódnak, miközben különbözőek maradnak.”⁷² Az idézetből kiderül, hogy a húst tehát sajátos különbségek is szabdalják, melyek a fogalom második jellegzetességének tárgyalása során válhatnak majd világossá. Azonban belátható, hogy a teljes összeolvadás biztosan nem vezetne olyan alakulásban, működésben levő jelenségek felé, melyekben – Merleau-Ponty filozófiájában kifejtett – kiazmatikus mozgás érhető tetten. Ahogy az összeolvadás (szubjektum és objektum között), úgy a teljes elkülönülés sem hozhat létre olyan folytonos formálódás-karakterrel rendelkező, működő jelenségeket, mint, amilyenekről Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlan* című művében ír. A kiazmatikus mozgás éppen a lezáratlanságban, beteljesületlenségében rejlik, miként Richir írja „A fenomenológia értelme *A látható és láthatatlanban*” című tanulmányában.

A hús fogalmának első jellegzetességét összefoglalva idézhető *A látható és a láthatatlan* utolsó fejezetéből a következő részlet: „a hús szavunk nem utal másra, mint a látvány minden pillanatnyi ellentmondását és összeegyeztethetlenségét eleve egyben tartó elvi láthatóságra”⁷³ Belátható ebből a szöveghelyből, hogy Merleau-Ponty, amikor a hús vagy szövet fogalmát használja, annak – hétköznapi értelmében is mélyen meghúzódo – egységességén túl jelzi, hogy ezen közös minőséghez „széthasítások”⁷⁴ is hozzátartoznak, melyek átvezethetnek a hús fogalmának második megközelítéséhez.

A hús elsőként tárgyalt jellegzetessége annak egyben tartó karakterére vonatkozott. Második jellege – az ellentmondás és az összeegyeztethetlenség, és ezáltal a kiazmatikus mozgás okozójaként is az észlelő test nyitottsága felől közelíthető meg. „A saját testemre vonatkozó minden tudásomat megelőzi a hús tapasztalata, észlelésemnek [...] a testbe ágyazottsága”⁷⁵ – írja Merleau-Ponty. Az észlelés testbe ágyazottsága kapcsán a hús egy kitüntetett pontja képezné a vizsgálat tárgyát. A hús e kitüntetett pontja pedig éppen az egybeesés ellehetetlenítőjeként értendő Merleau-Ponty gondolkodásában, melynek kifejtése során „az egymást érintő kezek alappéldájára támaszkodik.”⁷⁶ A szubjektum „önvonakozásának”⁷⁷ viszonylatában tárgyalja tehát a hús fogalmát. *A látható és láthatatlan* című művében a következőképpen fogalmazza meg ezt a jelenséget: a „testem, mint észlelésem megjelenítője, már eleve szétrobbantja azt az illúziót, hogy észlelésem és a dolgom egybeesnének egymással [...] az észlelés soha

⁷¹ Uo. 406.

⁷² Uo. 407.

⁷³ MERLEAU-PONTY 2007. 158.

⁷⁴ MERLEAU-PONTY 1993. 38.

⁷⁵ MERLEAU-PONTY 2007. 21.

⁷⁶ ULLMANN 2010. 406.

⁷⁷ MERLEAU-PONTY 2007. 159.

nem képes a tetet észlelés közben megragadni.⁷⁸ A hús „szétválasztódásként”⁷⁹ megragadható vetülete az észlelő szubjektum sajátos testi tulajdonságára utalhat Merleau-Ponty filozófiájában. Vagyis „a rejtély abban van, hogy a testem” „látó és látható”,⁸⁰ „érezkélő és érzékelt”,⁸¹ azonban e két tapasztalat soha sem léphet fel egyidejűleg, mindig eltolódnak egymáshoz képest. A hús fogalma kapcsán éppen ezért beszélhetünk nem csak sajátos egyneműségről, de a „differenciálódás mozgásáról”⁸² is. Mindezért mondhatja Merleau-Ponty, hogy „Az észlelés két-arcú aktus.”⁸³ Az észlelés e kettőssége teszi lehetővé, hogy az észlelő szubjektum nyitottságáról beszélhessünk. A kiazmus „ingamozgása”⁸⁴ a test ezen kétarcúsága miatt valósulhat meg.

A hús azon köztes állapot lenne, ahol a kiazmus átforduló mozgása megvalósulhat. Ebben az értelemben mondható, hogy a reverzibilitás nem teljes, avagy, hogy meghíúsul: „a reverzibilitás mindig csak a küszöbön áll, de sohasem valósul meg ténylegesen. [...] Az utolsó pillanatban híúsul meg a két érzet reverzibilitása, az egységes élmény két egymást kizáró lehetőségre esik szét.”⁸⁵ A hús tehát rendelkezik egyfajta távolságot tartó karakterrel is, e távolság által válik lehetségessé egyáltalán az észlelés és amely „távolság biztosítéka a megismerésnek.”⁸⁶ A *látható és a láthatatlan*hoz írt Munkajegyzetekben épp ezért olvasható: „Az észlelés szubjektuma [...] nem egyéb, mint különbözős, a dolgoktól való távolság [...] egy bizonyos környezetben elmerülő nyitottság.”⁸⁷

Az „egy bizonyos környezetben elmerülő nyitottság”, azt gondolom, értelmezhető Magritte kalligramszerű képeinek összefüggésében is, ugyanis, magába sűrítetheti mindazt, ami a kibomló kalligramról és Merleau-Ponty kiazmus-fogalmának kapcsolatáról elmondható. Az „egy bizonyos környezet”, melyben a kibomló kalligram elmerül, a festmény tere lenne tehát, melyet Merleau-Ponty fogalmával húsnak nevezhetünk. A hús-fogalom értelmezésének első, szó és kép érintkezését lehetővé tevő jellegzetességében. A kibomló kalligram pedig azáltal, hogy képes „elmerülni” a hús, vagy jelen esetben a festői tér sajátos egyneműségében szintén az érintkezést, a hús egyben tartó vetületét hangsúlyozhatja. A nyitottság pedig, ami Magritte képein szó és kép dinamikus viszonyát segíti elő, a hús második jellegzetességéhez köthető, vagyis egy olyan különbséghez, mely lehetővé teszi azok kiazmatikus mozgását. Olyan intervallumot jelölhet tehát,

⁷⁸ Uo. 21.

⁷⁹ MERLEAU-PONTY 1993. 32.

⁸⁰ MERLEAU-PONTY 2002. 55.

⁸¹ MERLEAU-PONTY 2007. 162.

⁸² ÜLLMANN 2010. 378.

⁸³ ÜLLMANN 2010. 295.

⁸⁴ POPOVICS 2013. 30.

⁸⁵ MERLEAU-PONTY 2007. 167.

⁸⁶ Uo. 145.

⁸⁷ Uo. 225.

ahol szó és kép átfordulhatnak egymásba. A hús fogalmának kétféle jellegzettsége Merleau-Ponty megfogalmazásával a következőképpen fűzhető össze: „a hús [...] az egymással azonosak különbsége.”⁸⁸

Szóvá formált kép / képpé festett szó átfordulásában ragadható meg a kibomló kalligram Magritte festményei esetében. A kalligramban szó és kép viszonya nyitott, összeférhetetlenségről tanúskodik, miként Foucault „Ez nem pipa” című tanulmányában olvasható. Mindez pedig a kibomló kalligramról is elmondható, ami pedig nyitottságánál fogva leírhatóvá válik egyfajta kiazmatikus mozgással vagy „összefonódás”-sal.⁸⁹ Tanulmányomban a kibomló kalligram fenomenológiai értelmezésére a kiazmus Merleau-Ponty által használt fogalma felől tettem kísérletet, elsősorban a hús, a mozgás és nyitottság fogalmai segítségével. Magritte festményein a kibomló kalligramban rejlő dinamizmust ezen fogalmakkal próbáltam magyarázni. Magritte kalligramszerű festményein lehetővé válik, hogy szó és kép „soha véget nem érő, kimeríthetetlenül gazdag körtáncban bontakozzon ki.”⁹⁰

Felhasznált irodalom

- FOUCAULT 1993 FOUCAULT, Michel: Ez nem pipa. *Athenaeum* 4. (1993) 141–165.
- MERLEAU-PONTY 1993 MERLEAU-PONTY, Maurice: A látható és a láthatatlan. *Athenaeum* 4. (1993) 26–42.
- MERLEAU-PONTY 1997 MERLEAU-PONTY, Maurice: A közvetett nyelv és a csend hangjai. In: *Kép, fenomén, valóság*. Szerk. BACSÓ Béla. Bp., 1997. 142–177.
- MERLEAU-PONTY 2002 MERLEAU-PONTY, Maurice: A szem és a szellem. In: *Fenomén és mű*. Szerk. BACSÓ Béla. Bp., 2002. 53–77.
- MERLEAU-PONTY 2005 MERLEAU-PONTY, Maurice: A nyelv fenomenológiájáról. In: *A filozófia dicsérete*. Bp., 2005. 81–109.
- MERLEAU-PONTY 2007 MERLEAU-PONTY, Maurice: A látható és a láthatatlan. Bp., 2007.
- PIERRE 1993 PIERRE, José: Magritte. Bp., 1993.
- POPOVICS 2013 POPOVICS Zoltán: „Noli me legere”! Blanchot az irodalomról és a naplóról. In: „Noli me legere”! Bp., 2013. 15–30.
- RICHIR 2004 RICHIR, Marc: A fenomenológia értelme A látható és láthatatlanban. Ford. TAKÁCS Ádám. *Vulgo* 1. (2004) 57–73.
- ULLMANN 2010 ULLMANN Tamás: A láthatatlan forma: sematizmus és intencionalitás. Bp., 2010.
- WALDENFELS 1997 WALDENFELS, Bernhard: A lét szétrobbanása. In: *Kép, fenomén, valóság*. Szerk. BACSÓ Béla. Bp., 1997. 178–190.

⁸⁸ Uo. 294.

⁸⁹ MERLEAU-PONTY 2002. 56.

⁹⁰ MERLEAU-PONTY 2007. 166–167.

- WALDENFELS 1999 WALDENFELS, Bernhard: Test és corpus. *Pro Philosophia* 3. (1999) <http://www.c3.hu/~prophil/profi993/WALDEN.html> (Letöltés: 2015.05.22.)
- ZRINYIFALVI 2002 ZRINYIFALVI Gábor: Ez pipa. Magritte képétől Foucault elemzéséig – és vissza. Bp., 2002.

Melléklet

1. kép MAGRITTE, René: A társalgás művészete I. 1950, 50x60 cm, olaj, vászon, Isy Brachot Galéria, Brüsszel–Párizs

2. kép MAGRITTE, René: A társalgás művészete IV., 1950, olaj, vászon, 65x81 cm, Mme. H. Robillard gyűjteménye

3. kép MAGRITTE, René: Az eltitkolt munka, 1936, olaj, vászon, 54x73 cm, Isy Brachot Galéria, Brüsszel-Párizs

A képek forrása: <http://www.mattesonart.com/1926-1930-surrealism-paris-years.aspx>
(utolsó letöltés: 2014. 01. 30.)

Sándor-Schmidt Barbara

Egy plurális intelligencia koncepció és a Montessori pedagógia komparatív megközelítése

*Az óvodáskori gyermeki intelligenciák mozgósításának-
feltárásának egy lehetséges alternatívája*

A comparative approach to the plural intelligence concept and Montessori pedagogy
– An alternative method for the mobilization and the exploration of preschool
children's intelligence

In the course of my work as a kindergarten trainee many practical questions occurred to me regarding children's IQ tests as I found it essential to find new potential in the concept of multiple intelligences and new ways to explore children's individual as well as their group work skills. The purpose of my thesis is to try to answer these questions and to investigate the correlations between the Montessori Method and Gardner's Multiple Intelligences Theory by analysing the results published in relevant studies available in Hungarian and in English. I carried out my research in a kindergarten where the local educational program is based on the Montessori Method. During this research I observed the two concepts in a comparative fashion and I tried to find the possibility to apply the Multiple Intelligences Theory in this environment. As a practical framework I planned two thematic weeks - which is based on Gardner's 'multiple intelligences concept' - and in the realization of this I used Montessori methodology. Fifteen children participated in the research and I focused on different intelligences each day.

Bevezetés

Kutatásom a saját pedagógiai praxisom és folyamatban lévő neveléstudományi egyetemi tanulmányaim metszéspontjain létrejött mátrixként is értelmezhető. Dolgozatom megírása előtt óvodapedagógusként gyakorlati munkám során több kérdés is megfogalmazódott bennem. Ezek a kérdések egyrészt az óvodai nevelésben alkalmazott intelligenciamérések kérdéskörét, egy új koncepcióban rejlő lehetőség kérdését, az egyéni képességek feltárását, az egyéni és csoportos intelligenciaprofil¹ feltérképezését, valamint ennek alapján a képességek kibontakoztatását érintik.

¹ GARDNER 1993.

Ezek a kérdések az óvodáskorú gyermekek képességeinek, készségeinek feltárását, a gyermekek teljesítményének értékelését, annak pontosságát fókuszálják, valamint a Montessori-módszer² és a gardneri többszörös intelligenciák elmélete közötti összefüggéseket³ vizsgálják. Miben új ez a koncepció? Hogyan alkalmazzák a külföldi óvodákban? Megvalósítható-e a hazai óvodai nevelésben? Ha igen, akkor mindez hogyan kivitelezhető? Eredményesebb-e ily módon a gyermeki intelligenciák a mozgósítása, feltárása?

A főiskolai óvodapedagógia szak elvégzése után, neveléstudományi mester szakon, tanterv és programfejlesztő szakirányon kezdtem meg jelenlegi egyetemi tanulmányaimat, mely során egy olyan kutatási team tagja lettem, melyben a kutatók a plurális intelligencia-koncepciók elméleti és gyakorlati adaptációs lehetőségeit vizsgálják. Így azonosulok azzal az alaptétellel, mely szerint a „pluralista intelligencia-koncepciók diskurzusában nem pszichológusként jelenítem meg állásfoglalásomat, a neveléstudományok művelőjeként a plurális koncepciók vizsgálatára teszek kísérletet.”⁴ Munkahelyemen, egy a főváros XII. kerületében található óvodában, a helyi óvodai nevelési program Montessori elemekkel valósítja meg a gyermekek óvodai nevelését. Kutatási tevékenységem során a szakmámban alkalmazott Montessori pedagógiát és a gardneri többszörös intelligenciák elméletét összehasonlító szempontból figyelem meg, továbbá a többszörös intelligenciák elmélete és gyakorlata óvodai adaptációjának lehetőségét vizsgálom. A fent felsorolt kérdésekből születtek meg kutatásom hipotézisei. Azt feltételezem, hogy számos hasonlóságot lehet felfedezni a Montessori és a gardneri koncepcióban. Úgy vélem, hogy a jelenlegi óvodáskorú képességvizsgálati rendszereken túl létezik és alkalmazható – a fent említett koncepció alkalmazási keretein belül – olyan egyéni és csoportos intelligenciaprofil feltáró eljárás, amely elősegíti a képességek kibontakoztatásának differenciált tervezését. Azt feltételezem, hogy több lehetőség is van a többszörös intelligenciák koncepció óvodai nevelés területén történő alkalmazására, amely segítségével a gyermekek intelligenciái feltárhatóak és mozgósíthatóak.

Kutatásom elméleti háttérének megalapozásaként az intelligenciakoncepciók relevanciáit tárom fel a vonatkozó magyar és angol nyelvű szakirodalom alapján, különös tekintettel az óvodás korban alkalmazott intelligencia vizsgálatokra, az óvodai nevelés során megvalósítható, óvodapedagógusok és segítő fejlesztőpedagógusok által végzett mérések és értékelések bemutatásával.

A vonatkozó intelligenciakoncepciók vázlatos bemutatásának célja, hogy megfigyeljem a mérések során kiemelt területeket, ezzel rávilágítva azokra a közös pontokra, amelyek minden területen megjelennek az óvodás korú gyermekek megfigyelése során. Arra keresem továbbá a választ, hogy vajon a gyermeki

² MONTESSORI 1930.

³ VARDIN 2003.; KAI 2007.

⁴ DEZSŐ 2013.

intelligenciák vizsgálata során alaposan fel tudjuk-e tární a gyermekek képességeit, készségeit; s vajon minden területet figyelembe veszünk-e a gyermekről alkotott fejlettség és képességmérő lapok előállításakor. Ezt követően a plurális intelligencia elméletek vizsgálatával folytatom az elméleti megalapozást, különös tekintettel Howard Gardner többszörös intelligenciák elméletére, valamint felvázolom a többszörös intelligenciák elmélet gyakorlati megvalósításának lehetőségeit is. Ezután a Montessori pedagógiai módszer rövid bemutatását, az alapelvek felvázolását, pedagógus szerepét összegezem, valamint a gyermekek megfigyelésének jelentőségét mutatom be a pedagógiai módszerében. A két teória elméleti és gyakorlati megközelítésében a hasonlóságokat, különbségeket tárom fel, valamint a módszerbeli, eszközbeli, szemléletbeli egyezéseket, különbségeket veszem sorra. Felvázolom azokat a vonatkozó intelligenciavizsgálatokat, amelyekkel az óvodás korú gyermek képességeit vizsgálják, továbbá a Montessori pedagógiai koncepció, valamint a többszörös intelligenciák elméletének találkozási és eltérési pontjainak feltérképezésére teszek kísérletet adekvát angol és magyar nyelvű szakirodalom alapján. Rávilágítok azokra a lehetőségekre, amelyek az elméletek esetleges ötvözéséből kiindulva megvalósíthatóak.

Az ebből kikristályosodó elméleti és gyakorlati megközelítésből egy új szemléletmód megfogalmazása, egy lehetséges alternatíva bemutatása is céljaim között szerepel. A lehetséges gyakorlati alkalmazás az óvodás korú gyermekeket érinti, vagyis a 3-6-7 éves korosztályt, így az óvodai nevelést célozza. Kutatásom részét képezi a gyermekek képességei, készségei, intelligenciaprofiljuk megismeréséhez egy olyan lehetséges megfigyelési anyag létrehozása, amely új szempontból segíti az óvodapedagógusok, a fejlesztő pedagógusok és a szülők közös munkáját, ezzel is támogatva a gyermeki intelligenciák, intelligenciaprofil feltárását és ennek alapján a képességek kibontakoztatását. Vizsgálatom során több szempontból közelítem meg a felvetett kérdéseket. Egyrészt az elméleti alapok gyakorlati magvalósításának lehetőségeit tárom fel, majd rátérek az alkalmazási szintre is. Résztvevő megfigyelésre alapozott kutatásom gyakorlati keretét képezi az általam tervezett témahek megvalósítása, amely a Gardner által kidolgozott többszörös intelligenciák koncepción alapul, a tevékenységek megvalósításához pedig Montessori eszközöket alkalmaz. Megvalósításában 15 gyermek vesz részt és két témahét öleli fel a tevékenységeket, amely így 10 napon át tart, minden nap más intelligencia megfigyelésével.

Az intelligencia feltárása óvodás korban

Az intelligencia definiálása napjainkban igen vitatott kérdés.⁵ „Az intelligencia egyfajta értelmezési helyzet-felismerési képesség. A megfelelő viselkedés megvá-

⁵ DEZSŐ 2012.; DEZSŐ 2014.; HAVAS 2003.

lasztásának képessége”.⁶ Kutatásom során, s így dolgozatomban is e definícióval azonosulok az intelligencia/intelligenciák értelmezésekor. Az óvodás korú gyermekek megfigyelése, képességeik, készségeik feltárása kerül a fókuszba, ezért az alábbiakban a legelterjedtebb 3-6-7 éves korosztályt vizsgáló mérésekre térek ki. Az intelligenciák feltérképezése óvodás korban az iskolaérettségi vizsgálatok keretében valósul meg, ennek ellenére az intelligencia vizsgálatokat külön kell kezelni az iskolaérettségi vizsgálatoktól.⁷ Több olyan iskolaérettségi vizsgálat is létezik, amely tartalmaz intelligenciatesztet, de nem mindegyik intelligenciateszt az iskolaérettségi kritériumok feltárását célozza.⁸

A vizsgálatok célja, hogy feltárják a gyermekek pszichés, szociális és biológiai érettségét, vagyis a gyermekek egy komplex vizsgálata azzal a céllal, hogy fejlettségük minden tekintetben megfelelő az iskolakezdésre. Az óvodák maguk is fejleszthetnek iskolaérettségi teszteket, ám ezeken a vizsgálatoknak is az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjában szereplő feltételeknek kell megfelelniük (363/2012. (XII. 17.)). A teljes listát a megtalálható vizsgálatokról nem szándékozom felsorolni, csak azokat a vizsgálatokat, amelyek az óvodás gyermekek intelligencia szintjével kiemelten foglalkoznak.

A Binet-skálát az egyik legtöbbet alkalmazott gyermeki intelligenciát vizsgáló tesztként tartják számon. A feladatok különböző szintekre vannak osztva, amelyek egyre nehezebb feladatmegoldást vonnak maguk után. A gyermekek értékelése pedig aszerint valósul meg, hogy hány feladatot képesek megoldani. A teszt az intelligencia feltárását tekintve egy globális intelligenciát mér. Ebben a globális intelligenciában több faktor is kiemelt szerepet játszik, ezek a faktorok a nyelv faktora, az emlékezet vizsgálata, a fogalmi gondolkodás, az indoklás, következtetés, kritika, a numerikus következtetések (matematikai intelligencia), vizuomotoros és szociális intelligencia.⁹

A Frostig-féle vizuális percepció teszt főként a megismerés egyes területeinek fejlettségét vizsgálja. Különös figyelmet fordít a térbeli viszonyok és helyzetek vizsgálatára, az alakkonstanciára, a szem-kéz koordináció fejlettségére valamint az alak-háttér, vagy figura-háttér percepciójának vizsgálatára.¹⁰

A Goodenough-féle emberalak ábrázolás és ennek minősítése a következő teszt. A vizsgálat során a gyermekeknek egy emberalakat kell ábrázolniuk, amelyet a pedagógus előre meghatározott szempontok alapján pontoz. Az alkotott ábrát oly tekintetben vizsgálja, hogy mennyire részletgazdag és mennyire pontos a gyermekek ábrázolása, valamint a téri viszonyok, arányok, analízis a kiemelten megfigyelt területek. A kapott eredmény táblázati összevetéssel egy végleges

⁶ HAVAS 2003. 7.

⁷ APRÓ 2013.

⁸ APRÓ 2013.

⁹ ÉLTES 1914.

¹⁰ HUBA 2011.

eredményt biztosít. Ez az eredmény a rajz-kvóciens, vagyis az RQ. Goodenough úgy vélte ez az eredmény meglehetősen közelít, korrelál a gyermekek IQ-jával. A teszt sok ponton megkérdőjelezhető, a pontozási szempontok sem feltétlenül érthetőek, a szubjektivitást pedig nehéz kikerülni.¹¹

A Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló Rendszer, vagyis a DIFER-teszt meghatározott képességeket, készségeket, illetve azok fejlettségét vizsgálja. A diagnosztikus teszt megmutatja, hogy a gyermekek az adott területeken milyen szinten állnak, melyek azok a képességek, amelyek fejlesztésre szorulnak. A programcsomag hét különböző alapképesség vizsgálatát végzi. Ez a hét alapképesség az írásmozgás-koordináció, amely az íráskészség előfeltétele; a beszédhanghallás az írás és olvasástanulás alapja; a relációszókincs, amely az információ-felvétel elengedhetetlen alapja; az elemi számolási készség a matematikai-logikai gondolkodást alapozza meg; a tapasztalati következtetés a tudásszerzés és a gondolkodás előfeltétele, tapasztalati összefüggés-kezelés, a szocialitás pedig a beilleszkedés, alkalmazkodás alapja.¹²

A felsorolt vizsgálati eljárásokon kívül több komplex magyar vizsgálat is létezik, melyek közül Porkolábné Balog Katalin tanulási zavar előrejelzésére szolgáló részképesség zavarokat vizsgáló tesztjét említem. Az eljárás a tanköteles korú gyermekek vizsgálatát célozza. Felöleli a Budapest Binet-féle intelligenciatesztet, a Binder, a Frostig-féle teszt részleteit, valamint a Diszlexia Prognosztika Tesztet. A fent említett Porkolábné-féle teszt a Komplex Prevenációs Óvodai Program tesztje, de szabadon alkalmazható önálló feltárási-értékelési vizsgálatként is felhasználható és több óvodában alkalmazzák is.¹³

Howard Gardner és a többszörös intelligenciák elmélet

A plurális intelligenciaelméletek közül több is létezik, de ebben a kutatásban én a Howard Gardner által alkotott többszörös intelligenciák koncepciót helyeztem a fókuszba. Gardner a Harvard egyetem kortárs professzora, munkássága a múlt század nyolcvanas éveinek elején megalkotott többszörös intelligenciák elméletéről ismert.¹⁴

Ahhoz, hogy Gardner elméletét jobban megérthessük, először az általa megfogalmazott kritériumrendszert kell megismernünk, azt, hogy teóriája szerint miben is áll az intelligencia természete, melyek azok a feltételrendszerek, amelyeknek egyes képességcsoportoknak meg kell felelniük ahhoz, hogy azt intelligenciának nevezhessünk. Az értelmezési keretben meghatározott terminusok

¹¹ VASS 2006.

¹² NAGY 2003.

¹³ PORKOLÁBNÉ 1996.

¹⁴ DEZSÓ 2012.

ezek függvényében, hogy minden intelligencia alkalmas információ feldolgozásra, számításra alkalmas kapacitást feltételez.¹⁵ Továbbá problémamegoldó és teremtő képességgel rendelkezik, amely segítségével értékes kulturális környezeti, közösségi alkotást tud létrehozni. Csak olyan egység, képesség értelmezhető intelligenciaként, mely „univerzálisan igaz az emberi fajra”, rendelkezni kell „egy azonosítható központi cselekvéssel vagy cselekvési rendszerrel”, továbbá „alkalmasnak kell lennie egy szimbólum rendszerben történő lekódolásra”.¹⁶

Gardner jelekben is csoportosította a kritériumokat. Ezek a jelek: a „különleges képesség, az alapvető kognitív-szimbolikus műveletek, fejlődési profil, agyi lokalizáció, evolúciós történet, kulturális jelentőség”¹⁷ Minden egyes képességhez felvázolja ezeket a meghatározott tényezőket, ez által bizonyítja az intelligencia érvényességét. A fent felsorolt kritériumoknak való megfelelés vagy részben megfelelés feltételezi az intelligenciaként definiálható képességeket.

Gardner kezdetben hét intelligenciát ismert el koncepciójában. Az egyes intelligenciák, mind más-más kognitív struktúrában értelmezhetőek. A hét bizonyított intelligencia a nyelvi, zenei, logikai-matematikai, térbeli, interperszonális, intraperszonális és testi-kinesztetikai. A koncepcióból kiindulva feltételezhető, hogy az intelligencia nem egy elméleti besorolásba tehető item, hanem változó természetű, néha viselkedésben megnyilvánuló, néha kognitív folyamatként megjelenő, néha agyi struktúraként megfigyelhető tényező. Gardner olvasatában a kultúra és az intelligencia egymástól elkülöníthetetlen tényezők. Ebből a gondolatból kiindulva feltételezi, hogy a magas intelligenciaszinttel rendelkező egyén, megfelel bizonyos kulturális kritériumoknak is, képes alkalmazkodni azok elvárásához, az abból adódó problémákat képes megoldani.¹⁸

A Montessori pedagógia

Maria Montessori a 19. század végén az első olasz nő, aki orvosként diplomázott. Orvosi pályája elején pszichiátriai klinikán dolgozott és fogyatékos gyermekek fejlesztésével foglalkozott, amely a későbbiekben meghatározó tényezőnek bizonyult munkája során. A gyermekekkel való közös munkában fejlesztette ki módszerét, amellyel a fogyatékosként diagnosztizált gyermekek képességfejlesztésében óriási sikereket ért el. Az eredmények fényében dolgozta ki módszerét egészséges gyermekek fejlesztésére, nevelésére is.

Montessori pedagógiája egyre nagyobb körben terjedt a világban. A második világháború ideje alatt Montessori az Indiai Teozófiai Társaság meghívására

¹⁵ DEZSÓ 2011.

¹⁶ DEZSÓ 2011.

¹⁷ ANDERSON 1998. 73.

¹⁸ GARDNER 1993.

Ázsiába költözött, ahol többször találkozott Mahatma Gandhival. Az Indiában szerzett spirituális és elméleti tapasztalatok, a kultúrával való megismerkedés hozzásegítették filozófiai nézeteinek kialakításához. Globálisan nézve nagy hatással voltak rá kora természettudományos kutatóinak eredményei, szellemi hozományuk, melyek pedagógiai munkájában is megjelennek. Wundt, Hall, Piaget kutatási eredményeit nyomon követte. Az evolúciós elméletek, a kereszténység, az ökológiai szemléletmód, a teozófia tanításai mind megjelennek utolsó munkájában, melyben a békére nevelésről és kozmikus nevelésről, annak szellemiségéről és jelentőségéről ír. Ez a holisztikus szemléletmód egyaránt megjelent filozófiájában és pedagógiájában.

Montessori pedagógiája, nevelési rendszere határozott elvekre épül, közép-pontban a gyermekkel, annak teljes személyiségével és lényével. Az elvek, amelyeket megfogalmazott, élesen szembe fordulnak Montessori korának nevelésről, pedagógiájáról alkotott paradigmájával. Az alábbi elvek határozzák meg a módszert: az egyéni cselekvés, az aktivitás elve; a szabadság elve; a lélektani elv; társadalmi elv; az erkölcsi és vallásos nevelés elve.

Az egyéni cselekvés, aktivitás elve nem más, mint az a gondolat, hogy a gyermek saját aktivitása révén jusson el a képessége, személyisége legtökéletesebb szintjére, aktív, cselekvő öntevékenység során. Montessori úgy véli, az egyéniség „pszichofizikai egység”,¹⁹ melyet folyamatos megfigyeléssel, méréssel kell nyomon követnünk.

A szabadság elve, a gyermek szellemi, fizikai szabadságát jelenti, vagyis azt, hogy a gyermeket ne korlátozzuk szabad cselekvésében mind addig, amíg a gyermek viselkedése nem jelent veszélyt magára vagy másokra. „A Montessori nevelés célja: a független, önmagát ellátni képes, dolgos, kreatív, önállóan gondolkodó, problémamegoldó, segítőkész, együttműködésre képes, toleráns és békeszerető ember formálása”.²⁰ A módszer lélektani megalapozása lehetővé tette, hogy módszerében alkalmazza korának gyermeklélektani eredményeit. A gyermek optimális fejlődése érdekében hagyni kell, hogy érzékszervei segítségével, minél tökéletesebben tudja érzékelni az őt körülvevő világot, illetve, hogy e tevékenységében, az elmélyülésben, ne zavarja meg senki. Ezt a folyamatot Montessori „a figyelem polarizációjának”²¹ nevezi. A lélektan alkalmazására bipoláris folyamatként tekint a tanító, nem csak a gyermeklélektant tanulja, hanem önismeretet is, hiszen csak egy önmagát jól ismerő pedagógus képes a gyermekekkel foglalkozni.

A társadalmi elv egy globális szociális szemléletmódot feltételez, amely alapján a nevelés résztvevője nem csak a gyermek és a tanító, hanem a család, a gyermeket körülvevő felnőttek és a társadalom is. A Montessori pedagógia al-

¹⁹ KURUCZ 1995. 19.

²⁰ B. MÉHES 1997. 20.

²¹ KURUCZ 1995. 23.

kalmazásához elengedhetetlen a környezet megfelelő kialakítása. A környezet minden esetben az önállóságra való motiválást segíti elő. Ehhez „meg kell választani a gyermekek tárgyi környezetét és az őket körülvevő felnőttek magatartását”.²² Minden eszközt elérhetővé kell tenni a gyermekek számára, valamint az eszközöknek, eszközrendszereknek a gyermekeket a mindennapi élethez szükséges készségekkel kell megismertetni, felruházni. Minden eszköznek adott állandó helyet kell rendelkeznie. A rend és a környezet tisztántartása is feltétlenül szükséges, amely feladatok elvégzésében a gyermek aktív szerepet vállal. Az önkiszolgálás és a napos rendszer szintén Montessori nevéhez fűződik, amelylyel a mindennapi élet tevékenységeire, az önállóságra neveli a gyermekeket. A csoportszobákban növények és állatok is találhatóak, melyeket a gyermekek a felnőttekkel közösen gondoznak.²³

A Montessori módszer és a gardneri többszörös intelligenciák elmélet összevetése

Ebben a fejezetben azokat a pontokat igyekszem feltárni, melyekben Montessori és Gardner elmélete érintkezik, közös álláspontot képvisel. Kutatásom során két olyan tanulmányt is találtam, amelynek fókuszában a Gardner és Montessori által kidolgozott koncepciókban rejlő egyezéseket és különbségeket állnak.²⁴ Az első tanulmányban a Manhattanville Collage kora gyermekkori kutatásokkal foglalkozó szakembere egy összehasonlító, feltáró kutatásban vizsgálja a két koncepciót.²⁵ A másik tanulmány pedig a Fuji Woman University professzora által végzett kutatás.²⁶ Az említett tanulmányok inspiráltak kutatásom során.

A két koncepció összevetésében az első terület az emberi képességek és intelligencia konstans álláspontjának kritikája, amely azt feltételezi, hogy a személy adott képességekkel születik, amelyek nem vagy csak kis mértékben fejleszthetők. Gardner ezt az elméletét a „Frames of mind” című (1983) művében hosszasan tárgyalja, Montessori pedig a gyakorlatban is bizonyította, amikor szellemi fogyatékos, hátrányos helyzetű gyermekeket kezdett fejleszteni.²⁷ Egyetértenek azon kérdésben, hogy az emberi potenciális kapacitás fejleszthető, bővíthető. Az intelligencia kérdéséről Gardner úgy vélekedik, hogy az intelligencia segítségével, az emberek képesek problémákat megoldani, illetve a kulturális kérdések és hátterek, vagy értékítéletek megalkotásában segídnek. Ezt a következe-

²² B. MÉHES 1997 21.

²³ B. MÉHES 1997.

²⁴ VARDIN 2003.; KAI 2007.

²⁵ VARDIN 2003.

²⁶ KAI 2007.

²⁷ VARDIN 2003.

tést később továbbfejlesztette, és úgy határozta meg az intelligenciát, mint olyan „lehetséges biopszichológiai információ-feldolgozó rendszer, amely a környezetünkben fellelhető kulturális problémák megoldásakor aktíválható, és amely kulturális értékeket képvisel.”²⁸

Bár teljesen eltérő kultúrából érkeztek és más-más korban éltek, Gardner és Montessori sok esetben azonos következtetésre jutottak. Mind a ketten első kézből, saját tapasztalatból gyűjtöttek eredményeket, információkat. Mind a két kutató dolgozott szellemileg ép és valamilyen problémával küzdőkkel is.²⁹ Montessori kezdetben szellemi fogyatékkal élő gyermekekkel, később hátrányos helyzetű gyermekekkel dolgozott. Gardner különböző típusú agykárosodást szenvedett pácienseket, majd egészséges és tehetséges gyermekeket figyelt meg. Az ezekből a kutatási tapasztalatokból szerzett információk segítettek később mind a kettőjüknek megérteni az emberi elme sokféleségét, sokszínűségét, az elme és a szellem kapacitásának, potenciáljának természetét. Mindketten megfigyelték, hogy az egyéni különbségek, már az élet korai szakaszában kimutathatóak, és hogy az egyes területek erőssége nem feltételezi más területek erősségeit is. Továbbá mind a ketten úgy vélték, a képességek fejlődésében két tényező meghatározó, a nevelés és a külső környezeti, természeti hatások. A genetikai alap, illetve háttér, mint a képességeket befolyásoló tényező mind a két kutató elméletében megjelenik. Vagyis az emberi fejlődés egy folyamatos és dinamikus kölcsönhatása a genetikai és környezeti tényezők hatásának. Montessori többször is említi, hogy a környezeti tényezők épp annyira romboló lehet a gyermekek fejlődésében, mint amennyire építően hathat a képességekre.³⁰ Gardner is úgy véli, hogy a két tényező közül a környezeti hatások erőteljesebben érvényesülnek a fejlődés során, mint a genetikai tényezők. Véleménye szerint, egy tehetséges ember intelligenciája sokkal kisebb mértékben fejlődik, ha nincs megfelelő eszköz és támogatás a fejlesztéséhez.

Azonban megfigyelhetünk több különbséget is a két elméletalkotó között. Az első, a gyakorlat és elmélet orientációja. Montessori esetében a koncepció kidolgozása elsősorban a gyakorlaton alapult. Az egyes gyakorlati elemekből nyert tapasztalatok és megfigyelések eredményeként születhetett meg maga a koncepció. Ezzel szemben Gardnernél egy elméleti orientációt figyelhetünk meg, amelyből később gyakorlati adaptáció született. Gardnernél nincs kidolgozott oktatási koncepció, stratégia, amely Montessori esetében részletesen kidolgozott formában található meg. Gardner azonban úgy véli, a pedagógusoknak maguknak kell meghatározniuk a többszörös intelligenciák gyakorlati megvalósításának eszközeit, módszereit a gyakorlati tapasztalatnak, előzetes megfigyelési eredményeknek megfelelően.³¹

²⁸ GARDNER 1993. 34.

²⁹ KAI 2007.

³⁰ KAI 2007.

³¹ VARDIN 2003.

A másik nagy különbség az egyes tényezők alapvető fontosságában fedezhető fel. Montessori munkáját végigkísérték az erkölcsi, lelki, szellemi terminusok mint attribútumok az emberi teljesítményben és fejlődésben. Ezek a tényezők ugyan megjelennek Gardner munkájában is, de alapvetően nem képezik a részét, hiszen ezek az intelligenciák természetének megfelelő kritériumok tartományán kívül esik. Az egyes intelligenciák és azok kölcsönhatásai, melyeket Gardner leírt, az egyes Montessori eszközökkel végzett feladatokban is tökéletesen megfigyelhetők. Ezeket szeretném majd bemutatni a kutatásomban is, amely során a gyermekekkel közösen egy két témahétfőből álló többszörös intelligenciák-konceptiót alkalmazó tevékenységet valósítottam meg Montessori eszközök segítségével.

Gardner és Montessori munkásságában alapvető egyezés, hogy mind a ketten három területre fókuszáltak, mégpedig a tudományra, az emberi értelemre és a nevelésre.³² Szintén közös vonás, hogy mind a ketten megkérdőjelezték a kor intelligenciaelméletéről, annak relevanciájáról alkotott elméleteket. Montessori például sokáig vizsgálta a Binet-Simon féle tesztet, amelyről később úgy nyilatkozott, nem számol az családi háttérrel, az értelmiségi szülők gyermekeit egyenlően bírálja a munkásosztály családjaiból származó gyermekekkel, valamint az életkornak nem feltétlenül megfelelő szintűek a vizsgálati anyagok.³³ Gardner is több szinten fogalmaz meg kritikát a kor intelligencia mérésével, azok természetének elfogadott és egyetemes elméletével. Az ő olvasatában az intelligenciának más természete van. Nem konstans, állandó, egyszintű intelligenciát ismer el, hanem többszintű, többszörös, folyamatosan és dinamikusan változó intelligenciákat tart elfogadhatónak.

A közösségi nevelés, a társas intelligencia, az érzelmi intelligencia fejlesztése mind a két elméletben szintén kiemelt helyet foglal el. Montessorinál a közösség, a népesség a világegyetemesség jelenik meg a kozmikus nevelés színterén. Gardnernél a társas, interperszonális intelligenciában fejeződik ki ez a terület. A kultúrák tiszteletét az is bizonyítja, hogy mind a ketten tájékozottak voltak a más kultúrákból származó nevelésfilozófiai tanulmányokkal, a nevelési módszerekkel. Gardner több ízben dicséri Suzuki Shinichi japán zenepedagógus, a zenei anyanyelvi nevelést megalkotó teoretikus munkásságát, valamint a Reggio Emilia tartományában, Olaszországban létrehozott tehetséggyógyozó, tehetségnevelési projektet, amely módszer lényege, hogy a gyermek nevelése tekintetében, a tanulók aktuális tudása köré építi a tanmenetet. A tehetségnevelés területén elméleteket állít fel arról, milyen teljesítményt ér el a gyermek, és azt milyen tempóban valósítja meg, erre az elméletre alapozva tervezi a tevékenységeket, tantervet. Éppen ezért nincsenek előre megalkotott, megtervezett tantervek, a

³² KAI 2007.

³³ MONTESSORI 1965.

pedagógusok folyamatosan megfigyelik a gyermekeket, fejlődésük ütemét és igyekeznek az aktuális érdeklődési kör és tudásszint köré megalkotni a tantervet, ezzel alkalmazkodva a gyermekek igényeihez. Állandóan újabb és újabb érdeklődési- és problémaköröket ajánlanak fel a diákoknak, akik így motiválttá, érdeklődővé és kreatívvá válnak.³⁴ Ezekkel a gondolatokkal, gyakorlattal, elmélettel való azonosulás Gardner munkájában is megfigyelhető.

Kutatás

E fejezetben vizsgálatom elméleti háttéranyagát ismertetem, elsősorban angol nyelvű szakirodalomra alapozva, majd saját empirikus kutatásomat mutatom be, melynek módszere a résztvevő megfigyelés volt.

A többszörös intelligenciák elmélet alkalmazásának lehetőségét világszerte több általános iskolában is megtalálhatjuk (Multiple Intelligences International School, Fülöp-szigetek, Quezon; Gardner School of Art and Science, Brit Kolumbia, Vancouver; IVY School, Kína, Beijing). Ezen kívül számos irodalom is napvilágot látott, amely tematikákat, ötleteket, óravázlatokat közöl, pl. a St. Luis-i tantervfejlesztés „Becoming a multiple intelligences school”.³⁵ A koncepció iskolai alkalmazásához további segítséget nyújt a „Multiple intelligences in the classroom”.³⁶ Az „Eight ways of teaching: The artistry of teaching with multiple intelligences” című műben az egyes intelligenciákhoz kapcsolódóan fogalmaz meg a szerző lehetőségeket.³⁷ Ezzel szemben, bár léteznek többszörös intelligenciák koncepcióra épülő külföldi óvodai modellek is (a kaliforniai MI School, a floridai IDEAL Pre-school and Elementary School, a mumbai-i Leap Bridge International Pre-school), az óvodai nevelésben magyar nyelvű irodalmat nem találtam. Egy az Idaho állam fővárosában, Boise-ban található intézmény óvodai kézikönyv és tantervfejlesztési útmutatójában (Kindergarten Handbook & Curriculum Guide) több érdekes és hasznos információra találtam (sz. n. 2001). A Boise Independent School District kiadványa többek között foglalkozik a nevelés, oktatás fejlesztésének lehetőségeivel, hogy ez hogyan valósul meg az óvodai nevelésben, bemutat egy széleskörű elméleti perspektívát, amely a nevelés fejlesztésének szolgálatában állhat, valamint a tanítói-nevelői módszertár bővítését is célozza. Felvázol továbbá olyan meghatározó tényezőket is, amelyek a tantervfejlesztés sikerességét eredményezheti az óvodai nevelési programban, illetve bővebben is kitér a többszörös intelligenciák elmélet alkalmazási lehetőségeire is. Ezt követően az egyes nevelési területeket taglalja, valamint gyakorlati

³⁴ BARBOUR - SHAKLEE 1998.

³⁵ HOER 2000.

³⁶ ARMSTRONG 2009.

³⁷ LEASER 2003.

példákkal támasztja alá a megvalósítás módját. Az ezt követő fejezetben hosszan tárgyalja a szubjektív feltételeket, amelyek elengedhetetlenek az intelligenciák mozgósításához. Több űrlap sablont is kínál, és még számos kiegészítő információt, amely az alkalmazásban nyújt segítséget.

A kézikönyvben az alkalmazási lehetőségekre helyeztem a hangsúlyt. A leírás lehetőségeket sorol fel az óvodai nevelésben megvalósítható fejlesztéshez. Eszerint a verbális intelligencia mozgósításához remek eszköz a mondókázás, valamint az aktív szókészlet folyamatos fejlesztése. A logikai-matematikai intelligencia fejlesztéséhez a kézikönyv matematikai feladatlapok megoldását ajánlja, amely remekül fejleszti a gyermekek érvelési képességét, valamint a logikai gondolkodást. A zenei intelligenciához a zenei formák folyamatos megismerését, valamint a zenében megvalósuló önkifejezési formákat ajánlja, míg a testi-kinesztetikus intelligenciához a nagy és finommozgásos tevékenységeket. A térbeli intelligencia mozgósításához az aktív művészeti tevékenységek végzését, alkotások létrehozását, a természeti intelligenciához az állat- és növénytani ismeretek bővítését szorgalmazza. Az interperszonális intelligenciához a hangulatok, gondolatok, érzések megismerését, a körülöttünk élőkkal való aktív kapcsolattartásra helyezi a hangsúlyt, az intraperszonális intelligencia mozgósításához pedig a személyes érzések megismerését, az érzelmek megélését tanácsolja a kézikönyv.

Az intelligenciákhoz különböző központok (*centerek*) felállításának lehetőségeit is leírja. Ezek a központok a művészeti központ (*art center*), a bázis (*block center*) központ, a dramatikus játékok központja (*dramatic play center*), az irodalmi és zenei központ (*library / listening center*), az írásközpont (*writing center*), a manipulatív központ (*manipulative center*), valamint a tudományos központ (*science center*).

A különböző központokhoz más-más intelligenciák tartoznak. A művészeti központ lehetővé teszi a gyermekeknek, hogy megmutassák és kifejezzék érzéseiket a műalkotásaikon keresztül. Ez a központ a térbeli, az interperszonális és az intraperszonális intelligenciák fejlesztésére szolgál. A bázis központ lehetővé teszi, hogy a gyermekek használják és fejlesszék a testi-kinesztetikus intelligenciájukat, főként a nagymozgásos képességek fejlesztése valósulhat itt meg. A feladatok tervezése arra készíti azonban a gyermekeket, hogy a nyelvi-verbális és az interperszonális intelligenciájukat is mozgósítsák. A dramatikus játék központjában a gyermekek az interperszonális intelligenciájukat, valamint a nyelvi és verbális intelligenciájukat fejleszthetik a közös szerepjátékok során. Azonban a drámajátékok elengedhetetlen követelménye a mozgás, mozgásos formák bemutatása, így a testi-kinesztetikus intelligenciát is fejlesztik. Az irodalmi és zenei központ a nyelvi-verbális intelligencia, valamint a zenei intelligencia mozgósítására szolgál. Ebben a központban a gyermekek zenét hallgathatnak, olvasgathatnak, történeteket mesélhetnek. Az írásközpont az óvodai nevelésben esetleg csak a nagycsoportban alkalmazható, ha a gyermekek igénylik, ám a gyakor-

lásra és az írást előkészítő gyakorlatok végzésére létrehozható ez a központ is. Az intraperszonális, és interperszonális intelligenciák mozgósításához ajánlott. A manipulatív központ a logikai-matematikai intelligencia, mozgósító központja. A központban elhelyezhetőek a konstruáló játékhoz szükséges eszközök, pl. építőkocka, illetve a finommotoros fejlesztés eszközei a pl. gyöngyök. A tudományos központ a logikai-matematikai intelligencia, valamint a naturalista intelligenciák mozgósítására létrehozható központ. Itt a gyermekek kísérletezhetnek, felfedezhetnek, megfigyelhetik a különböző anyagok tulajdonságait, a különböző halmazállapotokat is itt vizsgálhatják meg.

A felsorolt információk ismerete, sok szempontból elősegítette egy önállóan tervezett többszörös intelligencia témahét tervezését és kivitelezését. A terek elrendezése, az egyes intelligenciák fejlesztéséhez használt eszközök, illetve erre vonatkozó tanácsok nagymértékben elősegítették az alkalmazás hitelességét.

A kutatás körülményei

Kutatásomat egy fővárosi, Buda előkelő környékén lévő óvodában végeztem. A kutatásban résztvevők az óvodába járó 3-6-7 éves korú gyermekek voltak, akik közül egy 15 fős kisebb csoport kialakítására került sor. A gyermekek nemi arányait tekintve a 15 gyermek közül 6 lány és 9 fiúgyermek vett részt a tevékenységekben. Korösszetételük tekintetében 1 fő 3 éves gyermek, 7 fő 4 éves gyermek és 7 fő 5 éves gyermek. A gyermekek szocio-ökonómiai státuszának (SES) vizsgálatok a szülők foglalkozását, iskolázottságát, jövedelmét, a háztartás minőségét, a lakókörnyezet státuszát figyeltem meg.³⁸ Ez alapján a gyermekek közül 12 fő a magas SES státuszba tartozik. Ez a gyermekcsoport 80%-át jelenti, míg a maradék 20%-a, vagyis 3 gyermek a közepes SES státuszba tartozik. A mintaválasztás, a székelyi óvodába járó 81 gyermek közül, minden ötödik gyermek kiválasztásával történt. Első lépésként a gyermekeket meg kell ismertetni ezzel az új szemléletmódi koncepcióval, vagyis elmagyarázom az egyes intelligenciákat, azok természetét, valamint intelligenciájuk sokféleségét. A többszörös intelligenciák koncepció alkalmazása előtt egy önértékelési, önismereti kérdőívet töltöttem ki, hogy én mely intelligenciában, milyen teljesítményt tudok elérni. Ezzel a módszerrel fel tudtam tárnai saját intelligencia profilomat, amely segítséget nyújtott a tervezés során.

Ez a szemléletmódi új utakat nyithat meg az oktatás jellegét tekintve is, például egy izgalmas nevelési-oktatási környezet biztosításában, amely több intelligenciát is mozgósít. A többszörös intelligenciák mozgósítása összekapcsolható az óvodai nevelés tevékenységi köreivel is. A mese-vers tevékenység a verbális intelligenciával, a külső világ tevékeny megismerése-matematika tevékeny-

³⁸ Vass 2006.

ség a logikai-matematikai intelligenciával, a külső világ tevékeny megismerése a környezeti intelligenciával, az ének-zene, énekes játékok tevékenység a zenei intelligenciával, a mozgás, mozgásos játékok tevékenység a testi-kinesztetikus intelligenciával, a rajz, mintázás, kézimunka tevékenység pedig a vizuális intelligenciával. A felsorolásból két intelligencia maradt ki, az interperszonális intelligencia, melynek óvodai megfelelője a szocializáció, valamint az intraperszonális intelligencia, amely az egyéni fejlesztésekben található. Vannak az óvodai nevelésben is ismeretes eszközök és módszerek a személyiségfejlesztésre, melyeket alkalmazunk, de kimondottan tevékenység szintű nevelés nem valósul meg az óvodai nevelés színterén. A felsorolt tevékenységek és intelligenciák párosításából sikerült kidolgoznom a témahetekben található tevékenységi formákat.

Jelen kutatásban az intelligenciáknak minden esetben külön tevékenységi napot biztosítottam, amely által összesen tíz napig – vagyis két hétig – tartott a téma feldolgozása. Ebből az első napot az okos térkép tervezésével, valamint az intelligenciák és a téma megbeszélésével töltöttünk, nyolc napon át a konkrét tevékenységekkel foglalkoztunk, az utolsó nap pedig a levezető játékokkal telt, amely során a gyermekek feldolgozták az információkat, használhatták az eszközöket szabad tevékenység keretein belül.

A többszörös intelligenciák alapú nevelés meghatározott szempontú teret igényel, amelyben az intelligencia területeknek megfelelő sarkok vannak kialakítva. Ez az elrendezési modellt az óvodai csoportszobában is megvalósítottam. Ezen a területen ki kell emelni, hogy a Montessori eszközöket általában egy kijelölt helyen – esetünkben a Montessori szőnyegen – használhatják a gyermekek. A többszörös intelligenciák alapú koncepcióhoz tartozó térelrendezést ebben az esetben az eszközök csoportosításával kiviteleztem. Az egyes érzékszervi fejlesztéshez használt eszközöket csoportosítottam, majd úgy helyeztem el a csoportszobában, hogy azok külön teret kaphassanak, így az intelligenciáknak megfelelő elrendezés is megvalósult.

Kutatásomban az egyes tevékenységek értékeléséhez egy értékelőlap tartozott. Minden intelligenciához külön-külön tíz kérdést fogalmaztam meg, melyre 1-1 pontot kaphattak a gyermekek. A végeredményt táblázatban, diagramon és egy összesítő grafikonban összegeztem, míg a gyermekek tevékenységben elért egyéni teljesítményét az egyéni intelligenciaprofil ábrában. A kapott eredményeket, grafikonokat, táblázatokat később személyes konzultáció keretében a csoportos óvónőknek is bemutattam. Ezzel a céloom a tapasztalatcsere, az ellenőrzés, a potenciálok feltárása, valamint a módszer alkalmazási lehetőségének bemutatása volt. A megfigyelési szempontok összeállításánál egyrészt az iskolaerősséghez szorosan kapcsolódó fejlődési mutatók megfigyelése (érzelmi, értelmi, szociális fejlettségi mutatók), a tevékenységek végzéséhez szükséges tényezők (feladattudat, feladattartás, szabálytudat, aktivitás) kerültek a fókuszba. A felsorolt elemeken túl a logikai gondolkodás és a kreativitás több intelligencia

megfigyelésénél is kiemelt szerepet játszott. Továbbá minden intelligencia mozgósítását és feltárását elősegítő tevékenységben külön-külön az egyes intelligenciákra jellemző tényezői kerültek még előtérbe, amelyek javarészt az említett intelligenciákra vonatkoznak. A pontozásnál nem csak a gyermekek aktuális tevékenységét figyeltem meg, hanem az előzetes ismeretek, korábbi mérési-értékelési anyagok eredményei, valamint a gyermekek általában nyújtott teljesítményének függvénye is befolyásolta az adott pontokat. Nagyon fontos, hogy a gyermekek intelligenciájával kapcsolatos felmérés, mérés több szempontú, kiegyensúlyozott megfigyelés legyen, valamint, hogy a gyermekek értékelését ne csak az adott tevékenység eredményeként, hanem a fejlődés folyamatként értelmezzük.³⁹

Többszörös intelligenciák mozgósítása – témahetek Montessori eszközökkel

A témahetek tervezésekor a céloom az volt, hogy a Montessori féle pedagógiai elemeket és a többszörös intelligenciák elméletben megjelenő lehetőségeket ötvözzem. Így született meg a Montessori Smart-Map Okos térkép témahetek terve.

Az első fázis a gyermekekkel közös tervezés volt, vagyis már a tevékenységtérképet is közösen készítettük el az első napon. A közösen megtervezett térképet ez után jól látható helyre tettük, hogy mindig elérhető legyen. A másik cél az elhelyezéssel kapcsolatban az volt, hogy a gyermekek a témahetek napjai alatt önállóan választhassák ki az aznapi tevékenységüket, amely, bár nagyobb felkészülést igényel, megfelel mind a Montessori pedagógiai elveknek, mind a Gardner-féle koncepciónak. Az egyes intelligenciák mozgósításához egy-egy Montessori érzékszervi fejlesztő eszközt kapcsoltam. Ezeket az eszközöket a gyermekek egy része már ismerte, de nem feltétlenül az adott intelligencia mozgósítása érdekében alkalmazta. A tevékenységek *célja* tehát a többszörös intelligenciák elmélet területeinek mozgósítása Montessori eszközökkel, a Montessori módszer elemeinek beépítése, a fejlesztendő területek kiválasztása, a tevékenységek értékelése volt. A *feladatokat* tekintve fontos a 3-6-7 éves korban tervezhető, életkori sajátosságoknak megfelelő tartalmak kiválasztása, az intelligenciák mozgósítása, a tevékenységek szervezeti formáinak biztosítása. Elengedhetetlen a helyes eszközhasználat bemutatása, betartása, valamint az egyes tevékenységek céljának meghatározása, az adott problémák, feladatok megoldása játékos tanulás kereteken belül.

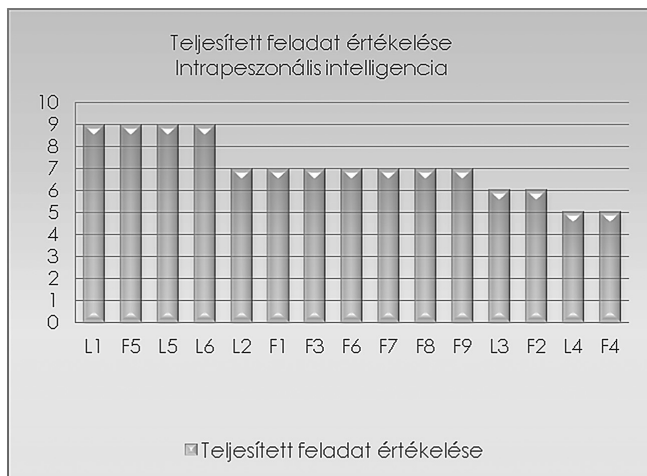
Az első napon a gyermekeket tájékoztattam a tevékenységekről, az abban foglalt feladatokról, a megoldásra váró problémákról. A beszélgetés és tevékenység során elmagyaráztam, mi fog következni a tevékenységi napokban. Egy-egy rajz segítségével érzékeltettem az egyes intelligenciákat. Ezeket a nagyméretű rajzokat

³⁹ NICHOLSON-NELSON 2007.

később közösen elhelyeztük a mi saját tevékenységi térképünkön, amely közepére a Montessori-torony eszköze került. Ez után megkértem a gyermekeket, hogy az érzéseikre és a hallottakra támaszkodva készítsenek térképet, hogy az egyes intelligenciákat valamilyen módon összekapcsolhassuk. Az elkészült térképet a gyermekek kiszínezték, majd elhelyeztük a csoportszobában. A gyermekek minden tevékenységi napon intelligenciát választanak a térképről. A megbeszélt feladatokat az intelligenciához csatoltuk. A tevékenység során a gyermekeket folyamatosan megfigyeltem az előzetes megfigyelési szempontsor szerint, és feljegyzéseket készítettem róluk. Az elért eredményeiket dokumentáltam, majd az elvégzett tevékenységeket értékeltem. A témában szereplő intelligenciák és eszközök a következő párosításokban jelentek meg. Az eszközök és intelligenciák párosításánál figyelembe vettem, hogy az adott eszközöket Montessori mely képességek, érzékszervek fejlesztéséhez ajánlja, melyek azok a területek, amelyeket az eszközökkel mozgósítani szeretne, valamint arra is ügyeltem, hogy a megfelelő intelligenciákkal párosítsam ezeket az eszközöket, vagyis, hogy az eszközök is megfeleljenek az intelligencia mozgósításához szükséges feltételeknek.

A második napon a gyermekek az *intrapersonális intelligenciát* választották. Ehhez a területhez a klasszikus Montessori pedagógia egyik legjellemzőbb játékát a csendjátékot választottam. Önmagunk megfigyelését, a csend megélését minden nap alkalmazzuk, ám ezúttal a tevékenység, fokozottan a nonverbális társas és egyéni játék színterévé változott. Eszközként az eredeti játékban szereplő gyertyát választottam. A játék menetét tekintve a gyermekeknek kör, illetve ellipszis alakban kellett a szőnyeg szélén elhelyezkedni. A klasszikus játékban a pedagógus előre jelzi a csendjáték vagy csendgyakorlat kezdetét – lehet zenével, más eszközzel –, esetünkben zenével kezdődött a tevékenység. A gyertyát meggyújtjuk és egy kiválasztott gyermeket megbízunk – ebben az esetben a születésnapost –, hogy indítsa el a játékot. A kiválasztott gyermek feláll és átveszi a gyertyát. Nyújtott kézzel csendben sétál és kiválasztja a következő gyermeket. A játék addig folytatódik, amíg minden gyermekre sor kerül. A tevékenységgel fejlesztett területek az önfegyelem, az önbizalom, a felelősségtudat kialakítása, társas intelligencia mozgósítása volt. A gyermekeket *megfigyeltem* tevékenységük során. A megfigyelési szempontjaim az intrapersonális intelligencia megfigyelésénél – éppen úgy, ahogyan az összes tevékenységnél – az érzelmi, értelmi, szociális fejlettség mutatóinak megfigyelésével nyertem (Hegyi, 2000). Ezen kívül minden területen megjelennek a közös tevékenységre vonatkozó megfigyelési szempontok, amelyek a részvételre, a feladattudatra, feladattartásra irányultak, valamint a gyermekek teljesítményén túlmutató szempont volt, hogy továbbfejlesztik-e a játékokat, vagyis a gyermekek kreatív feladatmegoldása. A felsorolt szempontokon kívül ehhez az intelligenciához tartozott a gyermekek önértékelésének megfigyelése, az önbizalom, az önfegyelem megfigyelése, valamint a kitartásának megfigyelése. Az elvégzett feladatokat pontokkal értékeltem

a szabályok betartásának tükrében, ezeket táblázatban rögzítettem, az egyéni lapok mellett. A csoport teljesítményét az adott intelligenciában diagramon is ábrázoltam, hogy a csoporton belüli szórást is megfigyelhessem. (1. sz. diagram)

1. diagram A teljesített feladat értékelés az interperszonális intelligencia területén

A harmadik napon a *testi-kinesztetikus intelligenciára* esett a gyermekek választása. Ehhez az intelligenciához a Montessori pedagógiából ismert titokzsák játékot választottam. A problémát ebben a tevékenységben a kihúzott feladat elvégzése jelentette. A játék menetét tekintve első lépésben felmértem az óvoda udvarán található eszközöket, melyekhez egy-egy feladatot csatoltam. Az egyes feladatokat differenciáltam, majd a feladatokhoz 32 db laminált kártyát készítettem. A kártyákat később betettem egy titokzsákba és megkértem a gyermekeket, hogy húzzanak egy-egy kártyát, a rajta szereplő feladatot pedig végezzék el. A feladatokat sorban egyesével végeztük el, és aki segítséget kért, annak segítettem. Az intelligencia mozgósítása tekintetében nagy hangsúlyt fektettem a nagy és finommotoros mozgások területére, a társas intelligencia szerepére, a koordinációs képességre, valamint a vizuális intelligencia – a képolvasás képességének – mozgósítására. A megfigyelési szempontok a fent felsoroltak mellett, itt főként a téri orientációt, a mozgásemlékezetet, önmaga képességeinek felmérését, illetve a kreativitást, kreatív feladatmegoldást célozták.

A negyedik napon a *logikai-matematikai intelligenciát* választották a gyermekek. Az adott intelligencia mozgósításához a Montessori pedagógiából jól ismert torony játékot választottam. A megoldandó probléma, hogy melyik a legnagyobb kocka, amit először el kell helyoznünk, ha a kockákból tornyot szeret-

nénk építeni. A játék menetét illetően, 10 növekvő nagyságú kockát találunk. A kockák mérete 10 cm-től 1 cm-ig terjed. A feladat során mindig a legnagyobb kockát kell kiválasztanunk ahhoz, hogy a tornyot megfelelően fel tudjuk építeni. A tapintásos tapasztalatszerzés sokban elősegíti a tárgyak memorizálását, ezért kérjük meg a gyermekeket, hogy fogják meg, érintsék a kockákat. A játék helyes végrehajtását úgy ellenőrizhetjük, hogy a felépített kockáknál minden oldalon el tudunk helyezni a kisujjunkt. A kockák felépítésének több variációja lehetséges, például azonos élekhez való igazítás. Ez is helyes megoldásnak minősül. A fejlesztendő területek: a vizuális képzetek-émlékezet mozgósítása; a taktilis érzék-formák tapintása; a mértani fogalmak; a gondolkodási műveletek-összehasonlítás; nagyságbeli különbségek, soralkotás mozgósítása. A megfigyelési szempontok ebben az esetben – az általános megfigyelési szempontokon kívül – a hibafelismerést, a hibák korrigálását, valamint annak módját, a sorba rendezési képességet, az összefüggések felismerését, az ok-okozati viszonyok meglátását, a feladatban való kitartást vizsgálták.

A ötödik napon a *zenei intelligencia* mozgósítására került sor. Az intelligenciához választott Montessori eszköz a harangsor. A feladat során megoldandó probléma, hogy hogyan rendezzük sorba a harangokat hangmagasságuk szerint. A játék menete: a harangsor többféle módozatban megtalálható eszközkészlet. A játékhoz én most egy nyolc hangból álló nyeles harangsort használtam. Először bemutattam az eszközt, majd megszólaltattam rázással, később a pálca segítségével is. Ezt követően hagytam a gyermekeknek, hogy kipróbálhassák ők is az eszközöket. Majd megkértem őket, hogy próbálják meg a harangokat sorba rendezni a hangmagasságuk szerint, a legmélyebb hangtól haladva, a legmagasabb hangig. A fejlesztendő területek a hallás, az auditív percepció fejlesztése, az auditív differenciálás képességének mozgósítása, a hangmagasság, hangszín felismerésének tökéletesítése. Az alapvető megfigyelési szempontokon kívül most a hangszerhasználat, a zenei hangok felismerése, differenciálása, egyszerű zenei dallamok visszaadása, a ritmusérzék megfigyelése, valamint a hangerő felismerése, annak prezentálása került a középpontba.

A hatodik nap a *természeti intelligencia* mozgósításának jegyében telt. A természeti intelligencia, a külső világ tevékeny megismerése a Montessori pedagógiában a mindennapi állat- és növénygondozás, a kozmikus nevelés jegyében telik. A gyermekek minden nap aktívan dolgoznak egészséges környezetük gondozása területén. Ebben az esetben a csoporttal már egy ideje gondoztunk egy egzotikus cserjét, amelyből kóla ízű limonádét készítettünk. A probléma ebben az esetben, hogy hogyan is készíthetünk az általunk gondozott növényből frissítő, egészséges italt. A feladat menete a csoportszobában közösen nevelt, gondozott cserje felhasználásával készítünk egészséges kóla limonádét. Az önellátás és a munka jellegű tevékenység területeit is felöleli ez a játék, valamint a társas és egyéni intelligencia mozgósítása is előtérbe kerül. Megtanulják a gyermekek

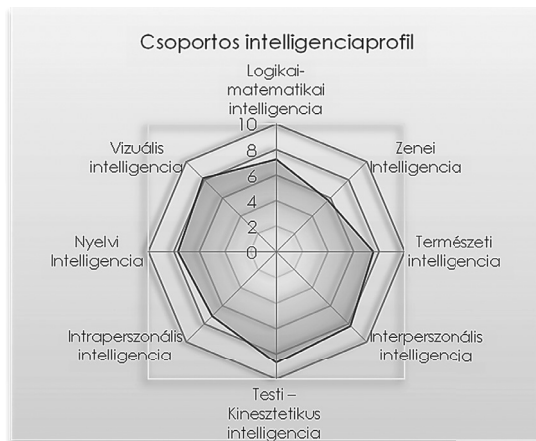
azt is, hogy ha rendszeresen és odafigyeléssel gondoznak egy növényt, annak milyen előnyeit élvezhetik, valamint azt is, hogy ebből a különleges növényből hogyan készíthetnek egészséges kólát. A fejlesztendő területek ebben az esetben a finommotorika, a társas kapcsolatok, az interperszonális intelligencia, a természet iránti tisztet, a gondozás, a munka jellegű tevékenységre való motiváció mozgósítása, a környezettudatos magatartás erősítése. A megfigyelési szempontok között szerepel a környezethez, az élőlényekhez való viszonyulás, a tevékenység cselekvő formájának megfigyelése, a környezettudatos magatartási formák ismeretének feltérképezése.

A hetedik napon az *interperszonális intelligencia* következett. A gyermekek csoportban homokvárat építettek. A megoldandó probléma ebben az esetben a közös munkavégzés által felmerülő problémák kezelése, a kooperációval való ismerkedés, valamint a konstruáló készségek kihívásai jelentették. A játék menete: a gyermekek azt a feladatot kapták, hogy építsenek közösen egy homokvárat. Csak akkor teljesítik a feladatot, ha azt csoportban, egymást segítve készítik el, és közösen egyeznek meg abban is, hogy milyen díszítőelemek kerüljenek a várra. A gyermekeknek e tevékenység közben fejlődnek társas kapcsolataik, a természet ismeretének köre kibővül, fejlődik továbbá finommotorikájuk, vizuális intelligenciájuk. A fejlesztendő területeket tekintve kiemelt hangsúlyt kapott a társas kapcsolatok, az intraperszonális intelligencia mozgósítása, a finommotorika, a természeti ismeretek bővítése, valamint a vizuális intelligencia mozgósítása. A megfigyelési szempontok között ebben az intelligenciában az együttműködési képesség megfigyelése, a segítségnyújtás, az önérvényesítés, az előzékenység, az önálló vélemény kinyilvánítása, a kritikák elfogadása és a kreativitás megfigyelése volt. A kapott eredményeket táblázatban rögzítettem. A teljesítményt pedig egy diagramon ábrázoltam.

A nyolcadik napon a *nyelvi verbális* intelligencia területére került a sor. A Montessori eszközök közül ezúttal a mesekosár alkalmazására esett a választásom. A megoldandó probléma, hogy a gyermekek kreativitásukat alkalmazva alkossanak mesét. Az eszközök egy mesekosár és több mesefigura. A játék menetét tekintve, először a gyermekekkel közösen elkészítjük saját mesekosarunkat. A mesekosárba apró figurákat helyezünk. Elhelyezkedünk a szőnyeg szélén. A mesét a pedagógus kezdi, és a mesefonalat tovább adva a közvetlen mellette ülő gyermek veszi át a szerepét. A gyermek dönti el, hogy a meseszituációhoz választ-e új szereplőt a kosárból, vagy a meglévő szereplőkkel folytatja a mesét. Az első pár alkalommal a pedagógus kezdi és fejezi be a mesét, hogy a gyermekek jól megtanulják a nyitó és záró formulákat. A fejlesztendő kiemelt területek a kreativitás mozgósítása, a szókincs bővítése, a társas intelligencia, valamint a verbális kifejezőkészség fejlesztése. A megfigyelés során ebben az intelligenciában az eszközök használatára, az átlényegülésre, mesetudat megjelenésére, a non-verbális kommunikációs eszközök használatára, a történet összefoglalására, megértésére fókuszáltam.

A kilencedik nap a *vizuális intelligenciáé* volt. A választott Montessori eszközök a színsorok, színpárok lettek. A megoldandó probléma a színsorok kirakása, színszőnyeg készítés. A probléma, hogy melyik a legsötétebb szín. Az eszköz a színsor készlet. A játék menetében a gyermekeknek bemutatjuk az eszközt, majd ismertetjük a feladatot. Ez után megkérjük őket, hogy egy-egy színsort rakjanak ki a legsötétebb árnyalattól a legvilágosabbig. Minden esetben a következő legsötétebb színárnyalatot kell megkeresniük. Ezután egy sárga kör alakú textilt borítunk le a Montessori szőnyeg közepére, és megkérjük a gyerekeket, helyezték köré a színsorokat, így megkapjuk a színes napot. A színsorokat kirakhatjuk szőnyeg mintára is. A fejlesztendő területek a vizuális percepció fejlesztése, a vizuális differenciálás fejlesztése, a színárnyalatok felismerése, sorba rendezés képességének mozgósítása, valamint a társas intelligencia mozgósítása. A megfigyelési szempontok között ezúttal a színek, színárnyalatok felismerése, képi memória, a kevert színek ismerete, a színárnyalatok sorba rendezése, logikai háttér felismerése szerepeltek.

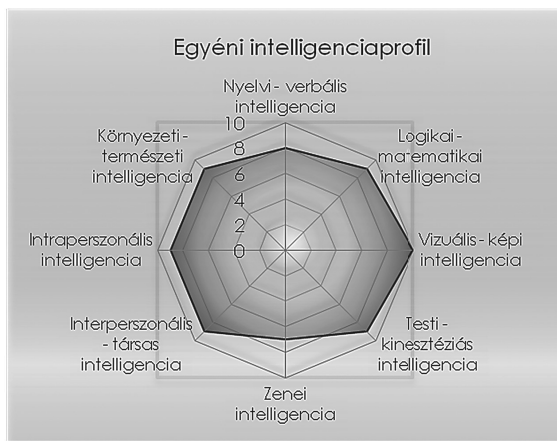
Az utolsó, vagyis a *tizedik napon* a gyermekek szabadon tevékenykedhettek a témahetek napjain használt eszközökkel, melyeket a többszörös intelligencia koncepcióban meghatározott szempontok szerint területekre osztottam. Érdekes volt megfigyelni, hogy melyik gyermek, milyen eszközöket használ a szabad játéktevékenység során. Több olyan eszközhasználati megoldást és játékvariációt is felfedeztem a gyermekek szabadjátékában, amely sokkal magasabb szintű kreativitást feltételez, mint a tevékenység során bemutatott teljesítmény, ezt mindenképp fontos megfigyelésnek tekintettem, és szintén egy új perspektíva felé mutat a jövőbeli értékelési, megfigyelési rendszer kidolgozásánál, amely már ezt a megfigyelést is számításba veszi majd. A gyermekek szívesen játszottak a játékeszközökkel, önállóan is kezdeményeztek játékszituációt és tevékenységeket. Kevesebb esetben kérték a segítségemet, mint egy átlagos szabadjáték során, ami számomra is meglepetést okozott, ezen túlmenően a konfliktushelyzetekre is ez volt jellemző, ám ebből az egy esetből nem vonhatok le messzemenő következtetéseket. A tevékenységek azonban elérték a céljukat, hiszen a gyermekek az eszközöket már intelligencia típusokhoz tudták csatolni, kicsit más szemszögből is megismerték azokat. A saját képességeiket, intelligenciáikat önállóan és társaik segítségével feltérképezhették, amely a személyiségfejlődésükben valószínűleg egy újabb lépcsőfokot jelent. Így zajlott a tíz napon át tartó két témahét, amely során igyekeztem a legmegfelelőbb eszközöket kiválasztani a Montessori eszköztárból, hogy bemutassam, megvalósítsam a többszörös intelligenciák óvodai adaptációját. A gyermekek tevékenységét rögzítettem és értékeltem. A gyermekek teljesítményének átlagértéke diagramon a gyermekek csoportos eredményét tartalmazza, egy *csoportos intelligenciaprofil*t mutat be. (1. ábra)

1. ábra Csoporthoz tartozó intelligenciaprofil

A kapott eredményekből sok hasznos információhoz jutottam. Egyrészt az adott tevékenységek és területeket megfigyelve megállapítottam, hogy a legerősebb a testi- kinesztetikus intelligencia, amelyben a gyermekek nagyon magas eredményt értek el. A leggyengébb a zenei intelligencia eredménye volt.

Azonban nem csak a csoportos eredmények láttak napvilágot, hanem minden gyermek esetében egy önálló megfigyelési eredménylap is született, melyet kiegészítettem egy *egyéni intelligenciaprofil* ábrával. (2. ábra)

2. ábra Egyéni intelligenciaprofil

Ezen a diagramon jól szemléltethető a tevékenységek során elért teljesítmény az intelligenciák tükrében. Ezeket az eredményeket minden a gyermekeket nevelő pedagógussal megosztottam. Az eredményeket és az értékelés hátterét ábeszéljük, és nem egy esetben meglepetéssel fogadták azokat. Volt olyan gyermek, aki korábban nem szívesen használta a Montessori eszközöket, vagy félve kezdeményezett velük tevékenységet, a témahetek során azonban kimagasló eredményt ért el. Előfordult, hogy a gyermekek olyan intelligenciában szerepeltek kimagaslóan, amelyben tevékenység szinten a felzárkóztatás szegmensébe kerültek. Ezen jelenségek összefüggésinek feltárásához azonban több kutatásra, vizsgálatra lenne szükség, azonban az a konzultációk következtetéséből, a visszajelzésekből egyértelműen kiderült, hogy a gyermekeknél a projektben való részvétel pozitív irányú változásokat eredményezett, motivációjukat érdeklődésüket felkeltette, és megnőtt a felsorolt eszközök használatának aránya az óvodai szabadjáték tevékenységek során.

A kutatás során olyan eljárásokkal, lehetőségekkel ismerkedtem meg, amelyek jó alapot képezhetnek egy releváns feltárási rendszer kialakításához. Többek között új szempontokat vázol fel a gyermekek megismeréséhez, valamint a szülők számára is lehetőséget nyújt megismerni azokat az intelligenciákat, amelyekben a gyermekek kimagaslóan teljesítenek, tehetségesek, illetve azokat, amelyek felzárkóztatásra szorulnak. Teljesebb képet kapnak a gyermekek képességeiről, így könnyebbé válik az óvoda-család közös munkájának folyamata. A kapott eredményekben több további lehetőség is rejlik. A tevékenységör és értékelése segít megismerni a csoportunkat, a csoport erősségeit, a mozgósítás lehetséges útját és módját, így hatékonyabban szervezhető majd a gyermekek nevelése. Azonban nem csak a csoport teljesítményéhez és a tevékenységek jövőbeli tervezéséhez, vagy annak átszervezéséhez nyertem hasznos információkat a témahét lebonyolításából és értékeléséből, hanem az egyéni teljesítmények egy új szemléletmódú megfigyeléséhez is segítséget nyújt.

Összegzés

Kutatásom gyakorlati keretét két egymást követő, általam tervezett és kivitelezett témahét adta. Az általam feldolgozott szakirodalom és a témahetek során végzett részvevő megfigyelésem tapasztalatai alapján az alábbi állítások fogalmazhatóak meg.

1. A Montessori és a gardneri koncepcióban felfedezhető elméleti és gyakorlati összefüggésekbe és különbségekbe is sikerült bepillantást nyernem. Az eredmények is bizonyítják, hogy a két elméletben az egyezések száma a különbségek felett áll. Úgy vélem a két koncepcióból, módszerekből, eszköztárból nem lehetett volna közös gyakorlati tevékenységet szervezni, ha azok valamilyen szinten nem korrelálnak, illetve nem lett volna eredményes a témahét.

2. Az óvodáskorú gyermekek képességeinek, készségeinek feltárása, a gyermekek teljesítményének értékelése, annak pontossága tekintetében a kutatásban bemutatott megfigyelési szempontsor, az egyéni és csoportos értékelési modell, valamint az óvónők visszajelzéseiből egyértelműen kiderült, hogy ez a szemléletmód más nézőpontból közelíti meg a gyermekeket és olyan lehetőségeket is feltár, amelyek eddig rejtve maradtak.

3. A többszörös intelligenciák koncepcióra építő modell alkalmazható az óvodai nevelésben, akár egy témahét tevékenység keretein belül, akár egy kiegészítő megfigyelési anyagként. A kutatási eredmények bizonyítják, hogy a koncepció jól integrálható és alkalmazható akár egy már meglévő pedagógiai program keretén belül, akár önálló programként is, amennyiben ennek kidolgozására lehetőség nyílik.

A kutatás folytatásának lehetősége – távlati célok

Egy további kutatás keretében lehetséges egy teljes feltárási-megfigyelési eszköztár kidolgozása, valamint az egyes intelligenciákhoz rendelt, kapcsolódó éves tervezet alkotása óvodás korú gyermekek számára. A bemutatott anyagok kutatását és vizsgálatát folyamatosan végzem, mindemellett sikerült egy olyan csatornát megnyitnom, amely három többszörös intelligenciák koncepciót alkalmazó óvodával történő kapcsolattartást jelent. E három óvodai intézmény egymástól jelentős földrajzi távolságra fekszik, ám a koncepció mindhárom óvodánál megegyezik. A kaliforniai MI School, a floridai IDEAL Pre-school and Elementary School, valamint a mumbai-i Leap Bridge International Pre-school kapcsolattartóinak munkáját az írásbeli kikérdezés módszerével kezdtem vizsgálni, a kapott információk feldolgozása segítségével eddig elért saját eredményeim fejlesztésére töreksem.

Az általam feltett kérdések érintették a program kidolgozását, a speciális módszertani eljárásokat, az intelligenciák mozgósításának lehetőségeit, a tervezést, a teljesítményt és a szülőkkel való kapcsolattartást. A jövőbeli továbbfejlesztés, reflexiók, konzultációk érdekében ezt a csatornát igyekszem megerősíteni és fenntartani. A többszörös intelligenciák koncepció óvodai alkalmazása teljes nemzetközi modelljének bemutatása hosszú távú kutatási terveim tárgyát képezi. Jelen munkámban annak bemutatására törekedtem, hogy a többszörös intelligenciák koncepció megvalósítható a hazai óvodai nevelésben. Arra a kérdésre azonban továbbra is keresem a választ, hogy az egyes intelligenciák mozgósítása és feltárása hogyan valósítható meg minél hatékonyabban – e kérdés megválaszolója további kutatási témaként artikulálódik számomra.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON 1998 ANDERSON, Mike: *Intelligencia és fejlődés*. Bp., 1998.
- ARMSTRONG 2009 ARMSTRONG, Thomas: *Multiple Intelligences in the Classroom*. VA Alexandria, 2009.
- APRÓ 2013 APRÓ Melinda: A hazai iskolaérettségi vizsgálatok gyakorlata napjainkban. *Iskolakultúra* 23. (2013) 1. sz. 52-71.o.
- ASZALAI – HORVÁTH – HORVÁTHNÉ CSAHUCHA – RÓNÁNÉ FALUS 2007 ASZALAI Anett – HORVÁTH Judit – HORVÁTHNÉ CSAHUCHA Klára – RÓNÁNÉ FALUS Júlia: *Amit az óvónőnek észre kell vennie*. Bp., 2007.
- B. MÉHES 1997 B. MÉHES Vera: *Montessori pedagógiai rendszere és alkalmazása az óvodában*. Bp., 1997.
- BARBOUR – SHAKLEE 1998 BARBOUR, Nancy E.–D. SHAKLEE, Beverly: *Gifted education meets Reggio Emilia: Visions for curriculum in gifted education for young children*. *Gifted Child Quarterly* (1998):4.
- DEZSŐ 2014 DEZSŐ Renáta Anna: *May Each Learn*. HERJ (2014) http://herj.lib.unideb.hu/index.php?oldal=archivum&folyoirat_szam=2/2014
- DEZSŐ 2012 DEZSŐ Renáta Anna: *Többszörös intelligenciák – utópia a magyar közoktatásban?* In: Bálint Ágnes–Di Blasio Barbara (szerk.): *Az utópia ezer arca*. Pécs, 2012. 208-215.
- DEZSŐ 2011 DEZSŐ Renáta Anna: „Tudd, hogy mit kell tenned érte, hogy más legyen...” - *Közoktatási projektsomag a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával* (2011) <http://bit.ly/1rRPdGY>
- DEZSŐ 2013 DEZSŐ Renáta Anna: *Plurális intelligenciakoncepciók neveléstudományi relevanciái – „Így kutattunk mi”* Kutatói blog. (2013) <http://bit.ly/1pWmuLW>
- EBERLE 2011 EBERLE, Scott G.: *Playing with the Multiple Intelligences*. *How Play Helps Them Grow American Journal of play* 4. (2011):1. 1-18.
- ÉLTES 1914 ÉLTES Mátyás: *A gyermeki intelligencia vizsgálata*. Bp., 1914.
- GARDNER 1993 GARDNER, Howard: *Frames of mind*. New York, 1993.
- GOLEMAN 2007 GOLEMAN, Daniel: *Társas intelligencia*. Bp., 2007.
- GYARMATHY 2007 GYARMATHY Éva: *Diszlexia a specifikus tanítási zavar*. Bp., 2007
- HAVAS 2003 HARALD, Havas: *Az intelligencia nagykönyve*. Bp., 2003.
- HEGYI 2000 HEGYI Ildikó: *Fejlődési lépcsőfokok óvodáskorban*. Bp., 2000.
- HOER 2000 HOER, Thomas R.: *Becoming a Multiple Intelligences School*. ASCD. VA Alexandria, 2000.
- HUBA 2011 HUBA Judit: *Pszichomotoros fejlődés és fejlesztés*. Bp., 2011.
- KAI 2007 KAI, Kimiko: *Maria Montessori and Howard Gardner: Educational development in different cultures*. *Fuji Woman's University* 2. (2007) 69-74.
- KÁDÁR 2012 KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Bp., 2012.
- KURUCZ 1995 KURUCZ Rózsa: *Montessori – pedagógia*. Veszprém, 1995.

- LEASER 2003 LEASER, David: Eight ways of teaching: The artistry of teaching with multiple intelligences Glenview, Skylight Professional Development, 2003.
- MOLNÁR–CSAPÓ 2003 MOLNÁR Gyöngyvér–CSAPÓ Benő: A képességek fejlődésének logisztikus modellje Iskolakultúra (2003):2.
- MONTESORI 1930 MONTESORI, Maria: Módszerem kézikönyve. Bp., 1930.
- NICHOLSON-NELSON 2007 NICHOLSON-NELSON, Kristen: A többszörös intelligenciák. Bp., 2007.
- PORKOLÁBNÉ–PÁLI–PINTÉR–SZAITZNÉ 1996 PORKOLÁBNÉ BALOGH Katalin–PÁLI JUDIT–PINTÉR Éva–SZAITZNÉ GREGORITS Anna: Komplex Prevenció Óvodai Program – Kudarc nélkül az iskolában – Óvodai fejlesztő program, tanulási zavarok megelőzésére. Bp., 1996.
- SZABÓ 1997 SZABÓ Ákosné: Metamorfózisok a debilitástól a tanulási akadályozottságig. Laudáció. In: Szabó Ákosné (szerk.): Tanulmányok a tanulásban akadályozottak pedagógiája és határtudományai köréből. Bp., 2008.
- VARDIN 2003 VARDIN, Patricia A.: Montessori and Gardner's theory of multiple intelligences. *Montessori Life* 15. (2003):1. 40-43.
- VASS 2006 VASS Zoltán: A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai. Bp., 2006.

Arató Nikolett

Cyberbullying és machiavellizmus

Mi a különbség az áldozat és a zaklató között?

Cyberbullying and Machiavellianism: What is the difference between the victim and the perpetrator?

In the last few years Social Network Sites have become the platform for social interactions amongst the youth and simultaneously is bullying a more frequent phenomenon in their everyday lives. This is the reason why the exploration of cyberbullying has got both theoretical and practical relevance. In my researches I wanted to discover cyberbullying amongst high school students. In my first exploration I was interested in observing the connection between Emotional Intelligence, Loneliness, Machiavellianism and Cyberbullying. 93 students participated in the exploration; they were 12-16 years old. To discover Machiavellianism, Loneliness and Cyberbullying I used questionnaires, for discovering Emotional Intelligence an ability-based test were used. The results show that Machiavellianism has a positive correlation with being a perpetrator, at the same time Emotional Intelligence has a negative correlation with both cyber-victimization and cyberbullying. Loneliness has no association with the different roles. Another result is that cyber-victimization and cyberbullying are interrelated. In the second exploration Facebook as a special social network site and its association with cyberbullying were in the centre of the research. 124 high school students participated; they were 14- 18 years old. I used Facebook situations as pilot methods, where I created cyberbullying and prosocial situations and the participants filled out questionnaires about Machiavellianism and Cyberbullying. According to our results those who got higher scores in Machiavellianism tended to act as bullies on the Internet and they used comments as strategies. Those students who helped the victims were usually cyber-victims themselves too. On the other hand those who were victims of verbal cyberbullying tended to react as bullies in the situations. In conclusion, we can see that in the case of cyberbullying the roles cannot be defined clearly, because the victim can be a perpetrator and it can happen reversed too and Machiavellians use cyberbullying as a tool to increase their social network. Finally, an important outcome would be if we could use the findings of the cyberbullying-researches to organize prevention programs in high-schools and to draw the student's attention on the consequences of their actions.

Keywords: Cyberbullying, Machiavellianism, Emotional Intelligence, Loneliness, Facebook

1. Bevezetés

Az utóbbi években a közösségi oldalak a szociális interakciók elsődleges színterévé váltak a fiatalok életében, ezzel együtt a bullying jelensége is egyre gyakoribb a diákok mindennapjaiban. A cyberbullying kutatása elméleti és gyakorlati jelentősége miatt is kiemelkedő jelentőségű.

Kutatásomban az interneten zajló zaklatások jelenségét vizsgálom középiskolások körében. Az első kérdőíves vizsgálatomban arra voltam kíváncsi, hogy az érzelmi intelligencia, a magányosság, machiavellizmus milyen kapcsolatban áll a cyberbullyinggal. A vizsgálatban 93 12- és 16 év közötti gimnazista diák vett részt. A machiavellizmus, magányosság és cyberbullying kérdőívek által kerültek felmérésre, míg az érzelmi intelligenciát egy képességalapú teszt segítségével vizsgáltuk. Az eredmények azt mutatják, hogy a machiavellizmusra való hajlam pozitív kapcsolatban áll a zaklatóvá válással, míg az érzelmi intelligencia negatív kapcsolatot mutatott mind az áldozattá, illetve zaklatóvá válással. A magányosság nem befolyásolta egyik szerepet sem. További eredmény, hogy a zaklató és a bántalmazó szerepek egymást kölcsönösen predikálják. A második kutatásban a Facebook, mint specifikus közösségi oldal és az ott megjelenő cyberbullying került a vizsgálat középpontjába. Ebben a vizsgálatban 127 14- és 18 év közötti gimnazista diák vett részt. Vizsgálati módszerként egy szimulációs kísérletet végeztünk, amelyben cyberbullying és proszociális szituációkat használtunk fel, melyet kiegészítettünk machiavellizmus és cyberbullyingra kérdező kérdőívekkel. Eredményeink szerint a magas machiavellista attitűddel rendelkezők inkább zaklatnak az interneten és stratégiaként a hozzászólásokat alkalmazzák. Azok a személyek, akik segítenek az áldozatokon, gyakran maguk is cyberbully áldozatok, de a verbálisan zaklatottak hajlanak arra, hogy inkább bántalmazóként reagáljanak, ha bullying eseményt tapasztalnak másoknál.

A két kutatás eredményei alapján összességében elmondható, hogy a cyberbullying esetén az áldozat és a zaklató szerepei nehezen választhatók el, szoros együtt járás van közöttük, a machiavellizmus személyiségvonással rendelkezők pedig a cyberbullyingot, mint eszközt használják a manipuláció eszközeként, hogy szociális előnyökre tegyenek szert. A cyberbullyinggal kapcsolatos kutatások eredményeit fontos összegezni és gyakorlatban alkalmazni, felhasználni prevenciós programok szervezéséhez a középiskolákban, valamint a diákok figyelmét ráirányítani a cyberbullying hosszú távú, negatív következményeire.

2. Elméleti bevezető

2.1. A tradicionális bullying

A nemzetközi szakirodalomban az iskolában megjelenő agresszióra, zaklatásra, bántalmazásra a bullying fogalmát használják.¹ A bullying jelenségével a '70-es években kezdtek el foglalkozni a skandináv államokban, Svédországban és Norvégiában, két norvég tanuló öngyilkossága kapcsán, majd a '80-as évektől Angliában, Japánban, Ausztráliában és az Egyesült Államokban is a kutatások témájává vált az iskolások körében megjelenő agresszió. Dan Olweus definíciója szerint akkor beszélhetünk bullyingról, ha „a diákot zaklatás vagy elnyomás éri, ha ismétlődően, hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több másik diák.” Olweus az iskolai bullying fontos aspektusának tartja a szándékosságot, akárcsak az agresszió definíciójánál. Ezen kívül a kortárs agresszió másik fontos eleme, hogy nem egyenlők az erőviszonyok a bántalmazó és a bántalmazott között.²

2.2. A bullying megjelenési formái

A bullying megjelenhet közvetett és közvetlen formában. A közvetlen zaklatáskor fizikai kontaktus által bántalmazzák, megverik, csúfolhatják, grimaszolhatnak irányába és obszcén gesztusokkal feszélyezhetik társukat, ez megfelel a fizikai és verbális agresszió definíciójának. Míg közvetett bullying esetén kiközösítik, nem választják be játék esetén a csapatba stb., ez a hosztilis agressziónak feleltethető meg.^{1,2} Piel a nyelvi érettség és a bullying kapcsolatát vizsgálta. Kutatásai során azt találta, hogy az alacsonyabb nyelvi érettséggel rendelkezők válnak inkább zaklatóvá és ők a fizikai agressziót választják, míg a magasabb nyelvi érettséggel rendelkezők (akik többnyire a lányok) a verbális agressziót választják eszközüül.¹

Az iskoláskor (6-18 éves korig) az az időszak, amikor a legvalószínűbb, hogy megjelenik a bullying, mivel nagyon zárt csoportban sok időt töltenek együtt a gyerekek, sok az érintkezési felület, ami együtt jár beilleszkedési zavarokkal, de az agresszió megjelenése a hierarchia kialakulásából is következhet.³

¹ MIHÁLY 2003.

² OLWEUS 1994.

³ VASSNÉ FIGULA és mtsai 2009.

2.3. Kiből válik áldozat, illetve zaklató az iskolában?

Karl Dambach (2001) iskolai osztályokban végzett megfigyelései alapján felállította az osztályon belüli hierarchia modelljét. Vannak a csoportvezetők, akik döntéseket hoznak és meghatározzák a normákat, vannak a követők, ők alkotják a csoport legnagyobb részét. A kívülállók lesznek a megjelenő agresszív viselkedés célpontjai továbbá megkülönböztetünk még egy negyedik csoportot is, a különcöket, akik kívülállók ugyan, de őket általában tisztelik a szerepükben és békén hagyják őket.

Az áldozatokra jellemző, hogy szorongóak és bizonytalanabbak, óvatosabbak társaiknál, csendesek, óvatosak és érzékenyebbek. Negatívan értékelik saját magukat és társas helyzetüket, magányosak.⁴ Az áldozatoknak két fajtáját különbözteti meg Olweus: a passzív illetve a provokatív áldozatokat. A passzív áldozatok azok, akik a támadás esetén megadják magukat, esetleg elsírják magukat, ezáltal a támadó pozitív megerősítést kap és nagyobb valószínűséggel fog megismétlődni az ellene irányuló agresszió. Mivel a visszavonulása miatt a támadó nyeregben érezheti magát és nem csak őt, hanem a hierarchiában lejjebb elhelyezkedőket is bántalmazni fogja, ezzel biztosítva hatalmát az osztályban. A provokatív áldozatoknál a szorongás mellé magasabb szintű agresszió is társul.⁵

A zaklatók impulzívok, agresszívok és alacsony az empátia szintjük, hatalomra, dominanciára törekednek és fizikai erejük is nagyobb a többi gyerekénél. Dambach az ún. mobbing-szelepet feltételezi a zaklatás hátterében. A támadó gyerek az otthoni konfliktusait nem otthon robbantja ki, hanem az iskolában vezeti le, viszont így nem szűnik meg a kiváltó ok és ez vezet az agresszív viselkedés megismétléséhez. A zaklatás hátterében állhat még a norma fenntartása is, mert a provokatív áldozatot így akarják rábírní, hogy kövesse az osztály szabályait. Ezt a bullying fajtát a tanárok is támogatják többnyire, mivel apró megjegyzésekkel bírálhatják a gyerekeket ezzel kiemelve őket és kitéve őket társaik kegyetlenségének. Egy harmonikus, támogató, segítő iskolai közösségben kevésbé fordul elő a bullying, mint egy olyanban, ahol nagy egyéni különbségek vannak és a tanárok még mélyítik is ezeket.⁶

Létezik egy harmadik csoport az áldozatokon és a zaklatókon kívül. Ők a kívülállók, akik beavatkozhatnak az eseményekbe, vagy a támadó oldalán vagy pedig az áldozat védelmére kelve, de előfordulhat az is, hogy nem tesznek semmit, csak szemlélik az eseményeket.⁷

⁴ OLWEUS 1994.

⁵ OLWEUS 1994.; MIHÁLY 2003.

⁶ DAMBACH 2001.; MIHÁLY 2003.

⁷ OLWEUS 1994.

Egy 2008-as magyarországi kutatás alkalmával azt találták, hogy a 11-14 éves korosztályban (általános iskolások) a segítő beavatkozás volt a leggyakoribb előforduló magatartás, amikor békítőként avatkoztak be nemtől függetlenül. A középiskolai populációnál már különbséget találtak a lányok és fiúk között. A lányok továbbra is segítőként avatkoztak be, míg a fiúk inkább a támadó oldalán csatlakoztak az eseményekhez. A második leggyakoribb magatartásforma a lányoknál minden korosztályban a be nem avatkozó szemléltető volt, míg a fiúknál az általános iskolások között a támadó oldalán való csatlakozás, a középiskolások körében a segítő magatartás volt jellemző.⁸

2.4. A cyberbullying megjelenése és fogalma

Az utóbbi években a rohamos technikai fejlődés következményeként a szociális érintkezés új területe a világháló lett, a közösségi oldalak, chat szobák, e-mailek lettek a szociális interakció új helyszínei, kapcsolattartó eszközök. A hordozható számítógépek, az okostelefonok, a wifi lefedettség segítségével pedig bárhol fel lehet csatlakozni a világhálóra. Ennek a fejlődésnek a következménye a cyberbullying megjelenése. Az iskolákban megjelenő bullying (kortárs agresszió) az interneten is megjelent, ugyanúgy ahogyan a szociális interakciók fő helyszínévé is a különböző közösségi oldalak váltak.⁹ A közösségi oldalak, mint a Facebook is, lehetővé teszik mások képeinek, bejegyzéseinek kommentálását, az üzenetek küldését, képek, videók feltöltését, csoportok alapítását, különböző csoportokhoz való tartozást, ezeket tudják a kortárs agresszió eszközeként is felhasználni.¹⁰

Smith definíciója szerint a cyberbullying *„olyan magatartásforma, viselkedés, amit egy személy vagy csoport elektronikai eszközök használatával hajt végre ismételten egy áldozat ellen, aki nem tudja megvédeni magát.”*¹¹ Williard definíciója szerint bántó, kegyetlen üzenetek, képek küldése, posztolása az internet vagy más kommunikációs eszközök segítségével, amelyek pszichológiai vagy szociális bántalmakat okoznak az áldozatnak.¹² Shariff és Gonin (2005) a tradicionális bullying típusaként tartják számon, ami elektronikai eszközök, mobiltelefon, blogok, különböző oldalak, chatszobák által okoz sérelmeket a kortársak körében.¹³ Ellentétben a tradicionális bullyinggal, az áldozat a cyberbullying esetén otthon sincs biztonságban, mivel az interneten keresztül eléri a bántó dolgok, míg az iskolákban zajló bullyingtól haza tudott menekülni az áldozat.

⁸ VASSNÉ FIGULA és mtsai 2009.

⁹ CETIN-YAMAN-PEKER 2011.

¹⁰ KWAN-SKORIC 2013.

¹¹ SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.

¹² LI 2006.

¹³ CETIN-YAMAN-PEKER 2011.

Mi a különbség a tradicionális bullying és az interneten megjelenő bántalmazás között? A bullying jelensége két fontos tényezőtől több mint az általános agresszió, ezek az ismétlődés és az erőgyenlőtlenség. A cyberbullying esetében ez a két tényező máshogyan van jelen és nem olyan tisztán látszik, mint az iskolákban jelenlévő tradicionális kortárs bántalmazás esetén. Az ismétlődést felváltja az ún. hógolyó effektus, amikor a zaklató, bántalmazó tevékenységet nem csak maga a bántalmazó ismétli, hanem mások is (bystanderek, kívülállók) újra meg újra. Például egy feltöltött bántó tartalmú képet többen megoszthatnak, továbbküldhetik másoknak így az ismétlődés helyett nagyobb körhöz jut el, szinte egy lavinát indítva el az áldozat ellen. Az erőgyenlőtlenség megjelenése sem tisztázott: Mitől lesz gyengébb az áldozat, mint a bántalmazója? A fizikai erőfölény a világhálón nem érvényesülhet, mint többlet a bántalmazó oldalán. Két fontos dologban több mégis a bántalmazó: az ICT-s képességeiben és az anonimitás is az ő oldalán jelenik meg, mint előny. Ybarra és Mitchell (2004) vizsgálataik során azt találták, hogy akik képzettebbek, több számítástechnikai ismerettel rendelkeznek, inkább használják ezeket a képességeiket szándékosan mások bántalmazására és hajlamosabbak a deviáns viselkedésre. Az anonimitás miatt még destruktívabb a cyberbullying, mint a tradicionális forma, mivel az áldozat nem tudja, kinek kell visszavágnia, kivel szemben kellene megvédenie magát, egy láthatatlan ellensége van, aki ellen nem is tud védekezni. A bántalmazó tudja, ki az áldozat, fordítva viszont nem. Ha mégis kiderül, ki volt a bántalmazó, az gyakran az áldozat közvetlen környezetéből valaki, így már a bántalmazás oka újra az fizikai/pszichológiai erőfölény lesz.¹⁴

Kwan és Skoric három fő vonást írtak le, amikor a cyberbullying-ot kutatták: a széles közönséget, az üzenet tartósságát és a bully anonimitását. Míg tradicionális bullying esetén csak egy kis csoport tanúja az eseményeknek, addig a cyberbullying esetén ismeretlenekhez is könnyen eljuthat minden, ami az áldozattal történik az ismerősök ismerősein keresztül, így egy nagyon széles szociális kör lesz tanúja a bántalmazott gyerek megalázásának. Így nehéz megküzdeni vele vagy akár kontrollálni az eseményeket, mind a zaklató, az eseményeket elindító gyerek, mind az áldozat számára.¹⁵ A második vonás az internet hatalmas kapacitásához fűződik. A zaklatott gyerekekkel történetek sokáig fennmaradnak, elérhetőek, kommentálhatóak, a zaklató által feltöltött tartalmak letölthetőek, és akár újra fel lehet őket tölteni, így kikerül az eredeti bántalmazó tulajdonából, irányítása alól és így sokkal kisebb lesz az ő felelőssége, amit érezhet a történetek miatt. Harmadik vonásként az interneten elmosódnak a realitásban, a közvetlen szociális környezetben felállított pszichés falak,¹⁶ a személyes információk

¹⁴ SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.; CETIN-YAMAN-PEKER 2011.

¹⁵ CETIN-YAMAN-PEKER 2011.

¹⁶ KWAN-SKORIC 2013.

kiszolgáltatottá válnak, mint a jelszavak, telefonszám, főleg, ha ezeket naivan megosztják a fiatalok az idegenekkel való kommunikáció során.¹⁷ Sokan csinálnak 'álszemélyiségeket', hamis profilokat, amik által felismerhetetlenné válnak, viszont ezt kihasználva másoknak kárt okoznak.

2.5. A cyberbullying típusai

Ortega, Elipe, Mora-Merchan, Calmaestra és Vega két fő csoportra osztották a cyberbullyingot: telefon és internet által történő zaklatásra. Ez a felosztás a technika fejlődésével gyorsan elavulttá vált. Smith 7 fő lehetőség alapján osztotta típusokra az internetes bántalmazást: telefonhívások, sms, képek/videók, e-mail által történő zaklatás, chatszobákban, különböző oldalakon és chatelés közben történő bántalmazás. Willard 8 online cselekvést különböztetett meg, amik a cyberbullyingon belül megtörténhetnek, ide tartozik, amikor durva, vulgáris szavakat használnak egymás között, a zaklatás, befeketítés/rossz hírbe hozás, megszemélyesítés, kibeszélés, becsapás, kirekesztés, netes követés. Rivers és Noret (2010) a verbális zaklatás különböző típusait különböztették meg: fizikai erőszakkal való fenyegetés, abuzív/utálkozó üzenetek, gúnynéven szólítás, halállal való fenyegetés, szexuális tartalmú zaklatás, követelések, sértő üzenetek láncja, családot, baráti kapcsolatokat fenyegető üzenetek.¹⁸ Lacey (2007) szerint a zaklató által használt 'eszközök' a chat, az ugratás, pletykák terjesztése, fizikai fenyegetőzés és a megalázás. Ponsford felmérése szerint, a lányok stratégiái közé tartozik, hogy titkokat osztanak meg, pletykákat terjesztenek, személyes támadást indítanak és a szexuális identitást támadják.¹⁹

A zaklatóvá válásnak külső és belső okai lehetnek. A belső okok a bosszú, unalom, féltékenység, egy „új személyiség” próbálgatása, érzelmek átirányítása az eredeti tárgyról az áldozatra. Külső motivációként a nem konfrontálódás vágyát látják a kutatók.²⁰ Li azt találta, hogy az iskolai környezet és a szocioökonómiai státusz is lehet a bántalmazók viselkedésének hátterében.²¹ A bántalmazók sokszor nehezen észlelik a szociális információkat, gyengébb szociális képességeik vannak, más kutatók szerint pedig inkább olyanok válnak zaklatóvá, akiknek jó az EQ-juk és a szociális információfeldolgozásuk, ez segíti őket abban, hogy minél jobban tudjanak másokat bántalmazni.²² Az anonimitás „biztonsága” miatt a bully úgy érezheti, hogy bármit megtehet, olyan szinten bántalmazhat, aho-

¹⁷ CASAS-DEL REY-ORTEGA-RUIZ 2013.

¹⁸ SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.

¹⁹ CETIN-YAMAN-PEKER 2011.

²⁰ SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.

²¹ LI 2006.

²² BAUGHMAN-DEARING-GIAMMARCO-VERNON 2012.

gyan akar, mivel nem korlátozzák a szociális normák.²³ Casas és munkatársai a cyberbullying hátterében ugyanúgy megtalálták a normatív okokat, mint a tradicionális bántalmazás esetén, vagyis az áldozat egy kívülálló a közösségen belül, aki nem igényli társai társaságát, így válik áldozattá.²⁴ A magyarázatok egy másik típusa a machiavellizmust látja a jelenség hátterében.

3. Első vizsgálat: Áldozattá/zaklatóvá válás a machiavellizmus, érzelmi intelligencia és a magányosság tükrében

3.1. A machiavellizmus és megjelenése a gyerekeknél

A machiavellizmust először a primatológiában írta le Byrne és Whiten a Machiavelliánus Intelligencia Hipotéziseként, ami szerint a csoportban élő főemlősök egymást használják fel céljaik eléréshez. Ide tartozó viselkedésekként írták le az együttműködést közös célok eléréseért, szövetségek formálását, a másoktól való tanulást, a megtévesztést és a manipulációt.²⁵ A pszichológiai értelemben vett machiavellizmussal Christie és Geis foglalkoztak, akik úgy ismertették a machiavellizmust, mint olyan világnézetet, illetve viselkedési stratégiát, amelyben más emberek a saját célok eléréséhez szükséges eszközként játszanak szerepet.²⁶ A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkező emberek számára a saját érdek az első, a másik embernek okozott kár nem jelent számukra visszatartó erőt a céljaik elérésében. A machiavelliánus személyek jellemzője az alacsony bizalom mások iránt és az érzelmileg hideg, profit-orientált döntéshozó stratégiák. A machiavelliánus világnézetre jellemző a cinizmus, gyanakvás, az amorális, etikátlan cselekedetek, manipulatív tendencia és az alacsony empátia. Úgy gondolják, hogy „a cél szentesíti az eszközt”, ez egy realista, anyagi szempontokra koncentráló felfogás részükről. Az emberekkel, az emberiség egészével kapcsolatban nincsenek illúzióik. Úgy gondolják, ha ők nem használnak ki másokat, mások majd ki fogják őket. Nem gondolkoznak közösségben és másokat akadályozó tényezőnek tekintenek. Interperszonális kapcsolataiban gyanakvás jellemzi őket, másokról negatív előfeltételezéseik vannak, vizonzás hiánya jellemző rájuk. Emocionálisan hűvösek, interperszonális közelség esetén averziót élnek át, rövid távú intim kapcsolataik vannak, a szituációk érzelmi tartalmától távol tudnak maradni. Viselkedési taktikáik közé tartozik a manipuláció és a csalás. A manipulációik során azt használják, ki hogy a másik jobbnak tartja magát, mint amilyen valójában. A normák (mind a külső, mind az internalizált

²³ CETIN–YAMAN–PEKER 2011.

²⁴ CASAS–DEL REY–ORTEGA–RUIZ 2013.

²⁵ PAÁL 2011.

²⁶ WILSON–NEAR–MILLER 1996.; WILSON–NEAR–MILLER 1998.

formában megjelenő) kevés szerepet játszanak gondolkozásukban, viselkedésükben, ennek ellenére nem lehet teljes egyenlőséget tenni a machiavellizmus és a másoknak ártani akarás között²⁵. Nachamie dolgozta ki 1966-ban a Kiddie Mach-ot, amelynek segítségével a gyerekeknél mérte a machiavellizmust. Ebben a tesztben magas pontszámot elérő gyerekeknél az empátia és a proszociális tendencia alacsony szintjét találták és azt, hogy hajlamosak a bullyingban való részvételre. Repacholi szerint a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkező gyerekek inkább kétarcú szereplői a környezetüknek, mivel a többiek egyszerűen találják őket vonzóknak és taszítják el őket maguktól. Szerinte a machiavellista gyerek kettős stratégiát folytat a saját érdekének véghezviteléhez: ha kell, együttműködik, ha arra van szüksége, manipulál, verseng a társaival.²⁷

3.2. A machiavellizmus és a bullying kapcsolata

Baughman és munkatársai (2012) kutatásaik rámutattak, hogy az indirekt bullyingban részt vevő kamaszok magasabb machiavellizmus pontszámmal rendelkeznek, jobban elfogadják az agressziót és a manipulációt, mint eszközt a státusz eléréséhez. Ezek a gyerekek a kognitív empátiában is magasabb pontszámot értek el, de csak akkor, ha emellett alacsony proszociális viselkedést mutattak. Sutton és Keogh (2000) a kapcsolati agresszió és a machiavellizmus kapcsolatának kutatásakor azt találták, hogy a machiavellisták a pletykaterjesztést és a szociális kirekesztést használták, hogy másokkal szemben bántalmazóként lépjenek fel, de eközben igyekeztek szociálisan sikeresek is lenni.

Andreou (2004) három csoportot különböztetett meg a bullying résztvevőiként: tisztán áldozatokat és bántalmazókat és olyanokat, akik áldozatként és zaklatóként is részt vesznek a történetekben. A csoportok között a machiavellizmus alapján keresett eltéréseket, ennek mérésére a Kiddie Mach-ot használta a kutatásban. A bántalmazóknál machiavellista attitűdöket talált, míg a bully/victim csoportnál azt találta, hogy a machiavellizmus az a vonás, amiben jól láthatóan eltér a másik kettő csoporttól. A bully/victim csoportnál a machiavellizmus szorongó, aggódást kifejező dimenzióival talált összefüggést, nem a manipulatív összetevőivel, ezek a gyerekek hajlanak arra, hogy másokat és magukat is negatívan értékeljék. Fiúknál a bántalmazó és az áldozati szerep is összefüggésben van a teljes machiavellizmus pontszámmal és az 'Emberi természetbe vetett hit hiánya' faktoral. Azért lehetnek érdekeltek a cyberbullyingban, mert névtelenek maradhatnak, mégis piszkálódhatnak, kiélhetik a trükkös természetüket és áskálódhatnak, ugyanis a cyberbullying inkább a kapcsolati agresszió alapul.²⁸

²⁷ PAÁL 2011.

²⁸ ANDREOU 2004.

3.3. *A bullying és az érzelmi intelligencia kapcsolata*

Néhány kutatás²⁹ a tradicionális bullyingot és a cyberbullyingot az érzelmi intelligenciával kapcsolatos magyarázatok segítségével próbálták megérteni.

3.4. *Az érzelmi intelligencia különböző megközelítései*

Az érzelmi intelligencia Salovey és Mayer (1990) definíciója szerint „az érzelmi információ észlelésének, kifejezésének, felhasználásának és irányításának azon képessége, amely elősegíti a személy fejlődését”. Az ő modelljük egy képesség-alapú modell, amely az érzelmi intelligencia kognitív komponenseire helyezi a hangsúlyt. Eszerint a következő képességek tartoznak az EQ-hoz: az érzelmek észlelése és kifejezése, az érzelmek integrálásának képessége, az érzelmek megértésének, és az érzelmi tudás alkalmazásának képessége, az érzelmek szabályozásának képessége. Oláh Attila (2005) szerint az érzelmi intelligenciát, mint centrális képességet az érzelmek felismerésének, megkülönböztetésének és tudatosításának képessége, a saját érzelmi állapotunk és megnyilvánulásaink szabályozásának képessége, a másoktól jövő érzelmi jelzések detektálásának képessége, és mások érzelmi viselkedésbeli megnyilvánulásainak kezelésére való képesség alkotják.³⁰

Egy másik elméletsoport szerint az érzelmi intelligencia mentális képességek, személyiségjellemzők, motivációs faktorok, társas kompetenciák együtteseként értelmezhető. Az elméletalkotók közül kiemelkedik Bar-On, aki szerint „az érzelmi intelligencia azon érzelmi, személyes és társas kompetenciák valamint készségek együttese, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyén eredményesen küzdjön meg környezete követelményeivel”. Szerinte öt alkotóeleme van az érzelmi intelligenciának: intraperszonális EQ, interperszonális EQ, alkalmazkodó EQ, stresszkezelő EQ és az általános hangulati EQ. Goleman elmélete szerint az EQ összetevői az önismeret, önuralom, kitartás, empátia, társas kapcsolatokban való jártasság.

Az EQ hozzájárul a pozitív kapcsolatokhoz, szociális sikerességhez, segít mások érzelmeinek felismerésében, viselkedésük magyarázatában. Ettől lesznek támogató szociális kapcsolataink, barátaink, ennek segítségével veszünk részt a szociális interakciókban, a társas környezetben.³¹

²⁹ MAVROVELI-SÁNCHEZ-RUIZ 2011.; KOKKINOS-KIPRITSI 2012.; LOMAS-STOUGH-HANSEN-DOWNEY 2012.

³⁰ NAGY 2010.

³¹ BARLOW-QUALTER-STYLIANOU 2010.

3.5. Hogyan befolyásolja az érzelmi intelligencia a bullyingba való bevonódást? Milyen további rizikófaktorok vannak hatással az áldozattá/zaklatóvá válásra?

Mavroveli, Sánchez és Ruiz (2011) az önbeszámoló alapján felmért bullyingba való bevonódás és az érzelmi intelligencia között negatív összefüggést találtak. Ugyanerre az eredményre jutott Kokkinos és Kipritsi (2012) amikor az indirekt és a direkt bullying esetén is negatív kapcsolatot találtak az érzelmi intelligenciával. Egy ausztráliai vizsgálat során Lomas, Stough, Hansen és Downey (2012) arra a következtetésre jutottak, hogy bullying esetén, ha képtelen megérteni mások érzelmeit, nem érti tetteinek következményeit sem, így ez lehet a bullying és az EQ közötti negatív kapcsolat mögött.³²

Az alacsony énhatékonyság érzés, alacsony empátia, az alacsony pszichoszociális jóllét és a rossz iskolai környezet növelik a valószínűségét, hogy valaki bántalmazóként fog viselkedni az interneten, vagy áldozatul esik a cyberbullyingnak.³³ Egy Hong Kong-i kutatás rámutatott, hogy a cyberbullyingban való részvételt valószínűsíti az empátia és az iskolához tartozás érzés hiánya. Ha a tanuló kevésbé érzi magát odatartozónak, növeli a bántalmazó viselkedés megjelenésének valószínűségét, nagyobb empátiás készség esetén a diák nagyobb valószínűséggel esik áldozatul az interneten.³⁴ Schultze-Krumbholz és Scheithauer (2009) kutatásai, miszerint, mind a bántalmazó, mind az áldozat alacsonyabb empátiaszinttel rendelkezik, mint a cyberbullyingba nem bevonódó gyerekek. Továbbá Steffgen, König, Pfetsch és Melzer (2011) kutatásaiban a zaklatóként viselkedő gyerekek kevesebb pontot érnek el az empátiára vonatkozó feladatok során, mint a neten nem bántalmazó gyerekek.

A fiatalok azért használhatják a technológiai eszközöket, hogy ne érezzék magukat egyedül, csökkentsék a magányosság érzését azáltal, hogy az internet segítségével kommunikálnak másokkal.³⁵ A cybertérben megjelenő zaklató viselkedés és a magányosság között nem találtak a kutatások során szignifikáns kapcsolatot, csak az áldozatoknál. A Magányosság Skálán elért magas pontszám és a cyberbullyingba áldozati szerepben bevonódás között találtak a korábbi vizsgálatok során szignifikáns kapcsolatot.³⁶ Az áldozatok boldogtalanok, és nehezen alkalmazkodnak, ezért lehet szoros kapcsolat az áldozattá válás és a magányosság között. Arra használják a magányosságra hajlamosak a mobil és az internetet, hogy elzárkózzanak a körülöttük lévő szociális környezettől,

³² BARONCELLI–CIUCCI 2014.

³³ PIESCHL–PORSCH–KAHL–KLOCKENBUSCH 2013.

³⁴ Wong–Chan–Cheng 2014.

³⁵ SAHIN 2012.

³⁶ SAHIN 2012.

a magányos áldozatoknak rossz tapasztalataik vannak a kortársaikkal. Ezáltal a magányosság és a megnövekedett internethasználat megteremti a teret a cyberbullying-nak.

3.6. A machiavellizmus és az érzelmi intelligencia kapcsolata

A korábbi kutatásokat összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a machiavellizmus negatívan korrelál az érzelmi intelligenciával, az EQ pedig negatívan korrelál a magányossággal.³⁷ A machiavellizmus negatív kapcsolatban van azzal, hogy valaki képes mások érzelmeit olvasni, valamint pozitívan korrelál az alexitímiával, vagyis a machiavelliánus stratégiát folytatók nem képesek mások érzelmi állapotait helyesen észlelni, sem átérezni. A machiavellizmus vonás negatív korrelációja az interperszonális EQ-val, azt jelenti, hogy nem sikeresek az interperszonális kapcsolataikban, illetve hiányzik belőlük a szociális közeghez való alkalmazkodás képessége.

Miközben más kutatások azt állítják, hogy a machiavelliánus stratégia részeként az érzelmi intelligenciát használják, mint mások manipulálásának eszközt.³⁸

3.7. A kutatás célja, hipotézisek

Az első kutatásomban arra voltam kíváncsi, hogy a machiavellizmus, az érzelmi intelligencia és a magányosság hogyan befolyásolják azt, hogy ki válik a cyberbullying áldozatává illetve kiből lesz az interneten zaklató.

Hipotézis 1: Első hipotézisem szerint a magányosabb, alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező diákokból válik az interneten zaklató. Ha a diák magányos és emellett magas az érzelmi intelligenciája, feltételezésem szerint ebben az esetben inkább a cyberbullying áldozatává válik.

Hipotézis 2: A magas machiavellizmus értékkel rendelkező diákokból válhatnak az interneten zaklatókká emellé alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkeznek.

Hipotézis 3: Aki az interneten bántalmaz másokat, önmaga is nagyobb valószínűséggel válik a cyberbullying áldozatává.

³⁷ AUSTIN–FARELLY–BLACK–MOORE 2007.

³⁸ BARLOW–QUALTER–STYLIANOU 2010.

4. Vizsgálat

4.1. Résztvevők

A kutatásban való részvétel előzetes kritériuma az volt, hogy a gyerekek 7-8.-as vagy 9-10.-es tanulók legyenek. Az nem volt kizáró tényező, hogy milyen fajta iskolában tanulnak. A teszteket 93 diákkal vettem fel a keszthelyi Vajda János Gimnázium 7. A, 9. C, 9. D osztályainak tanulóival, 28 fiúval és 65 lánnyal, akik 12-16 évesek voltak, az átlagéletkoruk 14, 57 év volt.

4.2. Eszközök

A diákoknak egy kérdőívcsomagot kellett kitölteni, aminek az elején általános kérdésekből álló részt tartalmazott, ahol meg kellett adniuk a nemüket, korukat, lakóhelyüket, tanulmányi átlagukat, a matematika, magyar, történelem és fizika félévi osztályzataikat, szüleik iskolai végzettségét, majd néhány internet használatra vonatkozó kérdést kellett kitölteniük, hogy melyik közösségi oldalt milyen gyakran látogatják, és hogy hétköznapi illetve hétvégén mennyi időt töltenek az internet használatával.

Ezután egy Kiddie Mach tesztet kellett kitölteniük, amit Christie és Geis dolgozott ki 1970-ben, 20 itemből áll és ezek három faktorba rendeződnek: tisztességtelenség, bizalmatlanság, az emberi természetbe vetett hit hiánya. A 2, 4, 6, 9, 10, 11, 14, 16, 17 és 19-es tételek nem Mach-okra vonatkoznak, így fordított tételek. Ötfokozatú skálán kellett megadniuk a válaszaikat, ahol 1=egyáltalán nem értek egyet, 2=inkább nem értek egyet, 3=semleges, 4=inkább egyetértek, 5=teljes mértékben egyetértek lehetőségek közül választhattak. A tételek négy faktorba rendeződnek: az emberi természetbe vetett hit hiánya (2,14,11,16 és 17), manipuláció (1,3,15,12és 5), tisztességtelenség (19,6,18,7 és4) és bizalmatlanság (20,9 és 10), a 13-as és a 8-as tételek kimaradtak a faktorokból az analízis során. A Cronbach-alfa értéke 0,675.

Majd a magányosságra vonatkozó kérdőívet töltötték ki, amit Asher állított össze eredetileg és már magyarra fordított formában elérhető volt az intézetben a Children's Loneliness Questionnaire (CLQ). A válaszokat ötfokozatú Likert-skálán kellett megadni, ahol 1=mindig igaz rám, 2=általában igaz rám, 3=néha igaz rám, 4=nagyon ritkán igaz rám, 5=egyáltalán nem igaz rám. A tesztben a 2, 5, 7, 11, 13, 15, 19 és a 23 itemek töltőitemek voltak. A 3, 6, 9, 12, 14, 17, 18, 20, 21 és 24 itemek pedig fordítottak voltak. A Cronbach-ala értéke 0,97.

Ki kellett tölteniük még a Nagy Henriett, Oláh Attila és G. Tóth Kinga által kifejlesztett *Érzelmi intelligencia és szociális kompetencia feladatok a 10-15 évesek*

számára című EQ-tesztet, ahol a feladatokat, képeket projektor segítségével kivetíttem és a megoldó lapon pedig a helyes megoldásokat x-szel kellett jelölniük.

Végül a Cetin, Yaman, Peker által kifejlesztett cyberbullying kérdőívet kellett kitölteniük, ami kétszer 19 itemből állt, az eredeti angol tesztben volt három, a szexuális zaklatásra vonatkozó tétel is, de a fordításba már nem tettük bele ezeket az itemeket az iskola kérésére. Az első 19 item arra vonatkozik, hogy ő maga zaklató-e az interneten, míg másodszer a 19 item arra vonatkozik, hogy áldozatává vált-e a cyberbullying-nak a kitöltő. A válaszaikat ötfokozatú skálán kellett megadniuk, ahol 1=soha, 2=ritkán, 3=alkalmanként, 4=gyakran, 5=mindig. Az itemek három faktorba rendeződtek: a netes hamisítás faktorba tartozott a 13-19 itemek, a netes verbális bullying kategóriába tartozott az első hét item, a személyazonosság elrejtésére pedig a 8-12. itemek vonatkoztak. A Cyberbully Kérdőív esetén a Cronbach-alfa 0,599, míg a Cybervictim Kérdőív esetén 0,854.

4.3. Eljárás menete

A hipotézisek megfogalmazása után összegyűjtöttem a szükséges teszteket. A teszteket az eszközök részénél felsorolt sorrendben töltöttem ki a diákokkal.

4.4. Eredmények

Az összegyűjtött adatok elemzéséhez az IBM SPSS Statistics 20-as verzióját használtam. A statisztikai elemzés lefuttatása előtt a fordított tételek a Kiddie Mach és a Magányosság Kérdőív esetén a program segítségével megfordításra kerültek.

Először a használt tesztek reliabilitásának vizsgálata történt: A Mach-teszt Cronbach-alfa értéke 0,675. A cyberbullying teszt zaklatóvá válásra vonatkozó részének (a továbbiakban Cyberbully Kérdőív) reliabilitásértéke: Cronbach-alfa= 0,599. A cyberbullying teszt áldozattá válás részénél (a továbbiakban Cybervictim Kérdőív) a Cronbach-alfa értéke 0,854. A Magányosság Kérdőív Cronbach-alfa értéke pedig 0,97 lett.

1. A machiavellizmus kapcsolata a cyberbullyinggal

A változókkal először Pearson-féle korreláció került elvégzésre, aminek eredményeit a következő táblázatok fogják összefoglalni. Ezek közül a legfontosabb eredmények, hogy a machiavellizmus pozitív kapcsolatot mutat a verbális cyberbullyinggal, a hamisítással, valamint a teljes Cyberbully Kérdőívvel, vagyis a machiavelliánus stratégiát folytatók bántalmazóként vonódnak be a cyberbullyingba. Negatív irányú a kapcsolat a machiavellizmus és az érzelmi in-

telligencia között, továbbá pozitív kapcsolat van a machiavellizmus és a verbális cyberbullyingban áldozattá válás között. Ebből látható, hogy a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők a verbális cyberbullyingnak áldozatul esnek, valamint nem rendelkeznek magas érzelmi intelligenciával.

1. táblázat Pearson-féle korreláció szignifikáns eredményei (**: $p < 0,05$; *: $p < 0,1$) a Kiddie Mach, a Cyberbullying Kérdőív (Verbális cyberbullying, Hamisítás, összpontszám), valamint a Cybervictim Kérdőív (Verbális zaklatás áldozata) faktorai, az érzelmi intelligencia, az internethasználat és a félévi átlag esetén

	Félévi átlag	Internet hétköznap	Internet hétvégén	Verbális cyberbullying	Hamisítás	Verbális zaklatás áldozata	Cyberbully	EQ
MACH	-0,278**	0,265**	0,228**	0,469**	0,364**	0,235**	0,384**	-0,202*

2. Az internethasználat, az érzelmi intelligencia, az áldozattá/zaklatóvá válás közötti kapcsolatok

Az érzelmi intelligencia és a félévi átlag között pozitív irányú kapcsolat van, $r = 0,318$, $p < 0,05$. A Google+ és a netes verbális zaklatás között pozitív kapcsolat van, $r = 0,207$, $p < 0,05$ és a Twitter is pozitívan korrelál a verbális netes zaklatással: $r = 0,242$, $p < 0,05$, ezek szerint a diákok a Google+-t és a Twitter-t használják a cyberbullying színteréül.

A cyberbully és a hétköznapi internethasználat között pozitív irányú kapcsolatot találtam, $r = 0,232$, $p < 0,05$; ill. a cybervictim és a hétvégi internethasználat közötti kapcsolat is pozitív, $r = 0,259$, $p < 0,05$, vagyis a zaklatók inkább hétköznap, míg az áldozatok inkább hétvégén interneteznek.

3. Az érzelmi intelligencia és a cyberbullying, valamint cybervictim faktorok közötti kapcsolat

A második táblázatban összefoglalt eredmények közül a legfontosabb, hogy az érzelmi intelligencia és a verbális zaklatás között negatív irányú a kapcsolat ($r = -0,220$, $p < 0,05$), valamint a verbális zaklatás áldozatává válók és az érzelmi intelligencia is negatív összefüggést mutatnak ($r = -0,225$, $p < 0,05$). Továbbá a hamisítással is negatív kapcsolatban van az EQ ($r = -0,278$, $p < 0,05$), a zaklatók és az érzelmi intelligencia közötti kapcsolat szintén negatív ($r = -0,228$, $p < 0,05$).

2. táblázat Pearson-féle korreláció eredményeit bemutató táblázat a Cyberbullying Kérdőív összpontszámával, valamint a faktoraival: Verbális zaklatás, Személyazonosság elrejtése, Hamisítás, a Cybervictim Kérdőív összpontszámával és faktoraival: Verbális zaklatás áldozata, Személyazonosság elrejtésének áldozata, Hamisítás áldozata, az érzelmi intelligenciával és a félévi átlaggal. A szignifikáns értékek kerültek kiemelésre.

	Félévi átlag	EQ	Személy- azonosság elrejtése	Hami- sítás	Verbális zaklatás áldozata	Szem. azonosság elrejtésének áldozata	Netes hamisítás áldozata
Verbális zaklatás	-0,259	-0,220	0,047	0,573	0,388	0,301	0,388
Szem.azonosság elrejtése	0,010	0,051			0,245		
Hamisítás	-0,168	-0,278	0,093			0,243	0,415
Verbális zaklatás áldozata	-0,194	-0,225	0,245	0,300		0,651	0,690
Szem.azonosság elrejtésének áldozata	-0,148	-0,073	0,375	0,243	0,651		0,66
Hamisítás ál- dozata	-0,245	-0,192	0,290	0,415	0,690	0,662	
Cyberbully	-0,206	-0,228	0,444	0,820	0,437	0,422	0,504
Cybervictim	-0,223	-0,195	0,326	0,369	0,905	0,832	0,901

4. Mik az interneten áldozattá válást befolyásoló tényezők?

Lineáris regresszió analízis arra vonatkozóan, hogy az áldozattá válást mely tényezők befolyásolják a következő változók közül: a szülők iskolai végzettsége, a félévi átlag, az érzelmi intelligencia, a machiavellizmus, a magányosság és a cyberbullying három faktora: a netes verbális zaklatás, a személyazonosság elrejtése és a netes hamisítás. A vizsgált változók közül a Stepwise módszer segítségével végül három változó maradt benne a regressziós modellben, amelyek a leginkább hatással vannak az áldozattá válásra: hétfégi internethasználat, netes verbális zaklatás és a személyazonosság elrejtése: $F(3,75)=10,797$, $p<0,05$.

5. Mik az interneten bántalmazóvá válást befolyásoló tényezők?

A második lineáris regresszió analízis segítségével a zaklatóvá válást befolyásoló változókat kerestük a szülők iskolai végzettsége, az internethasználat hétfégén/hétköznap, félévi átlag, Cybervictim Kérdőív összpontszáma, a machiavellizmus, magányosság, érzelmi intelligencia közül. A Stepwise módszer eredménye szerint a machiavellizmus és az interneten áldozattá válás (Cybervictim Kérdőív összpontszáma) befolyásolják a leginkább a zaklatóvá válást: $F(2,75)=20,072$, $p<0,05$.

6. Van - e különbség az alacsony, közepes és magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők között a cyberbullying-ba való bevonódás, magányosság, érzelmi intelligencia tekintetében?

A Mach csoportokon lefuttatott leíró statisztika megmutatta, hogy a kérdőíven elért átlagpontszám 52 pont volt, a szórás 8 pont, így a magasabb értékű machiavellizmus csoportot 60 ponttól definiáltuk, az alacsony machiavellizmus csoportot pedig 44 ponttól. Az így kialakult három machiavellizmus csoporton egy többszemponos független mintás varianciaanalízis került lefuttatásra post hoc Bonferroni elemzéssel kiegészítve. A csoportok között szignifikáns eltérés van a cyberbullying verbális zaklatás és netes hamisítás, a cyberbully összesített eredményeinek tekintetében. Az eredményeket a következő táblázat foglalja össze:

3. táblázat A magas, közepes és alacsony machiavellizmus csoportok közötti különbségeket vizsgáló többszemponos független varianciaanalízis eredményeit bemutató táblázat. A szignifikáns értékek kiemelésre kerültek.

A vizsgált változók:	Szabadságfok (df) érték:	F értéke:	Szignifikancia érték:
Félévi átlag	2, 91	2,495	0,088
EQ	2, 92	2,111	0,127
<i>Verbális zaklatás</i>	2, 92	6,297	<i>0,003</i>
Személyazonosság elrejtése	2, 90	0,235	0,791
<i>Hamisítás</i>	2, 91	4,660	<i>0,012</i>
Verbális zaklatás áldozata	2, 92	0,175	0,840
Szem.azonosság elrejtésének áldozata	2, 91	0,490	0,614
Hamisítás áldozata	2, 92	1,453	0,239
<i>Cyberbully</i>	2, 89	4,797	<i>0,011</i>
Cybervictim	2, 91	0,328	0,721
Magányosság	2, 89	2,669	0,075

A post hoc elemzés eredményeiben a verbális zaklatóvá válás tekintetében volt szignifikáns eltérés az alacsony és magas, ill. a középértékes és magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők között, ugyanez az eredmény az összesített cyberbully esetén is. A netes hamisító cyberbully faktor tekintetében az alacsony és magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők között talált szignifikáns eltérést a program és közel szignifikáns az eltérés a magas és középértékkel machiavellisták között is. Nincs a különböző csoportok között szignifikáns eltérés a félévi átlag, az érzelmi intelligencia, a Cyberbullying Kérdőív személyazonosságát elrejtő zaklatás tekintetében. Az áldozattá válás három faktorában és a magányosságban sem talált a post hoc elemzés szignifikáns különbséget.

5. Megvitatás

A hétfégi és hétköznapi internethasználat negatív hatással van a tanulmányi eredményre. A jobb tanulmányi átlaggal rendelkezők jobban teljesítettek a képesség alapú érzelmi intelligencia teszten. A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők, internetes verbális zaklatók és hamisítás áldozatai is gyengébb tanulmányi eredményekkel rendelkeznek, ami egybehangzik a korábbi vizsgálatok eredményeivel, vagyis hogy a cyberbullying negatív hatással van mind az áldozatok, mind a zaklatók tanulmányi eredményeire.³⁹

A zaklatókra jellemzőbb a hétköznapi internethasználat, míg az áldozatok inkább hétfégén interneteznek. A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők hétfégi és hétköznapi internethasználat is magas. Ahogy azt már korábban más kutatók is felfedezték, a machiavelliánus stratégiát folytatók az internet segítségével juthatnak számukra fontos információkhoz és irányíthatják szociális hálójukat.⁴⁰

Az első hipotézisben megfogalmazott állítást, miszerint az alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező, magányosabb diák az interneten abuzív viselkedést mutat, részben igaznak bizonyult. Ugyanis a kutatás eredményeiből látható, hogy az alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező diákok bántalmazóként viselkednek az interneten. Az eredmények alapján a verbális cyberbullyingba és az internetes hamisításba vonódnak be zaklatóként. Ez konzisztens más kutatásokkal is, ahol ugyanezt az eredményt kapták. A cyberbullying esetén nincs szükségük a képesség alapú érzelmi intelligenciára, mivel nem kell olvasniuk az áldozat reakcióját, nem is látják azt. Sokkal fontosabb a vonás jellegű érzelmi intelligencia számukra, amivel anticipálni tudják ezt a reakciót.⁴¹

A verbális zaklatás áldozatai is alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkeznek. Ez alapján nem igazolódott a hipotézisem, hogy a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkezők válhatnak áldozattá. Ez nyilvánvaló is lehet, hiszen a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkezőknek nincs problémájuk a társas közegben való részvétellel. Az alacsonyabb érzelmi intelligenciával rendelkező diákok nem tudnak részt venni az osztálykommunikációban, nem érzékeli, mások hogyan vélekednek róla, ha társai negatívan reagálnak az ő közeledésére vagy megnyilvánulásaira, ezért társai kinézhetik maguknak az offline közegben és online pedig bántalmazhatják.⁴² A magasabb érzelmi intelligenciával rendelkező diák, ha magányosabb, inkább a különc kategóriába tartozhat, akit társai nem bántanak.⁴³

³⁹ SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.

⁴⁰ ABELL-BREWER 2014.

⁴¹ BARONCELLI-CIUCCI 2014.

⁴² SAHIN 2012.

⁴³ DAMBACH 2001.

Azt a hipotézisemet, miszerint a magasabb machiavellizmus pontszámmal rendelkezők válnak az interneten zaklatóvá, az eredmények alátámasztják. A verbális zaklatásban és internetes hamisításban (fényképek, videók hamisítása, feltöltése) vesznek részt és nem rejtik el személyazonosságukat a cyberbullying során. A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők a korábbi vizsgálatokban is a szociális körük, dominanciájuk növelésére használták a közösségi oldalakat, valamint a szociális kapcsolataik manipulálására, mások kihasználására.⁴⁴ Andreou is pozitív kapcsolatot talált korábban a magasabb machiavellizmus pontszámmal rendelkező gyerek és a bullying viselkedés között. Korábbi vizsgálatokban is arra a következtetésre jutottak, hogy a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők azért lehetnek érdekeltek a cyberbullyingban, mivel itt kiélhetik a manipulatív tendenciáikat, kijátszhatnak egymás ellen másokat, mivel a cyberbullying kapcsolati agresszió alapul inkább.⁴⁵ A cyberbullying esetében is erről lehet szó, mivel nem rejtik el személyazonosságukat, így róluk nyilvánvaló, hogy az interneten abuzív tevékenységet folytatnak. Ezzel a tevékenységgel az offline kapcsolataikban való sikerességüket, dominanciájukat növelhetik és használhatják ki az előnyöket, amiket mások manipulálásával használhatnak offline státuszuk emelésére.

Akik a neten verbálisan zaklatnak, a hamisítás terén is tevékenykednek és maguk is nagyobb valószínűséggel válnak áldozattá az eredmények alapján.

A harmadik hipotézis is teljesült, miszerint a netes zaklatók gyakran maguk is áldozatok és akár fordítva is történhet, az áldozatok vághatnak vissza bántalmazó viselkedés segítségével. Korábbi kutatásokban is eredményül született, hogy a cyberbullying esetén gyakori az a jelenség, hogy a bántalmazó és áldozat szerepe nem választható el.⁴⁶

A magányosság nincs hatással az áldozattá, illetve zaklatóvá válásra. A hipotéziseim magányosságra vonatkozó feltételezései tehát nem igazolódtak az eredmények alapján.

A diákok által látogatott oldalak nem befolyásolták különösebben, milyen területen válnak zaklatóvá vagy áldozattá. A vizsgált osztályokban a Google+ és a Twitter bizonyultak a verbális zaklatás színhelyének, de ez az eredmény lehetséges, hogy más osztályokban más közösségi oldalon történik. Az is lehetséges, hogy a diákok azért itt viselkednek abuzív módon, mivel ezeken az oldalakon könnyebb talán névtelenül maradni és kevésbé ismertek. Viszont a többi vizsgált oldallal (Facebook, Tumblr, MySpace) nem volt szignifikáns kapcsolatban egyik faktor sem.

A cyberterben zaklató viselkedés megjelenését tehát az eredmények alapján a magas machiavellizmus pontszám és alacsony érzelmi intelligencia és az ál-

⁴⁴ ABELL-BREWER 2014.

⁴⁵ ANDREOU 2004.; BAUGHMAN-DEARING-GIAMMARCO-VERNON 2012.; KERIG-STELLWAGEN 2010.

⁴⁶ BARONCELLI-CIUCCI 2014.; CETIN-YAMAN-PEKER 2011.; SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.

dozattá válás predikálják. Az áldozattá válást pedig, ha valaki korábban maga verbálisan zaklató módon viselkedett, illetve elrejtette személyazonosságát. Az alacsony érzelmi intelligencia pedig mind a verbális zaklatókra, mind a verbális zaklatás áldozataira jellemző volt.

A vizsgálat hátránya, hogy minden változót kérdőívekkel vizsgáltunk, amik nem mutatják a résztvevők tényleges reakcióit, mivel nagyon statikusak és csak merev válaszlehetőségeket tesznek lehetővé a kérdőívek. A cyberbullying esetén megfelelőbb lenne tényleges szituációkkal is felmérni a reakciókat a különböző cyberbullying események hatására, ebben az irányban lehetne folytatni a kutatást a machiavellizmus és cyberbullying kapcsán.

6. Második vizsgálat A cyberbullying és a machiavellizmus kapcsolata a Facebookon megjelenő viselkedés tükrében

6.1. A Facebook, mint potenciális helyszín az internetes zaklatók számára

A második vizsgálat célja volt, hogy egy specifikus közösségi oldalhoz kapcsolódóan vizsgálhassuk a cyberbullying jelenségét. A Facebookot Magyarország lakosságának fele (5 millió fő) használja, ennek 13%-a a 13 és 18 év közötti korosztály. Kwan és Skoric (2013) rámutattak, hogy ennek a közösségi oldalnak a felülete sok eszközt biztosít zaklatók számára: kép/videó feltöltés, kommentelés, privát üzenetek küldése, csoportos események szervezése, csoportok létrehozása, azokhoz való csatlakozás. Korábbi kutatásokban arra az eredményre jutottak, hogy a Facebook használat intenzitása, valamint a Facebook rizikós használata összefüggnek a Facebookon megjelenő bullyinggal.⁴⁷ Kwan és Skoric (2013) eredményei alapján a leggyakoribb zaklatási forma a bántó üzenetek küldése volt, valamint neveltség tárgyává tették az áldozatot, a kevésbé gyakori „eszközök” közé tartozott a Facebookon történő fenyegetés, titkok megosztása, csoportból való kizárás. Továbbá nem találták a gyakori esetek között a személyazonosság elrejtését és mások privát profiljának feltörését sem.⁴⁷

6.2. Mire is lehet használni a Facebookot?

Egyes vizsgálatokban különböző Facebook profilok vonásait nézték meg, a fiatalok szelf-reprezentációs stratégiáit, továbbá azt vizsgálták, hogy ezek mennyire vannak arra hatással, kiből lesz áldozat az interneten. A 15-24 éves korosztályban vizsgálozták és azt találták, hogy a több ismerős, mások követése, nagyobb

⁴⁷ KWAN-SKORIC 2013.

aktivitás (több információt, képet stb. osztottak meg az oldalon) növelte az áldozattá válás valószínűségét, mivel ez által a többi felhasználó számára sokkal láthatóbbak voltak. A kutatásuk korlátjának tartották, hogy azt a fajta aktivitást nem vizsgálták, amikor a személyek mások posztjait like-olja, illetve mások „üzenőfalán” oszt meg tartalmakat.⁴⁸

További vizsgálatok azt mutatják, hogy az emberek a Facebookot használják arra, hogy növeljék kapcsolati tőkéjüket, itt tesznek eleget a szociális szükségleteik ápolásának, valamint monitoroznak másokat, akik az ő szociális csoportjukhoz tartoznak.⁴⁹

6.3. Machiavelliánusok a Facebookon

A Facebook lehetővé teszi a kapcsolatok manipulálását, mások kihasználását. A machiavelliánus stratégiával kapcsolatos kutatások során azt találták, hogy az ő Facebook aktivitásuk énközpontú, nem kooperatív.⁵⁰ Felnőttekkel végzett vizsgálatok során arra jutottak, hogy a Facebookot arra használják, hogy manipuláljanak másokat, növelni akarják kapcsolati rendszerük méretét. Vajon a fiatalabb korosztályban a magas machiavelliánusok körében megjelenő cyberbullying is ezt a célt szolgálhatja? Ez lehet az oka, hogy nem rejtik el a személyazonosságukat a zaklatás során?

Ezekből a vizsgálatokból, eredményekből kiindulva szerettem volna a Facebook-kal kapcsolatban folytatni a második kutatást. Nem találtam továbbá olyan korábbi kutatást, ami konkrét szimulált események illusztrálásával próbálta volna vizsgálni a cyberbullying-ot, csak önbeszámolós, interjú, ill. kérdőíves kutatásokra volt példa korábban.

6.4. A kutatás célja, hipotézisek

A második vizsgálatomban a Facebookon megjelenő viselkedés és a machiavellizmus kapcsolatát vizsgáltam. Kíváncsi voltam arra, milyen stratégiákat választanak a fiatalok, ha kapcsolatba kerülnek a cyberbullyinggal, ha mások megalázását, zaklatását tapasztalják, milyen szerepeket vesznek fel, hogyan reagálnak a zaklatás megjelenésére és ezek a stratégiák vajon milyen kapcsolatban lesznek a machiavellizmussal.

⁴⁸ DREDGE–GLEESON–GARCIA 2014.

⁴⁹ GARCIA–SIKSTRÖM 2013.

⁵⁰ ABELL–BREWER 2014.

Hipotézis 1: A Kiddie Mach-ban magas pontszámot elérő diákok, magas pontszámot érnek el a Cyberbully Kérdőívben is és a Facebook-on megjelenő eseményekre is zaklatóként reagálnak, a bántó posztokat like-olják, sértő hozzászólásokat fűznek a posztokhoz.

Hipotézis 2: A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkező bántalmazók a tevékenységüket proszociális tevékenységgel fogják leplezni, hogy jobb színben tüntessék fel magukat a szociális közegükben, elrejtsek a valódi tevékenységüket, vagyis jelentkezni fognak az áldozatok segítésére a proszociális feladatok során.

Hipotézis 3: Ha a zaklatóként bevonódó személy vagy machiavelliánus stratégiát folytató személy jelentkezik segíteni az áldozatnak a proszociális feladat során, inkább nyíltan, nyilvánosan teszi, hogy ezzel növelje a népszerűségét a csoportban.

7. Vizsgálat

7.1. A kutatás résztvevői

A kutatáshoz előzetesen 10-11.-es középiskolás diákokat kerestem, az iskola típusára vonatkozóan nem voltak előzetes kikötések. A tesztet 73 diák töltötte ki a tapolcai Batsányi János Gimnáziumból, kettő 10.-es osztály és egy 11.-es osztály, majd 54 kollégista tanuló is részt vett a kutatásban, így a résztvevők száma 127-re növekedett, közülük 41 fiú és 86 lány volt, 14-18 éves korig, átlagéletkoruk 15, 84 év ($SD=0,84$) volt.

7.2. Eszközök

A kérdőívet a Google Drive segítségével online formában állítottam össze.

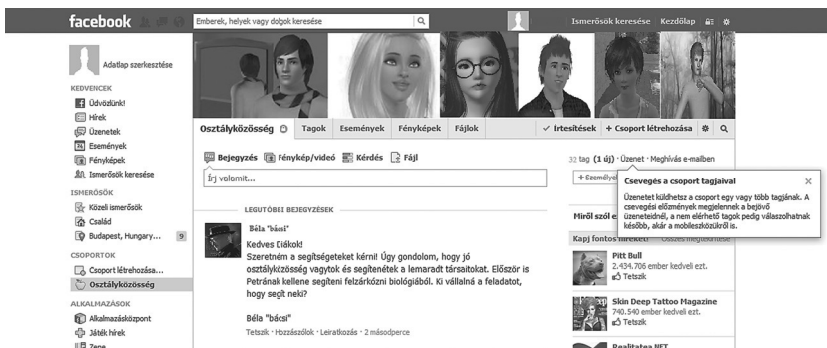
Először Facebookos felületen szimulált helyzetekben kell kiválasztaniuk, mit tennének az adott helyzetekben. Kilenc kisebb helyzetben kell döntést hozniuk. Kettő feladat vonatkozott a lány áldozat ellen elkövetett online zaklatásra, kettő feladat a fiú áldozat ellen elkövetettre, egy-egy helyzetben lehetett segítséget nyújtani az áldozatoknak, szerepelt még három 'feltöltött' kép, amikre szintén reagálni kellett. A proszociális feladatoknál dönteni kellett, hogy segítené-e vagy nem, ha pedig segítené, nyíltan (kommentben) vagy rejtetten (privát üzenetben) tenné. A többi esetben három választásuk volt: like-olhattak, megoszthattak vagy hozzászólhattak a feltűnő eseményekhez.

Ezután egy Kiddie Mach tesztet kellett kitölteniük, amelyet már az előző kutatásban bemutattam. Végül a Cetin, Yaman, Peker által kifejlesztett

Cyberbullying Kérdőívet kellett kitölteniük. Ezt a kérdőívet szintén leírtam már a korábbi vizsgálat esetén.

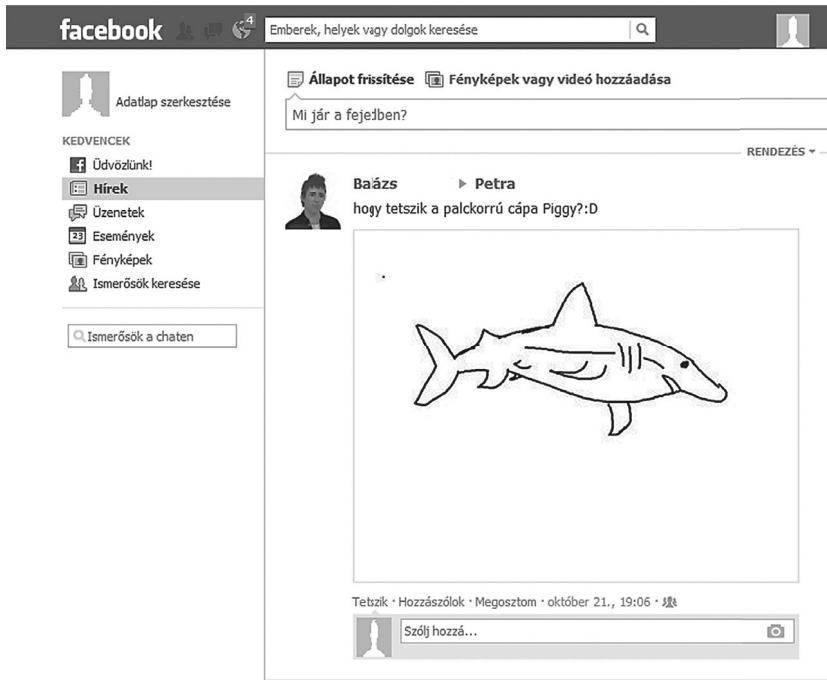
Eljárás menete:

A módszer megalkotásához először kutatómunkát végeztem, különböző cyberbullyinggal kapcsolatos online fórumokat olvastam, hogy ötleteket merítsek a Facebookos szituációk megalkotásához. A Google segítségével gyűjtöttem képeket (a Sims nevű játék karaktereiről), ezek a képek személyesítették meg a későbbiekben a szereplőket. A kerettörténet egy osztályközösség, ahol van két áldozat (Petra és Peti), zaklatók (Balázs és Csilla) és két védelmező (Tomi és Réka). Mindkét áldozathoz három történet tartozik. Petra első történeténél nem látnak a kitöltők zaklató kommentet (lásd Ábra1), szabadon dönthetik el, hogyan reagálnak az esetre (like, megosztás vagy komment), a második esetben valaki feltöri a profilját és kiír valamit helyette, itt már zaklató és védelmező hozzászólásokat is lát (egyenlő arányban) a kitöltő és ugyanúgy három választás áll rendelkezésére (like, megosztás, komment), a harmadik történetnél proszociális viselkedésre van lehetőség, itt el kell döntenie, segítene-e az áldozatnak, ha igen, akkor nyíltan vagy rejtetten (l. 2. ábra).

1. ábra Verbális cyberbullying komment nélkül

Peti esetén ugyanígy épülnek fel a történetek. Először egy komment nélküli zaklatás eseténél kell dönteni (like, megosztás, komment), majd egy feltört fiók esetén, ahol szintén vannak zaklató és védelmező kommentek is (egyenlő arányban) és szintén van egy segítségi lehetőség. A különböző esetek közé beszúrтам három képet, egyet az áldozatról (Petráról), egyet az egyik zaklatóról (Csilláról) és egyet az egyik védelmezőről (Tomiról) (l. 3. ábra). A kitöltőknek itt is három választásuk volt: like-olhatták, megoszthatták vagy hozzászólhattak a képhez.

2. ábra Proszociális segítségre való lehetőség

A képeket minden második esemény után szűrtam be. A szimuláció során a Cyberbullying Kérdőívben megjelenő kategóriák mind helyet kapnak: hamisítás, feltört fiók, verbális zaklatás.

3. ábra Feltöltött profilkép az egyik bántalmazóról

Ezután az elkészített 'cyberbullying szimuláció' mellé felvenni kívánt tesztek is kiválasztásra kerültek. A Google kérdőív létrehozása után felvettem a kapcsolatot telefonon a Batsányi János Gimnázium igazgatónőjével, aki beleegyezett a kérdőív kitöltésébe, miután az osztályfőnökök is beleegyeztek és a diákok is kitöltették otthon a szüleikkel előzetesen a passzív beleegyező nyilatkozatot.

7.3. *Eredmények*

Az összegyűjtött adatok elemzéséhez az IBM SPSS Statistics 20-as verzióját használtam. A statisztikai próbák lefuttatása előtt a Kiddie Mach fordított tételei megfordításra kerültek. Facebook-os vizsgálati módszer eredményeit is számszerű változóba kellett rendezni:

1. Adatok kódolása

A szituációk során a 4 bántalmazó feladat like-olása esetén, ha volt like: 1 pont, ha nem volt like, 0 pont.

A szituációk során, ha volt megosztás: 1 pont, ha nem volt megosztás: 0 pont.

Ha volt komment: 1 pont, ha nem volt komment 0 pont.

Ezután a bántalmazó komment esetén 1-3 terjedő skálán pontoztuk a hozzászólás zaklató erősségét: 1-est kapott, ha csak egyetértését fejezte ki a zaklatóval, 3-ast adtunk, ha ő maga is hozzászólta valamit: „kfc-be is mész? :D” (Ez egy példa a lány áldozat esetén feltört Facebook-fiók szituációra való reakcióhoz.) vagy a fiú áldozat feltört közösségi fiókja esetén volt ez egy bántalmazó reakció, ami a zaklatóval való egyetértést fejezte ki: „legalább őszinte:D:DD:D”.

A védelmező komment esetén is 1-3-ig osztályoztuk a hozzászólásokat, ahol az 1 volt, ha valaki csak kisebb pozitív hozzászólást fűzött hozzá a látott eseményhez: „Ez nem szép”; 3-as, ha segítőkésznek fejezte ki az áldozatnak és egyszerre lépett fel a bántalmazóval szemben is: „Az élő példa a „menők” nagyszájúságának. Peti, semmi gond!”.

Majd a semleges komment kategóriánál, amikor azt írták, hogy nem reagálnának vagy semleges számukra az esemény, ez esetben 1 pontot és 0-t, ha nem semleges jellegű volt a komment.

A képfeltöltések esetén adott reakciókat is a fentieknek megfelelő szisztema alapján kódoltuk.

A proszociális jelentkezésre vonatkozó feladatoknál 1 pontot adtunk, ha jelentkezett, 0 pontot, ha nem. Ha üzenetben jelentkezett volna, 1-essel kódoltuk, a kommentben való jelentkezést 2-essel.

A Facebookos szituációk esetén megjelenő zaklató módon kommentelésből, bántó poszt megosztásából illetve like-olásából lett a későbbi Facebook zaklató

változó, a Facebookos szituációk során látott proszociális hozzászólásból, like-olásból (az áldozat képét kedvelte) és megosztásból lett a Facebook proszociális változó, keletkezett egy nem bevonódó változó (akik nem reagáltak semmit) és a jelentkezést is összegzésre került.

2. A szituációkra vonatkozó leíró statisztikai eredmények bemutatása

A fő eredmények a like-ok számában és a hozzászólásokban mutatkoztak meg, mivel a megosztás esetén jellemző volt, hogy ezt a lehetőséget inkább nem alkalmazták a résztvevők, mint stratégiát.

Az első zaklató feladatnál látható, hogy a like-ok és nem like-ok száma kiegyenlített, a feltöltött képeket többnyire inkább like-olták, míg az első utáni bántalmazó szituációkat inkább nem like-olták már a résztvevők.

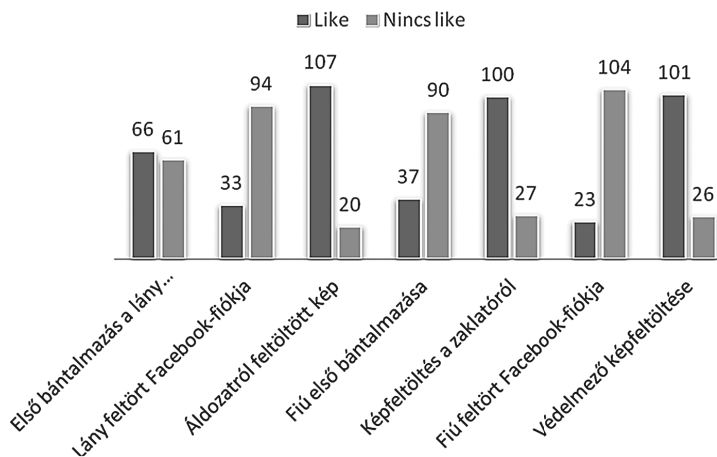

Diagram 1 A Like-ok számának alakulása

A hozzászólások alakulására vonatkozóan jellemző, hogy inkább nem szóltak hozzá a látott eseményekhez, a *lány esetén a feltört Facebook* fiók váltott ki több reakciót, míg a *fiú esetén a komment nélküli első bántalmazás*.

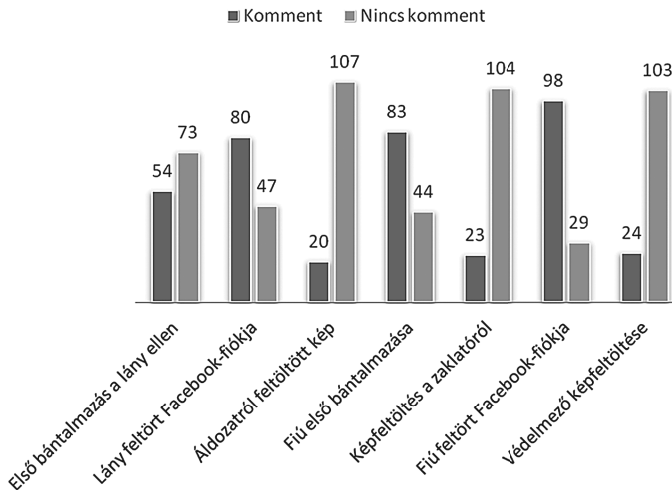

Diagram 2 A hozzászólások számának alakulása

A situációk esetén a résztvevők láthatóan nem reagáltak zaklató módon, se a lány, se a fiú esetén látott eseményeknél, sem pedig a feltöltött képeknél.

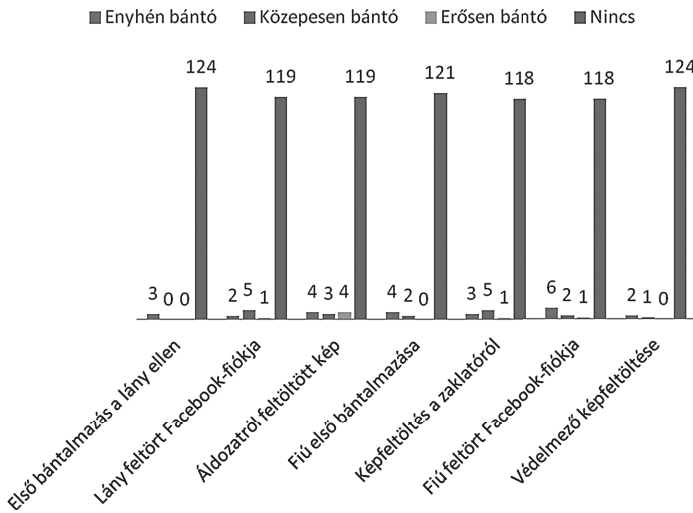

Diagram 3 Bántó hozzászólások számának alakulása a situációk során

A proszociális hozzászólásoknál már más a helyzet, bár továbbá is látható, hogy a résztvevők többsége inkább nem reagált verbálisan a látott szituációkra, de a proszociális hozzászólások megjelentek, valamint látható, hogy a zaklató képéhez, bár like-olták, de nem szóltak hozzá proszociálisan, míg az áldozatról feltöltött képéhez inkább.

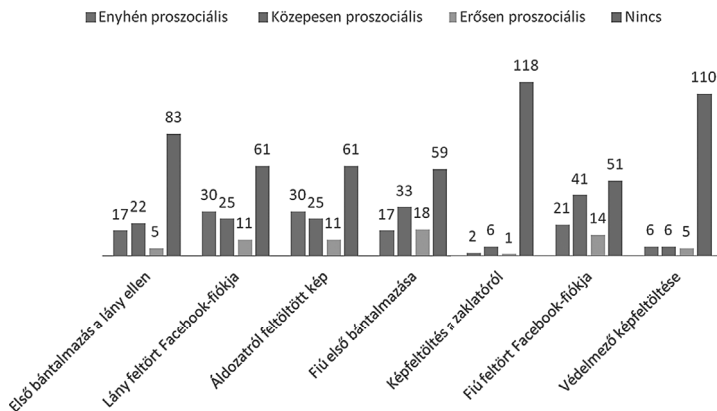

Diagram 4 A proszociális hozzászólások számának alakulása a szituációk során

Az is látható, hogy kevesen reagáltak az események során semlegesen, vagyis inkább like-oltak, vagy megosztottak, de nem válaszolták azt, hogy nem tennének semmit.

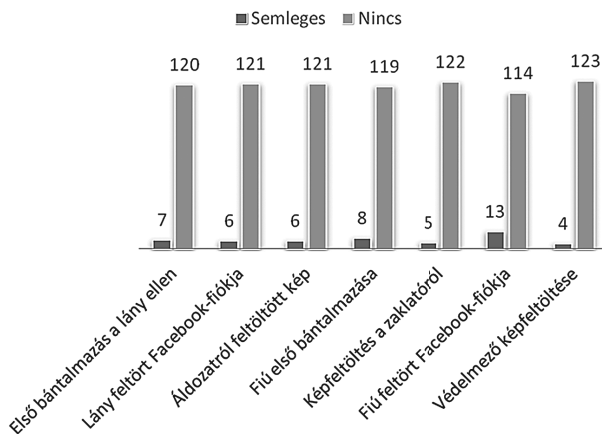

Diagram 5 A semleges kommentek számának alakulása

A lányok és fiúk közötti különbségre vonatkozóan egy független mintás t-próba segítségével megnéztük, ki reagál a szituációk során inkább proszociálisan és ki reagál a két nem közül bántalmazó módon. Szignifikáns eltérés van a két nem között a bántalmazás tekintetében, $t = -5,615$, $p < 0,05$, a lányok alacsonyabb átlagpontszámot értek el (1,35 pont), mint a fiúk (3,26 pont). A proszociális reakcióban is szignifikáns eltérés van a nemek között, $t = 4,253$, $p < 0,05$, a lányok hajlamosabbak proszociálisan reagálni (átlagpontszámuk 7,48), mint a fiúk (átlagpontszámuk 4,8).

A szituációk során a zaklatóként reagálás 0-tól 11 pontig került pontozásra, az átlagérték 1,96 pont (Szórás értéke=2 pont), míg a proszociális reakcióban 0-tól 15 pontig volt a pontozás, itt az átlagosan elért pontszám 6,6 pont (Szórás értéke: 3,54 pont) volt.

3. A kérdőívek reliabilitás vizsgálatának eredményei:

4. táblázat A reliabilitás vizsgálat eredményeit bemutató táblázat

Kérdőív	Cronbach alfa értéke
Kiddie Mach	0,621
Cyberbully Kérdőív	0,961
Cybervictim Kérdőív	0,948

4. A proszociális feladatok során történő jelentkezésre vonatkozó elemzések:

Többszemponos független mintás varianciaanalízis: Az elemzés során arra voltunk kíváncsiak, mi befolyásolja a Kiddie Mach négy alfaktora: Emberi természetbe vetett hit hiánya, Manipuláció, Tisztességtelenség, Bizalmatlanság, a teljes Machiavellizmus pontszám, a Cybervictim Kérdőív összpontszáma, a Cyberbully Kérdőív összpontszáma, a feladatok során a Facebook zaklató, illetve a Facebook proszociális változók közül, hogy jelentkeznek-e segíteni a proszociális feladatokban a résztvevők. A jelentkező, ill. nem jelentkező résztvevők között egyedül a cyberbully faktorban volt szignifikáns eltérés: $F(1,126) = 4,641$, $p < 0,05$ (többen nem jelentkeztek).

Egy következő varianciaanalízis segítségével került elemzésre, hogy az első proszociális feladatban a jelentkezés módjában melyik változó alapján (a Kiddie Mach négy faktora: Emberi természetbe vetett hit hiánya, Manipuláció, Bizalmatlanság, Tisztességtelenség, az összesített Machiavellizmus pontszám, a Cybervictim Kérdőív összpontszáma, a Cyberbully Kérdőív összpontszáma, a Facebook bully viselkedés, illetve a Facebook proszociális viselkedés változók közül) van különbség a csoportok között. Az eredményeket a következő táblázat foglalja össze:

5. táblázat A varianciaanalízis eredményeit bemutató táblázat az első feladat válaszadási módjaira (komment vagy üzenet) vonatkozóan

	Szabadságfok érték	F	Szignifikancia érték
Machiavellizmus	2,126	1,871	0,158
Cybervictim	2,126	3,912	0,023
Cyberbully	2,126	4,891	0,009
Facebook zaklató viselkedés	2,126	3,954	0,022
Facebook proszociális viselkedés	2,126	4,072	0,019

Az első feladat során 48 diák nem jelentkezett, 37 fő üzenetben, 42 fő kommentben jelentkezett. A Post Hoc tesztből látszik, hogy a cybervictim faktor esetén a nem jelentkezők és a kommentben jelentkezők között volt szignifikáns különbség (többen nem jelentkeztek segíteni), a cyberbully változó esetén a nem jelentkezők és a kommentben jelentkezők, valamint a nem jelentkezők és üzenetben jelentkezők között (többen nem jelentkeztek segíteni). A Facebookos feladatok során megjelenő zaklató viselkedés változóban a nem jelentkezők és üzenetben jelentkezők között (többen nem jelentkeztek segíteni), míg a Facebookon megjelenő proszociális viselkedés változó esetén a nem jelentkezők és a kommentben jelentkezők között volt szignifikáns különbség (többen nem jelentkeztek segíteni).

A második proszociális feladat esetén is elvégzésre került az előzőhöz hasonlóan a varianciaanalízis ugyanazokkal a változókkal. Az eredményeket szintén táblázatban foglaltam össze:

6. táblázat A második feladat jelentkezési módjaira (komment vagy üzenet) vonatkozó varianciaanalízis eredményei bemutató táblázat, a iemelt érték a szignifikáns

	Szabadságfok érték	F	Szignifikancia érték
Machiavellizmus	2,126	0,984	0,377
Cybervictim	2,126	1,840	0,163
Cyberbully	2,126	4,243	0,017
Facebook-os zaklató viselkedés	2,126	1,222	0,298
Facebook-os proszociális viselkedés	2,126	2,528	0,084

A második feladatban 61 fő nem jelentkezett, 28 fő üzenetben, 38 fő pedig kommentben jelentkezett. A Post Hoc teszt alapján a Cyberbully változó esetén a nem jelentkezők és a kommentben jelentkezők között van szignifikáns eltérés, többen nem jelentkeztek.

5. Az alacsony, magas és közepes machiavellizmus pontszámmal rendelkezők közötti különbség a Facebook-bullyingban:

A machiavellizmus kérdőíven elért átlagpontszám 58 pont volt, a szórás értéke 8 pont, ez alapján három csoportot alkottunk a résztvevőkből. Az alacsony machiavellizmus csoportba kerültek az 50 pont alatti pontszámmal rendelkezők, a közepes machiavellizmus csoportba az 50 és 66 pont közöttiek, a 66 pont fölötti pontot szerző résztvevők pedig a magas machiavellizmus csoportba kerültek.

Ezután egy független mintás varianciaanalízissel megnéztem a különbséget a kialakított csoportok között a Facebookos szituációk során adott reakciókban: like-olta, megosztotta, kommentálta a zaklató eseményt, vagy proszociálisan szólt hozzá, like-olt, osztott meg; az összesített zaklató, illetve proszociális Facebookos reakciókban, az összesített Cyberbully Kérdőív pontszámában, az összesített Cybervictim pontszámában, a verbális cyberbullyingban, személyazonosság elrejtésében, a hamisításban, a verbális cyberbullying áldozatává válásban, a személyazonosság elrejtésének áldozatává válásban és a hamisítás áldozatává válásban. A szignifikáns eredményeket egy táblázatban foglalom össze.

7. táblázat A varianciaanalízis eredményei (**:p<0,05; *:p<0,1)

	Szabadságfok érték	F értéke
Facebook-on proszociális reakció	2, 124	2, 789*
Bully like-olás	2, 124	6, 254**
Proszociális hozzászólás	2, 124	3, 139**
Proszociális megosztás	2, 124	3, 274**
Cyberbully	2, 124	5, 320**
Verbális cyberbullying	2, 124	3, 096**
Személyazonosság elrejtése	2, 124	5, 863**
Hamisítás	2, 124	5, 634**

A Bonferroni Post Hoc elemzés eredményeiből látható, hogy a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők (átlagpontszámuk 2,17) hajlamosabbak a zaklató eseményeket like-olni, mint a közepes (átlagpontszámuk 1,14), illetve az alacsony pontszámmal (átlagpontszámuk 0,95) rendelkezők. A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők (átlagpontszámuk 0,33) nem szólnak hozzá proszociálisan a szituációkhoz a közepes pontszámmal rendelkezőkhöz (átlagpontszámuk 0,47) képest. Az alacsony machiavellizmus pontszámmal rendelkezők (átlagpontszámuk 0,06) pedig kevésbé osztanak meg proszociális cselekményeket, mint a közepes machiavellizmus pontszámmal rendelkezők (átlagpontszámuk 0,16). A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők szignifikánsan kü-

lönböznek a közepes pontszámúaktól a Cyberbully Kérdőív összpontszámában, a verbális zaklatásban, a hamisításban és a személyazonosság elrejtésében is. Átlagpontszámaikat egy táblázatban foglalom össze az átláthatóság kedvéért.

8. táblázat A magas és közepes machiavellizmus csoportba tartozók átlagpontszámái a Cyberbully Kérdőívben és annak alfaktoraiban

	Közepes machiavellizmus pontszámmal rendelkezők átlagértéke	Magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők átlagértéke
Cyberbully Kérdőív összpontszám	25	37
Verbális cyberbullying	10	13
Személyazonosság elrejtése	6	9
Hamisítás	9	14

6. A különböző változók és a szituációk során adott reakciók közötti kapcsolatok vizsgálata:

Pearson-féle korreláció: A Machiavellizmus és a különböző stratégiák közötti kapcsolat létrejötténél az elemzésnél kíváncsi. A stratégiák a következők voltak: zaklató like-olás, zaklató hozzászólás, zaklató megosztás, proszociális like, proszociális megosztás, proszociális hozzászólás, valamint a semlegesség. A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők és a proszociális megosztás között negatív irányú kapcsolat van ($r=-0,345$, $p<0,05$). Akik zaklató tartalmakat like-olnak, nem szólnak hozzá a tartalmakhoz proszociálisan, e kettő stratégia között a kapcsolat negatív irányú ($r=-0,581$, $p<0,05$). A zaklató hozzászólás stratégiája és a proszociális like közötti kapcsolat negatív, a zaklató kommentelők nem like-olnak proszociális módon ($r=-0,460$, $p<0,05$), akik megosztják a zaklató tartalmakat, proszociálisan is megosztják a látott eseményeket, köztük a kapcsolat pozitív irányú ($r=0,370$, $p<0,05$), de nem kommentelnek proszociálisan ($r=-0,265$, $p<0,05$).

Nem szignifikáns tendenciaszerű pozitív kapcsolat van a machiavellizmus és a zaklató módon like-olás között ($r=0,162$, $r<0,1$), valamint negatív nem szignifikáns tendenciaszerű negatív kapcsolat a machiavellizmus és a zaklató tartalmak megosztása között ($r=-0,152$, $p<0,1$). Vagyis a magasabb machiavellizmus pontszámmal rendelkezőkre marginálisan jellemző a zaklató like-olás és nem jellemző rájuk a zaklató tartalmú tartalmak megosztása. Nem szignifikáns tendenciaszerű pozitív kapcsolat van a machiavellizmus és a proszociális like-olás között ($r=0,164$, $p<0,1$), valamint negatív irányú nem szignifikáns tendenciaszerű kapcsolat a semlegesség és a machiavellizmus között ($r=-0,171$, $p<0,1$), vagyis a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők inkább reagálnak a látott szituációkra.

Korrelációvizsgálat segítségével vizsgáltuk meg a kapcsolatot a szituációk esetén alkalmazott stratégia (zaklató like, zaklató hozzászólás, zaklató események megosztása, proszociális like, proszociális hozzászólás, proszociális megosztás, semleges reakció) és a Cybervictim, valamint a Cyberbully Kérdőíveken elért pontszámok között. A zaklatók like-olják a zaklató eseményeket, pozitív kapcsolatot mutatnak ($r=0,282$, $p<0,05$), alkalmaznak bántó hozzászólást ($r=0,175$, $p<0,05$), nem like-olnak proszociálisan ($r=-0,201$, $p<0,05$) és nem is szólnak hozzá a látott tartalmakhoz proszociálisan ($r=-0,296$, $p<0,05$). Nem jelentkeznek segíteni, amikor a feladatok során arra lehetőségük lenne ($r=-1,089$, $p<0,05$). Az áldozattá válás és zaklatás között nagyon szoros a kapcsolat: $r=0,729$, $p<0,05$, vagyis ebben a kutatásban is látható az az eredmény, hogy a cyberbullying esetén a szerepek összemosódnak.

Az áldozatok, zaklató módon hozzászólnak a látott tartalmakhoz ($r=0,277$, $p<0,05$), nem like-olnak proszociálisan ($r=-0,234$, $p<0,05$). Ezzel ellentétben megosztják proszociálisan a látott tartalmakat ($r=0,232$, $p<0,05$) akárcsak a zaklatók ($r=0,317$, $p<0,05$). Az áldozatok nem szignifikáns tendenciaszerűen like-olják a bántó tartalmakat ($r=0,152$, $p<0,1$).

A verbális zaklatók a Facebookos szituációk során zaklató módon reagálnak ($r=0,426$, $p<0,05$), valamint a hamisító zaklatók is ($r=0,315$, $p<0,05$). A verbális zaklatás áldozatai ($r=0,358$, $p<0,05$), a személyazonosság elrejtésének áldozatai ($r=0,268$, $p<0,05$) és a hamisítás áldozatai ($r=0,244$, $p<0,05$) is hajlamosabbak zaklatóként reagálni a Facebook események esetén. A verbális zaklatók ($r=-0,280$, $p<0,05$), a személyazonosságukat elrejtő zaklatók ($r=-0,246$, $p<0,05$) és a hamisító zaklatók ($r=-0,344$, $p<0,05$) sem reagálnak proszociálisan a látott szituációkra. A verbálisan bántalmazott résztvevők sem reagáltak proszociálisan ($r=-0,207$, $p<0,05$), ahogyan a személyazonosság elrejtésének áldozatai ($r=-0,197$, $p<0,05$) sem.

8. Megvitatás

A magasabb machiavellizmus pontszámot elérők a szimulált Facebookos események során zaklatóként viselkedtek, emellett a Cyberbully Kérdőívben is magas pontszámot értek el, vagyis jellemzően zaklatóként viselkednek a cybertérben. A stratégiák közül a bántalmazó események like-olása jellemezte őket a szituációk során, valamint a verbális cyberbullying, a hamisítás és a személyazonosság elrejtése is. Amikor segítséget lehetett nyújtani az áldozatnak, nem jelentkeztek segíteni. Baughman és munkatársai is azt találták eredményként, hogy a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkező gyerekek bár magas kognitív empátiát mutattak, de emellett nem viselkedtek proszociálisan.⁵¹

⁵¹ BAUGHMAN–DEARING–GIAMARCO–VERNON 2012.

További eredmény, hogy a Facebookon bántalmazóként viselkedő diákok nem igyekeznek elrejtteni a személyazonosságukat.

A verbális zaklatás, személyazonosság elrejtésének, hamisítás áldozataivá váló diákok hajlamosak zaklatóként reagálni a látott cyberbullying eseményeknél. Természetesen fordítottan is lehetséges, azért válik valaki verbális cyberbullying áldozatává, mivel a csoport tudja róla, hogy maga is zaklat, ezért így büntetik meg. Ebben az esetben lehetséges magyarázat a normatív bullying elmélete.⁵²

A Cyberbully Kérdőívben magas pontszámot elérők nem viselkedtek proszociálisan a feladatoknál, amikor lehetőségük lett volna rá, vagyis nem akarják elrejtteni valódi tevékenységüket. Ezzel a második hipotézis nem igazolódott, mivel sem a magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők, sem pedig a bántalmazóként viselkedők nem próbálják proszociális segítség útján jobb színben feltüntetni magukat. A Cybervictim Kérdőívben magas pontszámot elérő gyerekek nem szignifikáns tendenciát mutatnak arra vonatkozóan, hogy proszociálisan lépjenek fel a közösségi oldal eseményei láttán. Akkor mutatnak a résztvevők segítő viselkedést, ha ők maguk is hamisítás áldozatává váltak, ekkor nem vágnak vissza hamisítással, nem válnak zaklatóvá, mint korábban azt a verbális zaklatás áldozatainak az esetén láthattuk.

A magas machiavellizmus pontszámmal rendelkezők nem jelentkeznek, amikor segíteni van lehetőség. Nem igyekeznek jobb színben feltüntetni magukat proszociális tevékenységgel. Ennek oka lehet, hogy nem származik belőle hasznuk, nem járul hozzá saját önző céljaik eléréséhez.⁴⁹ Ellenben, ha mégis jelentkeznének, kommentben teszik. A második feladat esetén az derült ki, ha a Facebookon zaklató viselkedést mutatók jelentkeznek, ők is kommentben teszik, nem titkolják a viselkedésüket. A harmadik hipotézis tehát igazolódott, miszerint inkább kommentben jelentkeznek segíteni, de igazából nem jellemző rájuk a jelentkezés a proszociális feladatoknál. Ennek oka a zaklatók esetén az lehet, hogy a státuszukat a zaklatással tartják fent és így nincs szükségük proszociálisan segíteni, hogy társas előnyre tegyenek szert.⁵³

Érdekes jelenség a cyberbullying esetén, hogy a zaklató és áldozat szerep nem válik élesen szét, mint a tradicionális bullying esetén. Ezt jól láthatjuk akkor, amikor a kérdőív alapján verbális zaklatás áldozata, illetve hamisítás áldozata csoportokba tartozó résztvevők a Facebook szituációk során inkább bántalmazóként reagáltak, mint segítő, proszociális módon.

A résztvevők megtalálták a módját, hogyan ne reagáljanak a szimulált Facebook események során zaklatóként vagy proszociális viselkedést tanúsítva, ez rontott az eredményeken, így a későbbiekben javítani lehetne esetleg a válasz-

⁵² CASAS-DEL REY-ORTEGA-RUIZ 2013.

⁵³ KWAN-SKORIC 2013.; SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013.; PIESCHL-PORSCH-KAHL-KLOCKENBUSCH 2013.

lehetőségeken, valamint lehetővé tenni, hogy egyszerre több dolgot csinálhassanak az eseményekkel, például egyszerre szólhassanak hozzá és like-olhassák.

Meglepő eredmény, hogy a neten áldozattá válók sem jelentkeznek segíteni a proszociális feladatok esetén az áldozatoknak, de ez lehet azért, mivel nekik sem segít senki, ezért ők sem lesznek altruisták vagy pedig azért lettek áldozatok, mivel az EQ-juk alacsony, szociálisan nem olyan ügyesek,⁵⁴ így nem jelentkeznek inkább segíteni. Aki áldozattá válik, az történetek esetén ő is zaklató kommentet fűz hozzá. Ennek oka, hogy gyakran, aki maga is áldozat, bántalmazóként fog fellépni, vagy már bántalmazó volt és ezután esett ő is áldozatul, de a két szerep nem válik el nagyon egymástól a cyberbullying esetén, ezt is bizonyítja ez az eredmény és az, hogy aki magas pontot ért el a Cyberbully Kérdőívben szignifikánsan magasat ért el a Cybervictim Kérdőívben is. Egy másik magyarázat lehet, hogy a zaklatókról már korábban kiderült, hogy nemigen tudnak azonosulni mások állapotaival⁵⁵, ellentétben ezek szerint a tisztán áldozatokkal, akik hajlamosabbak segíteni, ez lehet a választóvonal, ami elválasztja a tisztán áldozatokat és azokat, akik zaklatók s áldozatok is, hogy ez utóbbiak nem képesek empátiára, a másokkal való együttérzésre és az arra való (proszociális, pozitív) reakcióra.

A Cyberbully Kérdőívben magas pontszámot elérők stratégiája a bántalmazó hozzászólás, nem szignifikáns tendencia szerint like-olják is a bántalmazó eseményeket, nem like-olnak proszociális módon, az áldozat, vagy az ő segítségére fellépő gyerek képét például, viszont a proszociális megosztás jellemző rájuk, nem jelentkeznek, amikor segíthetnék az áldozatot.

Aki a bántalmazó like-olás stratégiáját választja, nem fog proszociálisan kommentálni, vagyis segítő szándékkal az áldozat mellett kiállni. Ha valaki bántó módon szól hozzá az eseményekhez, nem jelentkezik, amikor a történet során a tanár úr felkéri a diákokat, hogy segítsenek az áldozatoknak valamilyen iskolai feladatban, nem kommentál proszociálisan, és nem is like-olja az áldozat képét vagy annak a gyerekeknek a képét, aki kiáll az áldozat mellett. Abból, hogy a bántalmazó diákokra a szituációk során is jellemző volt a zaklató módon like-olás és hozzászólás és nem reagáltak proszociálisan, látható, hogy a kialakított módszer a kérdőívvel összeegyeztethetően jól méri a cyberbullying jelenségét.

Ha valaki proszociális módon like-olt, akkor szignifikánsan valószínűbb, hogy jelentkezni fog a tanár felkérésére, amikor azon van a sor. Ha valaki kiáll az áldozat mellett, kommentben támogatja, akkor ő nem marad semleges a történetek során, vagyis a segítő viselkedést nyújtók konzisztensen viselkedtek a feladat során.

Akik bántalmazó módon osztanak meg dolgokat, a képeket proszociális kontextusban is meg fogják osztani, szóval lehet, hogy a megosztás, mint stra-

⁵⁴ SAHIN 2012.

⁵⁵ BARONCELLI–CIUCCI 2014.

tégia nem működik a cyberbullying vizsgálatakor, mivel a másik két esetben élesebben eltért, hogy, aki az egyik viselkedésformát a bántalmazó kategóriában műveli, a proszociálisban nem tette. Vagy a gyerekek, ha megosztanak, nem igazán figyelik, hogy milyen céllal teszik ezt. Egy másik magyarázat lehet arra vonatkozóan, hogy a megosztás, mint stratégia, miért nem ad konzisztens eredményt az lehet, hogy ez egy elég passzív módja a reakciónak és ez által is maradhattak semlegesek a résztvevők. Összességében inkább a hozzászólásokban és like-okban mutatkoztak inkább eredmények.

Röviden összegezve sikeresnek érzem a két kutatás eredményeit és fontosnak találok, hogy folytatódjanak a vizsgálatok a cyberbullying irányában, főleg azok a kutatások, amelyek során szituációkkal vizsgálják a jelenséget, a gyerekek aktív reakcióját váltják ki és nem csak merev válaszlehetőséget biztosító kérdőívekkel kutatnak. Nagyon releváns, hogy megismerjük ezt a rohamosan fejlődő és egyre több iskolában és a gyerekek mindennapi életében jelen lévő bántalmazási lehetőséget, mivel a gyerekek pszichés, szociális és fizikai állapotára is súlyos, negatív hatásai lehetnek.

Felhasznált irodalom

- ABELL-BREWER 2014 ABELL, L., BREWER, G. Machiavellianism, self-monitoring, self-promotion and relational aggression on Facebook. *Computers in Human Behavior* 36. (2014) 258-262.
- ANDREOU 2004 ANDREOU, E.: Bully/victim problems and their association with Machiavellianism and self-efficacy in Greek primary school children. *British Journal of Educational Psychology* 74 (2004) 297-309.
- AUSTIN-FARRELLY-
BLACK-MOORE
2007 AUSTIN, E.J., FARRELLY, D., BLACK, C., MOORE, H.: Emotional intelligence, machiavellianism and emotional manipulation: Does EI have a dark side? *Personality and Individual Differences* 43. (2007)., 179-189.
- BAUGHMAN-
DEARING-
GIAMMARCO-
VERNON 2012 BAUGHMAN, H. M., DEARING, S., GIAMMARCO, E., VERNON, P.A.: Relationships between bullying behaviours and the Dark Triad: A study with adults. *Personality and Individual Differences* 52.(2012) 571-575.
- BARLOW-QUALTER-
STYLIANOU 2010 BARLOW, A., QUALTER, P., STYLIANOU, M.: Relationships between machiavellianism, emotional intelligence and theory of mind in children. *Personality and Individual Differences* 48 (2010) 78-82.
- BARONCELLI-
CIUCCI 2014 BARONCELLI, A., CRUCCI, E.: Unique effects of different components of trait emotional intelligence in traditional bullying and cyberbullying. *Journal of Adolescence* 37. (2014) 807-815.
- CASAS-DEL REY-
ORTEGA-RUIZ 2013 CASAS, J. A., DEL REY, R., ORTEGA-RUIZ, R.: Bullying and cyberbullying: Convergent and divergent predictor variables. *Computers in Human Behavior* 29. (2013) 580-587.

- CETIN-YAMAN-PEKER 2011 CETIN, B., YAMAN, E., PEKER, A.: Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers and Education* 57 (2011) 2261-2271.
- DAMBACH 2011 DAMBACH, K. E.: Pszichoterror (mobbing) az iskolában. Bp., 2001.
- DREDGE-GLEESON-GARCIA 2014 DREDGE, R., GLEESON, J., GARCIA, X. P.: Presentation on Facebook and risk of cyberbullying victimisation. *Computers in Human Behavior* 40. (2014) 16-22.
- GARCIA-SIKSTRÖM 2014 GARCIA, D., SIKSTRÖM, S. The dark side of Facebook: Semantic representations of status updates predict the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences* 67. (2014) 92-96.
- KERIG-STELLWAGEN 2010 KERIG, P. K., STELLWAGEN, K. K.: Roles of callous-unemotional traits, narcissism and machiavellianism in childhood aggression. *J Psychopathol Behav Assess* 32. (2010) 343-352.
- KWAN-SKORIC 2013 KWAN, G. C. E., SKORIC, M. M. Facebook bullying: An extension of battles in school. *Computers in Human Behavior* 29. (2013) 16-25.
- KOKKINOS-KIPRITSI 2012 KOKKINOS, C. M., KIPRITSI, I.: The relationship between bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among preadolescents. *Social Psychology of Education* 15. (2012):10. 41-58.
- LAZURAS-BARKOUKIS-OURDA-TSORBATZOUZIS 2013 LAZURAS, L., BARKOUKIS, V., OURDA, D., TSORBATZOUZIS, H.: A process model of cyberbullying in adolescence. *Computers in Human Behavior* 29. (2013) 881-887.
- LI 2006 LI, Q.: Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International* 27. (2006) 157-170.
- LOMAS-STOUGH-HANSEN-DOWNEY 2012 LOMAS, J., STOUGH, C., HANSEN, K., DOWNEY, L. A.: Brief report: emotional intelligence, victimization and bullying in adolescents. *Journal of Adolescence* 35. (2012) 207-211.
- MAVROVELI-SÁNCHEZ-RUIZ 2011 MAVROVELI, S., SÁNCHEZ-RUIZ, M. J.: Trait emotional intelligence influences on academic achievement and school behavior. *British Journal of Educational Psychology* 81. (2011) 112-134.
- MIHÁLY 2003 MIHÁLY I. Az iskolai terror természetrajza. *Új Pedagógiai Szemle* 9. (2003) 75-80.
- NAGY 2010 NAGY H.: *A képesség alapú intelligencia modell érvényességének empirikus elemzése*. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Személyiség- és Egészségpszichológiai Program. Bp., 2010. (kézirat)
- OLWEUS 1994 OLWEUS, D.: Bullying at school: Long-Term Outcomes for the Victims and an Effective School-Based Intervention Program. In: Huesmann, L. R. (Ed.) *Aggressive Behavior: Current Perspectives*. New York, 1994. 97-130.
- PAÁL 2011 PAÁL T.: Machiavellianus döntéshozó stratégiák a szociális kapcsolatokban: A manipulatív viselkedés evolúciós perspektívája. Doktori (Ph. D.) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Doktori Iskola, Evolúciós és Kognitív Pszichológiai Program. Pécs, 2011. (Kézirat)

- PIESCHL-PORSCH-KAHL-KLOCKENBUSCH 2013
SAHIN 2012
- PIESCHL, S., PORSCH, T., KAHL, T., KLOCKENBUSCH, R.: Relevant dimensions of cyberbullying- Results from two experimental studies. *Journal of Applied Developmental Psychology* 34. (2013) 241-252.
- SAHIN, M.: The relationship between the cyberbullying/cybervictimization and loneliness among adolescents. *Children and Youth Services Review* 34. (2012) 834-837.
- SLONJE-SMITH-FRISÉN 2013
- SLONJE, R., SMITH, P. K., FRISÉN, A.: The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 29 (2013) 26-32.
- STEFFGEN-KÖNIG-PFETSCH-MELZER 2011
- STEFFGEN, G., KÖNIG, A., PFETSCH, J., MELZER, A.: Are cyberbullies less empathic? Adolescents' cyberbullying behavior and empathic responsiveness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 14. (2011) 643-648.
- SUTTON-KEOGH 2000
- SUTTON, J., KEOGH, E.: Social competition in school: Relationships with bullying, Machiavellianism and personality. *British Journal of Educational Psychology* 70. (2000) 443-456.
- VASSNÉ FIGULA és mtsai 2009
- VASSNÉ Figula E., MARGITICS F., BARCSA L., MADÁCSI M., PAUWLIK Zs., ROZGONYI T.: Az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásminták vizsgálata általános és középiskolai diákoknál. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 10. (2009) 77-110.
- WILSON-NEAR-MILLER 1996
- WILSON, D. S., NEAR, D., MILLER, R. R.: Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literature. *Psychological Bulletin* 119. (1996):2. 285-299.
- WILSON-NEAR-MILLER 1998
- WILSON, D. S., NEAR, D., MILLER R. R.: Individual differences in Machiavellianism as a mix of cooperative and exploitative strategies. *Evolution and Human Behavior* 19 (1998). 203-212.
- WONG-CHAN-CHENG 2014
- WONG, D. S. W., CHAN, H. C. O., CHENG, C. H. K.: Cyberbullying perpetration and victimization among adolescents in Hong Kong. *Children and Youth Services Review* 36. (2014) 133-140.

Lukács Dávid

Machiavellista személyek konfliktuskezelési stratégiái

Conflict resolution strategies of machiavellian persons

This study examines the conflict resolution strategies of machiavellian persons. In this study machiavellism was measured with the Mach-IV, and conflict resolution was measured with the TKI instrument. The study includes the preferation of conflict resolution styles and the comparison of these strategies to the average population and the preference order of them. This study shows that the individuals with lower machiavellism are as equally assertive as the individuals with higher machiavellism.

Elméleti háttér

A machiavellizmus történelme 1513-ig nyúlik vissza, amikor Niccolò Machiavelli, író, filozófus és politikus megírta *A fejedelem* című művét, amit az új uralkodónak, Lorenzo di Medicinek ajánlott, lojalitása jelképéül.¹ A könyvben Machiavelli a saját diplomáciai pályafutása során szerzett tapasztalataira alapozott, melynek alapján felvázolt egy olyan komplex, viselkedésbeli stratégiát, amelynek gyakorlásáról úgy vélte, hogy az segíthet az uralkodói hatalom megszerzésében és megszilárdításában. A Machiavelli által megfogalmazott stratégia két fő üzenetet hordoz. Egyrészt fontosnak tartja a jó benyomáskeltést: mivel azt javasolja, hogy az uralkodó barátságosnak és megbízhatónak mutassa magát, valamint keltsen szimpátiát másokban. Másrészt kihangsúlyozza, hogy ha az uralkodó érdekei azt kívánják meg, viselkedjen félelemkeltően, kegyetlenül, önző módon, valamint használjon manipulatív stratégiákat és használjon ki másokat. Ezen kívül, például ha az uralkodó hatalomgyakorlása forog kockán, mellőzze az erkölcs gyakorlását – például a cél elérésének érdekében a hazugság és a becste-

¹ SZIJJÁRTÓ 2014.

lenség is megengedetté válik számára.² A könyv tehát az ún. „a cél szentesíti az eszközt” típusú világnézet alapján íródott.³

Machiavelli műve mindmáig, fél évezreddel a publikálását követően is nagy hatást gyakorol filozófusok, politikatudománnyal foglalkozók és pszichológusok munkásságára.⁴ A pszichológiával foglalkozó szakemberek közül először Christie és Geis határozta meg a machiavellizmus fogalmát,⁵ amelyben a machiavellizmust egyfajta világnézeti stílusként, komplex viselkedésbeli stratégiaként ábrázolják.⁶ A machiavellista személyeket pedig úgy határozták meg, mint akik a saját céljaik elérése érdekében készek más személyek manipulálására és irányítására.

Machiavellista személyek bemutatása

Magas fokú machiavellista személyek jellemzése

A fentebb említett világnézeti stílust, személyiségjegyeket és komplex viselkedésbeli stratégiákat a machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyekre értjük. Ezen személyek önérvényesítő viselkedéses stratégiát követnek, ún. „szentesíti az eszközt” típusú világnézet alapján.⁷ Jellemző rájuk a cinizmus és a gyanakvó beállítódás más személyiségekkel és az emberiséggel kapcsolatban. Meg vannak győződve arról, hogy ha nem használnának ki másokat, akkor mások használnák ki őket – tehát világnézetüket másokra projiciálják.⁸

A magas fokú machiavellisták két fő jellemzőjét különböztethetjük meg: a mások manipulációjára, illetve mások kizsákmányolására irányuló hajlamot. Saját céljaik elérése érdekében többféle stratégiát alkalmazhatnak: meggyőzést, behízelgést, megtévesztést, vagy büntudat ébresztését.⁹ Ebből adódóan más személyeket akár kockázatos és/vagy normasértő cselekedetekre is képesek rávenni, csakhogy a másik fél hozzásegítse saját céljainak eléréséhez.¹⁰ Ehhez gyakran alkalmazott taktika a pozitív benyomáskeltés,¹¹ amely során palástolják mögöttes szándékaikat és kifejezetten jó benyomást igyekeznek kelteni. Az erre irányuló vizsgálatok azt mutatták, hogy független személyek hajlamosak voltak a magas fokú machiavellistákat okos, tehetséges, magabiztos, ambiciózus és domináns

² SZIJJÁRTÓ 2014.

³ WILSON –NEAR –MILLER 1996.

⁴ DAHLING –KUYUMCU –LIBRIZZI 2012.

⁵ CHRISTIE –GEIS 1970.

⁶ BERCZKEI 2009.; SZIJJÁRTÓ 2014.

⁷ PAÁL 2011.

⁸ GUNNTHORSDOTTIR –MCCABE –SMITH 2002.; JONES –PAULHUS 2009.

⁹ JONES –PAULHUS 2009.

¹⁰ FEHR –SAMSON –AULHUS 1992.

¹¹ GUNNTHORSDOTTIR –MCCABE –SMITH 2002.

jelzőkkel leírni.¹² Azonban ez a stratégia csak rövid távú nyereséget eredményez, ugyanis lelepleződés esetén a cserepartnernek nem kívánatos partnerként tartják számon őket a jövőben.¹³

Ez előbb említett társas kizsákmányolás például a bizalommal való visszaélésben, a kapott segítség viszonzásának megtagadásában mutatkozhat meg.¹⁴ Ez a viselkedés kockázatos lehet a számukra, mert a megkárosított partnerek a machiavellista személyek viselkedésére negatívan reagálhatnak, illetve nem kívánatos partnerként címkézhetik őket.¹⁵ Emiatt a magas fokú machiavellistákra leginkább akkor jellemző a kizsákmányolás, ha csekély a lebukás esélye.¹⁶ Ez hatványozottan igaz abban az esetben, ha mások megbíznak bennük. Lebukás esetén azonban más személyeknél gyakrabban és hihetőbben tagadják amorális viselkedésüket.¹⁷

Ezek a kutatások jól bejósolják a szervezeteken belüli működés módjukat is. Munkahelyükön nagyfokú hajlandóságot mutatnak a csalásra, az opportunizmusra, valamint az általuk birtokolt tudás és információ elhallgatására.¹⁸ Ebből adódóan a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek munkahelyi viselkedését kontraproduktívnak értékelhetjük.¹⁹ Ez megnyilvánulhat abban, hogy saját céljaik elérése érdekében gyakran kizsákmányolják társaikat.²⁰ Azonban kizsákmányoló stratégiákat – általában – csak abban az esetben használnak, amennyiben saját érdekük megkívánja. Ugyanakkor, ha érdekeik megkívánják, hajlandóak a csoportjukhoz való alkalmazkodásra és a normakövető viselkedésre is.²¹ Ez annak köszönhető, hogy a machiavellisták gondolkodásmódja és döntései tisztán racionális és nem morális alapokon nyugszanak.²² Alacsony szintű lelkiismerettel és moralitással rendelkeznek, viselkedés módjukat leginkább a megszerezhető nyereség befolyásolja.²³ Mindez fokozott mértékben megjelenik, hogyha más magas fokú machiavellistákkal alkotnak egy közösséget.²⁴

A machiavellista interperszonális attitűd és viselkedési stratégiák megértéséhez hasznos támpontot nyújt a rájuk jellemző személyiségjegyek áttekintése. Számos kutatás bizonyította, hogy ezen személyekre jellemző a hosztilitás, ki-

¹² CHERULNIK –WAY –AMES –HUTTO 1981.

¹³ WILSON –NEAR –MILLER 1996.

¹⁴ SZIJJÁRTÓ 2014.

¹⁵ GUNNTHORSODOTTIR –McCABE –SMITH 2002.

¹⁶ HARREL –HARTNAGELL 1976.

¹⁷ CHRISTIE –GEIS 1970.

¹⁸ DAHLING –WHITAKER –LEVY 2009.; LIU 2008.

¹⁹ SZIJJÁRTÓ 2014.

²⁰ FEHR –SAMSON –PAULHUS 1992.

²¹ CZIBOR –BERECZKEI 2011.

²² PAÁL 2011.

²³ SZIJJÁRTÓ 2014.

²⁴ DAHLING –HITAKER –LEVY 2009.

felé irányuló agresszió,²⁵ csökkent mértékű becsületesség,²⁶ csökkent mértékű barátságosság, a neuroticizmus,²⁷ a pszichoticizmus.²⁸ Ez utóbbi révén született meg „dark triad” („sötét triád”) fogalma – felismerve, hogy a machiavellizmus a nárcizmussal és a szubklinikai pszichopátiával három hasonló személyiségjegyen osztozik: az önzésben, az érzéketlenségben és a rosszindulatban.²⁹ Ezek az eredmények tehát engednek következtetni bennünket, hogy a machiavellista viselkedési világnézet mögött olyan személyiségjellemzők állnak, amelyek korrelálnak a bizalmatlansággal, a gyanakvással, az érzelmi labilitással, a rugalmas alkalmazkodó készséggel, valamint a segítőkészség hiányával.³⁰

Más elméletek ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a magas fokú machiavellistákra jellemző a „cool syndrome”, azaz az „emocinális hűvösség”.³¹ Ez a meghatározás elsősorban az interperszonális kapcsolatokban megjelenő érzelmek és az elmélyült kapcsolatok kerülését takarja.³² Érzelmi távolságtartás révén képesek az érzelmileg terhelt szituációkban távolságot tartani az érzelmektől és „hideg fejű”, racionálisan fókuszálnak céljaik elérésére. Ez az állapot megengedhetővé teszi számukra társaik kizsákmányolását, manipulálását.³³ Ezzel összefüggésben megállapították, hogy ezen személyek alacsony szintű empátiás készséggel és érzelmi intelligenciával rendelkeznek.³⁴

Alacsony fokú machiavellista személyek jellemzése

Az alacsony fokú machiavellistákat a legtöbb kutató nagy vonalakban úgy jellemzi, mint a magas fokú machiavellisták ellentétét,³⁵ mert másokra nem pusztán a saját céljaik eléréséhez közelebb segítő eszközként tekintenek és fontosnak tartják a társaikat, illetve fontos számukra a közösséghez való tartozás. Könnyen azonosulnak számukra fontos elvekkkel és emberekkel. A magas fokú machiavellistákkal ellentétben készek megelégedni a bizalmukat és nagyfokú hajlandóságot mutatnak az együttműködésre és altruizmusra.³⁶ Az én-központúság helyett sokkal inkább „mi-központúan” működnek. Kevésbé jellemző rájuk az amorális

²⁵ SZIJJÁRTÓ 2014.

²⁶ LEE – ASHTON 2005.

²⁷ JAKOBWITZ – EGAN 2006.

²⁸ ALLSOPP – EYSENCK – EYSENCK 1991.

²⁹ JONES – PAULHUS 2009.

³⁰ SZIJJÁRTÓ 2014.

³¹ CHRISTIE – GEIS 1970.; SZIJJÁRTÓ 2014.

³² SZIJJÁRTÓ 2014.

³³ CHRISTIE – GEIS 1970.; GUNNTHORSDOTTIR – MCCABE – SMITH 2002.

³⁴ JONES – PAULHUS 2009.

³⁵ PAÁL 2011.

³⁶ SZIJJÁRTÓ 2014.

viselkedés; a normák mind internalizált, mind externalizált minőségben jelentős szerepet játszanak a gondolkodásmódjukban és a viselkedésükben.³⁷

Emiatt fordulhat elő, hogy a magas fokú machiavellistákkal ellentétes első benyomást keltenek: úgy jellemezhetők, mint akik hiányában vannak a magabiztosságnak, szenzitívek, érzelmileg instabilak és alacsonyabb intelligencia-hányadossal rendelkeznek.³⁸ Tehát látható, hogy kevésbé jó benyomást tudnak kelteni, mint a magas fokú machiavellisták. Ugyanakkor ezt bizonyos stratégiákkal kifejezetten jól kompenzálják. Jellemzőek rájuk egyes negatív benyomáskeltési módszerek, például az ún. „sandbagging” (vagy „homokzsák”) stratégia.³⁹ Ezen taktika során a személy tehetetlennek és inkompetensnek tettei magát, hogy más személyek megsajnálják, törődjenek vele és segítsenek neki elérni egy esetlegesen kitűzött célt. (Ehhez például a machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyek túlságosan hiúak, dominánsak, vagy agresszívak, ezért ők nem alkalmazzák ezt a fajta taktikát

Ezen szakirodalmak alapján az alacsony machiavellizmussal jellemezhető személyek – bizonyos interperszonális taktikákat kivéve – úgy tűnnek, mint akik csak proszociális módon viselkednek, az amorális cselekedeteket pedig kerülik. Ez nem teljesen van így, ennél sokkal árnyaltabb e személyek működése.⁴⁰ Például Harrel és Hartnagell vizsgálatában⁴¹ alátámasztotta, hogy az alacsony fokú machiavellisták is képesek a normákat áthágni és csalni, amennyiben igazságtalanok voltak velük szemben (mintegy büntetésésként alkalmazva a csalást). Ennek ellenére a morális elvek miatt jelentősen nehezebben tudják függetleníteni magukat a szituációban megjelenő negatív emócióktól, pszichésen megviseli őket a csalás.⁴² Készek nyíltan vállalni tetteikért a felelősséget (habár megjegyzendő, hogy kevésbé meggyőzően tagadnak, mint a magas fokú machiavellisták).⁴³

Ezen elméleteket és kutatásokat alátámasztja és megmagyarázza, hogy az alacsony fokú machiavellisták nem tudnak érzelemmentes döntéseket hozni. Az általuk okozott amorális viselkedések következménye komoly emocionális változást okoz náluk, amely alól nehezen tudják kivonni magukat.⁴⁴ Ezzel kapcsolatban kimutatták, hogy en személyek magas empátiás képességgel⁴⁵, altruizmus és magas emocionális intelligencia-hányadossal⁴⁶ rendelkeznek. Ugyanakkor

³⁷ PAÁL 2011.

³⁸ GUNNTHORSDOTTIR –McCABE –SMITH 2002.

³⁹ JONES –PAULHUS 2009.

⁴⁰ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁴¹ HARREL –HARTNAGELL 1976.

⁴² JONES –PAULHUS 2009.

⁴³ HARELL –HARTNAGELL 1976.

⁴⁴ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁴⁵ ALI –AMORIM –CHAMORRO-PREMUZIC 2009.

⁴⁶ SZIJJÁRTÓ 2014.

saját amorális viselkedésükkel elnézőbbek, ha a másik fél csalásáról tudomást szereznek.⁴⁷

Konfliktus, mint társas dilemmahelyzet

Tehát különböző fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek más-más stratégiákat használnak céljaik elérése érdekében. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy minden cél és törekvés, amennyiben mások céljaival és törekvéseivel ütközik, konfliktushelyzetet hoz létre. A konfliktus Smith és Mackie⁴⁸ definíciója szerint „két vagy több résztvevő fél céljai között észlelt összeférhetlenség”. Szekszárdi Júlia⁴⁹ szerint pedig a konfliktus „olyan ütközés, amelynek során igények, szándékok, vágyak, törekvések, érdekek, szükségletek, nézetek, vélemények, értékek kerülnek egymással szembe”. Ennek következtében – szituációtól és személyiségjegyeiktől függően – vagy konfliktuskezelő viselkedés, vagy pedig elfojtás fog megvalósulni.⁵⁰

Mivel ezek a stratégiák társas közegben valósulnak meg, ajánlott megvizsgálni a társas interakciókat is. Konfliktushelyzetben a saját és mások cselekedetei kölcsönös függésben állnak egymással, ezért ún. társas dilemmahelyzeteknek tekintjük azt.⁵¹ Ez az egymásrautaltság azt jelenti, hogy a két fél viselkedésmódja kölcsönhatásban áll egymással, azaz mindkét fél reakciója befolyásolja a szituáció kimenetelét.⁵² A helyzet alapdilemmája az érdekkonfliktus: ha saját érdekeinket próbáljuk érvényesíteni, azzal kárt okozunk a másik fél számára. Azonban ha a másik fél érdekeit tartjuk szem előtt, az veszteséget jelent a saját magunk számára.⁵³ Minden társas dilemmahelyzet esetében azonban el kell döntenünk, hogy önérdék-érvényesítő és/vagy kooperatív stratégiát használunk a szituáció megoldására.⁵⁴ Ezeket a stratégiákat a továbbiakban konfliktuskezelési stratégiáknak nevezzük.

Konfliktuskezelési stratégiák

A konfliktuskezelést olyan módszerek és folyamatok következményeiként írhatjuk le, amelyek megkönnyítik a konfliktus lezárását. Ezen viselkedési mó-

⁴⁷ JONES –PAULHUS 2009.

⁴⁸ SMITH –MACKIE 2004. 793.

⁴⁹ SZEKSZÁRDI 2008. 31.

⁵⁰ MILICZ 2011.

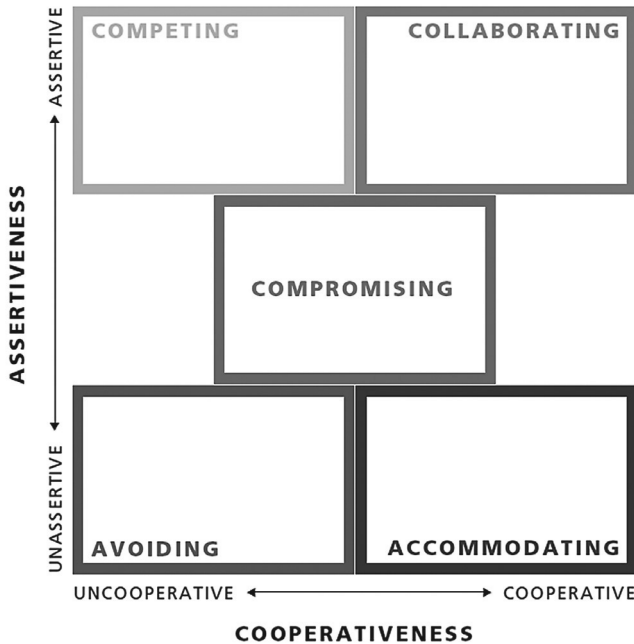
⁵¹ SMITH –MACKIE 2005.

⁵² FISKE 2006.

⁵³ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁵⁴ BLAKE –MOUTON 1964.; SMITH –MACKIE 2005.

dokat (vagy stratégiákat) két dimenzió alapján írhatjuk le: az önérvényesítés és az együttműködés⁵⁵ mentén (1. ábra). Az önérvényesítés dimenziója azt írja le, hogy egy személy milyen mértékben törekszik saját érdekeinek érvényesítésére, míg az együttműködés azt mutatja meg, hogy az egyén milyen mértékben törekszik arra, hogy a másik féllel együttműködjön. Ez alapján a két dimenzió alapján ötféle, sajátos konfliktuskezelési módot határozhatunk meg.⁵⁶

1. ábra Konfliktuskezelési stílusok felosztása az aszertivitás (assertiveness) és kooperativitás (cooperativeness) dimenziója mentén. (Collaborating = problémamegoldó-, competing = versengő-, accomodating = alkalmazkodó-, avoiding = elkerülő-, compromising = kompromisszumkereső konfliktuskezelési stílus.)⁵⁷

Az elkerülés: nem önérvényesítő és nem együttműködő konfliktuskezelési mód. Jellemző az elkerülő magatartást mutató személyre a tétlenség és a paszszivítás. A konfliktusgazda ebben az esetben csak „áll és vár” („wait and see”),

⁵⁵ FORSYTH 2009.

⁵⁶ GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁵⁷ THOMAS –KILMANN 2008.

engedve, hogy a dolgok maguktól kialakuljanak.⁵⁸ Az elkerülés azonban rossz stratégia a magas intenzitású konfliktushelyzetekben, mert megeshet, hogy kicsúszik a személy kezéből a kontroll.⁵⁹

Az alkalmazkodás: nem önérvényesítő, együttműködő konfliktuskezelési mód. A versengés ellentétéként, egyfajta proszociális attitűdként fogható fel. A konfliktushelyzet esetén a személy passzivitásával engedi, hogy másik fél vágyai, céljai teljesüljenek, ezáltal óvja meg a kapcsolatát a másik féellel.⁶⁰ Ez esetben nem történik meg a saját célok, szándékok határozott érvényesítése, ellenben ha később reciprocitás történik, az egyén számára adaptív stratégia-ként lehet.⁶¹

A versengés: önérvényesítő, nem együttműködő konfliktuskezelési mód. A versengő konfliktuskezelési módot alkalmazó személyre jellemző a magas asszertivitás és az alacsony empátia. A versengő személy képes mások rovására is érvényesíteni saját szándékait, mert a konfliktushelyzetben győztest és vesztest lát egymással szemben („win or lose”). Csoportos helyzetben dominanciára akar törni.

A problémamegoldás: önérvényesítő, együttműködő konfliktuskezelési mód. Az elkerülés ellentétéként írható le. Jellemző rá a magas szintű asszertivitás és magas empátia egyaránt. Általában azokban a helyzetekben alkalmazza az egyén a problémamegoldó stratégiát, amikor egy konfliktus megoldásában mind maga, mind mások egyaránt érdekeltek. Ebben a konfliktushelyzetben arra törekszik, hogy olyan megoldást találjon, amitől mind magának, mind pedig másoknak kielégülnek az igényei („win-win” helyzet).⁶² Problémamegoldó stratégia például, hogyha egyének szövetkeznek az erőforrások megszerzésnek érdekében, hogy ne kelljen versenyezniük egymás ellen. Ezen kívül, akik másokkal együttműködve oldják meg a konfliktusaikat, erősebb és hosszabb távú társas kapcsolatokat tudnak kialakítani.⁶³

A kompromisszumkeresés: önérvényesítés és együttműködés közötti átmenet. A kompromisszumkereső stratégiát alkalmazó személy közepes mértékben nézi a saját és mások érdekeit. Azt az interakciót figyeli, hogy más mennyire viszonzozza saját erőfeszítéseit. Hajlandó lemondani saját szándékainak egy részéről, ha a másik fél is ugyanezt teszi.⁶⁴

⁵⁸ BAYAZIT –MANNIX 2003.

⁵⁹ FORSYTH 2009.

⁶⁰ FORSYTH 2009.; GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁶¹ GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁶² FORSYTH 2009.; GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁶³ BERCZKEI 2011.

⁶⁴ FORSYTH 2009.; GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

Célkitűzések és kutatói kérdések

Jelen dolgozat fő célkitűzése, hogy megvizsgálja, hogy a machiavellizmus különböző fokával jellemezhető személyeknek mennyiben különböznek a problémamegoldó stratégiái. A fentebb bemutatott szakirodalmak mind azt vetítetik előre, hogy a machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyek leginkább asszertív konfliktusmegoldó stratégiákat alkalmaznak a konfliktusok (társas dilemmahelyzetek) esetén. Ugyanakkor valószínűsíthető esetükben a kooperatív stratégiák csökkent mértékű alkalmazása. Ezzel szemben a machiavellizmus alacsony fokával jellemezhető személyek esetében azt feltételezhetjük, hogy főképp kooperatív stratégiákat alkalmaznak. Ugyanakkor esetükben – lévén, hogy szenzitívek a másik fél kizsákmányolására⁶⁵ – valószínűsíthetjük, hogy az asszertív stratégiák alkalmazása a normál mértékű machiavellizmussal jellemezhető személyekhez viszonyítva magasabb mértékben fordul elő.

Ezekből az előfeltételezésekből kiindulva jelen kutatás előtt kettős cél került kitévésre. Egyrészt, meg kell vizsgálnunk az alacsony-, a normál- és a magas machiavellizmussal jellemezhető személyekre jellemző konfliktuskezelési stratégiákat és azokat elhelyezni az asszertív és/vagy a kooperatív konfliktuskezelési stratégiák csoportjába. Ekképpen a konfliktuskezelési stratégiák és dimenziók alapján összehasonlíthatóvá válik a három csoport. Másrészt pedig érdemes megvizsgálnunk mindhárom csoport esetében a preferált konfliktuskezelési stratégiákat, konfliktuskezelési preferencia-rangsort létrehozva. Ez a különböző fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek konfliktuskezeléséről még komplexebb képet vázolhat fel.

Hipotézisek

1. A magas machiavellizmussal jellemezhető csoport a normál machiavellizmussal jellemezhető csoporthoz képest kisebb mértékben használ kooperatív és nagyobb mértékben használ asszertív konfliktuskezelési stratégiákat.
2. Az alacsony machiavellizmussal jellemezhető csoport a normál machiavellizmussal jellemezhető csoporthoz képest nagyobb mértékben használ kooperatív és nagyobb mértékben használ asszertív konfliktuskezelési stratégiákat.

⁶⁵ PAÁL 2011.

Módszer

Mérőeszközök

A machiavellizmus mérőeszközeként a Mach-IV. kérdőív került kiválasztásra. A kérdőívet Christie és Geis alkotta meg⁶⁶ – amellyel eredetileg a vezető beosztású személyek gondolkodásmódját és manipulatív stratégiáit, vagyis az ún. politikus beállítottságát („political beliefs”) szeretne volna mérni.⁶⁷

Christie és Geis a Mach-IV. kérdőív megalkotásánál Niccolò Machiavelli *A fejedelem* c. és az *Értekezések* Titus Livius Római történeteinek X. első könyve fölött c. művét vette alapul.⁶⁸ Az imént említett két műből Christie és Geis eredetileg 71 állítást választott ki, amit végül 20 állításra redukált. A kérdőíven belül három fő dimenziót különböztethetünk meg: társas interakciók során alkalmazott manipulatív taktikákat, cinikus világnézet (másokat megbízhatatlannak, gyengének és öncélúnak tartanak), valamint a konvencionális erkölcsi és etikai szabályok figyelmen kívül hagyását.⁶⁹

A ma használatos Mach-IV. kérdőív esetén 10 item a Niccolò Machiavelli fentebb említett két művének gondolkodásmódját és világnézetét tükrözi, illetve további 10 item ezzel a szellemiséggel ellentétes álláspontot képvisel.⁷⁰ Ezeket az itemeket – attól függően, hogy mennyire értenek egyet, illetve mennyire nem értenek egyet az adott állítással – hétfokú Likert-típusú skálán kell értékelniük a teszt kitöltőinek. A pontozás során az inverz itemek pontszámait megfordítjuk és hozzáadjuk a normál pontozású itemekhez, valamint a könnyebb értelmezhetőség végett a kapott pontértékekhez további 20 pontot adunk hozzá. Ekképpen a kérdőívet kitöltők minimum 40 pontot, míg maximum 160 pontot érhetnek el. Christie és Geis meghatározása alapján a 80 pontnál alacsonyabb pontszámot elérő személyek alacsony machiavellizmussal-, a 80-120 pont közötti pontszámot elérő személyek normál machiavellizmussal-, valamint a 120 pont feletti pontszámot elérők magas machiavellizmussal jellemezhetők.⁷¹

A konfliktuskezelés mérőeszközeként a Thomas-Kilmann Konfliktuskezelési Kérdőív (Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument – TKI) került felhasználásra. A TKI kérdőívet Kilmann és Thomas alkotta meg.⁷² Az alapkonceptiót, miszerint a konfliktuskezelést öt fő stílusra lehet osztani, Blake és Mouton⁷³ írta

⁶⁶ CHRISTIE –GEIS 1970.

⁶⁷ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁶⁸ MACHIAVELLI 1531/1862.; MACHIAVELLI 1532/1964.

⁶⁹ DAHLING –WHITAKER –LEVY 2009.

⁷⁰ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁷¹ CHRISTIE –GEIS 1970.

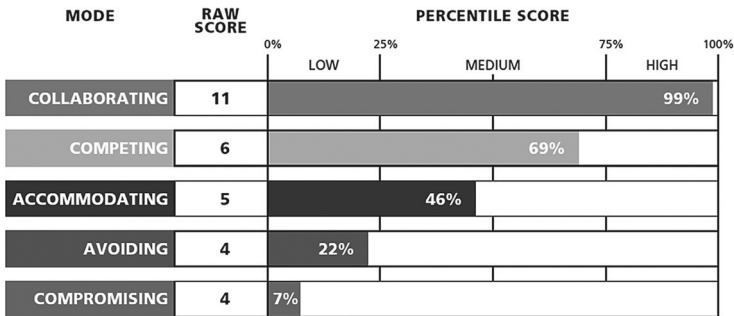
⁷² KILMANN –THOMAS 1977.

⁷³ BLAKE –MOUTON 1964.

le először. Blake és Mouton az általa leírt öt konfliktuskezelési stílussal a magas pozícióban lévő személyek vezetői stílusát kívánta vizsgálni. Az általuk meghatározott öt konfliktuskezelési stílus a következő volt: elkerülés, versengés, alkalmazkodás, kompromisszumkeresés és problémamegoldás. Ez az öt stílus Thomas⁷⁴ szerint elhelyezhető két különálló dimenzió, az asszertivitás (vagyis az önérdek-érvényesítés), illetve a kooperáció (együttműködés) dimenziója mentén. Az együttműködés dimenziója azt mutatja meg, hogy az adott személy mennyire veszi figyelembe mások érdekeit és hogy mennyire hajlandó azokat kielégíteni. Az önérvényesítés dimenziója pedig azt mutatja meg, hogy a személy milyen mértékben kíséri szem előtt és milyen mértékben érvényesíti a saját érdekeit.⁷⁵ Ezek alapján a versengés asszertív, de nem kooperatív; a problémamegoldás asszertív és kooperatív; az elkerülés nem asszertív és nem kooperatív; az alkalmazkodás nem asszertív, de kooperatív; a kompromisszumkeresés pedig közepes mértékben asszertív és közepes mértékben kooperatív konfliktuskezelési stílus.

A TKI teszt 30 darab feleletválasztást („A” vagy „B”) foglal magában. A kérdőívet kitöltő személynek a két lehetséges válaszlehetőség közül a konfliktushelyzetben megjelenő viselkedésével leginkább konzisztens állítást kell bekarikáznia. Minden egyes feleletválasztás bekarikázott betűjele hozzátartozik egy konfliktuskezelési stratégiához.

Herk, Thompson, Thomas és Kilmann nemzetközi vizsgálata⁷⁶ révén elkülöníthetővé vált e stratégiák alacsony-, normál- és magas szintje is. Ezek alapján egyéni profilokat is alkothatunk a kérdőívet kitöltő személyről (2. ábra).

2. ábra Egyéni konfliktuskezelési profil. Collaborating = problémamegoldó-, competing = versengő-, accomodating = alkalmazkodó-, avoiding = elkerülő-, compromising = kompromisszumkereső konfliktuskezelési stílus⁷⁷

⁷⁴ THOMAS 1976.

⁷⁵ THOMAS 1976.

⁷⁶ HERK –THOMPSON –THOMAS –KILMANN 2011.

⁷⁷ THOMAS –KILMANN 2008.

Meskó, Láng, Ferenczhalmy, Miklós és Glöckner számításai⁷⁸ alapján (3. ábra) pedig kialakíthatjuk az önérvényesítés és az együttműködés faktort is. Az önérvényesítés (asszertivitás) faktor pontszámai a versengés és elkerülés faktorok különbségének, valamint a problémamegoldás és alkalmazkodás faktorok különbségének az összege. Az együttműködés (kooperativitás) faktor pontszámai pedig a problémamegoldás és versengés faktorok különbségének, illetve az alkalmazkodás és az elkerülés faktorok különbségének az összegéből rajzolódott ki.

$$\begin{aligned} \text{asszertivitás} &= (\text{versengés} - \text{elkerülés}) + (\text{együttműködés} - \text{alkalmazkodás}) \\ \text{kooperativitás} &= (\text{együttműködés} - \text{versengés}) + (\text{alkalmazkodás} - \text{elkerülés}) \end{aligned}$$

3. ábra Asszertivitás és kooperativitás számításának képlete (forrás: Meskó–Láng–Ferenczhalmy–Miklós–Glöckner 2013.)

A minta leírása

A kutatás online kérdőív formájában került felvételre. Ez a kísérletben részt vevő személyek esetében azért rendkívül lényeges, mert az eljárás az anonimitást maximálisan biztosítja. Az anonimitás miatt pedig kevésbé törekszenek a kísérleti személyek a jó benyomáskeltésre, tehát ez az eljárás megnöveli az őszinte válaszadás lehetőségét.

A kutatás teljes elemszáma 412 fő (N=412), amelyből 77 fő (18,7%) férfi és 335 fő (81,3%) nő. Életkor szerint 18 és 65 év közötti szórásban találhatóak a kérdőívet kitöltő személyek, az átlagéletkoruk pedig 30 év.

Továbbá a Mach-IV. kérdőív faktorai alapján (lásd 2.1.1. fejezet) megkülönböztethetjük az alacsony-, a normál- és a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek csoportjait, illetve TKI kérdőív alapján (lásd 2.1.2. fejezet) elkülöníthetjük a konfliktuskezelés stratégiáinak (versengés, problémamegoldás, kompromisszumkészség, elkerülés, alkalmazkodás) különböző mértékű (alacsony, normál, magas) megnyilvánulásait. A Mach-IV. pontszámok alapján megkülönböztetjük a 80 főből álló (19,4%) alacsony-, a 313 főből álló (76%) normál- és a 19 főt számláló (4,6%) magas machiavellizmussal jellemezhető csoportot. Versengés alapján 167 fő (40,5%) alacsony-, 164 fő (39,8%) normál mértékben- és 81 fő (19,7%) magas mértékben versengő. Problémamegoldás szempontjából 151 főnek (36,7%) alacsony-, 234 főnek (56,8%) átlagos- és 27 főnek (6,6%) magas mértékű a problémamegoldó készsége. Kompromisszumkészség tekintetében 60 fő (14,6%) alacsony-, 276 fő (67%) normál -, 76 fő (18,4%) ma-

⁷⁸ MESKÓ –LÁNG –FERENCZHALMY –MIKLÓS –GLÖCKNER 2013.

gas kompromisszumkészséggel rendelkezik. Elkerülés alapján 82 fő (19,9%) alacsony-, 192 fő (46,6%) átlagos-, 138 fő (33,5%) magas elkerülési stratégiát mutat. Alkalmazkodás szempontjából pedig 78 fő (18,9%) alacsony-, 158 fő (38,3%) normál - és 176 fő (42,7%) magas alkalmazkodóképességgel rendelkezik.

Statisztikai módszerek

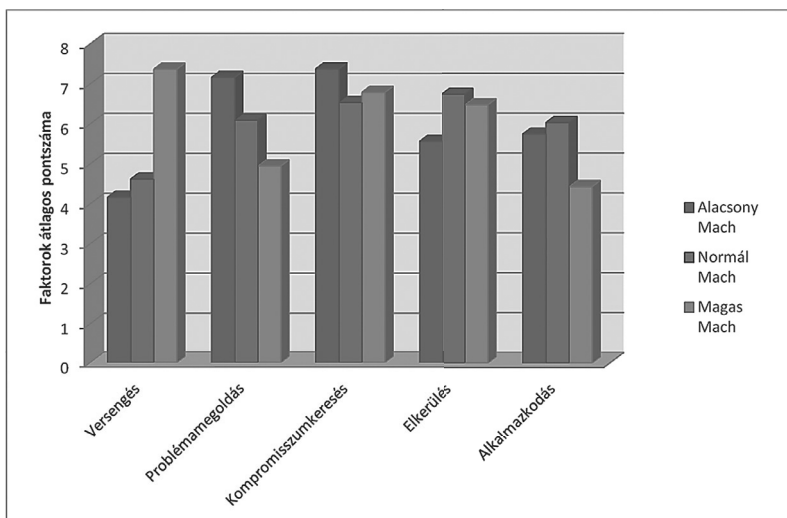
Az adatgyűjtés egy hónap után került lezárásra – ez idő alatt összegyűlt 412 fő adatait tartalmazza jelen kutatás. Az adatokat az IBM SPSS Statistics 17.0 program segítségével elemeztük. Az eredmények több szempontú független mintás varianciaanalízis-vizsgálaton alapulnak. A számítás során a homogenitás figyelembe lett véve, valamint elvégeztünk deskriptív statisztikákat és Bonferroni-féle post hoc összehasonlító elemzést is.

Eredmények

A többszempontú független mintás varianciaanalízis során bebizonyosodott, hogy a különböző fokú machiavellizmussal jellemezhető csoportok más-más mértékben használják a különböző konfliktuskezelési stratégiákat. Szignifikáns eredményt láthatunk mind az önérdekérvényesítés- ($F(2,409)=5,098, p<0,01$), mind az együttműködés ($F(2,409)=15,759, p<0,001$) dimenziójában. A post hoc elemzés megmutatta, hogy az önérdek érvényesítése kevésbé jellemzőbb a normál mértékű machiavellizmussal jellemezhető csoportra, mint az alacsony, vagy magas mértékű machiavellizmussal jellemezhető csoportra. Ugyanakkor az alacsony- és magas fokú machiavellizmussal jellemezhető csoport között nem találtunk szignifikáns különbséget. A kooperáció post hoc vizsgálatánál láthatóvá vált, hogy a magas machiavellista csoportba tartozó személyek együttműködési stratégiája volt a legalacsonyabb mértékű. Ezt követte a normál machiavellista csoportba tartozó személyek- végül az alacsony machiavellista csoportba tartozó személyek pontszáma – vagyis az utóbbi csoport mutatta a legnagyobb hajlandóságot az együttműködésre.

Ha a konfliktuskezelő stratégiákat is összehasonlítjuk egymással, még árnyaltabb képet kaphatunk (4. ábra). A versengő ($F(2,409)=8,361, p<0,001$), a problémamegoldó ($F(2,409)=11,535, p<0,001$), a kompromisszumkereső ($F(2,409)=5,528, p<0,01$), az elkerülő ($F(2,409)=5,528, p<0,01$) és az alkalmazkodó ($F(2,409)=4,148, p<0,05$) konfliktuskezelés esetén is szignifikáns különbséget láthatunk a különböző csoportok között. Versengés tekintetében a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek gyakrabban használnak versengő stratégiát, mint az alacsony machiavellizmussal-, vagy normál machiavellismus-

sal jellemezhető személyek. Ugyanakkor az utóbbi két csoport között nem találtunk szignifikáns eltérést. A problémamegoldásra legkevésbé a magas machiavellista csoportba tartozó egyének törekednek. Náluk nagyobb hajlandóságot mutattak a normál machiavellizmussal jellemezhető személyek, náluk pedig az alacsony machiavellista csoportba tartozó egyének. Kompromisszumkeresésre az alacsony machiavellista csoportba tartozó személyek nagyobb mértékben hajlanak a kompromisszumkeresésre, mint a normál machiavellista csoportba tartozó személyek. Ugyanakkor a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek kompromisszumkeresési hajlandósága statisztikailag nem különbözik szignifikánsan a másik két csoporttól. Elkerülésre az alacsony machiavellizmussal jellemezhető személyek kevésbé hajlamosak, mint a normál machiavellista csoportba sorolható egyének. Ugyanakkor a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek statisztikailag nem különböznek szignifikánsan a másik két csoporttól elkerülés szempontjából. Továbbá elmondhatjuk, hogy a magas machiavellizmussal jellemezhető személyek kevésbé preferálják az alkalmazkodó stratégiát, mint a normál machiavellista csoportba tartozó személyek. Az alacsony machiavellizmussal jellemezhető személyek ugyanakkor statisztikailag nem különböznek szignifikánsan az alkalmazkodó konfliktuskezelési stratégia alkalmazásában a másik két csoporttól.

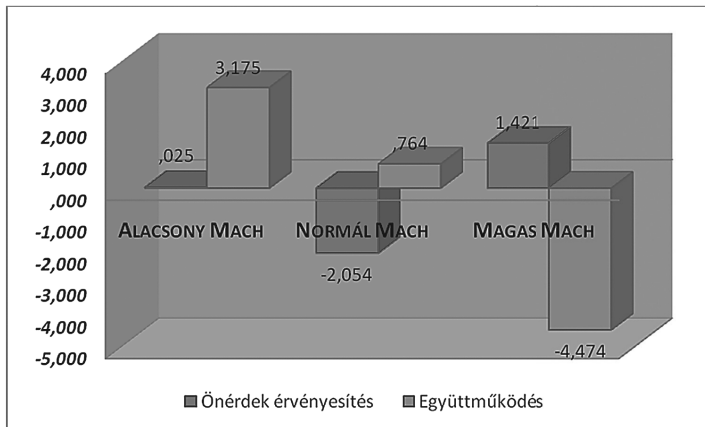

4. ábra Konfliktuskezelési stratégiák alkalmazásának mértéke a Mach-IV. pontszámok alapján kialakított kategóriák alapján

Megvitatás

Normál fokú machiavellista személyek jellemzése

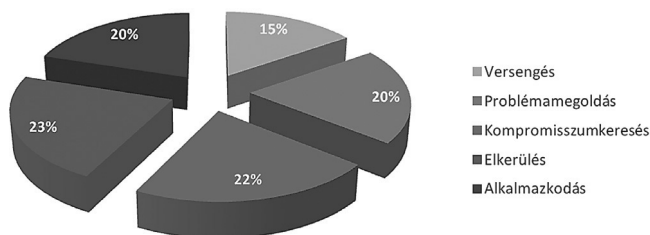
A normál fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek konfliktuskezelésében látható, hogy az önérdék-érvényesítés dimenzió esetében mind az alacsony-, mind a magas machiavellizmussal jellemezhető személyekhez viszonyítva alacsonyabb pontszámot értek el, tehát relatíve kevesebbszer alkalmaznak önérvényesítő viselkedési stratégiákat. A kooperáció dimenzió esetében azonban látható, hogy a magas machiavellizmussal jellemezhető személyekhez viszonyítva magasabb, míg az alacsony machiavellizmussal jellemezhető személyekhez képest alacsonyabb pontszámot értek el – tehát előbbi csoporthoz viszonyítva relatíve gyakrabban, utóbbihoz viszonyítva relatíve ritkábban működnek együtt másokkal (5. ábra). Ez azt jelenti, hogy a normál fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek konfliktushelyzet (szociális dilemma) esetén fokozottan hajlamosak lemondani saját céljaikról, illetve mások céljait mérsékelten, de engedik érvényesülni (5. ábra).

5. ábra A machiavellizmus alacsony-, normál és magas fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelésének ábrázolása önérdék-érvényesítés és együttműködés dimenzió mentén

Ha megnézzük a csoport problémamegoldó stratégiáinak preferencia-sorrendjét, láthatjuk, hogy e személyek leggyakrabban az elkerülő konfliktuskezelési stratégiákkal élnek. Ez a fajta stratégia se nem asszertív, se nem kooperatív stratégia. Ez arról tanúskodik, hogy leggyakrabban kitérnek a konfliktushely-

zet megoldása elől, valamint engedik, hogy a dolgok maguktól kialakuljanak, úgymond „sodródni az árral”.⁷⁹ Szintén gyakran alkalmazott stratégiájuk a kompromisszumkeresés. Ez a fajta stratégia átmenet az önérvényesítés és az együttműködés stratégiája között. Tehát e személyek hajlamosak arra, hogy lemondjanak szándékaik egy részéről és ugyanezt követeljék meg a másik féltől.⁸⁰ Amennyiben a másik fél nem viszonzja a személy erőfeszítéseit, kivonja azokat az interakcióból.⁸¹ Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a normál fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek által legkevésbé használt konfliktuskezelési stratégiája a versengés. A versengés magas fokú önérvényesítést és kooperáció hiányát jelenti. Tehát elmondható, hogy e személyek kevésbé hajlamosak arra, hogy mások kárára érvényesítsék szándékaikat.

6. ábra A machiavellizmus normál fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelési stratégiáinak megoszlása, preferencia-rangsor szerint

Ha a fentebb látható stratégiák pontszámait behelyettesítjük a TKI-profilba, megkapjuk a stratégiák átlagpopulációhoz viszonyított minőségét (7. ábra). Ez alapján a normál fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek kompromisszumkereső, problémamegoldó és versengő stratégiája az átlagpopulációhoz hasonló értéket mutat. Az elkerülő stratégia szempontjából érdemes kiemelni, hogy bár az átlagpopulációhoz viszonyítva normál értéket ér el, mégis a felső határérték közelében helyezkedik el. Tehát e személyek esetében láthatunk egyfajta tendenciát a passzivitásra és a tétlenségre. Ugyanakkor az alkalmazkodás az átlagpopulációt meghaladó értéket mutat. Ez szintén megerősíti az egyén passzivitására és tétlenségére való hajlamot, ugyanakkor kifejezhet egyfajta empatikus, proszociális attitűdöt is. Mert habár ez a konfliktusmegoldó stratégia nem vezet hozzá az egyént céljai megvalósulásához, ha később reciprocitás történik, közép- és hosszú távon adaptív stratégia lehet az egyén számára.⁸²

⁷⁹ BAYAZIT –MANNIX 2003.

⁸⁰ FORSYTH 2009.; GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁸¹ FORSYTH 2009.; GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

⁸² GOLDFIEN –ROBBENOLT 2007.

ről. Ez arra vezethető vissza, hogy a machiavellista személyek gondolkodásmódja és döntéshozatala tisztán racionális és nem pedig morális alapokon nyugszik, illetve jellemző rájuk a „cool syndrom”.⁸⁴ Ennek köszönhetően társas dilemmahelyzetben kevésbé (vagy egyáltalán nem) veszik figyelembe a másik fél szándékát és céljait. A fókuszba a saját céljaikat helyezik.

Ezen személyek a kooperativitás dimenziójában relatíve alacsony pontszámot értek el, vagyis kevésbé hajlamosak kooperatív stratégiák alkalmazására. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy ezen személyekre alacsony empátia és emocionális intelligencia jellemző. (Egyes szerzők⁸⁵ a kooperativitás dimenziót egyenesen empátia dimenzióknak nevezik.) Ennek oka az lehet, hogy e személyek bizalmatlanok, gyanakvóak, attól tartanak, hogy mások csak kihasználnák őket⁸⁶, ezért „megelőző csapásként” inkább kihasználnak másokat, mintsem együttműködjenek velük.

Ha preferencia-sorrendet állítunk fel, láthatjuk, hogy az általuk leggyakrabban használt konfliktusmegoldó stratégia a versengés. A versengés nem kooperatív és magasan asszertív konfliktuskezelési stratégia. Tehát ezen személyek képesek mások rovására érvényesíteni a céljaikat, mert úgy hiszik, hogy egy társas dilemmahelyzet alkalmával az egyik fél győztesként, a másik fél pedig vesztesként fog kilépni az interakcióból. Második leggyakoribb stratégiájuk kompromisszumkeresés, amely félig asszertív és félig kooperatív stratégia. Ez azt jelelheti, hogy megtartják saját szándékaik egy részét, ugyanakkor a másik fél szándékainak is csak egy szeletét engedik megvalósulni. Ebből arra következtethetünk, hogy a maximális haszonszerzés helyett ezen személyek megpróbálnak abszolút hasznot realizálni, a másik fél kárára⁸⁷. Ezek láttán nem meglepő, hogy a problémamegoldás stratégiáját csak az alkalmazkodás stratégiájánál alkalmazzák gyakrabban. Az alkalmazkodó stratégia maga után vonná, hogy feladják saját céljaikat és kooperatív stratégiákat alkalmazzanak a másik fél irányába. A machiavellista személyek ezzel szemben pedig törekednek a saját céljaik elérésére, illetve mások céljainak megakadályozására – hogyha érdekük fűződik hozzá (8. ábra).

Ha e stratégiák pontszámait behelyettesítjük a TKI-profilba (9. ábra) láthatjuk, hogy a magas fokú machiavellisták a populáció felső 25%-ához illeszkedően magas versengéssel jellemezhetőek. Ez előre vetíti, hogy ezek a személyek hajlamosak másokat – versenyezve, taktikázva (érvekkel, sértegetéssel, vádakkal, erőszakkal) – rákényszeríteni saját nézeteinek elfogadására.⁸⁸ Illetve jellemző lehet rájuk a hatalomvágy. Ez utóbbit például azzal is alátámaszthatjuk, hogy

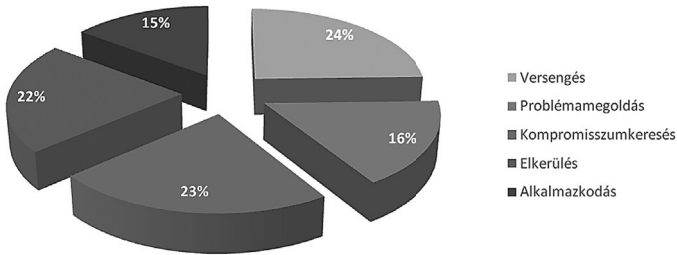
⁸⁴ CHRISTIE – GEIS 1970.

⁸⁵ FORSYTH 2009.

⁸⁶ JONES – PAULHUS 2009.

⁸⁷ PAÁL 2011.

⁸⁸ MORRILL 1995.

8. ábra A machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelési stratégiáinak megoszlása, preferencia-rangsor szerint

gyakori köztük a pénzügyi vállalatoknál dolgozó és vezető beosztású személy.⁸⁹ Ugyanakkor láthatjuk, hogy ezek a személyek a populáció alsó 25%-ával megegyező, alacsony mértékben alkalmaznak problémamegoldó stratégiákat. Ezt az alacsony fokú empatikus készség és az alacsony mértékű emocionális intelligencia eredményezheti,⁹⁰ mivel a kooperatív konfliktuskezelési mód alkalmazásához ezek nélkülözhetetlenek bizonyulnak.

STRATÉGIA	ÁTLAG PONT	PONTÉRTÉKEK SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA AZ ÁTLAGPOPULÁCIÓHOZ VISZONYÍTVA			
		0% ALACSONY	25%	75% NORMÁL	100% MAGAS
VERSENGÉS	7,368	[Progress bar showing distribution from 0% to ~75%]			
KOMPROMISSZUM KERESÉS	6,789	[Progress bar showing distribution from 0% to ~25%]			
ELKERÜLÉS	6,474	[Progress bar showing distribution from 0% to ~50%]			
PROBLÉMA MEGOLDÁS	4,947	[Progress bar showing distribution from 0% to ~25%]			
ALKALMAZKODÁS	4,421	[Progress bar showing distribution from 0% to ~15%]			

9. ábra A machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelési stratégiáinak megoszlása, az átlagpopulációhoz viszonyítva

⁸⁹ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁹⁰ SZIJJÁRTÓ 2014.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a machiavellizmus magas fokával jellemezhető személyek a normál fokú machiavellizmussal jellemezhető személyekhez képest asszertívabb, de kevésbé kooperatív stratégiákat alkalmaznak. Ez a relatíve gyakrabban megjelenő versengésben jelenik meg. Ezzel párhuzamosan relatíve ritkábban alkalmaznak problémamegoldó és alkalmazkodó stratégiákat. Ez előrevetíti, hogy társas dilemmahelyzetben legfőképp a saját érdekeiket tartják szem előtt. Ezt „hidegfejűségnek”, az érzelmi távolságtartásnak, valamint az alacsony empatikus és emocionális intelligencia-béli készségüknek tudhatjuk be.⁹¹ Az is jól megfigyelhető, hogy a machiavellista világnézetből adódó „win or lose” felfogás⁹² azt eredményezi, hogy a másik fél céljainak eléréséhez csökkent hajlandósággal járuljanak hozzá, leginkább csak akkor, hogyha ezzel részlegesen a saját céljaikhoz is közelebb kerülnek.

Alacsony fokú machiavellista személyek jellemzése

Az alacsony fokú machiavellisták a normál csoporthoz viszonyítva jelentős mértékben magasabb pontértéket ért el mind az asszertivitás, mind a kooperativitás dimenziójában. Ezáltal a második hipotézisünk is bizonyítást nyert. Érdeemes kiemelnünk, hogy e csoport hajlamos leginkább az együttműködésre, ugyanakkor ez nem okozta az önérvényesítés csökkent tendenciáját (nincs szignifikáns eltérés a magas fokú machiavellistáktól). Ugyanez a kép rajzolódott ki Paál vizsgálatában⁹³ is. Közjavak játék során az alacsony fokú machiavellisták hajlamosak voltak előzékenyek lenni, amely a profit maximalizálását eredményezte. Ugyanakkor ha csaltak velük szemben, akkor önérvényesítő stratégiát alkalmaztak (büntetés, tit-for-tat stratégia – azaz a másik fél utolsó lépését másolták le). Ez a stratégia evolúciós szempontból a legelőnyösebb az ehhez hasonló szituációk kezelésére.⁹⁴

Ha preferencia-sorrendet állítunk fel (10. ábra), láthatjuk, hogy az általuk leggyakrabban használt konfliktuskezelési stratégia a kompromisszumkeresés. Tehát ezek a személyek hajlamosak közepes mértékben a saját és mások érdekeit szem előtt tartani, illetve összeegyeztetni. Számukra alapvető emberi érték a becsületesség és a méltányosság. Lemondanak szándékaik és céljaik egy részéről, ha más is ezt teszi cserében. Ebben az esetben azt az interakciót figyelik, hogy a másik fél mennyiben viszonzza az erőfeszítéseiket.⁹⁵ A második leggyakrabban használt konfliktuskezelő stratégia a problémamegoldás. A problémamegoldás magas fokú kooperativitással és magas fokú asszertivitással jár együtt. Tehát

⁹¹ SZIJJÁRTÓ 2014.

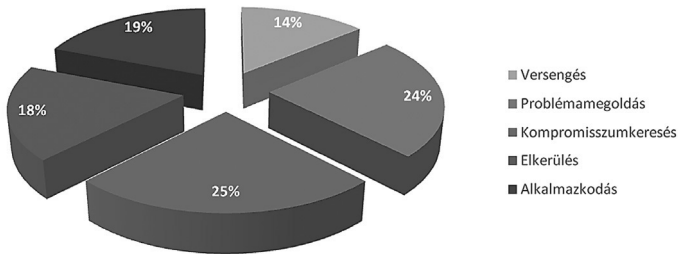
⁹² FORSYTH 2009.

⁹³ PAÁL 2011.

⁹⁴ SZIJJÁRTÓ 2014.

⁹⁵ FORSYTH 2009.

ezen személyek gyakran szövetkeznek az erőforrások megszerzésének érdekében, hogy ne kelljen versenyezniük egymás ellen.⁹⁶ Ez jól megfigyelhető például abban is, hogy a versengő stratégiákat csak az esetek 14%-ában használják – szemben a szituációk 24%-ában használt konfliktuskezelő stratégiával. Ez a stratégia adaptív abban az értelemben, hogy mind a személy számára, mind pedig a másik fél számára kölcsönös „win-win” kimenetelt eredményezhet. Habár ezt a stratégiát relatíve kevesebbszer alkalmazza, mint a kompromisszumkeresést, a többi csoport által relatíve leggyakrabban használt konfliktuskezelési stratégiához hasonlítható a gyakorisága. Ez egyfajta társas kompetenciát és fejlett érzelmi intelligenciát tükröz. Ezt jól mutatja, hogy a versengő konfliktusmegoldó stratégia jellemző rájuk levevésbé.

10. ábra A machiavellizmus alacsony fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelési stratégiáinak megoszlása, preferencia-rangsor szerint

Ha e stratégiák pontszámait behelyettesítjük a TKI-profilba (11. ábra) láthatjuk, hogy az alacsony fokú machiavellisták alkalmazkodó-, kompromisszumkereső-, elkerülő- és versengő konfliktuskezelési stratégiái az átlagpopulációhoz hasonló minőségűek. Ezzel ellentétben a problémamegoldó stratégiát a populáció felső 25%-ával megegyező minőségben alkalmazzák: azaz magas fokú problémamegoldó viselkedésre hajlamosak. Ezáltal ezek a személyek arra törekkeznek, hogy olyan megoldást találjanak, amitől mind maguknak, mind másoknak kielégülnek az igényei („win-win” helyzet).⁹⁷ Ezen konfliktuskezelő mód révén erősebb és hosszabb távú társas kapcsolatokat tudnak kialakítani,⁹⁸ ami hosszú távon nagyfokú haszonnal járhat.

⁹⁶ FORSYTH 2009.

⁹⁷ FORSYTH 2009.

⁹⁸ BERECZKEI 2011.

STRATÉGIA	ÁTLAG PONT	PONTÉRTÉKEK SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA AZ ÁTLAGPOPULÁCIÓHOZ VISZONYÍTVA			
		0%	25%	75%	100%
		ALACSONY	NORMÁL	MAGAS	
KOMPROMISSZUM KERESÉS	7,375				
PROBLÉMA MEGOLDÁS	7,163				
ALKALMAZKODÁS	5,738				
ELKERÜLÉS	5,563				
VERSENGÉS	4,163				

11. ábra A machiavellizmus alacsony fokával jellemezhető személyek konfliktuskezelési stratégiáinak megoszlása, az átlagpopulációhoz viszonyítva

Összefoglalva, az alacsony fokú machiavellisták egyaránt alkalmaznak kooperatív és asszertív stratégiákat. Ezen stratégiák révén főként kölcsönös, – legalább részben – „win-win” típusú végkimenetelre törekednek. Ez főképp fejlett empátiájuknak és érzelmi intelligenciájuknak tudható be. Fontos számukra a másik fél szükséglete és célja, amelyet igyekeznek feltárni. Bizonyos esetekben – például ha nem összeegyeztethetőek a saját céljai a másik fél céljaival – inkább alkalmazkodik a másik félhez, minthogy elkerülje az adott szituációt, vagy versengjen a másik féllel. Ez a konfliktuskezelési mód ugyanakkor adaptív is lehet. Egyrészt ezzel a stratégiával esélyük van a másik féllel való kapcsolatuk minőségének javítására, másrészt pedig később reciprocitás következhet be. Ezáltal jól látható, hogy ellentétben a magas machiavellizmussal jellemezhető személyekkel, az alacsony fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek hosszú távban gondolkodnak, és hosszú távra terveznek. Így tehát ha rövidtávon nem sikerül mindkét félnek a lehető legnagyobb mértékű hasznot realizálnia, az esetben lemondanak a rövid távú haszonról, hogy kapcsolataik stabilizálásával és megerősítésével hosszú távú hasznot reméljenek. Azonban ha később nem történik meg a gesztus viszonzása (tehát a reciprocitás), az esetben hajlamosak a büntetés eszközével élni és a másik fél stratégiáit alkalmazni az adott féllel szemben (tit-for-tat stratégia).

Összegzés

Összességében elmondhatjuk, hogy a machiavellizmus különböző fokával jellemezhető személyek más-más konfliktuskezelő stratégiákat preferálnak. A nor-

mál mértékű machiavellizmussal jellemezhető személyek kevésbé hajlamosak az önérdek-érvényesítésre és mérsékelten hajlamosak a kooperációra. Ez főképp abból adódhat, hogy konfliktushelyzetben leggyakrabban elkerülő stratégiát választanak. Emellett előfordulhat, hogy kevésbé adaptív stratégiát alkalmaznak, például versengő stratégiát a legritkábban alkalmazzák, de relatíve gyakrabban választják a kompromisszumot a problémamegoldás helyett, valamint gyakrabban választják az elkerülést az alkalmazkodás helyett. Ez kapcsolatainak stabilizálásához, vagy fejlesztéséhez kis mértékben ugyan hozzájárulhat, de az önérvényesítést gátolja.

A magas fokú machiavellistákra a magas mértékű asszertivitás és az alacsony mértékű kooperativitás jellemző. Főképp versengő stratégiákat alkalmaznak és relatíve ritkán választanak problémamegoldó, vagy alkalmazkodó stratégiát. Esetükben megfigyelhető a relatív haszon maximalizálása: azaz a saját haszon maximalizálása mások kárára. Ezt racionális gondolkodásmódjuknak, valamint alacsony empatikus képességüknek és alacsony érzelmi intelligenciájuknak tudhatjuk be. Habár ez a stratégia rövidtávon nagyfokú haszonnal járhat, hosszú távon szociálisan elszigetelődhetnek, ami miatt hosszú távon nem jövedelmező ez a stratégia. Ugyanakkor bizonyos keretek között ez a stratégia is megfelelő lehet. Például sikeresen és hatékonyan működhetnek azokban a szervezetekben, amelyek kevésbé strukturáltak, kevésbé szabályozottak és amelyben nagyfokú önállósággal rendelkeznek a munkavállalók.⁹⁹ Másrészt ha külső tényező veszélyezteti a csoportot, gyakori, hogy a csoporttagok a magas fokú machiavellisták közül választanak vezetőt, remélve, hogy éppen olyan „hidegfejű” és határozott döntéseket hoz, mint saját csoporttársaival szemben.¹⁰⁰

Az alacsony fokú machiavellisták kooperatív és asszertív stratégiákat is alkalmaznak, többnyire párhuzamosan. Általuk leggyakrabban használt stratégia a kompromisszumkeresés és a problémamegoldás. Ezáltal próbálják mind saját maguk, mind pedig a másik fél igényeit a lehető legteljesebb mértékben kielégíteni. Ehhez nagyfokú empátia és érzelmi intelligencia szükséges. Ennek ellenére ugyanolyan mértékben asszertívak, mint a magas fokú machiavellisták. Az alacsony fokú machiavellisták bizonyos esetekben hajlandók a másik fél érdekében lemondani rövid távú céljaikról, ami a kapcsolataik stabilizálását és minőségének javulását eredményezheti. Ez közép- és hosszútávon adaptív lehet számukra. Ugyanakkor, amennyiben nem történik meg a reciprocitás, a másik személy büntetésére, vagy ignorálására hajlamosak e személyek. Tehát a konfliktuskezelésre egyaránt jellemző a kooperatív és asszertív stratégiák alkalmazása.

Azonban meg kell említenünk, hogy vizsgálatunk gyenge pontja az, hogy nem tud felmutatni megfelelően reprezentatív mintát. Ugyanígy ide sorolható

⁹⁹ SZIJJÁRTÓ 2014.

¹⁰⁰ BERECKZEI 2011.

a kiegyensúlyozatlannak mondható alacsony-, normál- és magas fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek aránya is. Ez részben azzal magyarázható, hogy a magas fokú machiavellizmussal jellemezhető személyek – valószínűleg – megfelelő jutalom híján csupán csekély számban töltötték ki a kérdőíveket. Az is elképzelhető, hogy több magas fokú machiavellizmussal jellemezhető személy a Mach-IV. kérdőív során disszimulált, azaz próbálta palástolni beállítódását. Emiatt sürgető feladat lenne, hogy jelen kérdőíveket minél több, a machiavellizmus alacsony- és magas fokával jellemezhető személlyel felvetessük.

Felhasznált irodalom

- ALI-AMORIM-
CHAMORRO-
PREMUZIC 2009
ALI, FARAH-AMORIM, INES SOUSA -CHAMORRO-PREMUZIC, TOMAS: Empathy deficits and trait emotional intelligence in psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences* 47. (2009) 758-762.
- ALLSOPP-EYSENCK-
EYSENCK 1991
ALLSOPP, JOHN-EYSENCK, HANS J.-EYSENCK, SYBIL B.: Machiavellianism as a component in psychoticism and extraversion. *Personality and Individual Differences* 12. (1991):1 29-41.
- BAYAZIT-MANNIX
2003
BAYAZIT, MAHMUT-MANNIX, ELIZABETH A.: Should I stay or should I go? Predicting team members intent to remain in the team. *Small Group Research* 34. (2003):3. 290-321.
- BERECZKEI 2009
BERECZKEI 2011
BERECZKEI, TAMÁS: Az erény természete. Bp., 2009.
BERECZKEI TAMÁS: Machiavellizmus. In: Lélek-képek: tanulmányok a 60 éves Révész György tiszteletére. Szerk. DEÁK ANITA-NAGY LÁSZLÓ-PÉLEY BERNADETTE. Pécs, 2011. 52-62.
- BLAKE-MOUTON
1964
BLAKE, ROBERT R.-MOUTON, JANE S.: The managerial grid. Houston, 1964.
- CHERULNIK-WAY-
AMES-HUTTO 1981
CHERULNIK, PAUL D.-WAY, JAMES H.-AMES, SUSAN-HUTTO, DORIS B.: Impressions of high and low Machiavellian men. *Journal of Personality* 49. (1981):4. 388-400.
- CZIBOR-BERECZKEI
2011
CZIBOR ANDREA-BERECZKEI TAMÁS: Sikeresek-e a machiavellisták? Viselkedési stratégiák, személyiségjellemzők és narratív beszámolók társas dilemmahelyzetekben. *Pszichológia* 31. (2011):4. 359-380.
- DAHLING-
WHITAKER-LEVY
2009
DAHLING, JASON J.-WHITAKER, BRIAN G.-LEVY, PAUL E.: The development and validation of a new machiavellianism scale. *Journal of Management* 35. (2009): 2. 219-257.
- DAHLING-
KUYUMCU-
LIBRIZZI 2012
DAHLING, JASON J.-KUYUMCU, DANIEL-LIBRIZZI, ERIKA H.: Machiavellianism, unethical behavior, and well-being in organizational life. In: Handbook of Unethical Work Behavior: Implications for Individual Well-Being. Szerk. GIACALONE, ROBERT A.-PROMISLO, MARK D. Armonk, 2012. 183-194.
- FEHR-SAMSON-
PAULHUS 1992
FEHR, BEVERLY-SAMSON, DEBORAH-PAULHUS, DELROY L.: The construct of Machiavellianism: Twenty years later. In: Advances

- in personality assessment, 9. Szerk. SPIELBERGER, Charles D. és BUTCHER, James N.. Hillsdale, 1992. 77–116.
- FISKE 2006 FISKE, Susan T.: Társas alapmotívumok. Bp., 2006.
- FORSYTH 2009 FORSYTH, Donelson R.: Group dynamics (5th ed.). Pacific Grove, 2009.
- GOLDFIEN–ROBBENOLT 2007 GOLDFIEN, Jeffery H.–ROBBENOLT, Jennifer K.: What if the lawyers have their way? An empirical assessment of conflict strategies and attitudes toward mediation styles. *Ohio State Journal on Dispute Resolution* 22. (2007):2. 277–320.
- GUNNTHORSDOTTIR–McCABE–SMITH 2002 GUNNTHORSDOTTIR, Anna–McCABE, Kevin–SMITH, Vernon: Using the Machiavellianism instrument to predict trustworthiness in a bargaining game. *Journal of Economic Psychology* 23. (2002):1. 49–66.
- HERK–THOMPSON–THOMAS–KILMANN 2011 HERK, Nicole A.–THOMPSON, Richard C.–THOMAS, Kenneth W.–KILMANN Ralph H.: International Technical Brief for the Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. (2011) (Letöltés dátuma: 2014. április 25.) Elérhető: https://www.cpp.com/Pdfs/TKI_Intl_Tech_Brief.pdf
- JAKOBWITZ–EGAN 2006 JAKOBWITZ, Sharon–EGAN, Vincent: The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences* 40. (2006): 2. 331–339.
- JONES–PAULHUS 2009 JONES, Daniel N.–PAULHUS, Delroy L.: Machiavellianism. In: Handbook of individual differences in social behavior. Szerk. LEARY, Mark R.–HOYLE, Rick H. New York, 2009. 93–108.
- KILMANN–THOMAS 1977 KILMANN, Ralph H.–THOMAS, Kenneth W.: Developing a Forced-Choice Measure of Conflict-Handling Behavior: The „MODE” Instrument. *Educational and Psychological Measurement* 37. (1977):2. 309–325.
- LEE–ASHTON 2005 LEE, Kibeom–ASHTON, Michael C.: Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences* 38. (2005):7. 1571–1582.
- LIU 2008 LIU, Chung C.: The Relationship Between Machiavellianism and Knowledge SharingWillingness. *Journal of Business and Psychology* 22. (2008):3. 233–240.
- MACHIAVELLI 1531/1862 MACHIAVELLI, Niccolò: Értekezések Titus Livius Római történeteinek X. első könyve fölött. Pest, 1531/1862.
- MACHIAVELLI 1532/1964 MACHIAVELLI, Niccolò: A fejedelem. Bp., 1532/1964.
- MESKÓ–LÁNG–FERENCZHALMY–MIKLÓS–GLÖCKNER 2013 MESKÓ Norbert–LÁNG András–FERENCZHALMY Réka–MIKLÓS Krisztina–GLÖCKNER Barbara: A szülői bánásmód összefüggése a konfliktuskezeléssel: nemi különbségek és nemi szerepek. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 14. (2013):1. 45–66.
- MÍLICZ 2011 MÍLICZ Ákos: A tanulókkal kapcsolatos iskolai konfliktusok pedagógiai és jogi megítélése. Szakdolgozat. Bp., 2011. (Kézirat) Elérhető: http://portal.uni-corvinus.hu/index.php?id=41618&type=p&file_id=467

- MORRILL 1995 MORRILL, Calvin: *The Executive Way: Conflict Management in Corporations*. Chicago, 1995.
- PAÁL 2011 PAÁL Tünde: Machiavellianus döntéshozó stratégiák a szociális kapcsolatokban. A manipulatív viselkedés evolúciós perspektívája. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2011. (Kézirat) Elérhető: http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/D-2011-Paal%20Tunde.pdf
- SMITH–MACKIE 2004 SMITH, Eliot R.–MACKIE, Diane M.: *Szociálpszichológia*. Bp., 2004.
- SZEKSZÁRDI 2008 SZEKSZÁRDI Júlia: *Új utak és gyógymódok*. Bp., 2008.
- SZIJJÁRTÓ 2014 SZIJJÁRTÓ Linda: *A machiavellista stratégia természete: A viselkedés, a személyiségvonások és az érzelmi intelligencia szerepe a machiavellista egyének által hozott döntések létrejöttében*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2014. (Kézirat) Elérhető: http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/d-2014-szijjarto_linda.pdf
- THOMAS 1976 THOMAS, Kenneth W.: *Conflict and conflict management*. In: *Handbook of industrial and organizational psychology*. Szerk. DUNNETTE, Marvin. Chicago, 1976. 889–935.
- THOMAS–KILMANN 2008 THOMAS, Kenneth W. – KILMANN, Ralph H.: *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument. Profile and Interpretative Report* (2008) (Letöltési dátum: 2014. április 25.) Elérhető: https://www.psychometrics.com/docs/tki_pir.pdf
- WILSON–NEAR–MILLER 1996 WILSON, David Sloan–NEAR, David–MILLER, Ralph R.: *Machiavellianism: A Synthesis of the Evolutionary and Psychological Literatures*. *Psychological Bulletin* 119. (1996):2. 285–299.

Zsidó András Norbert

A vészhelyzeti viselkedés személyiséglélektani korrelátumai – első lépések egy új mérőeszköz kidolgozása felé

Personality correlates of the behavior in emergency situations – first steps towards a new questionnaire

Our main question is, why are some capable of adequate behavior while others are not in a risky situation. One of my goals is to identify the traits – like trait anxiety, sensation seeking, coping with stressful situations, behavioral inhibition and approach system, and depression – that differentiate these groups of people. My other goal is to create a new questionnaire, that could allow us to help people with special work environment, and for average people to stand their grounds in a unexpected situation.

Keywords: emergency situation, personality traits, protective factors, new questionnaire

Elméleti háttér

Jelen kutatás hosszú múltra nyúlik vissza, már az egyetem lejtől fogva érdekel, hogy a veszélyes foglalkozású emberek vajon milyen idegrendszeri és személyiségvonások mentén különböznek az átlag populációtól – ha egyáltalán különböznek. Sajnos az idegrendszeri háttérrel eddig nem állt módomban vizsgálni, viszont addig is a személyiségbeli különbségeket igyekszem feltárni. Az elméleti háttér során látható fontos pontok mellett azonban nem találtam olyan, sem magyar, sem idegen nyelvű kérdőívet, mely konkrétan a vész- vagy fenyegető helyzetbeli viselkedést próbálná előre jelezni. Szerintem szükség lenne egy ilyen kérdőívre, mivel nagy gyakorlati alkalmazási lehetőségei mellett a kutatások során is igénybe vehető volna.

Tehát úgy gondoltam, hogy kérdőíves módszerrel is érdemes lenne vizsgálatot folytatni, explicit módon rákérdezni olyan dolgokra, melyek vészhelyzettel kapcsolatosak. Az említett specifikus vészhelyzeti viselkedést előrejelző kérdőív hiánya miatt elkezdtem kidolgozni egyet, mely alkalmas lehet erre a feladatra. A dolgozatban amellet, hogy a kiválasztott személyiségvonások mentén összehasonlítom a veszélyes foglalkozást űzőket (tűzoltók és mentősofőrök) és szenzo-

ros élménykeresőket, szeretném bemutatni a készülő kérdőív pszichometriai jellemzőit, valamint azt, hogy vajon valid lehet-e egy ilyen kérdőív – ezt különböző szempontok alapján mértük.

Vészhelyzet

Vészhelyzetnek tekintjük az olyan élethelyzeteket, amelyek extrém módon fenyegetőek és veszélyeztetik a szervezet testi-lelki integritását (pl. tüzeset, háborús helyzet, baleset, természeti katasztrófa). Elmondható, hogy minden vészhelyzetben közös a hirtelen, sokszerű, nagy intenzitású esemény – azaz inger – és mindben eltérő maga az ember, aki átéli – hiszen mindenki más. Felmerül a kérdés, hogy mi határozza meg, hogy egy ilyen szituációban leblokkolnak vagy szervezeten működnek majd? Egyáltalán előre jelezhető valamilyen módon ez? A dolgozat célja az, hogy egy önbeszámoló kérdőívet hozzunk létre, melynek segítségével megbecsülhetővé válik, hogy a kitöltőről képes lesz-e aktívan cselekedni vagy nem egy ilyen szituációban, ami által bejósolhatóvá válhat, hogy mit fog tenni egy személy, ha valamilyen vészhelyzetbe kerül.

Kevés cikk és kutató foglalkozik ezzel a témával, meglehetősen alulkutatott, a legtöbb cikk preventációs lépésekről szól, arról, hogy egy vészhelyzetre hogyan lehet a legjobban felkészülni, milyen előzetes lépéseket, gyakorlatokat kell végezni.¹ Arra vonatkozó adatok, hogy az emberek milyen arányban lesznek aktívak egy ilyen szituációban, illetve fognak dezorganizált viselkedést mutatni csak egy régi cikkben található. TYHURST (1951) az első leírója ennek és valójában a szakirodalomban őt hivatkozzák újra és újra, úgy tűnik más azóta nem foglalkozott azzal, hogy felülvizsgálja ezeket az értékeket. Tyhurst cikke a katasztrófákban mutatott viselkedésről szól, megfigyeléseket összegez, és azt találja, hogy az emberek 15% szervezeten és hatékonyan működik, 15% teljesen leblokkol és 70%, az emberek többsége a szervezatlenség különböző fokait mutatja, de még cselekvőképes marad.

A személyiség összefüggései a vészhelyzetben várható viselkedéssel

A dolgozat egyik fő kérdése, hogy milyen személyiségjegyekkel hozható összefüggésbe az, hogy ki lesz aktív és ki fog leblokkolni egy vészhelyzet során. Várhatóan a veszélyes foglalkozást űzők közül mindenkire az előbbi lesz igaz. A kérdés két irányból közelíthető meg, egyrészt az átlag populáció mellett felvettük a kér-

¹ COCKING-DRURY 2008.; KULIGOWSKI 2008.

dőíveket olyan személyekkel is, akik már hosszabb ideje, napi rendszerességgel vesznek részt ilyen szituációkban, másrészt úgy állítottuk össze a kérdőívcsomagot, hogy olyan személyiségjegyeket mérjünk, melyek előzetes tapasztalatok alapján összefüggésbe hozhatók vagy azzal, hogy valaki szervezett marad, vagy azzal, hogy valaki lefagy, képtelen az adekvát viselkedésre. Ilyen személyiségvonások: a vonásszorongás, a szenzoros élménykeresésre való hajlam, a megküzdési stratégia, stílus, a depresszióra való hajlam és a viselkedéses gátló/aktiváló rendszer érzékenysége.

Szorongás

A szorongás lényegében megemelkedett arousal szint, melynek lehetnek pozitív aspektusai, fokozhatja a teljesítményt, gyorsabb reakciót biztosíthat, de csak egy bizonyos szintig, ha túl magas vagy állandósul, akkor probléma és egyre jobban előtérbe kerülnek a negatív aspektusai. Jó példa erre a Yerkes – Dodson törvény, mely szerint egy egyszerű feladat elvégzését javítja a magasabb arousal szint, egy nehézét viszont lerontja.²

STENNETT (1957) szerint egy fordított U alakú görbe írja le a teljesítmény és arousal közti viszonyt. A teljesítmény egy optimális arousal szinten a legjobb, az alatt és fölött romlik. Ha túl alacsony az arousal, akkor a személy unott, álmos, stb., míg ha túl magas, akkor szorong, rendezetlenné válik, akár annyira leromlik a teljesítménye, mintha aludna – leblokkol vagy elájul.

A kognitív feldolgozást befolyásolják a sémáink, melyek szorongó embereknél BAR-HAIM, LAMY, PERGAMIN, BAKERMANS-KRANENBURG és VAN IJZENDOORN (2007) szerint a fenyegetettség felé torzítanak, fokozott éberség és figyelem jellemzi őket, sokkal érzékenyebbek a fenyegető és félelmetes ingerekre. Sőt, egyes meglátások szerint a szorongás mag-deficitje, hogy gátlódik a fenyegető helyzetek részletes feldolgozása.³ Sőt, a feldolgozás legelső, automatikus, tudattalan szintjén, a magas szorongásszinttel rendelkezők figyelmét jobban és gyorsabban vonzzák a fenyegető ingerek, viszont a későbbi, sokkal stratégikusabb, tudatosabb feldolgozás során már elfordítják a figyelmüket, igyekeznek tudomást sem venni róla, elkerülni azt.⁴

Mindezekből leszűrhetjük azt a következtetést, hogy valószínűleg a magas vonásszorongás negatívan befolyásolja az emberek teljesítményét egy nagyon negatív és fenyegető szituációban, mivel egyrészt az alapvetően magas arousal szint még jobban megemelkedik, másrészt pedig igyekeznek majd minél kevés-

² DIAMOND–CAMPBELL–PARK–HALONEN–ZOLADZ 2007.

³ FOA–KOZAK 1986.; MOGG–BRADLEY–DE BONO–PAINTER 1997.

⁴ WILLIAMS–WATTS–MACLEOD–MATTHEWS 1988 és 1997.; AMIR–FOA–COLES 1998.; MOGG et al.1997.

bé involválódni, cselekedni, mentálisan kivonulni a helyzetből, hogy csökkenjen a kellemetlen arousal szint, ami pedig azt fogja jelenteni várhatóan, hogy képtelenek lesznek aktívan cselekedni, lefagynak, kétségbeesnek.

Szenzoros élménykeresés

Az előző bekezdésben említett optimális szint mindenkinél más. ZUCKERMAN (1979) szerint van az embereknek egy olyan csoportja, – akiket szenzoros élménykeresőnek nevez – akik az átlagosnál magasabb arousal szint esetén képesek teljesítményük maximumát nyújtani, sőt, ők akkor érzik jól magukat. Ennek a dimenzióknak a másik végpontján azok állnak, akiket ő represszoroknak nevez, akiknek már az átlagos arousal szint is magas, teljesítményük akkor a legjobb, ha a legnagyobb nyugalomban dolgozhatnak, ekkor érzik magukat a legjobban – tehát hasonlóak az előbb bemutatott magas vonásszorongással rendelkezőkhöz. Ebből arra következtethetünk, hogy a szenzoros élménykeresésre hajlamos emberek jobban fogják kezelni az olyan negatív és fenyegető szituációkat, melyek során nagyon megemelkedik az arousal szintjük. Ezt alapozhatjuk arra is, hogy feltehetően, aki szenzoros élménykereső, az nem fog leblokkolni egy nagyon fenyegető és negatív szituációs során (tekinthetjük ilyennek pl. az ejtőernyős ugrást, zuhanást, sziklamászást, vadvízi evezést, stb.), hiszen neuroanatómiailag arra van programozva, hogy ezt keresse, ezzel tudja kielégíteni a biológiai szükségleteit, ha bepánikolna ilyen szituációban, akkor erre képtelen lenne, a kettő nem fér össze egymással. Persze nem szabad elfelejtenünk, hogy a kettő mégsem ugyan az, az egyik extrém sport, a másik pedig vészhelyzet, így nem feltételezhetünk teljes összefüggést, valamint jelen kutatásban átlagpopulációt vizsgálunk, tehát leginkább csak szenzoros élménykeresésre való hajlamról beszélhetünk.

Megküzdési stratégia és stílus

Az előbbieken, főleg a szorongás kapcsán már felmerült a megküzdés, vagyis az, hogy az egyes emberek, ha egy problémával, stresszes, fenyegető szituációval találkoznak, akkor milyen módon igyekeznek azt megoldani. A szorongás esetén WILLIAMS et al. (1988, 1997), AMIR et al. (1998) és Mogg et al. (1997) vizsgálataiból kiderült, hogy egyfajta elkerülő viselkedésmintázatot fognak mutatni, megpróbálják majd távolítani a helyzetet, gátolják a feldolgozást, lényegében megpróbálnak kiszakadni a szituációból.

Jelen kutatás szempontjából kétféle megküzdési modellt szeretnék bemutatni. Az egyik a megküzdés módját vonásnak tekinti, azaz stabil, tartós jellemző-

nek. Tehát feltételezi, hogy az emberek a stresszor tulajdonságaitól függetlenül előnyben részesítenek egyes reagálási módokat. Ez a modell azt hangsúlyozza, hogy konzisztens stratégiákat dolgoznak ki, illetve tanulnak meg az emberek a fenyegetések elhárítására.⁵ Ezzel szemben a másik modell szerint a viselkedés egy dinamikus kölcsönhatás a személy és a környezet között, melynek moderátora a megküzdés. Ez Lazarus tranzakcionista coping modelljének központi motívuma, lényegében a helyzet kiértékelése után dönt a személy, hogy melyik megküzdési módot választja.⁶

Az előbbi, vonás jellegű kategorizáció 4 stratégiát ír le, melyek a represszor, alacsony szorongó, magas szorongó és a szenitizátor, vagy más néven védekező magas szorongó.⁷ Az két fő típus (represszor, szenitizátor) a szerzők a köztes két típust vizsgálati szempontból hozták létre, egyfajta módszertani újítás volt, hogy rájöjjenek, a kísérleti személy tényleg alacsony szorongó-e, vagy csak igyekszik annak látszani, úgy cselekedni. A represszorokra emelkedett perceptuális és kognitív küszöb jellemző, elnyomják a külvilág ingereit, kevesebb arousal növekedést élnek meg. A szenitizátorok sokkal érzékenyebbek a külvilág ingereivel szemben, monitorozók, magas szorongás jellemzi őket.

A Lazarus-féle trait megközelítés alapvetően három megküzdési stílust különböztet meg, melyek a feladatközpontú, az érzelempözpontú és az előbb emlegetett elkerülő.⁸ A három csoport abban különbözik, hogy más viselkedést mutat problémahelyzetben. A feladatközpontú csoport tagjai megpróbálják feltérképezni a helyzetet, logikus megoldásokat keresnek, igyekeznek mihamarabb megoldani a szituációt. Az érzelempözpontú csoport tagjai egy problémahelyzet során először saját maguk felé fordulnak, igyekeznek érzelmüket csillapítani, átértékelni a helyzetet, megnyugodni és utána állnak neki a feladatnak. A harmadik csoport tagjai, az elkerülők, ha problémahelyzettel találkoznak, akkor, ahogy ez előbbieken írtam már róla, megpróbálnak kikerülni a szituációból, elkerülni a problémát, tehát például más tevékenységbe fognak.

Viselkedéses gátló és aktiváló rendszer érzékenysége

Gray elmélete szerint az érzelem és a viselkedés két neurológiai rendszer kimeneteleként értelmezhető a leginkább. A viselkedéses gátló rendszert (BIS) a septohippocampalis agyi régióhoz kötik, ez felelős a gátlásért és a kontrol létrehozásáért válaszul a büntetésre, a nem optimális kimenetelre, félelemre és újszerűségre. A viselkedéses aktiváló rendszert (BAS) a dopaminerg rendsze-

⁵ OLÁH 2005.

⁶ Uo.

⁷ WEINBERGER-SCHWARTZ. 1979.

⁸ ENDLER-PARKER 1994.

rekhez kötik (középagyi magok, mint a substantia nigra és a VTA- hoz (Ventral Tegmental Area)) és a jutalmazás kereső viselkedés beindításáért felelős.⁹

Az elméleti háttérhez és a teszttemhez két szálon kapcsolható ez az elmélet. Az egyik a BIS, a másik a BAS. A BIS leginkább a büntetésre való érzékenységet mutatja, akinek magas ez az érzékenysége, azok sokkal szorongóbbá válnak egy negatív szituációban, mikor úgymond függőben van a büntetés, az érzékenység növekedése depressziós és szorongásos megbetegedésekre hajlamosít – tehát összefügg mind a vonásszorongással, mind a depresszióra való hajlammal, amit a későbbiekben fogok tárgyalni.¹⁰ Ám ennek kapcsán is elmondható, hogy mivel a BIS egy elkerülő rendszer, így akinél ez érzékeny lesz, az valószínűleg nem lesz olyan aktív alapvetően, s így várhatóan, ha vészhelyzetbe kerül, vagy azt kell megbecsülnie, hogy hogyan fog reagálni, akkor inkább fogja magát tehetetlennek érezni, aki leblokkol és inkább megmentettként fogja tudni magát elképzelni, mint megmentőként.

A BAS érzékenysége nem csak a jutalomfüggőséget foglalja magában, hanem az impulzivitást, az élmény/szórakozás keresést, a megközelítésre való motivációt.¹¹ Összességében mindez azt implikálja, hogy magasabb BAS érzékenység esetén a személy sokkal motiváltabb lesz a különböző ingerek megközelítésére, megismerésére, impulzívabb lesz, tehát várhatóan pozitív kapcsolatban lesz a vészhelyzetben mutatott aktivitással, rendszerezettséggel, azzal, hogy a személy mennyire érzi magát képesnek cselekedni.

Depresszió

A depresszió egy affektív zavar, mely pont a megváltozott érzelmi állapot és kiértékelés kapcsán kerül az elméleti háttérbe, valamit kapcsolatban áll a szorongással is. McWILLIAMS, COX ÉS ENNS (2003) depressziós populáció megküzdési stílus preferenciáját vizsgálva azt találták, hogy inkább hajlamosak az érzelmi központú (szerintük kevésbé adaptív) viselkedésekre és kevésbé hajlamosak a feladatközpontú (szerintük adaptívabb) viselkedésekre. Mindez azt is jelenti jelen kutatás szempontjából, hogy a depresszióra hajlamos személyek, vagy szubklinikai depressziós minta tagjai kevésbé jól fognak reagálni egy vészhelyzet során, sokkal tehetetlenebbnek fogják magukat értékelni, kevésbé érzik képesnek magukat az aktív, szervezett cselekvésre, és hajlamosabbak lesznek leblokkolni, mint az átlagpopuláció.¹²

⁹ CARVER–WHITE 1994.; GRAY 1982 és 1990. Idézi: HICKEY–CHELAZZI–THEEUWES 2010.

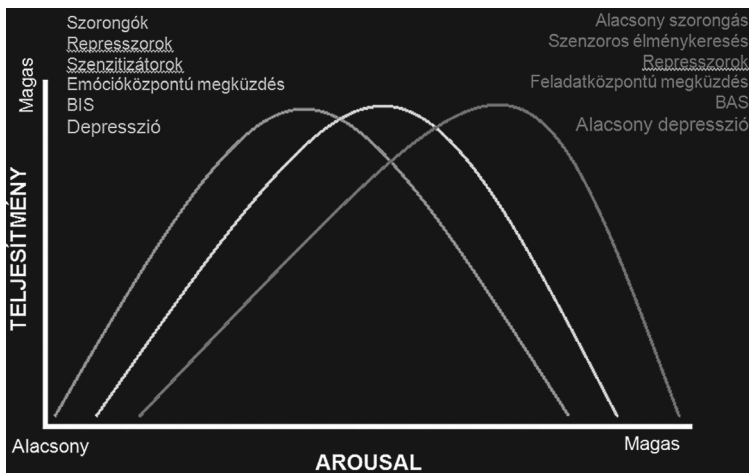
¹⁰ FOWLES 1993. Idézi: CARVER–WHITE 1994.

¹¹ CARVER–WHITE 1994.

¹² COYNE–ALDWIN–LAZARUS 1981.

Összegzés

Összességében úgy gondolom, hogy az eddigi faktorok felírhatóak a Yerkes-Dodson törvény¹³ rendszerében úgy, hogy dichotóm változóként értelmezve őket egyes jellemzőkkel rendelkező személyek egy teljesítményszituációban alacsony illetve magas arousal mellett fogják a legjobb képességeiket megmutatni. Jelen esetben az igazán magas arousal szintet egy vészhelyzet mutatja, míg a közepes szintet a hétköznapok. Így, feltételezhetjük, hogy a veszélyes situációkat gyakran átélők és abban jól funkcionálók (tűzoltók, szenzoros élménykeresők) és az átlag populáció, aki általában nem érintett ilyen helyzetekben a dichotómia két végén fognak elhelyezkedni. A köztes ábra jól bemutatja mindezt.

Hipotézisek

1. A vonásszorongás és depresszió magas szintjei, valamint a BIS érzékenység negatívan fognak hatni a vészhelyzetben való viselkedésre, az átlag populáción mért értékek magasabbak lesznek, mint a speciális csoportok esetében, valamint inkább az érzelmi központú megküzdés lesz jellemző az átlagos férfiakra, míg a speciális csoportok tagjaira a represszor stílus.
2. A két speciális csoport csak az élménykeresés mentén fog eltérni egymástól.
3. Az újonnan kidolgozott kérdőív el fogja tudni különíteni a két speciális csoportot az átlag populációtól.
4. Az új mérőeszköz összehasonlító validitása megfelelő lesz.

¹³ DIAMOND-CAMPBELL-PARK-HALONEN-ZOLADZ 2007.

Vizsgálat I – Saját kérdőív létrehozása

Módszer

Az irodalmi és elméleti háttér áttekintése, az előző kutatásaink alapján és több személlyel a témáról való beszélgetés után összesen 49 ítemet határoztunk meg, melyekkel szerintünk jó becslés tehető arra, hogy ki hogyan fog viselkedni egy vész- vagy katasztrófahelyzet során – illetve elkülöníthető lesz a veszélyes foglalkozást űzők csoportja az átlagtól.

Résztvevők

A bemérésben összesen 636 személy vett részt. A vizsgálatban résztvevő kísérleti személyek 16 és 73 éves kor közöttiek voltak – átlag életkor 22,84 (szórás 8,27). 267 férfi és 369 nő.

A teszt-reteszt reliabilitás meghatározásában összesen 32 fő vett részt. A kísérleti személyek 19 és 26 éves kor közöttiek voltak – átlag életkor 20,66 (szórás: 1,62) – 3 férfi és 29 nő.

Eljárás

Az állítások meghatározása után összeállítottam a tesztet, majd úgy döntöttem, hogy 5 fokú Likert-skálát fogunk használni, mert jól átlátható, de mégis elég szabadságot ad ahhoz a kitöltőnek, hogy olyan választ tudjon adni, amit a leginkább gondol magáról. Ezután feltöltöttem a Google internetes kérdőívkészítő oldalára a tesztet és igyekeztem a lehető legtöbb fórumon terjeszteni.

A megfelelő elemzés végeztével fontosnak tartottam a teszt-reteszt próbát is elvégezni, melyet egy egyetemi évfolyamon vettem fel, a két felvétel között 3 hét telt el, közülük senki nem vett részt a bemérésben.

Eredmények I.

Itemek kiválogatása

A meglévő adatokat először átnéztem és töröltem azokat, melyeknél felmerült a gyanú, hogy azok nem voltak valósak (kevesebb, mint 1%), majd importáltam az adatokat egy SPSS táblázatba. Átnéztem a Pearson-féle korrelációs táblázatot, de multikollinearitást nem találtam. Majd lefuttattam egy faktoranalízist főkomponens elemzéssel és varimax forgatással és a forgatott mátrixban nem vettem

figyelembe a 0,4 alatti faktorsúlyt. Az eredmény 10 faktor lett, melyekből az első 4 faktor 33 állítást tartalmazott, a többi pedig 15-öt, de egyik sem tartalmazott 4-nél több állítást.

1 item nem szerepelt egyetlen faktorban sem megfelelő faktorsúllyal: „Azonnal tudnám mit csináljak, ha járművem megcsúszna a tükörjégen egy kereszteződés közepén.” Valószínűleg itt az volt a probléma, hogy nem mindenki rendelkezik jogosítvánnyal és autóval, túl specifikus a kérdés.

3 itemet azért zártam ki, mert csak egyetlen faktorban szerepeltek megfelelő súllyal, ám ott önmagukban álltak, egyedül (8, 9, 10 faktorok): „Ha este felkelek, nem félek sötétben közlekedni a lakásban.” (faktorsúly 0,682); „Inkább a megszkott dolgokhoz ragaszkodom, annyira nem érdekelnek az új élmények.” (fs 0,641) és „Ha a zebrán átkelve hangos dudaszóra és egy gyorsan közeledő autóra leszek figyelmes, nem dermedek le, hanem felugrok a járdára.” (fs 0,635). Az első kérdés valószínűleg nem differenciál túl jól vagy az emberek nem merik bevallani, a második kérdés esetén valószínűleg az a helyzet, hogy egyszerűen mégsem konzisztens a témával, míg a harmadik állítás lehet csak kevesekkel történt meg, esetleg túl negatív, minden esetre másik faktorban nem jelenik meg.

Ezzel már a 7. faktornál tartunk, ami 3 itemből állt: „Akkor tudok jól teljesíteni, ha körülöttem béke és nyugalom honol.” (faktorsúly 0,658); „Nem tudok koncentrálni, ha körülöttem sok a zavaró inger.” (fs 0,582); „Igyekszem elkerülni minden lehetséges fenyegető helyzetet.” (fs 0,52). Jól látszik, hogy a három állítás elég egyforma, bár nem találtunk multikollinearitást. Az itemek nem szerepeltek más faktorban kellően nagy faktorsúllyal, úgy tűnik, hogy tévedtem és még sincs ezeknek a dolgoknak kifejezett prediktív értéke, nem besorolhatók egyik kategóriánkba sem.

A 6. faktor: „Ha egy baleset szemtanúja lennék, azonnal megnézném hogy van az áldozat és hívnám a mentőket.” (faktorsúly 0,751); „Ha szemtanúja lennék, hogy valakit ki akarnak rabolni, hívnám a rendőrséget és megpróbálnék közbeavatkozni.” (fs 0,549); „Egy természeti katasztrófa történne a városomban, inkább megmentettként, mint megmentőként tudom elképzelni magam.” (fs -0,478); „Késznek érzem magam arra, hogy hatékonyan cselekedjek, mikor mások segítségre szorulnának.” (fs 0,676). Az első három kérdést a Specifikus Tettrekészség (röviden Ágencia), míg a negyediket az Általános Tettrekészség (röviden Aktivitás) kategóriába soroltam. Szerintem az első három túl specifikus, sokan még valószínűleg nem éltek át ilyen helyzetet, így nem tudnak megfelelő jóslatot tenni saját viselkedésükre, s ez a helyzet a negyedikkel is, habár az általánosabban van megfogalmazva. Más faktorban nem mutattak kellően magas faktorsúlyt, így kizárta, ezeket az itemeket is.

Ez után lefuttattam egy faktoranalízist ismét, hogy lássam, hogyan alakulnak ezután az eredmények. Itt újra megjelent egy 5. faktor, ami ugyan az volt, mint az előző faktoranalízis esetén: „Ha egy hirtelen, éles nyikordulással és rán-

dulással megállna a lift, melyben egyedül utazok és elaludna a lámpa, valószínűleg meg tudnám nyomni a vészcsengőt és értelmesen el tudnám mondani mi történt.” (faktorsúly 0,769); *„Ha tűz ütne ki a házban, ahol élek, összeszedetten cselekednék, kiabálnék, hogy mindenki menjen ki és 1-2 fontos tárgyammal én is távoznék azonnal.”* (fs 0,601); *„Ha eltévedek nem esem kétségbe.”* (0,521); *„Képesnek érzem magam arra, hogy változtassak egy számomra kilátástalan helyzeten.”* (fs 0,440). Szerintem ez a faktor is elég vegyes, nem kifejezetten egy irányba mutat, tartalmaz állításokat az Ágencia, Aktivitás és a Leblokkolás kategóriából is (3. állítás, fordítottnak szántam). Az első és második állítás szerintünk túl hosszú, már az összeállítás során is félttem attól, hogy emiatt kieshet. Mindezen felül ez a faktor csupán 4 állítást tartalmaz, ami nem elég, sőt, ezek az állítások máshol nem mutattak megfelelő faktorsúlyt, így ezektől is megváltam.

Ezek után lefuttattam egy újabb faktoranalízist, ahol abba a problémába ütköztem, hogy még mindig nem elég magas a kumulatív teljes variancia magyarázata 4 faktor esetén. Ezért megnéztem, melyik item esetén a legkisebb a főkomponens elemzés során a kivonás érték (0,308), ez páratlanul kicsi volt. Ez az item: *„Megjédek a vihartól, a villámlás robajától, félek elhagyni az épületet.”* (faktorsúly 0,52). Bár elég jó faktorsúllyal szerepelt, megvizsgáltam az itemet és szinte csak 1-es válaszok érkeztek rá, nem differenciált eléggé, valószínűleg ez lehetett vele a probléma, így ezt az itemet is kihagytam.

Bent maradó itemek eredményei

Miután a fentiek alapján 16 itemet kizártam, 33 item maradt bent, melyekre ismét lefuttattam egy faktoranalízist – extrahálási eljárás: főkomponens elemzés, forgatás: varimax.

A Kaiser – Meyer – Olkin – féle megfelelési mutató értéke 0,941, a Bartlett-féle szignifikancia mutató $p < 0,01$. Az eljárás 4 faktort hozott létre, melyek a teljes variancia 50,942%-át magyarázzák és sajátérték mutatójuk nagyobb, mint 1.

Ezután a 4 faktorra külön-külön reliabilitás analízist végeztünk. Az első faktor az Általános Tettekkészség (röviden Aktivitás). 9 itemmel rendelkezik a faktoranalízis szerint és a reliabilitás analízis azt mutatja, hogy Cronbach alfa értéke 0,732. Az item-total statistics táblázat szerint azonban, ha az egyik itemet elhagyjuk, az értéke javul 0,86-ra, így a következő itemet töröltük: *„Nem szeretem az izgalmakat, sosem próbálnék ki extrém sportokat.”* Ez egy fordított item, ami szerintünk egy olyan tartományt fed, amit már két másik kérdéssel lefedtünk – izgalom és extrém sportok. Valószínűleg a kettő nem feltétlen függ össze az emberek fejében, ezért rontja a skálát ez az item.

A második faktor a Specifikus Tettekkészség (röviden Ágencia). 8 itemmel rendelkezik és a Cronbach alfa értéke 0,862. A harmadik faktor a Specifikus Te-

hetetlenség (röviden Tehetetlenség). 8 itemmel rendelkezik és a Cronbach alfa értéke 0,799.

A negyedik faktor az Általános Tehetetlenség (röviden Leblokkolás). 8 itemmel rendelkezik és a Cronbach alfa értéke 0,458. Ismét ránéztem az item-total statistics táblázatra és kiderült, hogy itt két item is törlésre szorul, mindkettő elég nagymértékben emelné a Cronbach alfa értékét. Kipróbáltam azt, hogy külön-külön törölöm őket, ám a Cronbach alfa 0,7 alatt maradt, viszont mikor mindkettőt töröltem, felugrott 0,841-re, ami már egy sokkalta jobb érték. A két item: „*Nem jellemző rám, hogy negatív helyzetekben szorongok.*” és „*Jól tűröm a váratlan negatív meglepetéseket.*”

Az itemek törlése után ismét lefuttattam egy faktoranalízist, a már említett beállításokkal. A Kaiser – Meyer – Olkin – féle megfelelési mutató értéke 0,936, a Bartlett-féle szignifikancia mutató $p < 0,01$. Az eljárás 4 faktort hozott létre, melyek a teljes variancia 51,991%-át magyarázzák és sajátérték mutatójuk nagyobb, mint 1. Ez tekinthető a véglegesnek.

A 4 skála értékét valamint az összesített pontszámot a *Kiértékelés* részben leírtak szerint meghatároztam, majd lefuttattunk egy független mintás T próbát, hogy megnézzem, van-e különbség a nemek között az összesített pontszám tekintetében (a többi skála nem volt normális eloszlású, így azokra nem lehet ezt a próbát futtatni). Az eredmény az lett, hogy van különbség: $t(634) = 8,808$; $p < 0,01$.

Teszt-reteszt

Mindezek végeztével a teszt-reteszt reliabilitás meghatározására lefuttattam egy korrelációt a két időpontban adott válaszokra. Minden alskála és az összpontszám esetén is pozitív, magas mértékű korrelációt találtam. Aktivitás skála $r = 0,863$; $p < 0,01$. Ágencia skála $r = 0,793$; $p < 0,01$. Tehetetlenség alskála $r = 0,631$; $p < 0,01$. Leblokkolás alskála $r = 0,827$; $p < 0,01$. Összesített pontszámot tekintve $r = 0,827$; $p < 0,01$. – ld. 5. mellékelt

Megvitatás és kiértékelés

Az eredmények alapján 4 kategóriát határoztam meg, melyek rendre: Aktivitás, Ágencia, Tehetetlenség és Leblokkolás.

Az Általános Tettekeszség kategóriába olyan itemeket sorolódnak, melyek a személy általános jellemzőit méri fel. Ide került a néhány élménykereséssel kapcsolatos állítás. Összességében olyan itemek tartoznak ide, melyek arra kérdeznék rá, hogy a kitöltő mennyire érdekelt extrém foglalkozások és sportok üzében, mennyire kockázatkereső, milyen arousal szint mellett érzi legjobbnak a teljesítményét és mennyire bízik magában.

A Specifikus Tettekrekésztség kategória arról szól, hogy a kísérleti személyek mennyire tudnak cselekvőképesek maradni. Ide olyan gyakorlati és konkrét itemek sorolódnak, melyek szituációkat írnak le és azt mutatják meg, hogy a kitöltő mennyire képes aktív maradni és cselekedni a negatív élethelyzetben.

A Specifikus Tehetetlenség kategória némiképp a Specifikus Tettekrekésztség ellentéte. Ebbe a kategóriában olyan itemek vannak, melyek az előzőekhez képest fordított állásúak, a cselekvőképtelenséget, tehetetlenséget, szorongást és tehetetlenséget emelik ki a negatív szituációkban.

Az Általános Tehetetlenség kategória az Aktivitás kategóriával hozható párhuzamba, annak az ellentéte. Ide olyan itemek kerültek, melyek általánosságban kérdeznak rá, hogy a kitöltő mennyire hajlamos a pánikra, szorongásra és mennyire tart a fenyegető helyzetektől.

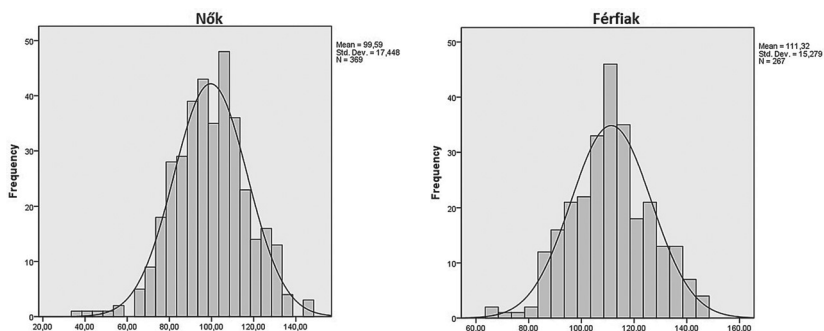
Az Általános Tettekrekésztség skála állításai: 1, 4, 5, 10, 11, 16, 26, 30 sorszámúak. A Specifikus Tettekrekésztség skála állításai: 9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23 sorszámúak. A Specifikus Tehetetlenség skála állításai: 2, 3, 6, 7, 8, 12, 13, 14 sorszámúak. Az Általános Tehetetlenség skála állításai: 22, 24, 25, 27, 28, 29 sorszámúak.

Az első két skála csak egyenes, míg a másik kettő csak fordított itemeket tartalmaz. A Tehetetlenség skála és a Leblokkolás skála elemeit fordítsuk át és adjuk össze az egyes skálák pontértékeit. Ezután adjuk össze a 4 skála értékét.

Mivel a T próba azt mutatta, hogy a nemek tekintetében szignifikáns különbség van, így a végső pontérték értelmezése nemektől függően máshogy alakul.

Férfiak esetén az átlag 111,32 és a szórás 15,28. Így az egyszeres szóráson kívül eső értékek a 96,04-nél kisebbek (a férfi kitöltők 17,2 %-a) és a 126,6-nál nagyobbak (a férfi kitöltők 16,1%-a).

Nők esetén az átlag 99,59 és a szórás 17,45. Így az egyszeres szóráson kívül eső értékek a 82,14-nél kisebbek (a női kitöltők 16,5 %-a) és a 117,04-nél nagyobbak (a női kitöltők 13,6 %-a).

1. ábra Az eredmények különböző eloszlásai nők és férfiak esetén

Vizsgálat II – Veszélyes foglalkozásúak és átlag populáció összehasonlítása

Résztevők

A teljes tesztbateriát összesen 141 fő töltötte ki, ezek a személyek 18 és 60 éves kor közöttiek – átlag: 33,38 (szórás: 10,34) – mindannyian férfiak. A vizsgálati személyekből 42 férfi új veszélyes foglalkozást (tűzoltók), 43 pedig szenzoros élménykereső (ejtőernyőzés, motoros sárkányrepülés, drafting).

Vizsgálati eszközök

A kérdőívcsomagban rögzített sorrend szerint rendre a következő kérdőíveket használtam fel.

Vészhelyzeti Reakciós Kérdőív – a saját kérdőívem. Az első vizsgálatnál láthatók a mutatói és kiértékelése.

Spielberg vonásszorongás kérdőíve – A vonásszorongás mérésére a State-Trait Anxiety Inventory-t használtam,¹⁴ a választást az indokolta, hogy hazánkban számos kutatásban alkalmazzák ezt a kérdőívet és pszichometriai mutatói megfelelőek. A kérdőív 18 tételből áll, melyből 6 fordított. A vizsgálati személynek azt kell jelölnie, hogy az állítások általában mennyire jellemzők rá. Az általam beszerzett változatból hiányzott 2 állítás, de ez még nem teszi használhatatlanná a tesztet, az így kapott eredmények érvényesek, felsorozhatók, amennyiben ez szükséges.¹⁵

Szenzoros élménykeresés skála – Azt, hogy a kísérleti személyek mennyire élménykeresők, a Zuckerman-féle Sensation Seeking Scale 40 ítemes verziójával mértem fel. A kérdőívnek 4 alszála van: Izgalom- és kalandkeresés, Élménykeresés, Gátolatlanság és Unalomtűrés.¹⁶ A választásomat az indokolta, hogy ez az eredeti kérdőív, melyet Zuckerman dolgozott ki, aki számos szempontból vizsgálta és járta körül a témát vizsgálati során. Ezen belül is azért az eredeti hosszúságút választottam, mert úgy vélem, hogy a rövidített skálák kevésbé megbízhatóak, 1-1 alszálat csupán 1-2 ítem mér.

Megküzdés stresszes szituációkkal – A megküzdést egy speciális kérdőívvel, a Coping Inventory for Stressful Situations-al mértem,¹⁷ mely egy 48 ítemet tartalmazó, klinikumban jól használható kérdőív, amely 3 megküzdési típust tár fel: feladatközpontú megküzdés (16 tétel), émocióközpontú megküzdés (16 tétel) és

¹⁴ SPIELBERGER 1970 és 1972.; SIPOS-SIPOS-SPIELBERGER 1988.

¹⁵ McDOWELL 2006.

¹⁶ KULCSÁR 1983.; ANDÓ-KÖKÖNYEI-PAKIS-FARKAS-RÓZSA-DEMÉTRÓVICS 2009.

¹⁷ ENDLER-PARKER 1994.

elkerülő megküzdés (16 tétel). A tételek különböző viselkedésmódokat írnak le, a kísérleti személy 5 fokú Lickert-skálán ítéli meg, hogy ezek mennyire jellemzőek rá, amikor problémahelyzettel szembesül. Több kutatás is alátámasztja, hogy ez egy megbízható és érvényes mérőeszköz, megfelelő pszichometriai mutatókkal (kanadai mintán 0,76 – 0,92 közötti Cronbach alfa).

BIS/BAS skála – A viselkedéses gátló (behavioral inhibitor) és viselkedéses aktiváló (behavioral activation) skála¹⁸ egy olyan önbeszámoló kérdőív, mely az előbb említett két rendszer érzékenységét méri. A teszt összesen 24 itemből áll, melyek 4 alskálára oszthatók: BAS drive (4 item), BAS fun seeking (4 item), BAS reward responsiveness (5 item) és BIS (7 item, ebből 2 fordított). Ezen kívül tartalmaz még 4 filler itemet. A kérdőív magyar adaptációját még nem publikálták, de előzetes eredmények azt mutatják, hogy jó pszichometriai mutatókkal rendelkezik.¹⁹

Marlowe-Crowne szociális kívánatosság skála – A kérdőív két okból került be a csomagba. Egyrészt, mivel választási torzítást mutat – azaz, aki magas pontszámot ér el, az lehet, hogy más kérdőív kitöltése során valótlanul állított magáról annak érdekében, hogy szociális kívánalmaknak eleget tegyen a válaszaival. Másrészt, az itt elért pontszám, valamint a STAI pontszám alapján Weinberger osztályozására alapozva meghatározható még egy fajta megküzdési stílus, melyről később részletesebben írok még. A kérdőívet MARLOWE és CROWNE (1960) alkotta meg, magyarra fordított változata SZAKÁCS (1988) által összeállított Személyiséglélektani szöveggyűjteményben található meg. Összesen 33 itemet tartalmaz, a szerzők Cronbach-alfa értéket nem közölnek.

Beck depresszió kérdőív – A depresszió méréséhez a Beck-féle depresszió skálát használtam fel,²⁰ mely a tudományos kutatásokban az egyik leggyakrabban használt kérdőív a depresszió súlyosságának megállapítására. A kérdőív pszichometriai mutatói megfelelőek, jól követhető vele a hangulatváltozás, de fontos megjegyezni, hogy önmagában nem diagnosztikai eszköz.²¹ Az egyes tételek négyféle állítást tartalmaznak súlyossági sorrendben 0-tól 3-ig, a kitöltő azokat az állításokat jelöli be, mely legjobban leírja érzéseit az elmúlt héttől a kitöltés napjáig. A kiértékelés során, ha több választ jelölt a személy, mindig a legsúlyosabbat kell figyelembe venni, majd ezeket rendre összeadni (egy kivétel van, a súlycsökkenésre vonatkozó kérdés, mely csak akkor számít, ha nem direkt fogyással érte el vizsgált személy).²²

A kérdőívek átlagait és szórásait nemek szerinti bontásban, valamint a Cronbach-alfáit az alábbi táblázat foglalja össze, saját adatok alapján – kiemelve

¹⁸ CARVER–WHITE 1994.

¹⁹ HARGITAI–NAGY–DEÁK–BERECZKEI 2009.

²⁰ BECK–WARD–MENDELSON–MOCK–ERBAUGH 1961.

²¹ ÁGOSTON–SZILI 2001.

²² EAVES–RUSH 1984. Idézi: KOPP–FÓRIS 1993.

azok a skálák/kérdőívek láthatók, melyek Chronbach-alfája nem megfelelő (a 0,6 alatti értékeket sem érték el).

	Átlag Férfiak		Veszélyes fog- lalkozásúak		Élmény- keresők		Chron- bach- alfa
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	
VRK összpontszám	108,02	15,56	124,19	13,26	123,09	13,97	0,924
VRK aktivitás	22,92	5,90	27,98	4,94	26,84	6,50	0,825
VRK ágencia	28,61	4,75	32,21	4,67	33,07	4,32	0,834
VRK tehetetlenség	14,87	4,64	11,40	4,79	11,49	3,46	0,827
VRK leblokkolás	12,65	4,40	8,60	3,54	9,33	3,38	0,878
STAI vonásszorongás	39,47	9,40	30,34	6,88	32,60	9,48	0,911
SSS izgalom- és kalandkeresés	5,82	3,18	6,74	2,55	8,04	2,03	0,817
SSS <i>élménykeresés</i>	5,42	2,39	3,74	1,94	5,36	1,75	0,581
SSS <i>gátolatlanság</i>	5,30	2,18	6,00	1,97	6,27	1,76	0,555
SSS <i>unalomtűrés</i>	3,15	1,94	2,80	1,96	3,49	2,11	0,569
SSS összpontszám	19,69	6,70	19,28	6,11	23,16	5,21	0,810
CISS - feladatközpontú	59,61	7,76	62,11	7,49	83,02	6,44	0,862
CISS - emócióközpontú	43,84	10,09	33,39	9,63	37,04	10,36	0,901
CISS - elkerülő	41,71	8,71	43,82	7,72	42,13	5,60	0,756
BAS drive	10,82	2,53	11,64	2,27	11,84	2,00	0,825
BAS fun seeking	10,9	2,05	10,74	1,64	11,44	1,77	0,482
BAS reward responsiveness	15,97	2,22	15,81	2,04	15,89	1,92	0,613
BIS	18,68	3,61	16,11	3,20	16,93	4,03	0,775
<i>Marlowe - Crowne</i>	15,61	4,82	20,13	4,85	17,31	5,38	0,332
Marlowe - Crowne 1. alskála	9,71	2,78	10,72	3,03	10,07	3,19	0,614
Marlowe - Crowne 2. alskála	5,90	2,91	9,40	2,67	7,24	3,12	0,727
Beck depresszió	9,79	8,52	3,57	3,91	5,36	5,66	0,882

1. táblázat Saját mintán mért átlagok, szórások és Cronbach-alfák

Eljárás

Az összeállított kérdőívcsomagot feltöltöttem a Google internetes kérdőívkészítő oldalára és igyekeztem a lehető legtöbb fórumon terjeszteni. A veszélyes foglalkozást üzöket személyesen kerestem meg és velük ugyan olyan sorrendben, ugyan azokat a kérdőíveket nyomtatott formában vettem fel.

Eredmények II

Külön bevitettem az adatokat az SPSS statisztikai program 20-as verziójába, a hiányzó adatokat helyettesítettem az átlaggal (kevesebb, mint 1%), majd rendre átforgattam a fordított állításokat és összeadtam az összes kérdőív összes alszkáláját, illetve összpontszámát.

Ezután csoportokat hoztam létre foglalkozás (átlag foglalkozásúak, veszélyes foglalkozást űzők és szenzoros élménykeresők), valamint vonásszintű megküzdési stratégia (represszor, magas- illetve alacsony szorongó és szenzitizátor) szerint.

A vonásszintű megküzdési kategorizációt a Marlowe-Crowne és STAI vonásszorongás skálákon elért pontszám szerint végeztem a már említett WEINBERGER és SCHWARTZ (1979) nyomán. Mivel a Marlowe-Crowne magyar populáción be mért statisztikai mutatóit nem közölték a szerzők, így a saját felvételem átlagát vettem – valamint ezért a STAI esetén sem a közölt átlagot, hanem a saját átlagomat használtam. A csoportosítás során tehát represszor csoportba került az, aki átlag alatti STAI és átlag fölötti Marlowe-Crowne értékkel rendelkezett és szenzitizátor csoportba az, aki átlag fölötti STAI és átlag alatti Marlowe-Crowne pontszámmal rendelkezett. Az alacsony szorongó alcsoport tagjai mindkét skálán átlag alatti, míg a magas szorongó alcsoport tagjai mindkét skálán átlag feletti pontszámot értek el.

Fontos még megemlíteni, hogy a három csoport tagjai szignifikánsan különböztek életkor tekintetében. Az esetleges hatást kiegyenlítendő, kovariáló változóként használtam az életkort mindenhol. A Multivariate Tests táblázatból kiderül, hogy nincs szignifikáns hatással az eredményekre ($F(18,120) = 1,665$; n.s.)

A teszt validitása

Az összehasonlító validitást korreláció segítségével határoztuk meg, arra voltam kíváncsi, hogy van-e korreláció a teszt és a többi használt kérdőív között kapcsolat. Azaz valóban azt méri-e a teszt, amit terveztem. Ennek feltétele egy viszonylag jó, de nem túl erős korreláció – vagyis, hogy nem ugyan azt méri a két teszt.

A vonásszorongás mértéke negatívan korrelál a teszttem összesített pontszámával ($r=-0,656$; $p<0,01$), valamint a Tettrekészséget mérő alszkálákkal ($r=-0,325$; $p<0,01$ és $r=-0,623$; $p<0,01$), de pozitívan korrelál a Tehetetlenséget mérő alszkálákkal ($r=0,575$; $p<0,01$ és $r=0,61$; $p<0,01$).

A szenzoros élménykeresés szintén pozitívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettrekészséget mérő alskálával ($r=0,384$; $r=0,566$; $r=0,329$ mindegyik $p<0,01$).

A feladatközpontú copingra való hajlam pozitívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettekkészséget mérő alskálával ($r=0,429$; $r=0,405$; $r=0,29$ mindegyik $p<0,01$), és negatívan korrelál a két Tehetetlenséget mérő alskálával ($r=-0,346$; $r=-0,343$; mindegyik $p<0,01$).

Az érzelemközpontú megküzdés negatívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettekkészséget mérő alskálával ($r=-0,527$; $r=-0,469$; $r=-0,224$ mindegyik $p<0,01$), és pozitívan korrelál a két Tehetetlenséget mérő alskálával ($r=0,503$; $r=0,536$ mindegyik $p<0,01$).

Az elkerülő megküzdés az aktivitással korrelált enyhén, pozitívan ($r=0,245$; $p<0,05$).

A viselkedéses aktiváló rendszer alskáláit tekintve a BAS drive pozitívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettekkészséget mérő alskálával ($r=0,567$; $r=0,566$; $r=0,404$ mindegyik $p<0,01$), és negatívan korrelál a két Tehetetlenséget mérő alskálával ($r=-0,394$; $r=-0,431$; mindegyik $p<0,01$). A BAS fun seeking pozitívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettekkészséget mérő alskálával ($r=0,386$; $r=0,550$; $r=0,377$ mindegyik $p<0,01$). A BAS reward responsiveness pozitívan korrelál a teszt összpontszámával és az Általános Tettekkészség alskálával ($r=0,279$; $r=0,267$; $p<0,05$) és negatívan a Specifikus Tehetetlenséggel ($r=-0,219$; $p<0,05$).

A viselkedéses gátló rendszer negatívan korrelál a teszt összpontszámával és a két Tettekkészséget mérő alskálával ($r=-0,535$; $r=-0,532$; $r=-0,288$ mindegyik $p<0,01$), és pozitívan korrelál a két Tehetetlenséget mérő alskálával ($r=0,456$; $r=0,452$ mindegyik $p<0,01$).

Végül a depresszió skálán mért eredmények negatívan korreláltak a teszt összpontszámával és a Specifikus Tettekkészséget mérő alskálával ($r=-0,384$; $r=-0,442$ mindegyik $p<0,01$), és pozitívan korrelál a két Tehetetlenséget mérő alskálával ($r=0,29$; $r=0,337$ mindegyik $p<0,01$).

Foglalkozás szerinti csoportosítás

A saját tesztet tekintve a csoportok mind az alskálák, mind az összpontszám tekintetében szignifikánsan különböznek egymástól ($F_{\text{aktivitás}}(2,137) = 17,744$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,206$); $F_{\text{ágencia}}(2,137) = 14,194$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,172$); $F_{\text{tehetetlenség}}(2,137) = 12,461$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,154$); $F_{\text{leblokkolás}}(2,137) = 15,564$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,185$); $F_{\text{össz}}(2,137) = 24,351$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,262$)). A Bonferroni-féle páros összehasonlításból kiderül, hogy az átlagos foglalkozásuk szignifikánsan eltérnek a két speciális csoporttól az aktivitás, az ágencia, a tehetetlenség és a leblokkolás alskálákon és az összpontszám tekintetében is, a két csoport azonban egymástól nem.

Vonássonrongás esetén is szignifikáns különbséget kaptam ($F(2,137) = 13,511$; $p<0,01$ ($\eta^2 = 0,165$)), mely abból fakad, hogy az átlagos foglalkozású

csoport tagjai lényegesen magasabb pontszámot értek el, mint a két speciális csoport tagjai (ők nem különböznek egymástól).

A szenzoros élménykeresésre való hajlamban is különböznek egymástól a csoportok ($F_{\text{tas}}(2,137) = 11,646$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,145$); $F_{\text{es}}(2,137) = 11,164$; $p < 0,05$ ($\eta^2 = 0,14$); $F_{\text{dis}}(2,137) = 6,67$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,089$); $F_{\text{bs}}(2,137) = 4,495$; $p < 0,05$ ($\eta^2 = 0,062$); $F_{\text{összpont}}(2,137) = 10,269$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,13$)). Bonferroni-féle páros összehasonlításból kiderül, hogy az Izgalom- és kalandkeresés alkálán a szenzoros élménykereső csoport szignifikánsan magasabb pontszámot ért el, mint a másik két csoport. Az Élménykeresés alkálán, a veszélyes foglalkozásúak alacsonyabb pontszámot érnek el, mint az élménykeresők és az átlagos foglalkozásúak. A Gátlásoldás alkálán az átlagos férfiak szignifikánsan kevesebb pontot érnek el, mint a másik két csoport tagjai, akik egymástól nem különböznek. Az Unalom-fogékonyság alkálán az élménykeresők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el a másik két csoporthoz képest, akik nem különböznek egymástól. Az összpontszám esetén az derül ki, hogy a szenzoros élménykeresők szignifikánsabban magasabb pontszámot értek el, mint az élménykeresők és az átlag férfiak. Ld. 7. mellékelt.

A Lazarus-féle trait megküzdést vizsgáló CISS-48 kérdőív eredményei. A három csoport a feladatközpontú coping és elkerülő alkálakon nem különbözött egymástól ($F(2,137) = 2,557$; n.s.; $F(2,137) = 0,486$; n.s.), az érzelmközpontú alkálán viszont igen ($F(2,137) = 14,922$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,179$)). A páros összehasonlítás szerint az átlagos foglalkozásúakra sokkal inkább volt jellemző az érzelmi központú megküzdés, mint a másik két csoport tagjaira.

A vonás szintű megküzdésbeli különbségek feltárását Chi négyzet próbával végeztem, mely szignifikáns eredményt hozott, de mivel túl sok cellában volt kevés az elemszám, így ez az eredmény nem vehető figyelembe. Táblázatos formában azonban megállapítható, hogy míg a veszélyes foglalkozást űzők és élménykeresők többsége represszor, addig az átlagos foglalkozásúaknál más az eloszlás (kicsit több mint felük szenzitizátor).

A viselkedéses aktiváló és gátló rendszer érzékenységét mérő teszt négy alkálája közül a BAS Fun Seeking és a BIS mutatott szignifikáns különbséget ($F_{\text{drive}}(2,137) = 1,994$; n.s.; $F_{\text{is}}(2,137) = 4,44$; $p < 0,05$ ($\eta^2 = 0,061$); $F_{\text{rr}}(2,137) = 0,428$; n.s.; $F_{\text{bis}}(2,137) = 5,41$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,073$)). A BAS Fun Seeking alkálán a szenzoros élménykeresők magasabb pontszámot értek el a másik két csoportnál. A BIS alkála esetén a szignifikáns különbség abból fakad, hogy az átlagos férfiak magasabb pontszámot értek el, mint a másik két csoport tagjai.

A depressziót mérő kérdőív szignifikáns különbséget mutat ($F(2,137) = 9,634$; $p < 0,01$ ($\eta^2 = 0,123$)). A páros összehasonlításból kiderül, hogy az átlagos foglalkozásúak magasabb pontszámot érnek el, mint a másik két csoport tagjai.

Megvitatás

A hipotéziseimre egyenként visszatérve értelmezem az eredményeimet. Az első az volt, hogy *„A vonásszorongás és depresszió magas szintjei, valamint a BIS érzékenység negatívan fognak hatni a vészhelyzetben való viselkedésre, az átlag populáción mért értékek magasabbak lesznek, mint a speciális csoportok esetében, valamint inkább az érzelmi központú megküzdés lesz jellemző az átlagos férfiakra, míg a speciális csoportok tagjaira a represszor stílus.”* Az eredmények részből látszik, hogy a hipotézis beigazolódott, úgy tűnik, hogy minél szorongóbb és depresszióra hajlamosabb valaki, valamint minél érzékenyebb valakinek a viselkedéses gátló rendszere (BIS), annál valószínűbb, hogy egy vészhelyzet során lefagy, leblokkol, szervezetlen viselkedést mutat és nem lesz képes aktívan cselekedni annak érdekében, hogy kijusson a szituációból – legalábbis azok az emberek lesznek tűzoltók, mentősofőrök, akikre ennek ellentéte igaz, kevésbé szorongók, kevésbé jellemző rájuk a depresszió és BIS rendszerük kevésbé érzékeny. Az elméleti háttér ezekkel a megállapításokkal konzisztens. A feladatközpontú megküzdés valóban jellemző azokra, akik nap, mint nap vészhelyzetekben vesznek részt, hiszen erre a stratégiára az jellemző, hogy erősen problémafókuszú, érzelmeket kizáró, előretekintő és addig működik, míg meg nem oldódik a helyzet – ez abban is megmutatkozik, hogy rájuk szinte alig jellemző az érzelmi fókuszú megküzdés. Azonban az elkerülő stratégia esetén nem találtunk különbséget. Lényegében az emócióközpontú megküzdési mód volt az igazi ellentéte a feladatközpontúnak, ez a stratégia várhatóan nem fog működni egy vészhelyzetben, az illető szervezetlen lesz és csökkenni fog a cselekvőképessége is, nem tudja aktívan megélni majd a szituációt. Ez alátámasztható azzal, hogy erre a stratégiára az jellemző, hogy az ezt alkalmazó először a saját érzelmeire fókuszál, megpróbál megnyugodni, összeszedni magát, elidőzni a probléma megoldása előtt. Ez egy vészhelyzetben nem lehetséges, nincs rá mód, hogy kivonuljon a szituációból és az érzelmeivel foglalkozzon, hiszen körülötte nagy sebességgel történnek a dolgok, azonnal kellene reagálnia rájuk. Azt láttuk, hogy a veszélyes foglalkozást űzők többségében represszorok voltak, akikre jellemző a már említett emelkedett ingerküszöb, tehát kevésbé érzékenyek a veszélyes szituációkra, melyre az elméleti háttérben a szorongás kapcsán leírt STENNETT (1957) elmélet alapján lehet következtetni. Az ő ellentétük a szenzitizátor csoport, mely szintén összefügg ezen elmélettel, tehát jelen esetben a csökkent ingerküszöbvel – itt csak 1 veszélyes foglalkozást űző személy volt. Ez az eredményem szerintem leginkább a szorongásszinttel magyarázható.

Második hipotézisem az volt, hogy *„A két speciális csoport csak az élménykeresés mentén fog eltérni egymástól”*. A veszélyes foglalkozást űzők valóban különböztek az élménykeresőktől az SSS skálán (azonban fontos megjegyezni,

hogyan az átlagos férfiak egyik csoporttól sem). Ez az eredmény arra utal, hogy valamilyen összetettebb motiváció áll a foglalkozásválasztás háttérében, nem magyarázható a jutalomfüggőséggel, az impulzivitással, az élmény/szórakozás keresésével, a megközelítésre való motivációval. Sőt, feltételezhető, hogy az impulzivitást a kiképzés során próbálják csökkenteni az ilyen foglalkozást választókban, hiszen mindig oda kell figyelni társaikra is, nem kezdhetnek magánakciókba, általában pontos tervet követnek. Az élménykeresés lehet, hogy azért alacsony, mert túl sok mindent láttak már, rengeteg ilyen helyzetben volt részük és a munkájuk mellett nincs szükségük más adrenalin növelő kihívásra, ezen kívül ezek az emberek nem élvezethajszatból csinálják azt, amit csinálnak, hanem valószínűleg egyfajta proszociális, embersegítő motiváció áll a háttérben.

A harmadik hipotézis értelmében *„Az újonnan kidolgozott kérdőív el fogja tudni különíteni a veszélyes foglalkozást űzők csoportját az átlag populációtól”*. Véleményem szerint ez a hipotézis is igazolást nyert. Azt vártam, hogy a veszélyes foglalkozást űzők (tűzoltók, mentősofőr), akik bizonyítottan, nap, mint nap jól teljesítenek, magas pontszámot fognak elérni, míg az átlag populáció náluk alacsonyabbat. Ezt igazolta az *Eredmények* részben a csoportok szignifikáns különbsége a teszt mentén, mely megmutatkozott mind az összesített pontszám, mind pedig az alsókálák mentén.

Az utolsó hipotézis szerint pedig *„Az új mérőeszköz összehasonlító validitása megfelelő lesz.”*, ami szintén úgy tűnik, hogy átment a próbán. Az egész vizsgálat elvégzésének ez volt a második sarkallatos pontja, mellyel elkezdtem a validálás hosszú folyamatát. A teszt statisztikai mutatói megfelelőek, elég nagy mintán történt a bemérés, úgy tűnik, hogy időben állandó faktort mér és hogy az eddigi körülmények között megállta a helyét. A korrelációs vizsgálat azt is alátámasztja, hogy ezek a vonások valóban értelmezhetők dichotóm változóként egy yerkesdodsoni térben. Az, hogy a teszt Tettrekészséget és Tehetetlenséget mérő alsókálái szinte kivétel nélkül korreláltak megfelelően jól, de nem túl nagy mértékben a már jól bejáratott és régóta használt tesztek megfelelő alsókáláival és összesített pontszámával azt mutatja, hogy a teszt azt méri, amit szeretnénk mérni vele, ugyanakkor egyedülálló is, hiszen nincs másik ehhez hasonló kérdőív a gyakorlatban. A diszkrimináló képessége szintén a használhatóságot támasztja alá.

Összegzésképpen tehát elmondható, hogy több olyan faktort is találtam, melynek mentén elkülöníthetőek voltak a veszélyes foglalkozást űzők és élménykeresők az átlag populációtól. Előbb két csoport úgy jellemezhető, mint kevésbé szorongók, kevésbé hajlamosak a depresszióra, kevésbé érzékenyek a környezet ingereire és alacsonyabb a viselkedéses gátló rendszerük érzékenysége.

Ezen kívül véleményem szerint sikerült egy olyan teszt alapot alkotnom, mely jó statisztikai mutatókkal rendelkezik és megfelelő továbbfejlesztés és munka után használható lehet a jövőben különböző gyakorlati célokra. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy ez egy önbeszámoló kérdőív, mely csak becslést

tud adni arra, hogy várhatóan ki hogyan fog viselkedni egy vészhelyzet során, biztosan nem tudja megállapítani azt, tehát az eredmények mindig fenntartással kezelendők lesznek.

A továbbiakban szeretném pontosabban és máshol is bemérni a kérdőívet, szeretnék egy kultúrák közötti összehasonlítást csinálni, valamint a jövőben az lenne az igazi döntő érv a kérdőív érvényessége mellett, ha sikerülne egy olyan vizsgálatot végezni, ahol még vészhelyzetet át nem élt emberek kitöltik a kérdőívet, majd valamilyen jól kontrollált, biztonságos, de számukra adott helyzetben mégis fenyegető és veszélyes szituáció során néznénk a teljesítményüket, hogy hogyan cselekednek.

A majdani kész teszt és jelen vizsgálat eredményi véleményem szerint sok helyen felhasználhatóak lehetnek. Alkalmazható például kiválasztási folyamatok, alkalmassági vizsgálatok, tréningek, prevenciók tevékenység és oktatás tevékenységek során, vagy más kutatások kapcsán is, ahol további kapcsolatokat határozhatnak meg a vészhelyzetben való viselkedéssel. A kérdőív ártérmezhető nagyon intenzív és stresszes helyzetekkel való megküzdési képesség vizsgálatára is, illetve több szempontból is meghatározhatják, hogy miben mások azok, akik minden nap életüket kockáztatják másokért.

Felhasznált irodalom

- ÁGOSTON–SZILI 2001 ÁGOSTON Gábor–SZILI Ildikó: Diagnosztikus kérdőívek és tünetbecslő skálák. In: A pszichiátria magyar kézikönyve. Szerk. Füre-di János, Németh Attila, Tariska, Péter. Bp., 2001
- ANDÓ–KÖKÖNYEI–PAKIS–FARKAS–RÓZSA–DEMETROVICS 2009 ANDÓ Bálint–KÖKÖNYEI György–PAKIS Béla–FARKAS János–RÓZSA Sándor–DEMETROVICS Zsolt: A 7 tételes szenzoros élménykeresés kérdőív (sss-7-hu) bemutatása. *Mentálhigiéné és pszichoszomatika* 10. (2009):2. 139-152
- AMIR–FOA–COLES 1998 AMIR, Nader–FOA, Edna B.–COLES, Meredith E.: Automatic Activation And Strategic Avoidance Of Threat-Relevant Information In Social Phobia. *Journal Of Abnormal Psychology* 107. (1998):2. 285.
- BAR–HAIM–LAMY–PERGAMIN–BAKERMANS–KRANENBURG–VAN IJZENDOORN 2007 BAR-HAIM, YAIR Et Al.: Threat-Related Attentional Bias. In: Anxious And Nonanxious Individuals: A Meta-Analytic Study. *Psychological Bulletin* 133. (2007):1. 1.
- BECK–WARD–MENDELSON–MOCK–ERBAUGH 1961 BECK, Aaron T. Et Al.: Beck Depression Inventory (Bdi). *Arch Gen Psychiatry*, 4 (1961):6: 561-571.
- CARVER–WHITE 1994 CARVER, Charles S.–WHITE, TERI L.: Behavioral Inhibition, Behavioral Activation, And Affective Responses To Impending Reward And Punishment: The Bis/Bas Scales. *Journal Of Personality And Social Psychology* 67 (1994): 67. 2. 319.

- COYNE–ALDWIN–LAZARUS 1981 COYNE, James C.–ALDWIN, Carolyn–LAZARUS, Richard S.: Depression And Coping In Stressful Episodes. *Journal Of Abnormal Psychology* 90. (1981):5: 439.
- CROWNE–MARLOWE 1960 CROWNE, Douglas P.–MARLOWE, David.: A New Scale Of Social Desirability Independent Of Psychopathology. *Journal Of Consulting Psychology* 24. (1960):4: 349.
- COCKING–DRURY 2008 COCKING, Chris–DRURY, John.: The Mass Psychology Of Disasters And Emergency Evacuations: A Research Report And Implications For The Fire And Rescue Service. *Fire Safety, Technology And Management* 10. (2008):1: 13-19.
- DIAMOND–CAMPBELL–PARK–HALONEN–ZOLADZ 2007 DIAMOND, David M., Et Al.: The Temporal Dynamics Model Of Emotional Memory Processing: A Synthesis On The Neurobiological Basis Of Stress-Induced Amnesia, Flashbulb And Traumatic Memories, And The Yerkes-Dodson Law. *Neural Plasticity* 2007.
- EAVES–RUSH 1984 EAVES, Greg–RUSH, A. John.: Cognitive Patterns In Symptomatic And Remitted Unipolar Major Depression. *Journal Of Abnormal Psychology* 93. (1984):1: 31.
- ENDLER–PARKER 1994 ENDLER, Norman S.–PARKER, James D.: Assessment Of Multidimensional Coping: Task, Emotion, And Avoidance Strategies. *Psychological Assessment* 6. (1994):1: 50.
- FOA–KOZAK 1986 FOA, Edna B.–KOZAK, Michael J.: Emotional Processing Of Fear: Exposure To Corrective Information. *Psychological Bulletin* 99. (1986):1: 20.
- FOWLES 1993 FOWLES, Don, C.: Biological Variables In Psychopathology: A Psychobiological Perspective. In *Comprehensive Handbook Of Psychopathology* (2nd Edition). Eds. Sutker, Patricia B.–Adams, Henry E. New York, 1993. 57-82
- GRAY 1982 GRAY, Jeffrey, A: Precip Of The Neuropsychology Of Anxiety: An Enquiry Into The Functions Of The Septohippocampal System. *The Behavioural And Brain Sciences* 5. (1982) 469–534.
- GRAY 1990 GRAY, Jeffrey, A: Brain Systems That Mediate Both Emotion And Cognition. *Cognition And Emotion* 4. (1990):3: 269 – 288.
- HARGITAI–NAGY–DEÁK–BERECZKEI 2009 HARGITAI Rita–NAGY László–DEÁK Anita–BERECZKEI Tamás: Psychometric Properties Of The Bis/Bas Scale On Hungarian Sample. 10th European Conference On Psychological Assessment, 2009, September 16th – 19th Gent, Belgium
- HICKEY–CHELAZZI–THEEUWES 2010 HICKEY, Clayton–CHELAZZI, Leonardo–THEEUWES, Jan: Reward Guides Vision When It's Your Thing: Trait Reward-Seeking in Reward-Mediated Visual Priming. *Plos One* 5. (2010):11: E14087.
- KOPP–FÓRIS 1993 KOPP Mária–FÓRIS Nóra: A szorongás kognitív viselkedésterápiája. Bp., 1993
- KULCSÁR 1983 KULCSÁR Zsuzsanna: Szenzoros élménykeresés. biológiai korrelátumok és implikációk a pszichiátriai sérülékenységről. *Pszichológia* 3. (1983):1: 69-85.

- KULIGOWSKI 2008 KULIGOWSKI, Erica D.: The Process Of Human Behavior In Fires. Us Department Of Commerce, National Institute Of Standards And Technology, 2009. Note 1619, 2008.
- MCDOWELL 2006 MCDOWELL, Ian: Measuring Health: A Guide To Rating Scales And Questionnaires. Oxford, 2006.
- MCWILLIAMS-COX-ENNS 2003 MCWILLIAMS, Lachlan A.-COX, Brian J.-ENNS, MURRAY W.: Use Of The Coping Inventory For Stressful Situations In A Clinically Depressed Sample: Factor Structure, Personality Correlates, And Prediction Of Distress. *Journal Of Clinical Psychology* 59. (2003):4: 423-437.
- MOGG-BRADLEY-DE BONO-PAINTER 1997 MOGG, Karin, Et Al.: Time Course Of Attentional Bias For Threat Information In Non-Clinical Anxiety. *Behaviour Research And Therapy* 35. (1997):4. 297-303.
- OLÁH 2005 OLÁH Attila: *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény: belső világunk megismerésének módszerei*. Bp., 2005.
- SIPOS-SIPOS-SPIELBERGER 1988 SIPOS K.-SIPOS M.-SPIELBERGER, C. D: A State-Trait Anxiety Inventory (Stai) Magyar Változata. In: *Pszichodiagnosztikai Vademecum I/2*. Szerk. MÉREI F, SZAKÁCS F. Bp., 123-135.
- SPIELBERGER 1970 SPIELBERGER, Charles, D.: *Manual For The State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto. Consulting Psychologists Press. 1970
- SPIELBERGER 1972 SPIELBERGER, Charles, D.: *Anxiety: Current Trends In Theory And Research*. New York, 1972.
- STENNETT 1957 STENNETT, Richard, G: The Relationship Of Performance Level To Level Of Arousal. *Journal Of Experimental Psychology* 54. (1957):1. 54-61
- SZAKÁCS 1998 SZAKÁCS Ferenc: *Személyiséglélektani szöveggyűjtemény 3. Táblázatok, ábrák, függelékek*. Bp., 1998
- TYHURST 1951 TYHURST, James S. Individual Reactions To Community Disaster: The Natural History Of Psychiatric Phenomena. *American Journal Of Psychiatry* 107. (1951):10. 764-769.
- WILLIAMS-WATTS-MACLEOD-MATTHEWS 1988 WILLIAMS, J. Mark G.-MATHEWS, Andrew-MACLEOD, Colin.: The Emotional Stroop Task And Psychopathology. *Psychological Bulletin* 120. (1996):1: 3.
- WILLIAMS-WATTS-MACLEOD-MATTHEWS 1997 WILLIAMS, J. Mark G., Et Al.: Autobiographical Memory Specificity And Emotional Disorder. *Psychological Bulletin* 133. (2007):1: 122.
- ZUCKERMANN 1979 ZUCKERMANN, Marvin: *Sensation Seeking: Beyond The Optimal Level Of Arousal*. New York, 1979.

Kozma Emese–Szánthó Tünde Orsolya

Érzelmi helyzetekre való közös emlékezés narratív stílusának sajátosságai óvodáskorban

The particularity of the narrative style during reminiscing on emotional situations among preschoolers

The aim of our study was to give a comprehensive and clear picture on how a child's autobiographical memory and socio-emotional development is unfolding through mother-child reminiscing, as well as what influence the individual style of mothers and children have on this process. A special notion was put on what connection can be found between the maternal narrative style and the mentalisational and emotional expression abilities of the mother-child dyad. We believe that the examination of the narratives of a mother-child dyad may get us further into understanding and describing these relationships. This study – being the first to examine mother-child conversations in a hungarian population – can also be regarded as an important novelty among hungarian developmental psychology research. In this study, the positive and negative life situations were analysed in a total of 45 mother-child dyads narratives. Our main question was whether the maternal narrative style influences the occurrence of intentional stance and emotion expressing words in their conversations. Our results show, that in negative situations, mostly closed, repetitive questions yield intentional stance, while in positive situations, they also start to appear during more open, elaborative questions. Intentional stance terms have a greater occurrence in negative situations. Emotional expression was more prominent in negative situations, while there was no connection between the elaborative style and emotional expression. The maternal narrative style proved to be more elaborative during positive situations.

Elméleti háttér

A narratív diskurzus fejlődésben betöltött szerepe

A narratív diskurzus struktúrájának vizsgálata közben tetten érhetjük azt a folyamatot, mely során a gyerekek magabiztosan el tudják különíteni az érzéseiket és a világról alkotott tapasztalataikat, azaz a narratívum lehetőségét biztosít arra, hogy a szociális világ és a belső világunk között kapcsolatot teremtsünk.¹

¹ KIRÁLY 2002.

A narratív történetalkotásnak a fejlődésben betöltött szerepéről számos elgondolás született, amelyek a nyelv fejlődésével kapcsolatosak. Vigotszkij² szerint a gondolkodás és a beszéd kezdetben független, és később a fejlődésünk során kapcsolódnak össze, míg a nyelv elválaszthatatlan eleme lesz a gondolkodásnak. A korai időszakban a gondolatok, cselekvések és érzelmek elkülönítésében a narratív diskurzus segít differenciálni.

A narratívum magában foglalja a cselekvés elaborációját, vagyis, az elbeszélés elhelyezi a cselekvést a szereplő gondolatainak és érzéseinek tükrében, ezzel segít eligazodni abban, hogy az elbeszélő cselekedetei milyen viszonyban vannak érzelmeivel és gondolataival. A narratívumok meghatározzák azt is, hogy milyen oksági viszony jelenik meg a cselekvések és azok következményei között

Emlékező beszélgetések

A gyermekek már igen korán részt vesznek emlékező beszélgetésben. Fivush, Haden és Reese³ két modellt írt le az emlékező párbeszéd fejlődésével kapcsolatban. Az egyik az „építkező” modell, mely azt takarja, hogy a gyermekek kezdetben még nem tudnak önállóan elmesélni egy történetet, a szülők segítségükre vannak ebben. Azonban ez mégis nagyon fontos, mert ugyan passzívak a gyermekek ebben a dialógban, de így tanulják meg azokat a kereteket és konvenciókat, amelyek segítségével később már önállóan is képesek lesznek egy történet felidézni és megosztani. Az építkezéshez –állványozáshoz– azért hasonlíthatjuk, mert a gyermekek a fejlődésük előrehaladtával egyre ügyesebbek, és ehhez igazodva a szülők egyre kevesebb segítséget nyújtanak, míg végül visszahúzódnak a párbeszédből. A tanulás végpontja, mikor már egyedül is képes beszámolni egy önéletrajzi eseményről.⁴

A másik modell a „kollaboratív spirál” modell. Noha ez a modell is azt írja le, hogy kezdetben a szülő vezeti a beszélgetést és a gyermek passzívabb a helyzetben, azonban idővel a gyermek is bekapcsolódik és gazdagítja a felidézést. Jelentős különbség még, hogy ahogyan a gyermek egyre jobban elsajátítja a képességet, úgy a szülő nem húzódik vissza a társalgásból, hanem továbbra is segíti az emlékezést és színesíti a dialógot.

² VIGOTSKIJ 1978.

³ FIVUSH–HADEN–REESE 2006.

⁴ WOOD–BRUNER–ROSS 1976.

Az emlékező beszélgetések szerepe a gyermek fejlődésében

Thompson⁵ egy áttekintő tanulmányában foglalta össze, hogy a társalgás miként hat a gyermek érzelmi fejlődésére. A szülő-gyermek kapcsolat befolyásolja azt, hogy a gyermek miként járul hozzá a társalgáshoz. A gyerekek nagyon kíváncsiak, hogy mit gondolhat, vagy mit érezhet a másik ember. Ennek felismerése fokozatosan fejlődik az első év végétől, és a kognitív fejlődés-lélektan jelenlegi állása szerint 4 éves koruk körül már egyértelműen el tudják különíteni saját vélekedéseiket másokétól. Az óvodás korú gyerekek már elkezdik megérteni a gondolatok kifejezésének módját, sőt azt is, hogy az élmények hogyan váltanak ki érzéseket. Ezek elsajátításához azonban nélkülözhetetlen, hogy tapasztalatokat szerezzenek a kooperatív társadalmi interakciókban való részvételről és a mentális állapotok szóbeli elemzésének lehetőségéről.

Thompson a következőkben részletezi a nyelv, és a narratív diskurzusok szerepét a fent említett fejlődési folyamatban:

- megnevezik a nem megfogható társas tárgyi jelenségeket
- események jelentős aspektusait hangsúlyozzák (koherencia)
- mentális állapotok megértése
- belső állapotok szubjektivitásának megértése
- kulturális közösség részévé válik

Végül, a gyermek a szülőkkel folytatott emlékező beszélgetések során elkezd értékelni és értelmezni a múltat, mely nemcsak események gyűjteménye, hanem szorosan hozzákapcsolódnak az eseményekhez köthető érzelmek és gondolatok is. Ily módon a gyermek múltbeli szelfje elkezd kapcsolódni a jelenbeli szelfhez, azaz a gyermekek az emlékező párbeszéd során elkezdenek felépíteni egy időben állandó szelfet.⁶ Tehát, az emlékező beszélgetések szülő és gyermeke között értelmezhető úgy, mint egy szelf-építő és szelf-szabályozó interakció.⁷

Az anyai narratív stílus és az önéletrajzi memória

A szociális interakció-modell alapján⁸ a kognitív fejlődés a szociális interakción keresztül valósul meg, oly módon, hogy a tanultakat a gyermek beépíti, majd hasonló helyzetekben használja azokat. Az önéletrajzi memória vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a gyermekek a személyes emlékeik relevanciáját a szülőkkel folytatott emlékező beszélgetések során tanulják meg. A szülők (elsősorban az

⁵ THOMPSON 2006.

⁶ FIVUSH 2001.; FIVUSH–NELSON 2006.; MOORE–LEMMON 2001.

⁷ FAVEZ 2011. In: POHÁRNOK (megjelenés alatt).

⁸ VIGOTSKIJ 1978.; ROGOFF 1990. In: FARRANT–REESE 2000.

anya) narratív stílusa meghatározó szerepet tölt be ebben a folyamatban és háttással van a gyermek önéletrajzi memóriájának fejlődésére.⁹ A szülő-gyermek diádok narratívumait vizsgálva a kutatók két, az anyákra stabilan jellemző narratív stílust különítettek el: az elaboratív (vagy magas elaborativitású) anyákat, valamint a repetitív (vagy alacsony elaborativitású) anyákat.

Az *elaboratív* csoportba azok az anyák taroztak, akik minél gazdagabb és részletesebb történetek elbeszélésére törekedtek, újabb és újabb részleteket hoztak be a párbeszédbe. Jellemző volt, hogy több nyitott kérdést alkalmaztak (azaz: ki, mit, miért, hogyan, mivel, hol, mikor), valamint az anyák értékelték és követték gyermekeik megnyilvánulásait. Az emlékező beszélgetések során arra törekedtek, hogy feltárják az események mögötti mentális állapotokat, és gyermeküket is erre ösztönözték. Azonban a magas elaborativitású anyáknál néha előfordult, hogy gyermekeik helyett mesélték el az egész történetet, így az nem az anya-gyermek diád együttműködésén alapult.

A magas elaborativitású anyák gyermekeinél ez a narratív stílus gazdagabb visszaemlékezéseket és elaboratívabb önéletrajzi memóriát eredményezett. Ezen anyák gyermekei kerekesebb és komplexebb emlékeket adnak visszaemlékezéseikkor.¹⁰ A kutatások azt támasztják alá, hogy az elaboráló édesanyák gyermekei hamarabb elsajátítják az önálló emlékezést, és annak megosztását, ezen felül gazdagabb, színesebb lesz az általuk felidézett esemény elbeszélése.

A *repetitív (vagy kevésbé elaboratív)* anyák ezzel szemben inkább eldöntendő kérdéseket használtak vagy olyan nyitott kérdéseket, melyekre egy adott választ vártak. Jellemző volt a kérdések többszöri megismétlése, a témákban való ugrálás. Így kevésbé követték a gyermek megnyilvánulásait, és inkább egy általuk előre elgondolt vezérfonal mentén igyekeztek felépíteni az emléket. Nem az emlékező részletességére koncentráltak, hanem kiragadtak egy-egy elemet és azt ismételtették, továbbá próbálták arra ösztönözni ezzel a gyermeküket, hogy önállóan idézzék fel az eseményeket, és válaszoljanak a kérdésre. A repetitív narratív stílusú anyák gyermekei szegényebb, kevesebb részletből álló történeteket adnak vissza, valamint verbális fejlettségük is elmarad az elaboratív anyák gyermekeitől.¹¹

*Az anyai narratív stílus, az intencionális állapot-tulajdonítás
és az érzelmek kifejezése az emlékező beszélgetésekben*

A már korábban említett szociális interakció-modell a fejlődés kognitív oldalára koncentrált, azonban nem ad választ az érzelmek, a megismerési folyamatok és

⁹ FARRANT-REESE 2000.

¹⁰ REESE-SUTCLIFFE 2006.

¹¹ REESE-SUTCLIFFE 2006.

a cselekvések integrációjára,¹² valamint arra, hogyan képesek a gyermekek ilyen meglepő könnyedséggel ráérezni saját, és mások mentális állapotaira.¹³

Az anya-gyermek diád narratívumainak elemzése segíthet a mentalizáció és az érzelmi kifejezések interakciókban való fejlődésének feltárásában, hiszen a kettejük közt létrejövő interakciók jelentős része verbális úton zajlik, és ezek a verbális interakciók lehetőséget adnak arra, hogy az anya bevezesse a gyermeket az érzések, gondolatok és cselekvések kapcsolatainak világába.

Az érzelmek kifejezésének fejlődése

Az újszülötteknél már megjelenik néhány elkülöníthető érzelem (pl. undor, boldogság). Négy éves kor előtt az érzelmeket inkább viselkedéssel írják le, és úgy, hogy azt elsősorban külső környezeti változás okozza. Négy éves korban viszont megjelenik a mentálisztikus gondolkodás az érzelmekről (ez valószínűleg az elmetória megjelenésével függ össze). A négy éves korú gyerekek már okokat adnak az érzelmi élményekre és utalnak mások célállapotaira. Sőt vizsgálatokból kiderült, hogy ebben a korban néhány gyerek arra is képes volt már, hogy érzelmeket jósoljanak be a másik ember vágyai alapján.

A szégyen érzelem sajátosságai

Vizsgálatunkban elsődleges és másodlagos érzelmekkel is foglalkoztunk. A korábbi kutatásokban inkább az elsődleges érzelmek tanulmányozását részesítették előnyben, de mi a másodlagos érzelmeket is beemeltük a kutatásunkba. A jelen kutatásban megjelenő érzelem típusok az alábbi táblázatban láthatóak.

1. táblázat Érzelemtípusok táblázat

Elsődleges érzelmek	Másodlagos érzelmek
szomorúság	büszkeség
düh	szégyen
ijedtség	
öröm	
kíváncsiság	

¹² BRUNER–LUCARIELLO 2001.

¹³ THOMPSON 2006.

Az én-tudatos érzelmek közül a szégyen kapta a legnagyobb figyelmet. A mi vizsgálatunkban is feltűnő volt, hogy azok a történetek, amik a szégyen érzelem köré szövődtek más sajátosságokat mutattak a többi érzelem típusú visszaemlékezéssel szemben.

A szégyent az egyes elméletalkotók másként határozták meg. Az analitikus gondolkodók is foglalkoztak a szégyennel: Freud reakcióképzésként említi a szexuális értelemben vett exhibicionista impulzusokkal szemben. Piers és Singer¹⁴ szerint az én-ideál el nem érése váltja ki a szégyen érzését. Erikson az énnel szembeni általános kételkedésként határozta meg a szégyent. Tomkins a szégyent úgy határozta meg, hogy a szelf tapasztalata a szelfről, melyben a szubjektum és az objektum közötti különbség eltűnik, továbbá megnövekedett tudatossággal bír.¹⁵ A szégyen érzelem felismerése nehézkes, hiszen belső, alig megfigyelhető élmény, keveredhet a büntudattal vagy akár más érzelmekkel, de fő jellegzetességei a „kicsiség”, „összezsugorodás” érzése, eltűnés-vágy, erőtlenség, kitettség-érzés, fájdalmas és nehezen lehet vele szemben védekezni. A szégyent alapvetően nehéz, konfliktusos érzelmeként éljük meg, de úgy ahogy minden negatív érzelmeknek, a szégyennek is megvan a maga funkciója, szerepe az életünkben. Egy angol pszichoanalitikus, Malcolm Pines így ír erről: *„Mind a szégyen, mind a büntudat társas jelzések, melyek nélkülözhetetlenek a családon és az azt követő közösségeken belüli helyünk megtalálásához. A szégyen és a büntudat megtanítanak a fájdalmas, de elkerülhetetlen próbálgatásos módszerrel arra, hogyan alkalmazkodjunk a társadalmi szerepekhez, valamint hogyan befolyásoljunk másokat a hozzánk való alkalmazkodásra. Megtanuljuk, mikor, hogyan és mennyire legyünk nyíltak másokkal: hogyan kezeljük a megfelelő közelséget és távolságot: hogyan ne bántsunk más és hogyan ne bántsanak minket: a szerénységet, a tapintatot, a társas érzékenységet és az együttérzést mind ilyen módon sajátítjuk el. És megtanulunk emberek lenni azáltal, hogy tudatában vagyunk: amit mi érzünk, azt más is érzi.”*¹⁶

A kisgyermek fejlődése során 18-24 hónaposan újfajta érzelmeket kezd átélni, megjelenik a zavar, büszkeség, a büntudat és az irigység érzése. Ezeket nevezzük másodlagos érzelmeknek, – melyek az elsődleges érzelmekkel szemben – közvetettek, addig nem jelennek meg, míg a gyermek nem képes bizonyos társas normák, szabályok és célok mentén önmagukról gondolkodni és önmagukat értékelni.

A büszkeség átéléséhez szükséges, hogy a gyermek képes legyen más szemével megítélni, hogy helyes vagy helytelen, amit tett. Tizenhét hónaposan jelenik meg a büszkeség átélése, mert ekkor tudják más emberek normáit és saját viselkedésüket egyszerre monitorozni. Mások megfigyelése által megtanulják,

¹⁴ PIERS–SINGER 1953.

¹⁵ BODA–ÚJLAKY 2014.

¹⁶ PINES 1995.

hogy mikor indokolt a büntudat, a szégyen, a büszkeség vagy más másodlagos érzelmek átélése.¹⁷

A társas érzelmek kiemelkedő szerepet töltenek be a gyermek szociális fejlődésében. A büszkeség és a szégyen érzése nemcsak önmagával, hanem másokkal kapcsolatban is átélhető érzelem.

A szülői párbeszéd hatásai az érzelmkifejezésre

Dunn¹⁸ hívja fel arra a figyelmet, hogy a párbeszéd során nem csak a gyermek reflektál a szülőre, hanem a szülő is a gyermekre. Ez a kölcsönösség teremt teret arra, hogy a szülők hatást gyakorolnak a gyermekeikre. A hatást megfigyelhetjük az érzelm kifejezés verbális szintjén, az érzelmek megértése kapcsán és a kognitív képességek fejlődésére gyakorolt hatás mentén. Továbbá nem elhanyagolható a gyermek későbbi társalgásban való részvételére kiható szülői minta és a visszaemlékezés stílusára vonatkozó tapasztalatok hatása.

1. ábra Az érzelmi lexikon fejlődése

Felmerül a kérdés, hogy mi számít érzelmkifejező szónak. Példának okáért annak számít-e a „sír” ige? A sírást ugyanis tekinthetjük úgy is, mint egy egyszerű viselkedés leírást, és nem biztos, hogy a gyermek lelki állapotát jelzi.

¹⁷ COLE–COLE 2006.

¹⁸ DUNN 2006.

Ridgeway, Waters és Kuczaj¹⁹ eredményei jól illusztrálják, hogy a gyerekek milyen állapotokat leíró szavakkal találkoznak és milyeneket képesek értelmezni eltérő életkorokban. Az édesanyák folyamatosan közlik a gyermekükkel, hogy mit érezhetnek, miközben ők maguk is próbálják megfejtetni, hogy mi lehet a gyermek igénye.

Denham és Auerbach²⁰ az édesanyák és óvodás korú gyermekek párbeszédét elemezte az érzelmek szóbeli kifejezése kapcsán. Eredményük szerint az ilyen interakciók gazdagok az olyan felnőtt-gyermeki kölcsönhatásokban, amely érzelmi címkézést és az érzelmi tapasztalatok jelentőségének kiemelését tartalmazza. Ugyanakkor, azon anyák gyermekei, akik nagy mértékben éltek szóbeli magyarázattal, ösztönözték gyermekeiket, hogy kifinomultabb, komplexebb és érzelmegazdagabb leíró nyelvezetet használjanak érzelmi tapasztalataikkal kapcsolatban.²¹

Dunn²² az érzelmi válaszokról végezett kutatást és azt találta, hogy az érzelmi tapasztalatokról folytatott beszélgetések száma jelentősen nőtt az általuk vizsgált hat hónapban. Ez az eredmény azt sugallja nekünk, hogy egy olyan szülő elérhetősége, aki érdeklődik a környezetében élő érzelmi reakciója iránt döntő fontosságú lehet a gyermekek számára. Ilyen esetekben a gyerekeknek alkalmuk van beszélni az érzelmekről, és egyben megérteni azokat. Egy másik tanulmányban rávilágítottak arra, hogy a gyermekek érzelm-leíró nyelvezetére hatással van a család érzelm kifejezése.²³ Azoknál a családoknál, ahol a düh, aggodalom kifejezése gyakoribb, ott a gyerekek kevésbé voltak hajlamosak az érzelm megvitatására.²⁴

Laible²⁵ anya-gyermek diskurzus során vizsgálta a kötődés minőségét és a negatív érzelm kifejezésre való hajlamot. Két vizsgálati helyzetet teremtett. Az egyik szituáció egy visszaemlékező beszélgetés volt, a másik egy történet közös elolvasása. Erősebb összefüggést azonban csak a visszaemlékezés során kapott. Érdekes módon, amikor a gyerekek hajlamosabbak voltak a negatív érzelm kifejezésre, akkor ezekben az esetekben az édesanyák jobban elaboráltak, bővebben kifejtették az adott eseményt.

¹⁹ RIDGEWAY–WATERS–KUCZAJ 1986. In: SAARNI–CAMRAS–WITHERINGTON 2006.

²⁰ DENHAM–AUERBACH 1995.

²¹ SAARNI–CAMRAS–WITHERINGTON 2006.

²² DUNN 1987.

²³ DUNN–BROWN 1994.

²⁴ SAARNI–CAMRAS–WITHERINGTON 2006.

²⁵ LAIBLE 2004.

A párbeszéd szerepe a gyerekek társas megismerő funkcióinak fejlődésében – mentális állapot tulajdonítás

Fonagy és Target²⁶ úgy értelmezte a mentalizáció fogalmát, mint a gyermek reprezentációinak fejlődését a mentális állapotokra vonatkoztatva.

A mentalizációt egy meta-kognitív jelenségnek tekinthetjük, hiszen magában foglalja a készséget, ahogy a gyermekek elkezdnek gondolkodni saját, és mások gondolatairól, érzéseiről. Ennek következtében képessé válnak észlelni és bejósolni a viselkedést összekapcsolva az intencionális állapotokkal.²⁷

A mentalizáció a szülő-gyermek kapcsolat kontextusában alakul ki, az érzelmi tükrözés, és az interszubbektivitás fejlődésén keresztül.²⁸ Az érzelmetli beszélgetések pedig facilitálják az érzelmek és a kapcsolatok megértését, így nem meglepő, hogy a gyermekek ezekre a képességekre a családtagokkal folytatott interakciókon keresztül tesznek szert.²⁹

Számos kutatás irányult annak feltárására, hogy az anyai narratív stílus mennyiben befolyásolja a gyermekek társas megismerő folyamatait.³⁰ Ezek eredményei a következők voltak: összefüggéseket találtak az anyák narratív stílusa, valamint a gyermekek érzelmi fejlettsége és elmeolvasó képessége között.³¹ Az érzelmek ismerete és megértése óvodás korban pedig predikálja a későbbi szociális képességeket és az empátiát.³² Mivel az elaboratív anyák maguk is többet utalnak az események mögött rejlő mentális állapotokra, a párbeszéd során támogatják gyermekük azon törekvéseit, hogy elmeolvasó képességüket gyakorolják.³³

Tehát, a gyermekek megtanulják, hogy saját gondolataik, intencióik különböznek másokétól, és a szülőkkal folytatott párbeszédeken keresztül bepillantást nyerhetnek mások gondolati világába. Ezen képességek kifejlődése elengedhetetlen a társas világban való könnyed eligazodáshoz, hiszen az emberi kommunikáció sokszor megkívánja, hogy az üzenet 'mögé nézzünk'. Mivel az elaboratív narratív stílusú anyák gyermekei jobb elmeolvasó képességekkel rendelkeznek, és az érzelmek ismeretének területén is jobb eredményeket mutattak, feltehetően előnyben indulnak a társas világ útvesztőiben.

²⁶ TARGET–FONAGY 1997, 2002. In: BOUCHARD–LECOURS–TREMBLAY–STEIN–TARGET–FONAGY–SCHACHTER 2008.

²⁷ DAVIDSEN 2008.

²⁸ FONAGY–GERGELY–JURIST–TARGET 2004.

²⁹ LAIBLE–SONG 2006.

³⁰ Lásd pl. LAIBLE–SONG 2006.; DUNN–BROWN–BEARDSALL 1991.; LAIBLE 2004.; THOMPSON–LAIBLE–ONTANI 2003.

³¹ DUNN 2006

³² VONBERGEN–SALMON–DADDS–ALLEN 2009.

³³ REESE–SUTCLIFFE 2006.

Az emlékező beszélgetések érzelmi tartalmának szerepe – pozitív és negatív életesemények

Az anyai elaborativitás mértékében – bár az anyákra jellemző időben stabil tulajdonságnak bizonyult – találunk eltéréseket a beszélgetés témája mentén.³⁴ Jóllehet maga a narratív stílus nem változik a párbeszéd alatt, mégis Sales és munkatársai azt találták, hogy míg a pozitív eseményeket tárgyaló történetekben az anyák több eldöntendő kérdést alkalmaztak, addig a negatív történeteket magasabb elaborativitás jellemezte.

Laggattuta és Wellmann³⁵ pedig vizsgálatuk során arra jutottak, hogy a pozitív életesemények meg tárgyalásakor az anyák zártabb kérdéseket alkalmaznak, mint a negatív életeseményeknél. Valamint ha negatív történekekről beszélgetnek gyermekeikkel, akkor nagyobb hangsúlyt fektetnek az érzelmekre, az érzelmek okaira, valamint az érzelmek és a mentális állapotok kapcsolatára. A negatív érzelmi töltetű párbeszédnél az anyák terjedelmesebb érzelmi szótárt használtak, több nyitott kérdést alkalmaztak és több figyelmet fordítottak a többi szereplőre (és az ő mentális állapotaikra) is.

Úgy tűnik, hogy az anyák a negatívabb életesemények megbeszélésénél jobban fókuszálnak az események érzelmi aspektusaira, ily módon tanítják meg gyermekeiknek, hogyan küzdjenek meg érzelmileg megterhelő eseményekkel, elősegítvén ezzel a gyermekek adaptív megküzdési stratégiáinak fejlődését.

Az érzelmi típusokról való beszélgetések sajátosságai

Fivush és munkatársai vizsgálatában azok a történetek, melyek a harag érzelem körül szerveződnek kevésbé kidolgozottak, mint a szomorúság vagy a félelem, főleg a lányok körében, hiszen a harag kifejezése kulturálisan kevésbé elfogadott a nők esetében. Ezzel szemben a szomorúságra való közös visszaemlékezés sokkal alaposabb és kidolgozottabb dialógokat eredményez. Fivush és munkatársai szerint a szomorúság egy olyan érzelem, ami közelebb hozza egymáshoz az embereket, míg a harag inkább szétválaszt, mivel a szomorúságot okozó események tárgyalásakor a szülők jobban koncentrálnak az érzelmekre, míg a harag esetében inkább próbálják az okokat feltárni. Eredményeik szerint az anyák elaboratívabbak a lányokkal, és a félelemre való visszaemlékezés során, mint a szomorúságra vagy a haragra való visszaemlékezés esetében. A félelem történetek dialógjaiban jobban koncentráltak a gyermek érzelmeire és az okokra. A gye-

³⁴ SALES–FIVUSH–PETERSON 2003.

³⁵ LAGGATTUTA–WELLMANN 2002.

rekek is ezekben a párbeszédekben több tényszerű információt osztottak meg a félelem és a szomorúság érzélem átélése kapcsán, mint a harag esetében. Ezek az eredmények hangsúlyosabban jelentek meg a lányok esetében.³⁶

Hipotézisek

- 1) Az anyák a negatív történetekben elaboratívabb narratív stílust alkalmaznak
- 2) Az elaboratív anyák párbeszédeiben magasabb számmal fordulnak elő állapot-tulajdonító szavak
- 3) Negatív történetekben több intenció-tulajdonítás fog megjelenni.
- 4) Az elaboratív anyák párbeszédeiben magasabb számmal fordulnak elő érzelmkifejezések
- 5) Negatív történetekben több érzelmi kifejezés fog megjelenni.
- 6) Pozitív együttjárást várunk az intencionális állapot-tulajdonítás kifejezések és az érzelmi kifejezések között a történettípusoktól függően.
- 7) Az anyai elaborativitás, és a történetek hossza eltér egymástól a szégyen és nem-szégyen negatív érzelmi történetekben, illetve a nemek tekintetében különbözően alakul az anyai elaborativitás.

Módszertan

Vizsgálati személyek

Vizsgálatunkban 45 anya-gyermek páros vett részt. A gyermekek életkora 48-58 hónapos között oszlott meg ($m= 52,58$ $SD=2,70$). A gyermekek nemi eloszlása a következőképpen alakult: 25 fiú (55,6%) és 20 lány (44,4%). A gyerekek és anyukáik többségében pécsi, illetve más vidéki nagyvárosokban élnek. Az anyák többségében felsőfokú végzettséggel rendelkeznek (alapfokú 2,4%, középfokú 35,7%, felsőfokú 61,9%), és a gyerekek nagyrészt teljes családokban élnek (88,1% teljes, 11,9% elvált).

³⁶ FIVUSH 2003.

Vizsgálati eszközök

Tesztek és Kérdőívek

A Peabody – Képes Szókincs – Teszt (PPVT)³⁷: Szerzője Dunn,³⁸ aki eredetileg amerikai mintán standardizálta a tesztet. A magyar adaptációt Csányi³⁹ végezte el. A teszt a gyermekek passzív szókincsét méri, a szó megértését és nem a használatát vizsgálja. A vizsgálat korcsoportnál a gyermek feladata, hogy a hívó szó elhangzása után, 4 kép közül a megfelelőre mutasson rá.

Párbeszéd elemzése

Anya-gyermek dialóg

Anya és gyermeke három, megtörtént életeseményt elevenítettek fel melyben mindketten részt vettek. Olyan életeseményeket kértünk, melyek a gyermek számára jelentős emléket idéznek fel, különböző érzelmek mentén.

Az előre megadott érzelmek a következők voltak: *szomorúság, düh, büszkeség, ijedtség, szégyen, öröm, kíváncsiság*. A lehetséges érzelmek közül négy (szomorúság, düh, öröm, ijedtség/félelem) hagyományosan szerepel azokban a vizsgálatokban, amelyekben az anyai narratív stílus sajátosságait vizsgálják. A szégyent és a büszkeséget azért illesztettük a sorba, mert ez a vizsgálat egy olyan nagyobb kutatás keretében zajlott, ahol az anyák érzelmszabályozó működésének anya-gyermek dialógusokban való megjelenését vizsgálták, és a társ-tudatos érzelmek elbeszélését külön vizsgálták.⁴⁰

Az érzelmeket úgy osztottuk fel a vizsgálati személyek között, hogy minden anya-gyermek diádban szerepeljen pozitív, illetve negatív történet is, valamint úgy, hogy a végső adatok közt változatosan és egyenlő arányban forduljanak elő a különböző érzelmek. (Az értékelésnél arányosan számítottuk a pozitív, illetve negatív történeteket)

Dialógok feldolgozása, kódolása

A narratívumok feldolgozása során a szövegeket szegmenseire bontottuk és a kapott szegmensek számát rögzítettük történetenként.

Majd az anyai elaborativitást és repetitivitást elemeztük az anyák megnyilvánulásaiban, a következő kódrendszert alkalmazva:

³⁷

³⁸ DUNN 1958.

³⁹ CSÁNYI 1974.

⁴⁰ POHÁRNOK 2013.

Elaboratív emlékeztető kérdés (MQE): Minden olyan, a szülő által feltett kérdés, ami egy eseménnyel kapcsolatos újabb információt próbál előhívni a gyermekből, vagy a kérdés maga is új információt tartalmaz.

Repetitív emlékeztető kérdés (MQR): Minden olyan kérdés, ami új információt akar előhívni a gyermekből, azonban maga a kérdés nem tartalmaz új információt.

Elaboratív eldöntendő kérdések (YNE): Minden olyan kérdés, ami az új információ megerősítését vagy cáfolatát igényli a gyermek részéről.

Repetitív eldöntendő kérdések (YNR): Minden olyan kérdés, ami az eseménnyel kapcsolatos előzőleg már megbeszélt információra vonatkozó megerősítést vagy cáfolatot vár a gyermektől.

Értékelés (EVAL): Ezen a kategórián belül két alkategóriát különítettük el: a megerősítéseket, valamint a cáfolatokat. Ide tartozik minden olyan állítás, ami megerősíti vagy cáfolja a gyermek előző megnyilvánulását, valamint azok az állítások, melyek explicit értékelést, ismétlést illetve igenlést tartalmazott.

Leírás: Állítások, amelyekkel új információt ad az anya a múltbeli eseményekről.

A fent leírt kódokat különböző súllyal számítottuk bele az anyai elaborativitás végső pontszámába, a korábbi kutatások alapján.

Mentális állapotokra utaló kifejezések kódolása:

A következő lépésben a mentális szóhasználatot számszerűsítettük a dialógokban. Ehhez egy narratív pszichológiai tartalomelemző módszerhez (László és mtsai, 2013) korábban összegyűjtött *mentális állapotokra vonatkozó szótár*⁴¹ használtuk referenciapontként. A következő kategóriák mentén gyűjtöttük össze a szavakat:

VÁGYAK (pl. akar), VÉLEKEDÉSEK (pl. szerinte), HIEDELMEK (pl. hisz), SZÁNDÉKOK (pl. szeretné), TÖREKVÉSEK (pl. törekszik)

Ezeket az értékeket külön-külön történetenként, majd a negatív, illetve a pozitív történetekben és a történetek egészére nézve egyaránt arányosan összesítettük.

Érzelemkifejezések kódolása:

A szövegek „érzelmi kódolása” vagy osztályozása alatt az explicit és implicit érzelmeket is értjük. Az explicit érzelmeken belül jelöltünk *katégorikus érzelmekeket* (pl: boldog, szomorú), *érzelmet implikáló cselekvést* (pl.: nevettem, sírtam, rákiabáltam), *affektív állapotot* (pl.: fölrobbantam) és a *hangsúlyozást* (de,de,de). Az utolsó két kategóriára sajnos kevés példát találtunk a szövegekben, ezért azo-

⁴¹ Vincze Orsolya által összegyűjtve. Nincs publikálva.

kat nem is vettük bele a statisztikai próbák lefuttatásába. A kategorikus érzelmek esetében azokat az érzelme kifejezéseket, amik a történet érzelmi témájával megegyeztek nem számoltuk, mert torzította volna az eredményeket – tehát például szomorú esemény elmondásakor a szomorú kifejezést nem számoltuk az érzelmi kódolásban, csak ennek szinonimáit. A belső állapotok elkülönítésének bonyodalmissága miatt a gyerekek esetében elfogadtam érzelmi válasznak a „nem jól viselkedtem” és hasonló viselkedésre vagy értékelésre utaló válaszadásokat is.

A vizsgálat menete

A vizsgálatra az anya otthonában vagy az óvoda által biztosított helységben, vagy a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetben került sor. A vizsgálat első részeként tájékoztattuk az anyákat a vizsgálat céljáról és menetéről, majd a beleegyező nyilatkozat aláírása következett. Bemelegítésként a vizsgálatvezető részvételével bemutattuk az „anya-gyermek emlékező beszélgetések” módszerét, így az anyák már magabiztosabban kezdhettek hozzá a feladathoz. Majd átadtuk a diktafont és a három érzelmet tartalmazó lapot és a vizsgálatvezető elhagyta a helységet.

A következőkben anya és gyermeke megbeszélte a három, közösen átélt, a gyermek számára jelentős emléket, amit diktafonra rögzítettünk a későbbi feldolgozás érdekében. Majd, a vizsgálatvezető elvégezte a Peabody-Tesztet a gyermekkel. A vizsgálat időtartama kb. 1-1,5 órát vett igénybe diádonként.

A kapott párbeszédet szövegesen is rögzítettük, majd a *Vizsgálati eszközökben* már leírt narratív módszerekkel kódoltuk. A kódolást több kódoló- köztük a szerzők is- végezték.

Ezek után a mentális szóhasználat és az érzelmekifejezések gyakoriságát vizsgáltuk a narratívumokban.

Eredmények

A kódolás megbízhatóságának vizsgálatai

Annak érdekében, hogy a kódolók közti egyezéseket illetve különbségeket feltárjuk reliabilitás vizsgálatokat végeztünk. Ezeket a vizsgálatokat mind a szegmentálás, mind az elaborativitás kódolása között elvégeztük.

Szegmentálás reliabilitás vizsgálata

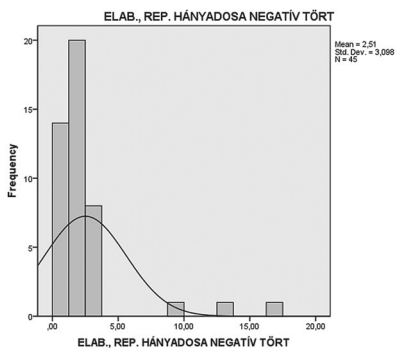
A szegmentálást három párbeszédén (összes szegmens száma=428) elvégezve a beazonosított szegmensok száma közti megegyezés a kódolók közt nagyon jónak mondható. (ICC=0,99)

Elaborativitás kódolás reliabilitás vizsgálata

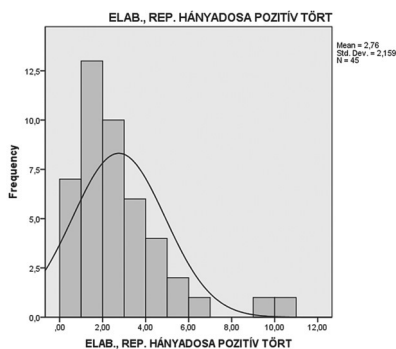
Az elaborativitás kódolás esetében mind a hét nyerskódra (MQE, MQR, YNE, YNR, Eval_m, EVAL_c, LEÍRÁS) végeztünk intraklassz korrelációs elemzést két kódoló között. A kódolók közti egyezés az anyai elaborativitás kódolására szintén nagyon jónak mondható.

Adatok normalitásvizsgálata

A normalitásvizsgálatokat elvégeztük az anyák elaborativitás, az intencionális állapot-tulajdonítás és az érzelmi kifejezések kapott értékein a pozitív és a negatív történetekre vonatkoztatva egyaránt. Az anyai elaborativitás mértékét a pozitív és negatív történetekben a következő két grafikon szemlélteti (1. ábra; 2. ábra).

2. ábra Normalitás, negatív történet

3. ábra Normalitás pozitív történet

Ahogy a grafikonok is szemléltetik, a negatív történetekben az anyák elaborativitásának értékei nem normál eloszlásúak. Feltehető, hogy a két, igen magas elaborativitás értékkel rendelkező anya 13-as és 17-es értékkel okozza, hogy eltér a normalitástól az elaborativitás értéke a negatív történetekben, és fel-fele tolódik, illetve elnyúlik a görbe. A többség értéke 0 és 5 között van. A pozitív történetekben viszont egyenletesebben oszlanak el az értékek, és a szélsőségesen magasak is csak 9 és 10,88 értéket vesznek fel.

Az anyai narratív stílus összefüggései az intencionális állapot-tulajdonítással és érzelmi kifejezésekkel – Statisztikai eljárások

Anyai elaborativitás a pozitív illetve negatív történetekben

Első hipotézisünk szerint az anyák a negatív történetekben elaboratívabb narratív stílust alkalmaznak, mint a pozitív történetekben.

- A 45 adatot Spearman-féle korrelációelemzésnek vetettük alá annak érdekében, hogy feltárjuk a kapcsolatot az anyai narratív stílus különbségei között a történet típusától függően, azaz, hogy pozitív vagy negatív érzelmi töltetű dialógról van szó. Azonban nem kaptunk szignifikáns eredményt ($r = -0,86$ $p > 0,05$). Tehát, nincs összefüggés abban a tekintetben, hogy az anyák a pozitív vagy a negatív történetben elaboratívabbak.

- Hogy pontosabb képet kapjunk ezen kapcsolatról összetartozó mintás T-próbát végeztünk az anyai elaborativitás mérőszámai között a negatív, illetve a pozitív történetekben. Az átlagokat és szórásukat a 2. Táblázatban szemléltetjük:

2. táblázat Elaborativitás átlag, szórás

	Átlag	Szórás
Elaborativitás Negatív tört.	2,51	3,10
Elaborativitás pozitív tört.	2,76	2,16

A pozitív és negatív történetek elaborativitás értékei között nincs jelentős eltérés ($t(88) = -0,43$, $p > 0,05$).

Intencionális állapot-tulajdonítás és anyai elaborativitás a pozitív és negatív történetekben

Második hipotézisünk szerint az elaboratív anyák párbeszédeiben magasabb számmal fordulnak elő intencionális állapot-tulajdonító szavak, mint a repetitív anyák párbeszédeiben. Illetve harmadik hipotézisünk szerint az anyák nagyobb számmal alkalmaznak intencionális állapot-tulajdonító szavakat a negatív, mint a pozitív történetekben.

- Parciális korrelációt alkalmaztunk, hogy kiszűrjük a dialógok hosszának torzító hatását, azaz kontrolláltuk a szegmensek számát. Így negatív összefüggést kaptunk az anyai elaborativitás mértékével és az intencionális állapot-tulaj-

donító kifejezések gyakoriságával a negatív történetekben ($r = -0,346$ $p < 0,05$). Tehát, a negatív történetek esetén, minél elaboratívabb az anyák narratív stílusa, annál kevesebb intencionális állapot-tulajdonító kifejezést használnak. Hasonló összefüggést kaptunk az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések összege és az anyai elaborativitás mértéke között a pozitív történetekben, bár ez csak igen erős tendenciaként jelenik meg ($r = -0,298$ $p = 0,05$). Vagyis feltehetően az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések inkább a repetitív stílusú kérdésekben jelennek meg.

- Végül az anyai elaborativitás mértékének meghatározására alkalmazott második képletünkkel (azaz MQE és YNR kérdések aránya) is elvégeztünk egy parciális korrelációt a pozitív illetve negatív történetekben használt intencionális állapot-tulajdonító kifejezésekkel összefüggésben az eredmények pontosításának érdekében.

3. táblázat Intenciók és elaborativitás

	MQE_SUM	YNR_SUM	MQE/YNR
Intenció negatív	$r = -0,357$ $p < 0,05$	$r = 0,360$ $p < 0,05$	$r = -0,365$ $p < 0,05$
Intenció pozitív	$r = 0,17$ $p > 0,05$	$r = -0,14$ $p > 0,05$	$r = 0,06$ $p > 0,05$
Intenció összes	$r = -0,297$ $p = 0,05$	$r = 0,321$ $p < 0,05$	$r = -0,394$ $p < 0,01$

A táblázatból jól látszik, hogy mind a negatív történetekben előforduló intencionális állapot-tulajdonító kifejezések, mind a pozitív és negatív történetekben megjelenő intencionális állapot-tulajdonító kifejezések összegének szignifikáns kapcsolata mutatható ki az MQE kérdések összegével, a YNR kérdések összegével és ezek arányával (MQE/YNR). Az intenciók szóhasználatának és az előbb említett, az anyai elaborativitás mérőszámának meghatározására alkalmazott képletek kapcsolata megegyezik a negatív történetekben, valamint az intenciók összegére nézve. Negatív együttjárást kaptunk az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések gyakoriságára a negatív történetekben és az MQE összege között ($r = -0,357$ $p < 0,05$) és az intencionális állapotok összege és MQE összege között ($r = -0,297$ $p < 0,05$). Azonban az intencionális értékek a negatív történetekben és ezek összege pozitív együttjárást mutat a YNR kérdések összege között (intenció negatív történetekben és YNR összegének kapcsolata: $r = 0,360$ $p < 0,05$; intenció összegének és YNR összegének kapcsolata: $r = 0,321$ $p < 0,05$).

Szintén negatív összefüggést kaptunk az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések előfordulásának kapcsolatára a negatív történetekben és az MQE/YNR arányára ($r = -0,365$ $p < 0,05$). És hasonló irányú, de erősebb együttjárást kaptunk

az intenciók összességének és az MQE/YNR kapcsolata között ($r=-0,394$ $p<0,01$.)

Ez az összefüggés azonban nem igaz a pozitív történetekben előforduló intencionális állapot-tulajdonító kifejezésekre, itt nem kaptunk szignifikáns eredményeket egyik változóval sem.

Az eredmények alátámasztották korábbi eredményeinket, azaz, hogy az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések a negatív történetekben inkább a zártabb, repetitív kérdésekkel járnak együtt, míg a pozitív történetek esetén nincs ilyen összefüggés.

Intencionális állapot-tulajdonítás különbségei a pozitív, illetve a negatív történetekben

Ahogy a *Leíró Statisztikákból* is látszik az intencionális állapot-tulajdonítás értékei igen nagy szórást mutatnak, így annak érdekében, hogy feltárjuk a különbséget az intencionális állapot-tulajdonítások előfordulásában a pozitív és a negatív történetekben összetartozó mintás T-próbát alkalmaztunk.

4. táblázat Intenció leíró statisztikái

	Átlag	Szórás
Intenció neg.	16,89	11,27
Intenció poz.	11,58	8,54

Eredményünk szerint a negatív történetekben fordulnak elő nagyobb arányban az intencionális állapot-tulajdonító szavak ($t(88)=2,52$, $p<0,05$).

Érzelmi kifejezések és anyai narratív stílus összefüggései a párbeszéd érzelmi minőségével

Negyedik hipotézisünk szerint a magasabb elaborativitású anyák és gyermekeik párbeszédében gyakoribbak lesz az érzelmkifejezések.

A normalitás vizsgálat után Spearman korrelációt végeztünk az adatokon. Arra kerestük a választ, hogy a negatív történetekben, illetve a pozitív történetekben mért anyai elaborativitás mutat-e együttjárást a különböző érzelmkifejezés fajtákkal. Ezen eredmények szerint az érzelmkifejezés és az elaborativitás között nincs összefüggés.

*Intencionális állapot-tulajdonítás és érzelmi kifejezések összefüggései
a párbeszédék érzelmi minőségével*

5. táblázat Intenció leíró statisztikái

	szomorú	dühös	büszke	szégyen	öröm	kíváncsi- ság	ijedt
intenció	7,56	12,69	6,48	11	11,39	8,59	9,64
expl_csel	3,15	3,17	1,33	3,82	3,2	2,33	4,3
expl_kat	2,5	4,09	2	2,17	1,67	1,33	2,69
impl	1,83	2,11	2,94	2	2,38	2,67	2

Ahogy az abszolút gyakoriságokat összefoglaló táblázatból is látszik, úgy tűnik, hogy nem lehet elkülöníteni, hogy a pozitív vagy a negatív történetekben használ több intencionális állapot-tulajdonító szavakat az anya-gyermek diád, de mint már az *Elméleti háttérben* is kifejtettük, ezt több tényező is befolyásolhatja, mint pl. a gyermek fejlettségi szintje vagy az anya narratív stílusa.⁴²

Ötödik hipotézisünk szerint a negatív történetekben több érzelmkifejezés fog megjelenni. Az érzelmkifejezések gyakoriságát és a történetek érzelmi minőségét először csoportosítva vizsgáltuk. Eszerint nincs jelentő eltérés abban, hogy a negatív ($m=8,98$), illetve a pozitív ($m=8,55$) történetekben milyen gyakran jelennek meg érzelmkifejezések.

Érdekes azonban megfigyelni a táblázatban, hogyan oszlanak meg az eltérő érzelmkifejezés fajták a különböző érzelmeknél. A leggyakoribb érzelmi kategória az ijedt történetekben előforduló érzelmet implikáló cselekvés volt. Hasonlóan magas arányban jelent meg a dühös események felidézése közben az explicit kategorikus érzelmi kifejezés. Valamivel ritkábban hangzottak el a szégyen történetekben az érzelmi cselekvő igék. A szomorú és a dühös történetekben szinte hasonlóan közepes gyakorisággal figyelhattunk meg érzelmet implikáló cselekvést kifejező igéket. Az implicit érzelmi értékelések a leggyakrabban a büszkeségre visszaemlékező párbeszédekben fordultak elő, de nem sokkal alacsonyabb arányban az örömteli és kíváncsi történetekben is megjelentek. Legritkább az explicit kategorikus érzelmi kifejezések voltak kíváncsiság elbeszélése közben. Ugyanilyen ritkasággal fordultak elő a büszkeséget felidéző diskurzusokban az explicit érzelmet implikáló cselekvések kategóriája. A legkevesebb implicit értékelés a szomorú életesemények elbeszélésében figyelhető meg.

⁴² Pl. REESE-SUTCLIFFE 2006.; DUNN 2006.

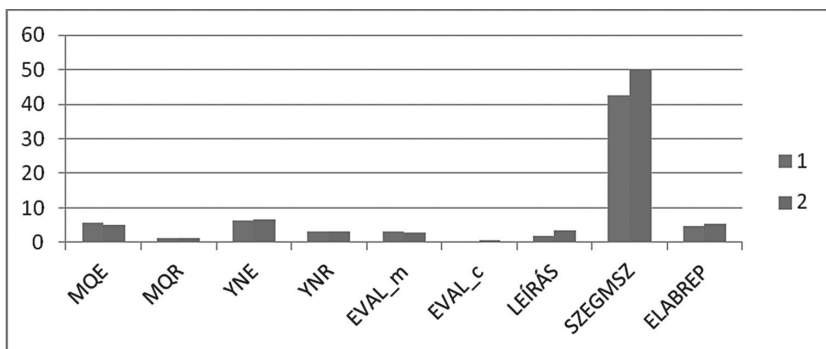
Intencionális állapot-tulajdonító szavak és érzelmi kifejezések együttjárása történettípusonként

Pozitív együttjárást kaptunk az intenciók és az érzelmkifejezések előfordulása között az adott történettípusokban. A pozitív szignifikáns eredményeket úgy értelmezhetjük, hogyha pl. sok intencionális állapot-tulajdonító kifejezés fordul elő a szomorú történetben, akkor az érzelmi kifejezések is nagy számmal jelennek meg ugyanabban a történettípusban.

A szegényről szóló párbeszédok összehasonlítása a többi negatív érzellemmel

A fenti eredmények áttekintése után úgy gondoltuk, hogy mivel több korábbi kutatás is vizsgálta külön a negatív érzelmekhez kapcsolódó visszaemlékező beszélgetéseket⁴³ érdemes lenne esetünkben is kitérni erre, illetve összehasonlítani a szegénnyel foglalkozó diskurzusokat a nem-szegény negatív érzelmekről (düh, szomorúság, ijedtség) szóló diskurzusokkal.

Az anyai kérdéstípusok, elaborativitás és történetek hosszának érzelmetípusonkénti összehasonlítása

1=szegény, 2=nem-szegény

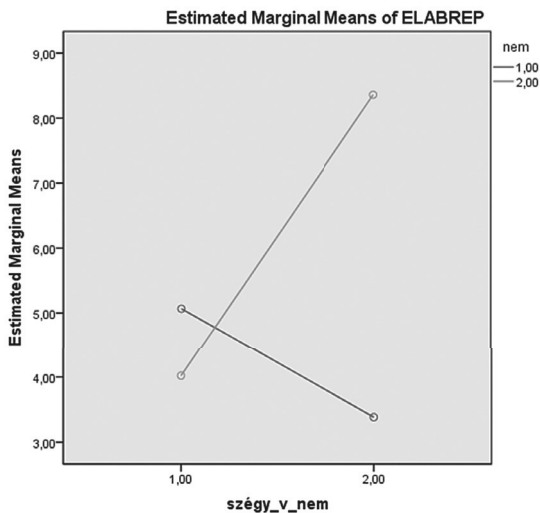
4. ábra szegény történetek hossza és anyai elaborativitás

⁴³ DUNN-HUGHES 2002.; LEWINE-STEIN-LIWAG 1999.; FIVUSH-BERLIN-SALES 2003.

A fenti ábrából látható, hogy nem jelentős a különbség a széken és nem széken történetekben. Nincs szignifikáns eredmény, de a szórás értékek nagyok. A t értékek alapján a leírás ($t(38)=-1,431$ $p>0,05$) és a szegmens szám ($t(38)=-1,072$ $p>0,05$) eltérése jelentősebb lehet

Érzelem típusok és a nemek interakciója

Érzelemtípusok és nemek interakciója (széken-nem széken történetekben)

1=fiú, 2=lány

4. ábra széken történetek-nemi különbségek

Két szempontú független mintás varianciaanalízis lefuttatása után választ kaptunk arra a kérdésre, hogy a széken, nem-széken történetek és a nemek között van-e különbség a párbeszédekben megnyilvánuló anyai elaborativitásban. Az ELABREP értékben a nemek mentén és az érzelmek mentén sem találtunk különbséget, de a kettő interakcióját nézve találtunk eltéréseket. A lányok ELABREP értéke a nem-széken történetekben magasabb (átlag=8,35). Az interakció azt mutatja, hogy a lányoknál a széken történetben alacsony, a nem-széken történetek esetén viszont nő az elaborativitás. A fiúknál mindkét történet kategória mentén alacsonyabb az elaborativitás, viszont náluk széken történetekben nő meg az anyai elaborativitás a nem-széken történetekhez képest.

Megvitatás

Az anyai elaborativitás a pozitív illetve negatív történetekben

Eredményeinkből látszik, hogy az anyák elaboratívabb narratív stílust alkalmaztak a pozitív történetekben, mint a negatív történetek során. Ez tehát arra utal, hogy nem az anyák állandó tulajdonságai, hanem egyéb tényezők befolyásolják az elaborativitás mértékét a különböző történettípusok között. Úgy tűnik, hogy az anyák nyitottabban és lazábban kezelik a pozitív érzelmi töltetű emlékeket, mint a negatívakat. Hajlamosabbak nyitott kérdéseket alkalmazni valamint újabb és újabb részletekkel gazdagítani a párbeszédet, ami azért érdekes, mert más vizsgálatok eredményei alapján éppen az ellenkező eredményre számítottunk.⁴⁴ Lehetséges, hogy a hazai mintán végzett kutatásunk eredményeinek eltérése a korábbi kutatásoktól kulturális különbségekkel magyarázható, hiszen Touga és Keller⁴⁵ kultúrközi vizsgálataiból kiderül, hogy felfedezhetőek különbségek az anyai narratív stílusban attól függően, hogy a vizsgált anyák mely kultúrához tartoztak (bővebben lásd alább).

Intencionális állapot-tulajdonítás és anyai narratív stílus

Eredményeinkből látszik, hogy a mentális állapotokra vonatkozó szóhasználat elsősorban az eldöntendő repetitív kérdésekben (YNR) jelentős, és ennek igen szoros az együttjárása a negatív történetekkel.

Mivel magyarázhatjuk ezt a jelenséget? Az *Elméleti háttérben* felvonultatott szakirodalom alapján.⁴⁶ arra számíthattunk, hogy az elaboratív kérdésekben fordulnak majd elő nagyobb gyakorisággal az intencionális állapot-tulajdonító szavak. Azonban tény, hogy a magas elaborativitású anyák többet kérdeznek gyermekeiktől,⁴⁷ feltehetően több kérdést is használnak, így zártabb, repetitív kérdéseket is.

Bizonyára az anyák ebben az életkorban, amikor a gyermek mentális szóhasználatára még nem elég fejlett ahhoz, hogy egyedül, saját szókészletével fejezze ki a múltbeli eseményekre vonatkozó érzéseit, gondolatait, így segítik, és egyben tanítják gyermeküket arra, hogyan fejezzék ki magukat, ha mentális állapotokról van szó.

A dialógok elemzése közben arra jutottunk, hogy az anyák általában akkor használják az intencionális állapot-tulajdonító szavakat, amikor éppen rá akar-

⁴⁴ L. SALES-FIVUSH-PETERSON 2003.; LAGATUTTA-WELLMAN 2002.

⁴⁵ TOUGA-KELLER 2011.

⁴⁶ FIVUSH-BERLIN-SALES-MENNUTI-WASHBURN-CASSIDY 2003.

⁴⁷ FIVUSH-HADEN-REESE 2006.

ják vezetni gyermeküket egy-egy konkrét mentális állapotra és így eldöntendő kérdéseket alkalmaznak ennek szemléltetésére. Így, a negatív történetekben az anyák inkább eldöntendő, rámutató kérdésekben használnak intencionális állapot-tulajdonító szavakat.

A pozitív történetekben azonban már megjelennek a nyitott, elaboratív kérdésekben is, azaz levonhatjuk azt a következtetést, hogy a lazább, a gyermek számára érzelmileg kevésbé megterhelő történetek során már az elaboratívabb kérdések is megengedik az intencionális állapot-tulajdonító szavakat. Erre vonatkozóan még az is felmerülhet, hogy a korábbi kutatások nem feltétlenül használták ugyanazt a kódolást a mentális állapotokra vonatkozóan, mint amit mi alkalmaztunk, így ezek is adhatják az eredmények eltérését.

Eredményeinkből azonban világosan látszik, hogy annak ellenére, hogy az anyák kevésbé törekedtek az elaboratív narratív stílusra a negatív történetekben, mégis több intencionális állapot-tulajdonító kifejezést használtak bennük (természetesen a gyermekekkel együtt, hiszen a párbeszédet, mint egységet elemeztük). Ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy míg a pozitív történetek felidézésénél a diád az események részleteire, történéseire koncentráltak, addig az érzelmileg megterhelőbb eseményeknél inkább törekedtek az azok háttérében meghúzódó mentális állapotok feltárására, ezzel is elősegítvén a gyermek számára a jobb értetőséget valamint a könnyebb feldolgozhatóságot.⁴⁸

A gyermek számára érzelmileg megterhelő életesemények felelevenítése a szülőnek szintén nehéz feladat lehet, hiszen ebben a korban a gyermekkel történő események résztvevői elsősorban a szülők és egyéb közeli családtagok, így általában ők voltak a gyermek negatív érzéseinek kiváltói. Különösen igaz ez a szegény történeteknél. A szegény történetek lettek terjedelmükben a legrövidebbek, minőségükben pedig a legfélresikerültebbek. Voltak olyan diádok, akiknél komoly gondot okozott visszaemlékezni, vagy elmesélni a történetet és az ellenállás mindkét félnél megfigyelhető volt. Ez azzal is magyarázható, hogy az ilyen, érzelmileg különösen megterhelő eseményekre való visszaemlékezések során a diádok nem szívesen elevenítették fel a történeteket és az anyák a zárt, ismétlődő kérdésekkel próbálták választ kapni gyermeküktől.

Érzelmi kifejezések és anyai narratív stílus összefüggései

Az, hogy az érzelem kifejezés és az anyai narratív stílus között nem találtunk összefüggést magyarázhatjuk azzal, hogy Magyarországon most számoltunk először elaborációs értékeket és az a koncepció, ami működött és beigazolódott angol nyelven nem biztos, hogy magyar nyelven is megvalósul. A kulturális különbsé-

⁴⁸ LAGGUTTA–WELLMANN 2002.

gek más kutatók vizsgálatai során is felmerültek. Schröder és Keller tanulmányában⁴⁹ déli nemzeteket hasonlítottak össze a nyugati társadalom tagjaival mégsem találtak olyan jelentős eltéréseket. Egy másik kutató páros viszont Európán belül végzett kutatása során az anyai narratív stílus tekintetében különbségekre bukkantak.⁵⁰ Az eredmények arra utalnak, hogy az elaboratív stílus különböző szempontjai vagy módozatai eltérően működnek. Ezeket a különbségeket a beszéd-kultúrában gyökerező tartalmi és gyakorlati elemekkel magyarázták meg. Egyre több kutatás irányul tehát arra, hogy a kulturális és a nyelvi különbségek befolyásolják az elaborativitást, emiatt jelentkezhetnek eltérő eredmények a kutatásokban. A magyar nyelv az európai nyelvek között igen eltérő nyelvtani rendszerrel rendelkezik, valójában nem hasonlítható össze a germán vagy szláv nyelvekével.

Módszertani szempontból az is befolyásolhatja a kapott korrelációs eredményeket az érzelmi kifejezés tekintetében, hogy a korábbi vizsgálatokban nem szerepelt a szégyen és a büszkeség téma megadása. A szégyen történet – ahogy korábban már említettük - tapasztalataink szerint több problémát is okozott a diádoknak. A gyerekek nem szívesen emlékeztek még akkor sem, ha édesanyjuk már nagyon részletesen elmesélte, hogy mit idézzenek fel. A gyerekek inkább tagadták az eseményeket. Sok esetben még a felnőttek számára is nehéz felidézni és újra átélni egy olyan emléket, amikor szégyelltek magukat, a gyerekek számára ez még nehezebb feladat, hiszen szembe kell nézni azzal, amikor nem az elvárásoknak megfelelően viselkedtek. Továbbá lehetséges, hogy az anyai narratív stílus és az érzelmi kifejezések között nincs kapcsolat, az elaboratív és a repetitív édesanya is utalhat érzelmekre és idézhet elő érzelmeket gyermekében.

Érzelmi kifejezések gyakorisága a történettípusokban

Az abszolút gyakoriságok alapján elmondható, hogy a negatív történetek felidézésekor több érzelm kifejezés fordult elő, a dühös események kapcsán a kategorikus, míg az ijedséget elbeszélő emlékek esetében az érzelmet implikáló cselekvés volt a gyakoribb. Tehát mindkét explicit érzelmi kategória magasabb arányban jelent meg negatív történetekben. Ezt az eredményt az *Elméleti háttér* fejezetben idézett Lagatutta-tanulmány⁵¹ is alátámasztja. Valószínűleg azért alakulhatott így ez az arány, mert a gyermekek miközben felidéztek a negatív eseményeket és újra átélték, emocionálisabbak voltak. Továbbá magyarázhatjuk azzal is, hogy a szomorú vagy negatív életesemények során passzívabbak vagyunk, a cselekvések jobban háttérbe kerülnek. A gyerekek a passzivitás során

⁴⁹ SCHRÖDER–KELLER 2013.

⁵⁰ TOUGA–KELLER 2011.

⁵¹ LAGATUTTA 2002.

így jobban tudnak figyelni a kategorikus érzelmeikre. A pozitív életesemények elbeszélésekor pedig inkább megjelent az implicit érzelmi értékelés, legnagyobb gyakorisággal a büszke történetekben. A pozitív élmények felidézése közben az édesanyák és a gyerekek is inkább utaltak arra, hogy milyen volt az adott eseményt átélni. Továbbá az ilyen típusú történetekben magas arányban fordultak elő az érzelmi cselekvő igék, leggyakrabban az örömteli emlékek megbeszélésekor. Feltehetően ez azért alakult így, mert a gyerekek izgatottak lettek a boldog emlékek újra átélésekor és mondandójukban felhalmozódtak az érzelmet implikáló igék, illetve maga az örömteli vagy pozitív esemény mozgalmasabb volt.

Intencionális állapot-tulajdonítás és érzelm kifejezések kapcsolata

Az érzelmi kifejezések valamint az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések közti pozitív összefüggéseket azzal magyarázhatjuk, hogy a mentalizáció és az érzelmeik ismeretének fejlődése szorosan összefügg. Hiszen a mentalizáció nem más, mint mások érzelmeinek, vágyainak, szándékainak, hiedelmeinek elkülönítése a sajátunktól, valamint annak felismerése és megértése, hogy mások másképpen élnek meg különböző eseményeket, mint mi.⁵² A vizsgált korosztály gyermekei már okokat adnak az érzelmi élményekre és utalnak mások célállapottaira. Sőt, ebben a korban néhány gyerek arra is képes, hogy érzelmeiket jósoljanak be a másik ember vágyai alapján.⁵³ Így, mivel az anyák igazodnak gyermekeik fejlettségi szintjéhez,⁵⁴ már megengedhetik maguknak, hogy több mentális állapotra és érzelmre utaló kifejezést használjanak, amint a gyermek meg is ért és reflektálni is tud rá.

Mivel az érzelmeteli beszélgetések facilitálják az érzelmeik és a kapcsolatok megértését, így az anya ezen párbeszédok során hozzájárul gyermeke fejlődéséhez azzal, hogy elmagyarázza a gyermek számára nehezen érthető érzelmi kifejezéseket, valamint megmagyarázza az egyes érzelmeik mögött rejlő mentális állapotokat.⁵⁵

A kapott eredményekből láthatjuk, hogy míg általában szoros pozitív együttjárás mutatható ki a különböző történettípusok mentén az intencionális állapot-tulajdonító és az érzelmi kifejezések között, addig az öröm történet esetében csak az explicit érzelmet implikáló cselekvések és az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések között marad meg ez az összefüggés. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az öröm érzelménél mind az anyák, mind a gyermekek hajlamosabban ily módon kifejezni érzelmeiket és ezzel szemléltetni érzelmi és

⁵² THOMPSON 2006.

⁵³ OATLEY–JENKINS 2001.

⁵⁴ DUNN 2006.

⁵⁵ LAIBLE–SONG 2006.

mentális állapotukat az adott szituációban (pl. Olyan jó volt, hogy össze-vissza ugráltál, igaz?).

A kíváncsiság történetekben tendenciális összefüggéseket kaptunk az intencionális állapot-tulajdonító kifejezések és explicit érzelmet implikáló kifejezések valamint az implicit érzelmi értékelés között. Feltehetően ennél a történettípusnál is anya és gyermeke inkább cselekvésekkel fejezte ki a gyermek érzelmeit és gondolatait az eseménnyel kapcsolatban (pl. Annyira vártad, hogy nem tudtál aludni és egész éjjel motoszkáltál?). Valamint úgy tűnik, hogy a kíváncsiság történetekben az anyák (akár a többi történettípus esetén) gyakran használnak implicit érzelmi értékeléseket is.

Érzelem típusonkénti összehasonlítások

A szégyen és nem szégyen negatív érzellem típusok (düh, szomorúság, félelem) összehasonlítása során nem kaptunk szignifikáns eredményeket. A nagy szórás értékeket valószínűleg a kis minta okozhatta. Láthattuk, hogy a nem szégyen történetekben több leírás jelenik meg, és a szegmens szám is valamivel nagyobb. Feltehető, hogy ezek az értékek azért magasabbak a nem szégyen negatív érzelmi történetekre való visszaemlékezés során, mert a szégyenről rövidebben beszél a diád. Nehezebben alakulnak ki a szégyen diskurzusok, a gyerekek sok esetben nem akarnak emlékezni rá. Továbbá valószínű, hogy a leírás és a szegmens szám korrelál egymással, minél hosszabb a szöveg, annál több a leírás a dialógból.

A szégyen történetekben előfordult, hogy a gyermek olyan reakciót adott a visszaemlékezés során, ami az édesanyát megriasztotta, és ezért inkább hamarabb lezárta a történetet. Ilyen esetekben az anya inkább kilépett a dialógból, nem kérdezett tovább és a gyermeket is igyekezett visszahozni az emlékezésből a jelenbe.

Az érzellem típusok és a nemek interakciója

Máskutatások is alátámasztották már, hogy az anyák a lányokkal elaboratívabbak.⁵⁶ A szégyen történetekben azonban azt láthatjuk, hogy a fiúkkal elaboratívabbak az anyák. Ennek lehet, hogy egyszerűen az az oka, hogy a fiúk általában aktívabb viselkedés mintázata miatt több olyan példa jut eszébe az anyának, amely normaszegő viselkedés kapcsán a szégyenről szól. A szégyen érzelmenek gátló funkciója van,⁵⁷ és az anyák a fiúk esetében talán jobban ki akarják dolgozni ezt a funkciót. A szégyen így viselkedési kontroll eszköze lesz a szülő részéről. Az

⁵⁶ FIVUSH 2005.

⁵⁷ COLE-COLE 2006.

ilyen helyzetekre való visszaemlékezés közben pedig azért lehet magasabb az anyai elaborativitás, mert a szülő igyekszik jobban megértetni a fiú gyermekkel, hogy mi az a szégyen. Ebben az esetben az anyák jobban kibontják a történetet. Ugyanakkor a lányokkal szemben feltehetően azért lehet indokolatlan a szégyen történetek bővebb kifejtése, mert ők szubmisszívebbek és emiatt a szégyennel eleve jobban lehet őket kontrollálni. A fiúk kevésbé alárendelődők, és ezért jobban kell azon dolgozni, hogy megértsék és átéljék a szégyent. Az anyák esetleg úgy látják, hogy a fiúknál ezt a viselkedés gátló eszközt jobban meg kell erősíteniük. Ezek a magyarázatok azonban azért tekinthetőek csupán tapogatózásnak, mert a korábbi irodalmak eredményei szerint nem eldönthető, hogy melyik nem érzékenyebb a szégyenre.⁵⁸

Felhasznált irodalom

- BODA–ÚJLAKY 2014 BODA–ÚJLAKY Judit Emma: A gelotofóbia kialakulásának, fennmaradásának és terápiájának szociálpszichológiai faktorai. (PhD-értkezés Pécsi Tudományegyetem) Pécs, 2014. (Kézirat)
- BOUCHARD–LECOURS–TREMBLAY–STEIN–TARGET–FONAGY–SCHACHTER 2008 BOUCHARD, Marc-André–LECOURS, Serge–TREMBLAY–Louis-Martin–STEIN– Helen–TARGET, Mary–FONAGY, Peter–SCHACHTER, Abigail: Mentalization in Adult Attachment Narratives: Reflective Functioning, Mental States, and Affect Elaboration Compared. *Psychoanalytic Psychology* 25. (2008):1. 47-66.
- BRUNER–LUCARIELLO 2001 BRUNER, Jerome–LUCARIELLO, Joan: Avilágnarratívújrateremtése a monológban. In: László János, Thomka Beáta (szerk.): *Narratív Pszichológia. Narratívák* 5. Bp., 2001. 131–156.
- COLE–COLE 2006 COLE Michael–COLE Sheila: Fejlődéslelektan. Bp., 2006.
- CSÁNYI 1976 CSÁNYI Ivonne: Peabody Passzív Szókinccset Vizsgáló Teszt: PPVT. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1976/2.
- DAVIDSEN 2008 DAVIDSEN, Annette: Mentalization, Narrative and Time – a qualitative study about psychological interventions in general practice. (PhD disszertáció, University of Copenhagen) Kopenhága, 2008. (Kézirat)
- DUNN 2006 DUNN Judy: A Discussion of the Merrill-Palmer Quarterly special issue. *Merrill-Palmer Quarterly* 52. (2006):1
- FARRANT–REESE 2000 FARRANT, Kate–REESE, Ellaine: Maternal Style and Childre's Participation in Reminiscing: Stepping Stones in Children's Autobiographical Memory Development. *Journal of Cognition and Development* 1. (2000):2. 193-225.

⁵⁸ MILLS 2005.

- FIVUSH–HADEN 2003 FARRANT, Robin–HADEN, Catherina A.: *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self- Development Psychology. Developmental and Cultural Perspectives.* London, 2003.
- FIVUSH–HADEN–REESE 2006 FIVUSH, Robin– HADEN, Catherina–REESE, Ellaine: *Elaborating on Elaborations: Role of Maternal Reminiscing Style in Cognitive and Socioemotional Development. Child Development* 77. (2006):6. 1568-1588.
- FIVUSH–BROTMAN–BUCKNER–GOODMAN 2000 FIVUSH, Robin–BROTMAN, Melissa A.–BUCKNER, Janine P.–GOODMAN, Sherryl H.: *Gender Differences in Parent-Child Emotion. Narratives Sex Roles* 42. (2000):3-4. 233-253
- FONAGY–GERGELY–JURIST–TARGET 2004 FONAGY, Peter–GERGELY, Gyorgy–JURIST, Elliot, L.–TARGET, Mary: *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self.* Karnac Books, 2004.
- HARRIS 2006 HARRIS, Paul: *It's probably good to talk. Merrill-Palmer Quarterly* 52. (2006):1.
- HUGHES–DUNN 2002 HUGHES, Laura–DUNN, Judy: *'When I say a naughty word'. A longitudinal study of young children's accounts of anger and sadness in themselves and close others. British Journal of Developmental Psychology* 20. (2002) 515-535.
- KELLER–SCHRÖDER 2013 KELLER, Heidi–SCHRÖDER, Tim: *Parent-child conversations in three urban middle-class contexts: Mothers and fathers reminisce with their daughters and sons. Actualidades en Psicología* 27. (2013) No. 115. 49-73
- KIRÁLY 2002 KIRÁLY Ildikó: *Emlékező beszélgetések: Az önéletrajzi emlékezet fejlődésének nyelvi vonatkozásai.* In: Racsmány M., Kéri Sz. (szerk.): *Architektúra és patológia a megismerésben.* Bp., 2002.
- LAGATTUTA–WELLMAN 2002 LAGATTUTA, Kristin Hansen–WELLMAN, Henry M.: *Differences in Early Parent–Child Conversations About Negative Versus Positive Emotions: Implications for the Development of Psychological Understanding. Developmental Psychology* 38. (2002):4. 564–580
- LAIBLE–SONG 2006. LAIBLE, Deborah–SONG, Jeanie: *Constructing emotional and relational understanding: the role of affect and mother-child discourse. Merrill-Palmer Quarterly* 52. (2006):1.
- LÁSZLÓ–CSERTŐ–FÜLÖP–FERENCZHALMY–HARGITAI–LENDVAI–PÉLEY–PÓLYA–SZALAI–VINCZE–EHMANN 2013 LÁSZLÓ, János–CSERTŐ, István–FÜLÖP, Éva–FERENCZHALMY, Réka–HARGITAI, Rita–LENDVAI, Piroska–PÉLEY, Bernadette–PÓLYA, Tibor–SZALAI, Katalin–VINCZE, Orsolya–EHMANN, Bea: *Narrative Language as an Expression of Individual and Group Identity. Sage Open* 3. (2013):2. 1-12.
- MILLS 2005 MILLS, Rosemary S. L.: *Taking stock of the developmental literature on shame. Developmental Review* 25. (2005):1. 26-63.
- NELSON–FIVUSH 2000 NELSON, Katherine–FIVUSH, Robin: *Socialization of Memory. The Oxford Handbook of Memory.* New York, 2000.
- OATLEY–JENKINS 2001 OATLEY, Keith–JENKINS, Jennifer M.: *Érzelmek.* Bp., 2001.

- PINES 1995 PINES, Ayala Malach: The universality of shame: A psychoanalytic approach. *British Journal of Psychotherapy* 11. (1995):3. 346-357.
- POHÁRNOK É.N. POHÁRNOK Melina: A szülő-gyerek dialógusok szerepe a self-fejlődésben: A narratív ko-konstrukcióval kapcsolatos kutatások és klinikai vonatkozásaik. (Megjelenés alatt)
- POHÁRNOK 2013 POHÁRNOK, Melinda: Az anyai érzelmszabályozás összefüggései az anya-gyermek narratív ko-konstrukció minőségével közös felidézési helyzetben. (konferencia-előadás). In: VARGHA András (szerk.): Kapcsolataink világa. Magyar Pszichológiai Társaság XXII. Országos Tudományos Nagygyűlés. Magyar Pszichológiai Társaság, 2013. 213
- REESE-SUTCLIFFE 2006 REESE, Ellain-SUTCLIFFE, Emily: Mother-Child Reminiscing and Children's Understanding of Mind. *Merrill-Palmer Quarterly* 52. (2006) 1. 17-43.
- SALES-PETERSON 2003 SALES, Jessica McDermott-PETERSON, Carole: Parental Reminiscing About Positive and Negative Events. *Journal of Cognition and Development* 4. (2003):2 185-209.
- THOMPSON 2006 THOMPSON, Ross A.: Conversation and Developing Understanding: Introduction to the Special Issue. *Merrill-Palmer Quarterly* 52. (2006):1. 1-16.
- TOUGUA-TULVISTEA-SCHRÖDER-KELLER-DE GEERC 2011 TOUGUA, Pirko-TULVISTEA, Tiia-SCHRÖDER, Lisa-KELLER, Heidi-DE GEERC, Boel: Socialization of past event talk: Cultural differences in maternal elaborative reminiscing. *Cognitive Development* 26. (2011) 142-154.
- VAN BERGEN-SALMON-DADDS-ALLEN 2009 VAN BERGEN, Penny-SALMON, Karen-DADDS, Mark R.-ALLEN, Jennifer: The Effects of Mother Training in Emotion-Rich, Elaborative Reminiscing on Children's Shared Recall and Emotion Knowledge. *Journal of Cognition and Development* 10. (2009):3. 162-187
- WOOD-BRUNER-ROSS 2006 WOOD, David-BRUNER, Jerome-ROSS, Gail: The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 17. (2006):2. 89-100.

A kötet szerzői

ALBERT NOÉMI a PTE BTK Anglisztika MA programjának végzős hallgatója, aki tanulmányait Kolozsváron kezdte. Kutatási területe az angol nyelvű posztmodern és kortárs irodalom, azon belül pedig Julian Barnes prózája és a hozzá kapcsolódó irodalomelméleti irányzatok. Tagja a Kerényi Károly Szakkollégiumnak és a Sensus műhelyszemináriumnak. A XXXII. OTDK-n II. helyezést ért el, ezen kívül részt vett a VII. Nemzetközi XIII. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencián, illetve az első, Splitben, fiatal művészettörténészek számára megrendezett, nemzetközi szimpóziumon. Témavezetője Dr. Gyuris Norbert egyetemi adjunktus.

ARATÓ NIKOLETT a PTE BTK Pszichológia Intézetének elsőéves, mesterképzésen résztvevő hallgatója a Fejlődés és Klinikai Pszichológia Tanszéken. Kutatási területe a cyberbullying és annak kapcsolata a machiavellizmussal. A XXXII. OTDK-n a Szociálpszichológia I. szekciójában második helyezést ért el. Témavezető tanára: Dr. Lábadi Beatrix egyetemi adjunktus.

HORVÁTH VERONIKA a PTE BTK elsőéves hallgatója Szociálpolitika MA szakirányon. Kutatási területét a fiatalkorúak droghasználata, illetve az ehhez kapcsolódó prevenciók tevékenységek hatékonyságának vizsgálata képezi. A XXXII. OTDK-n második helyezést ért el a Társadalomtudományi Szekció Szociális munka és szociálpolitika II. tagozatában. Témavezető tanára Dr. Madácsy József egyetemi adjunktus.

KISS DÓRA 2011-ben kezdte tanulmányait a PTE BTK Kommunikáció- és Média tudomány szakán. Kutatási területe az állami gondozásban élő fiatalok médiahasználata, dolgozatával a XXXII. OTDK Társadalomtudományi Szekciójának Média- és Kommunikációtudomány tagozatában II. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Glózer Rita egyetemi adjunktus.

KOZMA EMESE a PTE BTK pszichológia mester szakán, a Fejlődés- és Klinikai gyermekpszichológia szakirány hallgatója. A XXXII. OTDK Fejlődés lélektan tagozatában második helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Pohárnok Melinda egyetemi adjunktus.

LUKÁCS DÁVID a PTE BTK utolsó éves pszichológia MA szakos hallgatója. Kutatási területe a machiavellizmus és konfliktuskezelés kapcsolata, valamint a szubliminális ingerek által kiváltott hatások. Számos előadást tartott (Pszieszta, Grastyán Endre Interdiszciplináris Konferencia, Nyugdíjas Szabadegyetem), a PTE Szociálpszichológia Tanszékének demonstrátora, Szigetvár Városi Kórház Neurorehabilitációs Osztályán önkéntes gyakor-noka. Tagja a Grastyán Endre Szakkollégiumnak és a VIKOTE-nak. A XXXII. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudo-mányi Szekció Alkalmazott Pszichológia II. tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Deák Anita egyetemi adjunktus.

MADARÁSZ FANNI a PTE történelem–angol szakos tanári mesterszakos hallga-tója, a PTE Grastyán Endre Szakkollégiumának tagja. A XXXII. OTDK Újkori és legújabb kori egyetemes történelem (19. sz.–1945) tagozatában II. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Rab Virág egyetemi adjunktus.

MÁTÉ ZSOLT a PTE történelem-informatika tanári mesterszakos hallgatója. A PTE BTK Kerényi Károly Szakkollégiumának tagja. Kutatási területe az amerikai-szovjet kapcsolatok története, különös tekintettel a Hruscsov-korszakban. 2013-ban a XXXI. OTDK Humántudományi Szekció XX. Századi Egyetemes Történelem tagozatában és a 2015-ös XXXII. OTDK ugyanezen szekciójának 1945 utáni egyetemes történeti tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Prof. Dr. Fischer Ferenc intézetigazgató egyetemi tanár.

PAPP KATINKA 2015-ben fejezte be tanulmányait a PTE-BTK magyar nyelv és irodalom illetve francia tanári mesterképzésen. 2013-ban a párizsi INALCO egyetem és a CRNS kurzusain vett részt tanulmányi ösztöndíj keretében. Kutatási területe: Jean Jacques Rousseau La Nouvelle Héloïse című műve. A XXXII. OTDK Humántudományi szekciójának Francia tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Orbán Jolán egyetemi tanár.

SÁNDOR-SCHMIDT BARBARA a PTE BTK végzős neveléstudományi mesterképzés, tanterv- és programfejlesztő szakirányának végzős hallgatója. Kutatási területe a plurális intelligencia koncepciók, többszörös intelligencia elmélet óvodai adaptációs lehetőségeinek vizsgálata. A XXXII. OTDK Tanulás- Tanításmódszertani, Tudástechnológiai szekció, Kisgyermek-nevelés és Óvodapedagógia tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Dezső Renáta Anna egyetemi adjunktus.

SZÁNTHÓ TÜNDE ORSOLYA a PTE BTK volt hallgatója, jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetemen végzi a Klinikai pszichológus mesterképzést. A XXXII. OTDK-n II. helyezést ért el. Az egyetemen végzett tudományos munkán kívül az elmúlt időben a szakma gyakorlati részének elsajátításával foglalkozik önkéntes munkák keretén belül. A XXXII. OTDK Fejlődés lélektan tagozatában második helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Pohárnok Melinda egyetemi adjunktus.

TÓTH BÁLINT a PTE BTK negyedéves, anglisztika alapszakos hallgatója. Kutatásai főként a Magyar nyelv generatív leírása, valamint a tágabb értelemben vett generatív metaelmélet köré összpontosulnak. Részt vesz az Átfogó Magyar Nyelvtan (CGRH) OTKA projektben, valamint rendszeres résztvevője az Eastern Generative Grammar nyári egyetemnek. Emellett két éve a PTE nyelvészeti szakkönyvtárának munkatársa. A XXXII. OTDK Általános Nyelvészet tagozatában II. helyezést ért el. Témavezetője: Prof. Dr. Alberti Gábor egyetemi tanár.

W. NAGY ZSÓFIA a PTE BTK esztétika mesterképzésének végzős hallgatója. A XXXII. OTDK Művészeti és Művészet tudományi Szekciójának Képző- és iparművészet-elmélet tagozatában I. helyezést ért el. Jelenleg a PPKÉ BTK művészettörténet mesterképzésének elsőéves hallgatója. Kutatási területe: René Magritte festészete. Témavezetője: Dr. Popovics Zoltán egyetemi adjunktus.

ZSIDÓ ANDRÁS NORBERT a PTE BTK Pszichológia Intézetének végzős mesterképzéses hallgatója és a PTE tehetségkövete. Tanulmányait kiváló eredménnyel végzi, emellett az intézményi közösségi élet aktív kezdeményezője és résztvevője, tanszékén számos rendezvény szervezője, az intézményt népszerűsítő események szereplője. Rendszeres résztvevője országos és nemzetközi konferenciáknak. A XXXII. OTDK Személyiség lélektan tagozatában I. helyezést ért el. Témavezetője: Csókási Krisztina egyetemi tanársegéd.

ZSUPOS NORBERT 2012-ben kezdte meg tanulmányait a PTE BTK-n 2013-ban felvételt nyert a Kerényi Károly Szakkollégiumba. Jelenleg harmadéves, magyar-filozófia szakos hallgató. A XXXII. OTDK XX. század magyar irodalma IV. tagozatában harmadik helyezést ért el. Témavezetője: Dr. Bagi Zsolt egyetemi adjunktus.

Jelen elektronikus könyv a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács
gondozásában 2015-ben megjelent kötet változatlan kiadása.

ISSN 2064-079X
pdf ISBN 978 963 642 746 7

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa
Felelős Kiadó a PTE BTK KTDT elnöke

Digitális szerkesztés és borító: Virágmandula Kft.
Felelős vezető a kft. ügyvezetője.

www.mandulavirag.hu